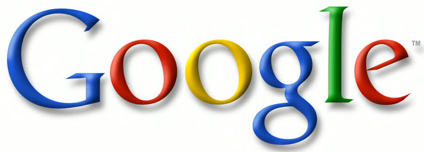
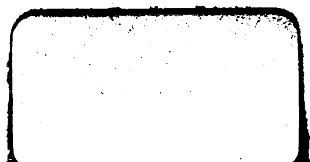
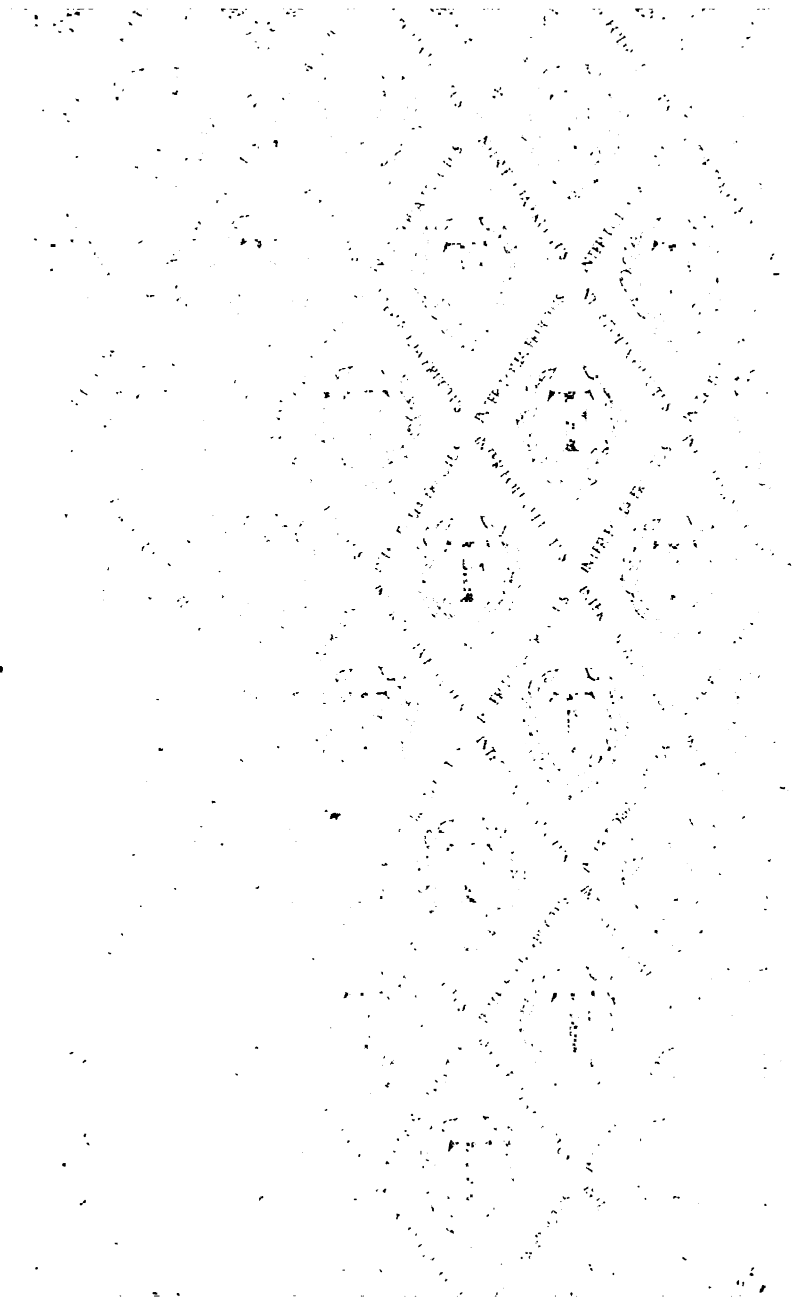

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 07437134 9

BAJZA JÓZSEF
ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

HARMADIK, BŐVITETT KIADÁS.

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

BADICS FERENCZ.

NEGYEDIK KÖTET.

BUDAPEST,
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1899.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

SZÉPTANI ÉS KRITIKAI IRÁSOK.

AZ EPIGRAMMA THEORIÁJA.*

Theoria nem alkot művészt, mond a profánus, s örömmel mondja lelkének vigasztalásáúl az a nem profánus is, ki a theoriák vizsgálatába unatkozott, vagy azokat épen nem használta, vagy ha tevé is azt, belőlök tanulságot meríthetni erején felűl volt; mert a mélyebb speculátiók szellemét felfogni soknak nem adatott még azok közől is, kiknek egyébiránt szerencsésb elmetehetség juta. Van-e e szóban igazság, vagy legalább lehet s kell-e általános axiomáúl felállítani, a tisztán gondolkodó fejnek felesleges magyaráznunk. Azokkal mindazáltal, kik ezen fonák ideájokba szerelmesedve, s talán illő mérték felett szerelmesedve vannak, nem meggyőzni őket ellenkezőkről — ez sikeretlen törekvés volna — hanem itéleteiket mérsékleni, sőt leginkább némely gyengébbeket a ragadékony mételytől megóvni szándékozván, jónak leljük a dolgot egy kevéssé világosabb szempontból láttatni. Serdülő korában literaturánknak nem lehet részvét nélkül tekintenünk, ha a theoriáktól való irtózás terjedni kezd, mert ez bennünket elviszen az útról, hol a lépések fáradságosak

* Ez értekezés mint fiatalkori tanulmány, mutatványúl közöltetik, változás nélkül stílusban és nézetekben. Értők meg fogják tudni itélni, mi benne alapos, s mi nem az, mit lehet elfogadni, s mit belőle elvetni? Könnyű képzelni, hogy ma, huszonnégy évvel korosabb levén, messzebb haladtam a széptani ismeretekben, hogysem az itt elmondottak minden részét tétova nélkül elfogadhatnám. (Szerző jegyzése 1851.)

ugyan, de bizonyosbak, és inkább czélhoz vezérlők; egy oly ösvényre, melyen az erősöket is bukdosó, vagy épen nyakszegő menetelben mutogatja a mindennapi példa.

A költői lélek természet adománya. Nincs speculativus fej, nincs itélő erő, szorgalom és studium, mely ennek hiányát kipótolhassa. Ezt bizonyítják a költészet születése óta minden idők, s nem lelhetünk esetet, mely ellenkező példát mutathatna. Mert voltanak bár Lessingek többen is, kik csekély költői talentummal sok tekintetben jeles, sőt nem hibázunk, ha mondjuk, classikai becsű műveket adtak, de gyujtsunk csak kritikai fáklyát s keressük bennök a phantasia csillámait, csillámait ezen mindenható tündérnek, ki csak maga képes alakjait poetai glóriával körűlsugárzani, látni fogjuk, hogy azok vagy teljességgel nem, vagy csak oly gyéren tűnnek fel, mint a sűrű ködön átpillogó verőfény. Ellenben a természet alkot lelkeket költői szikrával, melyek fellobbanva önmagoktól teremtenek műveket példa és tudomány nélkül, hogy a hideg ész csak bámulni tudja őket, követni még messzünnen sem. De mi szokott majdnem kivétel nélkül mindig az ily műveken fő vonás lenni? Figyelmezzünk rájok, s látni fogjuk, hogy czéltalanság a kivitelben, rendetlenség a részek közt, szövevény összefüggetlensége — s mit legelőbb kellett vala említeni — a valón túlcsapongás rajtok szembeszökő bélyegek. Mint hegyekről szakadó özön, úgy rohan a maga vad lángjai közt olvadozó genius, nem ismerve dagálya czélt és mértéket. A schilleri példa, hogy minden más elhallgattassék, eléggé tanulságos, hová vezeti a genius a studium által meg nem hódított erő. Tegyük hasonlatba ezen nagy költőnek fiatalkori dolgozásait, azokat az ultrapoetai alakokat, sok későbben készűlt hasonló nemű, de mérték felett több becsű darabokkal; tegyük parallelába Moort és Fiescót, Stuart, Tell és Wallensteinnal; s előttünk áll a genius ott magán, miképen a természet kezéből kijött, csapongva fék és határ nélkül, itt theoriai tudománynyal szeliden szövetkezve.

De Shakespeare és Homér fog talán ellenvetésűl felhozatni? Hogy az első rendkivüli ereje mellett theoriai tudománynak sem volt szűkében, bizonyítja az ő ismeretsége az olasz literaturával, mely azon korban már virágzott s kedveltetett annyira, a hogyan akkor semmi más literatura nem. Íróinak jelesebb művei franczia — melyet Shakespeare, a mint drámáiból látszik, értett — sőt nem csak franczia, hanem angol nyelvre is fordítva voltanak. Bizonyítja továbbá az, mit az ő egykorúja s barátja Ben Johnson mond, hogy ő a görög és római classicusokat tanulta, s lett legyen bár tökéletlen a görög és római nyelvben, (mint angol biographusa Skottowe véli) tudva vagyon, hogy Hellas és Róma jelesebb fejeinek munkáit 1550 körül az angol saját nyelvén olvashatta. S ha nem oly fordításban is, mint például a németek korunkban Homért a hasonlíthatatlan Vosstól, olyanban legalább, mely az aristotelesi fő ideákat visszaadva az ön erejével is nagy Shakespeareből elégséges vala azt a Prometheus-Shakespearet képezni, kinek művei eddig a drámai költésnek legmagasabb fokán állanak. Vegyük kezünkbe Hamletet, s vizsgáljuk a színjátszóknak adott törvényeket, s kérdjük magunktól, ha ezen velős rövidségű axiomák nem legszerencsésebb theoriai abstractiók-e, melyeket vizsgálat előhozhat? belőlök a mély eszméletű műphilosoph nem oly világosan tűnik-e ki, hogy képes legyen minden kétséget elhárítani a Shakespeare theoriai tudománya felett? — Homér individualitása felől keveset tudunk. Az Odyssea s Ilias annyira eltölté az akkori görög nép lelkét, hogy csak a mű lebegett szünet nélkül előtte s alkotójáról minden elfeledkezett. Nem lehet vétkelleni, mond egyvalahol Lessing, hogy a napot istenlette a pogány nép. Ez a dicső égi ragyogvány úgy elragadta a patriarchális kor fiának lelkét, hogy az felsőbb okot, alkotó erőt nem tuda, s nem mert képzelni. A valódi mestermű egészen elfog bennünket; azt hiszszük, hogy maga teremtette magát, vagy az egész természet munkás volt születésére.

Így maradt Homér individualitása fátyol alatt; de szól maga az Odyssea, szól az Ilias. Nincs neme az emberi ismereteknek, mely ezen két műben ne érdekeltetnék. Homér itt historikus, orator, geographus, genealogus stb. azon felül, hogy költő, s a szépművészet több ágait is érinti, s nem lehet csodálni, ha ez a két mű már a régi kor írói által a minden ismeretek encyklopædiájának neveztetett. Ki oly járatlan a történetekben, hogy ne hallott volna azon sok Cosmo- és Theogoniák, Titánok s istenek tettei, Herosok viszontagságai, Hercules, Argonauták, Theseos felől, melyek már régen Homér előtt énekeltettek? Ki előtt leszen képtelen, ha mondjuk, a mit már mások is mondtanak, hogy az Achilles dicsőitője előtt a trójai harczot, görög vezérek visszajövetelét sok apró Homérok zengették, kik a magok példájával mindannyi hatalomban munkáltanak a mi nagy Homérunkra? s szükség-e mondani, hogy a példák vizsgálata egyike azon legjobb eszközöknek, melyek által theoriánk gyarapodhatik? — Homér azonban és Shakespeare oly geniusok, kik nagyságukkal kivételt tesznek a közönséges törvénytől, s ha azt kellene is hinnünk, hogy műveik egyedül természeti ösztön sugalmai voltanak, nem döntetnék el azon állítás, hogy theoria nélkül nem készűlhet tökéletes költői mű. Az ily kivétel nem gyengíti, erősíti inkább a törvényt.

Szellem, ész, ízlés három fő hatalom, melyeknek egy czélirányban kell munkálniok, hogy valamely tárgy tökéletes æsthetikai művé váljon. A szellem tárgyat teremt, plánumokat alkot a kivitelre; az ész a találtakat itéli, választ, rendez, összeszövi a részeket, fontolja a motivok nehézségét; az ízlés szépségért küzd és munkál, de mindig szemmel tartva, mindig számolva a czélirányt. Előtte ugyan ideálja — egy a lehető fenségig emelkedett tökély a szépben, — de ha a czél vesztesége forog fenn, kész hódolni a szellem sugalminak, kész morális szépet áldozni fel, hogy az æsthetikai nyerjen. Ekként törekszik e három istenség majd békén, majd harczban egymás közt, hogy a

mű az æsthetikai postulátumok mindenikének megfeleljen. Ha a műdolgozóban e hármaknak valamelyike nincs meg, munkáján hiányok fognak ismerszeni. Az individuumra nézve nagyobb értékű az elsőt bírni; a műre nézve nagyobb veszteség a két utolsónak nemléte. Amúgy bennünket a mű elragad, de tévedésekbe sűlyeszt, veszélybe ránt, s féketlen csapongási kifárasztanak; így erőben tart, gerjeszt részvétet is; de szívünket mindig némi hidegségben hagyja. Az első születéstől nyert tehetség tudomány nélkül, a második tudomány szellem nélkül. Ez csendesen ballagó vándor, a ki tudja utainak czélját; de önerővel el nem érheti azt, egyesűlve pedig csak kis szikrájával is a szellemnek nagy előhaladást tehet. Amaz villámröptű sas, mely szomjú vágygyal csapongja öszve az egész teremtményt, eléri a czélokat, de rájok nem ismervén, keresztülszökdel felettök, s nem képes őket feltalálni, vagy azért, hogy ott hiszi lenni, hol nincsenek, vagy szemeit önlángjai kábítják el, hogy czélt és határt csak óhajt, de nem lel, és soha nem foghat egyébként, hanem ha ama vándorral szövetkezvén, szeretve veszi őt szárnyaira s általa hagyja magát kormányozni. Ez ki fogja mutatni a pályát, mely az óhajtás pontjához viszen. S így egyik erővel és szenvedélylyel, másik tapasztalással s okos mérséklettel haladván, czélhoz jutnak, hová különválva nem fogtanak volna. Vagy, hogy kép nélkül szóljunk: a theoria azon mérsék, mely a csapongó geniust a természet határai közé vonja; a kisebb erőt pedig közelebb emeli a tökélyhez.

Elhiszszük, fogja egynémely mondani, hogy a ki művészpályára készűl, szükség tanulnia, de mi olvasók mi czélra tépelődjünk a műitélők transcendentál vizsgálataikkal, holott azok nekünk sem hasznosak, sem írva nincsenek? Mi pedig épen az ellenkezőt véljük, s nem hiszszük, hogy legyen néposztály, melynek ezek a nem szeretett speculátiók hasznosak s nagy mértékben hasznosak ne volnának. Csak egy béketűrést, s a dolgot tisztábbra fogjuk hozni.

Az emberi lélek az a fenéktelen mélység, melyet minden idők és korok fáradoztanak kimeríteni; s azon tudomány, melyet ennek studiuma által szereztünk, minden tudományok között leghasznosabb tudomány. A görög jól érzette becsét, azért írta delphosi oráculuma homlokfalára: Ismerd meg magadat! Tagadhatatlan dolog, s az értő soha nem fogja kétségbe hozni, ha mondjuk, hogy psycholog sehol annyi szellemismeretet, oly bő kútfőt az emberi természet studiumára nem talál, mint egy valódi költő művében. A költő avatva van a lélek legmélyebb titkaiba. Ő nem hosszas metaphysikai következtetések, hanem egy sebes tekintet által minden indulatot felfedez, minden szenvedély okát kitalálja, minden charaktert tükörben lát s mutat; sőt a lélek-functiókat még kezdetökben, mielőtt tételre törnének ki, meglesni, s a cselekvés menetelét fokonként leábrázolni tudja. Szerencsés az, ki az ily szellembuvárt a maga egész mélységében értheti, az hasznosb ismereteket fog magának az életre gyűjteni, mint ha napjait a tanulás bármely nemének szentelte volna. Belőle fogja megismerni a lélek méltóságát, vetélkedésre gyúlad az elébe állított ideálokat magában valósítani, s nyomdokaikat követni. Itt látja a féketlen szenvedélyek következéseit s mérsékleni igyekszik a magáéit, lelke a szépnek, a nagynak érzetében fog lobogni, s eltelni erény szerelmével. De hányadik az, kinek megnyílhatik a tanulás ezen dicső pályája. Némely nem képes felfogni a költő czéljait, más a jót fonákúl értvén, tévedések közé merűl, s hol virágok voltanak, mérget lelt, s elveszté magát velök, a legnagyobb rész pedig csak mulatni tuda ott, hol a tanulság leggazdagabb forrásai buzogtanak. Mily jótevő vezéreket, tanácsadókat lelhet az ilyen, a józan commentátiók, igazság szellemétől vezérlett kritikák, vagy közönséges nevezettel theoriai magyarázatok között, csak az nem látja, kinek szemei az előitéletek hályogán keresztüllhatni gyengék.

Ha szemünket a historia literariára is vetjük, s végig

tekintünk azon nevek hosszú során, melyek a philosophia körében feltűnnek, látni fogjuk, hogy azok érdemlik leginkább a philosophusi névnek tiszteletét, kik magokban a komoly tudományokat szépművészet sugárai által melengették. Honnan ez a különös tünemény? honnan épen a tudományok azon két ágaiban, hol a mi ránczolt homlokú philisophiae doctoraink legkevesebb öszvefüggést látnak? — A kettő oly viszonyban áll egymással, mint eszköz és czél. A szépség törvényeiben tudniillik a léleknek legmélyebb titkai fekszenek. Valahányszor a contemplátió egy törvényt abstrahál a szépművek körűl, annyiszor egyszersmind új felfedezés támad a psychologiában is. Az æsthetikai törvény nevezetesen magában foglalja, micsoda feltételek alatt lehet a szépnek legnagyobb hatása lelkünkre; következőleg minden ily törvény a lélekre vitetik vissza, a lélekből magyaráztatik meg. Mi természetesb tehát annál, hogy a philosoph ekképen vizsgálódva, az érzelmek folyását a maga sötét nyomain s eredete felé tapogatván, előtte a szellemismeretben új tekintetek nyiljanak fel, melyekre ő következtetések által soha sem fogott volna juthatni. Mint maga a természet, oly kimeríthetlen a lélek; a speculátió nem fedezhet fel mindent az elébe ötlött tárgyak körűl: a mindennapi tapasztalás pedig ritkán hagy maga után világos nyomot. Azon szerencsés pillantatok, melyekben a természetet a maga functiójában meglephetnők, soha sem tűnnek el nagyobb hirtelenséggel, mint midőn magunkat akarjuk vizsgálni, s ha jelen vannak, a lélek, többnyire egyebekkel tépelődvén, nem veszi észre a magában végbementeket. Legczélirányosabb tehát azon jeleneteket, melyek lelkünkben a tettek rúgóit mozgásba hozzák, szorgalmasan szétbontogatni s hasonlatba tenni a theoriával, így a törvényekre új világosság árad, s a szellemvizsgálat határai új fölfedezésekkel bővűlnek. Hogy pedig ezen rúgók olynemű jelenetek által hozatnak leginkább mozgásba, melyeket a szépműveknek szív s lélekre való hatásai szülnek, az magyará-

zatot nem kíván azok előtt, kik valaha az aesthetikai szép hódító hatalmát önmagokon tapasztalni szerencsések voltak.

Elmélkedéseinknek mindenike végtére oda megyen ki, hogy a theoria művészre s olvasóra nézve egyenlőleg szükséges. Ez fedezi fel a homályt; ez szab törvényeket a művésznek, törvényeket, melyeket nem maga alkot, hanem a természetből abstrahál; visszaviszi az indulatot eredetéig; kibontogatja a költő által meg nem magyarázható szövevényeket a magok gradátiója szerint, felállítja a charaktereket saját világokban; szóval, egy psychologiai panorámot terjeszt a néző elébe. Mind annyi kincsek, annyi gazdagságai a való tudománynak! S íme ezek azon források, melyek örökre zárva maradnak előttünk, ha a theoriák kárhoztatóit oraculumoknak hiszszük. Nézzünk szét valahára — mint az igazság részrehajlatlan szeretete kívánja — elvakulás nélkül embereink között, kiket művészi czímmel tiszteltenek meg mellékes tekinteteink, s látni fogjuk, ha azok emelték-e literaturánk becsét, kik a genie törvényt nem ismerő bizakodásával futották a pályát, vagy azok, kik studiummal nemesítették a születéstől kapott tehetséget.

Az olvasó megenged, ha egy kevéssé hosszabbak valánk. Theoria, a mit elmondani akarunk, s így nem volt helyén kivül a theoria hasznáról futólag egy két szót tenni. A miről szólani fogunk, az *epigramma*, oly parányi tekintetű tárgy, hogy egy spanyol nem átallotta felőle mondani: «Ki oly félszeg, hogy egy epigrammát ne tudna csinálni; de ki volna oly balgatag, hogy kettőnek csinálására vesztegetne időt?» Azonban mi azt hiszszük, hogy az ilynemű dolgozásoknak becsét nem annyira a tárgy, mint inkább a mód, melylyel előadatnak, határozza meg. Gyakran a legcsekélyebb tárgyak felett elmondott reflexiók nevezetes fölfedezéseknek lehetnek magvai. Óhajthatnók, hogy valaha poesisunknak egy tökéletes philosophiáját birhassuk, s ezen czélra nem kis hasznú dolog volna, ha egyes nemeiben a

költészetnek tehetségünkhöz képest kimerítő értekezéseket adnánk. Szíves hálával fogná megköszönni az ily elődolgozásokat egy későbbkori theoretikus, ki ezen, minden tekintetben nagybecsű munkának dolgozására szentelné erejét.

Értekezésünk öt szakaszra fog oszlani. I. Az epigrammák eredetét, II. az epigrammák nemeit egyenként véve, III. az epigrammákat közönségesen, IV. az epigrammákat más nemzeteknél, V. az epigrammákat nálunk, fogja érdekleni.

I.

1. A természet belénk bizonyos ösztönt olta minden nevezetes, körülünk végbement, történetet valamely jel által az emlékezetnek hagyni, s ha ezen ösztönt kielégíthettük, lelkünket mintegy megnyugtatva érezzük. A félig vad állapotban élt ember úgy vonatott ezen ösztön által, mint mi, s ha, például, egyvalakit, ki őt közelebbről érdeklette, elragadott mellőle a halál, földet halmozott felébe vagy követ gördített a helyhez, hol eltemetve volt, hogy ő vagy más ott évek után is elmenvén, emlékezzék a történetre, mely lelkében egykor ez vagy amazféle változást okozta. Később a félig vad állapoton túl vergődött, s e mesterségnek már egy kis lépcsőjére hágott ember az ily helyet oly jellel jegyezte meg, melyen az emberi kéznek világosabb nyomai mutatkozhattak, de ezen jelek is még igen messze voltak azon tökélytől, hogy az irányzott czélnak megfeleljenek. Puszta mezőbe ért az utas, s figyelmét egy kőjel, vagy halom magára vonta, de az neki legfelebb azt mondhatta, hogy azon halom, vagy kő alatt egy megholt nyugszik; sőt ezt is csak úgy, ha már előbb tudtára volt, hogy a temetkező helyeket ez, vagy amaz alakú kővel, földhalmozattal jegyzi meg a szokás. Kicsoda az itt nyugvó, ki halmozta fel ezen hantot, mely kéz gördíté ide e követ, mily öszvefüggésben voltanak megholt s

eltemető egymást közt? ezekről a sírjel mélyen hallgata. A vágyás ezen kivánságoknak eleget tenni, izgatta az emberi elmét, s úgy találtattak fel némely jegyek, melyek képekben adtak magyarázatokat, innen az ægyptusi pyramisok hieroglyphái. Ezek már birtak annyi tökélylyel, hogy a látás tárgyain kivül eszmét is jelentsenek a nézőnek, de még sok hiánynyal, mert azon felűl, hogy — a dolog tudniillik a régiség buvárjai közt kérdés alatt van — hihetőleg csak a mysteriumokba avattak előtt volt érthető, s nem a népnél is, igen függött a jeltévő személy kényétől. Feltaláltatván azonban a hangok jegyei, — ezen legcsodálatosb leleményi az észnek — általok az emberi vágyaknak mindenike kielégíttetett, mert a lelketlen köveknek is szó és magyarázat juta. Herder ezen puszta, minden művészi alak nélkül való (arról szólunk mi is) epigramma, vagy inkább felülírás eredetének psychikai okait más kiterjedtebb lélekösztönben találja. Abban tudniillik, mely bennünket vonz és kénytet gondolatinkat, érzelmeinket másokkal közleni, hogy így a lélek a szív mozdulatinak mindenike szavak által életet s formát kapjon, s a bennünk öszveszorúlt indulatoknak tágabb út nyiljék. Nem fogjuk a nagy férfiú tisztelőjét magunk ellen ingerleni, ha mondjuk, hogy ez csak úgy lehet psychologiai oka az epigramma eredetének, miképen az egész poesisénak. Ez a közlékenység ösztöne izgat bennünket gondolat s érzésnek oly szépített formát és képet adni, hogy alkalmatos legyen másokban is szív s lélekre hatni; s mi egyéb a poesis, hanemha ezek a megszebbített s idealitást nyert alakok? Való tehát ez, de a poesis eredetének közönséges oka, s az epigramma eredetének különös és közvetetlen kútfejét felebb mondottainkban helyezni a hihetőségnek talán inkább megfelelő leszen.

2. Midőn az embernek oly hatalom volt birtokában, hogy lelketlen márványra bízhatta gondolatai közlését, minden emlékjel új tehetséget, új életet kapott. Épületek, fegyverek, edények saját felírásokkal díszlettek. S íme ez

volt kezdete azon poesisi alaknak, mely felírási nevét (epigramma, inscriptio, Ueberschrift) korunkig megtartotta; de oly elváltozott jelentéssel, hogy ma igen kevés darabot lehetne saját értelemben *felírás*nak mondani. Mansit vox tantum, mond Vavassor, mutatas ignificatione et potestate sua.

3. Ezen inscriptiók először csupán készítőjök nevét, s azokét, kiknek készűltek, foglalták magokban; vagy egészen száraz historiai factumokat beszéltenek elő, mind addig, míg a poesis bennök a maga helyét elfoglalná. Mihelyt, tudniillik, a tárgyak, a személyek bizonyos melegebb részvéttel neveztettek meg, a felírás azonnal érzelmet gerjeszte, érdeklővé, szebbé leve. Az ily felírások voltak előképei a művészi görög epigrammának, habár historiai egyszerűségökben állottak is. Nagy száma azon daraboknak, melyeket Sappho, Erinna, Myro, Nossis, Anyte, Anákreon és maga Simonides írtanak, nem egyebek, mint egyszerű magyarázatai némely tárgyaknak vagy rövid történetek beszéllete, melyek minden mesterkélt hímezet nélkül, önmagok által hatnak reánk. A herderi Anthologiával megbarátkozott olvasó több ilyenekre fog emlékezni, a ki pedig a görög föld virágínak ezen szerencsés foganatú átültetését nem ismerné, az előtt e gyenge utánképzet sem leszen kellemetlen.

Egy fiatal lyánykát fedez e sír mélye magába,
Bátyjáért hala meg s sírva fakadt az anya.
Ön mátkája gyanánt siratá vala mindenik ifjú
A lyánykát, ki egyik kedvese sem vala még.

Milyen kedvesség ezen egyszerű előadásában a történetnek! hogyan tűnik ki néhány sorokból a görögnek azon tehetsége, mely az újkori költőknél oly kevésnek sajátja, mély érzést nyugalommal adni!

4. Ha szemeinket a görögökre vetjük, oly szerencsés öszvejövetelt találunk a körülmények között, melyek bennünket kísértetbe hoznak hinni, hogy az epigrammának

nálok szükségképen kellett születnie. Képzeljük magunknak a mythosokat. Ezek a bájos népregék a görög világban öszvefonva és kötve voltanak természet és társasági élet minden tárgyaival. Mily elmés történetek fátyola szövődött azon képzeletekből, melyeket ez a nép a maga Eros, Músa, Nympha, s Chárisairól formált magának! Mily közel állottak ezen történetek a közönséges élethez! Minden táj, forrás, hegy, s fának saját istennője volt, s az által minden tárgy nemcsak életet és szót kapott, hanem azonfelül anyagává leve a költészetnek. Csak folytatni, alkalmaztatni, fordulatot adni kellett ezen regéknek, s a régi történetből, régi gondolatból új támadt, s egyik a másikat magából önkényt hozta elő. — Képzeljük azt a boldog eget, melylyel a természet ezen tartományt megáldá. Alatta egy szép ifjúkor lengett a legszerencsésb befolyással a föld népére. Innen az az örökké vidám, az az örökké derűlt lélek, mely soha még népnek nem volt úgy sajátja, mint a görögnek. S épen ez a lélek az, melyben az epigrammai virágnak legtöbb magvai rejteznek. — Képzeljük továbbá a szobrokat, templomokat, sírköveket, emlékeket, fürdőket, művészeket s a nemzet nagy hőseit, s mind annyi tárgyait fogjuk szemlélni az epigrammai költészetnek, valaminthogy a planudesi gyűjteménynek nagyobb része valóban ily tárgyakra készűlt darabokat is foglal magában. Ezen egyszerűleg tárgymagyarázó nemhez tartozik Simonidesnek a thermopylaei hősekre írt ismeretes verse is, melyet Cicero, Stollberg, Herder, Schiller, nálunk Tóth László és Kazinczy fordítottanak. Stollberg leghívebben; Herder híven, de a másik verset csak egy hemistichiummal, s így a periodusnak azon teljessége, azon kereksége nélkül, melyet az epigramma szeret. Schiller sok erővel, de toldva. Tóth László toldás nélkül; de nála az az: *imitten, mikoron, ügyelnénk* prózai szétfolyást ád a beszédnek, Kazinczy nem minden szellem nélkül, de hímezve, következőleg nem simonidesi egyszerűségben, s azonfelül oly elváltoztatással, mely a darabot a

maga fenségéből vonta le. A ki tudja, hogy az effélék öszvehasonlítása nincs haszon nélkül, nem fogja balúl venni, ha itt mind a hat fordítást közöljük. A görög szóról-szóra ez: «Menj, ó vándor, s mondd el Spártának, hogy mi elestünk s a törvény betöltve vagyon.» *

Wandrer, sag es in Sparta: Wir sind im Streite gefallen:
Haben, gehorsam, erfüllt unsers Landes Gesetz. —
Stollberg.

Wanderer, sags zu Sparta, dass seines Gesetzen gehorchend
Wir erschlagen hier liegen. — *Herder.*

Wanderer, kommst du nach Sparta, verkündige dorten, du habest
Uns hier liegen geseh'n, wie das Gesetz es befahl. —
Schiller.

Vidd hírűl, idegen, Spártának, hogy mi imitten
Nyugvánk el, mikoron szent törvényére ügyelnénk. —
Tóth.

Vándor, szent, hova lépsz, a hely. Menj, mondd el hazánknak,
Hogy törvényeiért kész vala veszni fia. —
Kazinczy.

Dic hospes Spartæ, nos te hic vidisse iacenteis.
Dum sanctis patriæ legibus obsequimur. —
Cicero.

Mind a hat költő jeles darabot ada, de az originállal egyiké sem mérkőzhetik. Simonides nem abban találta a fenséget (Erhaben), a mit ezen dicső háromszázak tettek és mondanak, hanem abban, a mit elhallgattak. Ezek az ő hősei nem szólnak a tett nagyságáról, nem arról, hogy készek valának a törvényekért veszni, ők nem is látszanak érzeni mindezeket, nekik elég jutalom Spártával tudatni, hogy elestek, s a haza törvénye sértetlen szentsé-

* Lásd Zerstreute Blätter von J. G. Herder. Zweite Sammlung. Gotha, 1786.

gében áll. Az a valódi magasság a tökélyben, midőn az erény úgy vált második természetünkké, hogy nemesen gondolunk, nemesen cselekszünk a nélkül, hogy tudnók, a nélkül, hogy magunknak érdemet tulajdonítanánk, vagy talán épen jutalmat várnánk. S íme, épen ily sugárokkal fénylik az a gloria, mely a Simonides hőseit örök ragyogással vonta körűl.

II.

5. Ezen kezdetkori epigrammáknak némelyike művésztelen alakban is oly kecscsel bír, hogy ma is hálára tarthatna jogot az a költő, ki bennünket ilynemű darabokkal ajándékozna meg. Azonban ezt mondván, nem akarunk félreértetni s magunkat annak gyanújába hozni, mintha minden epigrammában ezen egyszerű, csupán tárgy vagy történet által való szólást kivánnók. Vannak tárgyak, melyek ily alakban állíttatván elő, nem képesek reánk hatni. Ezen esetben tehát egyéb postulátumokat lesz kötelesség a költőnek betöltenie. Például a leírt tárgy vagy elmondott történet után morális sententiát függeszteni, vagy valamely hasznos észrevételt élet, művészség, és tudományok köréből; s az így készűlt darab már a művészi alakú epigrammáknak egyik nemét fogja tenni. Az elszáradt szilra írt epigramma a herderi Anthologiában világossá teendi, a mit mondunk.

Mich den estorbenen Ulm umkleidet jetzo die grüne
Rebe, die ich erzog, als ich noch grünte wie sie.
Jetzt leiht sie mir Blätter. O Wandrer, thue dem Freunde
Gutes: es lohnet dich einst noch in dem Grabe mit Dank.

Mily hatása volna annak reánk, ha csak az mondatnék el, hogy a venyigelombok befedezték az elszáradt szilt? De tegyük hozzá azon tanulságot, hogy a ki éltében jót teszen mással, még koporsójában is áldva fog tiszteltelni, mely

kedves érzéssel hat reánk a szemünk előtt álló hideg, érdekelni nem tudó tárgy!

6. Azt fogja talán egynémely vélni, hogy mi az epigrammai tökélyt ezen sententiáktól mérjük, és így nem lesz szükségtelen megjegyeznünk, hogy e helyt a sententiát csak kulcs gyanánt tekintjük, mely egy szép palotát nyit fel előttünk, hogy azt minden részeiben szemlélvén, rendeltetését is általláthassuk. Az efféle didaktikai sententiák s életregulák közönségesen epigrammai czímmel tiszteltetnek meg, azonban, a közvélemény ellenére is, ezen czím törvényszerűségét méltán kétségbe lehet venni, s azon kérdést támasztani, ha őket egyebeknek mint egyebeknek, mint egyedül száraz tanulságoknak lehet-e tekinteni? Mert az epigrammában is, mint minden más osztályaiban a poesisnak, az kivántatik, hogy az a Horátz által emlegetett utile és dulce oly viszonyban álljanak egymással, hogy amaz ennek alárendeltetve legyen. Főbb czélnak tudniillik a poesisban — még a didaktikai neműekben is, hol egyik szempont az oktatás — nem kell s nem lehet mutatkoznia a gyönyörködtetésnél, s valahol egyéb fő tendentiát lelünk, higyjük, hogy ott eltévesztetett a dolog.*

Ezen sententiákban pedig igen is szembeszökő, miképen haladja felül a hasznos az édest. Megvan az ily daraboknak a magok becse, igen sok hasznú didaxissal gazdagítnak bennünket, élet, művészség s tudományok köréből abstrahálva, de ha egyébiránt, s épen ezen egyoldalú tulajdonságoknál fogva, őket a poesis köréből kizárva nem másoknak, mint iskolai *versus memorialés*eknek nevez-

* Hely és czél nem engedik itt elmondanunk, miképen szokta a költő fátyol alá rejteni, hogy szeme a mű készülete alatt az úgynevezett *utilé*re is való függesztve, mert arra ügyelnie illő szabadság, s nem sulzeri sanyarú tekintetek szerint mindig dicséretes dolog. Olvasónknak, ki bővebben kivánna ezen pontban értesíttetni, ajánljuk Herder és Mendelssohn philosophiai munkáinak azon részét, mely a szépműveket tárgyazza.

zük, tehetünk-e róla? Az aphorisma- és gnóma-iró s a mi jámbor szándékú Zarkánk, ki egy jókora kötet maximát gyűjtögetett öszve szorgalmatos méhként könyveiből, szinte oly joggal kívánhatják a költői titulust, mint azok, kik efféle didaktikai sententiákat rím, vagy görög mértékkel felczifráztanak. Vagy ha valaki költői koszorúját féltvén, nyomasztó inségei között, épen az epigrammai versformákban akarna mondottaink ellen menedéket és pártfogást keresni, annak tanácslanók, hogy az epigrammatisták számából ki ne feledje azon hasznos embereket is, kik a köztársaság javára a salernói iskola præceptumait dolgozták. Megvan ezen gnómák némelyikében a rövidség, elmésség, antithesis s egyéb tulajdonok, melyek az epigrammának is sajáti; foglalnak magokban érdekes gondolatokat, gerjesztenek olykor csodálatot is, még sincs tehetségökben az olvasóra azon érdekkel munkálni, melylyel a valódi epigramma szokott.

7. Nem akarnók mindazáltal magunkat annak gyanújába hozni, mintha minden tanulságos sententiát általánosan kitiltanánk az epigrammai sphærából; mi csak azon iskolai formájától az előadásnak iszonyodunk, mely a morális jót egész teljességében állítja elő, s az æsthetikai szépből egyetlenegy pontocskát sem láttat, annyira, hogy miatta a darab gyakorta nemcsak az epigrammának, hanem magának a poesisnak köréből is számüzetik. Mert hogy a sententiák epigrammákban helyet foglalhatnak, s nagy szerencsével foglalhatnak, azt mi magunk valljuk, s óhajtjuk, hogy olvasónk is higyje. De mikor ezt mondjuk, múlhatatlan kötelességnek ismerjük az ösvényt kimutatni, melyen a didaktikai tanulságokat előadási forma által az epigrammák tartományiba vezetni lehetséges.

8. Ki a görög Anthologiát, Catullt és Martiált, s az újabbaknak némely nagyait studiumává tette, észre fogta venni, hogy egyéb requisitumokon kivül tárgy eleven jelenléte, s egység, vagy a mi ezzel rokon, a czélpont azon

tulajdonok, melyeknek epigrammából kimaradniok nem lehet, s a mely versíró ezeket elmulasztotta, méltatlanná leve az epigrammatistai névre. A dolog rende alább fogja kivánni, hogy rólok szó legyen, itt csupán az elsőt, s azt is, a mennyire lehet, röviden fogjuk érinteni.

9. Epigrammatistának, midőn didaktikumokat sző költeményébe, s a gnóma-irónak czéljai egyek. Mindkettő tanítani akar. Csakhogy amaz költői tehetségeinél fogva oly eszközöknek van birtokában, melyek egyszer hibázzák el czéljokat, midőn a gnóma-iró százszor munkált siker nélkül. A gnóma-iró tudniillik szavakban mondja el a maga reflexióját, s tanítványára hagyja, hogy történetet vagy személyt keressen, melyhez a reflexio alkalmaztathassék. S hányszor nem történik meg, hogy a jámbor tanítvány nem tudott magának képet formálni, nem történetet gondolni, melyre a mondott észrevétel alkalmatos lett volna, s így emlékezetében kevés idő mulva legkisebb nyoma sem maradt. Mert psychologi észrevétel, miképen emlékezetünkben csak kép és történet hagynak sokáig fenmaradandó nyomot, s a mi abstractum, hirtelen elszárnyal. A költő ellenben maga alkot történeteket, s belőlök következteti észrevételét, képeket állít, melyekre reflexiói már alkalmaztatva vannak. Nála a tanítvány mindent készen lel. A reflexió valósága kézzel-foghatóvá leszen, mert a költő előtte hagyja végbemenni a történetet, szemei előtt mozogni a képet, melyek erősen emlékezetébe nyomúlván, valahányszor az élet tükre hasonlókat mutat, mindannyiszor megújúlnak lelkében a költő rokonképei is, s visszahozzák a rájok alkalmaztatott reflexiót.

10. Ezen képek, személyek, történetek előállításából támad az általunk úgynevezett *tárgy eleven jelenléte.* S ezek azok, melyek bizonyos tündéri színben felállítva kölcsönöznek a gondolatnak poetai formát. Nélkülök nincs poesis, hanem csak prózai igazság. A ki tompa érzeni azon életet, azon bájt, melyet általok minden költemény nyer,

annak e jelen vizsgálatok nincsenek írva, hanem inkább azon tanács adva, hogy földi vándorlását más, s a költőitől különböző pályán igyekezzék kifutni, mert ezen koszorú soha nem lesz számára virulandó.

11. A szilra írt epigrammából (§. 5) a gnóma-író csak ezt mondta volna: tégy jót feleiddel; de a költő nem elégszik meg ezzel. Ő képet állít előnkbe, azt megszemélyesítve magát szólaltatja, s ez által életet és szépséget önt a mindennapi gondolatba. A gnóma-író sokratesi bölcseséggel declamálja el reflexióját.

Könnyedkén tűrjük, ha nagy érzeti vélünk, hogy ő nagy;
Nem tudjuk soha eltűrni, ha törpe mered.

Midőn a költő azt ekképen festi előnkbe:

A geniális nép hamuban lakik, izzad az ülőn,
Nyúz, csal, lop, koldúl, adja, cseréli lovát.
Egy gyengéje vagyon: szeret úrnak látszani. Boldog,
Hogyha nyakán elavúlt czifra ruhácska fityeg.
Könnyedkén tűröm, ha nagy érzeti vélem, hogy ő nagy:
Nem tudtam soha még tűrni, ha törpe mered.
Kazinczy.

Ki mondja, hogy nem érdekes, nem tanulságos és szerencsés rövidséggel elmondott gondolat az, melyet a gnómaíró adott? de képes-e oly érdekkel hatni reánk, mint midőn a költő felállítván a maga képeit, elmondja a rólok abstrahált észrevételt, s egy szembeszökő parallelát von a kettő között?*

12. Ha Vitkovicsnak *Ördire* írt epigrammáját, mely különben gyengébb darabjai közé tartozik, de mondot-

* Kazinczynál a Pásztori sírja (l. Erd. Muz. I. f. 71. l.) Martiálnál Decianus, Cæsar, M. Ant. Primus és az, melyet Ad Ceditianum írt, de imagine Marci Ant. Primi (l. Marci V. Martialis Epigrammata ex recensione Petri Scriveri Amstelodami. 1629. Lib. I. Ep. 8. Lib. VIII. Ep. 23. Lib. X. Ep. 23. és 32.) bővebb például szolgálhatnak.

tainkra alkalmatos példáúl állhat, csak néhány szavakat változtatva így mondjuk.

Ötvened évében ha ki lyánykát vesz feleségűl,
  Az bízvást fogja mondani néki: fiam!

hasonlólag jó gondolat leszen, s némelyeket kísértetbe fog ejteni, hogy epigrammák közé számítsák, kivált azokat, kik azonnal epigrammának vélik az ily kis költeményt, mihelyt egy parányi elmésség vegyűlt belé; de az leszen-e ez, a mit Vitkovics írt?

Ötvenedik nyaradon lyánykát vettél feleségűl:
  Ennek ugyan bízvást mondhatod, Ördi: fiam!

A különbség a kettő között csekélynek látszik, még is amaz elmés fordulata, rövidsége mellett is nem egyéb hideg száraz észrevételnél, ez egy lélek s élettel teljes kép; az versbe szedett gondolat, ez valódi epigramma. A kettő oly viszonyban áll egymással, mint a tapasztalt s világban forgott ember s egy pedáns mondásai. Az történt dolgokat mond, melyek bennünket közönséges igazságokra vezérlenek, ez sententiákat, melyekhez még elébb dolgoknak kell történniök, hogy igazak legyenek.

13. Úgy látszik, Lessing is érzette a *jelenlét* becsét az epigrammákban, de csak mint mellékes dolgot tekintette. Mert midőn azt mondja, hogy Owen a maga epigrammáiban épen az a pedáns, kiről most emlékeztünk, hogy verseiből nehéz egy huzamban egész könyvet fejszédülés nélkül elolvasni, nem azt veti-e utána okúl, hogy a phantasia szeretne minden reflexiót azon hirtelenséggel, a mint a szem olvas, bizonyos képre vagy személyre alkalmaztatni, s mert ez, reflexiók sokaságától elboríttatván, nem teheti, végre, sikeretlen fáradozási közt, elcsügged? s még is, az epigrammák múlhatatlan requisitumait előszámlálván, a jelenlétről hallgat, s elégnek hiszi az *elmésséget, várást és megnyugtatást* említeni. Vajjon nem azért-e

így, mert ő az elmés nemben tudott szerencsésen mozogni? mivel a görög Anthologia valódi epigrammáinak, melyekben többnyire nincs elmésség, de eleven jelenlét majd mindenütt, adni a koszorút annyit fogott volna tenni, mint azt ön fejéről tépni le. Kedvetlen dolog oly férfiúról mint Lessing mondani, hogy önség botlasztá meg itéletében; de az igazság mindenen felül van, s azt elnémítani semmi tekintetnek nem szabad.

14. Owen tompa volt érteni a jelenlét becsét, s ez az oka, hogy oly kevés epigrammát írt. Mert mintegy másfél ezer közől — ha kiveszszük a maga által csak *ethika és politika monostichák*nak nevezett darabokat — alig érdemel egy hatod rész epigrammai nevet. Ellenben Martiálnál az 1530 darab között csak igen kevésről mondhatjuk, hogy nem epigramma, — Martiál egy azok közől, kik a didaktikus költő nevét méltó jussal érdemlik, — az úgynevezett obscoeának csak a gyermek kezében veszedelmesek, az érett ember látni fogja, miként van bennök a vétek nevetségessé, utálatossá téve, s iszonyodva fog belőlök tanulságot venni, — s íme épen Martiálból tudtak legkevesebb sententiát kihalászni az ætas lutea vizenyős moralistái. Miért? mert nála a morál ritkán jelenik meg a maga mindennapi mezítelen alakjában, mert ő szavak által nem tanít, de példa által igen. Nála a tanulság a történetekbe van fonva, bizonyos személyek által mondva, s bizonyos személyekre alkalmaztatva. Nem nyilván van-e, a mit Lessing mond, miképen a beszéd az ilyetén alkalmaztatás által mozgást és életet nyer? Ha talán nem vagyunk is ismeretesek a történettel vagy személylyel, kire az irányzat van, s nem tudjuk is okát, mért épen erre, s nem másra van czélzás, maga az ily megszólítás ingerel, hogy saját körünkben is széttekintsünk, ha nincs-e itt is személy, nem ment-e végbe történet, melyre a költő reflexiója alkalmazható volna. Ily tekintetek lebegvén Lessing szemei előtt, csodálhatni-e, ha ő — bár nem azon úton indult el, melyen a

görög Anthologia Meleagrosai, Simonidesei ragyognak — minden epigrammatisták közől egyetlenegy, ki gnómát nem írt. A görögökről ezen tekintetben nehéz elhatározólag szólni, meddig nincs megfejtve a kérdés, ha a Planudes Anthologiájában álló gnómák Meleagros korában éltenek-e? Mert ez a gyűjtemény, melyet Planudesnek köszönünk, tizenhat század lefolyta alatt Philippus, Agathias, Kephalasnak s magának Planudesnek kezei között sok viszontagságokon ment keresztül. De vannak benne s nem kis számmal oly darabok, melyek maiglan legmesteribb példáúl szolgálhatnak, mint kelljen a gnómának epigrammai formát adni, s az fogna a legjobb példányok után indúlni, ki ezeket tenné studiumává. A németeknél Goethe ment ezen pályán dicsőséggel, azért nála oly ritka a gnóma.

15. Az elmondott mód szerint epigrammává lett gnóma azon nemhez fog tartozni, melyről az 5. szakb. szó vala.

16. A második osztályt a *festő epigrammák* képezik. Ezek azon benyomatnak következései, melyet a költőre valamely külső tárgy, példáúl: szobor, kép, vagy táj teve. Bennök főképen arra kell ügyelni, hogy a tárgytól vett hatás erős világosságban tűnjön fel, azaz oly directionis punctummá legyen, mely szembeszökőleg kimutatkozzék, még pedig az epigramma végén. De ezen kitetsző fénypont nem leszen szúró tövis, vagy nyíl, hanem inkább rózsabimbó, mely a bokrétának fő dísze s minden egyéb virágok csak azért látszanak mellé füzetve, hogy szépségét emeljék. Így szoktanak a festők is árnyazat és szinek ellentétele által bizonyos pontot a képen kiemelni. Ez a punctum directionis — vagy mint nevezni fogjuk *czélpont* — kitüntetése az, mitől az egész epigramma becse függ; s a mint ez erőtlen vagy homályos vala, azon mértékben fog az epigramma érdeme is hanyatlani. A görög költők többnyire azon pontot szerették kitűntetni, mely a tárgynak is — ha művészség szüleménye volt — a szobrász

vagy festő kezétől kölcsönözött czélpontja vala, s mennyi szerencsével, a görög epigrammák barátjai előtt ismeretes. Nem tagadhatjuk meg magunktól, hogy ezen nemből egy nagy szépségű darabot a herderi Anthologia után ne közöljünk; a kik vágynának többeket is látni, utasítjuk a felebb idézett munkára.*

Philoktetes.

Ja ich kenne dich, Armer, dem ersten Blicke verräthst du
Leidender Philoktet, deinen inwendigen Schmerz.
Wie sich das Haar ihm sträubt! Wie von der Scheitel die Locke
Wilde verwirret fällt! auch in der Farbe noch wild.
Und voll voll Furchen des Grams umkleidet dürre die Haut ihn,
Trocken, als fühletest du selber im Blicke sie hart.
Sieh, und im düstern Auge da hangen geronnene Thränen
Starrend, sie zeigen ach! seinen unendlichen Schmerz.

A költő is azon situátiót tűnteti ki, melyet a művész kijelelt. Minden vonás oda czéloz, hogy mutassa Philoktet meg nem nevezhető fájdalmát. Gyakorta ezen czélpont nem mondatik el szavakban, mint az imént felhozott Philoktetesnél, hanem a képek festetnek oly erős színekkel, hogy nem lehet nem látni s érezni a czélpontot is. A festői epigrammáknak poetai érdemökön felül az a becsök is van, hogy élesítik s gyakorolják a művítélői tehetséget.

17. Valamint lélek a tárgygyal kétféle viszonyban áll — egyik, midőn a tárgy befelé munkál a lélekre, másik, midőn a lélek kifelé munkál a tárgyra: azonkép oszlik el a festői epigramma is két nemre. Egyik a mesterség (erről szólánk a 16. szakb.), másik a természet műveit tárgyazza. Ide tartoznak az Anthologiában álló,

* Zerstreute Blätter. Zweite Samml. lap 86. s 87. Auf das Bild der Medea, Iphigenia im Bilde: l. 98. Hercules und Anthæus. l. 89. Alexander stb.

forrásokra, ligetekre, stb. készűlt darabok, valamint az eroticumoknak az a serege, melyet a szélesebb értelemben vett festői költészet osztályozatában vonhatni. Itt a költőnek szabadabb tér nyílik ki, mint az elsőnél, hol a szobrász vagy festő czélját akarván kitűntetni, annak phantasiájához is kénytelen ragaszkodni.

18. A természet műveinek egyetemleg van főczéljok, egyenként s különvéve nincs; innen van, hogy midőn a költő egyes művet akar a természetből kivenni, s művészi gonddal megnemesíteni, czélt ön lelkéből kell merítenie s művébe lehelni, különben költeményének nem leszen saját szempontja, s nem czéliránya sem, s előre kiszámolt czél nélkül munkálni oktalanok dolga. S ez a functio, midőn a költő a maga által alkotott czélt művébe szövi, az, melyet mi kifelé munkálatnak a tárgyra nevezénk. Ez a különböztetés a két festői nem közé nem hoz nevezetes elhajlást, de a költőnek hasznos intésűl szolgálhat, mire szükség vigyáznia; a gondolkodó psycholog pedig talán valamely fölfedezésekre juthat általa. A két nemet egy festői névvel nevezni nem hiba. — A festői epigrammák között díszes helyet foglalnak ezen darabok, s például szolgálhatnak, miként merít a költő önlelkéből czélpontot.

Dolce Madonnájára.

Mely báj! mely fenség, mely isteni bánat ez arczon!
És mely szent megadás s gyermeki bízodalom!
Bús anya, mennyei szűz! e kép láttatja, mi voltál;
Vidúlj fel, s e kép fogja mutatni, mi vagy.

Kazinczy.

Báró Vesselényi Miklós képe.

Mint az egekbe merűlt Aetnának az alja virányos,
S a tetején örökös tűzörvény s ætheri fagy küzd.
Arczaidat derülő tavaszod szép hajnala festi,
Jég fedi homlokodat s láng csap ki komoly szemeidből.
Erdély! mennyköveid forrnak benn, esküszöm, áldozz!

Berzsenyi.

Die Göttergestalt.

O Praxiteles, o Polykletus, seyd ihr gestorben?
Lebet denn nirgend mehr Eure belebende Kunst?
Dieses duftende Haar der Melite, die strahlenden Augen,
Ihre Göttergestalt Einem Altere zu weihn —
Bildner, Künstler, wo seyd ihr? Das schönste Menschengebilde
Kam vom Himmel, um uns Paphia selber zu seyn.

Herderi Anth.

Auf die Statue der Venus.

Sieh Papanhovens Meisterstück, die schöne Venus ins Gesicht!
Sieh an den Mund des Marmorbilds! Mann sieht die Stimm und hört sie nicht.

Kleist.

19. Ha az epigrammában egy vagy több gondolat valamely nem várt öszveérésbe hozatnak egy más s tőlök egészen különböző gondolattal, s az által a lélek kedves megjátszatást érez, akkor az ily darab egy harmadik osztályt formál az epigrammai sphærában. Benne bizonyos csel rejtezik, s talán nem rosszúl *cseles* nevet viselhetne. Vele az enyelgő darabok is többnyire testvéri hasonlatban állnak, s czéltalan bonczolgatás volna őket különös osztályba helyezni.

Der schwörende Liebhaber.

Ich schwör' es dir, o Laura, dich zu hassen;
Gerechten Hass schwör' ich dir zu.
Ich schwör' es allen Schönen, sie zu hassen;
Weil alle treulos sind, wie du
Ich schwör' es dir, vor Amors Ohren,
Dass ich — — ach! dass ich falsch geschworen.

Lessing e darabot dalai közé tette, s egyike legjobb epigrammáinak.

Többé nem szeretek; minek a sok néma vesződés?
Mit tegyek? a kegyes int: élni, szeretni csak egy.

Kisfaludy Károly.

Hittem az esknek ah! azt a hold és csillagok hallák,
S érte kezessé lőn, s mennyi gyönyörrel! az éj.
És ím csalva vagyok. Menj, menj! én kába, ki minden
Boldogságimat egy lyányka kezébe tevém! —
Mit? nem igaz? lássad levelét: elfogtam. Igaznak
A legszemtelenebb sem meri vetni cselét. —
Ah de te sírsz, nyakamat karod általölelte, könyűdtől
Arczomat ázni érzem. — Csalfa! feledve hibád.

Kazinczy.

A görög Anthologia igen jeleseket mutat e nemben is.*

20. Valahányszor a cseles epigrammában elmésség rejtezik, mindannyiszor múlhatatlan részei lesznek a *szövevény és czélpont* (l. ezekről §. 25. 27. 33.), egyéb esetekben pedig itt is, mint minden epigrammai nemekben, elég a czélpontra, de erre mindenkor, fő figyelmet fordítania a költőnek.

21. Minthogy az ártatlanúl dévajkodó elmésség inkább szeret párosúlni a jó indulatból eredt, játszó, enyelgő s nem kártékony csellel, mintsem a sujtó és metsző elmésséggel, mely mindig epébe mártja nyilát előbb, hogysem elpattantaná, hajlandóbbak valánk a metsző elmésséggel fegyverzett epigrammákat egy különös negyedik osztályba tenni, s ezt annál inkábbára, mivel a kettő között theoriai tekintetben is vannak elhajlások. — Minekelőtte tovább mennénk, nem lesz helyén kivül, ha elmondjuk olvasónknak röviden — czél és hely hosszabb kitérést nem engednek — mit értünk az elmésség alatt.

22. Azon ügyesség a lélekben, mely a dolog közt elrejtve lappongó hasonlatokat egy sebes, egy könnyű

* Herders sämmtl. Werke. Zur schönen Literatur und Kunst, Wien, 1813. X. Theil. l. 58. Der zweite Paris; l. 71. Die badende Venus stb.

tekintet által felfogva előnkbe állítja, neveztetik elmésségnek. Ezen kevés szavakból nyilván van, hogy az elmésség világos és szembeszökő hasonlatok fölfedezésével nem foglalatoskodhatik, s ebből ismét az következik, hogy az öszvehasonlító functióban soha sem lehet kérdeni, ha a felállított hasonlat egész tökéletességben való-e; mihelyt tudniillik a hasonlat világos volt, s egész tökéletességben való, annak előállításából többé nem fog elmésség származni. Azonban, bár az elmésségnek nem szabad egész tökéletességben valónak lenni, mégis mindenkor valamely, bármi parányi, alapon kell épűlnie, különben elveszti valószínűségét s ez által egész erejét. De hogyan történhetik ez meg? A hasonlat valósága tudniillik csak bizonyos részek, bizonyos tekintetek megegyezésében áll, vagy, hogy Jean Paullal szóljunk, az öszvehasonlító pont a beszéd szemfényvesztő sebességéből támad, s a helyett, hogy magában egész hasonlatot rejtene, a fél, harmad, vagy negyedrész hasonlatot egyenlőséggé csinálja. Ekként munkálván az elmésséget teremtő functiók, bátran merjük állítani, hogy alig van oly két dolog a természetben, melyből az arra termett lélek elmésséget ne hozhatna elő, mert mindenhol lehető oly prædicatum feltalálása, mely bizonyos pontban két dologra illhetik. — Minden elmésség, minél könnyebben kötötte öszve az oly dolgokat, melyek közt a mindennapi szemlélet nagy elhajlást látott, következőleg minél mélyebb homályból kellett a hasonlatnak előidéztetni, s minél több hasonlatot talált ugyanazon két vagy több dolog közt, annál nagyobb sikerrel munkált reánk, s ezen tekintetek mindenkor ugyanannyi mérlegei lesznek az elmésségnek. Vannak az elmésségnek több, részint mellé, részint alárendelt (co- et subordinatae) nemei, mint például az éleselme (Scharfsinn) mélyértelem (Tiefsinn) antithesisek, szójátékok, stb., melyeknek mindenike különös sajátsággal bír; ki rólok bővebb tudományt akar meríteni, az nagy haszonnal veheti kezébe a jean-pauli æsthetikai programmákat;

czélunkra elég, ezen kevés vonásokat adni az elmésség fogalmáról.

23. Az elmés epigrammákban két vagy több gondolat egy pontba csap öszve, melyből mindenkor egy bizonyos tárgy felé irányzott s nem várt szikra pattan ki, mely elmésséget rejt magában. A közönségesen minden epigrammákban megkivántató tulajdonokon kivül szükséges részek benne a *szövevény és kifejlet.*

24. Vedd kezedbe Martiált és Lessinget, s epigrammáiknak nagyobb részén szembetünőleg fogod tapasztalni, hogy az első soroknál mindenkor egy fátyol szövődik melyen gondolatok és képek mutatkoznak, de ezen gondolatoknak, ezen képeknek rendeltetése többnyire homályos és érthetetlen, meddig az epigramma végére nem jutottál, hol minden világosságra hozatik. Ez a gondolatok fátyola és felvilágosító pont az a két epigrammai rész, melyet mi szövevény és kifejlet nevekkel jegyezénk meg. Másoknál expositio és clausula, inductio és conclusio, protasis és apodosis.

25. Lessing a szövevényt s kifejletet *várás* és *megnyugtatás* (Erwartung, Befriedigung vagy Aufschluss) szavakkal jelelte meg, értvén alattok azon ideákat, melyek a mindennapi nyelvben a kiváncsiság, s ennek kielégitése által értetni szoktak, s oly elmaradhatlan részeknek tekintette, hogy nélkülök az epigrammát epigrammának nem ismeré. De nem kellett volna a bölcs férfiúnak elfelednie, hogy várás és megnyugtatás oly tulajdonok, melyek minden költeményben megkivántatnak, sőt nemcsak költeményben, de sok egyéb helyt is. Jaj azon eposnak, mond Herder, drámának, historiának, philosophiai és mathematikai értekezésnek, mely várást nem gerjeszt, vagy ha gerjeszte, kielégiteni nem tudja. De jaj a szépművészetek akármely neménck, ha csak várást gerjeszteni s kiváncsiságot kielégiteni tuda; ezek mellékes dolgok, s a művésznek egyéb, és sokkal nemesebb czélokra szükség törekednie. Kellett volna azonfelül észrevennie a sok tiszteletreméltó philo-

sophnak, hogy efféle sanyarúságok — melyek való alapon nem is épűlnek — épen azon darabokat fogják az epigrammák közől kizárni, melyeknek legtöbb poetai becsök van. Mert ha a várás és megnyugtatás — legyen bár azon értelemben véve, ahogyan mi a szövevényt és kifejletet veszszük — határozza meg, mi epigramma, s mi nem az, úgy a görögök, Goethe és Kazinczy nem voltak oly szerencsés tanítványi az epigrammai Músának, mint őket lenni legalább mi hiszszük, s nem könnyen feldönthető okokból hiszszük. — Szükség emlékezni továbbá, hogy a Lessing által annyira tisztelt, s méltán tisztelt Martiálnál is vannak darabok, melyekben egyszer a szövevény, másszor a kifejlet nemlétét lehet észrevenni, annál a Martiálnál, kiről mondatott, hogy az újak és régiek között legnagyobb epigrammatista, s egyetlenegy a görögök és rómaiak közől, kinek tiszta, és bizonyos fogalmai voltak az epigramma alkatjáról. Mi azt hiszszük, hogy az a theoretikus fog valót mondani, ki a szövevényt és kifejletet közönségesen minden epigrammában becses résznek fogja tekinteni, de múlhatlanúl szükségesnek csak azon nemben, mely az elmés czímét hordozza. Miért épen csak itt s nem máshol is, úgy hiszszük, nem leszen kérdés többé azok előtt, kik felebb mondottainkat értették s tudják, hogy az elmésség hasonlatot involvál magába, melyet szövevény és kifejlet által lehet szerencsésen az olvasó elébe állítani.

26. Szólottunk a szövevény és kifejlet szükségeiről az elmés epigrammákban, illő, hogy szóljunk tulajdonaikról.

27. A szövevénynek egyik requisituma az, hogy több, másik, hogy kevesebb ne mondassék benne, mint a mennyi a kifejlet emelésére kívántatik. Az első ellen azok vétenek, kik nyereségnek hiszik, ha egykét verssel többet adtanak, s feledik, hogy csak az jó, a mi czélhoz viszen, s minden egyéb helyén kivül áll, következőleg hibás. A szövevénynek kiszélesitése azonfelül, hogy azt a mindenütt nagybecsű præcisiót sérti, igen gyakran rontja az egysé-

get is, és a beszéd kerekségét, melyek mindannyi sugárai az epigrammai tökélynek.

28. A hosszas theoriai szemlélgetések között magunkat is megszálla az epigrammai düh, s kevélyeknek érezvén magunkat minden nyomon másokból hozni példát, próbát tevénk, ha egy epigrammát írni tudnánk-e; s íme itt van, a mit

«sűlyedő titokban
Kegyajkin a képzés lehelt vala:»

Könyvem vágyva vevéd, olvasni mohón neki ültél;
Lelkedet egy-két mív édesen elragadá.
Ez tetszik mégis, mondod Szalavári, leginkább;
Nem hittem rossznak, már, Szalavári, gyanús.

De fájdalom, a mellett, hogy epigrammát rosszat írtunk, még azon vigasztalás sem marad lelkünknek, hogy egy jó gondolatot hoztunk elő a semmiségből, mert ez a gondolat már tizennyolcz év előtt élt, még pedig epigrammai formában élt. Tekints a *Tövisek és Virágok*ba, ott ez áll:

Míveim közt neked ez tetszik, Szalavári, leginkább;
Nem hittem rossznak, már, Szalavári, gyanús.

Minden fogja látni, hogy az az erő itt egy pontra gyűlve munkál a végső gondolat emelésére, mely a mi négy sorunkban szétfoly, s azon felül szükségtelen és czéliránytalan beszéd, sem energiája, sem annál inkább szépítésére nem szolgál az epigrammának.

29. Naugerius — az az ismeretes új-latin versíró, ki Catullnak tiszteletére minden évben bizonyos számú példányokat égetett meg a Martiál verseiből — ezen epigrammát írta egy lyánykára.*

* Carmin. Sel. ex illust. poet. Sæc. XV. et XVI. Bassani, 1781. pag. 43.

Nil tecum mihi iam Phoebe est, nil Nox mihi tecum,
A vobis non est noxve, diesve mihi.
Quantum ad me, ut libet auricomo sol igneus axe
Exeat Eoæ Tethyos e gremio;
Ut libet, inducat tacitas nox atra tenebras:
Fert mihi noctem oculis, fert mihi Hyella diem.
Nam quoties a me nitidos avertit ocellos,
Ipsa in luce etiam nox tenebrosa premit.
At quoties in me nitidos convertit ocellos,
Candida et in media fit mihi nocte dies.

A különben szép darabnak egyik nevezetes hibája az, hogy benne a szövevény széles, másik, hogy azon meglepést, melyet a kifejlet eszközleni képes lehetne, már eleve elfoglalja a szövevény végsora.

Fert mihi noctem oculis, fert mihi Hyella diem.

Itt már mondva van, a mi utóbb a kifejletben következik. Nem elég volna-e csak ezt mondani az egész darabból, hogy epigramma legyen:

— quoties a me nitidos avertis ocellos,
Ipsa in luce etiam nox tenebrosa premit;
At quoties in me nitidos convertis ocellos,
Candida et in media fit mihi nocte dies.

Kazinczy és Vitkovics több előlátással tudták mérni az epigrammai hatást, midőn ezen reminiscentiális darabokat adták :

Kél a nap s megnyílsz, de ha száll, elzárkozol. E szív
Ezt teszi, Gyengyi, ha jősz, ezt teszi, Gyengyi, ha mégy.
Kazinczy.

Égek, rám ha veted szemeid, fagyok ím ha behúnyod:
Czenczi! te fogsz jéggé tenni, te fogsz hamuvá.
Vitkovics.

Naugerius még egyet ada Pythagoras szobrára, melyet Lessing is felhoza Észrevételeiben az Epigrammákról:

Quem totis vixisse anima redeunte renatum
Mutato fama est corpore Pythagoram,
Cernere iterum ut docti cœlo generatus Asylæ
Vivat ut antiquum servit in ora decus.
Dignum aliquid certe voluit: sic fronte severa est,
Sic in se magno pectore totus abit.
Posset et ille altos animi depromere sensus,
Sed veteri obstrictus religione caret.

Ezt az erőtlen beszédű unalmas darabot egy más (Faustus Sabæus) így adá jobban, s hűbben (Lessing mondja) a görög originálhoz:

Pythagoram pictor poterat finxisse loquentem,
Verum Pythagoram conticuisse iuvat.

Kár volt a buzgó catulliánusnak az általa nem becsűlt Martiáltól, vagy legalább az annyira tisztelt s talán még is fonákúl értett Catulltól nem tanulnia, miképen kell epigrammai szövevényt alkotni. De ez a catullomania szinte úgy vethete akadályt a jámbor tanulásának, mint bizonyos más mania a mi fiatal versíróink tudományos előmenetelének.

30. Vannak azonban esetek, hol a nagyobb kiterjedésű szövevény nem ront a kifejlet hatásán, sőt inkább elősegéli azt. Példáúl, midőn a kifejlet feltünése viszonyos észfogatoktól függ. Ilyen az, ha valamely dolog szerfelett nagynak vagy szerfelett kicsinynek festetik. Ekkor a nagyság vagy kicsinység mértékét szükség kimutatni, s azt leginkább azáltal lehet, ha a mértéknek több tárgyait fokonként számítjuk elő, hogy a kicsinyt, kisebb, legkissebb; a nagyot, nagyobb, legnagyobb kövesse, s a superlativus gradusból szökjék elő a kifejlet. Nem tudunk oly darabot, mely annyi sugárt önthetne ennek felvilágítására mint Martiálnál a XI-dik könyv XIX. epigrammája.

In Lupum.

Donastis, Lupe, rus sub Urbe nobis:
Sed rus est mihi majus in fenestra.
Rus hoc dicere, rus potes vocare
In quo ruta facit nemus Dianæ,
Argutæ tegit ala quod cicadæ,
Quod formica die comedit uno;
Clausæ cui folium rosæ corona est;
In quo non magis invenitur herba,
Quam costi folium, piperve crudum:
In quo nec cucumis jacere rectus,
Nec serpens habitare tota possit;
Erucam male pascit hortus unam,
Consumto moritur culex salicto;
Et talpa est mihi fossor atque arator,
Non boletus hiare, non mariscæ
Ridere aut violæ patere possunt.
Fines mus populatur, et colono
Tanquam sus Calydonius timetur;
Et sublata volantis ungue Procnes
In nido seges est hirundinino;
Et cum stet sine falce mentulaque,
Non est dimidio locus Priapo,
Vix implet cochleam peracta messis,
Et mustum nuce condimus picata.
Errasti, Lupe, litera sed una:
Nam quo tempore prædium dedisti;
Mallem tu mihi prandium dedisses.*

A kijelelt két első és két utolsó sorok már magokban is epigrammát alkotnak; de sokkal kisebb mértékben bírják a hatás erejét mint amúgy a martiálisi gradátiókkal. Hibázna, ha valaki hinné, hogy ezen hyperbolák egyedül

* Kezünknél a felebb idézett scriveriusi kiadása volt Martiálnak s némely variánsokat kénytelenek voltunk másokból kiírni. Scriveriusnál a dicere «ducere»; az argutæ «arguta»; a clausæ «clusæ»; a costi «Cosmi». Egyetlenegy darabban mennyi hiba! s ezenfelül nem valóságos botránkozás-e classicusnál a szavakat így írva látni: litTeris, consumPto stb.

csak iskolai amplificátiók. Mindannyi fokonként haladó erős vonások azon parányi képnek kitüntetésére, melyet a vett ajándékról előnkbe festeni akar a költő.

31. A szövevénynek második hibáját azok követik el, kik szerfeletti rövidségre törekednek. Az ilyenek gyakran elhagyják a minek mondatnia kellene, vagy pedig az epigramma czímébe adják, a mi egyformán vétek, mert a czím csak különböztető jele s nem része a költeménynek, szorosb értelemben nem is tartozik hozzá. Ily hibába tévedt Kleist, midőn Hieronymus Amaltheusnak ezen nyelvünkre is szerencsésen fordított epigrammáját így adá:

An zwei sehr schöne, aber einäugige Geschwister.

Du musst, o kleiner Lykon, dein Aug Agathen leihn:
Blind wirst du dann Cupido, die Schwester Venus seyn.

Ákonnak jobb, és Phyllisnek bal szeme nincsen,
  Ám de felűlmúlják kecscsel az isteneket.
Kis gyermek, testvérednek gyönyörű szemed add át:
  Igy te vak Eros, és ő Kütherea leszen.

Ponori.

Az originál ez:

Lumine Acon dextro, capta est Lecuilla sinistro,
  Et potis est forma vincere uterque Deos.
Blande puer, lumen, quod habes, concede puellæ;
  Sic tu coecus Amor, sic erit illa Venus.

A Kleist epigrammáját czímje nélkül érteni sem lehet, mert a mi Amaltheusnál a szövevényt teszi, Kleist a czímbe fonta azt, s ez a Kleist epigrammája épen oly rosszúl epigramma, mint Kazinczynál az az ismeretes *Arbuscula* czímű szép darab az leszen, ha így adjuk:

Roscia, midőn a hallgatók lepisszegnék.

A ti javallástok, pór rend sokasága, gyalázat:
  Mesteri játékom csak lovagénak örűl.

Martiálnál, s az ő tanítványánál Lessingnél, soha sem szükség czím által vetni világosságot az epigrammára. Nálok minden magából a költeményből érthető. A németeknél pedig Goethe czímet nem is szokott adni epigrammáinak, mint nálunk Kisfaludy Károly a maga 28 számból álló részint gnóma, részint epigrammáit is czímek nélkül adá, a nélkül, hogy értelmökön legkisebb homály volna.

32. Kifejlet, czélpont ideái oly rokonok egymással, hogy miatta a dolog valósága nem vesztene, ha a theoretikusok által a kettő öszvezavartatnék. Mi alább a czélpont nevezettel fogunk élni; itt azon okból használtuk a kifejletet, mivel általa a szövevény ideája mellett felvilágosító antithesist nyer az olvasó. Tudva vagyon, mily viszonyban áll genus és species egymás között a logikusoknál, és így nem leszen érthetetlen, ha mondjuk, hogy hasonló viszony van az epigrammai theoriában a czélpont és epigrammai nyíl között. A czélpont tudniillik genus, a nyíl ennek alárendelt speciese. A czélpont közönségesen minden epigrammai nemekben múlhatatlan rész, tehát az elmésben is, csakhogy itt — minthogy az epigrammai elmésségben többször van szúró és metsző czélzás mint nem — sajátabb nevezettel nyílnak lehet mondani.

33. Az epigrammai nyílnak egy új s elmés gondolatból kell állnia, mely ha rövidséggel mondatott el, minden benne megkivántató teljesíttetett. Lessing tagadhatatlan hibát követett el, midőn a czélpont (nála Befriedigung, Aufschluss) rövidségénél okát közönségesen a szobroknál hirtelen elmenni szokott nézőkből magyarázta; de sokkal nagyobb leszen a hiba, ha ezen magyarázatot különösen a nyíl rövidségének okára alkalmaztatjuk, mert hogyan lehessen valamely szúró, vagy metsző gondolatnak szobron helye, megfogni nem tudjuk. Okot mindig legjobb magában a dolog természetében keresni, s a jelen esetben is, ha azt mondjuk, hogy a magában az epigrammai nyílban fekszik, a legvalóbbat találtuk. Mert nem

nyilván van-e, miképen a sebes röppenet adja meg erejét az elmésségnek? sőt Jean Paul szerint maga ezen sebes röppenet elmésség. S oly nehéz-e megfogni, a mi még a physikai világban is mindennapilag kitetsző, hogy a tárgy röppenése annál sebesebb, minél rövidebb tért kell befutnia? Bármily elmés legyen a gondolat, ha sok szavakban adatik, elveszti erejét, szinte úgy, mint a lapály szélességén szerte áradt folyó, s nem munkál többé oly hatással reánk, mintha egy-két szóból pattant volna ki. Hosszan talán nem is szükség a dolog felett elmélkedni. Oly világos ez, hogy gyéren találhatni példát, hol a nyíl rövidsége ellen vétetett volna. A poetasterek legtörpébbike is — kiknek literaturánk igen kis köréhez képest mi sem vagyunk szűkében — minekelőtte tollat venne kezébe, ezt szokta előre kigondolni, a mi gyakorta Scaligerként nem is egyéb, mint az a tolvajkulcs, mely úgy alkalmas egy, mint száz más zárnak felnyitására. Ez mind, a mit a nyílról szükségesnek véltünk mondani.

34. Az eddig előadott osztályok csak a négy legnevezetesebb epigrammai nemeket érdeklik. Többről szólni szükségtelen, nem azon okból, mintha vélnők, hogy ezen osztályzat minden nemeket kimeríthetne, hanem mivel a művizsgálói szempontokat főképen csak ezekre kell fordítani, s a mit rólok a theoria mondhat, az minden egyéb, általunk nem érdeklet nemekre is kisebb vagy nagyobb mértékben alkalmazható. Az epigrammai költészet oly sok elágazatokra oszlik el, hogy mindeniket bizonyos osztályzat alá vonni fáradságos dolog volna s ha valaki tenné is, munkája alig lenne több, mint szókönyvi magyarázat.

III.

Értekezvén az epigrammák nemeiről egyenként véve, alig maradt valamely theoriai szempont érintetlenűl; néhány helyt pedig a dolog önkényt vona hosszabb ma-

gyarázatot maga után, hogy most ezen szakaszban, mely az epigrammák közönséges tulajdonaikról szóland, csak kevés marad említeni való.

35. Ha a II. szakaszban előadott nemeket egybe fogva veszszük szemügyre, tapasztalni fogjuk, hogy az epigramma oly költemény, mely valamely jelenné tett tárgy egyes tulajdonát bizonyos szorosan meghatározott ponthoz függesztve adja elő. A költő, tudniillik, tárgyának jelenlétet ad, s benne valamely tulajdonságot fedez fel, vagy egy maga által talált tulajdonságot poetai valószinűséggel költ reá, előadását akként alkalmaztatván, hogy a mű egészéből egy bizonyos pont, melyhez minden vonás mérve van, s melyből a költői képnek tekintetnie kell, szembeötlőleg feltűnjön. Mindezt rövid, numerosus, eleven beszéddel előadva.

36. Ezen kevés, definitio helyett szolgáló, vonásokból könnyű kitalálni az epigrammának kirekesztőleg saját requisitumait. Azok mellett jelesűl, melyeket az æsthetika általában minden költeményben megkiván: *a tárgy eleven jelenléte, hajlékony előadás, czélpont, egység*, s végtére — a mi ezen két utolsóból veszi lételét — *rövidség*, azon sajátságok, melyek közönségesen az epigrammából kimaradhatatlanok.

37. A tárgy eleven jelenléte élet, mozgás, személyesítés ideáiban oszlik fel. Vagy, hogy az egész művészi titkot kevés szóban kifejtsük, a lelketlen dolgoknak emberi tulajdonokkal rokonságba hozatala eszközli a tárgy eleven jelenlétét (Hasonlítsd 9—14). * Midőn egy elvont s külső érzékek által meg nem fogható dolog mondatik el, abban nincs tárgy eleven jelenléte, hanem csupán testetlen gondolat. Ellenben ha az ideát valamely személyesített s em-

* Lehetne mondani, szélesb értelemben, rerum intellectualium corporatio. Mert a költészet nem szenved merő intellectuális, valamint nem merő materiális tárgyakat sem, hanem a kettőből egygyé lettet.

beri tulajdonokkal felruházott alak mondotta el, ha az észrevétel bizonyos személyre volt alkalmaztatva, a gondolat képben adva stb. íme ezen esetekben már látható lett az eleven jelenlét. Szükség, hogy az epigrammatista erre fordítson főképen figyelmet; mert ezt elmulasztván, könnyen aphorisma-íróvá válhatik.

38. A czélpont az a végső gondolat a költeményben, melynek kiemelésére vagynak minden egyebek használva. Mihelyt valamely mellék idea ezzel öszvefüggésben nincsen, bármely tökéletes lett legyen is magában, czéltalanúl használtatott; s az epigrammának épen oly ártalmára van, mint az eposi nagy alkotványnak a vele öszve nem font és szőtt episód. A czélpontnak a költemény legérdeklőbb gondolatját kell magában foglalnia, s minden lehető fortélyokat munkába vennie, hogy az olvasóban szív- s lélekre hasson. Innen következik azután, hogy minden epigrammának csak egy czélpontja lehet; mert ez a superlativus gradus az érdekletben kizárja a többség észfogatját.* Ha ezen észrevételt szemünk elől el nem veszítjük, könnyű leszen megmagyaráznunk, mennyire van Scaligernek igaza, midőn az általa úgynevezett differtum epigrammának, hol minden distichon saját és különös czélponttal bír, adja minden egyebek felett az elsőséget; holott azt kell inkábbára mondanunk, hogy az ilyetén elmejátékok a helyett, hogy «sokat adnánk egyben», mint Scaliger mondja, végtére a sokban sem adnak egyet, legalább tökéletest nem.

39. A haladékony előadás, mely leginkább a több distichonokból álló epigrammákban észrevehető (mint például a 30-b. idézett), a szavak és gondolatok fokonként emelkedő vagy eső következéséből támad. Ezen haladás az előadásban egy soha eléggé nem becsülhető tulajdon, azt theore-

* Der doppelte Gesichtpunkt ist in der Poesie kein geringerer Fehler, als in der Perspectiv, mond Lessing. Sämmtl. Schriften. Berlin, 1796. I. Th. l. 148.

tikusok által emlegetett æsthetikai interessét főkép ez szerzi az epigrammában. Ebből származik azon rend, mely szerint a költemény tökéletlenekről tökéletesbekre hág, s a viszonyos tökéletnek legfőbb pontjával végződik. Azonban ezen tökélet nem magára a gondolatra, hanem azon érdeklett erőre nézve vétetik számba, melylyel az olvasóra munkál. Mert különben az következnék, hogy, midőn a gondolatok menetelében nincs emelkedés, hanem épen ellenkező, ott egyszersmind haladás sincsen; mely állítás rokon a képtelenséggel. Ki a Martiál epigrammáját (30) figyelemmel olvasta, az előtt nyilván van, hogy ott, bár az ideák quantitative hanyatlanak, az érdekleti erő az olvasóra nézve pontról pontra emelkedik, s a haladást kézzel-foghatólag mutatja. Vannak költők, még a jobbak között is, kik ezen általunk itt szóba vett haladást, más ettől különböző neművel igyekeztenek kipótolni, haladással, tudniillik, az időben. De nem nagy szerencsével. Mert ez érdekletet nem hoz az olvasóra nézve, s nem gerjeszt æsthetikai interessét. Nem kevésbbé hibás gondolat, mint a haladást az időben drámai actio forrásává tenni. A példa talán nem leszen szükségtelen.

Áon berkeiben zaj nélkül folyjon el éltem,
  Mint kristálycsermely myrtusok árnyai közt.
Olykor kis felhő víg kedvem egére borúlhat,
  S a szerelem, mint nap, szórja szelíden el azt.
Könnyű lélekkel lássam közelíteni végem,
  S kedvesemen függve húnyjanak el szemeim.
Emlékűl nyíljék minden kikeletre poromból
  Gyászló hívemnek síromon egy nefelejts.

Hol van itt az az emelkedő következés az ideákban? Az látható, hogy az epigramma első distichona az élet felvirúlt szakában játszik, a végső distichon pedig a sír nefelejtsével végzi szerepét. De emelkedett-e ezáltal az érdekleti erő? S a változás, mely történt, egyéb-e, mint haladás az időben? — Ismét:

Mint a kék égből kimosolygó csillagok éjjel,
Oly kiesen fénylők mennyei szép szemei.
Arczain a liliom s a rózsa ölelgetik egymást:
Trónt Ámornak ajánl bíbora ajkainak.
Ég, de szelíd kívánati, mint Auróra könyűi,
Oly tiszták, s havazó tél fedi keble nyarát.

Ha az olvasó próbát teszen, s a különben igen szép darabnak distichonait ellenkezőleg rendeli el, mint most állanak, hogy tudniillik az első foglalja el az utolsónak helyét és viszont — vagy akár mint zavartassanak öszve és vissza egymás között a distichonok — tapasztalni fogja, hogy a darabon egyéb változás, mint a distichonok széthelyezése, nem történt; s az epigrammai érdeklet sem kisebb, sem nagyobb annál, mint előbb volt. Csalhatatlan jele a haladás és — a mi ennek többnyire következése szokott lenni — czélpont nem létének. Egy más epigrammairó a maga Faustina czímű darabját, mely ezen utóbbik után van dolgozva, annyiban több szerencsével adá, hogy, ha haladást nem is, czélpontot legalább hozott belé; hamindjárt egy ismeretes matthissoni dalból is, elég hogy hozott, s általa epigrammája alkatját tökéletesbbé tette. A darab ekként hangzik:

Tűzszeme szól, gyönyörű nézése varázsol örömre,
S váltva mosolyg Eósz s Hesperus arczairól.
Szép kerek ajkainak szava égi melódia s Cháris
Tánczkönnyű léptei myrtusi berke körűl.
Láng repülő haja hókebelére müvésztelen omlik,
S gyengéd szíve, miként Venus Uránia, szent.
Látni ez ártatlan kedvest, egy tiszta tekintet
A nagy Olymposnak mágusi tája felé.

40. Az a belső egybefüggés, melynél fogva minden részek bizonyos pontban öszveérvén egy egészszé olvadnak, egységnek neveztetik. Nincs ága a szépművészségnek, melyben egység nem kivántatnék, s ugyanazért e helyt, hol csak az epigrammának kirekesztőleg saját tulajdonai

érdekeltetnek, róla hosszabb szó nem lehet. Elég legyen azt mondani, hogy minekutána az epigrammában minden, még oly parányi vétek is, szembeötlőleg feltűnik, szükség nagyobb gondot fordítani reá, hogy ezen, egész alkatot öszvedúló egység hiánya benne ne találtassék.

41. A rövidség nem egyéb, mint a szavaknak és kitételnek bizonyos ponthoz czélirányos mérséklete. Oka az epigrammai rövidségnek magában a dolog természetében alapszik. Maga azon észfogat, hogy az epigramma csak egyetlenegy pontot emel ki a tárgyon, kizár minden szélesb kicsapongást. Nem kivántatik tudniillik ezen czélra, hogy a kiemelő árnyazatok nagy kiterjedésben tódúljanak elő, elég ha egy tömegbe verődnek a centrum körűl öszve. Mert contrast, melylyel a tárgyak kiemeltetnek, nem sokaságnak, hanem különbözésnek resultátuma; következőleg nem nagy hely a térben, hanem erő és energia a különbözésben, legyen a rövidségre nézve vezér maxima. Egyébiránt az epithetonokkal kímélve élés, a periphrasisoknak s minden a tárgytól távolabb eltéréseknek szorgalmas kikerülése, szülik a legjózanabb rövidséget, s ha az epigrammának minden részei szoros iránylatban vannak a czélponttal, a versek hosszúsága, vagy a sorok nagy száma nem szül a rövidség postulátuma ellen vétket. Ilyetén gondolatokat mond el Martiális epigrammájában: *Ad Consconium :*

Consconi, qui longa putas epigrammata nostra,
  Utilis ungendis axibus esse potes.
Hac tu credideris longum ratione colossum.
  Et puerum Bruti dixeris esse brevem.
Disce quod ignoras: Marsi, doctique Pedonis
  Sæpe duplex unum pagina tractat opus.
Non sunt longa quibus nihil est quod demere possis:
  Sed tu, Consconi, disticha longa facis.

Azonban, nehogy egy vétek szorgalmas elkerülése más talán még nagyobbat szüljön, szükség a költőnek figye-

lembe vennie azon veszélyt, melynek az értelem van kitéve a szertelen rövidség-vadászat mellett s lépteit ily félelmes szomszédságban óva tennie, hogy ama horátiusi ismeretes észrevételre a kritikusnak önkényt okot ne nyújtson.

42. Még az antithesis is, mely a különböző dolgokat egymás ellenébe helyhezi, igen becses szer az epigrammákban, s az elme nyilának kiváltkép hatalmas rúgója. Ez a gnómát sokszor oly közel hozza az epigrammához, hogy miatta a különböztetésben a nem egészen gyakorlatlan is könnyen zavarba jöhet. Miként emeli, hogy példát mondjunk, ezen ænigmai gnóma becsét az antithesis:

A szerény.

Hódol az érdemnek, nem tudja, nem érzi magáét;
Mást ha dicsérnek, örűl, más ha dicséri, pirúl.

Szentmiklóssy.

43. Ha olvasóink közől ne talán egy némely azon kérdést támasztaná, melyek legyenek az epigrammának egyéb apró költeményektől elválasztó jegyei, annak azt felelnők, hogy a czélpont és haladékony előadás. Ha valamely egyes tárgyra írt kisded poema egyszerű, vagy elmés végzettel azonnal epigrammának mondathatnék, mi volna szebb epigramma, mint az anákreoni dalok? Egy része ezeknek antithesisből áll, olykor elmés kimenetellel; sok közőlök poetai discriptio, de a gyakorlott szem azonnal rájok ismer, hogy egyike sem epigramma; nem, még a görög egyszerű alakban sem. A vers és szótagok mértéke ezt nem teszi egyedül, de mi tehát? Úgy tetszik, az az egészen más hangja a darabnak a tárgy festésénél, az érzelem menetelében. Az anákreoni dalban nincs oly kitetsző, s egyszerű takarékossággal mérséklett successivitás bizonyos pont felé. Ott nagyobb szabadság nyílik a tárgy hímzésére. Azonfelül, a legegyszerűbb dal sem mutathat fel oly saját centrum körül forgást, oly egyet-

lenegy focust, hol a sugároknak mindenike úgy volna összegyűjtve, mint az epigrammában. Az ilyetén darabok tehát nem epigrammák, s miért nem? ezen kérdésnek oka végtére a czélpont és haladás nem létébe esik vissza: mely hiány betöltésével nagy száma ezen daloknak könnyen epigrammává változtathatnék. Világos jele annak, hogy a költés nemei között amaz oly sok nehézségekkel feltalálható különség a formában fekszik, s egyedül ennél fogva lehet az elválasztó vonalt néminemüleg a gyakorta egymásba szövődő költemények között feltalálni.

44. A régiek epigrammáikat leginkább distichonokban írták; nem példa nélkül való dolog, mint Catull s Martiálnál látható, hogy jambus és hendecasyllabusokban is. Az újak többnyire rímekben. A franczia s vele testvérnyelvek szükségből; a német talán a kedvesebb zengés miatt, mert a hexameter nem a legszebb modulátiójú verse ezen nyelvnek, mint azt önmagok vallják az igazságot oly igen szerető német irók. Minden eddig ismeretes versnemek között, az újaknak mértékelt gyönyörű rímeiket sem véve ki, a distichonnak juta leginkább az az ore rotundo loqui. Azt a teljes kerekséget, azt a bájos modulátiót, melyet ez a maga emelkedő hexameterével a beszédnek kölcsönöz, nem lehet nem érzeni. Ez az oka, hogy a finom görög fül ezt hallotta legörömestebb a maga epigrammájából, mely oly igen kedveli a numerosus beszédet, zengeni. Ugyanezen okból nem lehet eléggé magasztalnunk epigrammatistáink bölcseségét, hogy érezvén azon szép örök becsét, melylyel saját nyelvöket minden most élők felett a végzetnek megáldani tetszett, ama kedves harmoniájú magyar distichont kezdték az epigrammában használni, mely által bennünket azon helyhezetbe tettenek, hogy jelennen, minekutána egy-két jobbjainknak s köztök leginkább Kazinczynak, szívet és fület bájló distichonaikban az epigramma oly tökéletre hágott, nem lehet többé okunk félni, hogy valamely gondolatlan eléggé durva

lehessen epigrammatistáinkat a francziák kevésbbé tökéletes módjára vezetni.

IV.

45. Az epigrammai virág azon földön fakadt ki, mely minden nagyot és szépet magából teremte (4.), s ott ért oly virulatot, melynél szebbet még semmi ég alatt sem nyerhete. Mert ha tagadhatatlan is a martiáli epigrammák becse, az mindig való marad, hogy a romlatlan ízlés örökre kedvesebb táplálékot fog lelni a görög sentimentál darabokban, melyek ez érzelem húrjait pendítik meg, mint az elmének inkábbára csak meglepést gerjesztő szikrái között, s merjük állítani, hogy azon műbiró, ki nemcsak a hideg ész intését, hanem egyszersmind a szív melegebb dobbanásait is figyelembe tudja venni, a martiáli darabok felett örökre a görög műveknek fog nyújtani koszorút.

46. A legelső görög epigrammai gyűjteményt — Anthologiát saját névvel — *Meleágros*nak köszönhetjük*. Ez a sok hálát érdemlő tyrusi görög, ki maga is egyike az Anthologia díszeinek, nagy szorgalommal válogatta öszve, mintegy másfél századdal a keresztény évek kezdete előtt, hazája nyelvének epigrammáit. Hogy válogatását sok gonddal tette legyen, mutatják a felhozott költők, mind annyi csillagai azon kornak, s az az ő saját darabjain feltűnő csín és kényes ízlés. Ha olvastuk a Diokleshez írt levélben előszámlált negyvennégy nevet; ha tekintetbe vettük, mily kedves gyönyörűség vala neki ezen apró költeményeket egybegyűjteni, s miképen hasonlítja mindeniket virághoz, s maga mint röpdez méhként szerte közöttök, hogy belőlök gyönyörűséget szívjon ; s midőn halljuk, hogy ezen kincsek nincsenek többé, s úgy elvesztek —

* A mit az Anthologia történeteiről mondunk, nagyobb részint Herderből van véve. Lásd J. G. Herder's Sämmtl. Werke. Wien, 1813. X. B.

talán örökre — hogy sok költőt egyedül a névlajstrom ismertet, kik különben, mint néhány hátramaradt töredékek mutatják, méltók valának Theokrit s Anákreon, vagy Sappho és Simonides mellett állani; s lelkünkben felébred annak gondolatja, hogy görögök csak egyszer éltenek e földön, melyikünk fog egy szánakozó sohajtást a meleágrosi *Korónától* megtagadni?

Százötven év után *Thessaloniki Philippos* gyűjte a maga koráig élt s még a Korónában meg nem jelent költők műveiből egy más hasonlólag nagybecsű füzetet. A korunkra általszállott darabok fájdalmas emlékezetet gerjesztenek bennünk társainknak elveszte miatt; mely anynyival inkább érezhető, minthogy Meleágros és Philippos sok, általok nem nevezettektől is válogattak epigrammákat, a mi nyilvánná teszi, hogy bennök többet vesztettünk, mint a mennyit a névlajstrom mutat; pedig hihető, hogy általok minden öszvegyűjtetett, mit csak egy jobb ízlés javallhata.*

De mely sors! íme az Anthologiának épen Anthologia által kellett veszélyt szenvednie. A justiniáni sötét időszak (VI. század) tudniillik, egy *Agathias* nevű szerkeztetőt számlál, ki a maga s más Philippos után élt költők műveit hét könyvbe gyűjtötte. Mi vala természetesebb azon korban, mint hogy ezen kisebb gyűjtemény, melynek tárgyai s előadása módja az idő szellemével rokonabb volt, a régiségnek ama szebb hagyományait feledékbe temesse. Valóban a meleágrosi és philipposi Anthologia egészen elenyészett volna, hanemha egy negyedik belőle legalább némely maradványokat megmentene.

Ez a negyedik szerkeztető *Konstantinus Kephalas* volt, s gyűjteménye a három előbbi füzetekből támadt. Miként

* Az 1820-ban kijött lipcsei Conv.-Lexikon még két gyűjteményről emlékezik, melyekről Herder hallgat. Egyik a Hadrián alatt élt Diogeniánus Herakleota, más a XI-dik századi Strátóé, ki a Meleágrosét többekkel bővítette.

válogatta legyen a darabokat, nem akarjuk feszegetni, hálával tartozunk inkább, hogy annyit is iparkodott a végveszélytől megmenteni, mennyit ezen negyedik gyűjtemény által birunk, ha egyébiránt kénytelenek vagyunk is megvallani, hogy ő vala az, ki a maga Anthologiákból öszvealkotott Anthologiájával leginkább eszközlé ezen becses művek vesztét. Mert elődé, Agathias, legalább illetlenűl hagyta a meleágrosi és philipposi Koszorúk szép fonadékát, ő pedig szétbontá és kifosztogatta.

Azonban még ezen negyedik gyűjteményt is csak a *Maximus Planudes* * konstantinápolyi szerzetes szorgalmának köszönhetjük. Ez a XIV. század embere a kephalasi gyűjteménynek egy újabb alakot ada. Kénye szerint teve benne felosztást, kihagyást, újabb darabokkal szaporítá a régieknek nem becsét, hanem inkábbára csak számát, s ez a compilátió az, mely a legelső nyomtatást érte.

Kephalas Anthologiájából egyetlenegy kézirat maradt fenn a heidelbergi könyvtárban, és szerencsére, minekelőtte ez a kincs Rómába általszármazott volna, Salmasius kezeibe jutott, ki azt lemásolta. Ezen másolat későbben több, itt-ott felfedezett darabokkal szaporodva Reiske által *Anthologia Graeca* név alatt Lipcsében 1754 kiadatott. Ezekből, s más újonnan találtakból, foná későbben Brunck azt a gazdag koszorút, mely az *Analecta veterum Poetarum* (Argent, 1777. T. I—III.) czímű kötetekben találtatik. A heidelbergi, most már vaticáni, kéziratot Jakobs másolta le újra Rómában, s megtoldva éles kritikai jegyzeteivel kiadá: *Anthologia Graeca ad fidem codicis Vaticani edita* 1813—1817. Ennyit az anthologiáról historiai tekintetben.

47. A művelt Európa literaturával dicsekvő nemzetei

* Ugyanaz, ki a XIV-dik században Aesopus neve alatt egy mesékből álló gyűjteményt ada ki. Ramler's Batteux. Leipzig, 1769. III. B.

közt alig van egy, mely az Anthologiából ne bírna fordításokat; egész könyveknek fordításait azonban csak az új latin literatura mutathat, s ez is olyakat, melyek kritikai figyelmet alig érdemelnek; s a ki tudja, mit teszen egy holt nyelvből más holtra fordítani, az ezen elcsigázott grammatikai fordításokat nem fogja kezébe venni. Szerencse, egy herderi fordítással bírni, eddig még csak a német nemzetnek juta; s ámbár a Herder dolgozásai sem mentek azoknak gáncsaiktól, kik a szavakhoz tapadt sanyarú fordítást kedvelik, de a józan örökké javallni fogja az ilyetén színt és charaktert visszaadó utánképzeteket. Magát a görög Anthologiát valamely nyelven adni szinte úgy szertelen nehézségbe fog kerülni a tárgy kicsinységéhez, mint Vossnak Homért fordítani a tárgy nagyságához képest. Nem oly gyermekjáték, tudniillik, mint első tekintettel vélnők, ezen kényes virágokat úgy általültetni, hogy saját színöket és illatjokat el ne veszítsék, s épen azért, midőn e helyt azon óhajtásunkat teszszük nyilvánná, hogy bár honi íróink közől vállalkoznék egy, ki a görög földnek ezen kedves termékeit a magyar ég alatt is virulatra hozná, annak egyszersmind ajánlanók, hogy a herderi szempontokat tartaná figyelemben; mert csak ez úton volna lehető a fordítók egyik veszedelmes örvényétől, attól a feszes és nehézkes hívségtől, megmenekednie. Néhányan már eddig is tettek próbákat, s bár nem mondhatni, hogy nagy szerencsével, de legalább hajlandókká tesznek bennünket hinni, hogy egy magyar Herder nyelvünknek még szerencsésb Anthologiát is adhatna, mint a német a magáénak adott volt. Már felebb is volt szó felőle, miképen a német distichon modulátiója a görög és rómainak oly messze alatta marad, s hozzájok a magyar mily közel áll, s a ki érzi, önmagával Herderrel, mint emeli becsét az epigrammának azon kerekded gördület, azon bájos numerositás, mely a görög hexa- és pentameter sajátja, az nem fogja kétleni, hogy nyelvünk már ezen tulajdonánál fogva is hasonlóbb máso-

latait adhatná a görög epigrammának, mint a vossi és klopstocki hexameterű nyelv.*

Ha egy *Deáky Zsigmond* ifjúkorában s gyakorlatlan kézzel ily fordítást adhata, mint például ez:

Jámbor utas, ne siess, e tájon szunnyadoz Echo:
Költsd fel, szólj hozzá, szép szava visszafelel.
Hogyha te hallgatsz, ő sem szól. — A tiszta leányka
Senkit nem szólít, s visszafelelni kegyes.

Wanderer, säume! Du gehst die schlafende Echo vorüber:
Wecke sie auf, sie spricht; freundlich antwortet sie dir.
Aber schweigst du, schweiget sie auch. Die bescheidene Jungfrau
Redet nicht an; sie giebt liebliche Worte zurück.
Herder.

mennyivel inkább lehet reménylenünk, hogy valamely gyakorlott s azonfelül költői szellemtől vezetett kéz ezen epigrammákat nyelvünkre sok szerencsével hozhatná által. Deákytól az Erdélyi Museum több ily utánzásokat mutata, s ha kevésbbé sikerűltek is, ízlését a választásban igazolták. Dicséretet érdemel, hogy egyéb elhallgattassék, a szándék ezt az igen szép darabot adni:

Zeiten hinab und Zeiten hinan, tönt ewig Homerus
Ewiges Lied; ihn krönt jeder olympische Kranz.
Lange sann die Natur, und schuf; und als sie geschaffen,
Ruhete sie und sprach: «Einen Homerus der Welt.»
Herder.

Múltak idők s múlnak, de Homér szent lantja örökké
Zengedez; őt illet minden olymp-koszorú.
A nagy Zeüs habozott, míg végre teremte világnak
Ily költőt, s «Egyet, monda, teremtni elég.» *Deáky.*

* Unsere Prosodie starrt von einsylbigen unbestimmten Worten; Hiatus sind in ihr fast unvermeidlich, und wenn der Vers seine Flügel mit fröhlichem Spiele auf- und zuschlagen soll: so schleppt sie sich oft in mühsamem Gange daher, treu dem Himmel unter dem sie ertönet. Den Griechen hatte die Muse gegeben, mit offenem Munde zu reden; Gesang floss von ihren Lippen; Gesang spricht auch von ihren Steinen. *Herder.*

Egyike a görög Anthologia legszebb műveinek; de itt a magyar messze utána marad a németnek, s a fenség, mely a Herder két végső sorában van, Deákynál elenyészett.

48. Azon Anthologiában, mely mai nap kezeinken forog, epigrammák, mesék, idyllek s egyéb apró lyrai darabok foglaltatnak; mert a régieknél ezen nemek nem voltanak egymástól elosztva, sőt gyakorta az egy epigrammai név mindeniket magába foglalta volt. «Sive epigrammata, sive idyllia, sive eclogas, sive (ut multi) poematia, seu quod aliud vocare malueris, licebit voces, ego tantum Hendecasyllabos præsto» — mond Plin. Cæc. Lib. IV. Ep. 14. Korunkban mindazáltal, melyben a poesisnak egy saját philosophiája támadt, ezen nemek között a határozó vonalt nem ismerni hiba volna. Az epigrammák — mert e helyt csak rólok lehet szó — nagyobb részint sentimentál darabok, s ez a sentimentalismus kiterjed nem ritkán azokra is, melyek didaxist foglalnak magokban, elmésség csak egy igen kis osztályzat felett van eldöntve. Mindenütt megismerszik rajtok a görög művészség charaktere, a nyugalom, mély érzet s még is vidám derültség; mindenhol tiszta, gyöngéd emberi érzelem mutatkozik, mely hasonlót kíván az olvasóban is, hogy értessék; s az az utolérhetetlen gyermekded egyszerűség, mely még a homeri eposra is annyi bájt, annyi kedvességet olvaszt, csaknem minden darabon, mely a Meleágros és Philippos korából szállott reánk, észrevehető. Foglalatjok nagyobb részint valamely ártatlan öröm, édes ábrándozás, finom, s kedves érzettel teljes reflexió, mely a szívet észrevehetetlen bájjal melegíti el. Magokat az elmés darabokat is, melyeket a mi korunkban gyakorta vadság bélyegez, a görögöknél ritkán hagyja el az az egyszerű csín, az a szeretetreméltó művésztelen grátia. S íme ez a görög epigramma képe, ezek azon tulajdoni, melyeket az utókor távolról követ, de elérni nem tud.

49. A hellen földről átvándorlott az epigramma a Tibe-

ris partjaihoz ; s itt a római komoly és sanyarúan férfias nemzetnél elváltoztatá alakját. Levetkezte a maga gyermekded kecseit s derült sentimentalismusát; oly formát veve magára, melyben régi hazája csak néha szemlélhette volt. Ha nem mondjuk is, az olvasó érteni fogja, hogy beszédünk azon alakot czélozza, melyben Martiál a maga darabjait előnkbe állítá. Szándékunk a külnyelvek epigrammatistáiról futólag szólni, s erre, úgy hiszszük, elég minden nemzetekből csak a legnagyobbak felől emlékezni, kik úgy tekintethetnek, mint a többinek képviselői. — Azok közől, kik a régi római s újabb latin nyelven írtak: *Catull*, *Martiál*, *Ausonius* és *Owen* legméltóbbak a figyelemre.

50. *Catull* vég szakában élt a római respublicának. Több apró költeményeket írt, melyek között epigrammák is vannak. Némelyek által egészen epigrammatistának tétetett, holott darabjainak nagy részén alig van a rövidségnél egyéb epigrammával rokon sajátság. Azokon, melyek szoros értelemben epigrammák, szembetűnő könnyűség van a leleményben, fordulatban s gondolatok kifejezésében ; a nyelv és előadás kedves, mint azon kornak minden íróinál; s az elmésség finom. Némely darabok érzelemtől vannak átlehelve, mely sajátság Catullt a görögökhöz közelebb teszi, mint minden más római epigrammatistát.

51. Az elmés epigrammák *Martiál*ban hágtak a tökélynek azon fokára, melyet még senki felül nem haladott, s kétleni lehet, ha valaki elért-e. De Martiálnak ez is aztán minden érdeme. Typust, az Anthologia epigrammáiéhoz hasonlót, nála hiába keresnél. Sentimentalismus sem az a derült görög, sem az az újabb sötét, az ő darabjait nem melegíti. Még csak ily költemény is, mint a Leanderre írt — mely a Spectaculumok között áll — nála kevés találtatik :

Cum peteret dulces audax Leandrus amores,
 Et fessus tumidis iam premeretur aquis,
Sic miser instantes affatus dicitur undas:
 Parcite dum propero; mergite dum redeo.

Pedig kérdés alatt van, ha a könyv, mely *De Spectaculis* czímet visel, Martiál munkája-e? Volnának okok nem is hinni, hogy övé. Mi, kik egyébiránt igen szeretjük, ha az író saját fejével itél, ezúttal az olvasó kegyes engedelméből a Jovián fejével bátorkodunk itélni, hogy beszédünk nagyobb hitelt nyerjen az iskolák bölcsei előtt, kik képzelt magasságokból szánakodó lenézéssel pillantanak mindenre, a mi nem Scaliger, vagy Jovián, nem Muretus és Raphael Volaterranus, s még is itélni mer, habár javalva is: elég, hogy vakmerőleg itélni mer, hol ők csak csodálni bátorkodnak. «Valerius Martialis, mond Jovián (de Serm. lib. III. cap. XVIII.) artificiosissimus epigrammatum scriptor, ita in iis quidem iocatus est, ut frequentius carpat, quam delectet; tametsi e demorsione ipsa delectatio quoque paritur. Sunt tamen dicta eius in universum arguta, subtiliterque conquisita; abstrusæ sententiæ, eaedemque rarae, salsæ, aculeatæ; inventiones vero maxime acutæ; verba autem præcipue accomodata, quæque non prima tantum facie atque in ipso explicatu lectorum alliciant, atque auditorem, verum quæ in eius animo relinquant tacitam quandam quasi subtitillationem.» S ez a szúró, metsző, éles feddés, vagy az idézett szavak szerint demorsio, spicula, dicta arguta, inventiones acutæ, gyakran epébe is mártva, teszik charakterét a martiáli epigrammáknak, s bennök egyéb vonást nem könnyen lehetne találni. Egyébiránt az elmés epigramma alkatját illető postulátumok nála mesteri ügyességgel vannak kielégítve. A szövevény természetét ő úgy értette, a hogyan nem senki más. Elméssége mindig eleven, s benne az érdekleti erő a legszerencsésb calculussal van mérve. Hirének igen sokat árta, az újabb korban, az a mindent nem kímélő mód, mely tartaléktalan s lepletlen állítja a vétket az ártatlanabb szemek elébe, s innen jő, hogy némely kiadásokban igen sok darabjait nem lelhetni, melyek ezen észrevétel alá esnek. Mert a középkor kritikája, mely Athene és Róma nagyai felett is határtalan hatalmat usurpálgata, azon-

felül, hogy grammatikai soványság volt, leginkább erkölcsi principiumokon alapodott, s benne az æsthetikának csak mellékes szerepet volt szabad játszani. Az újabb kor tudja, hogy műbírónak csak az æsthetika szabhat bíráló szempontokat, s a moralitásra ügyelnie műítélői kötelességei között a legkisebb kötelesség, ámbár figyelmet érdemlő kötelesség. Itélete tehát a középkornak megengedhető ugyan, de hogy Naugerius, vagy egy szánást érdemlő Paulus Jovius ezen tekintetből menvén ki, Catullt a Martiál rovására magasztalgatják, annál nem lehet nevetségesebb dolog az előtt, a ki tudja, hogy Catull szinte oly mértékben, vagy talán még inkább, obscénus, mint Martiál.*

52. *Dec. Mag. Ausonius* nyelvmester, rhetor, utóbb galliai consul Valentinián és Gratián császárok alatt. Példánya az epigrammában Martiál volt, de sokkal kevésbbé elmés, és termékeny tehetségű mesterénél, az előadás erejében is messze utána maradt. Nyelvének nem tuda csínt adni, mint az a kor nem, melyben írt. Apróbb költeményei között vannak darabok, s nem kis számmal, melyeket epigrammák közé helyezni igen nagy tisztelet volna. Azonban Róma későbbi költői között az elsőbbek helyén áll.

23. *Owen* a XVI-dik század végén, és a XVII-diknek elején élt. Dolgozásai nagy részint gnómákból állanak; de vannak oly epigrammái is, melyek örökre jelesek marad-

* Paulus Jovius in Elog. viror. liter. illustr. in Marco Antonio Casanova. — M. A. Casanovæ, Comense Patre Romæ genito arguti epigrammatis palmam detulit illa ipsa Roma, severæ auris iudicio superba nec unquam in confesso pudore poetis adulatrix: quod lepida, et salsis finibus aculeata carmina factitaret. Elocutioni casta tamen puritas ac innumero sæpe duro lenitas defuit, qualis in Catullo prætenero poeta conspicitur; cum ingeniose mordaci, et impuro Martiali persimilis esse mallet, ut una præsertim peracutæ circumductæque sententiæ gloria duceretur etc.

nak. Egyébiránt, bár kora Britannicus Martialisnak nevezte, bár társai által magasztaltatott, a hogyan senki más nem — mint ezen rá készült tetrastichon is, mely az akkori kritikai organonja gyanánt szolgálhat, mutatja:

Scripserunt Latii, scripsere epigrammata Graii;
  Quos inter vitam nominis unus habet.
Excipite hunc; omnes superavit Oënus, et ipsum
  Aequavit, si non et superavit eum. —

ő mégis oly törpe alak Martiál mellett, mint a mi legújabb regeiróink az általok imádott, de rosszúl, vagy épen nem értett és szolgai módra utánozott Kisfaludy Sándor mellett, kiknek nyomorék szüleményeiket látva a józan, nem tudja, ha szánakozzék-e, vagy Róma bölcsével felkiáltson: O imitatores! servum pecus, ut mihi sæpe bilem, sæpe iocum, vestri movere tumultus!

54. Az újabb nemzetek epigrammatistái — vagy azért, mivel a görög literatura nem volt oly ismeretes, mint a római, vagy mert annak értésére a többség kevésbbé vala fogékony (miképen korunkban), lehető hogy mind a két ok munkált, s egyik következése a másiknak — mind Martiálnak hajtottak térdet. Kivált az olaszok, spanyolok, és francziák ezen nemben nagy szerencsével haladtanak, A francziákról nevezetesen, kiknél a nyelv oly gazdag tára az elmésségnek, hogy ezen pontban velök egy nemzet sem mérkőzhetik,* Jenisch azt mondja, hogy nálok minden ír, vagy legalább mond néhány epigrammát, s innen az a sok ezrekből álló hada a franczia epigrammának.

55. Ki azonban azt hinné, hogy ezen nemzetekre nézve a görög epigramma halottaiból fel nem támadott legyen, igen tévedne. Élnek nálok a görög epigrammák, sőt nagy divatban is vannak, csakhogy elváltozott alakkal. A mi, tudniillik Hellásban, lyrai, drámai, vagy eposi, s nem

* Lásd Jean Paul, Vorschule der Aesthetik. IX. Prog. über den Witz.

ritkán ezeknek kettejéből, vagy hármából vegyűlt formában mutatta magát, az újabb korban többnyire tiszta lyrai alakba öltözve általment ezen nemzetek apró dalocskáiba. Mert ki nem ismer rájok a sonett, madrigal, rondeau s egyéb nevekkel czímezett kisded dalokban, melyek mind annyi elrejtett alakú szökevények a barbaries által feldúlt szép hazából; azonban sajátképen nem epigrammák többé, hanem művészi metamorphosis által epigrammákká lehető darabok.

56. Az *olaszoknál:* Brignola, Loredano, Alamanni s a két Gozzi; a *spanyoloknál:* Juan de Rufo, Lopez de Vega, de Villegas, Argentola, Rebolledo; a *francziáknál:* végre St. Gelais, Maynard, Gombauld, d' Acceilly, de la Monnoye, Boileau, Rousseau, Piron, Senecé, Voltaire stb. adták a legjobb elmés epigrammákat.

57. Az *angol szellem* úgy látszik terjedékenyebb helyet kíván, hogysem az epigramma szűk korlátai között mozoghasson; s talán innen van, hogy nálok oly kis számmal találhatni műveket a költészetnek ezen neméből. Pope, Swift, Curchill és Buttler írtak néhány darabokat, melyek azonban a francziákkal nem mérkőzhetnek. A legjobb angol epigrammák eddig a Prioréi.

58. A németekre is inkábbára a martiáli, mint a görög epigrammának vala befolyása. Mert, ha Opitz és Logau darabjain némelykor görög színt találhatni is, műveik nagyobb része martiáli elmésségbe van mártva. Wernicke pedig annyira Martiál, a mennyire igen kevés minden más nemzeteknél. Ezen három képviselője a német epigramma előkorának még ma is igen szép fényben ragyog az epigrammatisták sorában. A középkor *Wernicke* nyomain ment, s ezen pálya resultátumi *Kaestner, Göcking, Kretschmann* és *Lessing;* nagy részben *Ewald* és *Kleist* is. Az újabbak közt *Schiller* némelykor Martiál felé hajlong; azonban darabjain inkább van görög, mint martiáli szín. *Herder* a görögöknek, kiknek nyomait követte, igen szerencsés tanítványa; de a legszebb koszorút talán min-

den újabb költők közől *Goethé*nek adá az epigrammai Músa. Csaknem minden darabocskáin megismerni a nagy művészt, ki a forma felett határtalan hatalmat gyakorol; s az epigramma alkatját, s azokat a művészi fordulatokat senki sem értette még nemzetének költői közől annyira, mint ő, s ezen tekintetben talán csak az egy Lessing lehetne vele öszvemérhető. — Schiller adott oly műveket, melyek őt az első német epigrammatisták közé teszik; de sokáról epigrammáinak azt kell mondanunk, hogy bennök azt a gazdag, s általa többnyire nagy szerencsével használt, didaktikai lelket itt kevésbbé lehet szeretnünk, mint egyéb műveiben, mert ez kapja ki őt a Goethék és Lessingek fényes köréből igen gyakorta oda, hol a gnómairók iskolamesteri komolysággal reflectálnak és bölcselkednek. Ezen dolgot nem kellett vala figyelem nélkül hagynia a dicséretreméltó buzgalmú Szerényinek, ki schilleri epigrammákat igyekezett magyarúl adni; mert a helyett, hogy száraz reflexiókkal ajándékozott meg, melyek a felvett epigrammai czímnek meg nem felelnek, birtokába tehetett volna bennünket Schiller azon epigrammáinak, melyeknek poetai becse örökre kétségbevehetetlen leszen. Ezen észre vétel elmondását annál szükségesebbnek véltük e helyt minél több ügyességét tapasztaltuk Szerényinek a kül-nyelvi művek visszaadásában.

V.

59. Az eddig elmondottak bennünket azon pontig hoztanak, hogy már átmenetelt tehetünk a jelen értekezés ötödik és végszakaszára, mely saját nemzetünk epigrammatistáit fogja tárgyazni.

Ki a magyar literatura történeteire, hacsak a múlt század közepéig is kitekinte, s tudja, mily nagy befolyása volt legyen a franczia literaturának, szinte Faludi óta, íróinkra: az előtt figyelmet érdemlő dolog lehet, hogy a

franczia epigrammának, — mely mint felebb mondatott, sok ezrekből álló had — mind e mai napig legkisebb befolyása sem vala a magyarra, sőt fordítást is alig találhatunk, mely ezen nemzet nyelvéből történt volna. Hihető, hogy a mi franczia magyarjaink, Bessenyei, Barcsai, Orczy, nem érzettek magokban epigrammai tehetséget, hihető, hogy nem tartották méltónak a poesis ezen kisded nemére fogyasztani az a nélkül is középszerűleg kapott erőt; hihető, hogy az epigramma az általok szeretett lassú léptekkel huzakodó versnemben elveszté szökdelő elevenségét, s fonákúl verdezte füleiket. Akármelyik lett legyen oka az előszámláltak közől, elég, hogy a dolog ekként volt, s a magyar epigramma első nyomait nem Bessenyei vagy Barcsainál, hanem a római literatura két tanítványának, Baróti és Rájnisnak művei közt találjuk. Mihelyt, tudniillik, ezen sok hálát érdemlő két írónk a római, vagy inkább görög lant zengzetének nálunk másodszor ada életet, azonnal feltámada az epigramma is.

60. Kazinczyig, ki a magyar epigramma teremtője gyanánt tekintethetik, Barótin és Rájnison kivül, Verseghy és Virág azok, kik ezen nemben próbákat adtak. *Baróti* és *Rájnis* mindketten kis mértékben bírtanak költői tehetséggel, s ezen kis tehetségöket is elfojtá a római költők szertelen utánozása; s innen jő, hogy valamint egyébhol, úgy az epigrammai pályán is magoknak fényt nem szerezhettek. *Verseghy*, mint közönségesen tudva van, kevés eredetiséggel birt. Az Aglájában kiadott legtöbb daraboknak originálјaira, kivált a német költők munkáiban, ujjal lehetne mutogatni. Ezen észrevétel alól nem tesznek kivételt az ő epigrammái sem, s minekutána mi e helyt csak eredeti művekre függesztjük figyelmünket, inconsequentia vétkével vádoltathatnánk, ha Verseghyt mint epigrammatistát theoriai szempontra vennők.

61. *Virág* vala az első, ki saját értelemben eredeti epigrammákat adott. Studiuma a költés ezen nemében, mint a rómaiak tanítványához illett, Martiál volt; de ki fogja

tagadhatni, hogy épen ez a martiáli, s kirekesztőleg martiáli studium tevé, hogy Virág mint epigrammatista azon tökélyre el nem jutott, hová költői tehetségénél fogva eljuthatott vala. Ki a martiáli epigrammákban előhaladni kiván, szükség, hogy már születésével bizonyos mértéknyi elmésséget hozott legyen, pedig Virágnak épen ezen örök juta igen szűken. Mi legalább meggyőződve vagyunk, hogy azon barátjai is, kik az ő költői dolgozásai iránt a legnagyobb tisztelettel — s nem ok nélkül! — viseltetnek, az efféléket, mint példáúl:

Jelesdi, rajtad tisztelet jelét látom,
  A min nagyon csudálkozom.
Ringyrongy ruhádról lóg le egy kopott csillag :
  Mondd meg, miféle ? «Bújdosó.»
Értlek : midőn az érdemest keresgélé,
  Eltévedett s terád akadt.

az elmés Músa szerencsétlen sugalmainak fogják önmagok vallani. Nála az elmésség — ha szabad így nevezni — mindenkor csak világos, vagy legalább könnyen kitalálható hasonlatokkal foglalatoskodik, s innen jő, hogy epigrammáinak oly kevés hatása van s a műveltebb olvasóra oly ritkán munkálnak annyi érdeklettel, hogy mosolygásra bírnák. — Az mondathatnék talán e helyt, hogy Virág nem tekintethetik azon szempontok szerint, melyekből Róma Martiálját, hanem azok szerint inkábbára, melyekből a görög epigrammatistákat kell megitélni; de a görög epigrammának egy igen fő sajátsága abban áll, hogy többnyire érzelemtől van átmelegedve, Virágnak ellenben minden műveit egy bizonyos classikai hidegség lengi keresztül; a mi szembeötlőleg charakteristikai vonás azon költők munkáin általánosan, kiknek Róma poetái kirekesztőleg kézikönyvei valának. — Egyébiránt erős hittel hiszszük, hogy, ha Virágnak a görög költői pálya megnyílhatott vala, gazdag lyrai tehetségét használhatván, egyike fogott volna lenni jobb epi-

grammatistáinknak, — valamint eddigleni jelesebb ódaköltőinknek egyike — a mint ezt egy-két darabocska, epigrammái között, tökéletesen igazolja. Mi a technikai postulátumokat illeti, azok Virágnál elég gonddal vannak teljesítve; egyedül azt kivánnók még, hogy beszédének több elevenséget kölcsönözött volna.

62. Ez volt az epigramma képe, melyet a magyar literatura Kazinczyig felmutathat. Olvasónk fogná érzeni, ha nem mondanók is, hogy ez még csak gyenge előkészület volt és silányabb, hogysem egy utóbbi költőnek példányúl szolgálhatott volna.

Mihelyt *Kazinczy*, mint epigrammatista, megjelent, azonnal más, s az előbbitől különböző képet veve a költemény ezen neme magára. Az első ízben publikumot látott darabok azt hagyták az olvasóval gyaníttatni, hogy azok a martiáli iskolának egy nagy tanítványától származtak, s a magyar literatura barátja örvendett egy új, egy csínnal teljesebb Martiált saját nemzete költői között bírhatni. A következés azonban az Erdélyi Museum, Aurora, Hebe, s egyéb gyűjteményekben közlött darabokkal azt mutatá, hogy ezen epigrammák egy oly iskolának resultátumi, mely a görögök nyomain támadt, s Martiál és Goethe különböző pályáit egyesítve alkotta öszve theoriáját.

Kazinczynak elmésség és lyrai szellem — két tulajdon, mely képes a költőt az epigrammai tökély legmagasabb fokáig vihetni — jeles mértékben juta. A körülmények tehát eléggé kedvezőleg jöttenek öszve, hogy a szerencsés következés szülői lehessenek. És valóban Kazinczynak műveit tekintvén, azt kell mondanunk, hogy ő mind a két epigrammai pályát oly szerencsével futá meg, hogy felőle egy sanyarúbb kritika is mindenkor javallva fog szólhatni. Nem ismerünk költőt az újabb korban, ki az epigrammatista Goethe mellett oly szép fényben állhatna, mint Kazinczy; a görögökkel pedig talán csak ők ketten volnának öszvemérhetők. Goethe, mint

költő, hasonlatlanúl áll felette, mint technikus vele egy parallelába tétethetik; s az epigrammai alkatra nézve Lessing s ők ketten foglalják el minden újabb költők között az első helyet. Martiálon felül emelkedett csín és ízlés tekintetében; mindazáltal a mily mértékben ezt meghaladta, talán oly mértékben, lehet mondani, hogy a görög egyszerűség s gyermekded ártatlanságnak (naiv) alatta maradt, miképen ez az újkori költőkkel megtörténni szokott. Megbecsűlhetetlen sajátság az ő epigrammáin, mely maga képes lehetne őket a tökély egy felsőbb fokára emelni, mint minden egyebeink e nemben vannak, az a bájos görgésű, hajlékony, kerekded nyelv, mely ezen írónk sok évi studiumának gazdag resultátuma. Ez az, a mi egy megfoghatatlan bájt, egy bizonyos classikai színt hagy Kazinczynak minden, még oly parányi, versecskéjéből is felcsillámlani.

63. Oly nevezetes példára, mint a Kazinczyé volt, többen vállalkoztak ki költőink közől erejöket az epigrammai pályán megpróbálni; azonban itt is, miképen egyéb ágaiban a magyar költészetnek, eddig csak igen kevesen emelkedtek oda, hogy felőlök az æsthetikai tribunál literaturánk egykor szebb fénynyel ragyogóbb szakában sok dicsérettel emlékezhetnék. Mi azonban még most íróink kicsiny seregében hasznosnak véltük, a mennyire erőnk engedte, mindeniknek kimutatni a maga helyét, ki epigrammákat feltünőbb számmal írt, vagy ha nem is, legalább néhány darabokat ada, melyeken e jelen kornak némileg kímélő, de még is igazságos kritikája javallhatót lel. — Kazinczy után Vitkovics, Tóth, Szentmiklóssy. Thewrewk és Décsei voltanak egyedül — mert a sok nemekben ragyogó Kisfaludy Károly ezen osztályba nem jöhet — kik erejök fő részét az epigrammákban gyakorlották.

64. A magyar epigrammatisták egész seregében (ha Kazinczytól elvonjuk elménket) *Vitkovics* érdemel legtöbb figyelmet. Az ő darabjait vidám elevenség, olykor enyelgő,

ris partjaihoz ; s itt a római komoly és sanyarúan férfias nemzetnél elváltoztatá alakját. Levetkezte a maga gyermekded kecseit s derült sentimentalismusát; oly formát veve magára, melyben régi hazája csak néha szemlélhette volt. Ha nem mondjuk is, az olvasó érteni fogja, hogy beszédünk azon alakot czélozza, melyben Martiál a maga darabjait előnkbe állítá. Szándékunk a külnyelvek epigrammatistáiról futólag szólni, s erre, úgy hiszszük, elég minden nemzetekből csak a legnagyobbak felől emlékezni, kik úgy tekintethetnek, mint a többinek képviselői. — Azok közől, kik a régi római s újabb latin nyelven írtak: *Catull*, *Martiál*, *Ausonius* és *Owen* legméltóbbak a figyelemre.

50. *Catull* vég szakában élt a római respublicának. Több apró költeményeket írt, melyek között epigrammák is vannak. Némelyek által egészen epigrammatistának tétetett, holott darabjainak nagy részén alig van a rövidségnél egyéb epigrammával rokon sajátság. Azokon, melyek szoros értelemben epigrammák, szembetűnő könnyűség van a leleményben, fordulatban s gondolatok kifejezésében ; a nyelv és előadás kedves, mint azon kornak minden íróinál; s az elmésség finom. Némely darabok érzelemtől vannak átlehelve, mely sajátság Catullt a görögökhöz közelebb teszi, mint minden más római epigrammatistát.

51. Az elmés epigrammák *Martiál*ban hágtak a tökélynek azon fokára, melyet még senki felül nem haladott, s kétleni lehet, ha valaki elért-e. De Martiálnak ez is aztán minden érdeme. Typust, az Anthologia epigrammáiéhoz hasonlót, nála hiába keresnél. Sentimentalismus sem az a derült görög, sem az az újabb sötét, az ő darabjait nem melegíti. Még csak ily költemény is, mint a Leanderre írt — mely a Spectaculumok között áll — nála kevés találtatik :

Cum peteret dulces audax Leandrus amores,
Et fessus tumidis iam premeretur aquis,
Sic miser instantes affatus dicitur undas:
Parcite dum propero; mergite dum redeo.

Aristarchusai belebb fogják a magyar literatura határait öszvevonni, mintsem ezen művek fekszenek. Neki nem juta oly szép örök, hogy verseinek bájt és vonzó kedvességet tudott volna kölcsönözni. Költeményei között lelni ugyan egy-két becses darabot, de legtöbbjeiről azt kell mondanunk, hogy nem egyebek mesterkélt soványságoknál, melyekből a grammatikus felette gyakran, a poeta soha sem tűnik elő. Figyelmet érdemlő dolog, hogy Tóth, ki a görögökkel magát, birtokában lévén a nyelv, sokkal inkább öszveérésbe teheté, mint sok más: mégis reá a görög epigrammáknak oly parányi befolyások lőn, hogy epigramma-íróinknak akármelyikét elébb lehetne a görögökkel hasonlatba tenni, mint őt. Csalhatatlan bizonysága a lyrai szellem fogyatkozásának. Említésre méltó észrevétel az is, hogy Tóth, bár az epigramma theoriája felett gondolkodott — mint a boldogúlt Kulcsár Haszn. Mulatságainak egy valamelyik számában közlött, s magában néhány jó gondolatokat foglaló értekezés mutatja — mégis az epigramma alkotását oly fonákúl értette, hogy számos darabját valamely nyomorék dilettáns vinynyéjéből kerűltnek hihetnők. Ha olvasónkat csak azon szenvedhetetlen általmenetelekre emlékeztetnők is, melyeket a fordított görög epigrammák pentamentereiből a hexameterekbe oly gyakorta teve, mondásunk igazolva volna. Ezen dolog oly igen rontja a beszéd kerekségét, s az eurhythmiát; annyira gátolja a nyelv gördűletét, hogy csak érzeni lehet, nem kifejezni. S mik még ehhez képest is az ő *Horvát Istvánhoz, Kisfaludy Sándorhoz* * írt darabjai, hogy egyebek ne említtessenek? Restebb prózai huzakodást nem képzelhetni. A Handbuch der ungarischen Poesie II. köt. 120. lapján álló két darabbal Tóthnak egész epigrammatistai érdeme ki van merítve.

66. *Szentmiklóssy*nak a természet lyrai tehetséget ada, annyi lyrai tehetséget, mennyivel a magyar költők koszo-

* Lásd Görög Verseit, 63. 65. lap.

rújában csak a jobbak dicsekedhetnek, s ő ezen tehetségénél fogva sok mások felett inkább lehete az, minek az epigrammai nemben Kazinczyt lenni mutattuk. Azonban, úgy látszik, hogy ő — vagy körülményi nem engedvén, vagy önkényt — elmulatta keblének ezen égi szikráját studium által kitisztúlt lobogásra hozni. Következett legyen a dolog akármely okból, az tagadhatatlan, hogy Szentmiklóssy — bár egyike a jobbaknak — mind dalaiban, mind epigrammáiban hasonlatlanúl kevesebbet ada mind ekkoráig nemzetének, mint tőle várni lehetett volna. Ha czél és hely szűke engednék, bővebben lehetne a mondott észrevételt kifejlesztenünk, de itt csak az epigrammai parányi körben foroghatván, illik visszatartóztatni minden egyebekre kicsapongást. Az ő epigrammái is lyrai és Martiál-neműekre oszlanak fel. Mind a két nemből néhány oly műveket lelhetni, melyekre a legjobb epigrammatista is irígy szemmel tekinthetne; de viszont olyak is találhatók, pedig nem kis számmal, melyek egyéb fogyatkozásaik mellett még csak eredetiség bélyegét sem viselik magokon. Az epigrammai alkatra nézve Szentmiklóssy szerencsésebb a martiáli, mint a lyrai nemű darabokban, hol némelykor széles, és czéltalan amplificátióval teljes. Nyelve csinos nyelv; azonban nem az a tárgyhoz simuló s magán charakter bélyegeit viselő nyelv, mely például Kazinczynál, a magyar ajak még most ebbéli általános fogyatkozásai mellett is, ismerhető. Szentmiklóssy nyelve mind epigrammáiban, mind dalaiban, és verses meséiben ugyanaz, s mindig egyszinű, mindig epithetonok bővségében csillogó, s az egyszerűségtől mindig bizonyos távolságban áll, s benne az az inproprie szólás néha egész a pipereig feszítve van. A mi ízlését illeti, neki a természettől szerencsés tapintása van a szépben, mely nem enged alacsonyságokra sűlyedni. Soha eléggé nem becsűlhető sajátság!

67. *Ponori Thewrewk* nem azon pályát választá magának, melyekre talán vocátiója volt volna, hanem a görö-

gökét; pedig épen ez az, melyet lyrai igen parányi tehetségéhez képest neki hasznos dolog lett volna nem választani. Tévedésének oka hihetőleg valamely fonákúl értett theoriában — talán épen a herderiben — alapodik; vagy az is lehető, hogy valamely nagy példány — milyenek a Kazinczy epigrammái — vonzotta ellenállhatlan azon útra, mely nem az ő erejéhez mért út vala, s így történt, hogy ő oly örvénybe bukott, melyből többé kivergődni nem fog. Ezen okok az ő tévedését menthetik ugyan, de a hibákat jókká nem tehetvén, a kritikát is semmi időben megkérlelni nem foghatják.

Ifjonti dolgozásai martiáli typust hordoznak magokon, s mondani lehet, hogy ezen darabok elégségesek egy ifjú művész tehetségei felől bennünket reményekre gerjeszteni. Folytatta volna ő ezen ösvényen az elkezdett utat, kezesek vagyunk a mondott szóért, hogy pályáját sok szerencsével futotta volna meg. De önkényt s makacsúl más irányt adván menetelének, egy ismeretlen s önmagának is csodás labyrinthba tévedt vala, hol a kérlelhetetlen theoria gáncsait szükségképen maga ellen lázította. Nagyobb számmal írt epigrammái közt alig mutathatni fel egy-két darabocskát, mely a művelt olvasónak tiszta éleményt nyújthatna, melyről mondani lehetne: «iudicis argutum quæ non formidat acumen»; majd mindeniken találni valamit, mi a józan ízlést sérti. Az epigramma nála csak igen ritkán jelen meg a maga szokott alakjában; nagyobb részéből verseinek oly lényeket látunk előtermeni, melyeknek még az eddigleni poetikában nincs nevök feltalálva, s méltán kétségbe vehető, ha valaha leszen-e? Hogy ne láttassunk hihetetlen dolgot állítani, íme, birái a szépnek! itéletetek alá egy ily productumot terjesztünk.

Istenítés.

Ha közelít az olympi sereg! kiesen lebeg a báj —
  Lég-szentelt ligeten s hold-beragyogta mezőn.
Engemet andalgót amarantnak alatta köszöntvén,
  Főmre sugárkoszorút Venus-Uránia fűz.
Hébe magas kézzel poharát ajakimnak ajánlja,
  S a szép geniusa csókjait hinti reám.
És én, a boldog, semmit nem ohajthatok immár;
  Megleltem mennyem s isteni társ maradok.

Hivatkozunk rátok s mindazokra, kiknek ízlése nem toilettei finnyásság, hanem æsthetikai studium resultátuma, ha ez nem valósággal egy zavarodott szempillantat szüleménye-e? Velut ægri sommia! mondaná Róma philosophus poetája. A theoretikus keresztülmegyen a költés minden nemein s nem fog lelni nevet, melylyel a darab elczímezhető lészen.

Egyik oka a Thewrewk szembeszökőleg különös poesisának az a makacsságig egyoldalú ízlés, mely soha sem engedi, hogy a tárgy különféleségéhez képest egymástól különböző alakban, különböző színnel, és nyelvvel öltöztesse fel darabjait. Nála mindenütt — még prózájában is — dagályos, epithetonok özönében duzzadozó, szinte az érthetetlenségig czikornyás nyelvet láthatni, mely szünet nélkül azt az egyetlenegy szemet sértő tarka szőnyeget terjeszti a néző elébe, hol a phantasia a képek szertelenűl egybehalmozott sokasága közt eltompúl. Tedd a görög egyszerűséget ezen megfoghatatlan buja piperével hasonlatba, s látni fogsz oly távolt, milyet csak e planeta két legmesszebb pontjai között képzelhetél. A költőnek, a mint tudva van, egy fő kötelessége a tárgyak idealizálása, mely nem egyéb, mint a természetben lévő kép, cselekedet, és érzeménynek a lehető tökélyig emelt megnemesítése. A valódi költő ezen postulátumnak akként szokott megfelelni, hogy tárgyaiból minden aljasat, mindennapit elhagy, s csupán a tökély elszórt sugárait gyűjt-

vén egybe, azokat olvasztja egy bizonyos pontban harmoniai vegyülettel öszve. Thewrewknél ez az idealizálás azok által a közönséges s unalomig elhasznált hasonlatok által szokott megtörténni, mely a görög mythologia képeit hozza a maga kiemelni szándéklott képeivel rokon öszveérésbe, s így gerjeszt bennünk némely homályosan eltarkított észfogatokat. Példáúl:

Arcza jelenti Küprist, feje Pallast, szíve Diánát;
Így él egy lyányban három olymposi szép.

Nyíltan jelenthetjük minden költőnek, hogy ily módja az idealizálásnak nem azon mód, melynél fogva honor et nomen divinis vatibus atque carminibus venit. Azon megjegyzést is általában lehet a Thewrewk dolgozásaira mondani, hogy közőlök a legkisebb részt teszik azon darabok, melyek ön keblének leleményi; a többinek forrásaira a német költőknél könnyű munkával rátalálhatni. Thewrewk minden művei közöt az *Aurórához* írt darab előttünk legnagyobb becsű, s ámbár még ennek is Kleistnál van originálja, mindazáltal azon teljességet az előadásban, melylyel ezen darab magyarúl elmondva van, inkább lehet az ő sajátjának, mint sok egyebeit mondani.

68. A mythologiáról lévén az imént szó, szabad legyen iránta — figyelmeztetésűl legalább — egy kitérést is e helyt tennünk. Költőink szinte nagyatyjoknak, Zrínyinek, korától fogva használják a görög mythosokat; de soha azok még oly sűrűen észrevehetők nem voltanak, mint a mi korunkban, pedig a dolgot megfontolván, inkábbára az volna javallható, hogy ez a mód egészen elhagyatnék, vagy ha azt általánosan tenni oly nagy áldozatba kerűlne költőinknek, legalább a helyet tekinteniök kellene, s gondosabban megválasztaniok: hol és mikor volnának ezek a görög phantasia lényei használhatók, mert így minden meggondolás nélkül elmeszüleményeiket mythologiai színekkel kifesteni — engedelmökkel legyen mondva —

egyébnek, mint testimonium paupertatisnak az értő által nem tekintethetik. A görög népnél ezen képek, mint honi termékek, öszvefonva és szőve lévén mind a társasági, mind a házi kör minden tárgyaival, az aljasabb népnél is oly ismeretesek valának — vagy talán még inkább — mint hazai historiáink barátjai előtt a Hunyadi, a Zrínyi név. Az újabb kor népeinél ellenben csak kis rész szerzett magának egy felületes mythologiai tudományt; egy-kettőt alig találhatni, ki studiummá tette volna s még ezen egy-kettőből is senki sem képes oly tündérleget elvarázsoltatni, hogy fejében képzetek támadjanak a görög népéihez hasonlók, kinek ezen mythosi képek bizonyos religiói glóriában tűntek fel. Következőleg ezen mythosok a mi olvasóinknál nem egyebek, mint üres és kép nélkül való, félig érthető nevezetek, vagy ha egy-kettő előtt fáradságos tanulás segédével érthetőkké lettek is, csak erőtelen hideg phantasmákat szülnek. Tegyük hozzá, hogy az új kor költője, gyakorta többféle mythologiákat használván, oly tarkaságot terjeszt ki előttünk, mely által majd a zsidó próféták korába, majd pediglen az éjszaki népek óriási alakú boszorkányai közé ragadtatunk, hogy végtére phantasiáink ily ezerféleségben nem tud magának álláspontot találni. A görög epigrammatistának, miképen értekezésünk eleje érdeklette, nagy könnyűségére szolgáltak ezen mythologiai istenségek. Talán ezen okból használják őket mai költőink is? pedig mondani lehet, hogy ez hatalmas mód egyenesen a költés czéljai ellen dolgozni. — Ezen czikkely nem helyén kivül fog itten állani, minthogy az utóbb érdeklett két epigrammaíró művei is igen bővelkednek az efféle görögföldi termékekkel.

69. Thewrewkről szólván önkényt ereszkedtünk le bővebb fejtegetésekre. Az az ő poesisa és nyelve figyelmet érdemlő két dolog, s méltó volna komolyabb észrevételre, hogy némely fiatalabb versíróink szemeik felnyíljanak s a veszedelmes példát látva tanulják idején-korán

megválasztani a jót a rossztól. Ez a valódi gothomania már néhány év óta gyakoroltatik a magyaroknál, s minekutána Kovacsóczy hagymázos czikornyájú prózájában egész a vakmerőségig duzzadozott volna, egy kevéssé megszűnni látszott; most azonban az esztergomi Uránia s kassai Minerva néhány incorrectióval teljes lapjain ismét jelengeti magát, s úgy látszik, újonnan lábra akar kapni, méltó tárgyáúl minden józanan maradt fej boszankodásinak.

70. *Décsei János*, 1825. ada ki egy kötet mesét és verset, melyek között epigrammák mintegy hatvan számmal foglaltatnak. Ezen epigrammák, leginkább pedig a mesék, mutatják, hogy Décsei elmésség hiával nincsen ugyan, azonban még a valódi műveltségtől távol áll. Mert, bár az ő versei közt néhány jó darabokat — mint például a *Lillához, Sybilla Charonhoz* stb. czíműek — lelhetni, az olvasó majd minden lapon olyakra bukkan, melyek kisimúlt ízlésre nem mutatnak. Az oly kitételek, hogy sok más elhallgattassék, mint 76. l. az *Álomhoz*, 87. l. *Lucretia*, 91. l. *Boldog boldogtalanság* s végtére 75. l. *Egy rossz kántor ellen* (mely utolsó már magában is, hogy a költő saját szavával éljünk, igen sültelen darab) czímű epigrammákban állanak, talán csak egy piaczi gyümölcsárusnő szájában állnának jól. Nem fogott volna ártani, ha Décsei az epigramma alkatjára is jó korán figyelmet fordított volna, mert oly lelketlen explicátió, mint a *Rózsához* írt darabnak két végsora stb., epigrammában helyet nem foghat. Ki eredetiséggel is bír, mint Décsei, annak talán nem volna szüksége, hogy a *Telekihez* írt darabot mástól kölcsönözze, kivált olyantól, ki azt már maga is idegen mezőről ültette saját kertébe. Egyébiránt ha Décsei a ponton, hol most van, meg nem állapodik, hanem talentumát progressive művelgeti; ízlését gyakorlat által több csínhoz szoktatja; nyelvére, mely most próza, több gondot fordítand, reményleni lehet, hogy magát jeles epigrammatistai érdemre teendi méltóvá.

71. *Kisfaludy Károly* is, ez a sok szinű és sok erejű művész, közle az 1823-dik évi Aurórában 28 darabot. Köztök csak hét felel meg a felvett czímnek, a többi gnóma. Azonban már csak ezen hét epigramma is magán viseli a művészi kéz bélyegét, s ha Kisfaludy több epigrammát nem írna, vagy csak azon egyet írta volna is, mely a 3-dik számmal van megjegyezve, csalhatatlan bizonyságát adta volna a magasztalgatni kétkedve szerető kritikának, hogy ő az epigrammai Músának egyik felkentje. Szerencsésebb epigramma kevés volt magyar nyelven zengve. Lehetetlen, hogy olvasván ezen hét kedves darabot, a művészség barátjaiban azon óhajtás ne ébredjen fel, hogy bár a köz tiszteletre, köz hálára méltó geniális költő több ilyetén becses virágokkal is gazdagítsa verseinek szép koszorúját.

72. Az 1825-diki Hasznos Mulatságokban (a 26., 27., 28. és 50-dik számon, ismét a második félév 30-dik számán) Tz. G., Tz., és C-r névhelyetti betűkkel megjegyzett darabok, melyek, mint a rajtok ismersző rokon szín hihetővé teszi, egy műhelyből kerűltenek, a literatúra határain kívül vannak, azért mellettök a theoriának csak szó nélkül illik elhaladnia, ámbár nem volna egészen sikeretlen dolog — legalább azokra nézve, kik jövendőben is írni fognak, nem gondolván meg mit és hogyan? — néhány szóval érdekleni, mint meglátszik rajtok a küzködés elmésséget előhozni, holott az van bennök végtére is legkisebb mértékben, s mily mártiri kínok által van a nyelv a distichon korláti közé zaklatva.

73. Olvasónk előtt, úgy hiszszük, ismeretes leszen azon kisded könyv, melynek czíme: *Újra amalgamázott üveg táblácska.* Benne ötvenkét epigramma volt közölve. Tartózkodva ereszkedünk megitélésökbe, nehogy megsérteni láttassunk a komolyabb olvasót, oly dolgokra emlékeztetéssel, melyektől a nemesebb érzésű ember kedvetlenűl fordúl el. Azonban, mivel a sors ez egyszer vállainkra mérte azt a sanyarú æsthetikai biróságot, mely morális

és nem morális dolgot egyképen tekint, kötelességben áll rólok szempontjainkat elmondani. — Ezen epigrammák általában szólva igen sok elmésséget hordoznak magokban, s a ki gondolóra veszi, mily ügyességgel tud itt a lélek, minden még oly parányi körülményt is, legyen olvasás, legyen tapasztalás következése, saját hasznára fordítani, s az ellenfél ingerletére irányzani, annak lehetetlen ezen darabok szerzőjétől a valódi s gazdag leleményes elmét megtagadni. Egyébiránt a theoria ellen való vétektől egy darab sem egészen tiszta. A nyelv bennök darabos s mindenhol gyakorlatlan kéz jelei látszanak. Charakterök nem csípő, hanem sujtó és vágó elmésség, s oly érzés vezérli őket, melyet inkább örökre elpalástolni, mint egy egész publikum előtt felmutatni illett volna. A XVII. számmal jegyzett darab legvalóbb színekkel festi azon lelket, mely efféle szilajkodásra elvetemedni képes lehetett.

74. Még egyet, minekelőtte bevégzenők a reflexiók hosszú sorát. A magyar poeták kicsiny számában tudtunkra egy sincs, ki epigrammái közé gnómákat nem kevert volna. Ez annál szembetünőbb volt előttünk, minthogy ezen észrevételtől legjobbjainkat sem találhattuk menteknek. A vétek mindenütt vétek, nagynál, kicsinynél egyképen; de a nagynak vétke mindig sanyarúbb gáncsot érdemel, mert ereje a gyengeségek meggyőzésére több volt: honnan önkényt foly, hogy egy Kisfaludy Károlytól, vagy Vitkovicstól, leginkább pedig egy Kazinczytól, ki magát mint a magyar epigramma teremtője méltán tekintetbe hozta volt, várnunk jussal lehetett vala, hogy epigrammáik között ezen fattyú sarjadékokat megnevekedni ne hagyták volna. Minél nagyobb fokán áll valaki a tökélynél, annál nagyobb következésűek botlásai is. Mi legalább kénytelenek vagyunk itt azon gyónást tenni, hogy felette megbotránkoztunk, midőn első rendű epigrammatistáink műveik közt gnómákra kellett bukkanunk, melyek epigrammák gyanánt adattak. Vajha költőink vigyázóbbak volnának s nem keresztelgetnék el szülöttei-

ket hamis czímmel, nem tévesztenék el olvasóikat minden lépten, s a kezdőt megkímélnék azon zavartól, melynek a heterogeneumok rendetlen egybehalmoztából lehetetlen nem származnia. A ki oly kort élt, hogy önmaga tapasztalhatá, vagy ha nem, legalább megtanulta Tieck Dramaturgiai Lapjaiból, hogyan szült a német drámában nem haladást, hanem esést, a különböző sőt ellenkező dolgok öszvevegyítése, az, úgy hiszszük, mosolygani nem fogja ezen sajátképen kis tekintetű, de maga után egykor nem a legjobb következetet vonható dolognál tett intésünket.

75. Értekezésünk vég czikkelyét zárja be egyike szebb epigrammáinknak, mely azon ideálhazában született, hol az ének Músája csendes dicsőségben szövi a magyar dalok legszebb fátyolát.

Lomb, te csörögve lehullsz; kertem rózsája, te hervadsz!
  Fáim alatt éjszak bús szele dúlva süvölt.
Képzetem elfordúl, s a múlt örömébe merítve,
  Barna leányka, feléd, e kebel újra hevűl.
És ím rózsalepelt von el a phantásia rajtam
  S hesperi csillagként arczod alatta ragyog.
És kivirúl a lomb, s kertem rózsái feselnek,
  Fáimat Elüsion szelleme lengi körűl.

S íme, ennyit az epigrammákról. — Mily nehézségek gördüljenek elébe annak, ki a költészet ha csak ezen nemében is, a tökélyig emelkedni akar, ezen vizsgálatok nyilvánná fogják tenni; azonban czéljok nem az, hogy az epigrammát valami nagyobbá tegyék, mint a mi valósággal; mert ők a költészet széles tartományában még csak oly csekély tekintetű tárgyak, mint San Marino Európa egyéb státusaihoz képest, s a magas epopoea, s a colossális dráma mellett észrevétlen elenyésznek. Az inkábbára czéljok, hogy költőink látván, mily sokra kelljen ily parányi körben is ügyelniök, ha pályabért érdemmel kivánnak nyerni, s ezeket hasonlatba tevén egyéb lyrai, vagy

épen drámai s eposi nehézségekkel, a studiumra önkényt vonassanak, mert csak nyiltan meggyónhatjuk, hogy verseink ugyan napról napra egész az áradásig ömlenek; de köztök oly kevés becsűlni valót lelhetni, hogy valóban nem csodálhatjuk, ha olvasóink a poetai művektől idegenedni kezdenek.

A jelen epigrammai theoria leginkább magokból a művekből van abstrahálva, minthogy ezekre fordíta legtöbb gondot az értekező, de az eddigleni theoretikusokhoz is méltó figyelemmel viseltetett, s köztök főkép Lessing és Herder vizsgálataira ügyelt. Mindenhol azon szabadsággal, melyet az igaznak szeretete kiván, parancsol: a jót mindenkitől elfogadni, hibát senkiben vakon nem imádni, hanem inkább kimutatni, s ellene részrehajlatlan indulattal kikelni. Ha netalán egynémely ellen nagyobb massája tódult volna a gáncsoknak, mint a mennyit ő méltányosnak vélhetne, az nyugasztalódjék meg Eberhard szavaiban: «Die Theorie geht ihren eisernen Gang fort, unbekümmert, wo sie in ihrem Wege eine kränkelnde Empfindsamkeit verletzen könne.»

VEZÉRSZÓ A KRITIKAI LAPOKHOZ.

Tudományok mezején, valamint a hit országában két nevezetes felekezet van: keresztény és bálványozó. Amaz egy mindenható lénynek, az örök, a tiszta igazságnak szabad lélekkel áldozik, s a nemzeti köz fényért buzog; ez vakon és szolgai félelem közt borúl le álistenei előtt, melyeket a rejtemények leplébe vonúlni szerető önség ábrándképekből alkota neki. Nemzetünk tudományi pályáját mindeddig az utolsó felekezet bírja. Mi rettegünk a tudományos tribunáltól, utáljuk és gyűlöljük azt, istenünk az önfény, s a bálványozásnak vagyunk baráti. A helyett hogy az egyedül-üdvözítő, az igaz utat keresnők, a szív és vérrokonság, hír és névgőz, a vallásbeli pártoknak s az emberi hiúság ezernemű csábjainak, mint annyi isteneknek, szobrokat emeltünk. Mi érzéseinket, dicsvágyaink ingereit megtagadni csak parányi részben sem tudjuk, feláldozni pedig önfényünket a köz fényért, valamint a polgári, úgy a tudományos körben sem vagyunk eléggé erősek. Mi nem az ügyet, egyedül magunkat szeretjük; s ez mutatja, hogy a lélek culturájában még messze nem haladtunk. Jaj annak, ki hiúságaink isteneit nem tisztelve vagy nem kímélve legalább, az igazság zászlójához álla, s kritikai szövétnekkel járdal tudományos pályáján! Az kaján és erkölcstelen, eretnek és hongyűlölő; annak minden lépte kárhozatos bűn s a legvétkesebb vétek.

A jelen lapok kiadója jól ismeri azon viszonyokat, melyek közé teendi magát, midőn e bírálatok gyűjtemé-

nyével föllép; tudja, hogy nevét ezek által a magyar írók kedvezéseibe ajánlani nem igen fogja, sejti azt, hogy nembarátjai száma a szerint fog nevekedni, a mint az itt kiadandó bírálatok számai. Azonban ő egyike azoknak, kik inkább kivánnak nem szerettetni, hogysem hitök s a köz ügy rovására szerettetni; kik készek polgártársaik gyűlöletét is eltűrni, ha ezen tűrés által a köz virágzat magvai hintethetnek el.

A kritikának, e gyűlölve rettegett, s rettegve tisztelt istennének, templomot építeni, oltárt emelni közöttünk, sohasem volt oly hasznos, sőt oly szükséges, mint ma.

Ha végig szemléljük a magyar literatúra történeteit, nem találunk kort, mely a jelennel hasonlítható, nem évszakaszt, mely a vívó és küzdő kor nevét oly méltán viselhetné, mint ez. Ma tanult és tanulatlan, művész és kontár, egyiránt vergődnek a halhatatlanság szent bérczeihez, de ez útat, melyen oda juthatni, felette kevés ismeri. Az írók száma koronként nevekedik, s nem sokára közegyenbe fog állani az olvasókéval; könyveink egymást érik, s ha ki a mennyiségről vonna következtetést az értékre, mondhatná, hogy a magyar literatúra nem sokára az olaszszal, francziával fog versenypályát futni. Vannak közöttünk emberek, kikkel a szertelen hazafiúság szertelen dolgokat mondogattat, vannak íróink, kik ha egy történetecskét, mely legfelebb is anekdotának volt alkalmas, dialogusba szőve (mert nálunk a drámai formához ez elég) nyolcz-kilencz íven végig hurczolhattak, shakespearei, calderoni elmét vélnek agyaikban lobogni; vagy ha egy kisded értekezést a magyar orthographiáról (mert ez a magyar írók vesszőparipája), sok elavúlt, rég elúnt semmikből öszveférczelhettek, azt hiszik, hogy Révai s Adelung hozzájok képest a philologiában csak tanuló gyermekek, s hogy a népek egyetemi nyelvét minden bizonynyal ők fogják feltalálni. Említsük-e a poetasterek hemzsegő seregét, ezeket a türedelem ostromlóit, ezeket a fülkínzó unalmas troubadourokat?

Könyveink nagyobb részét ezek foglalják el, azért van bennök a szív és ész szavának oly ritkán helye. S mind ezek a legfellengőbb álmokban élnek, s goethei, schilleri nagyság bizodalmával kerengenek parányi köreikben. Embernek legfőbb boldogságát képzelet s álmok teszik, s ha kit álmaiból vertek fel, az boldogsága egéből hullott le; hagynunk kellene tehát keresztényi kímélettel, hadd álmodják végig az ily jámborok rövid életöket, s hadd legyenek boldogok. De ez álomboldogokat imádók, hirdetők, magasztalók veszik környűl; a tévedések, a képzelmek kórjai elragadnak s egész csoportokat tántorítanak a vad tudatlanság örvényébe, az alatt, hogy a valódi érdem félrevonúlva nem ismertetik vagy elfeledtetik — s ez vágja ketté a dolgot. Fel kell vernünk ezen ál Goethéket, ál Schillereket álmaikból, hogy imádóik is látni tanuljanak; meg kell gyújtanunk a kritika szövétnekét, hogy lássuk és láttassuk egymással az ösvényt, mely üdvezűlet pontjához viszen. Ezek nélkül a romlás örvényéből nincs mentség, nincs szabadulás.

Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos. Ki kell irtanunk a hizelkedés, a szolgai csúszás lelkét; ledöntögetnünk szobrait a bálványozásnak; elrezzentenünk a lelketlenséget; kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait, kimutogatnunk az útat, melyen nagy nemzetek példájaként a tökély magas pontjához vergődhetni. Ha mi barátinkat, rokoninkat, mint eddig, csak ölelgetjük; hitsorsosinkat csak dicsérgetjük; nagyainknak csak hizelkedünk, bókolunk; ellenségeinket csak üldözzük, s a jót bennök is elismerni nem tanuljuk s nem akarjuk; ha rettegünk az igazat nyilván kimondani, ha örökké csak mellékes tekintetek szolgarabjai leszünk: úgy a tudományos haladásnak bízvást lemondhatunk még reményeiről is, úgy örök veszteglésben tespedezünk s egy chinai penész fogja elborítani, megemészteni nemzetiségünket, nyelvünket, tudományos létünket.

A kiadó örömmel s valódi gyönyörűséggel látja azt, hogy a magyar írók pártokra, felekezetekre kezdenek szakadni. Óhajtaná, hogy e pártok szelleme el ne szúnyadjon, s törekedni fog, hogy az e jelen lapok által is mind inkább lobogásban tartassék. Az ellenkezés és küzdelmek, a forrás, köszörűli az elméket, erőben tartja a lelket, s mit szendergő béke s nyúgalomban tengés húsz év alatt nem tehetne, azt a vélemények háborúi, írói párt s vetekedés két-három év alatt képes eszközleni. A polgári pártok, belháború, veszedelmei a nemzetnek: az írói lázadások ellenben legczélirányosb eszközei a tudományos haladásnak. Ott vér foly, pusztulás, ínség, halál kegyetlenkednek, s felette kétséges, felette bizonytalan, ha a jelenkor véráldozatai fognak-e teremteni a jövendő ivadéknak boldogságot: itt csak a hiúság ködei tépetnek szerte, az előitéletek zúzatnak öszve. Ott egész nemzetet éri s érheti az ártalom, itt csak egyes emberek szenvednek kárt, talán egy kis hírbeli kárt; s mi egyes emberek vesztesége, ha még oly nagy volna is, azon megszámolhatlan haszon mellett, mely egész nemzetre hárúlhat?

Ezen gondolatok forgottak elméjében, midőn eltökéllé, hogy egyesűlve néhány lelkesebb barátival a tudományos közügynek, e kritikai gyűjteményt megindítsa. Általános czéljai az eddiglen mondottakból érthetők: az előitéletek, tévedések, írói pedantismus és félszegségek ellen akar gátakat rakni, melyek köztünk divatban vannak, vagy divatba kezdenek jőni. Szándékait azon úton reményli elérhetni, ha a magyar literatúrának észrevehetőbb lépteit bírói figyelemmel kíséri, s mindenről, a mi tekintetet érdemel, kritikai észrevételeket közöl. Ezen czélra nem szükség minden megjelent könyvnek megitéltetnie, elég leszen csak azon productumokról emlékezni, melyeknek némineműleg életök van. De itt sem von oly szoros korlátokat, hogy ne vehessen magának szabadságot néha csekélyebb nyomatékú munkákról is szólni, ha azok hasznos dolgok elmondására alkalmúl szolgálhatnak. Vala-

mint viszontag lesznek oly esetek, melyekben becses müvekről is hallgatni fog, ha rólok mindennapi s talán közönséges, ismert észrevételeknél egyebet nem mondhat.

A munkáló társak nagyobb része magát megnevezni nem fogja. Oly mód, mely az angol időszaki írásokban nagy divatban van, s melynek sokkal több jó, mint rossz oldalai vannak. A névtelenség leple alatt mindenki szabadabb s nyíltabb; a barátság s hála érzéseit is könnyebb hallgatásra bírni; a tartalékra, vonakodásra nincs ok. Így a félénk is megtántorodik, s őszintén mondja el a mit elmondani rettegett volna. Szóval: az éjfél titkaiba leplezett areopágusi tribunál a lelkes görög népnek nem volt lelketlen találmánya.

«BÖKVERSEK.»*

E csodálatos czím alatt jelent meg nem régiben egy könyvecske, mely, úgy látszik, valaki ellen van intézve a magyar írók közűl. Ki ellen? azt meghatározni nehéz volna. Az előszó Cselkövit emlegeti, s eleintén készek valánk hinni, hogy Cselkövinek ott idézett szavai adtak volt alkalmat reá, hogy a vesszőparipájára ülvén, a paradoxonok minden fegyvereivel felkészűlten, prózai síkon s poetai tetőkön keresztűl-kasúl ifjoncz szilajsággal űzze és kergesse «az egyszerű szépet», ezt a mennyei származatú vétlen teremtést. Készek valánk hinni, hogy ezek vadíták el a szerzőt, azonban a könyvecske czíme gúnyt említ, melynek Cselkövi sehol sem adta jeleit. E szerint gyanúnk alaptalan volna, s kénytelenek vagyunk megvallani, hogy nem tudjuk, kivel akarjon a szerző viadalra kelni. De legyen bár akárki ez az ismeretlen ellenség, neki felette különös helyezet juta; hallja, hogy háború van, fegyver csattog, nyilak röpűlnek, de azt nem tudja, ha a háború ellene vagy más valaki ellen viseltetik-e. Azonban, hagyján, e könyvecskében sok van, a mit nem tudunk s nem tudhatunk, mert a szerző önmaga sem tudja, azért elhagyván egyes dolgokat, mi csak az egészről fogunk szólani.

Ragyogó szép-e vagy egyszerű? az tehát a kérdés?

* «Bökversek s Eszmék a magyar nemzeti szín s szellem védelmének ügyében, egy művész tévedései s alaptalan gúnyai ellen, Honyárytól». (Szentmiklóssy.) Pest, 1830. 50. l. czímképpel.

Az a kérdés, melyik a magyar szín, melyik a magyar szépség?

Kérdések, melyek már magokban is felette különösek, hogy ne mondjuk, csodálatosak; de még inkább azokká lesznek, ha az olvasó a rólok tartott leczkéken végig haladt. A bíráló azt hiszi, hogy e könyvecskében egy nevezetes problema van megfejtve, és pedig tökéletesen megfejtve, az t. i., miként lehessen gondolat nélkül könyvet írni. Megfejtésére régóta szükségök volt a magyar íróknak, s jaj nekünk, hogy a' szükség kipótoltatott! Könyvműhelyeink nem fogják győzni ezentúl a munkát!

Azonban érdemeljük e büntetést. Ki oka más, mint egyedül mi, hogy tudományunk mezején az íróságot a tudatlansággal oly gyakor ízben látjuk karöltve sétálni? A mi nevelésünk az ember két legnemesb tehetségeit, az értelmi s beszélő tehetséget, nem míveli egyenlőn. Vannak közöttünk emberek s nem kevesen, kik gondolkodni tanultak, de gondolatiknak életet és formát adni nem tudnak; valamint szinte olyanok, kik szavakkal játszanak tárgy és értelem nélkül; kik egy keresztülláthatatlan beszédködöt tudnak magok körül gerjeszteni, a nélkül, hogy beszédökben dolog és valóság, a nélkül, hogy ez ingadozó párának valahol támaszpontja volna. Ez utolsók csak beszélni tanultak. Mi oka annak, hogy a természet fia azon dolgokról, melyek körébe tartoznak, melyeket ismer, annyi értelemmel és határozottsággal, oly pontosan és győzőleg tud szólni? Semmi egyéb nem mint az, hogy ő szavakat tárgy s értelem nélkül soha nem tanult. Neki nincs tárgya szó nélkül, nincs szava tárgy nélkül; a tárgy neki tárgy, nem pedig képzelet szójátéka. Olvassuk az utazásokban az amerikai úgynevezett vadnépek beszédét, bámulni fogjuk azt a rövidséget, tárgyismeretet, világos értelmet, pontosságot, elhatározottságot, melylyel szólni tudnak. Ellenben a mi féltudósaink, visszás s álképzetű irkálóink beszéde mely összebonyolodott, mely zavart! Kivált midőn

csinnal és szépen akarnak szólni, mint fojtja el az első rosszúl használt szó a második értelmét; mint nincs a beszédben elmondva, a minek elmondatnia szükségképen kellett volna. Többnyire gyanítanunk lehet csak, értenünk alig, mit akarnak némely íróink mondani. Ha tárgyok van is, azt felfogni nem tudják. Nem a tárgy forog kezök alatt, hanem magok forognak a tárgy körűl. Az nyugszik, mélyen legyökerűlve, helyéből ki nem mozdítva, s mi csak egyik oldalát szemlélhetjük, melyet önmaga mutat; ők pedig kerengenek erő nélkül s könnyeden, mint kavargó szél a homokhalom körül; szavaiknak csak minden tizedike áll a maga helyén. Mi oka mindennek? Bizonyára nem más, mint hogy iskoláinkban szavakat tanulunk tárgy, dolog, értelem nélkül. Nyelvünk, szinte úgy mint phantasiánk, csak játszik. Ezen haszontalan, ezen veszedelmes játéktól kellene gyenge gyermekeinket s ifjainkat elvonni. Szoktatnunk, nevelnünk kellene őket, hogy csak azt beszéljék, a miről fogalmok van, de ezt egészen s tökéletesen tanulják elmondani, világos érthető beszédben, határozottan, tartalék nélkül s a maga egész erejében. Az embernek, kit a természet úgy is szabadságra alkota, illik világosan, nyíltsággal és szabadon szólnia. Szolgai lelkek rejtegessék gondolataikat szövedékes periphrasisokba; szótudósok gerjeszszenek magok körül homályos, keresztülláthatatlan gőzt: űzzenek szójátékokat, a valódi bölcsnek és szabad embernek komoly tárgyakról értelemmel és komolyan, érzékenyekről érzékenyűl és szívhez; s mind itt, mind amott, elhatározott világosságban illik szólnia.

Ezen észrevételek elmondására a Bökversek s Eszméken kivül a *Hitel czímű munka Taglalatja* is vezette a bírálót. Miket a Bökversek írója 50 lapnyi helyen elszavalt, alantabb állnak, mint hogy kritikai vizsgálatra méltók legyenek; azonban mi, kivált æsthetikai tárgyak ismeretében, még felette hátra vagyunk, hátrább, hogysem min szemeinkkel látni tudnánk. Találkozhatnak

közöttünk olyanok, kiket a jelen könyvecske által gerjesztett mystikus szógőz eltéveszthetne; egyedül ezeknek megmentése miatt tehát néhány gondolatot röviden s csak érintőleg fog a bíráló a szépnek philosophiájából elmondani.

A szépség az emberi természetben feneklül, nem e vagy ama nemzetben; nem viszonyos, hanem általános, szinte úgy, miképen a rény s az erkölcs ideája. Laokoon és a vaticáni Apoll, Homér és Rafael művei nemcsak a görög és olasz népnek, az egész emberiségnek készűltek, s ha az afrikai vad puszták lakója vagy a grönlandi czethalász bennök szépséget nem talál, annak a műveletlenség leszen oka, nem az, hogy a görög és olasz szépség az afrikaitól és grönlanditól szükségképen különböző. Valamint a szépség maga, úgy alkotó részei is az egész emberiségből veszik eredetöket, s ha valaki, például, azt kivánja, hogy a szépművész egyszerűségre törekedjék, nem kiván egyebet, mint azt, hogy a természet s emberiség postulátumát töltse be. Az a szép mű, mely többszerű, mely sok részekre oszlik, melyben változatosság van czélirány, különféleség eurythmia nélkül, soha nem fog tiszta hatású éleményt adni. A tárgyak többségén megoszlik s bizonyos szendergésbe merűl a figyelem, az alakok, a képek végig húzódnak szemeink előtt a nélkül, hogy a lélekre maradandó benyomást tettek volna. Egyik kép eloltja a másiknak hatását, s a csoportból egyetlenegy alak sem tűnik ki oly jól, mint ha azt külön s egyenként szemlélhettük volna. Minden egyes magánálló rész, más és különböző benyomást hoz magával, s a több (vagy legalább többszerű) benyomások valamint nem egyszerűleg, hanem egymásra következve gerjesztettek, úgy különbözők, s egyesűlniök felette nehéz, vagy épen lehetetlen. Az emberi figyelem magát megosztani nem tudja, egyszerre csak egyetlenegy ponton tud függeni, s ha külső okok megoszlásra kényszerítik, elzsibbadnak benne a fogékonyság idegei. Minél egyszerűbb tehát valamely szép műv, minél könnyebb azt

a maga egészében végig látni, annál tökéletesebben felel meg rendeltetésének; azaz, annál nagyobb hatással fog reánk munkálni, s annál becsesbnek kell előttünk lennie; mert az, a mi figyelmünket magára vagy épen nem, vagy csak igen kis mértékben vonhatá, ránk nézve vagy épen semmi, vagy igen kis értékű. Innen van, hogy a világ minden valódi művészei Homértól fogva Goetheig az egyszerűségre annyira törekednek. Érzik t. i. ezek az emberi természet mély búvárjai az egyszerűség hatalmát, s tudják, hogy ha ezt sajátjokká teheték, egyikét bírják azon varázserőknek, melyekkel lélek és szív országán uralkodhatni. Kinek keblében nem él az a hatalmas erő, mely egy nagy egészt teremthetne, az a részeken fog nagy gonddal, szorgalommal piperézni, czifrázgatni. De bármily tökéletesen fogta is ezeket adni, az értő előtt a művészek sorában csak a horátiusi faber imus névre teend szert. Ezekből következik, hogy minél egyszerűbbek valamely nemzetnél a szépművek, a tökélynek annál magasabb pontján áll ott a művészség, s annál közelebb van egyszersmind a természethez, mert a művészi tökély legfelsőbb pontjától a természetig csak egy lépésnyi távolság van. A bíráló bizonyossá teheti a Bökversek szerzőjét, hogy midőn azt állítja: az egyszerű szép ellenkezik a magyar charakterrel, nemzetének nem mond dicséretet, mint véli, hanem gyalázza és szégyeníti azt. Minekelőtte ily állítások publikum előtt dicsekedve elszavaltatnak, illő volna felőlök egy kevéssé gondolkodni, vagy ha ez a szerzőtől ki nem telnék, olvasni oly írók munkáit, kik a tárgy felől bővebben értekeztek. Herder például, és az angol Home, hogy mások ne említtessenek, biztos kalauzai lehettek volna a Bökversek írójának.

Ragyogó szép! Mi ez a ragyogó szép? Kétleni lehet, hogy a szerző maga is érti; értve megfejtette volna. A miket most felőle mond, azokban nincs genus proximum és ultima differentia. Néha a szembeszökő, meglepő ideáit

érti alatta, optikai ragyogásokat, fényt emleget; máskor ismét a csillogó epithetonok ellen támad. A bíráló legalább azt óhajtotta volna ezen mystikus könyvből kitanulhatni, ha a szerző kizárólag ellenkezésben hiszi-e lenni a ragyogó szépet az egyszerűvel. Így ezen homályos sejtésekben, álmakban legalább valamely irányt reménylett volna feltalálni. A példák sem látszanak igazlani, hogy a szerző értené tárgyát, mert a mik Kölcsey, Szemere, Kazinczy, stb. műveikből idéztetnek, azok a legnagyobb mértékben egyszerűk.

A bíráló tanácslaná, hogy a Bökversek szerzője tíz évet legalább szánna még az æsthetikai studiumra, s azután tartana nekünk belőle leczkéket. Az pedig, ha a szerző mindennel, a mi az æsthetikához (legalább az æsthetica purához) tartozik, egészen és végkép felhagyna, még kivánatosabb volna. Az æsthetika erős, ép elmét, éles itéletet kiván, oly elmét, oly itéletet, mely magát semmi ábrándok által öszvezavartatni nem hagyja. Gyenge fejűeknek ez veszedelmes tudomány, örök szédelgés, sőt őrület könnyen lehet következése. Nem példátlan dolog, hogy némely különben tanult embereket a való tudománytól hamis ismeretekre vonzott; pedig jobb nem tudni, mint fonákúl, vagy hamisan.

* * *

Így itélt a bíráló, midőn a Bökversek s Eszmék a könyvműhelyt elhagyták. Hónapok elfolyása után ismét kezébe vevé a könyvecskét, s végig futa rajta. Gondolkodott, s hajlandó leve a dolgot kedvezőbb szempontokból fogni fel. A miket gondola s érzett, nem tartózkodik itt elmondani, bár ellenkezésben állnak az előbbeniekkel.

A felebb mondottakban neheztelni látszik a bíráló, hogy a Bökversek s Eszmék írattak, s óhajtja, hogy ne írattak volna. De ki tilthatja meg, hogy a szerző ne írjon, kivált akkor, ha a könyvirás ad sui conservationem van. A szerző, akárki mit mondjon, valóságos genie, s hogy

genie, ő arról nem tehet. A tündér istenség keblében él, mozog, hánykolódik, tombol, mint szilaj mén; tüzének nyílást kell adni, különben megemésztené önmagát. Oly sok, nagy és mély gondolattól forrva és buzogva elpattanna az agy, s mely veszteség a hazára, világra, egész emberiségre nézve egy genie elveszte. Akarja, nem akarja tehát, a szerzőnek írnia kell; csak könyvírás által lehet ezt a keblében nyugtalankodó istenkét lecsendesíteni. Kinek mi gondja, mit ír és hogyan? Neki szabad akármely balgatag tárgy felől, szabad oly szegényűl és nyomorúan írni, hogy minden keresztény ember szánakozzék kínján, vagy oly tarkán, zavartan és botorúl, hogy még az észbeteg is nevetésre fakadjon, ha olvassa. Mi a por és halandóság fiai az ő halhatatlan műveiről ítélni silányak, gyarlók vagyunk. Ő nem nekünk, hanem genieknek ír, oly csoda genieknek, mint önmaga, ámbár ezeknek az ő tanítására nincs szükségök. Geniek szoktak és tudnak oly dolgokat írni, melyet sem más, sem magok nem értenek. Ki szabna nekik törvényt és határt? ők egyedül magok bírái s törvényhozói is magoknak. Azok a szegény theoretikusok! Azok az élhetetlen recensiók firkálói! Ők akadozni, gáncsolódni tudnak, de teremtsenek hát, találjanak «æsthetikai kincset, gazdag eret», ha hasznát senki sem veszi is, írjanak oly dolgokról, melyeket magok ugyan nem tudnak, de tud más. Theoriákat alkotni, recensiókat irkálni könnyű, de teremteni nehéz. Üdvözlégy tehát teremtő genie! hatalmas ész! ki a ragyogó szépségű konyhát feltaláltad, hogy benne egy fazék bökverset s eszmét főzhess, emészteniök és rágniok a magadhoz hasonló genieknek; neved élni fog és csodáltatni a veled rokon csoda elméktől. Üdvözlégy!

«SAS.»

Recensens, ki e helyt észrevételeit elmondja, a legbékeszeretőbb emberek egyikének vallja magát, s házi csend miatt sok írói hibákat szokott elhallgatni; nem azért szólal fel tehát itt is, mintha literátori viadalra volna kedve, hanem egyedül azért, hogy egy hasznos szándékot észrevételeivel támogatva elősegéljen. Ennélfogva reményli, hogy barátságos s jó szívből eredt szavai, ha talán akaratja ellen s emberi gyarlóságból néhol élesebbek volnának is, nem fognak epét fakasztani.

Nov. 30-án 1830. Thaisz András által ezen jelentés tétetett közzé.

«A köz bizodalom, az olvasó közönség várakozása, többeknek sürgetése, az előre beküldött munkák, s a magyar literaturának örvendetes kifejtődése elhatároztak engemet, hogy a mostani s jövendő országgyűlési törvényszünetet czélerányosan * használjam, és *Sas* czím alatt egy több kötetből álló vegyes tárgyú munkát kiadjak. És mindent, a mi a hazában s a külföldön irásra s olvasásra méltó, fog magában foglalni, s tárháza leszen minden szépnek, jónak és hasznosnak, mindennek, a mi az életet, művészséget, literaturát és tudományt illeti, nemcsak Magyarországra, hanem az egész művelt világra kiterjesztve. — Mindegyik kötet tíz ívből áll nagy nyolczadrétben, szép fejér papiroson, nagy és csinos betűkkel, s melléje adatik egy Literaturai Jelentő. Az első a sajtót most hagyja el. Előfizetése

* Erányosan és eránt hibásan iratnak e-vel. A magyar nyelv nem tűr egy szóban vékony és vastag magánhangzót. L. Révai El. Gram. l. 62. s a követk.

három kötetre 5 frt v. cz. s tart a jövő 1831-ik esztendei József-napi pesti vásárig; azontúl a következő három kötetre fog előfizettetni, s a kijött három kötetnek ára 7 frt 30 krra v. cz. emeltetni. Az irók egy-egy ívért 20 frttal v. cz. fognak megbecsültetni, melyet a kiadónál könyváros Wigand Ottó úrnál nyugtatványaik eránt felvehetnek. A kinek munkája, akar értekezés, akar kivonás, akar fordítás, akar könyvvizsgálás vagy esmertetés, akar jelentés vagy tudósítás s t. e. f. az egymás után kijövő 12 kötetben, az előfizetők által legjobbnak fog esmertetni, annak jutalmul 400 frtot v. cz. fog a kiadó kifizetni. A munka maga dicsérje magát, — ha életet érdemel, álljon fenn, ha nem, veszszen el: úgy is az ujságbeli dicséretek, önmagasztalások s vásári szemfényvesztések által annyira ámíttatik a világ, hogy utoljára saját szemeinek sem fog hinni. Előttem egyedűl a czél áll, s ez változhatatlan: «a haza virágzása s fejedelmével egyesült boldogsága»; csak e czélt kivívni kevély vagyok. Az előfizetéseket könyváros Wigand Ottó úr Pesten szedi be. Költ Pesten, nov. 30-án 1830.

Thaisz András.

Ki ne örvendjen e jelentésnek! Ime most három folyóírásunk van (Tud. Gyűjtemény, Muzárion, F. M. O. Minerva); ezeknek, kivált a két elsőbbiknek, mi sokat köszön a magyar literatúra, mindenki előtt tudva van. Itt a negyedik folyóírás készül életet élni. Rec. óhajtja, hogy e folyóírás felálljon, minél előbb felálljon, óhajtja azt is, hogy ne egy-két, hanem számos esztendeiglen és pedig társai mellett összeütközés nélkül fussa meg rendeltetése pályáját; vagy világosabban szólva, hogy se ez társait, se amazok ezt el ne öljék. Midőn Rec. ezen óhajtását kinyilatkoztatja, múlhatatlan kötelességének tartja azt is nyilvánná tenni, hogy szeretné e folyóírást minden tekintetben jóvá, hasznossá alkotni, s minden netán történendő botlásoktól megmenteni, hibáiból kitisztogatni, s e szerint az olvasókban iránta részvételt s pártfogást gerjeszteni. Rec.-nek t. i. sajnosan esnék azt tapasztalni, ha e folyóírástól a közrebocsátott jelentés miatt idegenednének el az előfizetők, ha tudniillik ennek hibáiból a folyóírásra vonnának következtetést. Ez volt az ok, hogy az érdemes

szerkeztető Thaisz Andrást az itt következőkre figyelmessé teszi.

Rec. az imént előadott jelentést máskép készítette volna; van t. i. benne sok olyan, mely szemeinek nem tetszik. Azonban, mivel a mások sajátságait is tiszteli, s a maga tetszéseit vagy nemtetszéseit törvények gyanánt vétetni nem akarja, magába fojtván a tetszés szavait, csak oly észrevételeket fog előhordani, melyeket okokkal támogathat. Azt mondja a szerkeztető:

I. «Hogy őt a köz bizalom, az olvasó közönség várakozása, többeknek sürgetése, s végtére a magyar literatúra kifejtődése határozták e folyóirás kiadására.» Rec. azt véli, hogy bizonyos személynek ez vagy amaz tettében való bizodalom csak úgy támadhat valakiben, ha már rokon nemű tettekben ügyességét bizonyította be. A jelen folyóirás szerkesztetője ezt nem mondhatja, s önmagáról kivált szerencsétlenség vádja nélkül nem mondhatja. Nem való az is, hogy őt az olvasó közönség várakozása és többeknek sürgetése határzották el e folyóirás kiadására. Az olvasó közönség e folyóirás felől mindeddig nem tudott semmit, s hogy készülőben van, azt e jelentésből érti legelőször, és így annak kijövetelét nem várhatta, nem sürgethette. Filius non potest existere ante patrem. Továbbá a magyar literatúra örvendetes kifejtődése alatt Rec. egyebet nem érthet, mint a tökélynek egy bizonyos pontjáig való eljutást, azaz, a vég czélhoz való közeledést. Tegyük fel, hogy a magyar literatúra már ennyire haladt. Ily haladás mire határozhat bennünket egyébre, mint hogy örvendezzünk rajta? Ha már czélnál vagyunk, akkor szükségtelen többé a czélhoz erőködés. Kinek az vala czélja, hogy a követ hegytetőre tolja, s szerencsésen fel is tolta, tovább nem fogja tolni akarni, mert megeshetnék az is, hogy a túl felen mind köve, mind maga lehengeredjenek. Apróságok ezek; de oly apróságok, melyek a rendhez szokott szemet sértik.

II. «Hogy a kiadó a mostani s jövendő országgyűléseket czélirányosan használja.» Ez azt látszik mondani:

a) mintha a kérdésben forgó folyóirás csak törvényszünetek alatt jelenne meg, *b)* mintha a szerkeztető eddig a törvényszünetek idejét czéliránytalan használta volna. Az első eset contradictióban áll s megczáfoltatik a jelentésnek azon helyével, hol a folyóirásból józsefnapi vásárig 3 kötet igértetik. Józsefnapi vásárig nincs törvényszünet, hacsak a szerkesztető cabinet-titokba nincs avatva. A második esetet Rec. távolról sem merné feltenni a szerkeztető felől.

III. «*Sas* czím alatt egy munkát kiadjon.» Rec. ezen czímen felette megütközött, s meg az olvasóknak nagyobb része is. Kár volt értelmét meg nem magyarázni mindjárt itt a jelentésben is, mert hogy a folyóirás első kötetében meg fog fejtetni, azt kétleni sem mernők. Hogy ez történt, Rec. annál inkább fájlalta, mert több mint egy ízben tapasztalá, miképen szoktak a magyar olvasók czímekből is következéseket tenni a munkák jóságára. Ez gyengesége ugyan a magyar publikumnak, melyet elirtani hasznos volna, de az elirtásnak nem folyóirás jelentésében és czímén van helye. Itt az ily gyengeséget is tisztelni kell, mert lesznek olvasók, s pedig többen, kik e mystikus czím miatt nem fognak előfizetni. Rec. e czímen sokat törte elméjét, de hogy megfejthette volna, azon szerencsével nem dicsekedhetik. A SAS symboluma szokott lenni a kevélységnek, uralkodói hatalomnak, nagyságnak, s nem ritkán a ragadozásnak is. Rec. a mesterségek, tudományok, művészetek széles egész mezején nem ismer oly osztályt, mely felett az előszámláltaknak valamelyike czíműl állhatna. Kevélykedni csak a tudatlanság szokott; uralkodni, dictátori hatalmat bitorlani tudományok mezején nem lehet s értelmes fej nem fog akarni; nagyság czímével kérkedni kiállhatatlan immodestia volna. A ragadozás ideájáról pedig szó sem lehet, mert hogy e folyóirás plágiumok tára akarjon lenni, ily valamit gyanítani szitok és alacsony gúny volna. Symbolica tendentiája tehát e czímnek nehezen van, s talán nem egyéb, mint

értelemtől üres különböztető jel, mely nincs ugyan egészen példa nélkül, a mint a külföldi könyvek mutatják, de az ily példák valamint gyenge elméjű íróktól származtak, úgy követésre is nem méltók. Az minden kérdésen kivül van, hogy a mely jussal SAS nevet visel e folyóirás, szinte azon jussal viselhetné ezeket is: szárcsa, sár, köszvény, láb. A czímnek is van bizonyos, az ízlésben és józan észben alapodott theoriája, melyet általhágni czéltalan különködés, s néha nevetség is. Rec. azt hiszi, hogy az jó czím, melynek jelentése van a vele megjegyzett munkára, a nélkül, hogy a munka tartalmából valamit elárulna. Az első feltétel a rationabilitás feltétele, a második pedig egy oly okos fortély, melynél fogva a gondos író olvasója figyelmét felfüggesztve mind végiglen foglalatosságban tartja. A correct és szorgalmas író ilyenek ellen soha sem fog véteni.

IV. «Ez a folyóirás t. i. — mindent, a mi a hazában, s külföldön írásra s olvasásra méltó, fog magában foglalni, s tárháza leszen minden szépnek, jónak, hasznosnak, mindennek a mi az életet, művészséget, literatúrát s tudományt illeti, nemcsak Magyarországra, hanem az egész mívelt világra» kiterjesztve. Rec. e sorokat így írta volna: E folyóirásban mindennek, a mi a mesterség, tudomány s művészet határai közé tartozik, hely fog engedtetni, legyen bár az hazánkat, vagy a külföldet érdeklő tárgy. E néhány szó valóbban meríti ki a czélt, mint ama «hazánkban s külföldön írásra s olvasásra méltó», mert sok írásra s olvasásra méltó van a külföldön s hazánkban, a mi a folyóirásban helyet nem foghat. Például: *Schweiz historiája* Müller Jánostól, vagy a *de l'Esprit des lois* Montesquieutől. Hibás ezen felosztás is: élet, művészség, literatúra és tudomány. Minden, a mi az életet érdekli, vagy a mesterség, vagy tudomány, vagy művészet czímek alá foglalható; a literatúra pedig a tudományban értetik, stb. Ily apró foltocskák a logikai rend és præcisióhoz szokott szemet igen bántják.

V. «A kinek munkája akar értekezés, akar kivonás, akar fordítás, akar könyvvizsgálás vagy esmertetés, akar jelentés vagy tudósítás stb. az egymás után kijövő 12 kötetben az előfizetők által legjobbnak fog ismertetni, annak jutalmúl 400 forintot v. cz. fog a kiadó kifizetni.» Rec.-t ezen nyilatkoztatás leginkább bántotta. Az olvasó közönség itéletét valamely egyes munka felől megtudni, felette nehéz, vagy épen lehetetlen. Levél által fog-e megkérdeztetni minden előfizető egyenként, mit itélt legjobbnak? Ily correspondentiát nehezen fog a szerkesztető magára vállalhatni. Vagy ha ezt feltennők is, százféle munka közűl 3—400 előfizető hogyan választhatja ki a legjobbat? Valahányszor a választás egy nagyobb szám közűl történik, a candidatio elkerűlhetetlen, különben a választás nem igazságos, s megtörténhetik, hogy 200 voks közűl valaki 15-tel is többséget nyer. De különben is mélyebb jelentésű munkákra nézve a publikum competens bíró-e? Jaj akkor nektek goethei, uhlandi igénytelen, szerény Grátiák! soha sem fogtok méltó tiszteletet nyerni. Tanácsosb volna a 400 frt jutalom elitélését néhány, a kiadó által választott íróra bízni. Rec. ezen igért jutalmat nagy ösztönrúgónak tartja az írókra nézve, ugyanazért kivánná, hogy annak elitéltetése igazságos, józan, nem ily ingadózó bírák által történnék.

VI. «Csak e czélt kivívni kevély vagyok.» Rec. ezt így írta volna: csak e czélt vagyok kevély kivívni. A született magyar s az, ki syntaxist jól tanult, érteni fogja miért.

Mindezek hirtelenkedő kéz hibái voltanak, s Rec. reményli, hogy az úgy nevezett SAS érdemes kiadói még egy második jelentést bocsátnak közönség elébe, hol ezek a tévedések ki lesznek jobbítva, a czím megváltoztatva, és a 400 frt jutalom elitélése competens bírákra bízva. Jobb a hibákat kiigazgatni, mint kárt szenvedni. Egyébiránt óhajtja Rec., hogy e folyóirás az olvasókban minél több pártfogókra találjon. Pest, dec. 4. 1830.

«BALOGH JÁNOS ÉLETE.»*

Nem érezve mi volt, nem értve miért volt, nem álmodva mint lehete, kinek képét festeni akará, az a mi volt; sovány periphrasisokkal tölt be itt 21 lapot egyike a legszerencsétlenebb biographusoknak, kiket valaha a magyar literatúra ismert. Azon szemrehányást, melylyel az életírók közönségesen vádoltatnak, hogy hőseiket szerfelett idealizálják, ez legkevésbbé sem érdemli; sőt unalmas, erőtlenűl bugyborékoló előadásával elfojtja azon jó képzeletet is, melynek a Balogh név említésénél nem lehet nem támadnia mindazokban, kik e jeles férfiú tetteit tudják, ismerik. Egy, nyolcz országgyűlésen nagy fénynyel ragyogott polgárról, kinek rendületlen, néha szinte gyengeségig makacs charaktere mindenhol oly szembetünőkép, oly eredetileg saját vonásokban jelenik meg, kinek minden tetteiből nemes, jóért szépért buzgó szív sugárzott ki, kinek hazafiusága, őstörvények, ősszokáshoz ragaszkodása nyelveken forog s példáúl emlegettetik; szóval egy Balogh Jánosról semmit sem tuda mást ez az életmázoló mondani, mint hogy Podrecsányban született; Váczon, Nagyszombatban, Budán tanult, Szentiványi itélőmesternél királyi táblai·jegyző, Ernyei ügyvédnél segéd

* «Néhai Galantai Balogh János, több vármegyék *főfő* (sic!) táblabirája s nyolcz országgyűlési *híres* (!!) követ Életrajza. Irta Ponori Thewrewk József, Bars vármegye táblabirája.» Esztergam, 1830. 21 lap.

volt, s végtére főjegyző, táblabíró, alispán s követ? Semmit sem elméje kifejlődéséről, egy ismertető vonást sem lelki physiognomiájából, példáúl s tanulságúl, kivált az ifjabb, a polgári pályára készülő olvasóknak? Árnyéka te a nagy dicsőűltnek? csak azt érdemletted-e, hogy emlékezeted kontár kezektől profanáltassék? Negyvenöt esztendei fáradságos, s a legszentebb hazafiúi buzgalommal futott pályádnak csak ennyi leve jutalma? — Fájdalom, fájdalom! hogy az emberek ennyire hálátlanok! Meddig a haza atyái között polgártársaid javáért izzad homlokod, javaló tekintet s örömtaps követte lépteidet: most midőn nem vagy többé, írói lelketlenség által kell bitangoltatnia tiszteletes nevednek.

S ó szégyen! Vannak köztünk emberek, kik e savatlan irkálásokat újságbeli enkomionokban világ hallatára magasztalni eléggé szolgalelkűek.

Kinek a természet elmét mostoha kézzel ada, ne vegyen kezébe tollat; szántson és vessen! Polgári koszorút érdemleni ily úton is lehet.

FIGYELMEZTETÉSEK.

I.

«TAGLALAT.» *

Azt állítani, hogy a jelen könyvnek nincs becse, igaztalan dolog volna; de viszont azt, hogy a magyar literatúrának valami különös tüneménye, csak értetlen hizelkedők fogják mondani. Vannak itt néhány gondolatok, melyekkel a magyar olvasók ismeretei gazdagúlni s nevekedni fognak, de vannak ellenben olyanok is, s nem kis számmal, melyek csupán és egyedül azért irattak, hogy általok a könyv szélesűljön és tetemedjék. A Hitel czímű munkának lelkét a szerző nem látszik megfogni, gyakorta visszásan, vagy épen nem érti mit miért monda a Hitel írója; azt pedig a mit néhány helyt csak érteni akart s nem monda, homályos sejtésekben is alig tudja gyanítani. Azon írói hibák, melyeket az előadási rendre nézve oly örömest hány a Hitel szerzőjének szemére, nagyobb mértékben vétkei önmagának, mint gróf Széchenyinek. Általában azt lehet mondani e Taglalat felől, hogy azon jó gondolatok is, melyek benne foglaltatnak, elmondva nagyobb részint rosszúl vannak, s a szerző azon írók számába tartozik, kik igen sokat tanultak el a világ nagy íróitól, s fejeik a gondolatoknak egy egész súlyos töme-

* «A Hitel czímű munka Taglalatja. Írta gróf Dessewffy József.» Kassán, 1830. 260 l.

gével (massa) vannak megrakodva, de beszélni nem tanultak s nem tudnak; s így ez a gondolatok nagy serege az olvasóra nézve nem egyéb, mint föld alatt heverő kincs, melynek ottléte bizonyos jelekből tudatik ugyan, de világosságra hozni s haszonra fordítani nem lehet. Tárgyait a Taglalat írója többnyire nem bírta meg, mindenütt azok győzedelmeskedtek rajta, mindenhol azok viszik őt, ő azokat soha, vagy igen ritkán. A Figyelmeztetőnek nincs kedve a tudományok ezen nemében, hová a jelen könyv tartozik, vitákat támasztani: ha volna, észrevételei e helyt ívekre terjednének; megtörténhetik azonban, hogy a miket most itt általánosan s csak figyelmeztetésűl mond, egykor specificumokra fogja visszavinni, s egyszersmind azt tanácsolni, hogy a Taglalat szerzője még egyszer adja ki munkáját, s akkor a könyvnek mintegy három negyedét törölje el, mert az széles és haszonvehetetlen, parlag és sovány, mint a kecskeméti homoksíkok, s csak itt-ott látni benne egy-két szál szomorú virágocskát. A többit dolgozza még egyszer, de világosabban és præcisióval, s jobban tisztelve a logika törvényeit mint most, s ekkor a Taglalat omne tulit punctum.

A Figyelmeztető felette megütközött azon, mit a könyv elején nyilatkoztat ki a szerző, hogy t. i. az orthographiára nézve nem követte saját meggyőződését. Talán a kritikát reménylette ez által lefegyverkeztetni? Különös egy mód! Figyelmeztető óhajtaná tudni a szerzőről, mire volna az oly ember használható, ki meggyőződését nem szokta követni?

II.

SZALAY LÁSZLÓ A MUZÁRIONRÓL.*

A szépreményű fiatal szerző, miként itt az előszóban vallja, egy köztiszteletű költő felszólítására készíté ezen Észrevételeket. A Figyelmeztető örömmel tekinti azt, ha valamely fiatal elme önnön tüzétől felbátorodva biró-székbe ül s itéletét nemes őszinteséggel hallatja; örömmel tekinti még akkor is, midőn az a maga itéleteiben botlik, mert ez a bátorság a természeténél fogva szerény és félénk fiatal korban erő és tehetség szikrája; de azon gondolattal, hogy az ifjú írókat más, s talán tekintetben álló férfiak szólítsák fel s kénytessék tribunál mellé ülni, megbarátkozni nem tud. Nem mintha a fiatal kor itéleteit kárhoztatná (ezek néha jobbak az ősz atyákéinál), hanem azért, mert kényszerített ugrást s erőszakot a természetben nem szeret, azaz nem szereti, ha a tanulóból idegen befolyásnak erejével tanító leszen. Az ily dolog nem kevésbbé ízetlen mint a mesterség üvegei által érlelt gyümölcs. A fiatal szellemben egy kényes húr van, melyet auctoritás kezével megillenteni nem kell. Tiszta és zavartalan hangot az ifjú szellemi lant később csak úgy fog adni, ha benne ez a kényes húr magától zendült meg.

A mi magát a könyvecskét illeti, ez sok részeiben jó, de mint egész hiányos. Az ifjú szerző t. i. megitélte a Muzárion egyes darabjait, de annak egészét felfogni nem tudta. Tendentiáját és czéljait, a benne uralkodó szellemet kellett volna az olvasó előtt kifejtenie, czéljait megitélni, kimutatni a helyet, melyet az a magyar literatúra

* «Észrevételek a Muzárion III. és IV. kötetéről. Írta Szalay László. Pesten.» (1830). 54. l.

egészéhez mérve betölt, s megmagyarázni hasznait: így lettek volna az itt elmondottak «Észrevételek a Muzárionra», holott most csak észrevételek a Muzárionban foglaltató munkákra. De ez a szerzőben nem fej, hanem kor hibája, melyet az idő minden bizonynyal orvosland. Ily problémák nehezebbek, mint hogy az egyetlenegy tárgyon sokáig függni nem tudó fiatal elme megfejteni bírhatná. A munkákra tett külön észrevételek részint jók, részint nem. A nem jók között vannak olyanok, melyek ugyan magokban véve valók és megállnak, de más okokból, mint a melyekkel a szerző támogatja. A jók között a Figyelmeztető talált néhányra, melyek meglepték, melyekből az itélő tehetségnek idomai csillámlanak, s just adnak arra, hogy az ifjú szerzőt a kritikai pályán üdvezlő szóval köszöntse.

III.

«TOLDALÉK A HITELHEZ.» *

A politikai tudományoknak általában, de kivált az úgynevezett nationalis oeconomiának baráti, ezen aphoristikai észrevételeket nagy gyönyörűséggel fogják olvashatni. Miket a Hitel írója vagy homályosan, vagy nem eléggé kimerítőleg érdeklett, azok itt röviden s mély politikai belátással fejtegettetnek s pótoltatnak ki. Folytanak legyen ezen rövid észrevételek bárkinek tollából — mert a szerző magát nem nevezi meg — bennök az éles itélet s valódi tudomány jelei világos vonásokban mutatkoznak, s méltán lehet sajnálni, hogy az ily érett ész termékei nem a magyar földön fakadnak ki, hanem ügyetlen kezeknek kell őket idegen mezőkről hozzánk általültetniök.

* «Toldalék Észrevételek gróf Széchenyi István «Hitel» czimű munkájához. Egy Hazafitól. Második kiadás. Pesten, 1831.» 61 l.

Örömmel láttuk, hogy a könyvecske már második kiadást ért, s óhajtjuk, érjen egy harmadikat is, de akkor a kiadó a fordítást gyakorlottabb kezekre bízza: mert ez előttünk fekvő kiadásban majd minden lapon mutatkoznak tűrhetetlen beszédformák és balúl fordított műszavak, melyek világos tanulságúl szolgálnak, hogy a fordítónak a magyar nyelv nem volt első nyelve, s benne még csak járni tanuló gyermek, kinek minden tizedik lépése botlás; azonban, úgy látszik, jó úton van, s tanulás és szorgalom által, ha a szépnyelvűségig nem is, legalább a hibátlanságig, felvergődhetik.

IV.

BUCSÚ-DAL.

«A szán csikorg, a szán szalad,
És benne ülök én;
Ah, véle víg kedvem halad
Reményem reggelén.
Isten veled, te szép leány!
Vedd búcsu-csókomat,
Hidd, nem felejtlek téged el,
Téged galambomat!

A tél midőn hozzád hozott,
Csak akkor kedvezett,
De szán-utat hogy jót adott,
Már abba vétkezett.
Inkább borítna vízözön
Erdőt, hegyet, mezőt;
Vagy fergeteg dühödne, hogy
Ne látnál könnyezőt.

A hó csikorog, a szán szalad,
Tőled visz engemet;
Hagyd már, epeszsze bús keserv
Érted hű keblemet.

Hajh, szebb virágra érdemes
Lett volna életem!
De bús vihar csatáz velem —
Légy boldog, édesem!»

Lyrai költésünk még mindeddig szegény, kivált dalokban felette szegény, a mi már magában véve is elég baj, mindazáltal még tűrhető volna, ha gazdagodása iránt kinézéseink lehetnének. De végig tekintvén ifjabb íróink dolgozásain — melyeknek az esztergomi Uránia, erdélyi Aglája, s a Tud. Gyűjteményhez kapcsolt Koszorúnak nagy része leve rakhelyévé — fájdalommal kell vallanunk, hogy bennök a poetai léleknek csak csillámait is ritkán találhatni.

Ily szegénységben minden virágocskának, mely kelyhébe költői illatot rejt, ha még oly parányi is az, szívből kell örvendenünk. Ily virág a jelen dal is, mely az Aglájában megjelent munkák közt — ide értve még a drámaiakat is — legméltóbb jussal érdemel figyelmet. Benne lyrai lélek szól, az ideák logikai folyamattal ajánlkoznak, s az a csend a vesztés érzelmeiben, az a könnyűség s egyszerű csín czifrázatok nélkül, melyek rajta mutatkoznak, nem lehet nem kedves azok előtt, kik a művészség sanctuáriumába avatva vannak; szóval a dal mind alkatjára, mind kivitelére nézve jó, csupán azt kell óhajtanunk, hogy némely apró hibáktól tisztíttassék meg, melyeket most már, hosszabb idő elfolyta után, a dal éneklője önmaga is minden bizonynyal észre fog venni, s hasznosabb leszen reá nézve, ha magától veend észre, mint ha mi jelölnők ki.

Fogarasi János több versezeteket is ada az Aglájában és máshol, melyeknek nagyobb része bennünket azon reménynyel biztat, hogy ha az ifjú költő magát rossz példányok által elszédíttetni nem hagyja, ha őrizkedni fog azon üresen csillogó szógőztől, melyet nálunk a romlott ízlés s a német mysticismus lelketlen utánozása szült, s néhány év óta gyakorlásba veve, s mely ifjainkra oly

könnyen ragad el; ha mindinkább ügyekszik azon út felé közeledni, melyen a németeknél Goethe járt, s melyen nálunk Kölcsey örök zöldeletű koszorúkat fűz a Dal-Músa fejére, egykor törekedéseinek szép következetét fogja láthatni. A pálma ki van tűzve számára, de felette messze s felette síkos és meredek hozzá az út; illő, hogy ifjú keble szép lángjaiban elnyeréseért megküzdjön.

A REGÉNY-KÖLTÉSZETRŐL.

Töredékek.*

A költészet földfeletti világában alig van tartomány, melyet, mind széles terjedelme, mind sokalakúsága miatt oly nehéz volna az æsthetikusnak megjárni, s megjárván, belőle csalhatatlan tudósításokat hozni, mint a regényé. Innen van, hogy míg a hősköltemény, dráma, sőt a lyra ætheri hazájának is nagyobb részében oly gazdag, oly soknemű fölfedezések tétettek a theoretikusok által, hogy belőlök jókora könyvtárt lehetne egybeállítani, azalatt a regények tündérországa csaknem ismeretlenűl maradt, mint valamely végig-lábolhatlan sivatag, melyhez csak félve közelíte a merészebb útazó is. Holott, ha meggondoljuk, mi sok jó és ártalmas termények szállíttattak át e tartományból az olvasó-világba, mi nagy számú kedvelőkre találtak ezek Richardson és Filding korától fogva egész Washington Irving és Cooper idejéig, s mint kellett szükségképen korokra és nemzetekre befolyással lenniök, nem tagadhatni, hogy a regény a műphilosophusnak nagy mértékben érdemelheti, sőt talán még nagyobban, mint maga a dráma s epos is, figyelmét.

Nálunk, mint némely jelekből sejteni lehet, a regény-

* Ezen töredék észrevételek ez előtt tizennyolcz évvel írattak. A magyar irodalom azóta mind terjedelemre, mind belbecsre nézve a regénynemben nagy haladást tett, s úgy szólván azóta támadt nálunk a regényirodalom, melyben egyike a főszereplőknek a derék Jósika Miklós. (Szerző jegyzése 1851.)

literatura most fog kezdődni, s olvasóinkra foganatosabb hatással munkálni; nem volna tehát szükségtelen az iránt értekezni, mit kellene az olvasónak egy regényköltőtől józan alapok szerint kivánnia, s viszont mit a regényköltőnek teljesítenie, hogy czélját s magasabb rendeltetését el ne téveszsze.

Figyelemreméltóbbat a jelen tárgyról, a mennyire tudom, Eberhard, Herder, Jean Paul és Meisner írtanak, de nagyobb részint futólag csak s mellékesen, s a tárgy még mindig mélyebb s alaposabb vizsgálatot vár.* A mit itt az olvasó tőlem veszen, részint saját eszméletimnek, részint az idézett írók studiumának gyümölcsei; mert az utóbbkoriaknak elődeik találmányait figyelem nélkül hagyni vétkes önhittség s ártalmára van minden előhaladásnak. Az utóivadék előidők töredékeiből rakja fel nagysága falait, s azon műphilosophus, ki az egyszer jól mondott helyett mást mond, csak azért, hogy új s eredeti legyen, nem a művészetet szereti, hanem saját csillogását.

Észrevételeim, melyeket itt töredékesen elszórok, csak vázolatáúl szolgáljanak a regény egy netalán valaki által később készítendő theoriájának, kimerítő értekezés gyanánt nem akarom őket tekintetni, mert a pálya, melyet egy nagy egész alkotására meg kellett volna járnom, sokkal rögösebb és töretlenebb, hogysem parányi erőm megbírhatná. Szándékom az volt, hogy egy valahára közöttünk is születendő regényköltő e töredékekben egy-két hasznos intést találjon. Majd jön egy későbbi theoretikus, — reménylem s őszintén óhajtom — ki általam ösztönt és buzdulatot kapva, e tökéletlen próbát alaposabb s mélyebb vizsgálatai által feledékbe sűlyesztendi.

* Blankenburg munkája a regényről kevés figyelmet érdemel.

I.

*Elbeszélés*nek, vagy *beszély*nek neveztetik általában minden elmúlt s végbement esetnek másokkal közlése. Különbözik a leirástól, mert benne az eset mint valósággal elmúlt közöltetik; a leirásban ellenben az elmúlt, végbement, vagy távol lévő tárgy is jelenné tétetik.

Minden beszély költői vagy historiai, a szerint, miképen költött vagy valósággal megtörtént dolgokat tárgyaz. Czélja mindkettőnek többféle lehet. Közleni t. i. valamely esetet másokkal többféle okokból szoktunk, vagy azért, mert míg mások által épen nem, vagy mert nem eléggé körülményesen tudatnak vagy azért, mert elfelejtettek s emlékezetbe hozatalok hasznos, szükséges, ész- vagy szívképző. A költő például — mert erre fordítjuk itt főkép figyelmünket — valamely igazságot képben állít elő, hogy olvasói emlékezetébe nyomja, mint a mesék s parabolákban stb.; vagy pedig, lelkünket magas érzelmekkel, nagy gondolatokkal eltöltvén, a mindennapiság szűk köréből kiemelve nemesít, mint a hőskölteményben; vagy valamely religiói tanulságra vezet, mint a legendában; vagy végtére az emberiség charakterével, az életnek egyes scénáival ismertet meg, mint a regény s novellában. Azon elbeszélés, melynek semmi más czélja nincs, mint az olvasónak időtöltést szerzeni, méltán kárhoztatik, mert benne az eszköz czéllá van fordítva.

Beszélyben, legyen az költői bár vagy historiai, múlhatlanúl megkivántatik a valóság. A historiai beszélyben, tudniillik, hogy a mi elmondatik, úgy történt legyen; a költőiben, hogy úgy történhetett legyen a való életben, miként elmondatik. E valóság a művészi gyönyörnek éltető eleme; nélküle a poesis hazugsággá alacsonyodván, nem képes művészi áltatást (illusio) gerjeszteni.

A beszélynek általában három fő része van: a történet eredete, bonyolódása s kifejlete. A történet eredetét azon

okok öszvesége teszi, melyek szülői s támasztói voltanak a következett történetnek. Ezeknek előszámlálása, a menynyire lehet, rövid s összevont legyen, hogy annál több hely maradjon s annál sebesebben lehessen általmenni a sajátképeni történetre. A történet eredete többnyire a beszély kezdetén adatik elő; a mi azonban nem elmúlhatlanúl szükséges. Ki az olvasó figyelmét azonnal tárgyára akarja függeszteni, legjobban teszen, ha őt a történet közepébe valamely érdekes jelenethez ragadja, mint például Scott Walter *Talisman* nevű regényének, s Goethe *Meister Wilhelm*jének kezdetén. Ily esetben a történet eredete később adatik elő. Erre nézve örök szabályúl lehet ajánlani minden beszélyirónak ezt: minél későbben adatik elő a történet eredete, annál rövidebben mondassék el, hogy általa a mese folyama, mely annál sebesebb, minél inkább közeledik végéhez, ne akadályoztassék, s az olvasóban unalmat ne támaszszon. Azon sorozat, mely szerint a történet előadatik, rendnek szokott neveztetni, mely kétféle: természetes és művészi. Természetes az, midőn az esetek, jelenések, azon renddel adatnak elő, a mint egymásután végbe mentek, művészi, midőn a költő őket úgy alkalmaztatá, miként tárgyához jobbnak vélte.

A bonyolodás (szövedék, csomó) azon nehézségek s akadályok öszvesége, melyek a történet kifejlését tartóztatják. Minden történetnek a bonyolodás kölcsönöz sajátképen érdeket, s nélküle a legszebb előadás is unalmassá válhatik. Voss *Luisá*ja minden szépségei mellett is már közepe táján unalommal tölti el olvasóját; mert az egész költeményben alig van valami bonyolodás, mely a lélekben érdekes várakozást gerjeszszen. Lessing a maga száraz vizsgálódásait is érdekesekké tudá tenni a bonyolodás varázsereje által. A historiai előadásokban a bonyolodás gyakran magában a történet folyamában rejtezik; különben pedig pragmatikai fejtegetések által lehet okok és következmények fonalaiból szőni. A költőnek azonban

magának kell a csomót megkötnie, s ezt még ott is, hol tárgya historiai; mert a prózai természet nem, vagy legalább ritkán, hoz magában oly bonyolodást, mely a művészet kivánságainak megfeleljen, de nagybecsű elemeket ennek alkotására gyakran. Innen a historiai költeményekben az ideális személyek. Schiller *Don Carlos*ában a képzelet-szülte marquis Posa centruma az egész drámai nagy szövedéknek. Az asszony, vagy inkább ennek éltető eleme, a szerelem, legtöbb bonyolodásnak szokott forrása lenni a költőknél; mert ez indulat az emberi kebelben leghatalmasabb, sőt mindenható, s általa a rendkivüli dolgokat is legtöbb valószinűséggel lehet motiválni. — Szükséges, hogy a bonyolodás természetes, világos és valószínű legyen; különben a belőle következett történeti változások nem nyernek hihetőséget, és szétfoszlik az egész művészi áltatás. Az akadályoknak vagy a körülményekből, vagy, a mi még jobb, a charakterből kell előtámadniok s kezdettől végig szükséges haladásban lenniök, hogy a figyelmet feszülésben tartsák. Elősegélik a bonyolodást az episódok is, azaz oly történeti töredékek, melyek ugyan a fő történethez szükségképen nem tartoznak, de vele mégis belső egybefüggésben vannak. A csomónak rendszerint a történet közepén van helye, de nem szükségképen; ismerek műveket, hol mindjárt elején.

A kifejlet, vagy feloldás, a történet kimenetelét adja elő s felvilágosítja, ha a csomóban előgördített akadályok elhárúltak-e, vagy pedig a történet hőse áldozatjok leve. A kifejletnek szükségképen a történet végén kell állania; mert a mi még utána következnék, annak már nem lehetne többé érdeke. Ez oly szükséges része minden elbeszélésnek, hogy nélküle semmit bevégzettnek tekinteni nem lehet. A jó kifejlet múlhatlan föltételei közé tartozik: 1. *A természetesség;* azaz, hogy ne vakeset hozza elő, hanem a természet örök rende szerint okok és következmények lánczolatán gombolyodják le. Természetfeletti lények által ketté vágni a csomót mindig hibás, talán a legendában s

tündérregében (Märchen), melyek legtávolabb állnak a való világtól, volna leginkább megengedhető. 2. *Teljes* és *kielégítő* legyen; azaz, általa a csomó ne csak részében, hanem egészen feloldassék, hogy utána semmi lényeges rész felől se legyen többé kétség. Továbbá, a csomó feloldása ne bántson erkölcsi vagy természettörvényt, vagy ezekben alapúlt szokást. Goethe *Stellá*jában az egyférjű két nő, kik a csomót feloldják, nemcsak törvényben alapúlt szokás, hanem psychologia ellen is vannak. 3. Legyen *nem várt* és *meglepő*, azaz olyan, melyet ha gyanítani lehetne is, tudni világosan ne lehessen. 4. Adassék elő *alkalmas időben;* ne előbb, mint figyelmünket egészen magára vonhatta, de ne is később; azaz, ne tartsa figyelmünket sokáig magára feszítve, mert akkor fáraszt.

E három fő részére nézve a beszélynek még a következő jegyzéseket általában.

Ügyekezzék a költő, hogy, kivált elbeszélése elején, hol leginkább lehet kicsaponganiа, semmi nevezetesb jelenés vagy történet ne álljon jövendő bonyolodások magva vagy bimbója nélkül, s ügyekezzék kerűlni, a menynyire lehet, oly dolgok felhordását, melynek szüksége csak a jövendőkben igazoltatik, a jelenben pedig ok nélkül áll; mert az olvasó figyelmét a jelen szokta leghatalmasban elfoglalni. A jövendő kétes és bizonytalan, s a mi csak benne fog még később motiváltatni, annak a jelenben okát emberi elme nem láthatja.

A csomónak szövevényesebb bonyolítására használtathatnak bármennyi új személyek, sőt még földfeletti lények is, vagy mint az æsthetikusok nevezik, machinák; de végképi feloldása csak régi ismert személyekre bízassék, különben a csomót nem belső szükség oldja fel, hanem külső vakeset, azaz a költő önkénye vágja ketté. «Az első szakaszban legyen a bárd megköszörűlve, mond Jean Paul, mely az utolsóban a csomót szétmetszi.» Oly személyt vagy eszközt használni a csomó feloldására, mely csak akkor lép fel, midőn azt fel kell oldani s előbb

nem ismertetett, annyi mint mennykőütéssel végzeni ki a tragœdia hősét. — Legszebben foly a csomó feloldatása egy rég ismert személy charakteréből, mert az ily feloldás legtöbb belső szükséget fejt ki előttünk.

A csomó bonyolításához jobb, akaratot használni, mint esetet; mert amaz ész-szülte okokban alapodik s több belső szükséget hoz magával, azonban az esetek használtatása sem tiltatik.

Minden szélességet és kicsapongást, melyek magoknak, kivált a regényköltők, oly gyakorta engednek, minden hoszszabb philosophiai elmélkedéseket jobban tűr az olvasó a beszély elején mint végén, hol az érdek minden sugárainak egyetlenegy lángpontra kell gyűlniök, hogy hassanak. Scott Walter regényeinek eleje csapong, közepe czélra siet, vége rohan.

Mi az elbeszélések tárgyát illeti, az érdekessé tétethetik az által, ha a történetben oly charakterek állíttatnak fel, melyek különös tulajdonaiknál fogva a mindennapi emberekéitől távoznak; ha a személyek nehéz, ritka helyezetbe tétetnek s általában a legegyszerűbb tárgy is érdekeket nyer, ha benne egymást váltogatják s követik a természetes ugyan, de mégis szokatlan s nem mindig látott jelenések.

Az elbeszélő költéshez rendszerint a következő költemények számíttatnak: allegoria, mese, parabola, legenda, románcz, idyll, monda (Sage), tündérrege (Märchen), hősköltemény, regény, novella, vagy szorosb értelemben vett beszély. Az előszámláltaknak mindenike lehet komikai, satirai, humoristikai vagy a sajátképen úgynevezett komoly szellemben tartva. Mi ez utolsót azért vettük itt főkép figyelembe, mert ennek theoriája alapúl szolgál amazokéinak is ; csupán specialitásokban hajlanak el egymástól, melyeket kijelelni annak leszen tiszte, ki a komikai, satirai, humoristikai elbeszélésekre fogja függeszteni fő figyelmét.

II.

Első kérdés, melyet mind támasztani, mind fejtegetni szükség annak, ki a regényköltés theoriájában biztosabban, azaz alapokból kíván indúlni, ez : micsoda neméhez tartozik a regény a költői művészetnek? Mert hogy az a költői művészetnek egy jeles része, senki sem fogja kétségbe vehetni, ki *Meister Wilhelm*et vagy *Kenilworth*ot olvasá, s ama régi aristotelesi definitiót — mely a sok tökéletlen közt talán még mindig legjobb — általgondolá. Regényben a költő történeteket ad elő mint bevégzett- s elmúltakat, következőleg az a poesis elbeszélő neméhez tartozik, s rokonságban áll — miként érintők — az idyll, románcz, mesével . . . és, a mit leginkább kell említeni, a hősköltéménynyel. Az elválasztó pontok azonban, valamint egyéb nemei között a költésnek, úgy itt sincsenek minden kétségen túl téve; mert a regénynek is lehetnek, sőt vannak osztályai, melyek oly közel feküsznek más tartomány vidékeihez, hogy csaknem egybeolvadnak vele s határaikat élesen elkülönböztetni felette nehéz. A levelekben írt regény, példáúl, kicsapong a dráma birodalmába, elannyira, hogy ha az elbeszélő költésnek némely főbb törvényei alá nem látnók vetve, hajlandók volnánk a drámai koronához kapcsolni.*

* Engedelmet e vakmerő, improprius beszédért, s engedelmet mindazokért, melyek e vizsgálatok folytában többször elhintve lehetnek. Tudjuk, hogy effélék bizonyos embereknek nem tetszenek; de bizonyos embereknek nem tetszeni még nem nagy szerencsétlenség. Herder és a két Schlegel, Jean Paul és Tieck, s a Muzárion egyik sok érdemű s minden jóktól tisztelt szerkeztetője, didaktikai irásaikban is igen szeretik az improprius, virágokkal, képekkel hímzett beszédet, s mi inkább akarunk e jelesekkel poetai mámorban szédelgőknek kiáltatni, mint bizonyos emberekkel józanon maradni. Különben is poesisról poetailag beszélni nem mindig hiba, sőt néha egyedűl csak így lehet alkalmasan. A rossz didaktikai nyelvű Jean Paulnak

Mind e hasonlatokat s öszveolvadásokat azonban, melyeket a regény és dráma, sőt a regény és lyra között tapasztalunk, könnyebb már csak a külső formák segéde által is elkülönböztetni — hogy ne említsem a belsőket; — a legnagyobb nehézség ott gördűl előnkbe, midőn a regény és hősköltemény között akarjuk az elválasztó vonalt feltalálni. A hősköltemény és regény t. i. mindkettő nagyobb terjedelmű költemény, mindkettő elmúlt s bevégzett történetekkel foglalkodik, valamint az egyikben, úgy a másikban is többnyire a költő beszéli a történetet stb. miben különböznek tehát egymástól? Ezt lehet és kell méltán kérdeni; mert valamíg az elválasztó jegyek meg nem határoztatnak, lehetetlen, hogy egyik theoriája a másikkal öszve ne kevertessék, s az egész regélő költés körében homály és zavar ne legyen.

Ha valaki az előttünk fekvő kérdésre hosszas tétovázás nélkül azt felelné, hogy a két költemény elválasztó bélyege a versi és prózai alakban van, azaz, hogy az epos versben, a regény pedig prózában iratik, úgy hiszem, felelete igen alapos volna, csakhogy ezzel egyedül a műbarátot fogná kielégíteni, nem a műphilosophust is. A műphilosophus nem fogna ezen feleletnél megállapodni, hanem azon kérdést támasztaná, ha az eposnak versben, s a regénynek prózában íratnia elmúlhatatlanúl szükség-e, vagy egyedül a költő kényétől függ? S e kérdést tennie annál inkább lehetne, minthogy a historia literaria mutat hőskölteményeket prózában, mint például Fenelon *Telemachja*, s viszont regényeket versben, melyekre nem kell külföldre mennünk példáért, mert nyelvünkön van írva a sokat forgatott és csodált *Peleskei Nótárius*, vagy *Rontó Pál* históriája. Íme tehát a kérdés, melynek eldöntésétől függnek mind a hősköltemény, mind pedig a regény

egyetlenegy ívén több magvai vannak elhintve a poesis philosophiájának, mint más nem épen középszerűek vastag köteteiben.

theoriájának fő és alapelvei, s melyre kell, hogy figyelmünket függeszszük.

III.

A költői művészetnek általában történet, cselekvény, s érzelmek tárgyai. Érzelmeket zeng a lyrai, történeteket beszél s ábrázol az eposi, cselekvényeket fejt ki a drámai költő. Az első esetben, úgy mint a második s harmadikban, nem mond egyebet, mint a mi emberben s ember körül van; következőleg mi az emberiséggel érintésbe jő vagy jöhet, s a valódi poesis szélesb értelemben nem egyéb, mint az emberiség ideálba emelt képe. Minthogy pedig az epos — miként az újabb æsthetikusok jól vették észre — történetet ábrázol, mely a múlt korból fejlik ki, a dráma cselekvényt sző, mely a jövendő felé terjeszkedik, a lyra pedig érzelmet zeng, mely magát a jelenlét szűk korláti közé zárja; következik, hogy a költés minden nemeinek saját kora van, és saját korának mezein terjeszti szemünk elébe varázsszőnyegét. A lyrai költő akkor él és mozog saját világa levegőjében, midőn jelen érzelmeit zengi; mihelyt a múltkoriakat beszéli vagy ábrázolni ügyekszik, kicsapong határaiból s műve szükségképen elveszti azon hatást, melyet a valódi lyrai költeménynek gerjeszteni kell. Az epos, ha az előttünk bonyolított csomót előttünk is fejti ki, drámaivá leszen; a dráma pedig, mely csupán múlt dolgok bonyolodásával s kifejletével mint elmúltakkal foglalatoskodnék, megszűnne dráma lenni. Ezek szerint tehát az eposnak a jelen s jövendő nem korai, ő miként Klio, az emlékek komoly istennője, a történetek folyamának végén áll meg, vagy pedig utókorából tekint vissza a lefolyt századokra, s felemelve a feledés kárpitját, az emberiség történetit a maga időszakaszaiban tükrözi előnkbe. S íme a rokonság, mely a poesis és historia között a legrégibb korokban feltűnik. Az eposi költemény eredetileg, a mint Homérnál megjelenik, a historia töre-

déke, melyben az emberiség képe a maga időszakában ábrázoltatik vissza, s a görög nép első historiája Homér eposai valának. Epos és historia tehát bizonyos tekintetben még máig is rokonok egymással; a régi világban pedig annyira azok voltanak, hogy maga Thukydides is a peloponnesusi történeteket írván, bizonyos költői színben jelenik meg.

De midőn mi e helyt az epos és historia rokonságát emlékezetbe hozzuk, szükség — habár kitérésnek fog is tekintetni — értenünk a költő és történetíró különböző czéljait, a mint azok későbben mind inkább és inkább kifejlettek s a kettőre nézve különböző kötelességeket támasztottak, melyek egyiket a másiktól szorosan elkülönböztetik. Midőn a költő által az emberiség képe ábrázoltatik vissza, ezen ábrázolás koránsem úgy történik, hogy benne valamely nép vagy időszakasz tulajdonképeni története adatnék, hanem a költő teremtői hatalmánál fogva mintegy az emberiség fölé helyezi magát, s felmutatja azon ideált, melyet e vagy ama nép vagy időszakasz a maga historiai életében elérni törekedett ugyan, de el nem ért, hanem megette hátra maradt. Még akkor is, midőn a költő tiszta történeti tárgyat veszen költeménye alapjáúl, nem kivánunk tőle historiai, azaz oklevelekkel bebizonyítható igazságot. Költőnél a historiai factum mindig mellékdolog, így tanít a *Hamburgi Dramaturgia*, s nem kell feledni, hogy ha van prózai, azaz testi szemekkel látható természet, vagy egy más is, a művészi t. i., s hogy historiai igazság s poetai igazság között nagy a különbség. Historikustól, mint felebb érintők, azt kivánjuk, hogy a mit beszél, valósággal megtörtént legyen, s épen úgy miként beszéli; költőtől ellenben azt, hogy az általa költött történet, ha egykor valósággá leendene, hasonló körülmények között ne történhessék meg egyébként, mint a hogyan ő előadta. Így van ez még magokkal a személyekkel is, midőn őket a költő a historiából veszi. Goethe szomorújátékában, például Oranien, Egmont és Alba charakterei-

ben oly vonásokat vehetsz észre, milyenekkel őket a történetíró Schiller elődbe állítá; de azért ezen goethei Egmont, Oranien és Alba prózailag hív s való historiai alakok-e? Épen nem vélném. A költő őket a szerint alkalmazá, mint czéljai kivánták. Mind a három személy ideálja és képviselője az emberi charakterek három különböző nemeinek. Egmont a maga érdemében, polgári s hadi fényeiben bizakodó, s ezért önérzettel teljes, gond és aggodalom nélkül csapongó; Oranien, a sokat gondolkodó, minden mélyen fontolgató, a legbonyoltabb szövevényeken keresztülláto, s ezen okból felette óvakodó embereknek; Alba végtére a lelki és hadi erejét érző fejedelmi kegyencz, s mindenható minister repræsentánsai stb. Következik, hogy a költőnek nem az embert és individiumot, hanem az individuumban az emberiség képét, a korok és népek vonásaiban az emberi tetteket, törekedéseket kell visszatükröznie, hogy azoknak gyökerei a valóságban alapúljanak, azaz a természet s örök rend logikai törvényei mellett lehetők legyenek. Azon kérdéseknek tehát ha ez vagy amaz dráma, regény valósággal megtörtént-e? szükségképen bántania kell az értő művészt, kinek sokkal philosophikusabb czéljai vannak, mint a prózai valóság s testi világ hű másolata. Innen lehet megbírálni, mennyit nyom az a sokszor idézett s kiáltozott félig igaz æsthetikai evangelium, hogy a művészségnek a természetet kell utánoznia.

Ha az imént kimondott principium — hogy t. i. a költés általában, különösen pedig az eposi, az emberiség történeti időszakaszainak idealizáló tükre — bizonyos és megáll (a mit reménylek), szükség, hogy az emberiség történeteire függeszszük szemeinket. Végig futván elménkben a historia emlékeit, Mózestől kezdve a legújabb korokig, észre kellett vennünk, hogy a nemzetek, valamint egyes emberek életében időszakaszokat lehet megkülönböztetni. Gyermekkorból fejlik ki ifjuságok, ifjuságokból a férfikor, s ebből az öregség hanyatlása. Mind a négy kora ezen

physikai vagy prózai világnak saját színnel, szellemmel és charaktervonásokkal bír, melyek magokat idealizáltan tükrözik vissza a szellemi, máskép költői világban.*

A gyermekkor ártatlansága a jelenlét örömein andalog, szemei előtt minden paradicsomi szépségben virúl, mindenütt szerencsét és boldogságot sejt; veszélyt nem retteg, mert nem ismer; gond nélkül enyeleg s játszik hajborzasztó mélység felett, s fenéktelen örvény szélén; képzeletét tündér álmok, arany remények lebdesik körül. Ereje még gyenge és tehetetlen a cselekvésre, s a jövendő kor tettei sejtelmekben szunnyadnak benne. S íme ezen kornak képeivel hímezi fátyolát a néprege és idyll, s benne találjuk visszatükrözve az arkádiai pásztorvirányt s a gyermekképzelmek tündérregéit.

A gyermekkor után következik s belőle fejti ki magát a cselekvények időszaka, az ifjúság. Keblében a tettekre törekedés lángja küzd és forr s vív önmagával. Nyugtalan óhajtások támadnak fel hevűlt képzeletei előtt. Érzeni kezdi ereje hatalmát; a czél, melyet kivívnia kell, világosabb lőn előtte. Korlátot és lehetetlenséget nem ismer; kezd és mer több érzelemmel, mint észszel, több szerteáradozó, mint czélra irányzott erővel. A különös, csodás, rendkivüli, bájerővel vonják magokhoz; szóval, feltűnik a kalandok időszaka, a hőskor, melyet tettek jelelnek ki inkább, mint megállapodott charakter. Harczok támadnak minden léptén és nyomán a lelkesűlt ifjúnak, a szellemek és csodák országa a maga egész varázsfényében felnyílik, a gyermekálmak egy nagy, egy szép teljesűlést érnek, s zengi Kalliope a félistenek s hősök tetteit. A hősköltemények tehát itt veszik eredetöket a tettek időszakaszában; s hol az epikus költő nemzetének történeteiben ily időszakaszra vissza nem tekinthet, vagy vissza-

* A hősköltemény s regény természetét az emberiség időszakaszaiból magyarázni legelőször Eberhard kezdette; utána Meisner az egész eposi költést ennek vezérnyomán fejtegeté.

tekintvén nemzete ifjúkorát tettekkel gazdagon megjelelve nem látja, ott a hősköltéménynek virágai hervatag színben virúlhatnak csak, terméketlen parlag mezőkről. E szerint a hősköltemény természetét saját korából lehet legalaposban megfejteni. A költő benne csodák országába emelkedik s machinákat állít fel; történeteiben több gazdagság van, több kalandos és rendkivüli, mint másnemű költeményekben; a charaktereket tettekben tűnteti ki, psychologiai fejlődés nélkül. Nem annyira az élet — azaz az emberiség fokonként fejlődő míveltsége — hanem inkább a hatás s az ezekből folyt következmény tartoznak körébe. A fenség múlhatatlanúl szükséges postulátum benne, s az a Horácz által úgymondott — os magna sonaturum; mert korának egyik szembeszökő vonása a felmagasított (exaltált) képzelet és érzés. Minthogy pedig ezeknek visszatükrözésére nyelv s előadás fő befolyással munkálnak, nem nehéz általlátni, miért kell a hősköltéménynek fellengő képekben és hasonlatokban gazdag, merész epithetonokkal bővelkedő nyelven, azaz egy magasabbon mint a melyet prozaisták elérhetnek, íratnia, s miért oly természetlen és bántó a prózában írt hősköltemény, mint az említett feneloni stb. E tekintetek szerint leszen a hősköltemény ideális tükre e vagy ama nép ifjú, azaz hőskorának, s így foghat benne megjelenni az emberiség a maga életteli, hatalmas cselekvőségében, a maga nagy törekedéseiben.

A mondottakból, úgy hiszem, könnyű leszen megfejteni, miért vala szerencsétlen gondolat *Borussiast* írni, melynek hőse Nagy Fridrik porosz király; miért nem lehete a voltairei *Henriád*nak szerencséje, miért maradtak az oly geniusok, mint Milton és Klopstock, popularitás nélkül, azalatt, hogy az olasz a maga *Tassó*ját ismeri és imádja. Az első t. i. nem a nemzeti ifjúkor zajos és már a távolság által ideális színt nyert időszakából vették tárgyokat, az utolsók pedig oly világot ábrázoltak, mely túl és felül áll az emberiségen s emberiség történetein, s benne sem

nép, sem időszakasz a maga ideális képét visszatükrözve fel nem találhatja. «Az eposi Músának, mond Jean Paul, egy széles historiai világban kell megállapodnia, hogy rajta a maga ideális, azaz poetai világát alkothassa.» Mély és igen fontos intés, melyet a hősköltemény irójának, ha talán betű szerint követnie nem is, legalább figyelemben tartania szükség. Homérnál még az istenek is emberi arczban és természettel jelennek meg, Homérnál, qui nil molitur inepte.

A hőskölteménynek tehát, miként mondatott, a nemzet küzdő, zajokkal teljes és tettekben gazdag fiatal korában nyílik fel világa. Ezen kor után általmegy az ember vagy nép a maga harmadik és negyedik időszakára, melyeket azért lehet e helyt egybekapcsolnunk, minthogy mindkettőt csend és nyugalom bélyegzi, s mindkettő csaknem hasonló charaktervonásokkal bír. — Az ifjúság háborgó szélvészei elzúgtak, a szenvedély hullámai elcsillapodtak, nyugalmas kék látkör és ég mosolyog le az emberiség kiküzdött boldog napjaira. A megszerzett vagyon bátorságban van; a viszonyok ismertetnek; mindenki saját meghatározott körrel bír, melyben háborítlan él és mozog. Az ész győzödelmet vőn a phantasián, s a lelki érettségnek nyugalma beállott. A védszellemek elvégezve munkájokat, visszatértek ætheri hazájokba, s az embert saját erejére s okosságára bízva hátrahagyák a harczoktól megtisztúlt mezőn. A képzelet varázsfátyola lehullt, s minden, a mi hajdan tündér színben mosolyga, a maga földi való alakjában jelenik meg; az emberiség bizonyos meghatározott charaktert nyer; a poesis közelebb lép az élethez és philosophiájához, fölkeresi az embert a maga házi körében, egyes személy viszonyaival foglalatoskodik, tetteket és történeteket festeget, melyeknek egy nemzetségre vagy háznépre volt befolyása, s ezen egyes személyek charaktereiből tükrözi vissza az apa és fiú, úr és szolga, barátok és szerelmesek ideális alakjait. S íme az időszak, melyet a költőnek a regényben idealizálnia kell.

Valamint az epos a leendő emberiség képét ábrázolja, úgy a regény a meglett s érelemre jutott emberiségét a maga okaival s következményeivel. Benne nem többé egy nagy közönséges története az emberiségnek, hanem az emberi charakter s emberi természet maga ábrázoltatik; s bizonyos tekintetben mondani lehetne, hogy az epos költői historiája az emberiség e vagy ama történetének, a regény pedig költői historiája (töredékben) magának az emberiségnek.

Regényekben igen óva kell a csodás lényeket használni; azaz mélyen kell minden machinának a hagyományban s néphiedelemben gyökereztetnie, mert a megért emberiség kevesebb csodákat hiszen, mint a gyermek vagy ifjúkorban élő. Goethe regényeiből az úgynevezett machinák csaknem egészen száműzve vannak; Scott Walter pedig csak azon műveiben használta őket, melyek a nép száján forgó s így a nép hiedelmében gyökerűlt regéken épűltek, mint példáúl a *Klastrom* czímű regényben. Valamint a kor, melynek e költemény képviselője, a költői ábrándokon túl van, s nyugalmat s érettséget mutat, úgy a regény is e színt és charaktert viseli magán, melyeket kétségkivül a nyugalmas előadás s világos nyelv fogják visszaadhatni. Ezen okból a regénynek csendesen haladó prózában kell íratnia, oly prózában, mely ne rohanjon mint a magával ragadó Vág, hanem zaj nélkül ömledezzen mint szélcsendkor a Duna. A beszédfolyam szép vidékek között mehet ugyan, de ne tavaszi réteken, s partjait csak itt-ott himezzék költői képek és hasonlatok virágai. Az előadás némelykor didaktikaivá is lehet, mert a regény korának bélyege a szemlélődés; kicsaponghat a reflexiók országa felé is, miként ezeket a valódi regény teremtője, Goethe munkáiban láthatni.

Az eddig mondottak kivonata röviden s kevés szóval ez: a hősköltemény széles értelemben szép álma és sejtése a leendőnek, a regény pedig a valónak, melyek a múltból tükröződnek vissza. Amaz olyan mint az ifjúkor s

annak sejtései, melyek rendszerint szebb jövendőt igérnek, mint a mi valósággal teljesedni fog; ez mint a férfikor, mely előtt a valóság s élet könyve nyitva áll, melyben eszköz és czél, ébrenlét s álom, éles vonásokkal vannak megkülönböztetve. A hősköltemény a hősiség nagy tettei, a csodák és szellemek befolyása, a nemzeti érdekű történet, az exaltált nyelv s előadás által a fenség érzelmét ébreszti fel bennünk; a regény psychologiai igazságú charakterei, életfestése által az emberi lélekkel ismertet meg. A hősköltemény a fenség ideája, a regény a charakterfestés ideája nélkül nem képzelhető.

Így válik el e két költemény egymástól a maga különböző czéljaiban, s így lehet meghatározni félreértés nélkül s okokra állapodva, hogy a kettőnek külsőleg elválasztó jegyei a prózai s versi előadás, belsőleg pedig a charakter s életábrázolat egyfelől, s a nemzeti érdekű történet s a fenség ideája másfelől.

IV.

Nincs a költészet nemei között egy is, melynek oly szerfeletti, mind kárhoztatói, mind magasztalói volnának, mint a regénynek. Meddig egyik rész azt a költészet minden nemei fölébe emeli, az alatt a más nem tekint benne egyebet, mint érzés- s erkölcsrontó valamit, méltót arra, hogy tűz által emésztessék meg, valahol csak találtatik. Mind ama, mind e résznek csak félig van igaza, egészben egynek sincs.

Ha a regény alatt oly művet kell érteni, melynek czélja egyedül időtöltés, mely semmi lelki táplálékot nem nyújt, hanem csak azért készűlt, hogy szivünket érzelgésre szoktassa, képzelminket emberi képekkel töltse be, melyekben sem természet, sem valódi emberiség nem találtatik; történetekkel gyönyörködtessen, melyeknek sem tudományi, sem művészi, sem semmi életbeli alapjok nincs, s

csupán azért koholtattak, hogy néhány órai mulatságot szerezvén, végkép elfeledtessenek, akkor igen is méltó a panasz a regények ellen. Mert vajjon a német érzelgést minek lehet köszönni, ha a regények által támadt s lassanként elragadott lelki bujálkodásnak nem? Minek azt az ideggyengűlést mind a lelki, mind a testi világban, melyben a közelebb lefolyt századnak néhány tizedeiben szomszédaink sínlettek s melynek még máig is hordozzák jeleit? Bizonyára, e betegség elterjesztésének vétkétől a Müllerek, Cramerek, Lafontainek nagy serege, sőt még maga Wieland is, ki nem menthető; s az ilyetén művek ellen, mint erkölcs s általában minden szépnek és nagynak, mit a természet a lélekbe letett, elrontó, mételyes ragadványai ellen, négy fal közt és nyilván kikelni szoros kötelesség; nálunk magyaroknál pedig annál inkább az, minthogy legújabb korunk is mutat írókat, kik a mellett, hogy többnyire szerencsétlen fordításaik által nyelvünknek sem használnak, a német földnek ezen veszedelmes termékeit — melyek már honjokban is feledékbe sűlyedeznek — köztünk újra életre és divatba hozni ügyekeznek. Nincs-e vajjon a német regény-literaturában fordításra méltóbb mű, mint Kotzebue *Leontiná*ja, mint a lafontainei *Különcz* s egyebek, melyekkel könyveink legújabb jelentései harsognak, s literaturánkat némelyek elárasztani ügyekeznek? Már eddig is sok, igen sok ragadt ránk német szomszédainktól, a mi nemzeti charakterünknek ártalmára van, s rettegni lehet, hogy a léleknek e legszerencsétlenebb betegségét is, a német érzelgést, belopják közénk embereink, s az ész cordonai ellenére is elterjed a ragály. Ily munkák fordítói, ha egyébként nem ártanának azzal, hogy születlenségekre vesztegetik idejöket, s vesztegettetik egyszersmind az olvasóval.

A valódi regénynek, mint eddig mondottainkból látható, nagy, nemes czélja van, az emberiség charakterének ábrázolata. Azon regényköltő, ki e czélra híven és szerencsével dolgozott, nem kevésbbé méltó a koszorúra, mint az

epos- s drámairó. De az ilyetén költő czéljai nem is tisztátalan haszonvágyi, kalmárkodási, vagy hírbetegségi forrásból buzganak, hanem a poesisnak jóltévő mennyei lángjából. Csakhogy a valódi regény czéljai elérésére gazdagabb elme, charakterfestői tehetség, psychologia és szívismeret kívántatnék, mint a mikről a Lafontainek és Müllerek, vagy nálunk Cseri Péter és Pálfy Sámuel álmodoztak, s épen ezen nehézségeknek, melyekkel a valódi regényírás egybekötve van, nem tudása oka, hogy a regények között oly sok nyomorú termékek nőnek gombai szaporasággal, időről-időre. Áldás az oly írókra mint Goethe és Walter Scott, mint Cooper és Irving, kik megtanítának bennünket örök becsű műveikkel, mely czél felé kelljen a regényírónak törekednie.

Szinte vétkes irány az, csakhogy nem erkölcsi, hanem művészi tekintetben, melyet sokan úgynevezett «erkölcsi» beszéleteikkel ügyekeznek elérni. Ezek a morál prédikátori rendszerint az embert mint angyalt vagy mint ördögöt festik, hogy ennek képében a rényt szerettessék meg, amazéban pedig a vétket utáltassák el. Szertelen tévedés! Sem amannak, sem ennek képe nem alapodik az emberi természetben; csak túlcsapongó képzelet teremtménye, mely hihetőséget nem nyerhetvén, sem utálat, sem szeretet tárgya nem lehet. A művészetnek czélja egyedül a művészet legyen közvetlenűl; mihelyt ennek megfelelt, teljesíté közvetve a másikat is, az erkölcsit. Igen is, tanít a poesis, tanít a regény s tanítson is minden nagyra, nemesre, szépre; de csak úgy mint az a nyíló és hervadó virág, mely némán beszél és szótlan ábrázolja képét a leányka szépségének. XIV. Lajos franczia király, papjának, ki prédikáczióit egyenesen reá szokta volt alkalmazni, ezt mondotta: «A részt, mely engem illet, majd önmagam fogom én kiválasztani; de hogy egyenesen rám tolassék, azt nem akarom.» E szavakat általánosan lehet a művészetre alkalmazni. Nemesítsék ezek a lelket, emeljék szíveinket, de præceptorainkká ne legyenek.

V.

A charakterfestés, mint említők, a regénynek elkerülhetetlen requisituma; szükség tehát, hogy itt róla kissé bővebben szóljunk.

Charakter alatt legtágabb értelemben azon jegyet szoktuk érteni, mely által egyik tárgy a másiktól magát megkülönbözteti; szorosabb értelemben pedig, az emberre és személyre alkalmazva, azon színt, melyet a lélek korlátlan szabadságú akaratja a cselekedeteknél magára veszen. Nem egyes cselekedet, hanem a cselekvés módja, melyet az akarat s kivánság önkényt választ, teszik a charaktert; s ezen értelemben minden embernek, még annak is, ki akarati választását minden pillanatban változtatja, s ezért charaktertelennek mondatik, kell charakterrel bírnia. Az ember akarati hatalmában fekszik a fogékonyság mindenféle charakterekre, jóra vagy rosszra, nagyra vagy alacsonyra, s azon szín, mely az ő saját tettein és szaván mutatkozik, nem egyéb mint az, melyet ő szabad akaratjánál fogva a keblébe zárt charakterek tárából választa. Innen lehet egyedül megmagyarázni, miként történhetik, hogy némely charakterfestésben egész a meglepetésig igaz és való vonásokat láttatunk feltalálni, ámbár a festett személyt a való életben nem láttuk; mint például Shakespearenél Falstaff, vagy Scottnál Dalgetty őrnagy charaktereikben. Itélet a charakter valósága s hasonlósága felett az eredeti kép ismerését teszi fel bennünk. Csak az itélhet a másolat hívsége felől, kinek az eredeti képről megfogása van. Minekutána mi sok charakterfestés valósága felől itélni tudunk, a nélkül hogy a festett személyt valaha testi szemekkel láttuk volna, önkényt következik, hogy a charakterek tárának bennünk kell rejtezve lennie s lelkünk előtt nyíltan állnia. E charakterek tára kétségkivül meg is van mindenikünk lelkében, csakhogy különböző mértékben s különböző tehetségekkel egybekötve; s ebben van

oka, miért nem vagyunk mindnyájan egyformán szerencsések a charakterek festésében. A valódi költő, mint Shakespeare és Goethe, Scott és Hugo Victor, előadói tehetségénél fogva minden lelkében rejtőző alaknak, charakternek, formát, életet és mozgást tud kölcsönözni, s mint valamely csodatékony Aeskulap, minden halottait fel tudja szemeink előtt támasztani; az pedig, kinek költői s előadói erő szűken juta, meg tudja ugyan ismerni a költő által felélesztett, saját keblében is rejtező charaktereket, de életet és formát nem tudna nekik adni. Következik ezekből, hogy a ki keblében nem hordozza az éltető erőt s belsejéből nem merítheti a charaktereket, az hiába fog külső studium által charaktereket festeni tanúlni, a mit készítend, holt és lelketlen anyagnál egyéb nem leszen. Voltak geniek, kik igen ifjú korokban emberismeret és tapasztalás nélkül igaz és való charaktereket állítottak elő; sőt tudjuk, hogy a nagy költők rendszerint nem nagy világ- s emberismerettel birnak, s mégis mi tökéletes emberképeket tudnak festeni; s viszont a nagy világ- s emberismerők mi tökéletleneket gyakran, melyek mind azt bizonyítják, hogy a charaktereknek nem a kül-, hanem a lélek belvilágában van szülőhazájok. Emberismeret s tapasztalás által tehát charakterfestői tehetségre nem juthatni az említett idomok nem létében; s e két tudomány egyedül arra való, hogy a már megszületett lénynek testet és külső formát találjon. E szerint támadnak a költői charakterek.

Nevezetes és sokszor hánytvetett kérdés az, mely a charakternek erkölcsi jóság- vagy rosszaságát tárgyazza. Erre nézve én azt állítom, hogy a tökéletesen jó s tökéletesen rossz charakter nem lehet tárgya a költésnek. A költő soha se csapongjon az emberi természet határain túl, mert ott megszűnik alakjai iránt az olvasóban érdeket gerjeszthetni. Az ember sem angyal vagy épen félisten, sem ördög; jóból és rosszból van összerakva s egymástól csak a mértékben különbözik. Az epikus még machinái iránt is csak úgy szerezhet érdeket, ha rajtok emberi vonásokat

láttat. — Olvasók, kik a művészet titkaiba nincsenek avatva, sokszor vetik szemére a költőnek — a németeknél Goethének kellett ezt hallania gyakran — hogy nincsenek morális charakterei. Ez ellenvetés alaptalan. Költő és moralista különböznek egymástól. Ez úgy festi az embert mint lennie kellene; amaz ellenben mint valósággal van. Óvakodjék a költő igen speciális charaktert festeni; személyeiben nem annyira az embert és individuumot, hanem az individiuumban — mint felebb érintetett — az emberiség képét ügyekezzék visszaadni; vagy mint Schiller igen alkalmasan mondá: a személyt emelje fel a nemhez és fajához. Egész charakterfestési tudományban ez legnehezebb s a költőknek itt van elrejtve a legveszedelmesebb szikla, hol még oly elmék is, mint Schiller, kik mágnestűvel bocsátkoztak a charakterfestés mély tengerére, nem haladhattak többszöri veszedelem nélkül. Egyik költő t. i. csak individuumot láttat, de a fajból oly keveset, hogy alakjának létét csak úgy hihetnők el, ha költői tartományából leszállván historice, azaz oklevelekkel, bizonyítaná be; a másik ellenben jól fest fajt és nemet, de benne az individuum nincs kijelelve. Ez leginkább az asszonyi charakterek festésében történik, kiket való alakban előállítani nehezebb, mint a férfiakat. Nekik kevesebb individuális váljegyök (nota characteristica) van, s jobban hasonlanak egymáshoz mint a férfiak. Innen van oly kevés költő mind maiglan, ki asszonyokat jól fest. — A görög költő a charakterfestésben szerencsésebb lehetett, azaz, könnyebben kielégítheti olvasóját, mint az újabbak, mert az emberiség ifjúkorában élt, midőn még az individuumok nem voltak oly élesen elkülönböztetve egymástól, mint mostani férfikorában az emberiségnek; hogy pedig nemet könnyebb festeni mint individuumot, általlátni nem nehéz. Jean Paul azt mondá: Ellenére a közvéleménynek ő azt meri állítani, hogy a görögök az asszonyi charakterfestésben felebb állottak az újaknál, mert a nemet tökéletesen adták vissza. A derék férfiúnak igaza le-

het, de nem a művészi ügyességre, hanem az olvasó részvételére nézve, s én e gondolatot inkább így mondanám: a görög művész az asszonyi charakterfestésben nagyobb részvételt gerjeszthetett publikumában, mint mi újabbak, mert akkor kevesebb individualitása lévén az emberiségnek mint ma, a művésztől is kevesebb kivántatott, s elég volt a nemet visszaadni; a mi az asszonyoknál könnyebb, mert bennök több nemi különséget vehetni észre mint individualitást. Bennök ritkábbak a kicsapongó sajátságok, melyek könnyebbítik az individualitás festését, mint a férfinemben. — Az újabb költőknél általában több individuumokat lehet találni, mint a régieknél az imént érdeklett ok miatt. Shakespeare, Goethe, Hugo Viktor és Scott Walter munkáiban egész lajstromát lehetne találni az individuumoknak, s kivált Goethénél még az asszonyiaknak is nem kis számmal; a mi legnagyobb bizonysága Goethe charakterfestői nagy elméjének.

Nem megvetendő tekintetet érdemel a charakter egysége is, azaz, hogy az egyszer megállapított lélekkép forrása lehessen mind azon tettek és szavaknak, melyeket a költő személyének tulajdonít. Ha a charakter alapszíne erős vonásokkal, és szembetünőleg van festve, nem lehet félni többé, hogy a kép határozatlan, kétes lehessen, s ekkor nem lesz veszedelmes a hőst hasonlatlan tettekben is feltüntetni; ilyen a síró Achilles, mely egyike a homéri legszebb s valóbb képeknek. Vigyázni kell azonban, hogy a charakter a cselekvények s beszédek hosszú során el ne változzék, a mi gyakorta szokott megtörténni. A hősköltemények írói ez ellen az epithetonok ismétlése által, például: gyorslábú Achilles, nyalka Zoárd, komoly Und, igen ügyesen segélnek magokon, mert általok mindig vissza- és visszahozatik emlékezetünkbe az egyszer felállított kép.

Ajánlanám a költőknek azt is, hogy ügyekezzenek személyeiken néhány élesen elválasztó vonást akkor kitüntetni, midőn őket először léptetik fel a nézőszínre. Azon charakteristikus vonások, melyeket ismerkedésünk első

alkalmával egymáson felfedezünk, sokkal inkább emlékezetünkben maradnak, mint a későbbiek, s történik nem ritkán, hogy ha egy charakter első alkalomkor kétesen vala előnkbe állítva, azt később a tettek s történetek hosszú során sem ismerjük meg, vagy legalább kétesen látjuk.

A charakterfestésben nevezetes azon mód, melylyel a cselekedetek végbevitetnek, s nagyobb figyelmet érdemel mint maga a cselekedet is. Ezen mód magát csupán beszéd által ábrázolhatja előnkbe, azért a személyek beszédeire szükség fő gondot fordítani. A cselekedet indító okait lehet így s amúgy magyarázni, s a tapasztalás bizonyítja, hogy a legszebb tettek gyakorta tisztátalan forrásból erednek; a beszéd tehát alkalmasabb eszköz költőnél a lélekábrázolatra. Innen van egyetlenegy szónak gyakorta oly megrázó hatalma a tragikusoknál, mint például Macbethben amaz ismeretesnek: «És neki nincsenek gyermekei!» Mely háborgó tengere nyilik fel e szavakban a szív indulatainak. A szavak kivált akkor festenek csalhatatlanúl, midőn az indulat hirtelen kitörései; ilyenkor a kifejezések nem lehettek tanúlva, hanem egyszerre tolúltak elő a szívből, azért oly igazak. Ezen észrevételekből következik, hogy a költésben nem a tett magyarázza a szívet, hanem a szív s ennek beszéde a tettet.

A charakterekről szólván, szükség figyelembe venni azon különséget is, mely az eposi s drámai charakter közt van. Drámában a charakter magán viszi a reá omló sorsot, az eposban a sors viszi a charaktert a történet változásain. A drámai charakternek mindenütt előhaladva kell föllépnie, s a cselekvény menetelét meghatároznia, az eposi charakter a történet mögé rejtezik, s gyakran egészen részvétlenül jelenik meg. Drámában a cselekvő személy szabadsága uralkodik, eposban a szabadság fölött még egy titkos hatalom, a gondviselés. Regényben eposi charakterek kivántatnak, milyen, hogy a legnagyobb példát említsem, Meister Wilhelm, kit hat köteten keresztül csaknem mindig a sors hajt a történetek hullámán, s alig mutatko-

zik cselekvőleg. Így Homérnál Achilles, így Odüsseos, ki szenvedőleg van felállítva, s tenni egyedül ott kezd, hol a történet kifejlethez közeledik.

Még egy-két észrevétel, mielőtt a regényköltésnek e legnevezetesb szakaszát bezárnók. Vigyázzon a költő, nehogy hősében, kit többnyire szeretettel ábrázol, önmagát fesse s olyakat mondasson vele, melyek annak charakteréből nem folyhatnak. Schiller többször járt így. Ügyekezzék, a mennyire lehet, charakterfestést esetek motivumáúl tenni, így nagyobb hihetőséget nyer ábrázolata, jobban az egészhez szövődik, mint ha fest csupán azért, hogy charakterfestést adjon. — Ne festegesse a költő hőse gyermekkorát, a mi regényiróknál sokszor történik. Az olvasó csak szabadakaratú embert, vagy ifjat akar a hősben látni. Előadni mint múltat lehet, kivált akkor, mikor a hős már maga iránt érdeket gerjesztett. Nem a gyermekkor teszi a hőst nevezetessé, hanem ez a maga gyermekkorát. Itt azonban a komikusnak szabadabb mező engedtetik, valamint sok egyéb szabálynál is. — Az ellentétel gyakran emeli a charakter tökélyét, például a szelíd bajnok, kegyetlen pap stb. De ily eszközökhöz csak művész nyúljon, mert csak ő fog tudni a természetesség korláti közt maradni, a kontárt ízetlen kicsapongásokra vezetik. — A személyek körülményei leirásában maradjon a költő általánosságban; ha pedig apró különösségekre ereszkedik, ismerkedjék meg annak minden részeivel, mint Scott Walter, különben hamisan fog ábrázolni. — Végtére fő és legnevezetesebb tanácsom a charakterfestésben ez: kevés vonással kell festeni, de hatalmassal, mely a charaktert azonnal tisztán megismertesse.

E hosszasabb fejtegetésekből a charakterfestésre nézve három fő szabályt lehet felállítani: 1. a charakterfestés igaz legyen s hív a természethez, a mennyire t. i. a művészség törvényei engedik; 2. Legyen könnyen érthető, felfogható s mintegy magát mutassa az olvasónak; ezt gyakran egyetlenegy vonás ügyesben eszközölheti, mint hosz-

szas leírások, melyek úgy is kivül állnak a költés határain; 3. Legyen a charakterben egység.

VI.

Dráma-, hősköltemény- s regényben . . . gyakorta tesznek a theoretikusok említést a motivátióról, szükség lesz tehát itt erről is néhány szóval emlékezni.

Indító-eszköznek neveztetik általában azon ok, minek befolyásából valamely dolog származik; motivátiónak pedig azon munkálat, mely által e vagy ama változásnak, történetnek következése hihetővé, természetessé, sőt gyakran ellenmondhatatlanúl szükségessé tétetik. Erre nézve általában ezeket szükség megjegyezni. Ne mindent motiváljon a költő, hanem csak azokat, mik a történet változásaira elhatározó befolyással vannak. A történet így vagy amúgy kezdetét nem kell motiválni, mert ez a költői teremtő hatalomtól függ, mely szabadon alkotja világait. Minél közelebb van valamely költemény a való élethez hozva, annál nagyobbnak, erősebbnek kell benne lenni a motivátiónak, mert körében annál jobban gyakorolja hatalmát a phantasián az ész, melyet nem képzeleti tárgyakkal, hanem okokkal lehet kielégíteni. Innen következik, hogy a dráma és regény erősebb motivátiót kiván mint a hősköltemény, a novella erősebbet mint a tündérrege. — A physikai világ jelenéseit, munkálatit nem kell motiválni, mert a physikai világ a költő szemei előtt vak esetek világa, nem emberi lélek hatalma alatt áll, és így nincs lelki szükség törvényeinek alávetve, s nagyobb részben elménknek megfoghatatlan. Ki fogja annak szükségét bebizonyíthatni, hogy az ég villáma nem a tornyot gyújtá meg, hanem a szomszédjában álló kisded pórhajlékot? — A történet folyamában annál nagyobb motivátió kivántatik, minél inkább közeledik az a maga végéhez, elannyira, hogy a történet végének egészen belső szükségeken kell állania,

mert ez egészen az emberi lélek teremtménye. — A charakterek ilyen vagy amolyan létét lehet motiválni, de nem múlhatatlanúl szükség; mert az ember saját charakterét szabad akarat szerint választja. Azonban az egyszer választott charakterből tetteket motiválni igen szükséges, sőt ez a legerősebbik neme a motiválásnak. — Végtére, nem sok indító-okkal kell motiválni, hanem erőssel, alapossal; az okok szerfeletti halmozása egy kis önkény színét viseli magán.

Miért kelljen a költőnek motiválnia, azaz okokra építenie, ennek magának is szinte saját oka van, az t. i., mert az emberi lélek csak okkal hagyja magát vezettetni, hihetőséget, valószínűséget (melyek nélkül az egész poesis levegői semmi) csak okokkal lehet támasztani. A makacs lélek, melyet óriási hatalmú önkény, vasbilincseivel nem tud valamire tökélni, gyakran egy kisded ok selyemfonalán hagyja magát vezettetni.

VII.

Egység az eposi s drámai művekben három szokott az æsthetikusok által megjegyeztetni: cselekvény, idő és hely egysége t. i. Mi legyen az idő s hely egysége, magában értődik; itt csak azt kell érintenem, hogy az eposi költőnek s így a regény-írónak is, valahányszor előadott története helyei változnak, ezen változást szükség leírnia, például Odüsseos útját Ithakába, és motiválnia; hasonlólag az időbeli haladást vagy szökést is. Ez utóbbit azonban nem szükség motiválnia, mert rendszerint könnyű általlátni a történetből, miért történt ez vagy amaz későbben. Időbeli szökéseket láthatsz több ízben Scott Walternél; például *Guy Mannering* czimű regényében, melynek eleje s vége között — ha emlékezetem nem csal — húsz évi idő a regényen kivül foly le, s a költő által csak jelentetik.

Nehezebb elhatározni a történet, vagy jobban, cselek-

vény egységét. Ez némelyek szerint a részeknek egymás közti egybefüggésében áll; helyesebb azonban azok értelme, kik a cselekvény egységét a részeknek egy bizonyos fő czélhoz való irányzatában helyezik.

Ha az okok és következmények lánczolatát a testi világban, elválasztva egy bizonyos feltett gondolat és czéltól, végig tekintjük, egy hosszú sorát fogjuk látni a történeteknek, előhaladásban, kezdet, közép és vég, vagy jobban ok, eszköz és czél nélkül. Minden eset, mely előttünk végbemegyen, bizonyos tekintetben czél is eszköz is egyszersmind; következése t. i. az előtte végbement, s oka az utána végbemenendő esetnek. Egyik eset kisebb mértékben, másik nagyobban érdekelhet bennünket; de mindenik, legyen bár nagy vagy csekély, szeme a közönséges hosszúláncznak. A lélek ezen esetek mozgásánál nem függesztheti figyelmét e vagy ama lánczszemre, hanem annak folyamával ellenállhatlanúl elsodortatik. Másként van ez a szellemi világban. Az ember megfontolás után s választás szerint cselekszik; bizonyos czélt tűz ki magának, például: gazdagságot, dicsőséget, hazaboldogságot stb., eszközöket gondol ki, tervet alkot czélja kivitelére. Itt ismét történetek, jelenések hosszú sora támad, melyek őt feltett czéljához közelebb mozdítják, s az egésznek öszvességét okok és következmények lánczolata kapcsolja egybe. Ha ezen történetek hosszú során végig futunk figyelmünkkel, szinte nem állapodhatunk meg mellettök, mert mindenik részecske úgy jelenik meg előttünk mint eszköze egy végczélnak; de a fő történeten gyönyörűséggel múlat elménk, mert itt a fő személyek czélja a maga vég catastrophjához jutott, s benne láthatjuk a történet vagy másként, okát czéljával s a czél eszközeivel, a mit Aristoteles teljes cselekvénynek neveze.

A történet természetileg azon körülmények leirásával kezdődik, melyek a fő személyt terv alkotására bírják e vagy ama czélnak kiviteléhez. A terv munkába tétele s akadályai, melyek tartóztatják haladását, az olvasó figyel-

mét magokra függesztik, s beleragadják a cselekvénybe; s azon pont, hol az akadályok szövedéke legbonyolodottabb, teszi a cselekvény közepét; a vég ott van, hol a terv tökéletesen kivíve s a czél elérve van. Egy tökéletesen kivitt terv példáját azért hoztuk itt fel, mert ez legelevenebb képét adhatja a teljes egységnek; ebből azonban nem következik, hogy csak ott lehet egység, hol a kitűzött czél eléretett, elég ha a személyek eszközei minden részekben egy bizonyos czélra voltak irányozva, ha a czél el nem éretett is, ha a dráma vagy hősköltemény hőse az akadályok súlyától meggyőzetett is s alattok leroskada, az egység nem rontatott, a mint ezt sok igen jeles szomorújátékokban láthatni. Az egység tehát nem annyira a részek s eszközök egymás iránti szoros viszonyaikban, hanem egy bizonyos kitűzött pont felé törekedésökben áll.

Ha a cselekvény egysége fő tökélyét teszi valamely művészileg szőtt történetnek, ha nélküle tiszta műv-éleményt, mint felebb érintők, nem remélhetni: következik, hogy a kettős cselekvény eposban, drámában, regényben stb. megbocsáthatlan hiba. Oly mellékcselekvény, mely a fő cselekvénynyel összefüggésben áll, változatosság miatt megbocsátunk gyakran a költőnek, de két fő cselekvény, egyszerre s egyformán nagy érdekű, elveszik egymás hatását, s elundokítják a művet; s e hiba nem enyhűl akkor sem, ha mind a két cselekvényben ugyanazon személyek játszanak is szerepet. — Azon mű bír egységgel, mely felbonczoltatván, vázolatában mint valamely lánczszövedék szakadatlan egybefüggésben áll s minden részei egy szemét teszik az egész láncznak. Minden támadó esetnek a főcselekvény kifejletére kell munkálnia, azt vagy előmozdítani, vagy rontania. Drámában oly jelenés, vagy episod, mely nélkül a láncz teljes, melyben nincs elősegélő vagy tartóztató erő, hibás; rontja az egységet, akadályozza a cselekvény folyamát. Hőskölteményben s regényben különféleség s változatosság miatt tágabb kitéréseket engedünk magunknak, de mégis nem oly tágakat, hogy a fő törté-

nettől messze csapongván, annak folyamát akadályozzuk. Drámában a kicsapongó scenát még akkor sem lehet megengedni, midőn charaktert fest és világosit, mert ezt eszközleni lehet más úton is, példáúl a tett és gondolkodásban, melyet a személy kifejez, a nélkül, hogy a cselekvény mozgása akadályoztatnék. Vannak drámák, melyekben egy üres jelenést sem találhatni, példáúl *Galotti Emilia*; s így nem lehet mondani, hogy e szabály szigorú, s kivihetetlen, mert a lehetőség megmutatására elég egy-két példa.

Az egyes eseteknek, közönséges befolyásánál fogva, a fő történetre kell egymáshoz kapcsolódniok, s ebben fog állani a cselekvény egysége. — Scott Walter, a legcsapongóbb költő, kit ismerek, gyakran vét az egység ellen nem kettős cselekvény, hanem kicsapongásai által; azonban példája ne támaszszon követőket, mert mindenik tette még a legnagyobb genienek sem törvény, mind a mellett, hogy a szép országában ő törvényhozó az erőtlen theoretikus pedig csak bíró.

A szépművekben megkivántató egység koránt sem történetes s a költő kényétől függő dolog, hanem szükséges és elmúlhatatlan; mert az emberi lélekben alapúl, mely két vagy több egyforma érdekű történetre egy időben, megosztva, nem függesztheti figyelmét.

VIII.

A regénynek többféle alosztályai vannak, művészi, philosophiai, humoristikai, satirai, utazási, érzékeny regények, de különös faja tudtomra csak egy, az úgynevezett novella, melyet mi magyarok *beszély*nek nevezhetnénk.

Ha a novellák eredetét figyelmesben nyomozzuk, észre fogjuk venni, hogy azok első származásokat az anekdotáktól vették. Minden anekdotának bizonyos epigrammai éle van, melyhez egész érdeke kapcsoltatik, mely miatt

örvendünk vagy csodálkozunk, nevetünk vagy gondolatokba merűlünk. Ez apró epigrammai élű történetecskék emelkedtek ki később prózaiságokból egy szebb, poétaibb formába ; de úgy, hogy még ma is, felbonczoltatván, bizonyos anekdotai színt lehet rajtok megismerni. Egyetlenegy szokatlan helyzet, melybe e vagy ama személy, háznép tétetik, meglepőleg kifejtve ; egy érdekes jelenés, sőt, mint az angoloknál láthatni, néhány charakteristikus vonás egy pár tetthez kapcsolva, s meglepő végezettel előadva, tárgyai lehetnek a novellának. Eredete óta (például : Boccaccio *Decameron*ától) a novella sokképen változtatgatta alakját s néha a regény formájával annyira egybe folyt, hogy sokan kétségbe hozták e két költemény egymástóli léteges különbözését. Ki jól különböztet, jól tanít, úgy tartja egy latin közmondás ; mi tehát ügyekezni fogunk e két költemény különbözéseit fő vonásokban előadni.

A novella egy tökéletesen elválasztott s magába zárt körülmény folyamát teljes kifejlési pontjáig ; a regény ellenben az élet változásait a körülmények hosszú során festegetve szövi tovább és tovább a távolba, gyakran teljes határozottság nélkül. A regény, a maga nagyobb s kiterjedtebb irányában, az életnek sokfelé ágazó folyamát valamely individuum sorsához kötve adja elő, oly individuumnak sorsához leginkább, ki a maga idomaiban alkalmasnak, s mintegy meghivottnak látszik lenni, hogy törekedéseit hosszú pályáján keresztül előttünk fejtegesse, s már ennél fogva előttünk érdekes személy leve. Ő élete első boldog körülményei között ügyekszik nyugalmas életre telepedni, de a változékony idő, vagy saját szenvedélyei, nem engednek neki nyugalmat, kiragadják őt honából idegen vidékekre keresni czélját a messze világban ; a sors törekedéseit vagy szerencsés czélhoz vezérli, vagy egészen más ponthoz, mint a melyet ügyekezeti irányzottak, s így végződik el élte nyugtalansága valamely nagyobb körülménynél, mely törekedései hosszú során időszakaszt (epochát) alkot. A novella csak episódja az élet regényé-

nek, egy magába zárt kis világ ama nagy, minden részeiben megpróbált, sőt még az idő hosszú folyamán is megútazott életvilágnak. A novella az élet egyetemi irányától eltérő, egyes és magán álló életviszonyt tárgyaz, mely magából indúlván ki minden haladásait egy utolsó pontra, mint múlhatlanúl bekövetkezendőre, irányozza. E szerint a novella kifejlete több belső szükséget kiván, mint a regényé; tökéletesben bevégzett mint emez, melyet a sok történetváltozások után egy az előbbenieknél érdekesebb s a hős életében epochát alkotható történettel lehet végzeni. A regény fonalát gyakran végzeténél újra fel lehetne fogni, s végtelen messzeségig tovább és tovább fonni, nem a novelláét. A novella érdeke a kifejletben áll, a regényé inkább az élet változatos folyamának haladásában, s irányai hív ábrázolatiban. A regény a maga kezdetében motiváltabb, a dolgokat inkább eredetöknél fogja fel, s hosszú vándorlását nagyobb előlátással kezdi; a novella ellenben oly körülményeknél kezdődik, melyek már a kifejlésnek bizonyos pontján állanak; hol például a szenvedélyek felingerlettek, a történet fonala feszült állapotban van, s ezen állapotból kiszabadúlva jut nyugalomra. A novellában szigorúbb egység van, mint a regényben. A regényt apró novellákra lehetne felbonczolni, melyek részei ugyan a nagy egésznek, de magokban véve is egy egészet tesznek. Ezek fő vonásokban a novella ismertető bélyegei, melyek bármint alakítsa is magát, bármily arczot és színt kölcsönözzön is e vagy ama költő termékeny képzeletétől, ez eredeti vonásokat kisebb-nagyobb mértékben mindig magában fogja hordozni.

Mi a beszélyről általánosan s a regényről különösen mondatott, a novellára is alkalmazható, mennyire ennek rövidségével, egy pontra irányzott czéljával összefér. Eleintén a novella név alatt, midőn anekdotai alakjából kinőni kezdett, az olasz és spanyol költők, kik feltalálói voltak, csupán rövid tréfás szerelmi kalandok ábrázolatit értették; később azonban elváltozott alakjok, s az újabb

költőknél igen sok novellát láthatni, melyek tárgya nem szerelem, s nem víg, tréfás, hanem komoly történet. A spanyol, olasz, franczia és német nemzetnél nagy tökélyre emeltetett a novellaírás, de legnagyobbra az angolnál, miként az évenként mind Britanniában mind Éjszak-Amerikában megjelenő almanachok mutatják. Nem ismerek sok novellaírót, ki kevés helyen oly ügyesen tudna kisded történeteket novellává szőni, és személyéit röviden, egy-két vonással oly valószinűen előnkbe állítani mint Irving. Óhajtom, hogy mi magyarok a novellaírásban az angolokat vegyük inkább mustráúl, mint Clauren középszerűségeit, vagy Kotzebue és Lafontaine többnyire sületlen termékeit, s fordítani is inkább tőle ügyekezzünk. Vagy, ha épen a németeket óhajtjuk példányúl venni, oly írók műveivel ismerkednénk meg mint Tieck, Schefer és mások, s tőlök tanúlnánk charakterfestési psychologiát s érzelmi mélységet, üresség, ízetlen mysticismus, s vonagló érzelgés helyett.

IX.

A magyar regények s novellák eddig nagyobb részint lelketlen művek lelketlen fordításaiból állnak; ámbár nem tagadhatni, hogy eredeti regényeink s novelláink is jókora számmal vannak, csakhogy bennök egyéb nagy fogyatkozások mellett a regényköltés fő requisituma, charakterfestés, nem található. A Dugonicsok, Gvadányiak . . . el vannak feledve, szinte úgy mint Németországban a Lafontainek, Cramerek nagy serege; mert műveik nem voltak életre méltók, ámbár mi magyarok ama két elsőbbik érdemét nyelvünkre nézve, ha igazságosak akarunk lenni, megismerendjük. Valamennyi novella- s regényíróink között Kisfaludy Károly, Fáy András, Bártfay László és P. M. (Paziazi Mihály) érdemlenek legtöbb figyelmet; mert gróf Mailáth beszélyei inkább a tündérregék (Märchen) neméhez tartoznak.

Mi a charakterfestés és situátiók leleményét illeti, az előszámláltak közt a víg elbeszélésben minden kétségen kívül Kisfaludy Károlyé a koszorú; a komoly nemben azonban ő sem vala szerencsés, s ezekben a charakterfestői tehetségnek maximumát az egész magyar literatúrában Fáy *Bélteki-házá*ban láthatni. Kár, hogy e lelkes író a regény s általában az elbeszélői költés egyéb postulátumaira is oly gonddal nem ügyelt mint a charakterekre. Ezek a való életből vannak merítve, consequentiával tartva, s rajtok nemzeti szín és sajátság ismerszik meg, a mit annál inkább kell becsülnünk, minél ritkább jelenés komoly iróink műveiben; de a regény épülete hibás, nem teszen egybefüggő egészet, hanem egyvelegét számtalan biographiai töredékeknek, melyek csak külsőleg függenek öszve, s történetesen, nem belső szükségből. Óhajtom azonban, hogy a köz kedvelést méltán érdemlett író a regény- és novella-pályán (a *Fris Bokrétá*ban álló novella való vocatio jeleit mutatja) megmaradván, bennünket több művekkel ajándékozzon meg; mert mind azok között, kik nálunk a költés e nemében dolgoztak, minden hibák mellett is az ő *Bélteki-házá*ban látszik legtöbb oly tehetség, melyet komoly regények írójában fellelhetni szeretnénk.

MEDNYÁNSZKY REGÉI MAGYARÚL.*

Báró Mednyánszky, a jelen munka szerzője, egyike azon keveseknek hazánkfiai közűl, kik a magyar historiai pályán szép szerencsével jártak, mint ezt a báró Hormayrral több éviglen folytatva kiadott honi történetek zsebkönyvének oly sok lapjai kétségbe vehetetlenűl igazolják. Ő azon nagy historiai alkotmányhoz, melyet évek hosszú sora fog csak sok, még talán ezután születendő historiai buvárok fáradozásai által felépíthetni, oly anyagokat hordott öszve s szedett elő a homályból, melyeket az utóbbkori magyar historiographus szíves hálával fog neki megköszönni még akkor is, midőn ő már talán nem leszen többé; a mi, úgy hiszem, legszebb jutalma egy ferfiúnak, ki fáradságai mindenikét közjónak s közvirágzatnak áldozta, nem keresve hizelgő magasztaltatást, nem szomjúzva hiú csillogásokat. De báró Mednyánszky nemcsak mint historikus ügyekezett korára hatni, hanem segédűl vévén a művészség bájait, a magyar historiát poetai beszéletek, mondák és legendák formájában törekedett az olvasókkal megszerettetni, jól tudván azt, hogy a komolyabb és szigorúbb pályát járdaló historiai Musa nem minden rendű és osztályú olvasóknál kedvelt vendég. A mi érdekes történetet talált olvasásai alatt, vagy hallott a nép szájából utazásai köz-

* «Elbeszélések, regék s legendák a magyar előkorból. Németből báró Mednyánszky Alajos után szabadon fordították: Nyitske Alajos és Szebényi Pál nevelők.» Pesten, 1832. 215 lap.

ben, azokat kellemes alakba öntve regéli el olvasóinak, úgy hogy a tárgyaknak megmaradjon historiai alapjok, csak az előadás legyen költői bájjal ékesítve. Előnkbe állítja a hajdankor való és meséig csodás képeit, bevezet őseink gót alkotmányú, regényes sziklaváraiba, lefestegeti házi és polgári életöket béke és külharcz vagy pártmozgalmak idején; itt egy kegyetlen úr és atya, ott két szerencsétlen szerető, itt egy győző szerencsés, amott egy atyai átok üldözte fiú bal történeteit festegeti, oly ügyesen és kellemmel, hogy az olvasó magát gyakorta egészen a régi korokba látja visszavarázsolva; s mindezt világos, tiszta előadással, csinos és költőileg virágos, de legkevésbbé sem mesterkélt nyelven.

E historiai beszéletek s legendák — mint a szerző előszavában vallja — nagyobb részint a Taschenbuch für vaterländische Geschichte, a Hesperus s az Archiv für Georgraphie, Historie, Staats-und Kriegskunst nevű folyóirásokban jelentek meg először; ezelőtt négy évvel pedig különös gyűjteménybe szerkeztetve s újabbakkal bővítve, kiadattak a szerző által. A munka több év óta ismeretes, s azon részvét, melylyel a németűl olvasóknál fogadtatott, kezeskedik becse iránt, s igazolja azt, hogy a szerző a historiát művészséggel párosítva nem tévesztette el czélját. Mindjárt megjelentekor óhajtottam neki egy jó fordítót, hogy hazánkban mind inkább terjedjen s eljuthasson azokhoz is, kik német nyelven nem olvasnak. Midőn szinte 1829 óta óhajtásommal hiában várakoznám, végre 1832-ben két buzgó hazafi összeállott, Nyitske Alajos és Szebényi Pál, hogy nyelvünket a becses munkával megajándékozzák. Mohón nyúlék a könyv után, de — láttam s elijedék!

Ezen fordítók nem elkészűlten nyúltak a munkához, hanem, úgy látszik, gyakorlatúl fordíták a magyar stílusban. Az eredetit érteni látszanak ugyan, a mi nem érdem; mert az eléggé világos, tiszta és könnyű folyamú nyelven van írva; de nálok az eredetinek csaknem minden bája elve-

szett, stílusok darabos, feszengő, az eredetinek szavaihoz tapadt, mind a mellett hogy a czímen ott áll, szabadon fordíták; gyakran szenvedhetlenül mesterkélt, és rossz s még csak nem is grammatikai alapú, szóval a fordítás épen nem olyan, hogy általa a könyv bemenetelt nyerhetne jó ízlésű, tisztes körökbe. Ki ezekről meg akar győzödni, tegyen összehasonlítást a kettő között; mi nem akarván a kritikát præceptori leczkézéssé alacsonyitani, elégnek tartjuk itt egy-két botlást kijelelni, igazolására annak, a mit mondunk.

Az előszónak mindjárt első periodusában ez áll: «Az általam s báró Hormayr által kiadott honi zsebkönyvéből.» Minek vagy kinek honi zsebkönyvéből? A birtok ott áll, de birtokos nélkül. Vagy talán a zseb a birtokos, s a zsebnek van könyve? De hiszen a két szó egybe van írva, a mit ez esetben nem lehetett volna tenni, s különben is mi volna az a honi zseb?

Ugyanott alább *se* és nyilatkoz*na*, *sem* és nyilatkoz*nék* helyett.

Ismét: «Elmés irók mívei.» Az eredetiben: «Die Erzeugnisse geistreicher Schriftsteller.» A geistreich nem *elmés*, hanem *lelkes*, lélekkel teljes, vagy *szellemdús*. Elmés: witzig. Az Erzeugnisse sem *mívek* sajátképen, hanem *szüleményck:* azonban ez utóbbit mentheti a czímen álló «szabadon fordították.»

«Ha elhatározások nem is *egyébb* (a két *b* hiba; az accusativus: egyebet) csak a pillanati kellemes benyomás.» Az eredetiben: «Auch wenn ihre Bestimmung nur jene des augenblicklichen angenehmen Eindruckes ist.» «Bestimmung» itt nem *elhatározás*, hanem *arány*, vagy a mi még jobb: *rendeltetés*. Ezt röviden s jobban így lehetett volna: Ha rendeltetésök csak pillantati kellemes érdeklet is.

«Több az itteni elbeszélések közűl tömegűl és ingerűl szolgáltak költeményű műveknek.» «Mehrere hier gegebene Erzählungen gaben Stoff und Veranlassung zu dichte-

rischen Erzeugnissen.» *A költeményű* szó előtt valaminek kellene még állania; az ú és ű-be végződő melléknevek közűl csak néhányat használ a nyelvszokás magányosan p. o. gyönyörű, a többit másokkal összetéve, *nagy szemű*; mit jelent hát ez a *költeményű mívek?* — Továbba Stoff nem *tömeg*, hanem *tárgy*, sokszor *anyag*. Veranlassung e helyt inkább *alkalom* és *ok* mint *inger*. A *tömeg* szóval tudtomra Vörösmarty élt először a massa megjegyzésére, s nem szerencsétlenűl; innen *tömör:* massiv. Az új szókat jól tanúljuk el egymástól, s egyszer adott értelmöket ne változtassuk helyes ok nélkül, különben méltó alapot szolgáltatunk a panaszra, hogy nyelvünk Bábel lesz.

«Becs-érdemesítést már találtak is.» «Ihre Anerkennung gefunden haben.» Az Anerkennung itt *jóváhagyás* s *elismertetés* inkább mint az a mesterkélt *becsérdemesítés*.

Bestimmung megint *elhatározás*, s megint hibásan.

A 2. lapon az *Ideal* a *szellem* szóval van fordítva. *Ideal* más, és más ismét a *szellem: Geist*. Az ideál szóval csaknem minden jobb íróink éltek már, s addig alkalmasb volna meghagyni a maga létében, meddig szerencsés kitételt nem nyer, hogysem oly szóval visszaadni akarni, mely egészen más értelmű.

«Így elhatározásoknak már megfeleltek, mely még csak annak van híjával, hogy a képező mivészség azon szellemet válaszsza ki, melynek teremtő kézzel látható létét adni igyekszik az ilyen és ehhez hasonló előterjesztésekből, melyeknek történeti alapvonásai vagynak.» Az eredetiben: «Somit ist ihre Bestimmung erfüllt, der nur noch mangelt, dass auch die bildende Kunst das Ideale, dem sie mit schöpferischer Hand das anschauliche Daseyn zu geben gesonnen ist, aus diesen oder ähnlichen Darstellungen, deren Grundzug geschichtlich ist, wählen möchte.» Amaz úgy össze van bonyolítva, hogy jól érteni csak a németből lehet. Én

meghagyva a mennyire lehet, a szerző szavait, ezt igy adnám:

«Így rendeltetésöknek már megfeleltek, csupán az hibázik még, hogy a képző-művészet azon ideált, melynek teremtő keze által látható létét akar adni, ilyen s hozzá hasonló ábrázolatokból válaszsza ki, melyek történeti alapvonásokkal bírnak.»

«Ez a nyíltan előadott inger egyszersmind heves vágyom is.» Diese offen ausgesprochene Absicht ist zugleich lebhafter Wunsch. *Inger* nem Absicht, s a lebhaft sem *heves*. Amazt a *szándék*, emezt az *élénk* szavakkal lehetett vala kitenni.

Ennyi hiba a két lapnyi előszóban. Ki többek felől akarná magát meggyőzni, azt utasítjuk a könyvre, itt mindent kiírni sem szükséges, sem czélirányos, s annál kevésbbé, minthogy ilyenekkel minden lap úntig bővölködik, s a kétkedő könnyű szerrel fogja magát meggyőzhetni állításom igazsága felől. Azonban bár a fordítóknak nyelve, mint mondám, hibás, dísztelen és rossz, idővel gyakorlatok és stúdium által csínossá, jóvá válhatik, mert sok kitételeikben a jó nyelv idomai látszanak; csak hogy a szerzők ne tekintsék a dolgot könnyűnek, s a mit ezután olvasó közönség elébe szándékoznak hozni, az ne iskolai gyakorlat legyen a stílusban, hanem a józan gyakorlatoknak már érett gyümölcse. A publikum nagyobb tiszteletet érdemel, mint hogy iskolai úgynevezett exercitiumokkal úntassuk és terheljük.

Szerencse, hogy e beszéletek s legendáknak a jelen kötetben csak egy része van fordítva, nem mind, azaz csak 16, holott az eredeti gyűjteményben öszvesen 41 van. Ez legalább azon reménynyel vigasztal, hogy valamelyike csínosabb nyelvű íróinknak a még nem fordított darabokkal fog bennünket megajándékozni, a mit annál inkább óhajtok, mert erősen hiszem, hogy e regék nálunk a komolyabb historiához fogják édesgethetni az olvasókat, melyre felette nagy szükség van.

Közöttünk a fordítani vágyás egy idő óta igen kezd elhatalmazni, s az nagy szerencsétlenség; nem azért — mitől sokan rettegni látszanak — hogy általa eredetiségünk vész, a mi nem egészen igaz; sem azért, mivel fordításaink nagyobb része szerencsétlen, ezeket szerencsésbekkel lehetne kipótlani. A fő baj ott vagyon, hogy nálunk az egyszer fordított munka, bármi silányan és rosszúl volt is adva, gyakorta harmincz-negyven évre megfoszt azon örömtől, hogy helyette jobbat, vagy épen jót nyerjünk. A fordításnak, hogy jó legyen, mindenkor művészi kézzel kell készűlnie, mely nemcsak abban áll, hogy az eredetit jól értvén hibátlanúl, világosan és szépen adjuk vissza, hanem abban leginkább, hogy úgy adjuk vissza saját alakjában és typusaiban, miként eredetileg írva volt; a mit annál inkább kell kivánnunk, minél jelesebb az eredeti műv. Olvasóink nagyobb része pedig — értem azt a sokaságot, mely a könyvek keletét eszközli — még koránt sem áll azon ponton, hogy a fordítóban művészt keresne. Neki elég a dolgot bírni, gyakorta elég rosszúl is bírni arra, hogy a későbbi művész-fordító munkájára vállat vonván azt mondja: Nem kell, mert rég ismerem és birom.

Nem régiben fordíttattak nálunk Schiller szomorújátékai: Cabale und Liebe, és Fiesco. Ha nem mondom is, minden értő tudja, ki e fordításokba pillantott, hogy azok a legkontáribb mázolások, melyekkel valaha fordító a maga originálját elundokitá; s még is, próbálja valaki fordítani, s fordítsa bár remekűl e műveket újra, sokat merek reá tenni, hogy fordításából könyvárosaink egy pár százat sem fognak vevőkre tolhatni. A dolognak ily helyzetében igen igazságos s egyszersmind literatúránkra nézve üdvösséges kivánat az, hogy íróink közűl csak azok fordítsanak, classikus munkát kivált elmúlhatlanúl csak azok, kiknek írói készűletök volt, s ezek is ügyekezzenek mindazt megtenni, mit korokban a nyelv megbír, hogy így, ha már a sorsnak azon csapása fekszik rajtunk,

hogy fordítanunk sok esztendőkre kell, legalább ezen sok esztendőkre ne adjunk használhatlan munkát, s ne tegyünk tudományos előmenetelinknek kárt. Nem elég csak akarnunk és buzgóknak lennünk, buzgalmainknak legyenek alapjai is. A szükséges ismeret s tanultság nélküli buzgalom szertelenűl többet árt mint használ.

«A MÍVELT-ÉRZÉKENY TÁRSALKODÁS.»*

Az újabb időkben több munka jelent meg, mely bennünket társalkodásra akarna tanítani; de valljuk meg végtére, hogy közöttök még a legjobb is nagyobb részint czélhoz nem vezető, gyakorta pedig épen azt lehet belőle legkevésbbé tanúlni, a mi czímén áll: társalkodást. Ennek okát kitalálni, úgy hiszem, nem nehéz. A társalkodás helyes vagy helytelen létét idő, nép, hely, személyek, szóval a körülmények ezerféleségei határozzák el, melyeket előre látni s szerintök szabályokat intézni akarni czélirányatalan törekedés, s kivált akkor az, midőn a szabályok alkotói különösségekre ereszkednek le, s positivus úton akarnak az olvasónak utasítást adni. Mindent, a mit e tekintetben czélirányosan tehetni, néhány közönséges intésekből lehet következtetni.

Kétséget nem szenved példáúl az, hogy a társalkodás minden nemeinek kisebb vagy nagyobb mértékben mulatság s gyönyörködtetés czéljai, vagy legalább eszközei egy talán még magasabb czélra, honnan természetes következéssel lehet a társalkodóknak főintésül ezeket mondani, hogy mindazt, a mi beszédeik, tréfáik, játékaikban, szóval minden tetteikben, unalmas,

* «A mívelt-érzékeny Társalkodás (,) Tisztelkedés (,) Üdvözlések (,) a magasabb csinosságú Társaságba („) feljelenő Ifjúság számára (.) Kiadták Sebők József ügyvéd, gróf Forgách Úrfiak és Móth Endre, hites Jegyző, Báró Forray Úrfi — (?) nevelői. Pesten, 1832. 8.-r. 140 l.

kedvetlen, vagy épen bántó lehetne, ügyekezzenek gondosan elkerűlni, vagy még világosban szólva, illendő, sőt kötelesség, hogy a míveltebb körökben senki mást — habár igazság pajzsa alatt is — ne sértsen, a maga személyére beszédei, mozgása, tette, hangja által valami nagy fontosságot ne helyezzen, véleményeit másokra tolni erőszakosan ne ügyekezzék, ne borítsa el beszédeivel a jelenlévőket, szokjék magát mások szeszélyeinek — azonban charakter-megtagadás nélkül — alárendelni, akarjon és tudjon igénytelen lenni, szóval, hogy a maga széles és fontosan előre tolt én-jével ne fáraszsza s úntassa a jelenlévőket stb.

«A jó társalkodási tónus, mond Rousseau, nem lebkény, de nem is nehézkes, hanem természetesen folyó; okos minden pedantság, vidám minden kicsapongás, mívelt minden mesterkélés, nyájas minden ízetlenség, tréfás minden kétértelműség nélkül. Beszédei nem értekezések, de nem is epigrammák. Körében mindenki szól iskolás syllogismusok nélkül; tréfál, keresett szójáték nélkül ügyesen köti öszve az elmésséget okossággal, a tanítást könnyű ötletekkel, az eszes gúnyt s jól talált hízelgést sanyarú morállal. Mindenki ügyekszik mindenféle tárgyat szóba hozni, hogy alkalom nyújtassék mind ennek, mind pedig amannak a beszélhetésre. Senki mélyebb vizsgálatokba nem merűl, ne hogy unalmas legyen; kérdéseit mindenki mellesleg veti oda, és sebesen fejti meg, csínnal és érthetőleg beszél, elmondja véleményeit s támogatja kevés szavakkal. Egyik sem ostromolja a másik gondolatját felhevűlten, sem a magáét makacsúl nem védi. Mindenki megfontolja a mondottat, s felhagy a szóversenynyel, mielőtt viták támadnának. Minden tanúl, tanít, mulattat s megelégedve megyen el; maga a komoly bölcs is tárgyakat szed és viszen otthoni rideg fontolgatásaira az ilyetén körből.» Ezt mondja Rousseau röviden, s bár mások köteteket írtak azóta össze, nála többet s alaposbat alig mondottanak. A genie azonban ezen intéseknél is,

mint mindenütt, kivételekre fog magának szabadságot venni tudni, melyek köz javulást nyerhetnek, csak hogy mértéket és határt ismerjen, mert minden szabadság korlátokon kivül mások jogainak csonkítása, vagy épen despotismus, mely valamint máshol, úgy a társalkodási körben is szenvedhetetlen.

Íme ezek, vagy ezekhez hasonlók lehetnének körülbelül azon közönséges szabályok — intések inkább — melyeket a társalkodók figyelmébe ajánlani czélirányos volna.

Az előttünk fekvő munka szerzői tapasztalván, hogy ellenére az újabb korban fölébredt nemzeti szellemnek és magyarosodásnak «dámáink s kisasszonyaink — mint az előszó mondja — tanult szokásból most is minden társaságkoronában külnyelven társalkodnak s gyönyörködnek, azt hozván fel igaz mentségűl, hogy magyarúl a módiban forgó társalkodási tisztelkedéseket, kellemeskedéseket kiejteni nem tudják, sőt könyv sincs, honnét megtanulhassák: elhatározták magokat — minekutána nekik szerencsesors jutott volna több nagyúri társaságokban feljelenni s a panaszokat közelebbről is hallani — hogy tapasztalások után a fentebb míveltségű társalkodásokban előfordúló tisztelkedéseket — hódolatokat, üdvözléseket, meghivásokat, megszólításokat, kellemeskedéseket — ezen czím alatt: «A mívelt érzékeny társalkodás — tisztelkedés — üdvözlések» — magyarúl felmutatni, s részint szóváltogató példákban — részint több érzékeny s barátságos levelekben ifjainknak leginkább, kiknél kezdeni kell — fejtegetni.» E szavakból világosan láthatni a szerzők elveit és czélját, munkájok tartalmából pedig a magok elébe szabott elvek alkalmazását. Szabad legyen mind ezt, mind pedig amazokat néhány rövid észrevétellel kísérni.

Ha a felebb fejtegetett pontokat a jelen munkára alkalmazzuk, általában azt kell mondanunk, hogy e társalkodást tanító könyv mind elveiben, mind czéljában, mind pedig elvei alkalmazásában hibás, s kivált ez utolsó tekin-

tetben oly hibás és rossz, hogy felőle igazságos itélettel még csak egy kedvező szócskát sem mondhatni.

Társalkodási tónus ismételt szokások és megegyezésekből szótlan születik, s mint már futólag érintetett, mindúntalan változik a körülmények szerint; következőleg azt theoretice s a priori alkotni, mint Knigge, Wenzel s több mások példája bizonyítja, igen visszás gondolat. Mert, hogy jelesűl Knigge munkájának is publikumos s több kiadásai voltak, egyedül az tevé, mert benne néhány hasznos intés foglaltatik az élet s emberismeret nagy könyvéből. Ily sajátsággal a jelen munka nem dicsekedhetik, mert benne a komolyabb hasznos reflexiók helyét is érzelgés s értelemtől üres szódagály tölti be. Wenzel munkája elmondja tanítványainak jól és rosszúl mint kell ülni, állni, járni; törvények alá ügyekszik vetni a kéz és arcz mozdulatait, melyek, ha színjátszói művészségből, ebbe pedig a plastikából volnának véve, felette becsesek lehetnének, mert bizonyos az, hogy mívelt és nevelt embereknek másként kell minden mozdulataikat tenniök, mint a bakonyi kanásznak. A jelen könyvben ilyenekről semmi sincs (a mik l. 50—58 mondatnak, czifra üres beszédek); de hiszen ez nem is akar bennünket ilyenekre tanítani, fogja valaki ellenvetni. Annál gonoszabb! Mire akar tehát? Mívelt-érzékeny társalkodásra? Valóban ez csudálatos egy könyv: leereszkedik a legapróbb különösségekre, s nemcsak társalkodást tanít a priori, hanem még érzékeny társalkodást is ezen fölül, a minél nevetségesb dolgot alig képzelhetni. Mely fonákság azt gondolni, hogy érzékenységet utasítás s szabályok után és szerint lehet tanúlni! Micsoda kifejezései lesznek azok az érzéseknek, melyeket valaki így eltanúlt? Vagy tegyük fel, hogy ezen eltanúlt érzések jól lesznek kifejezve, illik-e, kell-e, szükséges-e leczkéket tartani arról, mint kell érzéseket hazudni, melyek nem keblünkéi, hanem csak eltanulva vannak? Vagy a szerzők a társalkodási köröket játékszínné akarják változtatni, hol minden embernek idegen alakban, gyakran öntermészeté-

vel ellenkező szerepben kell megjelenni? — Szükségnek tartom továbbá itt azt is megjegyezni, hogy érzékenység és érzelgés között nagy a különség, s a szerzők e kettőt mindenhol öszve látszanak téveszteni. Érzékenység e munkában csak emlegetve van, a mi valódilag uralkodik, s a könyv minden lapjait elözönlé, nem egyéb, mint érzelgés, azaz oknélküli túlcsapongásai az érzéseknek, melyet kiirtani kellene inkább az emberi szívből, örökre és gyökerestűl, hogysem még könyv által tanítani.

Állíttatik az előszóban az is, hogy a szerzők a fentebb míveltségű társalkodásban előfordúló tisztelkedéseket akarják könyvökben tanítani, s bár ez való volna! akkor a kritika, ha meg nem bocsáthata is, némelyeket legalább feledhetett vala, de ez állítást a könyv minden lapja, czikkelye, sőt sora megczáfolja, mely oly társalkodás, mely itt leíratik, ajánltatik s — oh vétek — taníttatik, nem Magyarországban, de talán a föld kerekségének egy mívelt körében sincs divatban; ha pedig valahol volna, minden józan meg fogja vallani, hogy az oly affectált és ízetlen társalkodás, melyet lelkes ember száműzni kivánhat a polgári körökből; s bizonyossá tehetem a szerzőket, hogy azon úri személynek, a ki házából ezen társalkodási tónust abstrahálva vallják, nem a legszebb bókolatot (compliment) teszik. E társalkodást, hogy őszintén kimondjam, a szerzők magok fejéből költötték, mert elhagyván azon czikornyás és szenvedélyt hazudozó üres alkalmi correspondentiákat, melyekkel a könyv nagyobb része megrakva van, csak azt kérdem a szerzőktől, micsoda társaságban fordúltak elő azon formalitások, melyeket a könyv ezen czím alatti szakasza: Tudósítások és meghívások (l. 116.), és ismét: Tisztelkedő meghivások és hódolatok (l. 129.), előád? Ha valaki ezen példák szerint hívna meg mást mulatságra, tánczra stb. s a meghivott szinte így köszönné meg, két elváló így búcsúznék el egymástól stb., lehetetlen, hogy maga magát a legnevetségesebb carricatúrává

ne alacsonyítaná. Ennyit a könyv elveire s elvei alkalmazására. — Óhajtom, hogy a ki e birálatot olvasandja, bővebb meggyőződés végett tekintsen a szerzők munkájába, kivált az imént idézett lapokra. Beletekinteni elég; végig olvasni nehéz és nem kell. Kár volna az időért.

Oly korban élvén még mai napig is, melyben íróink grammatikával és stílussal keveset gondolnak, szükség, hogy bírálataink a munkákat nyelvi tekintetben is figyelemre vegyék, azért megenged az olvasó, ha itt olyanokra terjeszkedünk ki ismét, melyek e két pontot illetik. Nálunk még most is érdem, s pedig nem csekély — oh fájdalom! — ha az író hibátlan nyelven ír, holott ez más nemzeteknél a literátori pályának elmúlhatatlan föltétele. Azt nem kivánhatjuk egymástól, hogy stílusaink hasonlók legyenek; ez egyrészről lehetetlen, másról pedig nem is szükséges. A stílusban úgy szokta magát az individualitás kijelenteni, mint az arczvonásokban, s belőle a lélekre és gondolkodásra is helyes következtetéseket lehet vonni, de minekutána van, legalább lehetséges, minden írás nemében egy bizonyos fő elveken épűlt stilistikai ideál, megkivánhatjuk méltán, hogy mindnyájunk stílusa még a maga sajátságai mellett is az írás nemének ezen ideáljához mindinkább közeledjék. A szónoknak szinte úgy saját nyelve van mint a költőnek, a történetírónak úgy mint a philosophusnak, melyet összetéveszteni mindig megbocsáthatatlan hiba. A mi íróink nagyobb része ezen hibától nem ment. Nálunk a történetíró — ha szabad őt így nevezni — valamint szinte a szónok is vármegyéinknek, vagy az úgynevezett konyha-, vagy pedig fülmilével, csörgő patakkal, esthajnallal felfodrozott nyelven szól, s oly ízetlenűl és gond nélkül, hogy irásaik vagy beszédeiknél a legtürödelmesebb is elveszti türödelmét. Az újságiró ossiáni csillogású kifejezésekben duzzadoz, a legmindennapibb s egyszerűbb ideát csodálatos szóczikornyákba burkolja, s nem átall felszedni oly virágokat is, melyek egyedül a költő számára

termettek, s másnál ízetlen és nevetséges piperékké válnak, holott az ő törvénye az volna, hogy lapjait a történetírás legalantabb, s legvilágosb nyelvén szerkeztesse, mert a mit ír, annak nagyobb része csak napi becsű, s rövid idő alatt elavúl, napi becsű dolgokat pedig mindenki könnyen akar olvasni, megérteni, nem fejtörésekkel s fontolgatás és studiumok után. Még mái napig sincs alkalmas nyelven írt újságunk, holott igen könnyen lehetne.

Az imént mondottakra az előttünk fekvő könyv ismét egy csalhatatlan tanújel. Stílusa oly czifra és mesterkélt, s tömve annyira van szó- és képdagálylyal, hogy az olvasó gyakran nem tud, még csak nem is gyanít, értelmet. Mit tesznek például az ilyenek: szépkedv, sorsállapot, örömszerencse, örömboldogság (van bánatszerencse s bánatboldogság is?) hűségálom, szívindulat (van-e észindulat is?) stb. száz, melyeket nem prózai és didaktikus munkában — milyen ez volna — hanem egy ömlengő, szabad röptű lyrai költeményben sem fognának tűrhetni. A szerzők talán azt hiszik, hogy ezen erőszakos egymáshoz raggatott szavak által a beszéd szépséget nyer? Én kénytelen vagyok az ily nyelvet azok számába tenni, melyet Róma egyik legszebb nyelvű írója stilistikai ridiculumoknak nevezett. Vajha íróink oly példák után, milyeket Kazinczy prózáiban általában, s Kölcsey, Kis János* és Toldyéiban sok helyt láthatnak, tanulnák valahára megválasztani a való szépet az üres piperétől, a stílus egyik nemét a másiktól, s tanulnák érteni, mely kincse egy írónak a stilistikai csín és előadási művészet még akkor is, midőn tárgya komoly s tudományos.

Az igehajtogatásban e könyv semmi törvényt nem látszik követni. Bíráló azt hiszi, sokszor fejtegetett okokból,

* Pope próbája a Kritikáról oly férfias szépségű, præcisus nyelven van adva, melyhez nem sok hasonlót mutathatunk. Lásd a Sas I. köt. 101—120. l.

hogy a *szorítasson* és *szoríttassék*, *gyönyörködhet* és *gyönyörködhetik*, *örvendezem* és *örvendezek* közűl — hogy több ne említtessék — mindenesetre csak egyik leszen jó, nem mindkettő, miként a szerzők használják. Azon orthographiai tévedéseket, melyeknél az etymologia szolgálhatott vala vezérfáklyáúl, elhallgatván, a substantivumok nagy betűvel irására, mely l. 138—140 ajánltatik, csak azt jegyzem meg, hogy a mellette felhordott mentségek nem okok, hanem üres puszta beszéd. Közűlök figyelmet egyedül az érdemlene, hogy a nagy betűk által a substantívokat megkülönböztetni könnyebb volna, de bíráló erre azt feleli, hogy oly tanítványnak s olvasónak, ki csak nagy betűből tudja a substantívokat megkülönböztetni, kezébe nem könyvet, hanem ekeszarvat és kapát kell adni. A helyett, hogy a szerzők ezen nagy és kis betűi különböztetésekre helyes alap nélkül oly nagy gondot fordítottak, hasznosb lett volna az interpunctiói szabályokra ügyelniök. Az a sok pausa minden lapon, nem jelent egyebet, mint ingatag elveket az interpunctiói tudományban. Kedve volna bírálónak itt végűl azt is kérdeni, miért vannak a szerzők e két szóba: szív és szép, oly mérték fölött beleszerelmesedve? Ezek a sok használás által úgy elkoptak, hogy midőn az olvasó a könyv végére jut, már nem is képzel alattok semmit, egyedül üres hangoknak veszi. Ily gyakori használása ugyanazon szavaknak mind kifejezési, mind pedig gondolati szegénységet árúl el. A 46. lapon az olvasó a *szép* szót tizennégyszer, a 113. lapon a *sziv*-et ismét tizennégyszer, a 69. lapon pedig a gondolatjelt (pausa) huszonkétszer találhatja fel, a nélkül, hogy csak egyszer is szükség volna reá. Képzelhetni az egész könyvben hányszor jöhet elő a szív és szép, s a 140 lapnyi munka hány száz pausával lehet megrakva! Keserves dolog, midőn a kritikának ily gyermekes számítgatásokra kell leereszkedni, de ki tehet róla, hogy literatúránk némely tekintetekben még mimdig gyermekkorában van, s hogy még abc-éznünk is kell és szükség. Né-

metország írói az írói pályához szükséges elvekben s készültségben Bodmer és Breitinger korában, kik elsők gyújták meg a kritika fáklyáját, in massa előbb voltak, mint mi jelenleg vagyunk, s ez így leszen mindaddig, míg könyveket irogatunk szükséges tanulás és előkészület nélkül.

MUZÁRION.*

Ki folyóiratainkat Molnár Könyvházának megjelenése óta (1783) egész a Sas megjelenéséig (1831) kissé szigorúbb figyelemre vette, azt kellett tapasztalnia, hogy ezen folyóiratoknak csaknem mindenikében vannak helylyelközzel becsesebb dolgozatok, tudománynyal s itélettel kikészített értekezések elhintve, de magok a folyóiratok egészben tekintve száraz középszerűségben tengenek, s rajtok bizonyos sovány bőség (sterilis abundantia) mutatkozik; czéljokhoz mérve pedig még azok is, melyek, kezdetökben legalább, kielégítők voltak, később visszás, s nem ritkán ellenkező, irányt vesznek. Ez a sovány bőség, vagy parlag termékenység, vagy akárminek nevezzük, még legkiterjedtebb s leginkább olvasott folyóiratunkban, a Tudományos Gyűjteményben, is látható. Ki legyen eléggé igazságtalan e folyóirat 1817—1819-iki folyamainak sok köteteitől a valódi tudományos becset megtagadni, s ki nem ismerné el, hogy e három év megállapítatott elvek szerint s encyclopædiai szellemben van szerkeztetve? De mivé váltak azután a későbbi esztendők? Nem akarok apróbb fejtegetésekre lebocsátkozni, nehogy szavaim, melyeket itt úgy is sokan paradoxumoknak venni lesznek hajlandók, még keserűk is legyenek azon felűl. Csak a vak szerencse tartotta meg e folyóiratot csodatékonyan a végképi elhanyatlástól, min magunk tökéletesbbé tételén

* «Muzárion. Új folyam. Első füzet. Pesten, 1833.» 8.-r. 467 l.

nem sokat iparkodtunk. A vádat azonban, ne mentse, de szelídítse az, hogy a Tudományos Gyűjtemény köteteinek nagysága, megjelenésök sürűsége, a fordított munkák kizáratása, jobb íróink kicsinyszámúságához mérve, épen nem voltak e folyóirat előmenetelének hasznosak és kedvezők. Hasonlókat lehetne mondanunk sok részben a kassai s Erdélyi Muzeumokról, sőt még ezeknél is többet a Mindenes Gyűjteményről, a Felső Magyarországi Minerváról, a Sasról s egyebekről, ha az olvasót úntatni akarnók. Tapasztalnunk lehetett, a mi mindezeknél szomorúbb, azt is, hogy időszakirataink általában kezdetkor türhetők, néha jók is, irány és charaktert mutatnak, folyamatok ideje alatt pedig kötetenként, vagy számonként alább és alább sülyednek. Nem akarom szóba hozni, ha ez így van-e más nemzeteknél is, mert bármiként van, az bizonyos, hogy rendén, s az ily sokszori, hogy ne mondjam, mindenkori, visszaesések a szellemi művelődésnek nagy akadályt vetnek.

Valahányszor bíráló a magyar folyóiratokon emlékezetében végig futott, s azokat egészben, kitűzött irányok s emelkedésök, vagy hanyatlásokra nézve egymással hasonlítgatta, hajlandó volt mindannyiszor ezen sok középszerűek s talán, lehetne mondani, gyengék sorában az Erdélyi Muzeumnak adni az elsőséget. Nem mintha ez mutatna legjelesebb munkákat társai között, hanem, mert birálónak úgy látszik, ez tartotta meg leginkább valamennyi között felvett irányát és charakterét mind végiglen, róla lehet legkevésbbé mondani, mit fellebb állítánk, hogy mindig alább és alább sülyedt, s ez látszik kora míveltségének színét leginkább magán viselni. Sőt bíráló nem tartózkodik azt is megvallani, hogy nem ismer magyar folyóiratot,* melyben kiterjedtségéhez képest oly sok

* A theologiai, gazdasági s orvosi folyóiratokat, melyek hazánkban voltak vagy vannak, biráló nem akarja észrevételei alá esőknek tekintetni. Ezekre nézve nem tartja magát competens

józan és hasznos egy felüleg alatt concentrálva volna; mert a mi a Tudományos Gyűjteményben,* példáúl, jeles van, vagy a felebb dicsért években, vagy pedig öszvesen mintegy 180 kötetben van elszórva. Ez kétségkivül érdem, s Döbrentei érdeme, hogy maga körül oly írókat gyűjte össze, kik folyóiratát azzá tevék, a mi. Bíráló itt nem akar egyes értekezések megítélésébe bocsátkozni, hallgat a Döbrentei tollából folyt munkák felől, csupán azon őszinte gyónást akarja tenni, hogy meggyőződése szerint Döbrentei az Erdélyi Muzeum szerkeztetését jobban vitte, folyóirata megállapitott irányához, charakteréhez hívebb maradt, mint bármelyike eddigi szerkeztetőinknek, s ha az Erdélyi Muzeum folyama a X-dik füzetnél megszűnt, ez koránsem jelent oly valamit, mintha az utolsó füzetek kevésbbé érdekes volta miatt hidegűlt volna el iránta az olvasók serege, mert ezek hasonlók a kezdetkoriakhoz, hanem elakadásának inkább az akkori olvasók apathiájában van oka; mert nem ezen kor volt-e, melyben Kazinczy szépséggel es csínnal teljes kilencz kötetei vevők nélkül maradtak?

Midőn az Élet s Literatúra Szemere Pál szerkeztetése alatt — mert Kölcsey csak munkatársa ** — 1826-ban megindítatott, nem kis remények támadtak bennünk, hogy ez leszen nemzetünknél első folyóirat, mely bizonyos s elhatározott charakterrel bírni, kitűzött irányainak

bírónak. Szinte nem akarja ide értetni a Tudományos Gyűjtemény legújabb évi folyamát se. Ezt más szempontokból kell megitélni, mint az előbbenieket.

* Méltán lehet fájlalni, hogy e nagy kiterjedésü gyűjteményhez a tulajdonos Károlyi István typographus egy tudományos repertoriumot mindeddig nem készíttetett. Úgy hiszem, kik a Tud. Gyüjteményt birják, igen meg fognák azt köszönni, mert általa e nagyobb számú kötetek sokkal használhatóbbakká tétetnének.

** «Az Élet s Literatura szerkeztetése részenként és egészben csaknem egyedül enyim és tulajdon magamé.» Szemere Pál Élet s Literatura II. köt. 398. l.

megfelelni, s ama sovány, fás, úntató középszerűségből bennünket kiemelni fog, s reményeink az 1827-ben megjelent második kötetnél sem hagytak el. E köteteknek nem volt ugyan encyklopædiai irányok, mint például a Tudom. Gyűjteménynek, vagy Erdélyi Muzeumnak; s úgy szólván csak a művészséget tárgyazák, de speciális czéljoknak nálunk még mindeddig nem tapasztalt szerencsével feleltek meg. Tartalmok életphilososophiai volt mellékesen, s æsthetikai főkép. Ama része practikai úton, a közéletnek sokféle ágait érdeklő rövid, többnyire aphoristikai észrevételekben művelteték; emez theoriában s praxisban egyszersmind, azaz szépművek s ezeknek kritikái által. Ama szokatlan szép nyelv s előadás, grammatikai szabályosság, több oldalú ízlés, kitisztúlt ismerettel s philosophiai mélységgel párosodva, mik ezen két kötet czikkelyeit nagyobb részint bélyegezték, meglepők voltanak, s minden jobb ízletűek által valódi örömmel fogadtattak. Élénk emlékezetben állnak: *A nemzeti hagyományok* befolyásáról a költésre, s a komikumról írt értekezések, valamint Körner *Zrinyi*jének megitéltetése, a poetai s festői művészet különböző természetéről írt vizsgálódás, melyek örökre a magyar literatúra jelesebb elmetermékeihez fognak számláltatni; így Kisfaludy *Leányőrző*je, s Kazinczynak bájjal és bő stilistikai ismerettel készült jegyzései a Döbrentei és Kölcsey közt folyt levelezésre. Mindezek kétségen kivül tevék az Élet s Literatúra becsét, s hálára buzdíták az olvasót Szemere iránt, ki, bár saját eredeti dolgozásaival e gyűjtemény értékét nem nevelte is, ily jeles műveket öszveszedni mind itélettel, mind pedig ízléssel bírt.

E kötet megjelenése után Szemere a maga folyóiratából *Muzárion* s egyszersmind *Élet és Literatúra* czím alatt 1829-ben ismét két kötetet bocsáta közre. Hév vágygyal nyúlánk utánok, de látásokra megszomorodtunk. Mit az előbbi kötetekről, s kivált az elsőről mondottunk, ezekről többé nem lehet mondani. Az első kötetnek charaktere

eredeti s magánálló nézetek az itéletekben, mélység világossággal s nemes popularitással öszvekötve, művészi csín és alaposság, mely magát oly világosan, oly szembetűnőleg fejezte ki; czélja pedig az vala, hogy a szépnek iskolája legyen, s olvasóinkat mind inkább bevonja a literátori élet s munkásság körébe, s ezeket velök megismertetvén, irántok nagyobb részvételt gerjeszszen. A második kötetnél már láttunk eltéréseket az előbbeni szellem és színtől, láttunk czikkelyeket, melyeknek æsthetikával, művészettel semmi közök, vagy legalább igen kevés. Guzmics Izidornak észrevételei Cselkövi töredékeire, például, bár egyébiránt jók lehetnek, aligha nem művésztelen predikácziók számába tartozók; az ikes igékről folyt dialogus is csak annyiban függ egybe a művészi széppel, mennyiban a szép nyelv és stilus föltételei közé a grammatikai hibátlanság is tartozhatik. De ezen eltérések a folyóirás kitüzött czéljától a III. és IV. kötetnél már valóságos túlsággá válnak, s bennök többé ama két kötet színét és szellemét ki nem ismerhetni, s csak úgy hasonlítanak előbbeni társaikhoz, mint élő ember képe víz tükrében lengő árnyékához, melyen egy-pár lebegő jelét látni a hasonlatnak, de semmi elhatározott s bizonyosat nem. Vörösmarty Ugodja, Kölcsey értekezése az ízlésről. Kisfaludy Károly parodiája, Kazinczynak itt ott elszórt töredékei, Szontagh kritikai észrevételei, nincsenek érdem nélkül; de egyes czikkelyek jelessége a szerkeztetést még jóvá nem teszi. Mit keres æsthetikai tendentiájú folyóiratban a *kaján* szóról írt értekezés, mind a mellett, hogy boldogúlt Szemere Krisztinának van ajánlva? Vagy a mi Szemerével összefüggésben állt, áll a Muzárionnal is? Miként tartozik ide a «Nincs legkisebb tisztelettel szűlei e(i)ránt,» melyben mellékesen legyen mondva, csak szerzője találhat mind gyönyörűséget, mind nagy mesterséget, s több ilyek? S illeti-e az Élet s Literatúra I. kötetének szerkesztőjéhez a későbbi köteteket oly művekkel megtömni, mint a *Dicsőség, Nemzet és Haza,* az *Írásbeli előadás,* a *Ház*

jegyzetek, a *Vilma* czímű czikkelyeknek nagyobb részében foglaltatnak? S általában azokkal, melyek már kinyomatott s ismert munkákból minden czél nélkül újra itt lenyomtatva vannak? Bíráló, bármint ügyekezzék, ezekben rendet és consequentiát nem találhat.

Miután Szemere a két utóbbi kötetet közrebocsátotta, szinte négy esztendeig pihent, s fel lehet tenni, hogy pihenése készület vala egy új kötet kiadására. Azok, kik az Élet s Literatúra két első kötete miatt Szemere iránt tiszteletre gerjedvén, a két utolsót egy kis nehezteléssel fogadták, hajlandók valának azt hinni, Szemere időzése azért tart egy kissé tovább, hogy a tisztelt szerkeztető annál becsesebb tartalmú kötettel lepje meg a tőle idegenedni kezdő olvasókat. Megjelent végre 1833-ban a régenvárt kötet, melyet egy nagyokat igérő jelentés előze meg, hogy figyelmünket annál jobban feszítse s vonja magára.

Bíráló óhajtotta volna — könnyen kitalálható okokból — hogy egy új füzet Muzárion megitélését más valaki vállalta volna el a Kritikai Lapok dolgozótársai közűl; miután azonban tőle mindenik vonogatta magát, kénytelen vala ezen rá nézve kétképen is terhes foglalatosságot önmaga elvállalni, nehogy a Kritikai Lapok literatúránknak e különös tüneményét figyelem nélkül hagyják. Bíráló jól tudja, hogy a Kritikai Lapok munkatársainak talán mindenike alaposban fogott volna e munkáról itélni mint ő, de nekik kedvök vala hallgatni, s e hallgatás aggodalmat támaszta lelkében. Szólt tehát mint tudott . . . Lutherrel tartván, ki azt mondá: «hogy az igazságok fejtegetésében egészen hallgatni veszedelmesebb, mint nem egészen jól szólni». Igazságos volt-e itéletében, kikerűlte-e a részrehajlás vétkét, melyet kikerűlni mindig oly szép dolog, itt pedig fényes diadal lett volna, ezeket itéljék majd el az igazság baráti. Bíráló e részben egyebet nem tehet, mint azon nyilatkozást, hogy sem élesen vagy épen keserűen szólni, sem tetszéseit melegséggel kijelenteni, ott hol ezt vagy amazt szükségesnek látta, nem tartózkodott, de más

részről egész erejéből iparkodott a részrehajlás szennyétől magát tisztán tartani.

Ki Szemere folyóiratát kötetenként figyelemmel nem olvasta, a felebb mondottakból, ki olvasta s egy kissé gondolkodott, önmagától észrevehette, hogy az első kötete óta a negyedikig, többféle változásokon ment keresztül, a ki pedig ez előttünk fekvő utolsó kötetet forgatta, az épen nem tudá, nevessen-e vagy bámuljon ezen megfoghatatlan keveréken, melyet a Muzárion szerkesztője publikumának itt feltálalni jónak látott. Benne jó és rossz, igaz és hamis, ízletes és gyomorkeverő, unalmas és gyönyörködtető, régi és új stb. (mert az ellenkezőknek egész csordáját terelhetném össze) találtatik. Egy valóságos fejtántorító chaos, melyben

. . . . . . velut ægri somnia, vanæ
Finguntur species; ut nec pes nec caput uni
Reddatur formæ . . . . . .

Bíráló kénytelen megvallani, hogy mióta a könyvirás mesterségét ismerni kezdette, várakozását egy munka is annyira meg nem játszá, mint ez előtte fekvő. Mi végtelen különbözés az Élet s Literatúra első kötete s e között, s mi mély sűlyedés amattól eddig! Mely csodálatos, oknélküli s egyszersmind káros elcsapongások a folyóirat első tendentiájától, szellemétől! Vonjunk csak futólag néhány parallelát a régi, kivált első, s ezen előttünk fekvő kötetek közt.

Az első kötetben még csak apró töredékeit lehetett némely már ismert munkáknak újra lenyomtatva látni; a III. s IV-ben ezen töredékek már ívekre szaporodnak ugyan, azonban egykettőt kivéve, még mindig csak töredékek. Itt az ismertek újra lenyomtatása egész dühösséggé vált, mert nemcsak töredékek többé, hanem ívekre terjedő hosszabb értekezések vannak lenyomtatva, s oly értekezések nevezetesen, melyeket még alig tettünk le kezünkből, mert csak az imént voltak vagy különösen vagy a

magyar folyóiratok valamelyikében közölve. Az előbbeni kötetekben az ismert munkák, vagy ezeknek töredékei lenyomtatva azért voltak, hogy alkalmúl szolgáljanak némely talán hasznos észrevételekre, itt láthatni lenyomtatásokat minden észrevétel nélkül, s talán csak azért, hogy a könyv általok nagyobbodjék. Ilyen például gróf Dessewffy Józsefnek a F. M. O. Minervából lenyomtatott előbeszéde (l. 390—406); ilyenek Szalay László Észrevételei a Muzárion III. és IV-dik kötetére (l. 54—98), melyek két évvel előbb különösen ki valának adva; ilyen Pope Kritikája Kis Jánostól (l. 156—183) a Sas I. kötetéből véve, azon különséggel, hogy a mely helyekre a Sasban egy gondolatjel vala nyomtatva, azon helyekre a Muzárionban Szemere öt-hat gondolatjelt teve, tanúlságúl és épületűl a Muzárion olvasóinak. — Az előbbeni kötetekben még ki voltak jelelgetve a kifosztogatott írók nevei újra lenyomatott munkáik alatt, itt már nevek sincsenek, hogy a jámbor olvasó mystificáltassék, s azt higyje, e vastag füzetű Muzárion új dolgokkal tömetett meg magának a szerkeztetőnek igen termékeny elméjéből — Az első és második füzetekben drámákat láttunk, de kritikákkal, itt egy kotzebuei Posse pompáz, minden kritika nélkül. — Az első kötetben czímek nélkül vannak az értekezések adva (azért, mert Szemere a nevetséges és ok nélküli különzésekben valami igen fontost talál), itt láthatni a másik extremumot, vannak t. i. a czikkelyeknek czímeik, de a nevetségig visszásak és rosszak, melyek a munkákra oly kevéssé illenek, mint a Muzárion redactorára a rendes és consequens redactor czíme. — Az első kötetben æsthetikai tárgyakkal foglalatoskodó művek vannak, a későbbiekben már látni eltéréseket, itt pedig Szemere mindeneket összevisszakevert, a mi csak szeme elébe akadt, s reményeket nyújt, hogy ez æsthetikai irányú folyóirat jövendő füzeteiben gazdasági, bányászi és hydrotechnikai művekkel is meg fogunk ajándékoztatni. — A legnagyobb, s úgy hiszem olvasóinkra nézve legfontosabb változás az, hogy e jelen

kötetben az élet s Literatúra I. és II. köteteinek értekezéseihez hasonló becsű értekezéseket hiába keresnénk; a kritika, mely az első kötetben oly méltósággal és tudományos kikészűltséggel jelent meg, ezen füzetben, talán egykettőt kivéve, születlen elméskedések után kapkod, melyeknek sem felűlete, sem belseje nem elégíthet ki lelkes olvasót. Úgy látszik, Kölcsey szelleme megszünt a Muzárionnak erőt és életet adni, nélküle pedig Szemere egész radactiója kevéssel több, mint puszta könyvgyári foglalatosság. Aesthetikai irányúnak mondani a Muzáriont többé nem lehet, mert etymologiai fejtegetések, viták is kevertettek bele, melyek örökké csak grammatikához tartozhatnak; interpunctiók igazgattatnak, melyeknek a széppel ismét semmi közök; történetvizsgálat és írás felől foly a beszéd, a mi nem a szépnek és életnek, hanem csak a históriának philosophiájához tartozik; avúlni kezdő és nagyon újítgató irásmódról tartatnak leczkék, melyek épen nem æsthetikai részökről vannak felfogva stb. Maga a könyv külseje is — ha szabad erről is szólni — tömérdek metamorphosisokon ment által,* annyira, hogy a ki e tarkaság,

* Az 1826-ban megjelent kötetnek czímlapján ez áll: «Élet és Literatura 1826. Első, második, harmadik, negyedik rész.» Az utána következő kötetén ez: «Élet és Literatura 1827. Második kötet (első kötet nem volt), ötödik—tizedik rész.» A harmadik kötet czímén már ez: «Muzárion III. kötet (első és második kötet Muzárion nem volt) Élet és Literatura XI—XIX. rész.» Tehát ezen kötet Muzárion is Élet s Literatura is egyszersmind, vagy jobban (egy ismeretes magyar közmondás szerint) Élet s Literatura is nem is, csak a nagy híre! A negyedik köteten ismét: «Muzárion IV. kötet. Élet s Literatura. Rész XX—XXIX. (tehát az Élet s Literaturának már nincs kötete többé mint előbb, hanem csak része). Az előttünk fekvő ötödik kötet czíme: «Muzárion (Élet s Literatura nélkül!!) Új folyam (miért?) Első füzet (miért?) Az első négy kötet 12.-rétben van nyomtatva, az előttünk fekvő, hogy annál inkább különbözzék, nem is kis, hanem nagy 8.-adrétben . . . Az I. és II. kötet közép nagyságú garmond betűkkel van nyomtatva, a III. és IV. mindenféle betűkkel, a minőket csak a Trattneri könyvműhely nyujthatott,

külső és belső zavar, rendetlenség, inconsequentia közt a vezérfonalat fel fogja tudni találni, — erit mihi magnus Apollo.

Egyetlenegy van az egész öt köteten végig, mihez Szemere, ha nem tudott is, legalább ügyekezett hív maradni, ez tudniillik: «Nem mondani el mindent, s a mit mondunk is, csak azért mondani el, hogy az olvasó gondolkodásra ébresztessék:» s ezen elv practice úgy valósíttatott, hogy a tárgyaknak különféle oldalai mutattatnak, de nem határoztatik el semmi, hanem az olvasóra hagyatik, hogy a sok közül magának ez vagy amaz részt válaszsza. Bíráló kénytelen megvallani, hogy épen ezen redactiói elv az, mit a Muzárionból száműzni óhajtana, nem mintha ezen elv magában rossz volna, hanem minthogy nálunk folyóirást — kivált æsthetikait — szerinte szerkeztetni még igen is korán van, s az olvasók nagyobb részére csak káros hatású lehet. A Muzárion, azon kötetében, hol ezen elv felállíttatott, még tisztán æsthetikai irányú vala, a magyar olvasók nagyobb serege pedig, a mint tudjuk, æsthetikai tárgyakban ... még csak járni tanuló gyermek, s ha azt akarjuk, hogy járni jól is és minél hamarabb is megtanúljon, kézen kell előbb vezetnünk, különben megtörténhetik, hogy igen későn tanúl meg járni, s akkor is örökre roszszúl. A Muzárion csak azt mondja, hogy erre is, amarra is van út, de melyik üdvösségesebb (legalább a redactió véleménye szerint), arról hallgat, s engedi botorkázni a gyermeket, bármely bal ösvényen is. Mennyi paradoxum van

még az úgynevezett schwabachiakkal is; ez utolsó kötet pedig cicero betűkkel, jóval nagyobbakkal tehát, mint az előbbeniek, csak hogy minél nagyobb legyen a különbözés, mert minél tarkább valami, annál szebb! Ezekre lehetne méltán mondani kétezernégyszáznyolczvanszor változtatva, hogy Szemere.

Nincs legkisebb tisztelettel olvasói iránt,
Olvasói iránt tisztelettel a legkisebbel sincsen,
Nincs olvasói iránt tisztelettel a legkisebbel is,
Ő nincsen legkisebb tisztelettel is irántok a maga olvasóinak.

elmondatva ez s amaz helyt a Muzárionban, egy ės más író szavaival, sokszor észrevétel nélkül, mit a redactio talán maga is paradoxumnak hiszen, s mennyi van csak érintve, s meg nem fejtve! S ilyetén tanítások vajjon szülhetnek-e egyebet fonák tudománynál? Ne higyjük, hogy a mi olvasóink (értem a sokaságot) elveknek vizsgálata után állana ez vagy amaz véleményhez; a gyenge mindenütt gyámolt keres, s authoritás után indúl el eleintén: principiumokat vizsgálni, változtatni vagy elhagyni csak azok eléggé erősek, kik már mélyebben hatottak valamely tudományba, s hogy olvasót nálunk még sokat találhasson a Muzárion, azt Szemere elhinni talán maga sem fogja. Az soha sem baj, ha valamely író, vagy szerkeztető ez vagy amaz tárgyban elhatározottan szól, csak okokkal szóljon, tökéletesen teljesíté tisztét; baj csupán ott van, ha okok nélkül. Hol okok vannak, ott nincs kény uralkodása, hanem észé, mely örökké despotizált, mióta világ áll, s örökké fog, s óhajtanunk kell, hogy fogjon. «Az ész az isten, mely minket vezet.»

Miután bíráló, véleményeit a Muzárionról általában elmondá, szükség, hogy annak egyes czikkelyeire térjen.

A Muzárion czikkelyeit három részre oszthatni: olyanokra 1. melyek már előbb vagy különösen, vagy folyóirataink valamelyikében ki voltak nyomtatva; 2. melyek a Muzárion kijövetele nélkül is nemsokára a publikum sajátivá váltak volna; 3. melyek szorosan véve a Muzárion kijövetelének köszönik lételöket, és így kifogás nélkül a Muzárionba tartoznak.

Mi az első osztálybeli, azaz, a már kiadott czikkelyeket illeti, ezek ismét két rendbeliek, olyanok t. i., melyekről bíráló bizonyosan tudja, hogy ki voltak adva, és olyanok, melyeknek kiadatások iránt gyanúja s homályos reminiscentiája van ugyan, de kiadatások helyét kimutogatni bizonyosan nem tudja. A kiadott czikkelyekről bíráló itt szólni nem fog, részint mert a publikum itéletét régen kimondhatta felőlök, részint pedig, mert azok nem tartozván a

Muzárionba, nem lehetnek a Muzárion birálatának tárgyai sem. A második rendbeliekről, azaz a gyanúsakról, azért fog szólni, mert megtörténhetnék, hogy gyanúi itt vagy ott alaptalanok lévén, a Muzárionnak némely új czikkelyei megítéltetés nélkül maradnának, s e birálat nem volna teljes. Mind a két rendbeli czikkelyek lajstromát itt közli a biráló jegyzésben, hogy az olvasó, ha csak kis részben is, megmentessék a mystificátiótól, a mi Szemere redactióinak általában, különösen pedig e füzet Muzárionnak, fő characteristikái közé tartozik.* Mi czélja legyen ez újra lenyomatott munkákkal Szemerének, s általában mi nagy

* A Muzárionnak kétségen kivül vagy gyaníthatólag újra nyomtatott czikkelyei ezek

Lap. 1— 27. Viszonyok. Többrészint excerpták ismert munkákból.
— 36— 42. N. Apáthi Kis S.-től. L. a F. M. O. Minerva 1829 folyam.
— 147—150. Apotheosis B. E. J.-től különösen vala kiadva.
— 151—155. Allegoria Johnson után Kis János. Lásd Gyönyörködtető Társ. Pozsonyban Webernél 1812.
— 155—183. Essay ... Pope után Kis János. L. Sas, I. kötet 1831.
— 184—189. Pope.
— 190—200. Tanító költemények a XIII. számig.
— 201—219. Életirás. Excerpták.
— 220—222. Nyelvfigurák. Terhes Sámueltől.
— 223—227. Képes kifejezés.
— 268—274. Tekéletes, Tökéletes, Tökély. Horvát Istvántól. L. a Tud. Gyűjt. 1833. foly.
— 320—331. Általtétel. Kazinczy versei megprózázva.
— 363—375. Főispánság. Gr. Teleki József ugocsai főispán beszéde 1790. az Orpheusból.
— 390—411. Minerva gróf Dessewffy Józseftől. Lásd a F. M. O. Minerva I. kötetének előbeszédét.

Ezek öszvesen mintegy 167 lapnyi helyet foglalnak el, s így az egész harmad részénél többet; ha pedig Kölcsey czikkelyei, melyek Munkái között kijövendők valának a Muzárion nélkül is, ide számíttatnak, akkor a Muzárionnak felét az olvasó hiába veszi meg. Ilicet!

hasznot hajtson azzal literatúránknak, hogy új könyvekbe régi munkákat nyomtattatgat, bíráló megfogni nem tudja. Egyes gondolatokat, észrevételeket valami nagy egészből kiszemelve adni, hogy egyenként s magokban állva, annál jobban az olvasó figyelmébe tűnjenek, ez még magában jó, köszönetet is érdemelhet. A ki például gróf Széchenyi nagyobb tartalmú munkáiból ilyetén gyöngyöket szedne, s valahol közrebocsátaná, nem fogna háladatlanúl fáradni; de a F. M. O. Minervából, Sasból stb. egész értekezéseket, sőt különösen kijött egész munkákat újra a Muzárionba lenyomtattatni, ennek semmi alapos czélja nem lehet. A magyar literatúra oly kis terjedelmű, hogy a mi benne itt vagy ott nevezetes feltűnik, azt mindenikünk egyszeri nyomtatásból is szokta ismerni; mit kétségen kivül tesz az is, hogy nálunk ritka könyvnek vagyon szerencséje másodszori kiadást érni. Vagy talán azt hiszi Szemere, hogy ezen munkák csak akkor jutnak a publikum teljes figyelmébe, ha a Muzárion méltóztatik őket kebelébe fogadni? Ez nem a legszerényebb hit fogna lenni. Ha literatúránkban minden egy kissé becsesebb elmeszüleményke négy öt ízben is lenyomatik, mint például a hat sonett, mit bizonyít ez egyebet lelki szegénységnél? s nem méltán fogják-e nyelvünk és literatúránk ellenségei szemünkre vethetni, hogy ritkán tudunk valami újat összeesztergályozni, s ha néha szerencsések valánk valamicskét jól végezni, egész unalomig kérődzünk rajta; zajt, lármát ütünk vele, mintha egy újabb Amerikát fedeztünk volna fel a földtekén. Engedjen meg őszinteségemnek a Muzárion igen érdemes szerkeztetője, ha azt mondom, hogy e szemrehányásra senki sem adott még oly sok okot a magyar irók közül, mint ő.

A második osztálybeli czikkelyek, azaz olyanok, melyeket nem a Muzárion kijövetelének kell köszönnünk, Kölcseynek *Vilma, Játékszín* és *Kazinczy* czimű művei teszik. Rólok szólani nem a Muzárion bírálójának tiszte, hanem azé leszen, ki Kölcseynek Hartleben könyváros által hir-

detett s nemsokára megjelenendő Minden Munkáit egészben felfogva bírálandja. Itt elég legyen felőlök mellesleg csak annyit mondani, hogy e három czikkelynek Kölcsey Munkái kiszakasztatása s ide előre lenyomatása az, mi a Muzárionnak érdeket szerezhet: nélkülök e különben jókora vastagságú füzet igen szegény alakban jelent volna meg.

A harmadik osztálybeli czikkelyekről, melyek szorosan véve a Muzárionba tartoznak, bíráló egyenként fog szólani, mert ezek már tárgyai a Muzárion bírálatának; valamint (felebbi igérete szerint) egyenként azokról is, melyeket gyanúsaknak vél.

I. rész. *Viszonyok.* — Töredékes rövid észrevételek a literátori viszonyok festésére. Eredetiek s újra nyomtatottak, hasznosak és szükségtelenek, mint az ilynemű töredékek gyakorta lenni szoktak. Mind arra, mind erre egy-két példát. Az 1. viszony, melyet a Ponori Thewrewk elméskedéseihez hasonló «levénk, levődénk, létetének» Szemere sajátjának vall, bevezetésűl szolgál a többihez. Eléggé üres beszédecske, s első hat sora még hibás is azon felül. A második pont logice nem foly az elsőből, sem a harmadik a másodikból. Az a *De* inkább a harmadik mint a második pont elébe való volna. Kicsinység, de a könyv elején feltűnő incorrectióra mutat. Hasonló üresség bélyegzi a II. s V-diket. A III. VII. XVII. rég ismert dolgokat hánytorgat. A XII. és XVIII. szükségtelen és kevés tanulságot nyujt. A XIII. és XIX. félszegen s egyoldalúlag fogja fel tárgyát s némely részben hamis tanítást is ad. A VI. furcsa szövedékű viszonyocska. Eleje Kazinczynak baráti titulatúráin akad fel, később javallja azokat; végre pedig arról beszél, hogy nyelvünk s literatúránk emelkedik s ifjaink győznek az ízetlenség martalékain ... Humano capiti cervicem pictor equinam ... Szemere igen jól tud apró gondolatokat, aphorismákat simára, gömbölyűre ráspolyozgatni, kár az ilyeket mint e VI. VIII. s XIV. viszony, darabosan hagyogatnia. A IV. X. XI. XV.

XVI. jók és gyakran tanulságosak is. Mi a XI. viszonyban mondatik, sok részben igen figyelemreméltó; mint példáúl annak megjegyzése, hogy kritikusainknak nagyobb része a tárgyat tekinti, nem a formát, a művet magában, nem czéljához mérve. A mi szinte itt a szók, szólások, képek, egyes ideák megitéléséről mondatik, az nem mindég hiba, sőt a literatúra kezdetében szükséges vesződség. Nem így volt-e ez máshol is? Mit teve Lessing Németországban, midőn Nicolaival, Mendelsohnnal öszveállván, Literatúrai Leveleit közrebocsátotta? Nincsenek e ezekben teménytelen apróságok, nincsenek-e szavak, szólások bírálatai? Azonban bár bíráló ellenkezőt hiszen is, miután a Muzárion szerkeztetője e véleményt itt ellenészrevétel nélkül hagyá, s mintegy benne megegyezni látszik, azt várta volna, hogy legalább e jelen füzet végéig magával consequens maradjon; de kénytelen megvallani, hogy várakozásában igen megcsalatkozott, mert épen a Muzárion redactora, ki e helyt az egyes szavak, szólások, képek bírálatának gáncsolásában megegyez, s mintegy javallja azt, alább a Muzárion 412—462. lapjain maga a szavak, szólások, képek bírálatának vétkébe annyira elmerűl, hogy dolgokat nem is bírálgat, hanem csak ily apróságokat. Így látjuk mi meg a hibácskát másban s gáncsolódunk, holott magunk vastag vétekbe sűlyedtek legtöbb gáncsot érdemlenénk.

A II. rész bíráló észrevételeket foglal magában a Muzárion III. és IV. kötetére, szerényen gáncsolókat, de nem szerényen magasztalókat. Bíráló nem ütközik meg azon, hogy a Muzárion szerkeztetője a maga folyóirata felől dicsérő észrevételeket közöl, de meg kell vallania, az mégis kissé különös, midőn az ember dicséreteket névtelenűl nyomtattat ki maga felől. A szerénységnek ezen példájában Szemerét nem sokan volnának képesek pirulás nélkül követni azok közűl, kiknek büszkeségök, szerénytelenségök ki van kiáltozva. Itt a VIII. számmal jegyzett szakaszban e szavak állanak: «Egyik levelezőmnek az a nagy panasza

van Muzárion ellen, hogy az felfejtés nélkül adván az egymással ellenkező vélekedéseket, az elkészült olvasónak hasznára nincs, az el nem készűlteket csak megtéveszti. *Kínomban* legyen szabad vallást tennem, hogy ez a váratlan feddés *engem* a Buridan lomhárjára emlékeztet ...» E szavak minden kétségen kivül teszik, hogy e VIII. szakaszt Szemere írá. Alább a IX. számú szakaszban ismét ez mondatik: «Az a mód, melyen Sz. és K. (Szemere és Kölcsey) * akarnak korokra hatni, bizonyítja mind tiszta látásokat, mind egyenességöket s alaktalan szerénységöket, melyek né(e)kiek az írói pályán mint az életben, kitündöklő s közönségesen elismert tulajdonaik. Nem nézik ők czélnak magokat, az ügyet csak eszköznek, a mi őket ragyogtassa, nem eltanúltatni, hanem kitaláltatni akarják tanításaikat s szólani gondolkozó fejekhez vágynak, nem engedni minden benyomásnak készekhez.» Hasonló beszédet foglal magában a X. szakasz s mind a három alatt (VII. IX. X.) ezen név helyetti jegy áll: — — — következőleg mind a három szakaszt Szemere Pál önmaga írta magáról. Bíráló reményli és várja, hogy ez argumentátióját Szemere Pál semmivé teendi, s e gyanútól (mely kegyetlen) meg fogja magát tisztítani, a mi, ha meg nem történnék, kínos fájdalommal telnének el kebleink. — Mi a XIX. szám alatt Horvát Istvánnak tanácsképen mondatik, igen fontos beszéd, óhajtható, hogy sikere legyen, de ...! — A XXIX. szám birálónak alkalmat nyújt egy általános jegyzést tenni. Iróink között (értem még a legjobbakat is) a javallásnak, magasztalgatásnak mértéke gyakran oly túlságig megyen, hogy dicséretök nem egyszer már nevetséges ironiává és gyalázássá vált. Mi csodáljuk, imádjuk, isteneljük egymást, s ég tudja, mit nem követünk el mindent. Ha ezen túlságaink költői művekben, barátságos

* Különös, hogy a Szemere nevet az olvasó mindig a Kölcsey név előtt kénytelen látni, holott ez sem alphabetikus, sem egyéb tekintetekben a Kölcsey név elébe nem való.

irásokban jelennének meg, hol érzés szól, nem volna oly nagy ok a fennakadásra, de mi ott is, hol józanon illenék szólni, azonnal imádgatjuk egymást, mihelyt egy kis barátság fűzött össze. Ezen hizelkedések már egypárszor némelyek által keményen megrovattak. Gróf Széchenyi *Hitele* 223. lapján lelkesen emeli föl ellenök szavát: «Nézzük csak gyalázatunk s porba csúszásaink számtalan tanújeleit, elég van kinyomtatva s Aristidest, Demosthenest, Leonidást, Cátót, Brutust, Scipiót vég nélkül találunk bennek; mintha köztünk csak úgy termenének mint a káposzta, vagy dinnye! — Nem ily szolgai dicséret emelheti halandó embertársainkat magasb lépcsőre ...!» Vajjon meddig lesz még szükség porba csúszó hízelkedőinknek hasonló leczkéket tartani? Mikor hagyunk fel ez üres dagályú nevetséges, s minden egészséges gyomorban csömört okozó dicsérgetésekkel, s imádásokkal? Imádjuk istenünket, engedjük meg a költőnek, hogy érzelme hevében imádja lyánkáját, de kritikában például, s általában hol a hideg és józan ész beszédének van helye, hagyjunk fel ily ízetlen semmikkel, s ne tegyük a térden csúszást a magyarnak charakteri vonásává. E XXIX. számban egy irónk azzal dicsértetik meg, hogy «majdnem hihetetlen combinátiói vannak»; a mi bírálónál annyit teszen, hogy azon úrnak combinátiói közel járnak a hazudsághoz, a meséhez! Íme a nagy dicsérgetni akarás mint fajúl végre iróniává, gyalázattá! Kazinczy egyik irónkról azt mondá, hogy «szertelen érdemű.» Szertelen az, a minek nincs szere, módja: quod non habet modum; vagy mint Kazinczy e szót egykor önmaga jól magyarázta, quod modum excedit; s érdem-e tehát az, a mi modum excedit! — Risum teneatis!

A mi egyébiránt a Muzárion II. és III. köteteit illeti, melyekről e II. rész biráló észrevételeket közöl, irántok biráló már felebb elmondá általános észrevételeit, s azokat itt ismétleni nem akarja többé.

A III. részben *Csél* czím alatt egy drámai tréfa foglaltatik. Kár volt meg nem mondani, hogy originálja Kotze-

buenál van: * így könnyen azt vélhetnők, hogy Szemere munkája. S annál inkább, minthogy azok a benne foglaltató: «Mulle, mulle, lidum, ladum, pimpi, schnursi, moxa, moxa, biribi!» szegény és semmit jelentő tréfák hasonlítanak ezekhez:

Kritika kell ma.
Kritika ma kell.
Kell kritika ma.
Kell ma kritika.
Ma kritika kell.
Ma kell kritika.

valamint szinte azon elménczkedésekhez, melyek Szemerének hajdani Czinke, Bohógyi Gedeon s egyebek ellen intézett irásait bélyegezték. E vígjátéknak nincs művészi becse, s a kotzebuei születlenségek közé tartozik, melyeket e különben elmés iró oly nagy számmal gyártott, de azok előtt kedves lesz, kik, mint Kazinczy mondá, vadászszák az alkalmat, melynél nyeríteni lehessen. A fordítás (hihetőleg Szemereé) könnyű és correct. Bár így fordíttatnának nyelvünkre az oly drámák, melyek literatúránknak nyereségei lehetnének.

A IV. V. VI. rész ki valának adva más helyt.

A VII. rész dicsérő beszéd Popera, angolból. Az eredeti írójának neve, Szemere szokása szerint, nem mondatik.

A VIII. rész a tanító költeményekről értekezik, s védi őket azok ellen, kik ki akarják a poesis köréből zárni. A mi itt mondatik nem új; százszor is volt mondva: becsét azonban nem lehet megtagadni, mert röviden alkalmasint minden benn van, a mit itt mondani lehet. Bíráló azt hiszi,

* A Szemere által szerkesztetett Auróra is közöl egy Kotzebuei vígjátékot: Das zugemauerte Fenster. Örvendenünk kell, hogy Szemere játékszíneink repertoriumát vígjátékokkal gazdagítani ügyekszik, de nem örvendhetünk azon, hogy oly rosszúl válogatja az orginálokat, sem azon, hogy fordításait eredetiek gyanánt árulja. Német nyelvből jelesebb vígjátékokat lehetne fordítani, ha épen Kotzebuenál maradnánk is, mint ezek.

hogy az egész pör, mely a tanító költemények ellen és mellett foly, haszontalan akadozás. Minden tanító költemény, mihelyt jó költemény, a poesis körébe tartozik, s a kérdés csak azon pontra szorúl végtére is, ha a didaktikus a művészet postulátumát kielégítette-e? Minden jó költeménynek czélja gyönyörködtetve tanítani, mert maga azon czél is, hogy egy lágy szerelemdal, érzékeny epigramma, indulatinkat szelidítse, szenvedelmeinket tisztítsa, szóval, szívképző legyen, tanítást foglal magában. Ha valaki verseivel csupán tanít s nem gyönyörködtet egyszersmind, akkor versei nem tartoznak a poesis körébe, ha pedig tanításai mellett művéleményt is tud gerjeszteni, versei bizonyosan költői művek. Bíráló óhajtja, hogy minden költeményeink tanítók legyenek ezen értelemben, mert csak úgy lesznek jó költemények is egyszersmind. Azaz: ha művészi formába öntött reflexiót, tanulságot (szorosb értelemben) nem foglalnak is magokban, legalább nemes, erkölcsiséggel megegyező érzelmeket gerjeszszenek keblünkben. A trágár versecskéket, parázna románokat, valamint a tanítás úgy a költés czéljával sem igen lehet megegyeztetni. Ezen szempont teszi világossá a költői művek becsét a tudományos művek mellett, s ezt illenék figyelembe venni azon bölcs uraknak, kik tudósan ránczolt szemöld alól bizonyos fontos gőggel s megvetve tekintenek a literatúra műveire, mint haszontalan s csupán időtöltő játékra. Jaj azon ízlésnek, melyet szépliteratúrai művek lángja nem elevenít!

A XI. rész becses észrevételeket közöl az életírás theoriájáról: de bele vannak keverve egyebek is, melyek a rész czímének meg nem felelnek. Az észrevételek azon részről dicsérik a biographiákat, melynél fogva azok követésre méltó példányokat állítván fel az emberi életből, bennünket nagy, nemes tettekre gerjesztenek. Szükség volt volna azonban a biographiák érdemét a historiára való befolyásoknál fogva is érinteni. Az életírások valódi alapkövei a historiographiának, Mindaz, mivel a historiographus fog-

lalatoskodik, emberi tettekből áll, az emberi tetteknek pedig a kútfeje a lélekben, a charakterben van, s a charakter az, mit a biographusnak híven előnkbe állítani kötelessége. A tetteknek okait jól fejtegetni, azaz valódi pragmatikai historiát írhatni, csak az fog, ki historiája személyeinek charaktereit egész mélységökben felfogta, s általában az, ki emberismerettel bír. Plutarch biographiái charakteristikus oldaloknál fogva legbecsesbek. Ó a hősek tetteinek leirását eszközűl használja a charakter festésére, s bizonyítványáúl annak, mit ez vagy amaz nagy ember szelleméről, gondolkodása módjáról állíta. Óhajtanám, hogy íróink minél több biographiákkal ajándékoznának meg bennünket; azoknak megszámíthatlan becsök volna historiographiánkra nézve, de óhajtanám egyszersmind, hogy e biographiák ne csak tettek és történetek száraz beszélyei legyenek, hanem ügyekeznék az életíró hősének lelkét híven ábrázolni. Hasznos fogna lenni az is, ha egy személynek képét többen próbálnák előnkbe állítani, különböző szempontokból tekintve. Kazinczy Martinuzzit másként festé, mint egyebek, s e festésnek igen nagy becse lehetne, ha teljesen kifejtve s bizonyítványokra alapítva volna. Literatúránkban egyedül Kazinczy az, kitől valódi biographusi lélekkel dolgozott czikkelyeket bírunk: de a megbecsűlhetetlen embernek itt is, mint sok helyt hibája, hogy a szépségért s hatásért igazságokat is áldoz fel, s maga az, hogy kútforrásokra nem szeret hivatkozni, mutatja, mely kedve van hőseit idealizálni, a mi historikusnál megbocsáthatlan hiba. Neki az igazság legyen első és legfőbb tiszte, s azt semmi más czéloknak alárendelnie nem szabad.

A X. rész Terhes Sámueltől pór nyelvfigurákat közöl, melyek már előbb ki valának nyomtatva.

A XI. B. L.-tól jeles észrevételeket a képes beszédről. Óhajtom, hogy kivált a mi a IV. szám alatt mondatik, figyelem nélkül ne maradjon, s jelesűl a Muzárion szerkeztetője által többször megolvastassék.

A XII. rész párhuzamba állítja a tarkán beszélőt a tarkán öltözővel. Kár, hogy a hasonlat már egy kissé régicske és kopott.

A XIII. részben Klopstock kikelése a nyelvkeverők ellen közöltetik, némely reá tett észrevételekkel. Ez ügyben bíráló azt véli: sem a puristáknak igazok nincs, sem a nyelvkeverőknek egészen, s ha valahol, itt leghelyesben tesznek, kik közép úton járnak. Én részemről (engedelmet, hogy itt magam hitét bátorkodom mondani) inkább használom a divatban lévő idegen szót, mint az erőtetve alkotott újat, de viszont undorodom attól, ki idegen szavakkal, szólásformákkal tömi beszédét, mintegy affectálva, még ott is, hol kifejezéseire tökéletes magyar van. Midőn a nyelvkeverésről szó van, ne feledjük azt is, hogy nyelvünkbe csak a latin szavak keverését sanctionálta a szokás, s német vagy franczia korcsokat vegyíteni beszédünkbe, kivált nem hallottakat, valóságos mania, a mit semmi ok nem védelmez, s magyar érzésünk bizonyos belső nehezteléssel telik el, valahányszor efféléket írva látunk, s bíráló megvallja, aggodalomban van azon úri embernek esze iránt, ki minap a Felső M. O. Minervában ily beszédet ajánla írótársainak: «A nemzetek nem Uebermuthból harczolnak, hanem Billigkeitért esdeklenek.» A tudományos műszavak fordításában neologusaink legmerészebbek lehetnek: ezeket leginkább tűrik még azok is, kik szenvedélyes ellenmondói az újításnak. S miért? mert ezek a közéletben nem fordúlván elő, helyettök semmi idegent nem sanctionált a szokás, mely a nyelvben, bármint rontogassuk is királyi székét, örökké hatalmas úr fog maradni. A magyar *Füvészkönyv* a legvakmerőbb újítások tára, melyek valaha nyelvben történtek, s íme még a nem türödelmes Debreczen is meglehetős türödelemmel fogadja.

A XIV. rész a «szellem, egyetem, szerény» szavak «termesztését» írja le. Ezt követi egy rövid, lelkes értekezés a nyelvújítás ügyében. Egyike jelesebb philologiai értekezéseinknek, melyeket literatúránk mutathat. Sok jelekből

Kölcseyének lehet gyanitani. Bírálónak nincs reá ellenészrevétele, csupán óhajtása, hogy az olvasó figyelme e becses sorokat ki ne kerülje.

A XV. rész a «tekéletes, tökéletes, és tökély» szavakról szól. Horvát István *tekéletes* szava inkább csak szeszélyi, mint valódi okon épült különködés; a *tökély* ellen kikelése pedig azon aprólékos adakozások közé tartozik, melyek egy idő óta ezen tudós úrnak szenvedélyes mulatságaivá váltak. A ki tudja, mint nem tűrte Horvát István soha mások különzéseit a nyelvben, ámbár maga mindig igen szeretett különözgetni, az előtt e jelen adakozás sem új, sem meglepő nem leszen. E czikkelynek szorosb megitélése (minthogy az a Tud. Gyűjteményből van itt újra lenyomatva) nem tartozván bíráló tisztébe, az olvasó innen a Kritikai Lapok III. füzetének 86—98. lapjaira utasíttatik, hol az Bíró Pál által vizsgálat alá vétetett. — Horvát Istvánt követi D. Fogarasi János jegyzése a *tökéletes* védelemre. Bíráló azt hiszi, hogy Fogarasi állítása, mely szerint a gömbölyített szájjal ejtett hangzók gömbölyűséget és gömbölyű dolgokat jelentenek, egy kissé merész; minthogy azonban Fogarasi itt azt jelenti, hogy e tárgyban későbben többet fog majd mondani, nem akar e helyt állításán előre mintegy keresztülvágni, hanem vár inkább bővebb felvilágosításokat. Addig pedig azt jegyzi meg röviden, hogy midőn a *sor, tó, fű, rúd, tű* gömbölyűnek vagy magában gömbölyűség ideáját foglalónak mondatik, minden tárgyra el fogjuk csavarhatni a gömbölyű ideáját anynyira, hogy végtére hosszú semmi sem leszen. S mi az a hosszú gömbölyű? Az-e, a mi a tojásalakú (ovál)? Ha igen, úgy a fő, rúd, tű a mellett, hogy nem hosszú gömbölyű, még kevésbbé gömbölyeg, hanem örökre csak hosszú; s szabad-e érzékek alá eső, alakjokra nézve gömbölyeg tárgyakat említeni, melyekben nincs gömbölyű betű? például: *nap, far, tál?* stb. — Befejezi e részt Szemere, a *tökélyre* analogiákat hozván fel. Kár volt azonban a *személy* és *lapály*lyal a *szakállt* hasonlítani. Kresznerics e szót a *szak*

és *áll*ból magyarázza, a mi hihetőbb, mint Szemere *ál* vagy *ály* terminatiója. A *fő* és *fök* és *fökély* inkábbára csak oda van vetve, mint etymologice megfejtve, s így szabad legyen az analogia felől kételkedni. Mi a *tökély*, *tökéletesség* és *tökélet* ideáit illeti, ezek, ha etymologice netalán három ideát jelentenének is, a szokásban mindig csak két ideát fognak kifejezni: *tökély* és *tökéletesség* perfectiót, *tökélet* deliberátiót; s a *tökéletességnek* úgy nem fogjuk ezután sok hasznát venni, mint az *irgalmasság*- vagy épen *irgalmatosságnak* és *csendességnek* nem.

A XVI. rész töredékei igen nagy becsűek lesznek a historia barátja előtt. Nyelv s előadás, s alaposság az állításokban azt gyaníttatják, hogy Kölcsey tollából folytanak. Az 1. szám előadja röviden, hova vezetheti a historikust azon tévedés, ha hypothesiseiből fejtegeti az emlékek homályát, a helyett, hogy az emlékekből világosítaná s tenné megfoghatókká hypothesiseit. E leczke igen alkalmas időben van elmondva, bár figyelmökbe vennék etymologizáló historikusaink. A II. és III. számok parallelákat vonnak a történetvizsgáló és író közt s ideáját adják a historia philosophiájának. Óhajtanunk kell, hogy ily lelkes író tollából (bárki legyen e töredék szerzője) e tárgyban még több fejtegetéseket vehessünk. A mi itt röviden mondva van, nálunk még egészen új s nem hallott beszéd, s épen azért mert nem hallott, oly sovány és parlag historiographiánk. Mi, úgy látszik, a historiában a történetvizsgálatot tettük czéllá, holott annak csak eszköznek kell lennie. Historikusaink még ott is megelégszenek tettek száraz vizsgálatával, hol már tovább is mehetnénk. Okleveleket közlünk gyakran a Tudományos Gyűjteményben csak azért, hogy oklevelek s régiek, ha a historiára semmi világot nem vethetnek is, a mi csak Codex Diplomaticusba való volna, hol czél az is lehet, hogy régi írást tanuljunk olvasni. — Ha a lefolyt századok korainak tükrét akarjuk nem úgy fogunk historiát írni mint Pray vagy Katona, a azon szellemben mint Tacitus és Heeren, Bignon

és Lingard. Nem azt akarom mondani, hogy amazok hibásan cselekvének, sőt hiszem, hogy a jeget nekik kellett megtörniök, s kell még ezután is sok részben; hanem azt, hogy ők csak anyagjait gyűjtögették a való historiának, de attól, hogy historiát írtak volna, távol valának. Eddigi magyar historikusaink közűl Engel mutata legtöbb pragmatikus lelket. Szép volna tudni bizonyossággal, honnan eredtek eleink s kikkel voltak rokonságban, de, megvallom, ennek fejtegetésénél hasonlíthatlanúl becsesebb volna Ferdinánd és Zápolya századokra ható, történetekkel, változással gazdag időszakát s azon kor embereit philosophiai lélekkel megírni, vagy ezen kérdésre felelni: «Milyen befolyások volt honi városainknak nemzetünk kifejlődésére s csínosbulására.»

A XVII. XVIII. XIX. XX. részek gondolattöredékeket nyújtanak. A *Keresztyén* (jobban keresztény) s *Magyar* czímük semmi újat és tanulságosat nem mondanak, sem oly jeleset nem, a mit, habár régi is, többször ismétleni szükség volna. Az *Önpanaszok* valamely wertheri szívnek siegwarti érzelgéssel teljes ömledezései. Kár volt őket versben nem adni; akkor érdemök talán inkább művészi lehetett volna: most nem tudjuk, mit akar velök Muzárion szerkesztetője. A *Házasság* czímű apró észrevételek (hihetőleg Szemerétől), mind hasznos létök, mind tapasztalati valóságok miatt, felülhaladják az előbbieket, s nem lesz szükségtelen házasoknak és házasulandóknak figyelemmel megolvasni. A literatori élettel azonban semmi egybefüggésök: e könyv 30. lapja szerint pedig a Muzárionnak ily valami volna inkábbára tárgya. Azonban kicsinységeken talán ne akadozzunk, miután felebb úgy is látók, hogy a Muzárion systemának és consequentiának nem barátja.

A XXI. rész. *Bel-* és *Külvilág* czím alatt jean-pauli mind mélységű mind typusú gondolattöredékeket közöl, s ha e töredékek eredetiek (mert Szemere redactiójánál soha sem lehet tudni, mi eredeti, mi fordítás), írójoknak nem lehet nem örvendenünk. A magyar literatúrában meglepő ere-

detiséget és sajátságot hordoznak magokon, s szerzőjöknek az a ritka szerencse juta, hogy gondolatait kellemmel, könnyen és világosan tudja kifejezni.

A XXII. részt, bíráló úgy hiszi, a Hegel philosophiájának valamely rebellis tanítványa írhatta, boszúságában arra, mi mystikus mestereitől reá ragadt, mert épen éjszak gonosz befolyása ellen a philosophiára emeli fel szavát. Bíráló e mámor-szülte beszédeket nem értheti. Lehet azonban, hogy bennök sok ész és mélység rejtezik, de akkor méltán kivánhatnók, hogy írójok, egy kissé legalább, értelmesebben szóljon. Ha kevély volna mindenkitől értetni, ügyekezzék még is valakitől értetni, mert ha senki sem értheti, mint ezt itt, nem tudom, mi czélja van azzal, hogy ír. Ne vélje elhitethetni velünk, hogy a homályban mindig mélység van; a legmélyebb üvegekben is, ha ész napja sugárzik rájok, világosság dereng. «A tagadás évei elmúltak, úgymond a szerző, s helyökbe egy meleg hit lépe, annál melegebb s azért meleg, minél hidegebb s mert hideg volt az őket megelőző kor.» Mit tesznek az ily ködös beszédek? Ezek csak oly borongva derülő állapotba helyezik lelkünket, melyben megúnjuk a nézést is, s behúnyjuk szemeinket, hogy inkább ne lássunk semmit, mint rosszúl. «Nehéz mindennek mindent magyarázni» : igaz! de talán még nehezebb ott, hol nincs magyarázni való. Csak attól óvjon meg bennünket az ég, hogy némely németországi írók mystikus beszédei elragadjanak ránk! Nincs valami fájóbb az ép kebelnek, mint az elme ilyetén vonaglásai, melyek, bizonyossá tehetem a szerzőt, az általa említett Hugónál nem találtatnak, vagy ha igen, nem azok, mik Hugót nagygyá teszik. Ki ilyen borongásokra hajlandó, annak tanácsolnám, hogy angol írókat olvasson, s minél kevesebb németet. Amazokból fogja megtanúlni, mint lehet még a mély is világos.

A XXIII. részben remekét láthatni Szemere szerkeztetési paradoxumainak. Kazinczynak csaknem legjelesebb versei szépségökből kifosztogatva, poetai ætherökből pró-

zai posványságba vannak leránczigálva. Bárkinek művei legyenek ezek, bizonyossá tehetem, hogy általok magának nem nagy dicsőséget szerzett. Bíráló nem gondolhat valami ízetlenebbet, mint a verset gyönyörű harmoniájából kivetkeztetni. Ezen prózák annak, ki őket már előbb versben ismerte, olyanoknak tetszenek mint, a szentírás szerint, az égből letaszigált kalánfülű angyalok voltak. S vajjon mit akarhatott velök készítőjök? Kazinczy verseit értelmesbekké tenni? Az nem történt, s a szándék csupán oda látszik intézve lenni, hogy a verseknek szép zengésök elvétessék. S aztán oly homályosak voltak e versek, hogy őket magyarázgatni kellett? Vagy tán azt akarta travestálójok mutatni, hogy a mi versben szép, az prózára fordítva is szép marad? De van-e erre szükség? s ha volna is, mondhatom itt nem nagy szerencsével van megmutogatva, mert a ki e verseket már előbb olvasta, vagy tán emlékezetből is tudja, futni fog e formátlan szörnyektől. E költeményeket prózában adni épen oly szerencsés gondolat volt, mint azon bohóé, ki a fülmile szép énekét hallván, megfogá azt, és megsütötte. Ily tett nem érzése és izlete a szépnek, hanem vastag éhezése. Bíráló itt protestál a megholt nevében, hogy művei ily elundokítástól jövendőre kíméltessenek meg, különben azt kell hinnünk, hogy ez visszatorlás a Kovacsóczy Aspásiájának 74. lapjára, a minőt holt íróval nem kellene tenni.

XXIV. rész. *Vilma.* Kölcsey nemsokára megjelenendő Munkáiból van ide lenyomtatva.

XXV. rész. Két beszédét közli hazánk egyik minden jóktól tisztelt fiának, gróf Károlyi Györgynek. Mindkettő hálaszó Szatmár rendeihez a követségre választás bizodalmáért. Meleg és tiszta kebel ömlései, s érzéshez szólnak. Óhajtjuk hazafiúi buzgalommal, hogy mindazok, kiket hazánk megyéi hasonló bizodalommal tisztelnek meg, oly tiszta lélekkel, oly belső megnyugvással adhassanak számot tetteikről, mint e honja boldogságáért buzgó gróf.

XXVI. rész. *Játékszín.* Kölcsey Munkáiból.

XXVII. rész. *Főispánság.*

XXVIII. rész. *Emlékbeszéd Kazinczy felett,* Kölcseytől. Lásd a Magyar Tudós Társaság Évkönyveit.

XXIX. *Minerva.* Gróf Dessewffy Józseftől.

XXX. Kivonat. A mi az előbbeni részben gróf Dessewffy által bővebben mondatott, az itt rövidebbre vonatik öszve a Muzárion szerkeztetője által, hogy az olvasó hosszan is, röviden is olvashasson egy tárgyról, a szerint mint szeszélyei kivánni fogják. Biráló, ha Muzárion redactora volna, ily kérődzések helyett valami újjal ajándékozta volna meg az olvasót, kinek úgy is ezen vastag köteten végig becsesebb új és eredeti dolgokkal oly igen fösvényen van udvarolva.

A XXXI. rész egész a XLIV-kig, mint Dr. Rumy nevezé, satira, vagy inkább pasquinád Bajza ellen. Biráló szükségtelen dolognak vélné itt ezen Szemere által kezdett pilleviadalba keveredni: de azt mégis nem tartja haszontalannak kérdeni, mi czélja vala e sok parányi bibelődésekkel Szemerének? Magát új oldaláról mutatni a publikumnak? Ez nem lehete czélja, mert hogy Szemere apró kifejezéseket, commácskákat igazgatni, szavakon etymologizálgatni, periodusokat (mint például ez: Kritika kell ma) százféleképen variálgatni tud, azt a Czinke s Ilosvai ellen írt recensiókban, az Élet és Literaturában s a Mondolatra való Feleletben már rég úntig bebizonyítá, s be egyszersmind azt is, hogy mindezek a magyar literaturát még igen magasra nem emelték. Használni, tanítani akart? De mire tanított hát bennünket? Arra legfelebb, hogy a megigazgatott szavak, szólások, commácskák úgy is jól állhatnának, mint ő elállítgatta őket, de nem arra is, hogy csak úgy állanak jól, mert már ehhez nem bohózat, hanem ok és egy pár komolyabb szó kivántatott volna. A hánytorgatott dagály, variátiói üresség, szinte csak puszta állítások, melyeket így okok nélkül szabad leszen nem is hinni. De talán arról akarta Szemere az olvasókat meggyőzni, hogy Bajza minden kritikái mellett is, melyekkel a ma-

gyar írókba akadoz, s apró zajgást, nyugtalanságot támaszt közöttök, csak haszontalan firkáló, s minden érdeme az, hogy «dicsőségesen deramificáltatható, sok és sokféle és minden, s dicsőségesen superramificáltatható kevés és kevésféle semmikkel megtöltött előadása nem az, a mi más közönséges előadásocska szokott lenni?» (l. 123.) Ez már hasznos dolog fogott vala lenni, szinte úgy, mint hasznos volna általában minden írónak, ki érdem nélkül csillog a hír vagy dics palástjában, álorczáját letépni; de bíráló igen csekély vélekedése az volna, hogy ily czélra nem szavakat, interpunctiót, stílust kellene jobbítgatni, beszédecskéket variálgatni, hanem Bajza principiumait, állításait ledöntögetni, mert ezek már fognának valamicskét bizonyítani. Vagy talán mindaz, a mit Szemere itt Bajzának mond, csak kezdete a leczkének, s kezdeni a literatori leczkét abc-én kell? Ez igaz lehet, és így majd elvárjuk, mi nagy dolgokkal lesznek a jövendő Muzárionok Bajza ellen megtöltve. Ámbár nem tagadhatjuk, szeretnők tudni, miért nem lépett ki Szemere ezúttal egyszerre mindennel, a mie van. Erre a 29 ívnyi könyvben elég hely fogott vala lenni, s inkább ezzel töltötte volna el a Muzáriont a helyett, hogy a magyar folyóirásokat kifosztogatta. Ideje is elég lehetett rá a Convers. Lexikoni pör s a Kritikai Lapok első füzetének megjelenése óta (1831) mostanig; vagy talán: sat cito si bene? Meglássuk, meglássuk.... Bajza meg fogja köszönni, ha itt-ott közrebocsátott iráskáit Szemere orbiliusi vessző alá vévén, bennök minden még oly parányi hibákat is ki fog mutogatni, s még inkább meg fogja köszönni, ha Szemere dolgokban akadozand, s okokból s elvek szerint fogja őt leczkéztetni, mert bohó az, ki magát csalhatatlannak véli; hibák lesznek, míg ember. Egyébiránt bíráló itt azon nyilatkozást teszi, hogy az ő látása szerint, Bajza a magyar literaturában még igen kis pontot tölt be, s a miket eddig tett, figyelmet nem nagyot érdemlenek, s inkább csak vergődéseknek kell tekinteni azon czélra, hogy számos (például 50) év leforgása múlva —

ha istenei addig éltetik! — ő is felkapaszkodhassék azon magas pontra, hová Szemere mintegy harminczkét évű írói pályája alatt felhágott, s most mint kritikus és poeta oly vakító fényben ragyog.

A XLV. részben Szemere egy gondolatot közöl saját neve alatt. Kár, hogy e gondolatot ama gonosz Dr. Johnson már elébb feltalálni (Krit. Lap. II. füzet 124. lap.) s elmondani eléggé neveletlen volt: amúgy Szemerének eredeti szüleménykéje lehetett vala. «Dii male perdant antiquos, mea qui præripuere mihi!» fogja mondani Szemere Johnsonnak.

A XLVI. részben Kölcseynek egy levele közöltetik Szeméréhez. Benne oly dolgok mondatnak, melyeket Kölcseytől épen nem vártunk. Bíráló azt hiszi, hogy Kölcsey e levelet csak azért írá, hogy a maga barátjának kritikai hevűleteit szelidítse és mérsékelje, s hogy a levél épen nem vala publikum elé szánva, s kiadatását csak azon sajnálatra méltó mindent kiadni vágyásnak lehet tulajdonítani, mely a Muzárion redactorát egy idő óta oly igen megszállotta. Kölcsey, ki még a Kritikai Lapok II-dik füzetében a kritikát oly hévvel ajánlá, ki maga is több rendbeli kritikákat írt, itt most a kritika ellen emeli föl szavát: mint lehet ezeket megegyeztetni? Talán azt fogja Kölcsey felelni, hogy ő a kritikát előbb ajánlván, korán sem oly kritikát képzelt, milyet mi magyarokúl gyakorlunk. «Ez a kor, mond ő, nem a Gottsched és Lessing kora, hol a zavarból szép jövendő keljen ki. Akkor homály és világosság harczolt, most harczol ember és ember, s szándék van csak embert bántani.» Szabad legyen a tisztelt férfiútól kérdenem, mi különséget talál Lessing kritikai tónusa s azon tónus között, mely nálunk az antilexikonisták írásaiban mutatkozott? mert ezt látszik Kölcsey leginkább a magyar kritikák alatt érteni (Muzárion. Új folyam I. füz. l. 464). Lessing tudományáról s az antilexikonistákéról itt szó sem lehet, hanem csak a kritika tónusáról, mert csak ebben rejtezhetik az embert bántás vagy nem bán-

tás. S ki vala bántóbb, ki kegyetlenebb mint Lessing ellenkezői iránt? Emlékezzünk theologiai harczaira Goezével, emlékezzünk a Klotz ellen intézett Antiquáriusi Levelekre; vagy az úgynevezett Vademecumban nincsenek-e Langénak öldöklő keserűségek mondva? S szabad-e a kritika tónusára nézve több példákat is a Kölcsey által felhozott Lessingen kivül említeni? Csak homály és világosság harczolt-e Boileau kritikáiban a francziáknál? Vagy a skót kritikusok lord Byron ellen intézett írásaikban? Vagy az újabb német literatúrában is mik történtek a két Schlegel és Kotzebue között? Bizonyára ez egész emberbántási panaszt jobb abba hagynunk, mert ez semmi literatúrákban sem vala ujság, s mindenütt szült hasznot, szült kárt is, s példa elég van mind a két részre. Azért, hogy az írók között keserű összeütközések történtek, sem a világ fel nem fordúlt, sem a literatúra, s azon szomorú történetek, melyeket Kölcsey oly fekete színekkel festve jósol, valamint máshol nem, úgy nálunk sem fognak a literátori viadalmak miatt bekövetkezni. Ki azt hinné, hogy a kegyetlen, a keserűségekkel ostromló írásoknak általában nincs jó következésök, azt csak Pascal pamphletjeire emlékeztetem. Kinek vala szándéka embert bántani, kinek nem, azt megitélni ember nem fogja, kinek a szív redőibe látni nem engedtetett. Hányszor magyaráztatik balra a legtisztább szándék is, s viszont hány önhasznát leső tudja bepalástolni mocskos tetteit közjóra törekedő szándékkal! Kölcsey azt mondja: embert bántani soha szándéka nem vala; Bajza szinte ezt fogja mondani betűről betűre. Kölcsey mosolyogni fogja Bajzát e nyilatkozásáért, valamint Bajza mosolygá Kölcseyt, ki bármint szeressen Kölcseyvel egyezni, bármint szeressen hinni a tiszteletreméltó ember s író szavainak, azt mégis elhitetni magával nem tudja, hogy a mi az Élet s Literatúrában Berzsenyi ellen s előbb a Mondolatra írt Feleletben Bohógyi Gedeon ellen mondatott, egészen és tisztán csak tudományos fejtegetés, csak homály és világosság

közti harcz legyen. — A lexikoni pörre nézve azt hiszi bíráló, hogy még igen is közel állunk hozzá, s közelebb mintsem hidegen megítélni képesek lehetnénk, azért legjobb felőle hallgatni, s az ítéletet későbbi időkre felfüggeszteni. Sokan vagyunk, kik beleszólunk e pörbe s elhatározott ítéleteket mondunk felette, holott azt minden részeiben nem ismerjük, s nem tudhatjuk «ha ügyében, vagy ügye miatt, vagy miért» támadott a láng. Mi a magyar kritikákat illeti, ha ezek oly veszedelmesek s árthatnak, mint Kölcsey állítja, akkor nem félrevonúlni kell előlök, hanem inkább ellenök dolgozni, vagy egyenesen, vagy pedig negative más szellemű és tónusú kritikák által, s erre ki alkalmasabb Kölcseynél? A tévelygőket nem tévelygeni hagyni, hanem jó útra kell vezetni. Ne higyje Kölcsey, hogy az alapos ellenszegűlés hatás nélkül maradjon; mihelyt alaposabb, józanabb kritikákra példák lesznek, a mostani tévelygők s kárthozók bizonyosan semmibe fognak sűlyedni, s rájok senki sem hallgat többé. Azért óhajtom, hogy oly író mint Kölcsey a küzdhelyről félre ne vonúljon, mert az literaturánknak csak káros lehet, a Muzárion pedig példányokat adjon másnemű bírálatokra, mint a milyek, például, a Kritikai Lapokban megjelenni szoktak, s ezeket minél előbb közrészvétlenségbe sűlyeszsze.

Eddig terjednek a Muzárion szakaszai. Azt kérdheti itt végűl az olvasó, mi hiányt pótolt ki e kötet Muzárion a magyar literatúrában, s mivel mozdítá azt előbbre? Bíráló, röviden egybefoglalva az eddig mondottakat, azt feleli, hogy mind ezt, mind pedig amazt igen kis mértékben eszközlötte, mind a mellett is hogy 467 lapnyi vastagságú. A mit e tetemes kötet újat és becseset Kölcsey beszédein kivül magában foglal, azt néhány ívre valamely folyóiratunkban lenyomtatva is lehetett volna közleni, s e czélra nem volt szükség 29 ívet részint régi s ismert, részint silány dolgokkal megtömni, s akkor megkíméltettünk volna azon kedvetlen érzéstől, melyet Szemere zava-

rékos redactiójának nem lehet nem támasztania minden józanságot s rendet kedvelő olvasóban. Egy van azonban e kötetben, a mi figyelmet s említést érdemel: a csinos és józan nyelv, egy-két czikkelyt kivéve csaknem mindenütt; s e tekintetben Szemere köszönetet érdemel, kivált stilistikánk mostani zavaros, tarka erőtetett időszakában, midőn némelyeknél az újítási s különködési korcsok egész az őrültségig divatoznak, s annyira mentek, hogy ha néhány józanabb fejek példája nem állana gátló őrként, bábeli nyelvzavaréktól lehetne rettegnünk. Kár, hogy e csinos nyelv nem mindenütt eléggé correct is egyszersmind. Miket Szemere mint hibákat megró (XXXI—XLIV.), azokra magában a Muzárionban is lehet példákat találni.

Berekesztésűl bíráló itt Muzárion redactorához fordúl, s kéri őt, ügyekezzék elvek és systema szerint alkotni folyóírása jövendő füzeteit, s visszaadni azon szellemét és charakterét, melylyel az első kötetnél megörvendeztete bennünket. Ügyekezzék régi munkák újra nyomtatása helyett olvasóinak új és eredeti mívekkel kedveskedni, s általában olvasóit a mystificátióktól megkímélvén, mind magát, mind redactióját érthetővé tenni. Herdernek azon mondására (mely a Muzár. 35. lapján áll): «Ki akarjon mindentől értetni?» a másik extremumot is méltán lehet kérdeni, s kivált itt: Mi dicsőség van abban, ha senkitől sem értetünk? Emlékezzék meg Szemere arra is, hogy ő literátori pályáját mindig Kazinczy és Kölcsey vállaikra támaszkodva járta, s miután ezen két jeles athleták egyike kidőlt, ragaszkodjék annál szorosabban a másikhoz, mert nélküle sem maga, sem a Muzárion meg nem állhat azon ponton, hová egykor e két bajnok karjai emelték.

«BORZASZTÓ RAKHELYE.»*

E füzetek nem minden, hanem csak aljasabb rendű olvasók számára írattak, mert műveltebb ember ilyetén csodás, rémletes, szívborzasztó dolgokban nem igen sok gyönyörűséget talál. Czéljának a szerkeztető elég ügyességgel felelt meg, mert a munkában foglaltató leírások, melyek gyakran határosak a mesével, eléggé alkalmasak arra, hogy az olvasót éjjeli rémként borzaszszák. E szerint tárgyait a szerkeztető czélirányosan választá, de nem nyelvét; mert azt csak nem tehetni fel felőle, hogy nyelvével is borzasztani akarta volna a magyar olvasót: ha igen, akkor itt sem tévesztette el czélját. Rec. legalább maga részéről bizonyossá teheti e füzetek szerzőjét, hogy stílusától igen megborzadott, mert az felette is erőtetett, srófon jár, darabos, és nehéz értelmű; tömve van oly beszéd és szóbeli neologismusokkal, melyeket az újítás legbuzgóbb baráti is, ízléssel bírván, javallni nem fognak. Már maga a czím a *nak*, vagy a *nak* helyetti jel kihagyása miatt zavarja az olvasót. Az ilyenek pedig, csak néhányat említsek, mint: *ellenet* (contrarium); *fére* (férje); *élelemet* (élelmet), *menekj* (menekedjél), *merengeni a csodát* (csodát bámulni), *váltóik az egész földön érének* (egész földön értékök volt), *vétkezni* (magát védeni), *lelkjelenlét* (szel-

* «Ritka, csodás, rémletes és borzasztó rakhelye. Hasznos mulattató minden rendű olvasók számára.» I. II. és III. füzet. Pesten, 1832—33. 8dr.

lem- vagy, ha a szerzőnek e szó nem tetszik, lélekjelenlét), *vízesély* (vizesés vagy omlás), *gonosztétnök* (gonosztevők): a *nők, nok* stb. végzetek többnyire hivatalt jelentenek, s azt csak nem fogja a szerző állítani akarni, hogy legyen a gonoszságnak is hivatala; *csenevész* (Schmuggler) stb. Efféle igen gyermekes s egyszersmind hibás különködések azt jelentik, hogy a szerző nem szükségből, hanem szenvedélyből újít, s erős föltétele van mindent másként mondani, mint eddig mondva volt, habár az mondva jól volt is. A *tartózkodj, fogódj,* nehány s több ily grammatikai vétkeket, melyek csak vigyázatlanságból csúsztak be, kijobbítgatni nem ártott volna. A stílusra nézve nem lesz felesleges megjegyeznem: a szerző igen téved, midőn azt hiszi, hogy azon stílus szép, hol az igékben a mult idő helyett mindenkor félig múlt használtatik, s a múltnak nem használtatása mintegy szabálylyá tétetik. Én azt hiszem, (s tudom, hogy nemcsak magam, hanem többen is velem), hogy a stilistikai csín nem ebben, hanem egyébben áll. E könyvben az imperfectumok halmozva vannak, s gyakran még a jólhangzásnak sincs elhagyások által áldozat téve, s bajosan találhatna valaki e három füzetben harminczszor igét múlt időben, a mi végtére igen nevetséges erőködéssé válik az olvasó előtt. A nyomtatási hibák hemzsegnek minden lapon.

GONDOLATKÖZLÉS S ANNAK ESZKÖZE.

Bevezetésül az Athenæumhoz.

Gondolatközlés és eszmecsere két legalkalmasabb eszköze a lélekmívelődésnek. Az ember elszigetelten, kivül minden társas közlekedésen, szegény a maga gondolataiban, eszméiben, itéletében, meggyőződésében; ösztönök, lelket izgatók s annak mélyéig hatók, kevesebbek és ritkábbak. A szellemi erők szunnyadnak, a lélek sem annyit, sem oly jól nem gondol, sem a gondoltak iránt eléggé nem biztos. Az önszárnyain repkedő meggyőződés habozva lebeg az eszméken s hosszas csapongások után alig képes megállapodni valamely ponton, s ha megállapodott is, kétkedés homálya fogja körűl. Egészen máskép van ez közlekedhetési állapotban. Itt a lelket kivülről számtalan izgalmak érik, melyek felrázzák tespedéséből. Gondol és hall, s a meggyőződés minden fogalmat, minden eszmét más emberi lények vizsgálódásain, birálatán lát átmenni s azért gyorsabban tökéli el magát a választásra; választásai többek itéletével támogatva, mind biztosabban, mind hamarabb válnak tetteiben irányadó elvekké, mert végtére az elvont eszmének tettben kell megtestesűlnie, s az abstractumnak concretummá válnia. Ezek szerint közleni gondolatinkat másokkal, s azokat tőlük megitélve látni, s viszont mások gondolatait hallanunk s felettök birálatot tarthatnunk, tökélyre törekvő emberi léleknek elkerűlhetlen szükségei közé tartozik. Ezért nyert az ember a mindenek kútfejétől

szólástehetséget s általa eszközt magát urává tehetni a teremtés lényeinek.

Az ember leggyarlóbb, legnyomorékabb alkotmánya istennek léte kezdetén, de magában erőt rejt: az észt, mely őt istenséghez hasonlító lénynyé képezheti. A szólástehetség felséges adománya volt istennek, de még sem elég a gondolatok tökéletes közölhetésére; mert a szóbeli közlés fáradságos és szűk körű, lassú és mulékony, s az emlékezet is, mely által a szólástehetség fő becsét nyeri, gyengébb és hűtelenebb az emberhez, mintsem az eszméket és gondolatokat a feledékenységből kivíván, későbbi használatúl fentarthassa. Érezve e szükséget, e hiányt, az emberben lakozó istennek, az észnek, kellett mesterséges eszközt fölfedezni, mely mind a gondolatközlést tökéletesbítse, mind pedig a feledékenységgel daczoljon. Igy fedeztette föl a szükség először a képjegyeket, utóbb a találmányok egyik legnagyobb csodáját, a hangjegyeket (betűket), s általok az írás mesterségét, mi a gondolatközlés történetében időszakot alkotó pont volt. A betűk már magokban is bámulatra méltó lelemény, de még inkább az következményeire nézve, sőt e tekintetben egyetlenegy. A teremtés napjától fogva maig semmi sem volt oly nevezetes, oly nagy befolyású az emberi lélek fejlődési történetében, mint ezen hangjegyek feltalálása. Képzeld az emberiséget napjainkban, midőn e jegyek használata már egyetemes lőn, írástudomány nélkül, s egy oly állapotot fogsz képzelni, melyben az egész szellemi világ forgása egyszerre megállott. Kezdetben csak a léleknek volt szava, s azt istentől nyerte: s most ember kisérté meg a teremtést, s ím akaratára a lélek nélküli tárgyak is megszólaltak.

A nagy kezdet meg vala téve a gondolatközlés eszközlésében, s mi következményű volt legyen a lélek birodalmában, bizonyítja az emberi míveltségnek azon nagy tömege, melyet Aegyptus, Görögország és Róma s az ezek után jött időszak egész a XV. századig mutat.

Az emberi lélek, melynek oly dolgok is sikerűltek, mik

teremtéshez hasonlítanak, lassanként észrevette, hogy az írás általi gondolatközlés is még igen hiányos és fárasztó, azért új eszközök felől gondolkodott. Nagy időnek kellett lefolyni, míg egy új haladó lépés történhetett; de végre a XV. század megszülte a hatalmas eszmét, mint lehessen az egyszer leírt gondolatot, kevés idő alatt és fáradság nélkül több száz és ezer példányúvá tenni. Guttenberget nevezem, s meg van nevezve a gondolatközlés második nagy időszaka. Ez időpont után azt lehetett hinni, hogy a szellemi közlekedés eszközei kimerítvék, hogy e tekintetben az ember mindent hatalmába kerített, a mit képzelni lehet, s íme alig tűnt el egy kis idő — mert mi egy század az emberiség történetében? — s a harmadik nagy fölfedezés megmutatta, hogy a gondolatközlés eszközei Guttenberg találmánya által még korán sem voltak kimerítve. Az, ki Velenczében az első «Gazettát» kiadá, volt kezdője a szellemi közlekedés harmadik nevezetes eszközének, a folyóiratoknak. Elég csak mondanom, hogy mindenki egész terjedelmében képzelje, micsoda hatalmat nyert az emberiség az eszmeközlésre nézve a folyóiratoknál fogva. A folyóiratok az által, hogy bizonyos napon rendesen s elmaradhatatlanúl, meghatárzott helyre és olvasókhoz érkeznek meg, minden gondolatnak, eszmének, mely ember agyában születik, szárnyakat fűztek, melyeknek sebességével egyik földsarktól a másikig küldethetnek értesítést, vizsgálat és csere végett. Az időszaki iratokat megelőzött kor eszméi hosszadalmas lassúsággal terjedtek csak szülőhelyük határain túl is; évek kellettek hozzá, míg egy nagy eszme, mely keleten született, nyugotra eljuthata: most a gondolatnak mérföldek ezrein át, tengeren túli országokig bizonyos pálya nyílt fel. A négy fal között fölemelt szózatot egy pár nap milliók, egy pár hét alatt egész nemzetek meghallják. Az eszmék ezernyi sokasága jő és megyen, s megtelik velök az egész levegő. S e bámulandó jelenségeket, íme a szellemi közlekedés mindenható eszközei, folyóiratok, teremtették.

Alig lehet ember szebb viszonyban embertársaival, mint vannak azok, kik az időszaki iratokat, ezeket a szellemi közlekedés léghajóit kormányozzák, kik szellemi árúkkal, ész és képzelet kincseivel megrakva koronként útnak indítják, s naponként, vagy hetenként ezerekhez szólanak, s ezerektől hallgattatnak meg; nekik, ha lélekkel bírnak, gyakorta egy egész nemzet értelmi iránya kezökben van. De valamint nagy és dicső a folyóiratok hatása, s nagy és dicső azok helyezete, kik által kormányoztatnak, úgy más részről felette terhes és nehéz, s e hatalmas eszközök ügyetlen, gondatlan vagy épen rosszra irányzott kezek között silánysággá fajúlhatnak és kártékonyakká. Folyóiratot czéljának megfelelőleg szerkeszteni nagy gondolat és előrelátást, fínom tapintatot és ízlést kíván. Az olvasó közönség míveltségi fokát és értelmi körét ismerni, a jelen idő szükségszülte kívánatait megérteni, s ezeket ismervén s megértvén nekik megfelelőleg szellemi éleményt s táplálékot adni, ezek azon nagy mesterségek, melyekkel folyóirat szerkesztőinek bírniok kell s ezeknek nem bírásában vagy feledésében rejtezik az ok, hogy oly nagy a czélt tévesztett időszaki iratok száma, s hogy az értelmiségnek ezen mindenható előmozdítói, silány és nem ritkán kártékony iratokká válnak, s megvetéssel tekintetnek épen azok által, kik a tudományoknak különben legszenvedélyesebb baráti. Mert nem lehet elfelednünk, miképen a tudományos világnak legtiszteletesebb férfiai között sokan vannak, kik a journalistikát valami oly foglalkodásnak nézik, mely méltatlan valódi tudósok figyelmére. Sem a vádak, melyek ellenök felhordatnak, nem oly alap nélküliek, sem a vádlók tekintélye nem oly kicsiny, hogy őket ezen alkalommal, midőn mi is időszaki íratot nyitunk, mellőznünk lehessen.

A napi és heti lapok — mert ezekre van leginkább panasz — haszon mellett, úgy mondatik, melyet közlési sebességök által szülnek, tömérdek kárt tesznek a valódi tudományoknak. A helyett, hogy minden oldalról meg-

fontolt, tárgyat kimerítő értekezéseket közlenének, ál tanításoknak, meg nem ért eszméknek, fonák fogalmaknak válnak terjesztőivé; az olvasó közönséget elvonják az alapos, rendszeres és kimerítő tanulástól; üres képzelgéseken s elménczség játékain való kapkodáshoz édesgetik; a féltudósok számát — kik legízetlenebb s legveszélyesebb tagjai az emberi társaságnak — napról napra szaporítják, szóval a felületesség és frivolitás terjedésének eszközei.

Meg kell vallani, hogy ezen vádaknak fontos és sok figyelemre méltó oldala van, s ha végig futunk gondolatban az időszaki iratok történetein, kivált a legújabb korban, nem merhetjük tagadni, hogy a journal-irodalmat méltán éri gáncsolás, mert azon lengeségnek a tanulásban, azon rendszer nélküli ismereteknek, melyek a legújabb időt és jelen nemzedéket bélyegzik, ha nem egyedüli okai is, valósággal nagy részben előmozdítói. De ezen előzményekből azt hiszem én, nem úgy foly a következés, mint némely bár egyébiránt minden tiszteletre érdemes férfiak látják. Midőn az időszaki lapok hasznos vagy kártékony befolyása felett vitatkozás támad, nem kell soha figyelem nélkül hagyni azon kérdést, vajjon az ilynemű lapoknak természetében és lényegében fekszik-e azon rossz, melyet szülnek, s melyet én is kész vagyok, iménti vallomásom szerint, rossznak elismerni? S vajjon miben van a szült rossznak oka? Magában a dologban-e szükségképen, vagy történetesen csak a módban, melylyel gyakoroltatik? Évnegyedi és havi íratok rendszerint nem szoktak journalistikai kárt hozó befolyással vádoltatni, s miben különböznek a napi és heti lapok emezektől? Csak abban, mit nevök jelent: a megjelenés idejében. Ha tehát a napi és heti lapoknak természetében fekszik azon kárhozatos következés, melyet szülnek, hasonló vád érhetne minden néven nevezhető folyóiratot; mert a megjelenés ideje csekély különbséget tehet közöttük. Az én hitem az, hogy a gáncsolás a napi és heti iratokra nézve is csak úgy áll,

mint számtalan más általánosan rosszalt dolgokra nézve. Maga a dolog elvontan tekintve, sem jó, sem rossz, csak lehet roszszá vagy jóvá a szerint, miként bánunk vele. Hogy a journalismus napjainkban ízlésnek és tudománynak talán kevesebb hasznot teszen, mint tehetne, nem akarom tagadni; sőt tegyük fel — bár az állítás túlvitt — mit némelyek szeretnek mondani, hogy a journalistika elejétől fogva inkább kártékony mint hasznos befolyása volt a tudományokra nézve: de az soha meg nem engedhető, hogy ezen ok elegendő volna a journalistika általános kárhoztatására, s arra mit sokan vélnek: miképen tudományos férfiaknak vétkes és dics nélküli dolog journalistikával foglalkodniok, hogy nekik efféléktől távol kellene magokat tartani, s inkább ellenök, mint kártékony intézetek ellen, munkálni, hogy sem számokat még tettleg is szaporítani. Előleg okoskodva meg nem áll azon vélemény, hogy a napi és heti lap csak kártékony legyen, mert kártékonysága, mint érintém, nem lényeges, hanem csak esetleges; utólag pedig tudjuk, hogy habár ritkábban is, vannak és voltak igen becses heti és napi folyóiratok. Ha tehát az emberi észnek ez igen nagy becsű találmánya, a journalistica, azzá fajúl, a mivé nem kellene: akkor épen az következik, hogy értelemmel, észszel nyúljunk a dologhoz, s tettel ügyekezzünk ellenhatni, nem pedig az, hogy magunkat tőle elvonjuk; mert ez nem egyéb mint megfutamodás az ellenség előtt. Ha kárhozatosak ezen intézetek, czélszerű dolog-e őket saját szerencséjökre hagyni? Nem okosabb, üdvösebb-e, s nem kötelességök-e közügy és tudomány barátinak fonák befolyásaik ellen munkálni? Journalismus létezni fog ezentúl világ végeig; ez a léleknek már úgy szólván szükségévé vált; nem azon kell tehát ügyekezni, hogy ne létezzék, a mi lehetetlen, hanem azon, hogy jótékony befolyású és czélszerű legyen.

Elfajúlt a journalistika azért, mert nagyobb részint csak vásárilag üzetik, s a szerkesztők és kiadók kezdetben

nem nyúlnak elég készülettel a dologhoz, később pedig igen is könnyűnek veszik azt, a mi épen nem könnyű. Nem tartatik lelkiösmeretes dolognak a tárgyak közlésében a körülményeket fontolni, többnyire csak a szempillantat vétetik czélba, s egyesek vagy kis sereg tetszése, minden kinézés nélkül messzebb időkre és a mívelődés magasabb kivánatira. Igaz, hogy napi és heti irás nem meríthet ki egész tudományokat, s nem terjeszthet ismereteket tökéletes rendszerben, de ennek nem is az rendeltetése, s tőle ilyesmit kivánni, oly túlságos tudomány-szerelem, mely pedantismussal határos. Napi és heti iratokból nem fog senki bölcseletet vagy történettudományt tanúlni, ily czélra rendszeres munkák valók; ellenben a bölcseletnek és történettudománynak egyes részleteire, ágaira világosságot vetni, azokat kimeríteni, s irántok mind új, mind hasznos eszméket terjeszteni, nincs tökéletesebb eszköz ezen napi és heti lapoknál. Tartsuk lelkiösmeretes dolognak, csak olyat közleni az olvasóval, a mi ész és ízlés tekintetében épületes, a mi vagy tanít, vagy hasznosan múlat, akkor őt a komoly tudományoktól nem elvonni fogjuk, hanem inkább hozzájok édesgetni s vágyakat ébreszteni benne, hogy a mit vele részletesen megszerettettünk, azt egész terjedelmében ügyekezzék ismerni.

Nálunk magyaroknál, hogy magunkról is szóljunk, jelenleg semmire sincs oly nagy szükség, mint oly napi és heti lapokra, melyeknek szilárdabb jellemök és komolyabb arczok legyen, s tudományt és művészetet férfiasabb lélekkel fogjanak fel. Tudjuk, mint fogadtatnak a nagy közönség által honunkban a mélyebb és rendszeres tudományos munkák, tudjuk, hogy azon művekből is, melyek szépirodalomhoz számíttatnak, a magasabb szelleműek mely kevesek által értetnek, kedveltetnek, az alatt míg holmi, gyakran igen üres csecsebecséknek nagy kelendőségök van. Ezen bal útról csak komolyabb szellemű napi vagy heti irat téríthet meg bennünket, mely magának könnyebben

szerez bemenetelt mindenütt, mint a sok kötetű tudományos munka. Az *Athenaeum*nak épen az leend kitűzött czélja, hogy a léleknek nemesebb és hasznosabb táplálékot nyújtson, s az olvasó-közönséget tudomány- és művészetben szilárdabb becsű dolgok megkedvelésére édesgesse. Tanulságosat és gyönyörködtetőt akarunk egyszersmind nyújtani, s azon ügyekszünk, hogy lapjainkban érdekeset mind a mulatni akaró, mind a tudományok barátja koronként leljen. E két dolgot nálunk sokan nem szeretik együtt látni, mi pedig épen összekapcsolni ügyekezünk; mert nem akarunk azon félszegek számába tartozni, kik egyiket a másik miatt megvetik, s erősen azt hiszszük, hogy a tudományoknak a művészetekkel karöltve kell járniok, ha czélt akarnak érni. A tudomány magában elfásítja a lelket, a művészet magában — értem annak merő gyakorlati részét — felületessé és félszeggé teszi, s csak az jár igaz úton, ki széppel köti össze a jót. De más részről tapasztalásból tudjuk azt is, hogy a magyar olvasók kicsiny száma egyes tudományszakot képviselő folyóiratokat még nem képes fentartani, s ki valamely lapnak hosszabb időkre akarja biztosítani életét, több érdekeket kell egybekapcsolnia. Meg kell jegyeznünk azt is e helyt, hogy, ha lapjainknak vagy tudományos vagy szépliteratúrai része találna érdekesebb lenni a másik felett, az semmi másnak ne vétessék jeléül, csak annak, hogy jelen körülményeink közt s erőnkkel abban állíthatánk elő több figyelemre és közlésre méltót.

A magyar journalistikára, mely még csak nem régiben született gyermek, az a panasz vala eddig, hogy vagy csupa mulatságra tartozó dolgokkal foglalkodott, és itt is kevés figyelemmel ízlésre, szív és fej jobbítására; vagy tudományt akarván terjeszteni, azt egy részről felületesen és alaptalan elvekből, más részről pedig éldelhetlen szárazsággal űzte. Mennyi igaz s alapos van ezen panaszokban, nem ide tartozik elítélnünk: de mi mindenesetre úgy veszszük azokat, mint jó időben jött

intést, hogy a hibákat minden erővel kerülni törekedjünk.

Hirdetésünkben elő voltak számítva a tudományok, melyekre az *Athenaeum* és *Figyelmező* koronként kiterjesztendi figyelmét. Félreértés elhárítására meg kell jegyeznünk, hogy az előszámláltakból nem mindig s állandóan lesznek czikkek közölve, hanem majd egyből, majd másból, a szerint mint a körülmény engedi. Megtörténhetik, hogy lesz az előszámláltaknak oly ága, melyből néha hónapokig nem közlendünk, ha tudniillik érdekeset nem közölhetünk; máskor ismét ugyan e nemből egy hónap alatt is több ízben. Külföldi folyóiratokból szorosan csak azt szándékozunk közleni, a mi nálunk érdekes lehet, s lelkiösmeretes dolognak nézendjük, semmit sem adni csak azért, hogy lapjainkat töltse. Eredeti dolgozatokból pedig törekedni fogunk mindent olyat adni, a mi irodalmunk jobb termékei közé számíttathatik, vagy legalább körülményeink között nyereség lehet az irodalomban.

Ügyekeztünk minden összegyűjthető erőket és tehetségeket lapjaink körűl összegyűjteni, s örvendezve dicsekedhetünk azon ritka szerencsével, hogy új pályánkon hazánk annyi jeles íróitól segíttetünk. De valamint egyrészről mindent elkövettünk, a mi kezdeményünk hasznára szolgálhatand, úgy más részről némi aggodalom támad bennünk, hogy talán épen ezen előkészület által oly reményeket gerjesztettünk az olvasó-közönségben, melyeknek megfelelni képesek nem leendünk. Mi jól érezvén a vállalat nagyságát s erőnk középszerűségét, semmi rendkivüli dolgokkal nem kecsegtetjük olvasóinkat, egyedül ügyekezet és szorgalom az részünkről, a mi iránt teljes biztosságot nyújthatunk. A mit olvasóinktól előlegesen kérünk, abból áll, hogy lapjainkat ne egy-két számból s úgy szólván születésök napjain, hanem több számok után itéljék meg; ha kinek pedig várakozását húzamosabb idő után sem volnánk képesek betölteni, azt bizodalmasan kérjük: legyen

szives magával számot vetni az iránt, mily nemű volt várakozása, s ha megfontolva a körülményeket, reményei nem mentek-e túl a tehetségeken? Hiba mindkét részről képzelhető: a miénkről, ha igazságos kivánatoknak meg nem felelünk, az olvasó részéről, ha oly valamit vár tőlünk, minek teljesitése vagy erőnket múlja felül, vagy körülményeink között nem lehetséges.

A FORDÍTÁSOKRÓL.

Goethe, *West-östlicher Divan* czímű fordításához ragasztott jegyzései s magyarázatai között a fordításokról ezeket mondja:

«Fordítás háromféle van. Az első bennünket saját értelmünkhöz mérve ismertet meg a külfölddel; az egyszerű prózai fordítás erre legalkalmasb, mert az által, hogy a próza a költői műnek minden sajátságait egészen elmellőzi s még a költői enthusiasmust is közönséges vízlapályig vonja le, kezdetben a legjobb szolgálatot teszi; mivel bennünket az idegen jelességekkel saját nemzeti itthoniságunkban, mindennapi életünkben lep meg, és a nélkül, hogy tudnók, mi lel, egy magasabb hangulatot kölcsönöz, s valódilag épít bennünket. Ilyen hatása lesz örökké Luther (németre fordított) Bibliájának.

Ha a Nibelungen mindjárt alkalmas prózára fordíttatván, nép könyvévé bélyegeztetik, sok nyereség lett volna belőle, s ama különös, komoly, mogorva, rémletes lovagszellem a maga egész erejével megnyerte volna tetszésünket. Kell-e ezt még most is tenni, s tanácsos-e, azok fogják legjobban megitélni, kik ezen régiségekkeli foglalatosságra magokat elhatározottabban reá szánták.

Erre egy második időszak következik, hol az ember magát ugyan a külföld körülményeibe helyezni, de sajátképen csak idegen értelmet magáévá tenni, s ezt önnön értelmében visszaadni ügyekszik. Ezen időt a szó legtisztább értelmében parodiainak lehetne nevezni. Nagyobb részint

szellemdús emberek azok, kik magokat ily munkára meghivottaknak érzik. A francziák ezen módot használják minden költői mű fordításánál. Delille fordításában százonként lehet rájok példát lelni. A franczia a mint az idegen szavakat ejti, úgy bánik az érzésekkel, gondolatokkal, sőt tárgyakkal is; ő minden idegen terméknek egy surrogátumát kivánja, mely saját földén és telkén termett.

Wieland fordításai ezen osztályhoz tartozók. Neki is egy sajátságos értelmi és ízlési érzéke volt, melylyel a régiekhez és külföldhöz csak annyiban közelített, mennyiben illendőnek hitte. E derék férfiú a maga kora képviselőjének nézethetik. Neki rendkivüli hatása volt, a mennyiben épen az, a mit vélt, s a mint magáévá tette és közlé, kortársainak is kellő és éldelhető volt.

Minthogy azonban sem tökéletesben, sem pedig tökélytelenben, nem maradhat az ember sokáig, hanem egyik változásnak követnie kell a másikat, megértünk egy harmadik időszakot is, melyet a legfőbbnek és legutolsónak lehet nevezni, azt t. i. hol az ember a fordítást az eredetivel ugyanazonná (identisch) akarja tenni, úgy hogy ne egyik a másikért, hanem a másik helyét teljesen kipótolva, álljon.

Ezen mód eleintén a legnagyobb ellenszegülést támasztotta, mert a fordító, ki magát szilárdan az eredetihez köti, kevésbbé vagy jobban a maga nemzetének eredetiségét tagadja meg, s így egy harmadik támad, melyhez a sokaság ízlésének még mívelődnie kell.

A soha eléggé nem becsűlhető Voss eleintén nem elégíthette ki a közönséget, míg csak az magát ezen módba bele nem alkalmazá, bele nem szoktatta. Ki azonban jelenleg áttekinti, mi történt, micsoda fogékonyság jött a németek közé, mely rhetori, rhythmikai, metrikai hasznok vannak a szellemdús, talentummal bíró ifjú előtt, miként vezettetnek fel közöttünk kétszeresen és háromszorosan, németekké változott idegenek gyanánt, Ariost és Tasso, Shakespeare és Calderon, az remélheti, hogy a literatúra

történetei őszintén meg fogják mondani, ki törte legyen meg annyi akadályok közt ezen útat először.

Hammer dolgozásai is hasonló bánásmódra mutatnak a keleti műveknél, hol főképen a külső formához közeledés ajánlatos. Mely végtelenűl jobban mutatkoznak Firdusi fordításainak némely helyei imént nevezett barátunktól, mint azon átdolgozóé, kitől némelyeket a *Fundgruben* czimű gyűjteményben olvashatni. Ezen módját egy költő átdolgozásának a legszomorúbb tévedésnek tartjuk, melyet szorgalmas, s egyébiránt ilynemű munkára termett, fordító választhata.

Minthogy azonban ezen három időszak magát minden literatúrában ismétli és váltogatja, sőt a bánásmódok egy időben is gyakoroltathatnak; most a Schahnahmék és Nisami munkáinak egy prózai fordítása még mindig a maga helyén volna. Az egy futólagos, a fő értelmet kizáró olvasatra használtatott, örvendénk a történetin, a mesésen, s általában azon, a mi ethikai, s mindig közelebbről ismerkedénk meg az érzeménynyel és gondolkodásmóddal, míg végre velök teljesen öszvebarátkozhatánk!

Emlékezzünk azon nagy tetszésre, melylyel mi németek Sakontalának egy ily fordítását fogadtuk; s a szerencsét, melyet teve, azon közönséges prózának kell tulajdonítanunk, melybe a költemény felolvasztatott. De most a maga idején volna egy harmadik nemű fordítást adnunk, mely az eredeti különféle dialektusainak, rhythmikai, metrikai, és prózai szólásmódjainak megfelelne s nekünk a költeményt a maga egész sajátságában újra kedvessé és itthonivá tenné. S minthogy Párisban ezen örök műnek egy kézirata van meg, ezen munkával egy ott lakó német magának előttünk halhatatlan érdemet szerezhetne.

A felhőkövet Megadhutának angol fordítója szinte nagy becsültetést érdemel, mert egy ily munka első ismerése időszakaszt csinál életünkben. De az ő fordítása sajátképen a második időszakba való; paraphrastikus és pótló, öt lábú jambusokkal hízelkedik az éjszaki fülnek s érzéknek.

Ellenben a mi Kosegartenünknek köszönök néhány verset közvetlen az eredeti nyelvből, melyek mindjárt más értelmet adnak. Ezenfölül az angol, motivumok átváltoztatását engedett magának, melyeket a gyakorlott æsthetikai szem azonnal fölfedez és rosszal.

Miért neveztük legyen a harmadik időszakot egyszersmind utolsónak, kevéssel megmagyarázzuk. Oly fordítás, mely magát az eredetivel ugyanazonná ügyekszik tenni, végtére az interlineáris fordításhoz közeledik, s nagyon megkönnyíti az eredetinek értelmét; ezáltal fölvezettetünk az alapszöveghez (textus), sőt vitetünk, s így végtére az egész kör bezáródik, melyben az idegennek és honinak, ismertnek s nem ismertnek egymáshoz közeledése mozog.»

*

Miket itt Goethe a fordítási müvészetről oly jól s elvek tekintetében kímerítőleg mond, az a német nemzet találmánya, s valamint az, úgy gyakorlatilag is ő űzi azt legszerencsésebben, s a legnagyobb remekeket e nemben nálok láthatni, de rajtok e tekintetben a nyelv is sokat könnyít. Mi magyarok nehezen leszünk valaha oly fordítók mint ők, mert egyebet nem említvén, megjegyzésre méltó csak az is, hogy nyelvünk természeténél fogva szavaink csaknem minden változatnál egy-egy szótaggal nevekednek, mi a legszebb szót is alkalmatlanná és rúttá teszi, s péld. a jól hangzó *szerencse* fölnevekszik *szerencsétlenségeknek*-ké. Mit a németek a fordítási művészet iránt tudnak, nálunk sem egészen új már. Az enyészhetetlen érdemű Kazinczy régen szóba hozta azt, csakhogy az eszme még mindeddig nem foganszott meg közöttünk, s fordítóink többnyire csak a Goethe által osztályzott első időszakba számítandók. Maga Kazinczy, a sok tekintetekben legjelesebb magyar stilista művész, a régi classikusok fordításában nem volt eléggé szerencsés, legalább Sallust — minden nagy becse mellett is — nem az a maga neméban, a mi Marmontel és Boufflers a magáéban. De az

igazságos nem hagyandja fontolat nélkül a feladatok különbségét, s itéletében az úttörőt megválasztja attól, ki már maga előtt nyomokat lel. Kölcsey talán az egyetlenegy közöttünk, ki az Ilias elkezdett fordításával reményekre ébreszte, hogy, ha tehetségek szorgalommal és munkatürödelemmel párosodnak, s a nyelv kincsei nem hagyatnak sok figyelem s használat nélkül, a harmadik időszakba eljutás, habár nem oly szerencsével is mint a németeknél, legalább egészen lehetetlen nem lesz. Erre azonban törekedniök kellene azoknak, kikben erő van, mert ha mindennek könnyebb oldalát veszszük, lehetetlen, hogy törekedéseink nevezetes sikert hozhassanak elő.

NYELVÜNK MÍVELTETÉSÉRŐL.

Nagy életnek, nagy mozgalomnak bizonysága az, mi nyelvünkkel legújabb időben történik. Új szó és szólásmód, szokatlan beszédfordulat annyi jelenik meg nyomtatványainkban, hogy annak, ki még ma is veszélyt hisz a nyelvújításban, kétségbe kell esnie e tünemény felett. De hála sorsunknak, a neologismus teljesen kivívta a diadalt, kivívta annyira, hogy azok is, kik ellenkező véleményen vannak, észrevétlen, öntudatlanúl, elsodorvák az özöntől; mert ha gúnyolódnak, ha még vitatkoznak — *szóval* természetesen, mert írásban megszűnt minden vita — új szók segedelmével vitatkoznak, azaz: magok eszközűl tényleg használják azt, mi ellen elvileg buzgának, minek helyességét tagadák. Kell-e ennél erősebb bizonyítvány, hogy a nyelvújítás feletti pör, a kezdetben oly élesen, annyi elkeseredéssel forrongott irodalmi csata, már bevégzett és kivívott csata, és, ha isten korunkig élni engedő ez elvnek első, legcsüggedetlenebb, legbuzgóbb bajnokát és zászlóvivőjét, a mindekkorig nem eléggé méltatott Kazinczy Ferenczet, ki egykor ez ügyért sokat szenvedett, üldöztetéseket tűrt: most örömmel kiálthatna diadalt. Fájdalom! a sors nem engedte neki e homloka verítékével megérdemlett elégtételt. A diadal örömét fiatalabb társainak hagyta, kik nem mérhetik ugyan öszve magokat vele ez ügy iránti érdem tekintetében, de kiknek a keserű pohár néhány cseppjeit, melyet az ősz nyelvbajnok csaknem fenékiglen kiürite,

vesznek időt, hogy azt kifürkészszék, nem arra, hogy kissé emlékezetöket megerőltessék, hanem szót csinálnak; vagy szolgailag leforditják az idegen összetételt, szólásformát, és újítnak legkisebb aggodalom nélkül, újítnak számot nem vetve magokkal, vajjon tanulták-e valaha a szóképzés szabályait, nem ügyelve a nyelv meglevő kincseire, származat, hasonlat vagy hangzási szépségre, s mi fő dolog volna, a nyelv szellemére. Így készül aztán a szám nélküli badar szó, a szabálytalanúl alkotott rút hangzású, így csúsznak be magyartalan kifejezések, melyeknek nagy része jó is lehet, de szükségtelen, felesleges, nagy része pedig képtelen és rossz, s így is, amúgy is kiveszi nyelvünket eredetiségéből, mely régi írókat olvasva, annyira meglepi az értőt szépség és erő és kifejezési rövidség által, s legyenek az ilyenek aztán bármi fattyú kinövések, hírlapjaink útján rohanó sebességgel terjednek el és jő divatba minden új faragvány hónapok, hetek, sőt napok alatt; mert mindenki eléggé önhitt nyelvmívelő, gazdagító szerepet vállalni, szóval a mily meggondolatlanúl készíttetnek, oly lelkiösmeretlenűl el is fogadtatnak e korcsok.

Kettőre vagyok bátor figyelmeztetni e nyelvmívelő és gazdagító urakat. Egyikre, hogy szavak készítéséhez tartózkodva, sőt jobb, ha nyelvszabályok ismerete nélkül épen nem fognának; másikra, hogy szók, kivált műszók alkotásához még nyelvszabályok ismerete sem elégséges: ahhoz dologismeret is kell. Nyelvtudós dologismeret nélkül nyelvtanilag jó szót fog alkotni, de mindig azon veszélynek leend kitéve, hogy nem bírván tiszta fogalmával a kifejezni kellett dolognak, szava nem lesz bélyegző, eléggé megkülönböztető, eszmét vagy gondolatot helyesen kifejező s fogalomzavarra adand alkalmat. A dologismerő viszont, a szakember, de nem nyelvtudós is egyszersmind, rosszúl alkotott, szabályokkal ellenkező szóval fejezendi ki a különben általa jól értett dolgot. Az Athenæum 1842. II. félév 46. számában megrótt bányászati műszók is, például, alkalmasint oly nyelvtu-

dós által készíttettek, ki bányászati ismeretekkel nem bírt. Így képzelhető csak, hogy a «Markscheider, bányamérnök», *anyagválasztó* és *érczválasztó*nak fordíttatott, nem hibásan nyelvtanilag, de felette hibásan dologismeret tekintetében. S így kell ennek lennie mindig, midőn természettudományi munkát fordít, ki maga csak nyelvértő, de nem természettudós; vagy törvénytudományit a nemtörvénytudós, a minő gyári fordítmány elég készűl könyvárusi parányi díjért napjainkban, midőn iskolai magyar könyvek mindinkább szükséges áruczikkek kezdenek lenni.

Azokat, kik dologismerők levén, de nem nyelvtudósok egyszersmind, szabálytalanúl koholt új szavaik miatt minden tétova nélkül nyelvrontóknak nevezhetjük. Mert ha valaki, az méltán érdemli a rontó nevet, ki rendszert és szerkezetet bont; azaz: bizonytalanná, kétessé és ingataggá törekszik tenni a szabályt, mit eddig a nyelv követett; bizonytalanná teszi pedig az által, ha képzőkkel úgy alkot szavakat, a hogyan eddig alkotva nem voltak, ha igékkel köt össze képzőket, mik nem igékhez valók; vagy viszont ha szólásmódokkal él, melyek a magyar nyelv szókötési szabályaival meg nem egyeztethetők: mindezek által csak a nyelvszabályoktóli kivételek száma sokasíttatik, s nehezíttetvén a nyelvtan-író tiszte, nehezíttetik egyszersmind a nyelvtanulás is, a mi végtére, oly szövevényessé, oly tömkelegivé teheti nyelvünket, miből sem tanító, sem tanuló tömérdek nehézségek nélkül ki nem lábolhat. Komolyan inthet ez mindenkit, hogy avatlan kezekkel szócsináláshoz s általában nyelvgazdagításhoz nyúlni nem kell; mert avatlan kezek inkább szegényülést eszközlendenek, szegényülést szilárd, kivételek gyengített szabályokra nézve. Való, hogy őseink nyelvtani ismeretek nélkül alkottak szavakat ösztönszerűleg; de mi a mívelődés által elvesztők ezen természeti ösztönszerűséget, elvesztők a sok nyelvek tudása és elözönlése által is, nekünk tanulnunk kell kölcsönös értesülés útján;

egyik embernek a másik, egyik kornak a másik vállain kell tova és mindig magasabbra emelkednie, hogy biztosan haladhassunk, s miket nyelvbuváraink hosszas kutatás és elmélkedések útján szabályúl alapitottak meg, azt nem tudnunk nem szabad; könnyelműleg összegázolnunk pedig ellenkezik nemcsak a józan észszel, hanem azon szent érzelemmel is, melylyel ez egyetlen és legbecsesebb nemzeti kincsünkhöz viseltetnünk illik.

Kell ez alkalommal még egy tárgyat érintenem csak röviden, mi nyelvünk mívelésére nézve akadályozó befolyást gyakorol.

Nem tagadhatni, hogy íróink a legutóbb évtizedben stilistikai tekintetben haladást tanúsítnak, s ha tán egyes kitűnő jelenések gyérebbek is, mint óhajtanunk kellene, s a megelőzött idők után igényelni lehetne, de haladásunk egész tömegben tény. Egyes írók nem igen emelkedtek ugyan, stilisticai tekintetben, kitünőleg Kazinczy és Kölcsey, vagy a szinte correct és kényes nyelvű Szemere Pál fölébe, de a tömeg szembetűnő magasságban áll a régibb tömeg felett. A sokaság ügyesebben és nagyobb szabatossággal fejezi ki gondolatait ma, mint ez előtt, s a vég nélküli szélesség, laposság a beszédben, mely oly igen divatos vala mind irodalomban, mind hivatalos nyelvben, felette sokat változott újabb időben, s a legszebb reményeket igéri jövendőre; de nem haladtunk hasonló buzgalommal nyelvtani hibátlanság tekintetében. Itt a gondatlanság folyvást nagy s mint fölebb érintém, nemcsak a tömegben, hanem egyes íróknál is, kiket a legjobbak, a kitünőbbek, közé lehet soroznunk, s e gondatlanság naponként jobban kezd harapózni, és, a mi leggonoszabb, az ez iránti ellenészrevételek némelyekor igen makacs és egyszersmind nevetséges ellenszegülést idéznek elő. Egy esetet, mely igen jellemző, tanulságos leszen megemlítenem.

Az Athenaeumban egyik magyar szerkesztő nyelvhibák miatt rovatott meg. Nemsokára lapjában védelmi czikk jelent meg a megrovásra, hol az mondatik, hogy nyelv-

hibák miatti korholások, még most igen koraiak, mert nincs elhatározva, mi jobb: egyik így vélekedik, másik amúgy. A magyar tudós társaság nyelvszabályai ellen is — úgy mond — történtek felszólalások, tehát azok sem lehetnek követendő példány, és általában nyelvünk dolgában semmi sincs még megalapítva, elhatározva. Én ezt felette helytelen és kártékony okoskodásnak tartom. Véleményre ellenvélemény, állításra ellenállítás mindig lesz, míg a világ, míg emberek. De azért csak kell mégis valamely véleményhez csatlakoznunk s kell magunkat valamire eltökélnünk. Némi dolgokat már kifejtettek nyelvbuváraink, miket ma igazaknak ismerünk el; a jövendő kor meglehet megczáfolandja, s nem fogja igazaknak ismerni, de meddig ez nem történik, meddig senki sem bírja feldönteni: addig csak el kell fogadnunk. Ha azon okból, mivel valamit czáfolhatónak sejtünk, ámbár megczáfolni magunk sem tudunk, elvetnénk: akkor soha sem lehetne magunkat valamire eltökélnünk; mert igen kevés van oly örök, oly változhatlan igaz, mint kétszer kettő négy. Nem az a kérdés: mi fog történni nyelvünkkel jövendőben, hanem az, mi történt eddig s hogyan áll az a jelenben. Ki maga lábain akar és tud járni, ám csináljon magának rendszert, saját meggyőződése előtt jobbat, mint a fennálló, alkosson szabályokat és legyen hozzájok következetes, csak istenért, ne csapongjon ide is, oda is; mert két ellenkezőből vagy egy, vagy egy sem, de mindkettő nem lehet igaz. A ki pedig nem tud, vagy rest, vagy nem ér rá nyelvtani tárgyakban buvárkodni, annak legtanácsosabb a magyar tudós társaság nyelvszabályait elfogadni, melyeket az írók többsége, csekélységeket kivéve, már eddig is követ; mert leghihetőbb, hogy az idő erre nyomandja majd a maradandóság bélyegét. Sem így, sem amúgy, vagy így is, amúgy is és mindenkép, azért mert semmi sincs megalapítva: ez csak restség, vagy tudatlanság, vagy tanulni nem akarás ügyetlen palástolója.

Az akadémia «szabadjára hagyá az írókat írni a mint

tetszik», így vigasztalja magát az említettem lap védelmi czikkjének írója. Igen is, mert az akadémia nem törvényhatóság, hogy valakit kényszeríthessen, és a tudományok országában nem is lehet rendőri parancsokkal kormányozni; itt a józan ész a politika és hatósági erő. Józan ész parancsolja embernek, hogy tetteiben okosság, következetesség legyen vezére s hogy azon véleményhez csatolja magát, mit legalaposabbnak lát. Egy az akadémia által kiadandó nagy grammatikától vár e czikk írója, és várnak sokan, üdvöt, s hiszik, hogy ez majd elhatározand mindent, addig pedig, míg ez el nem készűlt, nincs véleményök szerint semmi elhatározva. Szabad legyen erre nézve megjegyeznem, hogy a kik ily reményt táplálnak, igen fognak csalatkozni. Az akadémia által készítendő grammatika ellen is lehetnek s bizonyosan lesznek észrevételek, mert ez is csak emberek munkája lesz, min ember mindig a végetlenig igazíthat, változtathat; s úgy elhatározni nyelvkérdéseinket, hogy azokhoz többé soha kétség ne férhessen, mint talán sokan vélik, ez sem, és végtére semmi sem fogja. Azért a dolgokat úgy kell venni, mint a jelenben vannak; miket ma vizsgálat után alaposnak ismerünk el, el kell fogadnunk, s mindaddig szilárdan követnünk, meddig meg nem czáfoltatván, akár általunk, akár mások által, jobbal föl nem cseréltetnek, de megczáfolni nem tudva el nem fogadnunk, s egy jövendőre várnunk, mely szinte nem biztosíthat örök igazságok felől, oly cselekedet leend, mint azé, ki a patak lefolyását várja, mely ömlik és ömledezni fog végetlenig.

E gondolatokat nem azért írtam itt le, mintha a nyelvújítás egykori megszelidíthetlen ellenségeihez hasonlólag én is rettegésben volnék, hogy a rosszúl alkotott új szók, helytelen fordítmányok s néhány író nyelvtani gondatlansága tönkre teendik nyelvünket. Nem, én ilyesmitől nem félek. A nemzet nagy tömegében van ilyenek iránt jó tapintat és érzék, mely a helytelenségeket, ha kis időre elfogadta is, később elveti, s csak a jónak ad maradandó-

ságot. Szólok csak azért, mert hibáinkra egyet-mást figyelmeztetnünk mindig hasznos, és azért főkép, mert e forrongási időszakban kivált, midőn nem azon egyetlen józan önállás és függetlenségre látszik hajlandóság, mely senkit vakon követni nem akar, hanem azon fonák önhittségre, hogy egymás szavára ne figyelmezzünk, igen üdvös, habár ismételve többször is, elmondani, miként nyelvünk ügyetlenűl kezelt mívelése lassítja, akadályozza az előmenetelt, és károsít bennünket az időben; pedig az időnyerés általában egyike a legbecsesebb sorshúzásoknak, kétszerte becses nekünk, kik a század nagy mozgásaitól csaknem mindenben oly messze elmaradának, s perczeinkkel gazdálkodnunk oly dicséres fösvénység volna.

NEMZETISÉG ÉS NYELV.

Akadémiai beszéd. 1846.

Az emberi kebelbe egy hatalmas érzés van oltva, egy ösztönszerű vonzódás azon föld és tájhoz, melyen születénk és nevekedtünk. Megszokásnak állítják mások, én velünk szült sajátságnak hiszem. Legyen bár egyik vagy másik, de tagadhatlan. Mint a madár fészkéhez, mint az állat azon bérczhez, hol táplálékot lel, s melynek sziklaüregében megvonúlhat, hű marad: úgy a még kevés öntudatra ébredt is, fejletlen eszméletével azon göröngyön függ, melyen született, élelmet és menedéket lelt. És e vonzalom nemcsak megmarad benne, midőn értelme szélesebb kört, fogalmai tisztúltabb világot nyertek, hanem ekkor szilárdúl meg és válik magasabb szenvedélylyé, mint ama puszta menedék és táphely iránti volt: a hazaszeretet nagy és nemes szenvedélyévé. Történetírás tanusítja, hogy minden időben és minden népeknél, melyek a mívelődésnek némi fokára emelkedtek, a haza neve szent volt, s még a mélyen elfajúlt nemzetek sem tagadták azt meg. Nincs is ember, ki magában a szív e szép érzelmét egyszer-másszor fellobogni ne tapasztalta volna. Az apai hajlék, melyben bölcsőnk rengett, hol első hangjait rebegénk az örökre kedves anyanyelvnek, a patak, melynek virágpartjain játszadozánk, az erdő, melynek árnyában gyakran pihentünk, a honi föld határát koszorúzó halmok, melyeken szemeink sokszor édes sejtések közt andalgának, rokonaink, játszótársaink, szóval

gyermek- és ifjúkorunk kis országa, egész életen át szivünk kedvencz tárgyai maradnak. Még a kopár sivatag is, ha honunk volt, olthatatlan vágygyal vonz magához, és a távolbóli visszaemlékezés a fiatal kor gyönyörű álmainak fátyolán lát minden tárgyat a haza földén. És nincs okunk csodálni, ha a regényes Svájcz lakosa, elválasztatván hegyeitől, meghal bánatában, midőn a grönlandi ember is komor jéghazáját és a néger égő homok sivatagait oly mondhatlanúl szereti. A szegény német vándor, kit balszerencse, üldözés vagy éhség, az Oceánon túl Amerika földére űzött, gyarmatát hazája édes nevén nevezi el. Oly kedves még a hálátlan hazának emlékezete is! Isten oltá a szívbe e mély érzelmet, mely a míveletlen emberben csak ösztönszerű, de a polgárilag kifejlettben hatalmas meggyőződéssé szilárdúl. Ez érzés, mely mindenkit saját fészkéhez, rokonaihoz, a vele egyértelmű, gondolkodású és szokású emberekhez von, leszen aztán szülő oka azon elváltságoknak, melyekből családok, népek és nemzetek alakúlnak, miket isten azért akart így, hogy általok az emberi fejlődés forrásait nyissa meg. Mert az emberszellem végetlen gazdagságát a több oldalú élet, különböző módok és sajátságok által fejleszti ki. Ezért alkota a természet változatosságot, különböző országokat és éghajlatokat, különböző jótékonyságokkal hozván létre; ezért képezé az embert különböző alakkal és természettel, ösztönnel és hajlammal, tehetséggel és erkölcsökkel. Tengereket és folyókat, hegyeket s mélységeket rakott a népek közé, egyszersmind törekvést oltva keblökbe, hogy elvált állapotjokban is közös czélokban, az egész emberiség czéljaiban, egyesűlni ügyekezzenek. Mert az ember, noha magában véve is egész, része mégis az emberiségnek és tagja annak, s így rokon s egy a többi emberekkel. Az egy tájra szorított embercsoport könnyen szövetkezik egymással. Az érzéki világ különböző környezete, kölcsönös szükségek s azok kielégítése, közös munkák és élvek, egymás sorsábani részvét, hasonló örömek s fáj-

dalmak, egy ily külön élő családcsoportot egy magában vett egészszé és más társaságtól idegenné képez, s így támad a nép itt és amott. Ezen különvált népben aztán természet szerint egy s ugyanazon élet van; mindnyája emberekből áll, s minden ember tagja az emberiségnek. A szellem, mely nyilatkozni törekszik itt és ott, ugyanaz; mindenütt emberi, mindenikben a míveltség és emberiesség iránti vágy és benn lakozó erők teljes kifejlése az, mi őket vonja és ösztönzi. De ezen szellem, ezen általános élet, minden népben módosúl és sajátlag mutatkozik, és oly elhatározott egyéni jellemet nyer, mi csak egyik népben van meg, s csakis ebben kell meglennie. A jellemeknek ezen több- és különféleségében leplezi föl magát az élet gazdagsága. A szellemnek minden nyilatkozásai, melyek ezen egy népben valódilag kifejlenek, sajátságos bélyeggel bírnak, melyek semmi más népnél nincsenek és nem lehetnek meg. Valamint az egyetemi nyelv, mint legközvetlenebb tüneménye az észnek, mint egyetemes értelem, minden külön népnél nemzeti nyelvvé leszen, mivel az egyetemes ész is, nemzeti észszé vált, azaz meghatározott sajátságot nyert, úgy az alkotmány és jog, erkölcsiség és vallástudomány, és művészet saját bélyeget hord magán, habár nem mindenki által felfoghatót is, mely eme népnek tulajdona. Minek nincs ily bélyege, mi a nép közé kivülről hozatik, csak akkor nyer erőt és életet, ha a népnek táplálékúl szolgál, ha máskép alakúl és ennek sajátságaiba olvad át. Ily felolvadás nélkül csak a nép elenyésztével tarthatja fenn létét.

Ezért minden népnek első törekvése, és kell, hogy első törekvése legyen, önállását fentartani, szabad és független maradni minden más nép uralmától, hogy lehetőleg megőrizze a sajátságos jellemébeni szabad kifejlést, és ne tűrje, hogy rá idegen nép idegen élet érzelmeit erőszakolja. Mert minden élet szereti önmagát, óhajt és törekszik terjeszkedni, mindent hatalma alá vetni, hogy

maga teljesen szabad lehessen. Innen van minden népben az ösztön más népek közt és felett kitűnni, érvényességre emelkedni, másoknak parancsolni ép úgy, miként egyesek egymás közt és ellenében. A népeknek, valamint egyes embereknek, van szégyenök és becsületök. A legnagyobb becsület és legnagyobb szerencse szabadon állni, saját erőben és függetlenűl, s ha túlnyomó nem, legalább hasonló lenni más népek irányában, és daczolni bírva és merve minden bárhonnan keletkezett megtámadással. A legnagyobb szégyen és balszerencse ellenben más népnek alávetve lenni, idegennek szolgálni, másnak sajátságait elfogadni, táplálni és magáéi gyanánt előmozdítani. A szabad függetlenség nem a legfőbb czél ugyan, mire törekedni kell, hanem a legszükségesebb eszköz, mi nélkül a nép, mint nép, semmi üdvös czélját nem érheti el. Mert a nép meg van semmítve, ha sajátsága megsemmíttetett; a sajátságnak pedig meg kell vagy legalább meg lehet semmisűlnie, ha idegen uralomnak van alá vetve.

Egyes ember lánczszeme a népnek és emberiségnek; szükségképen tartozik mindkettőhöz, és szükségképen ered abból. Az emberiségre nézve azon rendeltetése van, hogy mindent, mi benne szellem és erő, szabadon és teljesen kifejtsen és kiéljen. A mi pedig a szellemből és erőből, míveltség és emberiességből övé, vagy övé leend, az benne nyilatkozik, népe sajátságában jut hozzá, és ezért csupán ezen sajátságban fejlődhetik ki. Következik ebből, hogy az ő törekvésének egybe kell találkoznia népe törekvésével, melynek ő része, és kell, hogy népének becsülete az ő becsülete, szégyene az ő szégyene legyen. Neki kell akarnia népe függetlenségét, mert annak sajátságait is kell akarnia, és ezeket ismét azért kell, mert élténék rendeltetése szerint csak így élhet, s csak így fejtheti ki szellemét és erőit teljesen és szabadon.

Azért az értelmes ember, vagy, ki emberi kedélylyel bir, szereti népét mint önmagát, mert a nép benne van, miként viszont ő a népben; azért leszen a föld, melyen

atyáitól öröklött sajátságai élnek és honosak, hazájává, melyhez élete tartozik, miből következik aztán, hogy ki hazáját elhagyja, magát hagyja el, és önromlására törekszik, s önromlásában mindazokéra, kik népéhez tartoznak.

Ama vágy: a nép sajátságait, miként azokat atyáinktól öröklöttük — fentartani, előzmozdítani és az unokákra hagyni, hogy azok is tökéletesítsék a törekvést, amaz örököt és szentet, mi minden népekkel és időkkel közös, egyénileg, miként egyedül lehetséges megismerni, fentartani és képezni, és a maradéknak akként átadni: amaz öröm a jó, és fájdalom a balsiker felett, ama készség e czél miatti minden áldozatra egész az életnek vidám kedvveli odaadásaig, személyünk és legdrágább birtokaink alárendelése a közjónak: ez egyedül a hazaszeretet. Nem hazaszeretet ellenben, vagy csupán ösztönszerű, ama szokásérzelem, mely magát a hagyománykép nyert formáktól el nem szakaszthatja, mivel azokbán kényelmeket lel, sem amaz állati puszta ragaszkodás a földhöz és göröngyhöz, melyre önakaratunk és tettünk nélkül, vakesetleg jutánk. Hol szabad vagyok, ott van Róma, úgy mond Brutus, mi azt teszi, hogy nem a hét halom, nem a Tiberis vagy ama falak teszik hazámat, hanem a római lelkek sajátságos szabad érzelme. Hol rómaiak vannak, ott van Róma, hol népem sajátságai élnek, ott van hazám.

A népsajátságok ezer jelekben mutatkoznak. Tett és szenvedés, vallás és erkölcs, tudomány és művészet, jog és törvény az indulatok és szenvedélyek nyilatkozásai mindannyi bizonyítványai annak, de semmi annyira vissza nem tükrözi azokat, mint a nép nyelve és története. Azért a népeknek nincs szentebb ereklyéjök és félthetőbb kincsök, mint nyelvök és híven jegyzett történetök. Szó és tett jellemzik az embert, szó és tett a népet. A nép ajkán élő nyelvből és az eseményeket ábrázoló történetből leginkább megismerhetni a nemzeteket. Mi fontos minden népnek saját története, arról más alkalom-

mal akarok szólni, most csupán a nemzeti nyelvre kivánom hallgatóim figyelmét fordítani.

Méltán mondották már a legrégibb idők bölcsei, hogy a beszéd és ész egy, s hogy az ember beszéd által különbözik az állattól, mely csupán hangokat ad. A beszédtehetség és annak eredete megoldhatlan talány, és megfoghatlan tünemény. Ezért sokan mindenek felettinek tartván azt, mit ember önerejéből föltalálni képes, nem képzelhették egyébnek isten közvetlen ihleténél. S valóban, ha a nyelvek szellemének vizsgálatába bocsátkozunk, oly tömkelegbe bonyolítjuk magunkat, melyből végre csak azon vallomással menekszünk, miképen azt megfogni nem vagyunk képesek. Annyi igaz, és tagadhatlan tény, hogy csaknem minden nyelvben nyomai vannak egy közös eredeti nyelvnek, az emberi közös érzelemnek és nézeteknek, melyek szerint mindazt, mi az emberekben végbement, mit észrevettek, kifejezték. Számos különböző népek nyelvében sok tárgy ugyanazon szavakkal neveztetik. Valamint a test átlátszó leple a léleknek, úgy a nyelv teste az ember belsejében munkáló szellemerőknek, mennyiben azok külsőleg is alakúlni akarnak; szóval az a szellem nyilatkozása, kitörése. És a mint a nyelv a szellemnek külsőképen alakulandó hangja és kitörése, vagy maga a beszélő ész: úgy az egyes nyelv az egyes nép szellemének hangja és nyilatkozása, példáúl a franczia és angol nyelv a franczia és angol népé. Benne ki van és szükségkép ki kell fejezve lenni azon bélyegnek, mi azon nép sok sajátságaival megismertet, melyeket az beszélvén kifejez. A nép nyelve által tehát sokat megtanulok a nép felől, ha annak soha egy tagját sem láttam is. Példáúl, ha görögűl és latinúl értek, sok magyarázatot nyertem a görög és római nép gondolkodásmódja, érzelme, nézete, kedélye és jelleme felől. A nyelv tükre azon népnek, mely beszéli. Belőle megláthatom, mit akar, hová törekszik, mily hajlama van, mit szeret és gyakorol leginkább, szóval, miben áll sajátképi élete és vágya. A mint a nyelv különböző időkben

változik, visszatükrözi a nép elő vagy hátramenetelét, erejét vagy lankadását, egyszerű vagy mesterkélt módját, élénkségét vagy dermedt állapotát. A beszéd külső képe a kedélynek. Ez levén azon alak, melybe az egész ember, ki valamely nyelvet beszélt, gyermekkora óta, mintegy beleolvadt és tapadt, mi legerősebben elfoglalá: ez aztán mind szellemére, mind lelkére oly bélyeget nyoma, miszerint érzeni, gondolkodnia, szeretni és élnie kell. A nyelv az elhúnyt nemzedékek megmerevűlt szelleme, melyet az ajak éleszt föl, midőn szavakat mond; a nép egész életének és lényének mozgékony betűkbe nyomott és olvasható története.

Ha igazak, miket imént mondottam, s mikről a gondolkodó hamar meggyőzheti magát, hogy a nyelv a népnek legbensőbb kedélyét, elrejtett történetét, legrégibb fejlődését, szóval egész érzése, gondolkodása, képzelete és élete módját magában foglalja, következik, hogy változván a nyelv, változnia kell vele s általa a népnek is. Mi a nyelvet összezagyválja és keveri, idegenszerűvel és rokontalannal vegyíti, s annak tiszta folyamát és derűltségét bármi módon zavarja, mindannak szinte befolyása van a nép megzavarására és önmagábóli fejlődése gátlására. Mert az életnek szellemibb és bensőbb eleme a beszédnél semmi nincs. Önkényt foly ebből, hogy ha a nép nem akarja elveszíteni azt, mi által nép, ha minden sajátságait meg akarja őrzeni, úgy semmire sem kell annyira ügyelnie, mint arra, hogy nyelve ki ne veszszen és el ne korcsúljon, hanem eredeti tisztaságát és bélyegét megtartsa.

A nyelv kiveszése és elfajúlása sokképen történhetik. Idegen népek özönlik el mint győztesek az országot, vagy ellankad, puhúl és fajúl maga a nép, mi aztán belsejének tükrét, a nyelvet is, szükségkép romlásba dönti. Leggonoszabb pedig és mindennél szégyenletesebb azon állapot, ha a nép, sajátját megvetve, idegennel és külföldivel kaczérkodik, s ez által kétnemű korcscsá leszen és semmiségbe hanyatlik, miért aztán a nyelvnek is keserűen kell

lakolnia. Ha valamely nép oly botor, hogy egyik vagy másik idegen nyelvet előkelő s mintegy úri nyelvévé teszi és mindenhol avval él, azt használja, az nem tudja többé miben rejlik nemzeti éltének szelleme, hol vannak azon nagyszerű szentségei, melyekben ereje, uradalmának tettei és parancsainak hatalma alapodik, az elenyészni s idegen járom alá hajolni indúlt.

Mondottam, miképen a nyelv tükre a népnek, külső kinyomata belső élete és története, hajlamai és tehetségei, szeretete és gyűlöletének, szóval, mely mindent visszatűntet. Ha ez való, akkor elkerűlhetlen, hogy magát és kifejezett jellemét annak kedélyébe ne vesse és mintegy bélyegűl rá ne nyomja, ki azon nyelvvel legkorábbi évei óta szakadatlanúl él. Ha például a magyar gyermek harmadik-negyedik évétől kezdve kiválólag francziáúl beszél, olvas és ír, következőleg ezen nyelven gondolkodik, belé mindinkább a franczia kedélynek bélyege nyomja magát, a franczia iránt előszeretete támad, mert ez az első szellemi élelem, melylyel gyermekkora tápláltatik. És a gyermek lelke, miként viasz, minden belenyomott formákat fölvesz és meg is tartja mindaddig, míg azok megmerevűlvén, többé meg nem változtathatók. Az ily gyermeknek csaknem lehetetlen aztán, hogy magát saját népének nyelvébe többé tökéletesen beleélhesse és gondolhassa, lehetetlen, hogy népe kedélyéből, történetéből, művészetéből és legbensőbb ösztöneiből sok örökre homályos, érthetetlen ne maradjon előtte; lehetetlen, hogy a magyar élet, magyar szokások, melyek az egész néppeli egyetértés és érzésből támadhatnak, valaha szeretete tárgyai lehessenek, vagy legalább azon mértékben lehessenek, mint lettek volna, ha képzésének eszköze a magyar nyelv leendett. Minden rokon-és ellenszenvei idegenszerűek lesznek, mert neki elejétől fogva elforgattatott azon kulcs, mely népének legbensőbb megértését nyitotta volna fel előtte. Az így nevelt ember egyike azon örökre szerencsétleneknek, ki semmi nép közt nem érezheti magát honosnak, nem léphet bát-

ran és szilárdúl, mert mindenütt idegen, hacsak istentől nagyobb és megronthatlan szellemerővel nincs megáldva, mely sokat megbír és sokat képes fölemészteni, mi alatt a középszerű leroskadna. De még az ily gazdag szellem is jövendőben különszerű, nem hasonlító hajlamok és ösztönök és munkálatbani kapkodások miatt lakolni fog balga neveltetéseért. Az ekként felserdűlt magyar gyermeken legjobb akarata mellett is sokszor leszen az idegenszerű, sőt még nemzet-ellenes is, észrevehető. Sokkal veszélyesebb és jellemferdítőbb még ennél is, ha a gyermek zsenge korában, mielőtt lelkébe a nemzeti nyelv beleedződött, két-három nyelvet egyszerre tanul és gyakorol. Ilyenből lesz aztán a valódi nem magyar, nem angol, franczia vagy német, hanem egész világ embere, sok színű és sok oldalú chamaeleon; minden színt és jellemet játszik, de semmi állandó és meghatározottal nem bír. Ha valódi embert akarunk nevelni, ki népét ismerje és értse, szeresse és becsűlje, tápláljuk a gyermek lelkét gyenge korában egy eledellel, saját népének nyelvével és történetével, mint legfőbb tényezőivel a nemzeti életnek. Midőn ezekben erős, midőn az, a mi nemzeti, csonttá és velővé szilárdúlt és vérébe hatott, akkor tanítsuk először holt nyelvekre, melyekben egy elmúlt és kitisztúlt életnek alakjai, az örök emberiség szilárd képei gyanánt állanak és semmi csábítót és kedélyzavarót nem foglalnak magokban, kivált ha akkor állíttatnak a gyermek lelke elébe, midőn abban már a nemzetiség erős gyökeret vert. Később lehet új nyelveket tanúlni és a megértésig gyakorolni, mert beszélni azokat kevésnek leszen szüksége, és zsenge korban veszélyes is, midőn a kedély könnyen fogad magába idegenszerűségeket. A gyermeknevelés és tanításban nem minden szabad és tanácsos a gyenge korban, mi a felserdültnek és fejlettebbnek nem árt. Ezt lelkiösmeretes nevelőnőknek a nyelvtanításnál is meg kellene gondolniok. A franczia és angol máskép neveli gyermekeit mint a német, és másként mint mi, a német utánzói; azért nevel valódi franczia és

angol polgárokat, míg a német hontalan cosmopolitákat, a magyar pedig német-magyarokat, azaz kétfajú korcsokat. Ki az idegent használja, az meg nem tanúlhatja, vagy ha igen, utóbb feledi el sajátját. Kedélye a hasonlatlan és különböző által megzavartatik, és idegenhez csábíttatik, idegen szokást, szeretetet és gyűlöletet szív magába, és saját népiességét nem foghatja fel lelke teljességéből. Idegen alakot öltvén magára, az élet magas erejét és dicsőségét, melylyel saját népe között erősen állhatott és hathatott volna, elvesztette. Egyszerű sarjadékból nevekszik minden, a mi nagy és hatalmas. Ha a mi majmolásunk, míveltségünk tarkasága, ezerféle czikornyáink, sok nyelvünk, sok mesterkélésünk valami emberies és természetszerű volna, látnunk kellene azon jeles embereket, kik általa támadtak. De azokat nem látjuk. Nekünk, kivéve kevés kiveendőket, kiknek száma nem gyengíti az általános állitást, szilárdabb és jellemesebb férfiaink voltak azon időkben, mikor nemzeti nyelven kivül egyebet nem beszéltünk, szilárdabbak még akkor is, midőn tanodáinkban latin nyelvvel gyötörtettünk. Én nem akarom, hogy oda menjünk vissza, de óhajtom, hogy hosszú tévedés, roppant károk után átlássuk, hol van a dolgok mértéke, hol azon határ, melynél a szerfelett sok és szerfelett kevés végződnek. Minden kelleténél nagyobb vegyülés közönyösséget, ingatagságot s jellemtelenséget szül, oly közép lényeket teremt, kik sem szeretni, sem gyűlölni nem tudnak, milyeneknek száma úgynevezett míveltebb osztályainkban végetlen.

Ha már, mint az imént láttuk, az idegen utáni kapkodás, kivált pedig az idegen nyelvveli kora élés egyesekre oly kártékony, mennyivel kártékonyabb az egész nemzetre nézve, melynek elfajulása nagyobb következésű mint egyeseké. Ha valamely nép eléggé szerencsétlen egyik vagy másik idegen nyelvbe szerelmesedni, az önmagát és sajátságait készül elveszíteni, és más idegenné átalakúlni. Legyen aztán a megszeretett nyelv szomszéd nép nyelve,

úgy önkényt megyen azon veszélynek, hogy a nemzet, mely nyelvével meghódítá, alkalom mutatkozván, fegyverrel is uralma alá hajtsa. Ily balga nép nem gondolta meg, miképen isten a nyelvkülönbségeket nem puszta jó kedvéből, hanem azért teremté, hogy különböző népek létezzenek, és mindenik saját módja szerint fejlődvén, kölcsönös egymásra hatás és verseny által segéljék elő az egész emberiség ügyét. Neki a változatosság és sokszerűség tetszett; élénk, gazdag világot teremte, és bele szabad versenyküzdését oltá a különböző erőknek. És így, ki egy álladalom és vallás, egy uralkodó nép és nyelvről beszél, az természet-ellenit beszél, isten örök akarata ellen szegűl, és az ő rendét törekszik megzavarni, szegénynyé, egyhangúvá tenni az ő változatosnak és sokszerűnek teremtett világát. Az ilyen egy czélra dolgozik a hódítóval és zsarnokkal, ki a népeket összeigázni és a szellem szabad mozgalmait bilincseivel fékezni akarja. Azért minden népnek, mely sajátságait és önnemzetiségét szereti, törvénynyé kell tennie, hogy szomszéd élő népnek nyelvét ne beszélje, különben lerombolja azon sarampókat, melyekkel isten a népeket egymástól oly mély bölcseséggel választotta el.

Az eddig mondottakból könnyen észrevehetni, hová czélozok. Én a külföldi nyelvekeni beszéd kártékony divatát akarom magyarjaink közől kiküszöbölve látni. Eszméljünk föl valahára és lássuk át, hogy bennünket ezen divat romlás felé visz, és kivált a közénk berontott német nyelv meghozza ránk a végpusztulást. Mennyit ártott nemzetiségünknek a német nyelv, beszélik történeteink, és láthatjuk mai nap, midőn egész levegőnk meg van telve németséggel, s ellene minden óvószereket megkisértünk, de többnyire sikeretlenűl, mert épen arra gondolunk leghanyagabban, mi legerősebb terjesztője a ragálynak: a beszédre. A német nyelveni csevegés szeretete bennünket az elnemzetlenedés örvényéig vitt. Vannak, kik azt gondolják, hogy újabb időbeni fölébredésünk alatt mindent

megtettünk a magyarosodás emelésére, és nincs többé mitől félni; de én más véleményben vagyok, s azt hiszem, hogy míg társalgásainkból a német nyelvet ki nem irtjuk, míg oly sokan lesznek, kik magyar létökre oly örömest beszélnek egymás közt német nyelven, és e nyelv szükségnélküli használatát nemzet elleni bűnnek nem érzendik, addig sok ok van aggódni a magyar nemzet fenmaradásáért.

A német nép, melylyel még Géza vezér és szent István király korában összesógorosodánk, s melyet hajdan fegyvereinkkel tudtunk féken tartani, míveltségével és míveltsége által nyelvével hódíta meg bennünket, annyira, hogy szinte magunkról is megfeledkezénk. Hajdanában sok állott ellent az elnémetűlésnek. Nagyobb számmal valánk, és minden szorosabb politikai egybeköttetés nélkül a némettel; népünk közelebb az eredeti, el nem korcsúlt, s Európában egészen idegen és külön álló magyar sajátságokhoz; fejedelmeink magyarok voltak, az udvari, kormány- és hadi nyelv magyar. Később mindez változott. Kormánynyelvünk állandóan latin lőn; német, szláv, olasz befolyás váltogatták egymást ügyeinkben, utóbb pedig fejdelmeink szakadatlanúl németek levén, háromszáz év óta gyakorolják ránk német befolyásukat; Zápolya óta Magyarországon nincs magyar udvar, melynek fényében az előkelőbbek csillogni szeretnek, s melyhez szokásokban és nyelvben oly könnyen alkalmazkodnak. Bécs városa szívott magához mindent, a mi közöttünk születés, gazdagság és hivatal által kitűnik. Német kormányunk az elnémetítés elvét századok óta rendszeresen folytatja, és ha II. József korszaka, melyben e fejdelem egy csapással akarta végrehajtani, mi hosszú idők óta előkészítteték, fel nem rázza e nemzetet, és az 1823-ki erőszakos katonaállítás és adószedés oly viharossá nem teszi az 1825-ki országgyűlést, hol egy-két lángszellemű férfiú az újra elaludni készűlőket fel nem riasztja, s figyelmessé nem tesz bennünket, miképen a nemzetiség sokkal félthetőbb kincse a népek-

nek az alkotmányoknál, azóta talán vége volna minden reményeinknek a magyar nemzetiség jövendő felvirágzása iránt. Az utolsó száz év alatt nagy lépésekkel sietett nyelvünk az életből enyészni. Alig volt fejdelmünk, kinek országlása alatt oly nagyot sülyedt volna nemzetiségünk, mint Mária Terézia németséghez édesgető és Bécsbe csábító, szoktatgató szelíd kormánya idejében. Altató hatása volt nemzetiség tekintetében I. Ferencz hosszú országlása is, kivált 1812-től 1825-ig. Hasznos ellenben II. József villanyozó időszaka, mely fölkelté az ellenhatást, és hasznos jelenleg uralkodó V. Ferdinánd országlása, mely alatt nyelvünk visszahelyeztetett törvényes uradalmába. E derék fejdelem csaknem mindent megtett, mi tőle függ, s uralkodása alatt ki van mutatva az ösvény, melyen haladnunk kell, ha nemzet, ha magyarok akarunk maradni. És ezért áldás Ferdinánd király életére, és örök fény nevére! Ő az idegen nemzetiségek bár jogtalan és mégis erőszakos követelései daczára, nem tartózkodék a magyarodás zászlóját kezébe venni, és mintegy hallgatag kimondani, hogy ezen jelben győzni fogunk. Dicső pálya áll előttünk, a nemzeti újulás és a magyarság megszilárdításának nagy pályája! Azonban azt czélra vezetőleg más módokkal fogjuk megfuthatni, mint a melyeket Mária Terézia idejében és azóta nagyobb részint használtunk, és még ma is igen észrevehetőleg használunk.

Ma már sokan vagyunk szigorúak abban, hogy hivatalos ügyeink nemzeti nyelven folyjanak. Szép és a legnagyobb méltánylást érdemlő lelkesülés! De fájdalom, e hivatalos magyarság még korán sem minden, a mit tennünk kell, s a nemzeti becsület tennünk parancsol. Nekünk a magyar nyelvet élet nyelvévé kell tennünk, azaz oly nyelvvé, mely társalgásunknak, egymás közti legbizalmasabb eszmecseréinknek, szívünk legbensőbb érzelmeinek, legmelegebb ömledéseinek egyedüli tolmácsa legyen. Hivatalos nyelvünk századokon át latin volt, de azért társalgási nyelvünkké, élet nyelvévé nem tudott lenni, nemcsak

azért, mert holt nyelv volt és hölgyeink nem beszélték, de azért is, mert általában a meghatározott formákhoz tapadó hivatalos feszesség maga nem bír nyelvnek oly hajlékonyságot és ennélfogva oly varázserőt adni, hogy azt a könnyű társalgás és a szabadabb élet is örömest fogadja érzelmei és eszméi magokat korlátoztatni nem szerető közlésére. Pedig a társalgás, s általában az élet az, hol a nyelv csodatékony hatást gyakorolhat a nemzetre. Nyelvünknek élet nyelvévé kell lennie, azaz minden szóbeli foglalkodásaink közt, és kivált a két nem közötti társalgásban, használtatnia, ha vele és általa magyarságunk megszilárdúlását óhajtjuk. De fájdalom, épen e tekintetben kétségbeejtőleg szomorúan állunk.

Neveltetésünk nemzetiség tekintetében szégyenítőleg fonák. A felsőbb osztályokban régóta nagyobb gond van arra, hogy a gyermekek mindenek legyenek inkább, mint magyarok. Nem tagadhatni, hogy újabb időben a magyarság iránt némi figyelem ébredt a fensőbb körökben is. A csecsemőt magyar dajka környezi és pár évig nem beszél, s alig hall egyebet magyar szónál. De mikor kinőtt a dajkaölből, nevelő kezeibe jut, s ezentúl háttérbe tolatik a magyarság, s a gyermek nemzetietlen gondolatok és érzemények körébe lép. Tanul németűl, francziáúl, angolúl. Ezen nyelveken csevegő játszótársak veszik körül, minden ismeretet idegen nyelven szerez meg. Magyar állapotokról, a nemzet múlt és jelen viszonyairól, magyar irodalomról alig hall valamit. Silányúl előadott rövid magyar történet, s a nevelés régi felé egy kis magyar törvény, mind az, mit a haza érdekeiről tudnia szabad. Legtöbb idő a külső míveltség megszerzésében vész el: lovaglás, úszás, táncz s több ilynemű hasznos, sőt mondhatnám mindinkább gyávuló és férfiatlanodó korunkban szükséges, de nem legszükségesebb és főbb dolgok, miket az előkelők gyermeke tanul. Ezt követi egy kis futólagos külföldi utazás, melyből megtérvén a főrangú úrfi, megnyílnak előtte a szóban, gondolatban, érzésben teljesen nem-

magyar vagy épen magyarellenes társalgási teremek, s ott keresi rendeltetésének mintegy végczélját. Az így nevelt és ily körülmények közt élő ifjú férfi aztán törvényhozó leszen és családi pártfogások által az aristokratiai országban nagy hivatalokra emelkedik és tartja az ország kormányrúdját. Ha pedig leánygyermek, kinövén a német és franczia nevelőnék kezeiből, kik valóságos öldöklő angyalai a magyar életnek, férjhez megy, anyává leszen, polgárokat nevel a hazának, fénye és csillaga a társalgási köröknek, a nélkül, hogy lelkében csak szikrája is élne a nemzetiségnek. Ily egyének vezetik aztán az ország kormányzását és teremtik a fentebb körökbeni társalgást. Sok ekként elhibázott nevelésű férfi és hölgy újabb időkben öntudatra ébredve, vagy egy-kettő szükség által is kényszerítve, igyekszik kipótlani az elmulasztottat, 24—30-dik éve körül tanulja szorgalmasan a magyar nyelvet, és ügyekezetében sokszor nincs is hiány, bámulandó sokra viszi, a mit magában föltett, de hiába: mit a gyermek e tekintetben elmulaszta, az a felserdűlt vagy megállapodott korban visszaszerezhetlen, vagy csak századiknak, ki nagyobb szellemerőkkel született, sikerűl. A nemzeti sajátságokat érzésben és gondolkodásban, vágyban és reményben, melyeknek alapja a gyermek fogékony keblébe nyomúlhat, csak a felserdűlt kedély nem képes többé úgy elfogadni, hogy vele vérének minden cseppje elteljék. Azon idegenszerűséget, mit a gyermek gyenge korában magába szívott, legtöbb egyénekkel semmi emberi eszközökkel ki nem lehet többé törleni. A nemzetietlenség jelei kiütik magokat az ilyennek rokon- és ellenszenvein, vágyain és érzésein. A kik pedig még később sem ébredtek öntudatra, hanem maradtak, miket belőlök az elferdített nevelés csinált, azok egy részről a legszánandóbb lények, más részről pedig valóságos csapásai a magyar nemzetnek. Az ilyen aztán magyar épen nem, de nem is német, franczia vagy angol, hanem keverék mindenből; minden csak félig, semmi egészen. Az ilyeneknek hazafiság, nemzetiség nem érzett, nem értett esz-

mék. Közönyösek a hon legszentebb ügyei iránt, és a nemzet nyer bennök egy nagy jellemtelen tábort nemcsak a nemzetiség, hanem még a magyar alkotmányosság romlására is; oly tábort, melynek emberei csak önhasznokat, jólétöket és hiúságokat tartják szemeik előtt, kényelmeket, gyönyöröket vadásznak, s hivatalért, nem hogy általa használjanak, hanem, hogy benne csilloghassanak, feláldoznak mindent, mit más szentnek tart: erényt és férfiúi becsületet. És íme e táborból kerül ki politikai hitszegőink, czímvadászaink, rangéhezőinknek, ha nem mindnyája, de nagyobb része. Mi gondja annak Magyarország felvirágzására és jólétére, ki maga nem magyar? Csak őt érje fény és jólét, megnyerte az életnek legfőbb kincseit, melyeket magának képzelni tudott. Azon szent érzelem, mely a hazafi keblén keresztülremeg, midőn a köz virágzatot látva magának azt mondhatja: e nemzeti emelkedésnek egyik parányi előmozdítója én is voltam, én is vetettem el egy-pár magvat, melyet az idő kikeleszte, virulásra hozott és most isten oly szép áldása van rajta, e mondhatlan édes érzelem nem lakja az ő kebelét; hazafiúi erény, a népe boldogsága és dicsősége feletti kéj és öröm: mindezek neki ismeretlen dolgok.

E sötét kép, melyet az élet után ábrázoltam, nemcsak a felsőbb, hanem némi módosítással a középrendűekre is illik. Annyira meg van még a nemesi osztály is e részben mételyezve, hogy egész megyéink vannak, melyekben a német társalgás tartozik egyedül a jó hanghoz és tartatik míveltségnek. Ennek oka itt már nem annyira a nevelésben fekszik, ámbár ez is, kivált a nőnemé, nagyobb részben fonák, hanem inkább azon gyarlóságban, miszerint a középrendűek a főbb rendűekhez ügyekszenek alkalmazkodni, és gyakorta a nevetségig utánozzák ezek módját, szokásait és divatát, mely külföldi jellemű levén, a külföldieskedés, úriság és míveltség bélyegének vétetik. Mivelhogy uraink magyartalanok, az alantabb rendűek is magyartalankodás által ügyekszenek úri létöket bebizonyítani.

E törekvés száz apró dolgokban nyilvánítja magát, de a melyek mind nem oly kártékonyak, mint az idegen, s ezek közt a német nyelvveli élés. Ezen német nyelv honossá tette magát még szegényebb nemesi házainkban is, és mintegy vérünkben olvadt, annyira, hogy sok nevezetesebb íróink, szónokainknak nagyobb része, ha bizalmasabban akar egymással szólni, német nyelven beszél. A baráti szív e nyelven nyílik meg a barátnak, a szerelmes pár e nyelven magyarázza egymásnak keble legforróbb érzelmeit. Tehát oly mélyen sűlyedtünk, hogy magyarjainknál a bizalom, barátság és szerelem nyelve sem magyar többé annyira, hogy épen szívnyelvünk lett idegen! Azt hiszem, ennél nincs sem kiáltóbb, sem szégyenletesebb jele elfajúlásunknak. Nekem legalább sok évek óta valódi gyászharangszózat ez, mely népem haldoklására emlékeztet. Mert gondoljuk csak át e nemzet jövendőjét, melynek fiai ennyire el tudták feledni, hanyagolni és megvetni azt, mi a nemzeti lét föltétele! Az apa fiába, egyik nemzedék a másikba oltja át az elnemzetlenűlés vétkét; elenyésznek lassanként a nép sajátságai, a nemzeti emlékezések, szokások, egész gondolkodásmód; utóbb senki nem ismeri azokat többé, és észrevétlen egy egészen más természetű, jellemű és nyelvű nép áll a kidőltek helyén. Vajjon nem megdöbbentő-e azon tünemény, hogy nálunk a történeti ritkaságok, a régi magyar emlékek iránt nincs e nemzetben kitünő figyelem? hogy történetírásunk nagyobb részint parlagon hever, hogy, mint Kölcsey mondá, «nem viseltettünk tisztelettel valamely emlék iránt, mely a régiségből reánk általjött, s a nemzet hagyományai kebelünk bűnös elhűlésében lelték sírjokat»; sokan közöttünk, kiket nagy hazafiaknak kiált a hír, nem eszmélnek a nagy veszélyre, mely bennünket az idegen nyelv által fenyeget, nem látnak elhatalmazásában legkisebb bajt vagy kárt, s elégnek hiszik tudni a hazai nyelvet, hanem beszélik is, sőt eléggé őszinték meg is vallani, hogy nekik természetesebben jő és jobban esik, ámbár született magya-

rok, német nyelven társalogni baráti, és kivált hölgyek körében. A németség ezen megfoghatlan pártolói és önmagokról vétkesen megfeledkező terjesztői előtt én bizonyosan nem leszek próféta, kinek igéit figyelembe vegyék, azért az általok bálványozott népnek, a német nemzetnek egy nagy íróját beszéltetem itt számokra. Hallják meg ennek szavait és okúljanak, ha még képesek. «Az anyanyelv iránti tisztelet abból tetszik meg — így szól a nagy történetíró Heeren — ha azt a nemzet mindenütt használja, hol csak használnia lehet. Az idegen nyelvnek önkényes és szükség nélküli használata mindannyi megvetése a nemzeti nyelvnek. Azon német, ki francziáúl, angolúl beszél, beszéde alatt megszűnik német lenni. Neki francziáúl, angolúl kell gondolkodnia, hacsak iskolásgyermekileg nem akar beszélni. Ha ilyenek csak szempillantatig történnek is, a sokszor visszatérő pillanatok utóbb szokássá válnak. A nemzeti nyelv becsületével annak mívelődése, mely fenmaradás egyik fő eszköze, szoros kapcsolatban áll. Lehetetlen, hogy valamely nyelv alább szálljon, vagy kihaljon, meddig a nemzet színe használja, meddig mívelésében a nemzet első rendű elméi fáradoznak».* Ezeket íme német mondá, kinek nincs oka nyelvét félteni, mert kiterjed az a világ minden részeire. Ellenben mit mondhatunk mi magyarok, kik bár legtöbben vagyunk hazánk idegen nyelvet beszélő lakosi között, de a némethez képest csak maroknyi nép, körüláradozva idegen elemektől, s azonfölül oly nép, mely idegen formákba könnyen átolvadó, idegen szokásnak, külföld majmolásának könnyen engedő volt mindig.

Voltam nem egyszer tanúja ország és vármegyegyűlésen oly jelenésnek, hogy a szónok a szív és ész minden fegyverével, az ajak elragadó, elcsábító hatalmával tartott beszédet a nemzetiség és nyelv ügyében, és a másik percz-

* Heeren über die Mittel zur Erhaltung der Nationalität besiegter Völker. Vaterländisch. Museum, Hamb. 1810.

ben, beszéde végeztével, midőn leült, szomszédival a szőnyegen forgó tárgy felett német nyelven folytatta társalgását. Mindennapi tünemény közöttünk férfiakat és hölgyeket együtt németűl társalogva látni, kik jól, gyakran jobban beszélik a magyar nyelvet a németnél, sőt nem egyszer, falusi körökben kivált, tapasztalhatjuk, hogy a magyarúl jól beszélők rosszúl beszélt német nyelven társalognak. E tekintetben egész vérünk és gondolkodásunk meg van romolva, és még eszmélőbb embereink, még íróink nagyobb része sem érzi többé az idegen nyelvvel élés kártékonyságát és ferdeségét. Német nőt hozunk a házhoz annak reményében, hogy megmagyarosítjuk, és reményeink oly gonoszúl megjátszanak, hogy, nem hogy a német nő megmagyarosodnék, hanem mi magunk is elnémetesedünk mellette, s alapitói leszünk egy egész német családnak, szaporítván általok a hazának azon idegen érzelmű fiait, kik közügyeink és nemzetiségünk iránt örökké egykedvűek, gyakran épen ellenséges indúlatúak és kártékonyak lesznek. Semmi által nem törlesztetik el könnyebben a nemzetségi sajátság, úgy mond Wachsmuth, mint idegenekkeli házasság által. Ez által válik a kaukazi népfaj négerré, mongollá vagy viszont, mit különben sem éghajlat, sem életmód nem képes eszközölni.

Ki hallotta a világ két legnagyobb népét, a szabad angolokat és szabad francziákat, valaha egymás közt más mint nemzeti nyelven beszélni ? akár otthon, akár külföldön ? Ezen nemzetek sem míveltséget, sem tudományt a nyelvek egyedüli tudásába nem helyeznek, mint mi, kik ezen képzelt míveltségért elvetjük nemzetiségünket.

Íme hazánk két jeles költője, a testvér Kisfaludyak, német nyelven leveleztek és németűl társalgának egymással. Egy nagy fia, szónoka és írója a hazának, ki sokszor szólalt fel a magyarság mellett, egy ízben figyelmessé tétetvén a helyen kivüli német beszédre, egyenesen kimondá, hogy ebben semmit nem lát, s hogy a ki jól tud magyarúl, az aztán beszélhet bármi nyelven, azzal sem nemzeté-

nek, sem magának nem árt. Ha még ily férfiak sem bírják átlátni mint változtatja meg magyar természetünket ezen idegen nyelveni gondolkodás és beszéd s mint szoktat a veszélyhez, melytől irtóznunk kellene, akkor valóban el kell csüggednünk. Mert hiába minden ügyekezetünk, hiába íratott meg a törvény, miszerint Magyarországban ezentúl magyar az országló nyelv, ez csak hivatalkodásainkban lesz némi erejű, az életben és a valóságban ezentúl is és mindig jobban a német nyelv fog uralkodni. Hiába bármi üdvös törvények, ha emberek nincsenek azokat megtartani. Nemzetiségünknek sehol sincs védbástyája, csak önkebleinkben. Meddig magyarjaink vérében annyi német elem forr mint jelenleg, addig nincs semmi biztos jövendőnk. Semmi hatalom meg nem ment, csupán önmagunk. És korán se biztassuk magunkat, hogy egy pár évtized ótai fölébredésünk, s úgynevezett újjászületésünk megvéd az enyészettől. A külfölddel kivált, a nekünk legveszélyesebb némettel, utaink, gőzhajóink által naponként nagyobb összeköttetésbe jövünk, mindig több német elem vegyűl közénk. A gőzhajó-társaság egy egész megkövesült német gyarmat település közénk, mely mereven, inkább törik, hogy sem nemzetiségünkhöz simúljon. Épen ily gyarmatítás történik, ha nem vigyázunk, a vaspályai társulatok által. A gyárak szaporodása, a kereskedés emelkedése, s általában az ipar mindannyi idegen elemcsatornái lesznek közöttünk, melynek özöne csalhatatlanúl elborítand, ha ébren nem leszünk. Már a derék *Hunfalvy Pál* figyelmeztetett bennünket, hogy az ipartól nagy ok van félteni nemzetiségünket, és ügyekezzünk ellene felkölteni a nemzeti szellemet.* Nagy vigyázattal kell lennünk a honosítandók és azokra nézve is, kik hazánkban nagy birtokot vásárolnak, mert ez úton saját honföldünkről is kiszoríttathatunk.

A távol francziától vagy angoltól, kiknek nyelve szinte igen terjed köztünk, nem féltem nemzetemet, nem a köz-

* A Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban.

tünk élő tót, oláh nép nyelvétől. Ez utóbbiak nem haladják meg a magyar népet míveltségben, de féltem a némettől, mely mint nemzet is tőszomszédunk, mely legnagyobb városainkba fészkelte magát, s ott mindannyi bástyákat képez a magyar elem ellen, és féltem főleg azért, mert nagy míveltsége csáberővel bír. Ezen német míveltség az, mely oly felette ragályos és vészhozó nemzetiségünknek. De félre ne értessem! Távolról sincs szándékomban a német ellen hazámfiaiban gyűlöletet gerjeszteni. Nem gyűlölnünk kell a németet, hanem óvakodnunk tőle, mert nála nincs veszélyesebb elem nemzetiségünknek. A német nép mint nép is tiszteletet érdemel, de még nagyobbat míveltségeért. Becsűljük őt, tanuljunk tőle, ügyekezzünk ismerni kivált tudományos kincseit, de ne úgy, hogy miatta elhanyagoljuk nemzetiségünket. Barbár nem vagyok, hogy a míveltség ellen buzogjak, de véteknek tartom, ha valamely nép önléte árán szerez míveltséget, midőn a míveltség a nemzetiséggel nincs ellentétben, sőt, ha a nemzetiségben nem alapszik, nem is valódi, hanem álműveltség lesz és marad. Sokan tartják míveletlenségnek németűl, akár beszélve, akár írva, egész a nyelvtani hibátlanságig nem tudni, és hányan vannak ezek közől, kik a hazai nyelv tudására kényesek volnának. Hallgassuk csak politikai szónokainkat, papjainkat és színészeinket, hogyan beszél ezek nagyobb része magyarúl. Ha a mívelt angol és franczia ily hibásan vagy ily gyakran nyers kiejtéssel, és vidéki szójárással beszélne, meg nem menekednék a hallgatóság gúnyjaitól és a kinevettetéstől. És a magyar gróf vagy báró, szónok vagy pap stb. nem szégyenel úgy beszélni mint cseléde. Mindent kell az embernek tanulni, ki míveltséget igényel, csak nyelvét nem akarja tanulni a született magyar, azt hivén, hogy az magától fog jőni. Hányan fáradnak közöttünk évekig, hogy jó franczia kiejtést és hibátlan beszédet tegyenek tulajdonokká, kik egy napot nem szántak e tekintetben a magyar nyelvre. Ez oka aztán annak is, hogy sokan hiszik és beszélik, miképen a

magyar nyelv szegény, hogy magokat rajta jól kifejezni nem tudják, holott ők maradtak szegények, mert a becses kincset nem iparkodtak magoknak megszerezni. Ez utóbbi szavaimat ne értsék magokra azok, kiknek neveltetése szülőik vétke miatt fonák volt, és később önszorgalmuk által ügyekeztek nyelvünket megtanulni, de nem vihették tökéletességre. Ezek tiszteletreméltók, bármi hibásan szóljanak is nyelvünkön. Az ilyeneket a világ minden kincseért sem szabad gúnyolnunk, sőt a legnagyobb dicséretet és buzdítást érdemlik magyarosodásukért. Magyartalan neveltetésök szüléik volt, nem övék. Az ilyenek csak bátran beszéljenek, ha rosszúl is, magyarúl eleinte; hibás beszédöknek épen olyan nagy mértékben van okunk örvendeni, mint nincs született magyarjaink durva szójárása és nyelvtani vétkekkel teljes beszédeiknek. Amazok a magyarság gyarapodásának, ezek ellenben hanyatlásának jelentői. Beszéd míveli magát a nyelvet is, és sokak használata által lesz az hajlékony, gazdag, könnyű. Egyes ember, bármi dús szellemével és kedélyével bírjon is népének, sem nem találja fel a nyelvet, sem nem csinálja. Csak a közös használat adja meg annak az életet és folyékonyságot, csak az élet teszi elevenné. A leírt szó halott, melyet csak az ajak támaszthat életre.

Magunk vagyunk okai elsűlyedésünknek, s magunk lehetünk csak visszaállítói a nemzet újjászületésének. Sem fejdelmek, sem kormányok nem kényszeríthetnek elfajúlnunk, ha magunk nem akarunk, és szuronynyal senki nem erőszakolhat ránk idegen nyelvet, mint Sopron egykori lángeszű követe mondá. Azért istenért! ébredjünk fel valahára, és ne feledjük el, hogy magyarok vagyunk és azok akarunk maradni. — Ne feledjük, hogy a magyar nemzet egy kis sziget a népek oceánján, melyet idegen elemek világtengere csapkod, s egy felzúdúlt vész könynyen eltemethet, de nem oly bizonyosan, mint a csendesen és észre is alig vehetőleg áradó özön, hacsak szívünk minden dobbanása, eszünk minden gondolata nemzeti

irányt nem veszen, és összevetett vállakkal, a legnagyobb egyetértéssel sziklafalat nem ügyekszünk rakni, mely daczoljon a fenyegető vészekkel, és ne engedje a csendesen harapozó kártékony elemet nemzetiségünk bástyáit aláásni. Fő figyelmünk legyen gyermekeink nevelésére. Távoztassunk tőlök minden idegent, kivált németet, mindaddig, míg a nemzeti szívök, s lelkökben kiirthatlanúl meg nem gyökerezett. Isten a gyermekkornak adá a legnagyobb fogékonyságot a nyelvtanulásra: ne vesztegessük e megbecsűlhetlen adományt idegen nyelv tanulására, hanem őrizzük meg a hazai nyelv számára. Őrizzük gyermekeink szívében, mint Vesta szent tüzét, a nemzetiség szikráját. Magunkban pedig tegyük fel soha meg nem törendő fogadással, nyelvünkön szólni mindenütt, hol csak kikerülhetlen kényszer mást nem parancsol; őrizzük azt, mi magyar és nemzeti, minden jelekben, felírásokon, czímereken, zászlókon, és soha egy perczig se feledkezzünk meg vérünkről, nemzeti becsületünkről; ismerjük múlhatlan kötelességnek mindazokat megtartani, és unokáinknak sértetlenűl átadni, mit apáink a magyar faj virágzatára sok áldozattal szereztek, megőrzöttek, és nekünk örökségűl hagytak. Becsűljük meg magunkat, legyünk büszkék, hogy magyarok vagyunk, tagjai isten egyetlen népének Európában, és egyetlennek talán a földtekén, eme testvértelen Phoenixnek, mely csak önmagából nyerhet életet, mely annyi balszerencse közt ezred éven át magát s szabadsága nagy részét fenn bírta tartani; oly nemzet, melynek tündöklő múltja volt, és nagy jövendője lehet. Ily nemzetnek, melyben századok vészeivel megküzdött és edzett erő volt és van, az emberiség ügyeért és érdekében is fenn kell maradni, és ily nemzet tagja lenni becsület. Nemzetiségünk álmos sűlyedéséből újra fölébredvén, használjuk ez időpontot, mely kétségtelenűl utolsó és eldöntő, mik maradjunk jövendőre: magyar és független nép-e vagy mind nyelvben és szokásokban, mind polgári szerkezetben a németnek szolgája. Akarjunk lenni magyarok szív-

ben, és szóval, és egészen, nem úgy mint eddig külföldieskedő korcsok, hanyagok, egykedvűek és elfeledkezők minden iránt, mi nemzeti. Győződjünk meg, hogy a külföldieskedés természet elleni bűn, és a nemzet fölségsértése. Sokan nem fognak engem megérteni, feleslegeknek tartandják szavaimat, és késő figyelmeztetésnek, midőn a buzgalom a magyar nyelv iránt oly észrevehető. Ez engem nem fog meglepni, mert fájdalom, nem kevesen vannak köztünk, kik érzelme és gondolkodása nemzetiség tekintetében gyökerestűl meg van romolva. Az ilyenek hidegek a nemzetiség iránt, nem tudják érezni és megfogni azon szívszorongató, csillapúlni nem tudó, örökké éber rettegést, mely jobbjaink keblét aggasztja e nemzet jövendője iránt. Áltatok megértetni oly hiú remény volna, mint vaktól színek megkülönböztetését várni. Figyelmeztető szavaimnak nem is tőlök reménylek sikert, hanem azoktól, kiket születés, neveltetés, ajak által valódi magyarok levén, testvéreimnek nézek, kiket látnom, velök jobbat szorítanom oly jól esik, találkozzam velök bárhol e hazának földén, kiknek erében magyar vér lángol, de ámulatban élnek, mintha az utolsó országgyűlési törvény óta minden meg volna téve nemzetiségünk és nyelvünk megszilárdítására. Ezekhez emelem szavaimat, hogy ébren legyenek, mert az utókor birószéke előtt ők lesznek felelősek egy népfaj elenyészteért, melynek halálát a történeti Músa csak gyalázattal és rémképűl fogja följegyezni a magokról bűnösen megfeledkező nemzetek számára.

VITAIRATOK.

AZ EPIGRAMMA THEORIÁJA ÜGYÉBEN.

SZÜKSÉGES FELELET EGY HIVATLANNAK SZÜKSÉGTELEN ÉSZREVÉTELEIRE.

Nekem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.
Kazinczy.

Dolgozásra szólíttatván a Tud. Gyűjtemény redactiója által, még alig határoztam el magamban, mely neméről fogok a poesisnak szólani, már érzettem, hogy theoriai vizsgálatim sokakat fognak fejemre lázítani. Régóta ismerem tudniillik költőinket, az íróknak ezen ingerlékeny nemét; tapasztaltam, hogy igen kevés van közöttök, kit a művészség szeretete oly mértékben gyúlasztana, hogy a theoretikus gáncsait tűrvén, a művészség hasznáért saját dicsőségét megtagadni tudná. Mert ahhoz, hogy valaki a műnek tökélyét vagy fogyatkozásait a theoretikussal egyformán értse, studium által művelt ítélet kell, poetáinknak pedig legnagyobb része tanúlgatni nem igen szeret, ámbár ők azok, kik a tudós czím után leginkább sóvárganak. Hogy gyanúm nem volt alaptalan, bizonyítja az, hogy Epigrammai Theoriám megjelenése után egy némely tiszteletlenséggel vádolgatott; egy más, ki különben Evangeliumok s Epistolákkal foglalatoskodik, egyik költőnknek kétségbe vett elmésségét védelmezgeti; egy harmadik, valamennyinek legdühösbike, mérges tréfák által küszködik komoly gáncsolatimat megczáfolni. A Szerényi alakjába bújt Szentmiklóssy pedig, ez a különben jámbor durva lehessen, epigrammatistáinkat a francziák kevésbbé úri ember, kinek eddigleni recensenseink, nem tudni mely

kedvezés vagy kiméletből, csak complimenteket osztogattak, és saját kárára elkényeztették, nem volt elég erős megbírni reflexióim súlyát, s így történik vala, hogy tüzétől elkapatva, magának olyakra engedjen szabadságot, melyeket, ha Róma nyelvén szólnék, nem kételkedném petulantiának nevezhetni. Rendes dolog, midőn egy író, ki tizenöt év óta küzd és vív pályáján, még mind eddig olvasni meg nem tanúlt; ki tizenöt, vagy több év óta epigrammákat dolgozik, s pedig nagyobb kedvvel mint minden egyebet, arról, miben álljon az epigramma becse vagy fogyatkozása, csak a minapában kezdett elmélkedni, s ezen elmélkedésnek is a legfonákabb ideák lettenek resultátumai. Így lőn, hogy a miket az Epigramma Theoriája ügyében *Czáf és Igazítás* gyanánt mond, megtagadják az olvasótól azon parányi éleményt is, hogy mosolyogjon, s csak szánakozást indítnak.

Az olvasó béketűrésével él vissza, ki az érthető dolgok aprólékos magyarázatjába ereszkedik, de az Orbilius vétke-e, ha a tanítvány elméje oly kevéssé fogékony, hogy magyarázatára szüksége van.

A nagyérdemű Czáfoló és Igazító két első észrevétele azt mondja, hogy én a franczia ízlésű epigrammákat ellenzem; hogy én a gnómákat általam fogva ki akarom zárni a poesis köréből. Értekezésem 44-ik czikkelye az, mely a franczia epigrammákról szól, s ott az mondatik, hogy a rímelt sorok, melyekben a franczia epigrammatikusok dolgoznak, nem oly alkalmasak a költés ezen nemére, mint a teljes modulátiójú distichon. Ezen okból örvend az értekező, hogy epigrammatistáink, érezvén a magyar nyelvnek minden most élők között alkalmasabb létét a görög distichon harmoniájának visszazengésére, epigrammákat distichonokban kezdettek írni, s ez által bennünket azon helyzetbe tettek, hogy jelennen, minekutána egy-két jobbjainknak szívet és fület bájoló distichonaikban az epigramma oly tökéletre hágott, nem lehet okunk többé félni, hogy valamely gondolatlan eléggé

tökéletes módjára vezetni. Kérdem a sokérdemű Czáfolót és Igazítót, hol van itt ellenzése a franczia ízlésű epigrammáknak? Van-e helyt egyéb érdekelve, mint a külső forma, egyéb mint a technika? Mik azok a franczia ízlésű epigrammák? vannak-e ily lények a poesis széles körében, s ha volnának, egyet teszen-e a franczia ízlés az általam szóba vett franczia epigramma technikájával? Nem épen az-e a franczia epigrammák charaktere, mely a martiáliaké? s a martiáli epigrammák ki vannak-e zárva a poesis köréből? Fervescis, sangvine et ira scintillant oculi, dicisque fasisque quod ipse non sani esse hominis, non sanus iuret Orestes.

E helyt arra is tanít bennünket egyszersmind a Czáfoló és Igazító, hogy ha epigrammákat a francziák módja szerint rímekben írunk, nyelvünk könnyűség- és többszínűhez fog szokni. Valóban becses tanúság! Költőink Tinódi óta mai napiglan a költés csaknem minden nemeire használták a rímeket, de azok mind nem elégségesek még nyelvünket könnyűséghez és többszínűséghez szoktatni (mely beszéd!). A Czáfoló postulátuma nemde csak akkor fog betöltetni, ha epigrammákat is rímelt sorokban írunk? Mely kipótolhatatlan veszteség tehát, hogy Szentmiklóssynak egy epigrammája sem képes nyelvünket könnyűség és többszínűséghez szoktatni!

Térjünk a gnómákra. Kivel magyaráztatta magának Szentmiklóssy értekezésem 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15. számmal jegyzett czikkelyeit, melyek a gnómákról szólnak, melyeket minden értett, egyedül ő nem? Megtanítsam-e a tizenöt évű írót olvasni? Megtanítsam-e a világos dolgoknak fonák magyarázatot adni, mit teszen? Igy szokott-e Szentmiklóssy mindent olvasni, mint ezen kérdésbe hozott értekezést, melyről — bár mód és út van mutatva benne, hogyan kell gnómákat forma segéde által poetai művekké alkotni — azt költi, hogy a gnómákat általán fogva száműzte a poesis köréből? Valóban nem csodálhatni az igen is szembeszökő tudomány-szűkét,

mely a Czáfoló és Igazító minden még oly parányi kifejezéseiben is mutatkozik. Mert félszeg tanulásnak mi lehet természetesb következése félszeg tudománynál? Ha Szentmiklóssy jól megolvassa, vagy egy a dologhoz értő által megmagyaráztatja magának említett czikkelyeimet, reménylem, érteni fogja, a mit én mondottam, hogy a gnómák epigrammákká, következőleg költői művekké válhatnak a forma segéde által, vagy a Czáfoló és Igazítói piperés nyelv szerint a költői színbe öltöztetés és a költői szellemnek rájok fuvallása által. Iuvat immemorata ferentem ingenuis oculisque legi manibusque teneri!

Hogy Szentmiklóssy a Schiller gnómáit nagyobb gyönyörrel olvassa Lessing és Martiál némely epigrammáinál, az semmit sem bizonyít egyebet, mint hogy Szentmiklóssy a Schiller gnómáit nagyobb gyönyörrel olvassa Lessing és Martiál némely epigrammáinál. (Mely módja a czáfolásnak, mily igazítás!) Mert egyes emberek tetszése nem æsthetikai törvény, a Szentmiklóssyé pedig annál inkább nem, minthogy az æsthetikai tudománynak oly kevés jeleit árulgatja el. Legyen elhitetve a haragra gerjedt úr, hogy az ő gnómáit is sokan olvassák nagyobb gyönyörrel epigrammáinál, holott az æsthetikusnak eszébe sem jut, hogy azokról emlékezzék, a midőn emezeknek némelyikét, mely talán egy szerencsésebb óra szüleménye volt, méltó dicsérettel fogja érdekleni.

Mely szép dolog a tudomány, mely szép az értelem, soha sem érzettem inkább, mint midőn a Czáfoló és Igazító észrevételeit olvastam. Íme, ha ez a jó úr megtanulta volna, mi legyen a gnóma, mi az epigramma, egyebet fogott volna ellenem például felhozni, mint a *Nyomozók* s *Legszebb tünemény*, melyeknek egyike a szónak legsajátabb értelmében gnóma, s másiknak pedig igen kevés hía, hogy nem az. S ha a dolgokat értenie oly sok erejébe nem kerűlne, könnyű szerrel értésére esett volna az is, hogy midőn Schiller gnómái száraz reflexióknak neveztetnek, az elnevezés nem általánosan, hanem rela-

tive van véve. Az epigrammának a tárgy eleven jelenléte életet és lelket ád; a gnóma pedig csaknem mindenkor valami holt gondolatot, valami abstractumot foglal magában személy és kép nélkül. Innen a gáncsolt tropus, melynek magyarázatjára úgy hiszem egyedül Szentmiklóssynak lészen szüksége.

Ha a derék Czáfolónak eddigleni észrevételeit keresztényi szánakozással tekintette az olvasó, lehetetlen, hogy el ne mosolyodott legyen azon kapkodásra, melylyel *Óhajtás* czímű darabját vízbe-halóként megmenteni igyekszik. Mire azt oly nagy recensensi fontossággal, mire oly sanyarúlag rostálgatni — mond ő — holott az nem epigramma? Reménylem, nem kell sokratesi bölcseség hozzá, hogy a Czáfoló tendentiája kitaláltassék. Ki akar csuszszanni a jámbor a recensensi vas pálcza alól, de már késő. Ha Óhajtását úgy itélnéd meg, mint elegiát, azonnal kész volna azt epigrammának visszanevezni, s ha recensensi üldözéseddel fel nem hagynál, végtére a négy distichon épos nevet is viselne. Miattam lehet az Óhajtás elégia, epigramma, vagy a minek azt nevezni tetszik, mert ott, hol általam felhozva van, nem elegia vagy epigramma, hanem oly költemény gyanánt áll, melyben nincs fokonként emelkedő vagy eső következése a gondolatoknak, s e szerint úgy vélem, példaként állhatna, ha óda vagy dithyramb volna is. Bizonyossá teszem Szentmiklóssyt, hogy ha epigrammában actiói haladásnak helye volna, Hunyadi Lászlóját, mely dráma akart lenni, hoztam volna fel például, hol a drámaköltőnek az actio-haladással való ismeretsége nem nagy mértékben mutatkozik — s a tett logikátlan nem volt volna.

A miket ezentúl az igen sokérdemű Czáfoló és Igazító mond, s lelkének elkeseredéséből mond, azok ellen nincs fegyverem.

Auf das empfindsame Volk hab ich nie was gehalten; es werden,
Kommt die Gelegenheit, nur schlechte Gesellen daraus.

Goethe.

CONVERSATIONS-LEXIKONI PÖR.

I.

FIGYELMEZTETÉS PESTI KÖNYVÁROS WIGAND OTTÓ TUDOMÁNYI S MESTERSÉGI KÖZÖNSÉGES TÁRÁRA.

Két ízben jelenté Wigand Ottó könyváros a publikumnak szándékát, egy magyar Conversations-Lexikon kiadása iránt. Első jelentését, bár az egészen kielégítő nem vala, mindenki örömmel vette, s örömmel én is, mert bennem a munka iránt jó remények támadtanak; készebb valék tudniillik a jelentés félszegségeit egy valami kontárkéz gyakorlatlan tollának tulajdonítani, mintsem azt higyjem, hogy a munkának plánuma nincs, vagy elrendelése fonák. Vágytam látni egy második jelentést, hogy kétségeim elháríttassanak, s a mit vágytam, azt a kiadó februárius 6-d. közlött jelentésével s próbalapjaival teljesíté. Mohón nyúlánk a jelentés után, s csudálattal látók, a mit nem vártunk. Ideje tehát, hogy szavamat ez ügy felett, mely nem annyira Wigand könyvárosnak, mint inkább a nemzetnek ügye, én is hallassam, s egyszersmind azokat, kik netalán előfizetni fognak e lexikonra, eleve figyelmesekké tegyem, mire vetik ki pénzöket. — Gyűlölet s bosszú tárgyává teszi magát, ki mások hibáit s tévedéseit fedezgeti fel a publikum előtt, de gyűlölet s bosszú csak a gyávát rettentik el; ki az igazat mindenek felett tiszteli, ki a szabad vélemények barátja, az bátor még akkor is elő-

lépni, midőn egy nagyobb sereg véleményével kell megvívnia. A balgatagság veszélyes özöne ellen gátat rakni nem szégyen, nem vétek, sőt annak, ki emberi társaságban él, még kötelessége is; s vannak esetek, midőn az ól marhái alól szemetet hányni hálára méltó szép tett. Ki hallgat, vagy a neutralitás leple alá vonúl, midőn közügy forog kérdésben, többnyire álnok czélokat forral: hic niger est, hunc, tu romane, caveto.

Mi becses segéde légyen a tudományoknak oly munka, mint ama közönségesen ismert lexikon, melyet lipcsei könyváros Brockhaus már hét ízben ada ki, minden érti, ki tudományokkal foglalatoskodik. Ez egy valódi ariadnei fonal, mely bennünket az emberismeretek fejszédítő sokasága közt híven vezet, s gyakor bukdosásinktól megóv. Jó előintésűl szolgál s rövid ismereteket nyújt ezer környűlményekben. Benne mind a tudományokkal foglalatoskodó, mind pedig a dilettáns tanácsadót s barátot lel; szóval ez az ismereteknek minden szükségeit pótló segédkönyv. Tudóssá, tanult emberré ugyan senki sem válhatik általa, sem kimerítő ismereteket valamely tudomány nemében belőle nem szerezhetni, mert ez nem is czélja, de nélküle a tudományok barátjának felette nehéz ellennie. Fejledező literatúrában hatalmas pótléka a tudományok azon ágainak, melyekben még kimerítő munkák nincsenek. Ily pótlék gyanánt kellene szolgálnia nálunk is, hol még kivált a felsőbb tudományok nagy részint parlagon fekszenek. De épen ezért, mivel interimális pótléka s előrajza sok még ki nem művelt ismereteknek, szükség, hogy nagy gonddal, ne felűleges tudománynyal, ne himpellér kezek által készűljön; hanem alapos ismeretű, világos értelmű, önállású, nem lengeteg itéletek közt habozó fejek műve legyen, különben áltudományt fog elterjeszteni a homályból most fejlődő polgárok közt, s így hasznot épen nem teend, kárt pedig igen is sokat. Mert az még tűrhető baj, midőn nem tudunk: ott a veszély, midőn rosszúl tudunk.

Ily szempontokból tekintvén a dolgot, tartalék nélkül kimondom, hogy a milyen nagy barátja valék Wigand könyváros szándékának, midőn első jelentését értettem, oly nagy idegenség támadt bennem iránta, látván a munka plánumát, elrendelését — ha elrendelésnek nevezni lehet — próbáúl közlött czikkelyeit, leginkább pedig a főredactor bujkálásait. Tekintse meg az olvasó figyelemmel a két rendbeli jelentést s a Fenyéry *Kérdéseire* adott feleletet, s látni fogja, hogy belőlök fonák plánum, félszeg tudomány, gondatlan munka, inconsequentiák, grammatikai és stilistikai tudatlanság, visszás logika egymásra halmozva tűnnek elő, annyira, hogy a ki komoly ítélettel fontolja a dolgot, kisértetbe jő azt hinni, hogy Wigand könyváros lexikona által a magyar tudományi cultúrát akarja a külföld előtt nevetségessé tenni. Mert nem oda mutatnak-e ezen dagályos szavak is, melyek egyik jelentésében állnak: «Lehetetlen mindenki szívének el nem ragadtatni örömérzettől, midőn hallja, hogy a külföldiek, kik több rendbeli újságleveleikben nemzetünk nagy díszére szolgáló dicsérettel említik ezen nagy, hasznos, és költséges munkának megjelenését, bámuló tisztelettel ismerik meg a magyar litteratúrának oly szép és gyors előmenetelét». Mit jelentsen a magasztalás oly helyt, hol magasztalni való nincs, könnyű szerrel megérthetni, azért szabad légyen a tisztelt könyvárosnak mondanom, hogy meddig idézett szavai valóságát csalhatatlan dátumokkal be nem bizonyítja, s azon publikum előtt be nem bizonyítja, melyet sért, azaz: azon újságleveleket meg nem nevezi, hol egyedül és csupán kiadandó lexikona miatt emlékezik a külföld oly nagy dicsérettel, oly bámuló tisztelettel a magyar literatúráról: mindaddig ezen nagy hangon kiabált bombastokat — bár egyike vagyok azoknak, kik kétes környűlményben készebbek jót, mint rosszat mások felől hinni — egyébnek gúnynál és sarcasmusnál tekintenem nem lehet.

A kiadónak másodszori jelentése közli azon írók neveit,

kik a hibásan úgy nevezett *Tudományok s Mesterségek közönséges Tárát* dolgozásaikkal segéllik. Nagyobb részint ismeretes férfiak nevei, s többen vannak közöttök, kik, mint szép érzésü emberek, jeles tisztviselők, jeles polgárok, buzgó hazafiak tiszteletben állnak a nemzet előtt. Engedje meg mindazáltal a kiadó, ha erre nézve azon észrevételt teszem, hogy az, kinek logikája van, nem elégszik meg a *Tár* íróit egyedül csak jó charakterű, s buzgó hazafiságú embereknek tudni: ő még ezeken felűl azt fogja kivánni, hogy ezen tisztelt emberek jó írók is legyenek. Hogy pedig a fényes születésű ember, az igen jó polgár, igen jeles tisztviselő, szóval a legbecsesebb czímekkel ragyogó férfi lehet a legsilányabb, legízetlenebb író gyakorta, azt sűrűbben mutogatja a mindennapi példa, hogysem valaki tagadni merné. Érzem, mi kedvetlen, mi keserű lesz, de az engem nem tartóztat őszintén — habár nem fájdalom nélkül is — megvallani, hogy azon nevek között, melyeket a szóba vett lexikon jelentése kihirdete, csak két írót találtam, kiknek munkáik felől magamat szép reménynyel biztathatom. Egyike ezeknek gróf Széchenyi — a Hitel lelkes írója — a másikat úgy hiszem az olvasó önmaga is igen könnyű szerrel ki fogja találni. A többi — teljes számmal tíz — részint valaha fénylő, de már erőtlen, elaggott bajnokok; részint korán elért s már hamvatag reményű ifjak s ízetlen papirosmázolók; van közöttök egy-két ezen alkalomra született literátor is, ki még azt sem érti, patikai vagy konyhai szerekből áll-e öszve az a csuda lény, mit a tudósok literatúrának neveznek. Engedje meg az olvasó, hogy elhallgassam, mit gondolok, s mit várok ilyetén írók munkáik felől; különben is nekem e helyt velök semmi bajom. Szavaim egyedül a kiadóhoz, sőt — mivel ő magyarúl nem ért, s oka az itt szóba vett félszegségeknek egészen nem lehet — nem is annyira hozzá, mint inkább ahhoz intézem, ki a főredactori hivatalt viseli, mert minden e munka kiadásában már eddig is elkövetett s még bizonynyal elkövetendő

balgatag hibáiknak ő legnagyobbik eszköze; a mit talán maga is érez, mert mi oka volna egyébként Wigand és Cserneczky nevek alatt bujkálnia? A vétlen, idegen alakba lappangani nem szokott. De vigyázzon, mert tandem sua poena nocentem insequitur.... Hogy Cserneczky legyen a főredactor, elhinni felette nehéz, ha azonban mégis el kellene, akkor még inkább megerősödöm a felebb kimondott véleményben, hogy ezen Conversations-Lexikonnal csakugyan gúnyoló írása készűl a magyar nemzet literatúrájának.

A mutatványúl közlött lapokon dr. Balogh Pál, Thaisz András és Cserneczky József jelennek meg. Mindenike különböző ágaiban a tudományoknak.

Dr. Baloghnak az *Agyvelőről* írt czikkelyére nézve nem vagyok competens bíró, következőleg nem szólhatok, hanem az olvasót a Tud. Gyűjtemény 1830-diki második kötetére kell utasítanom, hol az Prof. Bugát által megítéltetik. Azt azonban szükség mondanom, hogy kivánatos volna, ha dr. Balogh stílusára jobban ügyelne, a magyar nyelv törvényeire több gondot fordítana, orthographiai inconsequentiákkal nem sértegetné szemeinket. Mai időben, egeknek hála! már a nem-írók között is vannak, kik grammatikai rendszabás szerint írnak, mennyivel több jussal kivánhatjuk tehát, hogy ilyenekre írók ügyeljenek.

Miket Thaisz András a magyar törvényből közöl, csak töredékek, sőt még a töredékeknek is csak töredékei. Efélékkel jobb volt volna az előfizetni akarókat nem boszantani, mert hogyan szolgálhasson az mutatványúl, miből még a periodusok is csak eltagolva közöltetnek? Nyelvére nézve, ha nem egészen is, legalább nagy részint ismétlenem lehet azt, mit az imént dr. Balogh «Agyvelejére» mondottam. Ily írásmód: *törvényJét, viszonyJát, jus-Sait* igen gondatlan — hogy ne mondjam tudatlan — kezet árúlnak el. A *Kriminalis, ConstituTió, resZpubliKa, AusZtria,* hogyan férhetnek meg együtt, nem képzelhetni. Az önkényes szónak pedig zárjel közé tett «tyrannismus-

sal» magyarázata nem a legszerencsésebb lexikographi lelemény.

Cserneczky Józsefnek, ki a *Hunyadi Mátyás* czímű articulust írta, csak azt súgom meg, hogy minekelőtte írói pályára lépne, olvasgassa meg azon tudományt, mely leges rite cogitandi et disserendi proponit. Ez által fog annak tudására eljutni, hogy akkor, midőn a czikkelynek *Hunyadi Mátyás* czímet adunk, ne László úrfiról, ne Ulrikról, egyedül csak Mátyásról beszélgessünk. Ama két úri ember történetét pedig a *Hunyadi László* és *Cilli Ulrik* czímek alatt regéljük el, s a mennyire egymással öszvefüggésben vannak, provocáljunk reájok, máskülönben amphora cepit institui és currente rota csak urceus exit.

Hogy a mutatványlapokon az, kit leginkább kivánt volna az előfizető ismerni, a redactor, meg nem mutatkozik, az minden előtt különösnek tetszhetett. Előttem legalább nem lehet nem gyanús dolog, s azt sejteti velem, hogy nem mere ily korán síkra szállni, mert önmaga sem bízott erejében. Való, hogy méltó oka is van a félelemre, mert, a mit vállaira vőn, oly nagy, oly terhes munka, melynek elbirására középszerű erő nem elegendő. A redactor egyszersmind bírája is a munkáknak — ha nem az, redactori nevet nem érdemel — az emberi ismeretek annyi ágaiban pedig bírónak lenni súlyosabb dolog mint magát a *Vétek Súlyát* is *Weissenfelsből* prózai köpönyegbe burkolgatva *Kelemföld* hegyéig czepelni. Ez az oka, hogy én különben az ügynek barátja s csak ezen fonák módnak, mely jót nem szülhet, ellensége, azt javallanám, ha a főszerkeztetés inkább több férfiakra bizatnék. De azoknak lelkes, józan ítéletű, nem hírnéven, ezen a hiú bábon kapkodó, nem írótársaik ellen kaján szándékokat forraló férfiaknak kellene lenni, mert egyes embernek oly széles tudománynyal bírnia, mennyi ide kívántatnék, lehetetlen.

Méltán kérdhetné az előfizető azt is, miért nem tudatja Wigand könyváros, hogyan vannak felosztva a tudomá-

nyok nemei az írók között? azaz: melyik író micsoda nemben fog dolgozni? Mert eddig csak dr. Balogh, Thaisz és Cserneczky körét ismerjük, a többiről említés sincs, holott azt kívánhatnók, hogy mindenik író minden időben felelni tartozzék az általa dolgozott czikkelyekért, különben az egész csak fonákságokból öszvehidrott gyűjtemény lesz.

Nem tagadhatni továbbá, hogy az, ki valamiért pénzt ád, méltán kívánhatja tudni, miért adja pénzét. Wigand könyváros ezen igazságos kívánatot oly kevéssé látszik tisztelni, hogy még mindeddig nem tudatta, sőt még Fenyérynek a Tud. Gyűjteményben tett kérdése után sem tudatta, hány ívből fog ezen kihíresztelt lexikon állani. Engedjen meg a tisztelt könyváros, de én úgy látom, hogy efféléből mercantilis czélok — s pedig nem a legszebbek — tetszenek ki, következőleg, ha csupán ezen oknál fogva is az előfizetni akarók visszavonatkoznak, ne panaszolja majd a külföld előtt, hogy a magyar nemzet saját haszna és cultúrája iránt is idegen, s higyje csak azt, hogy a magyar, mint minden egyéb nemzet is, magát megjátszani nem örömest hagyja.

De térek arra, a mi figyelmemet leginkább magára vonà, s a mi leginkább oka volt, hogy itt a lexikon ügyében megszólamlom. Kik figyelnek a külföldre, igen is jól fognak emlékezni, a lipcsei Conversations-Lexikon hatodik kiadásában mi fonák czikkelyek vannak a magyar nemzetről, leginkább pedig a magyar literatúráról közölve. A hetedik kiadást még nem láttam, de igen hihető előttem, hogy ezen czikkelyek ott is le lesznek nyomtatva. Néhány év múlva Brockhaus egy nyolczadik kiadást is fog rendelni, mert ezen lexikonnak felette kiterjedett publikuma van. Ezen kiadáshoz a Magyarországról szóló czikkelyeket Brockhaus azon lexikonból fogja magának fordíttatni, melyet most Wigand kiadni készül, feltévén, hogy Magyarország írói legjobban ismerhették hazájokat, s legvalóbb dátumokat adhattak felőle. Gon-

doljuk meg most már, mi nyomorú képe lesz az a magyar nemzetnek, mely ott Wigand könyvéros gondatlan lexikographja után ábrázoltatni fog, s micsoda képviselőit fogja ott a külföld a magyar literatúrának látni! Miattam lehetne ugyan nyomorú kép is, csak való, csak hív másolat volna, a mit azonban reménylenem felette nehéz. Hogy pedig ál tudomány s hibás vélemények terjesztessenek el felőlünk idegen nemzetek előtt, az, úgy hiszem, nagyobb figyelmet érdemlő dolog, mintsem hidegen vennünk lehetne, mert benne nemzeti becsület sérűl. Felszólítom azért Wigand könyváros lexikona valódi redactorát — de nem Cserneczky Józsefet — hogy czáfolja meg, a miket e helyt mondok, s ha hibáztam, térítsen jó útra, különben minden itt mondottaim tökéletesen igazak, s nem lesz egyéb hátra, mint az olvasó publikumot arra intenem, hogy Wigand könyváros *Tárát* előfizetésével ne segélyje, mert minden ezen czélra adott pénz nemzeti becsületünk sérelmének lészen eszköze.

II.

VÁLASZ DÖBRENTEI GÁBORNAK A CONVERSATIONS-LEXIKON ÜGYÉBEN.

Triste supercilium, durique severa Catonis
Frons, et aratoris filia Fabricii,
Et personati fastus, et regula morum,
Quidquid et in tenebris non sumus: ITE FORAS

Drága Döbrentei Úr!

El ne bízza magát, hogy válaszomat Wigand lexikona ügyében egyedül és egyenest kegyedhez intézem. Nem azért teszem ezt, mintha Wigand lexikographusai között kegyednél érdemesebb emberre is nem találtam volna, koránt sem! hanem egyedül azért, mivel kegyedhez Döbrentei Úr! — mint ez ügy legfőbb intézőjéhez — legtöbb mondani valóm van. Különben is kegyed az a magyar

írók között, ki öndicséretei és sokfelé ágazó fortélyai által legtöbb nimbust és csillogást gerjeszte maga körül, szükség tehát, hogy azoknak legalább egy része iránt — mert mindenről tárgy és hely szólnom nem engednek — az olvasókat, kiket ezen álfény régen ámítgat, valahára már tisztább véleményekre hozzam. Nem franczia delicatesse ugyan ezeket magának az Úrnak mondanom, de hiába, ez nálam már így megyen; én a finyás complimenteket nem szeretem, azok kiveszik az embert saját charakteréből. A mit mondani akarok, örömest mondom az Úrnak szemébe, nem sokat aggódván vele, szavaimat kedvesen veszi-e, vagy miattok csikorog mérgében.

Az Úr felelete, drága Döbrentei Úr! valamint két társaié, oly szegény s oly erőtlen lelket árúl el, hogy én bizonyára szégyenlem magamat, hogy az Urakban ily nyomorék, ily gyáva ellenkezőkre találtam, s elmondhatom Róma költőjével: Hoc ego fatis imputo! Hi vultu morbum incessuque fatentur; horum simplicitas miserabilis, his furor ipse dat veniam. Maga ezen felelet láttatni fogja az olvasóval, hogy az Urak lexikonának sorsa csakugyan gonosz lábon áll, engem pedig mind inkább meggyőz arról, a mit a Figyelmeztetésben mondottam, hogy a kegyetek írói tehetsége igen silány, s mind fordítva mind pedig eredetileg készülendő czikkelyeik felette csekély reménynyel biztathatnak. Szomorú, valóban szomorú sors! És Wigand könyvárost méltán lehet sajnálni, hogy lexikonának csak ily írói, ügyének csak ily védői vannak. Kár, hogy engemet meg nem hívott kegyed, Döbrentei Úr, védeni önmagam ellen ezen szerencsétlen lexikont. Fogadom és vallom, hogy ha az ügyet meg nem szabadíthattam volna is — mert ki képes oly alkotmányt, melynek alapja nincs, az öszveroggyanástól megóvni? — legalább az Urak írói nevét megmentettem volna azon szennytől, melyet most már róla semmi hatalom le nem törűlhet többé. Legyen az Úr, Döbrentei Úr, elhitetve, hogy én ezen ügy felett nem is hallatnám többé publikum előtt szavamat,

mert hiszen az Urak feleletét, kinek csak parányi itélő tehetség juta, czáfolatnak úgy sem fogta volna tekinthetni; azonban, mivel az Urak engem erkölcstelen tett gyanújába hoztak, szükség, hogy az iránt kérdőre vonjam az Urakat a publikum előtt, s egy alkalommal szétfújjam az Uraknak ellenem a lexikon védelmére épitett buborékvárát.

Némely apróságokkal, miket az Urak, tartoztak legyen a dologhoz vagy nem, össze-visszakevertek feleletökben, nem akarok időt veszteni. Ezek csak olynemű ellenvetések, melyekre a syllogistikai formában vetekedő azt szokta mondani: transmitto, mert bennök kevés, vagy épen semmi czáfoló erő nincs. Egyedül azokat fogom érinteni, melyeket az Urak boldog öncsalódásaikban igen fontos dolgoknak vélnek.

Azt mondja az Úr, Döbrentei Úr, hogy mi pártoskodunk; hogy recensióink egy-két embert reá akarnak a közönségre disputálni; hogy a nyelv tulajdon fordultát németes és frencziás kifejezések által igyekszünk elfacsarni; hogy az új iskolának feszengő írásmódját erőszakosan hirdetjük; hogy gyűlöljük az Urakat, kik közép utat tartanak a nyelv elébbvitelében.

Igen is, drága Döbrentei Úr, mi pártot formálunk! Mi bátran és tartalék nélkül felszólalunk mindég, valahányszor írói lelketlenséget és gyávaságot látunk; mi csipkedjük, sujtjuk és zúzzuk a félszegséget; mi nem engedjük meg, hogy az Úr és hasonlói kontárkodjanak, hogy silány mázolásaikkal visszatérítsék a magyar literatúrát azon szép haladásból, melyet az Dayka, Virág Benedek, Kazinczy, Berzsenyi, a két Kisfaludy, Kölcsey és Vörösmarty műveik által néhány évtized óta teszen; mi hirdetjük és magasztaljuk — mit Bewunderung zweifelnd és mit Zweifel bewundernd, mint a nagy Lessing mondja, mert vakon és szolgailag imádni nem tudunk — Berzsenyit, Kisfaludy Károlyt, Kölcseyt és Vörösmartyt, mi rádisputáljuk a közönségre, hogy ezen négy, vagy a kegyed

szava szerint egy-két, ember felett semmi sincs az egész magyar literatúrában. S vétek-e, hogy mi ezt teszszük? S nem fog-e kezet velünk az egész magyar közönség ezen itéletben? — De hiszen tudom én igen is jól, mi bántja az Urat, drága Döbrentei Úr! Tudom, miben áll az a mi pártoskodásunk! Mert mi nem hizelkedünk senkinek úgy-e? Kimondjuk bátran, a mit hiszünk, nem hirdetjük kegyedet azon soványságokért, melyeket minapában a publikumra tolt, magyar Campénak — mint kegyed magát nevezgetni szereti —; nem magasztaljuk a *Vétek Súlyát* és *Fösvényt*, a csörgő és csattogó *Nándorfejérvárt*, a pöffeszkedő *Kenyérmezei diadalt*, s ama sok franczia s német író munkáiból öszvelopott, rendetlen és lélekboszontó értekezéseket, melyekkel az Úr a Tud. Gyűjtemény, F. M. O. Minerva s Erdélyi Muzeuma olvasóit kínozta. Mi őszintén és tartalék nélkül merjük mondani, hogy az Úr tehetségéről felette keveset, vagy tán épen semmit sem tartunk, s hogy az Úrnak azon húsz-huszonöt eredeti gondolatai, melyeket hosszú írói pályáján kínos küzdések közt magából kifacsart vala, úgy fognak elenyészni nemsokára még az emlékezetből is, mint egy-két porszem az öröklét alkotmányán. Íme, ezek azon pártok, melyeket mi forralunk! Ezek fájnak az Úrnak, Döbrentei Úr! (Innen az Úr siránkozásai!)

S mondja meg az Úr nekem, drága Döbrentei Úr, szükség volt-e, kellett-e itt újra a neologismust előhozni? Nincs-e az már mind theoretice mind practice kivíva? Megczáfoltattak-e azon lelkes okok, melyeket a derék Helmeczy ezen ügyben Berzsenyi Versei előtt, s Kazinczy, Kölcsey s egyebek mondottak? Vagy tán kegyed akarja, kegyed fogja azokat megczáfolni? O curas hominum! o quantum est in rebus inane! Azt hiszi-e kegyed és lexikographus társai, hogy minekutána már egyetlenegy sincs jó iróink között, ki neologistice ne írna, egyetlenegy lelkes ifjat sem lát fellépni, ki az új iskola nyomain ne indúlna: azt hiszi-e kegyed és bajnok társa dr. Balogh, hogy a

kegyetek gottschedi, biesteri, nicolaii kiáltozásai meg fogják állítani a planéták forgását? És micsoda vénasszonyi predikácziókat mond az Úr a neologismus ellen! Az Úr? ki maga is neologizál, s pedig oly ferdén neologizál, hogy az embernek kaczagnia kell belé. Az Úr kiáltozza, hogy a magyar nyelvet saját fordúltából németes és francziás kifejezésekkel igyekszünk elfacsarni? S az Úr eléggé szerénytelen lehet ezt kiáltozni, minekutána az Úr *Vétek-súlya* s a *Fösvény* (mint ez Fenyérynek az Úrhoz czímezett feleletéből látható) tömve van német szólásokkal? S hol hirdette azt Fenyéry és Bajza oly erőszakosan, hogy nyelvünk franczia és német szólások által emelkedik? Nem azt kérdezem e helyt az Úrtól, emelkedik-e, nem-e, nyelvünk efélék által, hanem csak azt, ha Fenyéry és Bajza mondották-e valaha, mit az Úr mond? Reménylem, hogy máskor meg nem feledkezik az Úr, Döbrentei Úr, írói kötelességéről, mely azt parancsolja, hogy alaptalan mende-mondákat publikum előtt ne mesélgessen.

Mi legyen a redactor valamely munkánál, az mind ekkoráig nem tudatott, s hogy ezen terra incognitának is valahára egy felfedezője akadjon, arra az örök végzet oly sok ezer tudós közűl, mennyi Mózestől fogva Cserneczky Uramig e világon élt, kegyedet választá, drága Döbrentei Úr! Nem mondhatom, mint örvendek én ezen dicső szerencsének! Íme, mi jámborok, boldog tudatlanságunkban bizony mindeddig azt hittük, hogy a redactor oly valami lény, a mi az írók munkáit birálja, s a szerint, mikép jóknak vagy rosszaknak lelte, veti el, vagy veszi fel kiadandó könyvébe! Azonban hála a végzetnek! az Úr elhárítá a homályt, az Úr megmutatta csalhatatlan okokkal, hogy a redactor csak ABC rendbe szedi a czikkelyeket, hogy itélnie, vizsgálnia a munkákat nem szabad, nem lehet, nem illő; isten óvjon, hogy ezt merje! Ő semmi munkát el nem vethet; ő mindent, ha még oly soványság is, mint a Kis Gyula Könyve, tartozik felvenni. Mert hiszen, ha ilyetén jusokat usurpálnia szabad volna, akkor

az *Agyvelő, Constitutio* és *Mátyás király* czikkelyeknek, mint árváknak hazátlan kellene bújdosniok, holott most példányaiként a lexikographi remekeknek még mutatványúl függesztetnek ki egész világ láttára. Mely boldogság így lexikographusnak lenni! Bármi nyomorúságot öszvefirkált az ember, senki azt kérdésbe többé nem veheti, az minden bizonynyal kinyomtattatik, sőt még az író két aranynyal is tiszteltetik meg érte. Ó szép felfedezés! Ó gyönyörű hála az Úrnak, drága Döbrentei Úr! Most már nincs egyéb hátra, mint hogy proclamátiót bocsássanak az Urak minden papirosmázolóhoz a két magyar hazában, hogy írjanak az Urak országszerte híres lexikonába, hogy — —! De íme most villan elmémbe! Aligha amaz igen humanus úri ember — cujus per fidele ingenuarum artium studium emolliti sunt mores — meg nem bántatik az által, hogy e felfedezést kegyednek tulajdonítom, drága Döbrentei Úr! holott ő már előbb ezen egészen új redactori methodus szerint szerkeztette, és pedig több esztendőkig szerkeztette, a Tud. Gyűjteményt. De legyünk igazságosak, s adjuk meg kinek-kinek saját érdemét. Amaz úri ember a természettől nyert gazdag genieje által vezéreltetett ezen methodusra, az Úr pedig, drága Döbrentei Úr, theoriát abstrahált ezen geniális methodusból, s legelső volt, ki a dolgot a világnak megmagyarázta; és így az Úrnak érdeme nyilván van, s csak irígyek tagadhatják azt meg.

Úgy vettem észre, hogy engemet az Úr, drága Döbrentei Úr, művészi vetélkedésre hív ki. Mert azt mondja, hogy álljak ki, ha nagy erőt érzek magamban, új ingerű eredeti alkotásokkal, s nagy eredetiek hív másolatjaival dölyf nélkül. Igen jól, drága Döbrentei Úr! A felhívást örömmel elfogadom. Ime, az Úr, Döbrentei Úr, írt egy dagályos elbeszélést: *Klára Visegrádon;* írt egy *Vesta* nevű románt, mely kéziratban hever ugyan, de hogy régen kész, egész világ tudja, s így nekem is szabad itt mondanom. Nem tagadhatja tehát az Úr, hogy az elbeszélői költésre

magában erőt érzett, különben ezekbe fogni nem mert volna. Rendkivül parányi azon tehetség, melyet én a költés e nemére magamban szunnyadni gyanítok, azonban nyerek vagy vesztek, mindegy, mérkezzünk meg egymással! Fogadja el az Úr ezen felszólítást: Írjunk mindketten egy románt. Tárgyok egy s ugyanaz legyen, s adják azt fel négy jelesebb költőink egyetértőleg. A határidő, melyre a munka okvetetlen elkészűljön, legyen a jövő június 1-ső napjától számítva, ha tetszik, két esztendő. A mi a nagy eredetiek hív másolatát illeti: erre nézve, úgy vélném, hasznos volna feladnunk egymásnak Schiller vagy Tacitus historiai munkáiból valamely szakaszt, s fordítnók azt mindketten. Tacitus és Schiller férfias, tömött, rendkivül præcisus nyelvén vetekedni, úgy tartom, igen méltó leszen, s bár a feladás nehéz, de nyelvünk megbírhatja. Shakespeareről ne álmodozzék kegyed, Döbrentei Úr. Én angolúl nem értek, de ha értenék is, nem vállalnék ily feladást. Mert, hogy Shakespearet még most csak tűrhetőleg is adhassuk magyarúl, nem hiszem. Bizonyítják ezt Macbetnek azon scénái is, melyeket az Úr a F. M. O. Minervában mutatványúl közlött, s melyekről én, ki Shakespeare szellemét a Schlegel és Tieck — hív-e, nem-e, nem tudom: de erővel és genialitással teljes — fordításaikból ismerem, azt mondhatom, hogy nem egyebek szerencsétlen erőködésnél. Ne terheltessék kegyed, magát ezen felszólításom iránt publikum előtt kinyilatkoztatni. Óhajtok a vetélkedéshez sok szerencsét az Úrnak, s rajtam győzödelmet, hogy sok esztendőki küzdései után valahára már oly munkát mutathasson elő, melyet a literatúrára nézve majd nyereségnek mondhatni. Mert mindeddig csak úgy kerengett az Úr előbb-tovább czél nélkül, mint csolnak a habok felett, mely pályájából nem hagy semmi jelt és semmi nyomot maga után. A munkák bírái legyenek azok, kik a tárgyat feladandják. Ily módon zúznunk egymást, drága Döbrentei Úr, felette szép és hasznos dolog lesz!

A kritika ellen hiába predikál kegyed, Döbrentei Úr, szavai csak a pusztában fognak elzengeni. Az írói ellenkezések, megtámadások, szóval a tollharczok, még akkor is, midőn élesen folynak, felette hasznosak. Ezek hibáinkat fejtik ki, s a tökélyhez vezetnek. Míg két író csipkedi, keseríti, vagy az Úr igen inproprius kifejezése szerint *zúzza egymást*, azalatt egy sereg író s egy egész olvasó publikum tanúl ellenkezéseikből, mert a dolgok tökéletes világosságra úgy jöhetnek leginkább, ha azoknak mind jó, mind rossz oldalaik ellenkezve s vetekedve felmutattatnak. Oppositio által jutott a világ a legszebb igazságok ismeretére; s ha kegyedet is zúzták volna kezdettől fogva irótársai, talán eddig már valami jeleset kifacsarhatott volna magából. Ki a tollcsatákat ártalmasaknak hiszi, önkényt bizonyítja, hogy a historia literaturában nem igen jártas, és még csak a szomszéd német nemzet tudományi és művészi felemelkedésének okairól sem vizsgálódott. Igaz az — s ez egyetlenegy gondolatban kezet fogok az Úrral — hogy a neveletlen, nem csipkedés, hanem zúzás nem viszen czélhoz, s reá semmi szükség sincsen. De ne ellenkezzenek hát az Urak neveletlenűl, ne otrombáúl és csárdába illőleg, mint az Uraknak amaz igen ismeretes társa, ki nevelésének oly fényes bizonyságait adta. S midőn az Urak ezen feldühűlt lexikographus társok feleletét nyomtatásra határozták, illő lett volna megemlékezniök arra, a mi minden iskolás gyermek száján forog, hogy: noscitur ex socio, qui non cognoscitur ex se.

Mondják az Urak azt is: én megfeledkeztem róla, hogy minden író más meg más rendszabást követ a grammatikában. Azt igen jól tudom, s az Uraktól nem fogom tanúlni: de azt is jól tudom viszont, hogy azon rendszabások, melyeket a tisztelet s hála érzése nélkül meg nem nevezhető Révai a nyelv lelkéből s a régiség nyomain kifejte és felállíta, még mind eddig rendületlen törvényei a magyar nyelvnek; s minekutána a Verseghyvel folyt philologiai háborún is túl vagyunk, s látjuk, hogy e rendszabá-

sok ily megátalkodott ellenség elől is győzedelemmel tértek meg; látjuk, hogy most már minden gondosabb író a Révai zászlójához álla, s a Verseghysmus s a debreczeni grammatika párthívei naponként fogynak, vakmerőség-e azt állítanom, hogy a Révai systemája megáll, hogy a ki Révait nem ismeri, nem tud magyarúl írni? vagy ha ismeretes lévén azokkal, miket Révai és Horvát István Verseghy ellen mondottak, mégis Verseghy grammatikájához állott, annak igen parányi ítélő-tehetség juta? Ez az Uraim, mikre én az Urakat figyelmesekké tenni akartam, s ebben keresse kegyetek okát, Döbrentei Úr, ha én azt mondom, hogy Wigand lexikographusi grammatikai rendszabás szerint nem írnak, mert én a magyar írók grammatikáját Révai nyelvtörvényeihez szoktam méregetni, s nem vakon, hanem saját meggyőződésből.

Ha Figyelmeztetésem nem volt elégséges megmutogatni az Uraknak a himpellér és kántorkezek jeleit, a fonák plánumot, a félszeg tudományt, a gondatlan munkát, az inconsequentiákat, a grammatikai és stilistikai tudatlanságot, a visszás logikát, az mutatja, hogy az Urak nem tudnak olvasni, nem tudnak gondolkodni: pedig így Uraim igen bajos dolog nekem az Urakon segíteni. Meddig a sárgaságból ki nem gyógyíttatik a beteg, addig hiába magyarázzuk neki, hogy e vagy ama tárgy fehér, vörös, zöld, ő mindég azt fogja állítani, hogy az bizony sárga. Azonban megpróbálom mégis, lehet, hogy az orvosság használni fog. Bizonyítványaimat azon iráskákból fogom venni, melyeket eddig az Urak lexikonjok ügyében közzétettek.

Az unciális betűk fogják a hibákat mindenütt jelenteni; a mi zárjel között van, jobbítás.

KülöMben, külöNbség, épPen, próbáJimat, egyébB, tökélLetesen, ekképP, önKINT (önkényt), méltóztassék az olvasóNak, (méltóztatik regit nominativum), Bajza ezt tenni sem átallotta, (jól magyarúl: Bajza ezt sem átallotta tenni), egyiknek SE lehet már hinni (se és ne prohibitivum, sem és nem negativum, s ezek ellen kegyed, Döbrentei

Úr, mindég hibáz). Így ajánlkoztak többen s a három úr mulatságos leczkézései után megint kedvesebb nemeikben való dolgozásra (elhallgatván, hogy itt a szavak úgy vannak össze-vissza hányva, a hogyan a magyar nyelv nem tűri, azt kérdem, hogy az a kedvesebb nemeik mire referáltatik? Ily beszédet nehezen tanult Döbrentei Úr Quintiliántól). A nyelv fordúltát elfacsarni (mely tautologia! mintha mondanók: szállva röpűlni). Vigyáztató közép út (szerencsétlenség, hogy az út vigyáztatja az urakat, s nem magok vigyáznak! és mely vakmerő beszéd: vigyáztató út!) Apróságokon kapás törpéskedik (mely logodædalismus!) Neveletlen csipkedés keserítése (neveletlen csipkedés nem volt volna elég? De az Úrnak csak az szép, a mi mesterkélt. Mért nem írta így: neveletlen csipkedés keserítésének sanyarítása? még szebb volt volna). Önfényecske leszegését mondom az egész dicsőűlhetéséért (ennek értelmét œdipusi elme sem tudná kifejteni). Tolakodó veszekedés (van elvonatkozó veszekedés is?) A Vétek Súlyának előbeszéde azokra nézve mindent eligazít, s világosságot ád összehasonlítása Bajza kritikájának milyen természete felől. (Mikre nézve igazít el mindent a Vétek Súly előbeszéde? s minek öszvehasonlítása, vagy mivel öszvehasonlítás, ad világosságot Bajza kritikája természete felől? Subjectum! prædicatum! copula! így kell-e kalandoznotok egymás nélkül?) SzörnyűLködni, szólLalkozás, nEhány, (nÉmely, nÉhány, nÉhol stb.), időbeN kerűl (ad quæstionem ubi dicitur ban, ad quæstionem quo, quorsum dicitur ba). Földre rogyott s megöletett (az a rogyott talán szükségtelen ide, de ha az író úgy beleszerelmesedett, hogy el nem hagyhatja, akkor a leges rite disserendi azt kivánják, hogy az öletést előbb mondjuk, aztán a rogyást). SZImmetria, hemisZFErium, substanCZia. Conversations-Lexikon magyar kiadása (lehet a kiadásban is nemzetiség?) Kiadás szerkesztetője (lehet a kiadást is szerkeztetni? Mely beszédek! Az Urak a lexikont sem tudják szerkeztetni, melyet lehetne, s még a kiadást is akarják, melyet nem

lehet) stb. stb. Nincs nevetségesebb mint a dagályos, pöffeszkedő s értelemtől üres beszéd, s az Úr irásai, drága Döbrentei Úr, ilyenekkel bővelkednek, s hogy valaki boszonkodás nélkül elolvassa, szükség volna mindent, a mit az Úr írt vala, újonnan stilizáltatni valakivel, szinte úgy, mint Kaziczy teve a *Yorick Leveleihez* írt előbeszéddel. Egy szép constructiót, melynek oly sok rokonai találtatnak az Úr munkáiban, el nem mulasztok itt is közleni: «Önkint következik ezek által a silányabb munkák homályosodása s a megint más ifjú lángészt literatúra mezejére indultában az elébbiek érdemeinek összeszaggatott koszorúi nem szomorítják vissza; hanem a szivesen megismert fáradozás dicsőítése ejteti könnyét mindig magasabb véghez vitelére.» Ily beszéd lehet az, mely a Gœthe *Propylaeumai*ban undulismus névvel jegyeztetik meg. Ime ezek csalhatatlan bizonyságai, pedig még mindent nem hordtam elő (ha kívánják az Urak, többet is idézhetek majd), az inconsequentiáknak, gondatlan munkának, grammatikai és stilistikai tudatlanságnak, visszás logikának, s a mi ezekből önkényt foly és következik, a kontár és himpellér kezeknek. A félszeg tudományt mutatja azon szép két czikkely, melyet a ferde ítéleteiről ismeretes Dr. Balogh az *Agyvelőről*, s egy más úr, ki nem érdemli hogy megnevezzem, a *Constitutióról* írtak vala.

Midőn én Figyelmeztetésemet írtam, még akkor azt hittem, hogy az Urak lexikonának van plánuma, de az a plánum fonák. Azóta néhány jelentések és feleletek következtek az Uraktól, melyekből azt látom, hogy semmi plánumok sincs. Engedjék meg tehát az Urak, Drága Döbrentei Úr, hogy plánumjokat fonáknak neveztem: visszavonom szavamat, s azt mondom, hogy az még csak nem is fonák, hanem ennél is kevesebb, azaz: semmi.

Erőködnek, küzdenek az Urak — a mennyire csak tehetségöktől telik — hogy a *Hunyadi Mátyás* czikkelyt megszabadíthassák. Azt mondják, hogy ha Mátyás elfogatását vagy az Urak gondos (lexikographusi) nyelve szerint el-

fogattatását) előadják, szükség elmondani annak okait is. Felette igaz! De én azt kérdem az Uraktól, ez-e módja és rende a lexikon-írásnak, hogy egy dolgot három-négy czikkelyben is elbeszéljünk? Nem elég-e a két Hunyadi elfogatását egyszer, és csak ott elbeszélni, hová az leginkább tartozik? Kik játszottak fő személyeket Czilli megöletésében, nemde Hunyadi László és Czilli Ulrik? Mondjuk el hát a dolgot ennek vagy amannak neve alatt, s Mátyásnál ama 15 sorból álló sovány perissologia helyett elég leszen csak ezt s ekként: «Hunyadi Mátyás elfogatván Czilli megöletése miatt (lásd Czilli)» stb. Ezt kivánja maga a rend és lex rite disserendi. Ha a lexikonírásnak ezen módját is csak most tanulják még az Urak — s tőlem tanulják, ki lexikont nem írtam és soha nem fognék — úgy mi leszen az Urakból, mi leszen az Urak lexikonából? Az a fennyen ígért 500 ív nem lesz elegendő csak a legszükségesebb czikkelyek közlésére sem. S ha az Urak csak ily præcisióval tudnak írni, nem 45, hanem öt forintot alig fog érni XII. kötetök. Íme a tudományt, mely leges rite cogitandi és disserendi proponit, mely szükséges volna tanulni!

Az a mód, melylyel az Urak, Drága Döbrentei Úr, czáfolni tudnak, czáfolni szoktak, valami igen becses találmány. Kár, hogy azt ily ritkán használják! Ki kellene trombitálniok a világnak: a franczia és angol Royer-Collardok, Lord Hollandok minden bizonynyal studiumokká tennék és szerinte intéznék parliamenti czáfolataikat. Mely kevésbe kerülne nekem, hogy az Urak tévedéseit azon hibák iránt, melyeket ellenem Cserneczky Uram által felhordatnak, megmutogassam, de van e szükség erre? Legyenek azok mind hibák, sőt nemcsak, hanem minden szó, melyet én eddig írtam s még jövendőben írni fogok, legyen a szó legvalóbb értelmében hibás: hová jutnak az Urak, mind ezzel? Következik-e egyéb belőlök, mint az, hogy én tele vagyok hibákkal, hogy én rossz író vagyok? S be fogja-e ez bizonyítani, hogy az Urak Conversations-

Lexikona jó leszen? Lássa az Úr, Döbrentei Úr, mi szépen tudnak az Urak argumentálni, mi gyönyörű logikájok van az Uraknak! Mivel Bajza hibásan ír, mivel Bajza rossz iró, tehát a Wigand lexikona, melyben ő részt nem veszen, jó lesz! O wie neue Verfechter der Wahrheit! mir blutet die Seele, seh ich das Eulengeschlecht, das zu dem Lichte sich drängt. Kérem az Urakat, szeressék jobban magokat, s ha tudnak, beszéljenek úgy, hogy beszédök nevetség tárgya ne legyen, ha pedig nem tudnak, hagyják el, s a helyett, hogy kis gyermekeknek írnak tanítókönyvet, tanuljanak inkább magok is ABC-ét.

Ezekből látni, Uraim, mint kapkodnak ég és föld után, csak hogy fonákságaikból kigázolhassanak. Ilyen az, hogy a ki kritizálni akar, tanúlja meg a kritika és kritikus szó értelmét. S egyebet ne? S ha ezt megtanulta, mindjárt fog ítélhetni, vagy az Urak szerint kritizálhatni? Megengedem, a szerint a mint az Urak vélik, kiknek mindjárt kritika, mihelyt valaki egy könyvismertetést, egy kis figyelmeztetést írt, mely az Urakat pityergésre fakasztotta, mihelyt egy iró a másikról publikum előtt beszélt, úgy-e? Gondolnám, hogy a kritika tán több valamivel, mint csak jelentés és figyelmeztetés. Vagy kegyed az, drága Döbrentei Úr, ki a könyvjelentéseket is szeretné kritikákká magasztalni, mert könyvjelentés volt az is, hol a magyar Campe kikiáltatott! — Ama komoly szó is, melyet Figyelmeztetésem ejte azokra, miket az Urak a külföldről meséltek, ugyancsak szépen megczáfoltatik. Tekintsem meg, mondják az Urak, a kérdésben forgó újságleveleket Wigand boltjában. S ez elég? Ebből a publikum fogja tudni, miben áll a dolog? S nem arra szolítottam-e én az Urakat, hogy a publikum előtt nevezzék meg azon újságokat, hol literatúránk csupán és egyedül az Urak lexikona miatt magasztaltatik oly bámulandó tisztelettel? Itt keresztülsikamlottak úgy-e? Pedig ezt csak érdemes volt volna megczáfolni Uraim, mert ott az mondatik, hogy az Urak lármás meséi csúfolódások, ironiák, sarcasmusok a magyar nem-

zet literatúrájára. Íme, Uraim, a Figyelmeztetés ezen állítmánya még most sincs ledöntve, s magokról a szennyet még mindeddig le nem törlötték, s én már hiszem is, hogy le sem törűlhetik, nem? még azon mesterség által sem, hogy ha külföldi újságlevelekbe önmagok íratnának enkomionokat, mert azoknak dátuma engem megcsalhatni nem fog. — Czáfolatról lévén e helyt szó, figyelmessé teszem az Urakat arra is, hogy ha czáfolni akarnak, czáfoljanak önfejeikből, s más nagy írók szavait ne bitangolják haszontalanúl. Azt tudom és hiszem igen is jól, hogy Diderot, Quintilián, Plinius, Oken, Voltaire, Cicero, Montaigne, Apostol Szent Pál nagy emberek voltak és sok jót beszéltek, ismerem Kisfaludy Sándort, Virág Benedeket és Csokonait; de én az Urakat akarnám ismerni, mert előttem az auctoritás semmit sem nyom, egyedül okoknak tudok engedni. Nekem hiába mutogatják írók neveivel, szavaival, mit tudnak és miket olvastak az Urak. Czáfoljanak önerejökkel jól és helyesen: abból ki fog tetszeni majd az olvasottság és itélet is. Más írók nevének idézgetése ily helyen nem bizonyít semmit, én szavaikat is csak pro superabundanti szoktam használni, argumentumúl nem soha is. Ha idézni kell és szükség, idézhetek én dr. Balogh ellen oly szavakat, melyek neki keserűek lesznek, s tán még magából Diderotból is idézhetek.

S mely önhiedelem az Urban, Döbrentei Úr, hogy még Vétek-Súlya előszavára is, hol egy sereg hitványságot beszél öszve, mer hivatkozni? Nem fél az Úr, hogy a kritikát, melyet épen ezen §-ában kijátszani akart, habár esztendők elfolyása után, kötelességére fogja emlékeztetni? A mi halad, nem mindég marad el.

Szükség volt-e Szentmiklóssyt is az Úrnak, Döbrentei Úr a Convers. Lexikon pörébe keverni? S ki bízta ezt az Úrra, drága Döbrentei Úr? Oly bíróra, mint Uraságod, Szentmiklóssynak és nekem semmi szükségünk. Tudja azt a publikum jól, mely hangon támadt Szentmiklóssy énellenem, s ha azon hang és mód vonhatott-e szükségképen

maga után szelidebb feleletet, mint a milyet vont: az igazságszerető, a részrehajlatlan által fogja látni. S bizonyossá teszem én mind az Urat, mind az egész olvasó közönséget, hogy ha Szentmiklóssy *Epigrammai Theoriá*mra tett *Észrevételei*ből azon kifejezéseket elhagyá vala, melyek végső 8 soraiban állnak, örömmel és köszönettel vettem volna észrevételeit, s feleletem reájok kedvetlenűl nem hangzott volna. Ki velem ennekutána is élesen bár, de illendőleg szóland, tőlem hasonlót várhat, mert én a humanitásban sem kegyed, sem más akárki által magamat meggyőzetni nem engedem.

Ki oly fegyverekkel szokta írói érdemeit bizonyítgatni, mint amaz igen humánus úr, ki a lexikon próbalapjain a magyar constitutióra tanít bennünket, nem méltó, hogy nevelt ember vele szóba álljon. Azért elfordulván az ő kegyelme tisztes személyétől, az Urat kérem, drága Döbrentei Úr, vigye meg neki ezen nyilatkozásomat: hogy ő szökdelhet lexikographusi dühében bízvást, a mint tetszeni fog, de azt ne remélje, hogy engemet fejem és cultúrám valaha oly alacsonyságra vetemedni hagyjon, hogy vele betyárok csárdájába illő veszekedésre ereszkedjem. Igen igaz, a mit a befejezésűl általa idézett két vers mond, s az talán még senkire oly szépen nem illett, mint épen őreá. Saját javokra kérem az Urat, drága Döbrentei Úr, és társait, hogy ha még ezen szerencsétlen lexikon felett velem szót váltani fognak, ne tegyenek oly agyrtai szökdeléseket, mint ez az Urak feldühűlt lexikographusa, s ki ne vegyenek engemet azon gravis tonusból, melyen komoly tárgyak felett szólni mindég szeretek, mert akkor az Urakat oly mulatság tárgyává teszem, melyen a publikum nevetni fog s nevetni az Urak is önmagokon, de sardóniai nevetéssel.

Illő végtére, hogy azt is megkérdjem, mi szükség volt ezen tollcsatába Cserneczkyt keverni? Nem tudnak-e az Urak egyébként kibújni bajaikból, mint hogy egy jó igyekezetű ifjúnak szájával beszéltetik el azon paradoxumo-

kat, melyeket magok elmondani szégyenlenek? S hogy a lexikonba-írás fáradságát magára vállalta, azzal köszönik-e meg az Urak, hogy nevét írói pályája elején mindjárt rossz hírbe hozzák? Uraim! Uraim! ha ezen ifjúból valaha jó író válik, bizony adózni fognak a jövendőség előtt azon méltatlanságért, melyet most vele elkövetnek.

Emlegeti az Úr, Döbrentei Úr, azt is, hogy mi elvesztegetők jusunkat, melynél fogva Wigand lexikonát majd megjelenéskor ítélhettük volna meg. Mely szép álmokban él az Úr, Döbrentei Úr, hogy ezt hiszi. Ha ez való volna, úgy a Conversations-Lexikonnak igen kedvező környülmények mosolyganának! Csakhogy az Úrnak boldog álmait azon észrevétellel kell megzavarnom, hogy most a XIX. században élünk, hol az auctoritások semmit sem nyomnak. Most az olvasó nem azt kérdi többé, ki ítélte meg, ha dr. Bugát, Fenyéry vagy Bajza-e, az Urak lexikonát, hanem azt, hogy ítélte meg, micsoda okokból és principiumok szerint? S ha az okok és principiumok s a belőlök húzott következések jók lesznek, akkor az itélet is megáll, ha mindjárt Bajza fogná is azt kimondani, kiről azt állítja Uraságod, hogy nem lehet neki majd hinni. Ellenben, ha az ítélet hamis és képtelen principiumokon alapíttatik — mint p. o. az Úrnak fordítási theoriái — hitelt nem nyerend, ha az ítélő egyébiránt winckelmanni, lessingi vagy homeri tekintettel bírna is a bírálás országában. Azért vigyázzanak magokra az Urak, hogy lexikonjokat — ha csakugyan kiadatik az, a mit még nem hiszek — serényen és szorgalommal, jó készűletekkel dolgozzák, mert az dr. Bugátnak és Fenyérynek hihetőleg, Bajzának pedig semmi esetre sem kerűli el ítéletét, azon ágában a tudományoknak, hol ő magát competens bírónak fogja érzeni, s ítélete sanyarú lesz, de igazságos mind a dicséretben, mind pedig a gáncsolásban. Ítélnie mindennek szabad: jó-e, rossz-e ítélete, azt azon okok határozzák el mindég, melyeket szavai támogatására az ítélő felhord.

Kik alapos ismeretű, világos értelmű, önállású s nem

lengeteg ítéletek közt habzó fejek? Tanácslom az Uraknak, hogy ilyet ne kérdezzenek tőlem, s a mit én generalitásban szeretek tartani, ne specificáltassák velem, mert a specificátió majd nem nekem, hanem az Uraknak fog fájni. Különben is Figyelmeztetésem ezen szavaiból a kérdés nem amúgy támad, a mint az Urak akarnák, hanem így: Kik az alaptalan ismeretű, homályos értelmű, önállásban szűkölködő, s lengeteg ítéletek közt habzó fejek?

Hogy az Urak lexikona világot láthasson, azt én szinte úgy óhajtom, vagy tán még inkább, mint az Urak magok. Óhajtásink egyedül abban különböznek, hogy én csak azon feltétel alatt kívánom kijövetelét, ha az jó leszen, az Urak pedig mindenesetre, s tán még akkor is, ha az oly gyűjtemény lenne, melyben infelix lolium et steriles dominantur avenæ. Ezen feltételem következésében kívántam volna én, hogy az Urak engem s velem együtt a publikumot meggyőzték volna arról, hogy a szóba vett lexikon jó lesz, oly jó, minőt literatúránk mostani helyheztetése enged. Azonban azt az Urak még mindeddig nem tették, sőt valahányszor ez ügyben megszólamlanak, mindannyiszor és mindinkább gyanússá teszik dolgokat, s önmagok bizonyítgatják, hogy még most sem tudják, mit akarnak, s hacsak valamely szerencsés csillagzat egy systematikus fejet nem hoz az Urak segédére, czéljokról tiszta ideákra soha sem fognak eljutni. Plánuma még mind eddig nem volt az Urak munkájának, most sincs — ha volna, közlenék — s nem is lesz, hacsak egy vakszerencse, mint mondám, nem segít az Urak nagy baján.

Azt ígérte az Urak annyira tisztelt, annyira védett Wigand Ottója, negyedik jelentésében, hogy ez a lexikon 480 ívből fog állani. A Hazai s Külf. Tudósítások 29. számához kapcsolt hirdetésekben még ennél is tovább megyen, s azt mondja már, 500 ív leszen. Ne quid nimis! Nehéz elhinni, hogy 500 ívet 25 forintért adni veszteség nélkül lehessen, pedig hogy Wigand áldozatokat tenni szeretne és tudna, még nem igen mutatta meg. Mondja az

Úr Döbrentei Úr továbbá, hogy Wigandot 1000 körül lévő előfizető tisztelé meg, és pedig martius utolsó napjától aprilis 6-dikáig, következőleg 6 napok lefolyása alatt. Ezen calculus szerint tehát a lexikonnak eddig mintegy 1300 előfizetőjének kell lenni. Ez már hihetetlen! majd kitetszik az első kötet kijöttével. Én részemről azt hiszem — lehet, csalódom! — hogy vagy az Úr Döbrentei Úr egy zérussal többet csúsztatott a Wigand által feladott számhoz és 100 helyett 1000-ret mond, vagy — mint a negyedik jelentés is mutatja, s Wigandon megtörténni szokott — ismét elcalculálta magát, vagy pedig végtére ez az egész lárma nem egyéb, mint az olvasók meghódítására készített csellem, hasonló a Wigandnál kiadott Secretárius másodszori nyomtatásához. «Úgy van, több vonást tudok már, mikép engednek meg fortélyt is magoknak néhányan e tárgyban:» ezt mondja az Úr önmaga Döbrentei Úr; én pedig azt teszem hozzá, hogy a ki ilyeneket elkövetni képes, annak lexikoni kiadása is előttem igen gyanús. Óhajtom, hogy ne mondjak igazat s szavamat czáfolja meg a következés, de én újra ismétlem Figyelmeztetésem végszavát, hogy minden ezen czélra adott pénz nemzeti becsületünk sérelmének leszen eszköze.

Panaszoltatik az is az Urak által, hogy igen igazságtalan, csupa hirtelenkedésből oly embernek kétkednem becsülete felől, kiről meg nem bizonyíthatom, hogy megjátszotta a közönséget. Kívánják az Urak, hogy publikum előtt elbeszéljem, mit teve Wigand a Secretarius, Scott Walter, Kis Gyula könyve kiadása mellett? Már felebb mondottam, hogy specificátiókra ereszkedni nem szeretek, de ha kívántatik, oly dolgot fogok bebizonyítani, melyet az Uraknak Wigand meg nem köszön.

Miket az Urak a lexikon ellen írandó feleletek iránt kinyilatkoztatnak, az igen mulatságos dolog. Egyik azt mondja, hogy akármit mondunk ez után, olvasni nem fogja, másik esküszik, hogy rá felelni nem fog, a harmadik pedig Csokonaival szemét és még fülét is behúnyja, s úgy

érzi a maga érdemét. Ne kínozzák magokat az Urak ily fogadásokkal, mert megtartani úgy is nehéz lesz. Én a Figyelmeztetést nem az Urak számára, hanem a publikumnak írtam, s az elolvasta. Most az Úrnak írok drága Döbrentei Úr. Olvassa-e, nem-e, azzal nem törődöm, a publikum ismét fogja olvasni. Hiába akar az Úr Döbrentei Úr Goethét játszani, az az Úrnak nem megyen, ahhoz goethei lélek kell. Azonban, hiszen ily declaratiókat tenniök hasznos volt az Uraknak, mert így valahányszor nem tudnak majd felelni, mindég azt mondhatják, hogy felelni nem akarnak. S mely szép mulatságot csinálnak így magokból az olvasó közönségnek!

Ezek szolgáljanak feleletűl mindazokra, miket az Urak a lexikonra, vagy ennek tárgyán kivül öszve és vissza beszéltenek. Kellett ezeket mondanom, hogy az olvasó közönség az Urak iránt egészen felvilágosodjék, ámbár megvallom, hogy szánom az időt, melyet írására vesztegettem, mert hiszen az Urak még csak nem is oly fejű írók, kiben az ember erejét megpróbálhatná, kiken nyereség volna diadalmat venni. Az Urak egyébről beszélnek, mint a mit én kérdek; elsikamlanak, hogy tudományos vizsgálódásba ne vághasson a harcz: haszontalan mende-mondákkal vesződni pedig, mikből az Urak oly nagy lármát csinálnak, férfiúi komolysághoz és a publikumhoz méltatlan dolog.

Czélnál vagyok, s berekeszteném Válaszomat, ha még egy dolog hátra nem volna, melyért kell, hogy az Urakat kérdőre vonjam. A dolog az, hogy az Urak eléggé vakmerők voltak a Cserneczky szájával egy hazugságot elmondatni, melyet soha bebizonyítani nem fognak. Így akarják-e az Urak, Döbrentei Úr, szépíteni vétköket, hogy engem s azon tiszteletreméltó két férfiút, kik a Conversations-Lexikon ügyében megszólamlottunk, azon alacsony tett gyanújába akarnak hozni a publikum előtt, hogy mi magunk is lexikont akartunk kiadni, s Wigand által megelőztetvén szándékunkban, most nemtelen érzésből, boszúból s önhaszon miatt keltünk ki az Urak fonákságaik ellen?

Mi által fogják az Urak ezt bebizonyítani? Mert bebizonyítaniok kell, előbb vagy utóbb, különben az Urak rágalmazók, más erkölcsében és becsületében ok nélkül gázolók és vakmerő hazugok fognak az egész két magyar haza előtt örökké maradni. S így kell-e a publikumot tisztelni Uraim? s épen az Uraknak? így Döbrentei Úr humánus társával együtt, kik évekig lévén önmagok is redactorok megtanulhatták s meg kellett tanulniok, hogy egy tekintetre méltó olvasó publikumot hazug költeményekkel megjátszani illetlen, alacsony tiszteletlenség, és nem szabad? Nem pirúlnak-e el az Urak? Én magam is pirúlok az Urakért!

Kívánom, hogy a miket itt mondok, jól megfontolja az Úr Döbrentei Úr, s hasznára szolgáljanak. Egyébiránt vagyok az Úrnak őszinte és igazmondó barátja.

Pest, aprilis 16-kán 1830.

III.

ÉSZREVÉTELEK A CONVERSATIONS-LEXIKONI PÖRHÖZ GR. DESSEWFFY JÓZSEF ELLEN.

«Despoten in den Wissenschaften, und offenbare Hasser der Wahrheit müssen und sollen zu Boden getreten werden, oder es ist mit dem Geschmack, der Freiheit zu denken, und den nützlichsten und menschlichsten Wissenschaften geschehen.»

Ismét lexikographusi zajgás, s ismét Döbrentei szóban! Tehát még sem elég, a mi felőle publikumnak mondatott? Kényszerít, hogy újra szóljak, s elmondjam, a mi még eddig elhallgatva volt? — Azt reménylette talán ez a csudálatos elméjű író, hogy ha méltóság és tekintet ægise alá vonúl, s tőle koldúl menedéket, pártfogást, védelmet, megszabadítja magát? Azt hitte-e, hogy én a polgári világ magnását tudományok világában is magnásnak fogom

ismerni, s mihelyt ő lép fel, én arczra borúlok, mihelyt ő hallatja szavát, én végkép elhallgatok? — Megtanúltam igen is a társasági élet viszonyait tisztelni; tudom, hogy ott herczeg és gróf, báró és nemes, polgár és paraszt van; mivel tartozom mindeniknek, egyenként és együtt, értem; de értem viszont azt is, s igen jól, hogy ezen tartozás, ezen kötelékek, csak a polgári kör határaig nyúlnak, s ott, hol az írói respublica kezdődik, hol a tudományok országába léptünk, hol a társalkodási conventióknak vége, ezek is megszakadtak. Itt nem érdem, nem születés, nem hivatal többé, egyedül okok, egyedül ész adnak elsőséget; s én ezeknek szoktam, ezeknek tudok térdet és fejet hajtani, nem semmi auctoritásnak, nem semmi grófi méltóságnak. Jaj akkor a magyar literatúrának, jaj az ész cultúrájának egész egyetemleg, ha felette magnási kény dictátorkodik, ha az igazság őszinte szavát hatalomszó harsoghatja le! Ez volna a Döbrenteiek diadalma, ez a józan ész veszedelme! Azért, minekutána ezen lexikoni pörbe magát egy gróf Dessewffy József avatta s ok nélkül avatta, s ellenem, ki őt soha és sehol bántólag nem érdeklettem, oly kifejezésekre vetemedik, melyekre just, neki kivált, tetteimnek egyike sem adhata: engedje meg, s tulajdonítsa magának, ha itt a grófot az írótól benne elválasztom; s úgy szólok vele, mint silány védőjével egy magához hasonló silány magyar írónak. Mert egyébként, ha az érdemes gróf felől polgári tekintetben kellene szólnom, akkor a legőszintébb tisztelettel, legméltóbb hálával emlékezném azon érdemekről, melyekkel egykor polgári pályája fénylett.

A magyar íróknak talán egész seregében, senki még oly jól be nem bizonyította lelki szegénységét mint Döbrentei, midőn védeni hagyja magát gróf Dessewffy által. Tehát nem mert maga előlépni, állításaimat tagadni, okaimat megczáfolni, felhívásomat elfogadni? Tehát megszenvedi magán a rágalmazása által nyert czímet? Tehát tettével bizonyítja be, hogy reá érdemes volt? Íme, a gőgös mivé leve! Íme a kérkedő campei nagy ész mint törpűlt el, mint

hunyászkodott meg az igazság bátor szava előtt! Kiben lélek és tehetség van, ki ügyét igaznak érzi, az bátran mérközik meg ellenségével, s büszkébb feláldozni magát, hogysem más védelmét koldúlva bujkáljon, hogysem másnak engedje víni a bajt, melyet kivínia önmagának illett volna. Igen, az erős, a bátor, kiben lélek és tehetség, ki ügyét igaznak érzi, az bizonyára így teszen, az így tett volna; de Döbrentei . . .? Ó sajnálatraméltó író! Ó szerencsétlen lexikographus! Sic enim iam de ipso loqui decet, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quæ ipsi nulla debetur. Én gyáva lélekkel, ki szemembe tekinteni nem mer, vesződni nem akarok, nem fogok, szégyenlek. Ez oka, hogy jelen észrevételeimet, az ő bajában, nem hozzá, hanem gróf Dessewffyhez intézem. Gróf Dessewffyhez, ki eléggé kegyes vala szegény társa ügyében megszólalni, kinek jámbor szándékáért Döbrentei sokkal tartozik, habár oly védelmező is, milyet csak ellenségünknek kivánnánk. Ő nemcsak meg nem szabadítja védenczét, sőt, fájdalom, önmaga is sebzi. Azonban jámbor szándékát dicsérni kell; mindent megteve, a mit csak tenni tudott: hogy többre ereje nem volt, azt vétkelleni nem, egyedül csak sajnálni lehet. Et voluisse sat est.

Én barátja vagyok a tollcsatáknak: de csak azoknak, melyek észszel, hasznos tárgyak felett, s nemesen folynak. Ezek a lexikographusi nyavalygások a csata nevét nem érdemlik; s még kevésbbé a hasznos tárgyak felett s nemesen folyt tollcsata nevét, s a sors engem mostoha kézzel vert meg, midőn Döbrenteit, a Tudom. Gyűjtemény nyugalomba tett redactorát, s gróf Dessewffy Józsefet ellenkezőimmé tevé. Az elsőnek baja, hogy semmit sem tud; a másodiknak, hogy igen keveset, igen rosszúl; a harmadiknak, hogy szerfelett sokat tud. Az első, érezvén szegénységét, csak akkor beszél, ha kénytelen, ha el nem kerülheti, s akkor — ó Músák és Grátiák! — micsoda beszédek azok! micsoda förtelmei a magyar stilistikának! E dagály és pöffedség, ez

az ideák feszengése, ezek a logikátlan következtetések, ezek az öszvekuszált periodusok! Soha ilyenekről Quinctilián nem álmodhatott. — A második, ez a tribus Anticyris insanabile caput, az elme szűkét csárdákban szedett epithetonokkal pótolgatja s úgy rohan elő, mint a fegyverneki tanyák dorongos vitéze. — A harmadik, kiben a sok meg nem emésztett tanulmánynak egész chaosa kereng; kinek fejébe, az elmeáradás miatt, többé semmi sem fér, s ez a lexikoni pör sem férhetett, s azt sem tudja valóban, micsoda ügyet védelmez, s mégis replikáz. De minek is azt neki tudni? ő a nélkül is replicáz; leírja, tudniillik, a Választ újra, megtoldván itt-ott egykét iskolamesteri penészes phrásissal, mely tele fejéből gyakran akaratja ellen is kicsöppen. Mert könnyebb azon czímet elviselni, habár gyalázat is, melylyel az imitátorokat a Pisókhoz írt levél megtiszteli, mint fejünkből egy-két eredeti gondolatocskát kifacsarni. Mi gyönyörű triumvirátus ez! Felette kár, hogy nincs literátori invalidusház, — oda kellene őket nyugalomra tenni. De a dologhoz!

Gróf Dessewffy örvend, hogy Válaszomra válaszolni tudott. Ennek szívemből örvendek én is; de még inkább örvendettem volna, ha a gróf egyszersmind jól is válaszolt volna. Mert így, midőn látnám, mint igyekszik és küzd, vív és forr, csak hogy elméskedhessék, s elméskedése végtére is nem elmésség, hanem tompa neveletlenség, melyet a sokérdemű gróf, ki «eddig a nyájasságot és szelídséget kedvellette» most tanult vala, ősz korában, mióta a lexikographusi czéhbe méltóztatott állani; midőn látnám, hogy a lexikoni pörnek komolyabb részeiből is tréfákat űz, apróságokkal bibelődik, s «mint kis méhe, csak ott a vízerek körül döngécsel»; s hogy ezen öt-hat ívnyi lexikoni pört sem volt képes megtanúlni, s történeteket mondogat belőle, melyek meg nem történtek, dolgokat bizonyítgat be, melyeket kérdésbe senki sem veve; s végtére, hogy Válaszomra írt válasza nemcsak unalom nélkül nem olvastatik (mint a grófot jámbor álmai

csalják), hanem sokak által csömörlet miatt épen nem is olvastatik; mindezeket látván, mondom, csekély örömemet elfojtotta azon szomorú gondolat, hogy a gróf ily szegényűl, ily nyomorúan válaszolt, s válaszából nekem ismét azon parányi vigasztalásom sem lehet, hogy erős, ép elméjű, éles ítéletű ellenkezővel kelle mérkőznöm. Mert higyje a jó gróf, én inkább kivánok meggyőzetni egy spartai nevendéktől, mint egész sybarita seregen győzödelmet venni.

Felette kellemetlen dolog, s én olvasóimat jobban tisztelem, mint hogy magamnak volna kedvem, gróf Dessewffy ízetlen főzeményeit itt újra feltálalnom: de felebaráti s igazság-szeretet parancsolják, hogy a tévelygőt igyekezzünk jó útra vezetni, s ez legyen mentségem, hogy a lexikoni pörnek gróf Dessewffy által elgyermekesített, elalacsonyított tárgyait ismét szóba veszem.

Gróf Dessewffy engemet jelszavában irígységgel, válaszának több helyein pedig kajánsággal vádol. Az olvasó ezen két epithetont az unalomig hallotta; mert a lexikon védői annyiszor használták, hogy végtére már minden élök elkopik. Annyi zaj, annyi lárma után, nem lesz tehát szükségtelen kérdeni: vajjon mit irígyelhetek én ezen jámbor lexikoníró urakon? — Döbrentei campei nevét? Írói nagy tetteit, melyekkel Brockhaus Conversations-Lexicona VI. kiadásában önmaga dicsérgeti magát? Írói érdemeit, melyekkel a derék férfiú Bowringot maga iránt tévedésbe hozta? Szóval, Döbrentei nevét, Döbrentei hírét irígylem-e? Ez a kérkedésekből, önmagasztalásokból szőtt gőzfátyol, már eddig is nagyobb részint el van tépve az igazság szava által, s kevés idő múlva egészen semmivé foszland. Döbrentei tudományát? Ez kevesebb mint hogy érte esdekleni, fonákabb mint hogy irígyleni, csekélyebb mint hogy miatta harczolni lehetne. Vagy talán épen Döbrentei nyelvismereteit, melyekkel Shakespeare *Macbeth*jét elbitangolta, Müllnernek általa úgynevezett *Véteksúlyát*, Molière *Fösvényét*, *Jorick leveleit* a stilistikai

józanság és ízlés pasquillusaivá tette? Valóban méltó tárgyai az irígylésnek!

Nyugalomba tett redactor úr semmit sem teve még, következőleg semmiét irígyleni nem lehet, mert a Scott Walter igen középszerű fordításáért, s azon sok «halljuk» és «éljen»-ért, melyek által a Tud. Gyűjteményben redactiói lételét észrevehetővé tette, ha igazságos tud lenni, önmaga sem fog érdemre számot tartani, s még kevésbbé a magyar írói czímet bitangolni.

Azonban lehet, gróf Dessewffy hizelkedik magának azzal, hogy ő irígylésem tárgya, el kell tehát mondanom őszinte itéletemet dolgozásai felől. Gróf Dessewffy egyike azon magyar íróknak, kiket a horátiusi fama mendax vak kedvezésből veve szárnyaira. Ő biographus, poeta, grammatikus, æsthetikus, meg minden; s végtére semmi sem, s épen azért semmi, mert minden. A pankratiasták rendszerint így járnak. A sok miatt elmulasztják az egyet, s mert mindenek akartak lenni, jók semmiben sem lehettek, vagy legalább igen kevésben. Szerencsétlen emberek, kik fő figyelmet az emlékező-, nem az ítélő-tehetség kifejtésére fordítottak. Emlékezetök ugyan nagy leve, szertelenűl sokat tanúlhattak meg, de mi nyereség benne? Az emlékezés virágainak az ítélet mezején kell kifejleniök, hogy hasznos gyümölcsöt hozzanak, különben nem érdemlették, hogy őket a kertész szorgalma ápolta. Fájdalom, gróf Dessewffynél épen ez a baj. Nála az itélet mezeje annyira elsoványúlt, elparlagodott, hogy rajta egyéb mint páfrány* és bogács többé nem teremhet. Ő emlékezőtehetségét, széles olvasását, mindenhol örömest mutogatja: de az itélet itt, amott s mindenütt oly tompán, oly vakúl botorkál, hogy kérdeni csaknem mindég lehetne: nem pirúl-e gróf Dessewffy oly dolgokat írni, melyeket az ép elme olvasni is pirúlhat?

Előttem fekszik az 1818. Tud. Gyűjtemény II. kötete,

* Szabolcsban ismeretes növevény.

hol gróf Dessewffynek egy értekezésére nyitok. Benne a nagyérdemű gróf magyar orthographiára tanítja «csuhadárját». Hasznos dolog, ha az olvasó a maga íróit ismerni tanúlja; s ez az értekezés oly festői vonásokat ad a gróf írói charakteréhez, hogy azokat köznézés tárgyáúl ki nem tenni vétek volna. Belőlök következést vonni a gróf egyéb munkáira is nem leszen nehéz. Kinek ítélete oly könnyű tárgyban, mint a magyar orthographia, ennyire tévedhet, annak dolgozásai felől egyéb, talán nehezebb tárgyakban, sokat feltenni nem lehet. Ez a kitérés itt épen nincs helyén kivül: practice fogja bizonyítani, a mi felőle felebb mondatott.

Értekezése elején azt állítja a gróf, hogy a magyar szókat a szerint kell leírnunk, miképen kimondatnak, következőleg igeragasztékokban y-nal, például: *kinállya.* Ki a magyar nyelvtudománynak csak küszöbéig haladott is, észre kellett vennie, hogy az igeragasztékokban az orthoepia homlokegyenest ellenkezik az etymologiával, következőleg az, ki a kettőt egymás mellett megférhetőnek állítja, képtelenséget enged meg, s vastag logikai absurdumba téved. S íme gróf Dessewffy, ki értekezése elején azt állítá, hogy az orthoepia szerint *kinállyát* kell írni, alább azt mondja, *kinálja* is (etymologice) jól iratik, a mi annyit teszen, mint simul esse et non esse. Principiuma lévén gróf Dessewffy orthographiájának az orthoepia és etymologia együtt, könnyű képzelni, minemű értekezést építhete e logikai absurdumon. S valóban, oly sok nevetséges dolgot egy csoportban, mennyit ez az értekezés magában foglal, alig találhatni; s ha a gróf csuhadárja innen tanúlt volna magyarúl írni (a mit nem hiszek), fejének az inconsequentiák ezredétől nem lehetne nem szédelgenie. Itt taníttatik egyebek között a gróf által, hogy *tartománnya, attya, kinállya* és *tartománja, atja, kinálja; ahoz, a' hoz, azhoz, ahhoz; szivesen* és *szivessen; Horatzius, Horatius, Horátz, Horácz, Horaczius* mind jól iratnak, legjobban *Horász.* Itt állíttatik, hogy a

gróf nem látja által, miért kelljen a helyek, országok, nemzetek, személyek neveit nagy betűvel írni, mégis nyilván mondja, hogy ő azokat nagy betűvel szokta, nagy betűvel fogja írni. Igen helyesen! mutassa meg a gróf, hogy határtalan úr. Mi vakmerőség volna kivánni, hogy ő még okoknak is engedjen! Hiszen ez ellenkeznék, az ő ideája szerint, a magyar nemesi cardinális prærogativákkal! — Itt mondatik továbbá, hogy a gróf csak rövid szókat szokott egybeírni, mert «ha hosszúkat is egybeírna, azok hosszúk volnának». Oh csuhadár! mely tanúság számodra! — Három mássalhangzót soha sem ír a gróf együvé, nem írja, például, *szánTszándékkal*, hanem *szánszándékkal*. Miért? azt én bizonyára nem tudom, de még a gróf sem ám! A gróf *igaSságot* is ír, ámbár tudja, hogy nem így kellene. «Szabad nemzet nyelvét szoros nyüg alá (okok közé!) szorítani, piomozni, káros volna», mentsen isten! a gróf ettől irtózik. — A gróf «finom illetődésű füle» érzi, hogy a ts és cs, tz és cz közt különség van, és pedig (ismét mely becses felfedezés!) nagyobb különség, mint Verseghy két é-i közt; és így mikor a versben hosszú szótagra van szüksége, ts és tz-ét ír, mikor rövidre, cs és cz-ét, például, *mulatság* és *mulaCság*. Bizony finom illetődésű fül! — *Egyjütt* és *edjütt* igen jól vannak a gróf szerint írva, de nem ám *meCZeni*, hanem *metTZeni*, mert, úgymond — gróf Dessewffy és ok! ritka találkozás! — «ezt hosszan kell kimondani». Az y-t a nevek végén azért szereti a gróf írni, hogy valakit meg ne bántson. Ki ne dicsérje ez okos előlátást! Az y kihagyása még vérontást is okozhatna! — Egyedül finom illetődésű fülét kimélem a grófnak, különben azt mondanám, hogy a miket itt állít, mind rossz, irtóztató rossz! s a helyett, hogy csuhadárját tanította, helyesebben tenné, ha tőle tanúlna magyarúl írni; a mit a grófnak ezennel ajánlok is, feltévén, hogy csuhadárja elméjét a rendetlen és szerfeletti olvasás öszve nem kuszálta. De csak így, s egyesegyedül ezen feltétel alatt ajánlom; különben vakkal vezettetnék világ-

talant, s ha együtt mindkettő nyakát szegné, oka én volnék. Ezen nevezetes értekezéssel egy kis történet is van egybekötve, melyet az olvasónak mulatságúl, s kárpótlék gyanánt ezen orthographiai soványságokért, elmondok. A történet ez:

Kazinczy az Erdélyi Muzeumba egy recensiót nyomtattat Pápay munkájára,* s nevét nem írja ki, de hogy az az ő tollából folyt legyen, oly érthetőleg mondja, hogy csak az igen gondatlan olvasó nem veheti észre. Gróf Dessewffy olvasván e recensiót, egyik kifejezésben annyira megbotránkozik, hogy tüstént eltökéli magát ellene kikelni. De hogyan? Egy kifejezés miatt egész értekezést írni? Az nem megyen, az viszketegnek látszanék. Nemsokára megjelenik a csuhadárhoz írt, s épen most magasztalt orthographiai értekezés, melyre Jankowich Miklós eléggé vakmerő volt ő méltóságának ellenjegyzéseket tenni. Egy villanat! A gróf asztalánál ül, s hevenyében ír egy czáfolatot Jankowich és Szemere ellen. Szemere ellen? kérdi az olvasó. Igen is Szemere ellen. S hogyan? miért? Kikelt Szemere a gróf ellen? megbántotta őt? valamely szavában botránkozott-e meg a gróf valahol? Nem. — Szemere ez egész komédiában legkisebb részt sem veve; ennek egyedül az oka, mivel Kazinczy recensiója alatt az Erdélyi Muzeumban ezen jegyzés álla: Szemere Pál gyűjteményéből... Oh komikai Músa! Hol van Aristophanesed e tárgyat felfogni, gróf Dessewffyt vígjátékban éltetni? Hát a gróf így olvas, így combinál? kiáltanak olvasóim. Bizonyára ez gonosz combinátió, igen gonosz, de hiában, a grófnak már természetében fekszik. Ő elolvas egész könyveket, a nélkül, hogy tudná, mi van bennök. Elolvasta Kazinczy recensióját is, s megitélni nem volt képes, ki írta legyen, ámbár a 97. lapon ** oly érthetőleg mondatik, hogy gyermek is megfoghatja. Azonban gróf

* A Magyar Literatura Esmérete. Veszprém, 1808.
** Erdélyi Muzeum, IX.

Dessewffyt ne csudáljuk: fejében, mint mondám, elmeáradás van, s belé többé semmi sem férhet.* Íme tehát ily íróktól, kiknek minden mozdulataikban csak a szegény és sínlődő elme jelei mutatkoznak, kik legfelebb is csak szánakozás tárgyai lehetnének, vajjon van-e irígyleni való? — Én bizonyára, ki ezt tenni képes volna, immorális embernek tartanám, hasonlónak azon gyalázatos fukarhoz, ki a földhöz ragadt szegénynek utolsó száraz falatja után sóvárog.

Hogy oly kiadónak mint Wigand, oly plánumú munkába mint e lexikon, oly társaságba mint az imént magasztalt triumvirátus s még egy-két a lexikon mellett szóval és irásban viaskodó idiota, kivánnék és dicsőségnek tartanám dolgozni; következőleg, hogy irígylésemnek ily valami lehessen alapja, azt az olvasó önmaga sem fogja hinni.

Ennyit a sok ízben s egész unalomig kiáltozott két vádra; térek most egyebekre.

Azt állítja gróf Dessewffy, hogy «én Döbrentei *Yorick*ját gáncsolom, mert ángol s nem franczia nyelvből van fordítva; hogy én a lelkes írók siklásaikat követésre méltóknak állítom, sive cinœdum sive vestigia ruris redoleant; hogy én csak magasztalóimnak áldozom, a finnyásat, feszengőt, facsartat dicsérem; hogy az írókat a redactor kénye alatt lenni mondom; hogy a redactor az én állításom szerint, írótársainak csak nehézségeket előterjesztő személy; hogy én 2000 előfizetőt emlegetek, hogy én Döbrentei *Vestá*ját kikurkázom és sujtom» stb. efféle. — Ezen vádaknak egy része egészen a gróf phantasiájának költeménye: más része pedig állításaimnak általa erőszakkal elforgatott, elfacsart értelméből öszvekoholt hamis vád. Ezek szerint szabad legyen kérdenem az érde-

* Haki azon ellenvetést tenné, hogy igazságtalan dolog gróf Dessewffy munkái közül csak egyet s talán a legrosszabbat idézni, az jelentse ki publikum előtt véleményét, s én kész leszek egyéb, s talán még rosszabb munkák idézetével ellenvetését megczáfolni.

mes gróftól, a haza gondjai közt megőszült férfitól, az egykori legislátortól, az igazság törvényeit tisztelő s tisztelni tartozó polgártól: mit tart oly ember felől, ki hamis vádakat koholni, ki másnak írva s egy publikum előtt mondott, következőleg egy egész publikum előtt ismeretes szavait elforgatni, azoknak az író értelmétől idegen értelmet adni nem irtózik? Hiszi-e, hogy ily embernek tiszta szándékai vannak, hogy igaz útakon jár? Felteheti-e felőle, hogy az illendőségi, hogy az emberbaráti törvényeket tiszteli, hogy csupán és egyedül s nemeslelkűleg az igazságnak ügyvéde? Reménylem és várom gróf Dessewffy szerénységétől, hogy tagadó kérdéseimre állítólag nem fog felelni: azért egész bizodalommal felszólítom őt, vallja meg önmaga nyiltszivűleg és őszintén, ha én alacsonyságokra ereszkedni, másnak gúnyneveket, prædicátumokat adni, miképen ő és társai, nem tartanám magamhoz illetlennek, micsoda czímeket érdemlene s érdemlett volna a gróf tőlem, ezen rágalmazó vádakért, ezen álkölteményekért? Én ily nemtelen fegyverekhez nyúlni nem szoktam, s nem fogok: azonban ne higyje a gróf, hogy ha én kimélem is, egészen kimélve marad. A vétkező, büntetését ritkán kerűli el. Az elhallgatott czímekkel a közvélemény fogja a grófot üldözni mindaddig, míg felebb elmondott vádait be nem bizonyítja.

Az *Epigramma theoriája,* gróf úr? Ezzel kár a grófnak bajlódni. Száraz æsthetikai speculátiók; Scylla és Charybdis a csapongó figyelemnek. Félek, hogy rajtok a gróf elvásott elmehajója törést fog szenvedni. — Azonban, kénytelen vagyok megvallani, hogy velök a gróf azon pontra hozott, hol el kell akadnom. Irántok nem ereszkedhetem vitába; magamról kellene szólnom, a mit tenni nem akarok, nem fogok; mert ha a büszkeséget — azt a nemesbet, mely bennünket alacsonyságoktól őriz — becsűlni tudom, tudom sokkal inkább a szerénységet, s ennek senki nálam nagyobb tisztelője nem lehet: következőleg, hogy magam dolgozásai felől szólhassak, Döb-

renteitől kellene előbb orczát kölcsön kérnem. A gróf gáncsai mellett tehát szótlan fogok elhaladni, de nem ám a jelszóúl ajánlott distichon mellett is. Ez a kimélés az igazságnak rovására történnék, s ily kiméléseket tőlem a gróf ne várjon. Az említett distichon új bizonyságát adja annak, hogy a magyar nemzet csakugyan sokat nyert a lexikographusi egyesület által. Mióta ez fennáll, a nevezetes találmányok, felfedezések egymást érik. Íme, alig tanultuk meg ezen társaságtól, mi legyen a redactor, már új találmányt közlenek velünk, azt tudniillik, «hogy epigrammák felől csak az itélhet, ki maga is készíte epigrammákat». Mely dicső felfedezés! Nem képzelhetni, hogy ez mástól származott legyen, mint Döbrenteitől, ki feltalálói tehetségének már oly fényes bizonyságát adta. Tömérdek a haszon, melyet e találmány a világra áraszt. Íme, ezek szerint Herder és Wolf ne itéljenek Homérról, mert nem írtak epost; Richardson és Schlegel[1] ne Shakespeareről, Jenisch és Aristoteles ne a görög tragikusokról, Kölcsey ne Körnerről, mert drámát nem írtanak. Meg kell semmítenünk a Pisókhoz írt levelet, az csak bohó fecsegés, mert hiszen benne epos és dráma felől egy Horátius ítélget, ki semmi sem egyéb, mint lyrikus, mint didaktikus költő, kinek drámát és epost írni még csak eszébe sem juta. Oh ész, oh okosság istennéje, Pallas Athene! Ne vígy minket a kisértetbe, de szabadíts meg a gonosztól! — Ásott-e valaha gróf Dessewffy búzavermeket, hogy felőlök disserálgatni mer?[2] Szerkeztetett-e almanachot, hogy Kisfaludy Aurórája felől azt a szerencsétlen recensiót a F. M. O. Minervában[3] kiadni nem kételkedett? Nem azt akarom e helyt említeni, hogy ez a recensio a művítélői tehetségnek egy botránkoztató emléke, hanem csak azt, ki ada gróf Dessewffynek szabadságot almanach-

[1] Az Ion talán csak nem ada just Shakespeare megitélésére.
[2] Lásd F. F. O. Minerva 1825. I. Negy. l. 87—102.
[3] 1825. I. Negy. l. 104—109.

bírálásra, minekutána ő almanach redactora nem volt, minekutána ő Döbrentei barátjával azt hiszi, hogy ítélnie valakinek csak azon pályán lehet és szabad, melyen maga is fáradott; következőleg, hogy Winckelmann artistai műveket nem bírálhat, de igen Thorwaldsennek egy oly avatványa, ki a márványon tíz nap óta kopácsol? Én istenem, én istenem! csak a tudákosoktól szabadíts meg, egyéb ostoraidat, melyekkel e föld népét látogatni szoktad, nyugottabb lélekkel tűröm.

Gróf Dessewffy igen óhajtaná azon írókat név szerint tudni, kik a Figyelmeztetésemben előszámlált epithetonok által érdekelve vannak. Hogy az érdemes gróf óhajtásának eleget tegyek, elmondom tehát, hogy az ott szóba vett alapos ismeretű, homályos értelmű, önállásban szűkölködő, lengeteg ítéletek közt habzó fejeknek egyikét gróf Dessewffyben van szerencsém tisztelni. Társai pedig exredactor úr és Döbrentei. Cserneczky a magyar literatúrát még csak 15 sorral gazdagítá, sajnálni lehet, hogy ezen 15 sorból (a genie gyakran 15 sorban is megmutatkozik) el nem határozhatni, mely osztálybeli író, mercatorne vagus, cultorne virentis agelli; Colchus an Assyrius, Thebis nutritus an Agris? Szükség ezen urakat e helyt megneveznem, másként «kisebb rossz elmulasztásával nagyobbat követnék el, s a logika törvényeit practice szegném meg», mint az érdemes gróf igen bölcsen méltóztatott észrevenni.

A lexikon védői több ízben adták jeleit rágalmazó indulatjoknak, több ízben mutatták meg, hogy céljok nem az igaznak védelme; csupán arra törekednek, mint feketíthessék be azokat, kik ellenök felszólalni bátrak voltak. Szándékjokat azonban sehol annyira el nem árúlták, mint midőn ők, kik torkig ülnek a neveletlenség, a mocskosság vétkében, engem merészlenek faragatlansággal vádolni. Hághat-e nagyobb pontra a szerénytelenség? Lehet-e rögzöttebb vakmerőséget képzelni is, mint midőn az kiált tolvajt, kinek zsebei tele vannak elorzott drága-

ságokkal? Ily igazságtalan, ily szerénytelen tettet nem vártam, bizonyára egy gróf Dessewffytől legalább nem vártam volna. Vagy talán a gróf nem is ismer, nem is olvasott egyebet az egész pörből a Döbrenteihez írt Válasznál? Feleletének csaknem minden helyei ezt kiáltják, s többet nem hagynak feltenni, mint legfelebb azt, hogy a gróf hallomásból tud valamit. Ha így van, gróf úr, még gonoszabb, hogy oly ügyben akarja magát bírónak és békitőnek tenni, melyet nem ismer s nem vizsgált meg.

Minekelőtte tehát én ezen úgynevezett faragatlanságok felett a grófíal szóba ereszkedném,kérem és igazságszeretéténél fogva kényszerítem őt, lesse ki magában azt a ritka pillantatot, midőn elmelobbanásai megszűntek; s ekkor gondolatait, melyek mindég földfeletti magasságokon, ætheri világokban csaponganak, szállítsa le ezen kisded planetára, melyet földnek nevezünk; kösse meg figyelme szárnyait, s olvassa el oly részrehajlatlan, oly igazságos indulattal, milyet csak egy néhai legislátortól jusunk van kivánni, mindazon íráskákat, melyeket dicső lexikographus társai, a magok úgynevezett megtámadóik ellen publikum elébe bocsátottak. Nevezetesen: Döbrentei *részeg vad ráczait*, s nyugalomba tett redactor úr *betyári énekét*. Minekutána ezeken általesett, s bizonyossá tőn, hogy a lexikoni pörből nemcsak a Döbrenteihez írt választ, hanem egyebet is ismer, egyebet is olvasott: akkor méltónak fogom a grófot tekinteni arra, hogy kérdjem tőle:

Hol és mivel adtam én, nem mondom just, hanem csak okot is arra, hogy exredactor úr ellenem intézett citátumaiban betyárkodjék, hogy szavakra fakadjon, melyeket nevelt ember nem hallhat undorodás nélkül; hogy Döbrentei engem a legalacsonyabb, legundokabb vétekben tántorgó néposztálylyal tegyen hasonlatba? Hol és mivel adtam én mindezekre just? Magyarázza meg a gróf ætheri elméje. Figyelmeztetésemnek egyetlenegy szava sem adhata ily just. Döbrentei és nagyhírű társa igazságtalan

úton s ok nélkül vetemedtek ezen vakmerőségre. Engedje meg a gróf kérdenem, minekutána e betyári csíny meg vala téve s igazságtalanúl megtéve, nem volt volna-e nekem jusom a Válaszban oly otromba fegyverekkel visszavernem ellenkezőimet, milyenekkel ők feltámadtak? Nem volt volna-e jusom? S használtam-e én ezen just? Hol, miként, mely helyén, mely szavában a Válasznak? Az én hitem az, hogy a mit publikum elébe bocsátottam, gróf Dessewffy akármely társaságban felolvashatja, bátran és tartaléktalan, sérelme nélkül az illendőségnek: de nem fog-e megzavarodni, nem fog-e elpirúlni lexikographus társaiért, ha csárdai pajkossággal teljes feleleteiket tisztelетes személyek előtt kell olvasnia? Reménylem, hogy ha a gróf ennekutána is velem ellenkezni fog, legalább megfontolja, mit mond, mert bizonyára, mostani egész feleletén a gondolkodó fejnek igen kevés jelei látszanak meg. Nem ártana a grófnak még azt, bár későn is, megtanúlni, hogy szavai egyedül azért, mert grófi szavak, még nem fognak hitelt nyerni, s az olvasó, ki látni kíván, szemét nem fogja behúnyni a gróf parancsolatjára. Ez legyen mondva röviden a Döbrentei és társa faragatlanságira.

De ez a fenforgó kérdésnek még csak egyik része, hátra van az, a mi egyenesen a grófot érdekli. Mit fog az olvasó arra mondani, hogy a gróf a faragatlanság vádjában nem egyedül csak igazságtalan, hanem ezen felül még szerénytelen is? Íme, a gróf veti szememre, hogy ellenkezőimmel faragatlanúl vetekedem! A gróf? ki minden sértő és alacsonyító prædicátumokat öszveszedett szókönyvéből, csak hogy velök engemet bánthasson.. Mondja meg az igen finom nevelésű gróf, úgy tanította-e valaha nevelője illendőségre, hogy intéseit, ocsmány szitkokban mondogatta a grófhoz. Valóban mesteréhez méltó lett a tanítvány. Azt, kitől illendőséget kíván, maga *goromba, faragatlan, szűntelen veszekedő, mérges epés, nyállal piszkolódó, maró száiú, szívetlen, agyarkodó, kaján, irígy, pulya*

lelkű, marakodó, sententiákat köpdöső, ádáz, s a mit legelől kellett vala mondanom, *fekete lelkű* czímekkel tiszteli meg. Bizonyára, ezek mind finom, méltóságos grófhoz illő beszédek, nevelt ember szájában jól állnak, szóval gróf Dessewffy faragottságai, melyekkel «literatúráját meglágyította, életét kipuhította». Oh szégyen! hogy a gróf eléggé szerénytelen, hogy a gróf nem pirúl maga vétkét más szemére vetni. Valóban, ki a faragatlanság theoriáját akarná megírni, sehonnan oly jól nem abstrahálhatná azt, mint a gróf feleletéből, melynek, hogy faragatlanság classikus remeke legyen, csak az hía, hogy egy gondolkodó s ép fej járúljon hozzá s szedje rendbe ezt a durva declamátiók chaosát. — Koránt se vélje azonban gróf Dessewffy, hogy én az ő és társai becstelenítő rágalmazásokat panaszkép említem. Említem egyedül azért, hogy az olvasó lássa, ki a faragatlan. Panaszlani nincs szükségem. A rágalom nem a rágalmazottat, hanem a rágalmazót mocskolja be.

Szükség, hogy kérdjem a gróftól azt is, mit tesznek feleletében ezen szavak: *fekete lelkű?* Érti-e a gróf, velök mit monda? Megfontolta-e, midőn őket leírá? Adhatja-e a gróf ezen prædicátumot írónak? Nem az emberre vitetnek-e ezek vissza? Nem a morális charakter jő-e alattok kérdésbe? — S micsoda tettemet ismeri a gróf, melylyel magát a *fekete lelkű* czím iránt legitimálhatja? — Tanácslom és kérem, hogy ha ætheri világában másnak ily czímeket osztogatni divatban van is, midőn onnét a gróf e földi világba leszáll, jól fontolja meg, miket beszélget, s más charakterét, kiről egy immorális tettet sem tud, kímélve hozza kérdésbe, mert az ily lexikographusi petulantiák keserű pohárral fognak visszaméretthetni, s végtére hæ nugæ seria ducent. Íme, az igazságvédők, a közvirágzatért buzgó férfiak! Csakhogy hibáikból kivergődhessenek, készek lesznek végtére még a becsületvédő törvényeket is általhágdosni. Ilyenekben keresse aztán a gróf és famosus társa okát, ha én feleleteimben élesb, ha

sanyarúbb vagyok, mintsem ínyök szeretné. Ki az illendőség törvényeit akarva nem tiszteli, nem méltó, hogy kíméltessék, sőt nem méltó, hogy ezen törvények csak pártfogolják is.

A franczia journalistákat igen jól, igen alkalmasan emlegette a gróf. Idő és történet megmutatták, hogy jövendölésök nem volt alaptalan, hogy a polignaci ministeriumot méltán kárhoztatták. Nem bizonyodott-e be itt világosan, hogy jóslani is lehet, hogy lehet kárhoztatni oly dolgokat, melyek meg nem történtek, melyeket csak a jövendők fognak kifejleszteni. Tudja-e a gróf, mint járt a polignaci ministerium, s mint járt maga Polignac is? Szabad-e végtelen kicsiny, s ama nagy, harminczkét millió nép sorsát elhatárzó történet közt hasonlatot tenni? Polignacra és ministeriumára a franczia törvények fognak ítéletet mondani; Wigandra pedig és a lexikonát védő gondatlan írókra a tudományos tribunal és — a mi mindeneken felül van — az opinio publica. Büntetésök leszen az írói névre háramló gyalázat, s a könyvárosi hitel csökkenése. Hogy hibáztak ezen jámbor urak, az megengedhető; hibázni emberi dolog, bocsánandó vétek, melyikünk nem hibáz? de a hibákban makacsúl, talán egy kis képzelt dicsőség miatt megmaradni, ez vétek, ez érdemel fenyítéket, s ez vétkök a lexikon kiadóinak.

A redactor, gróf úr? Ismét és újra szóba jöve a redactor? — Tegyen a gróf őszinte vallomást: hiszi-e mindazt, a mit feleletében a redactor felől öszvebeszélt? Én a gróf ítélőtehetségéről sok fonákságot teszek fel, valóban igen sokat, de azt mégis, hogy ily szertelen chimærát, mint a mit a gróf a redactor iránt mond, elhihessen, bizonyára fel nem tehetem. Ilyet feltennem pasquillusa volna a józan észnek. Miért, ugyan miért, ennyire szertelenkedni? Nem volt volna-e jobb, ha a gróf kevesebbet állít vala? Az legalább egy-két gyönge fejű előtt hitelt nyerhetett volna a helyett, hogy most e szertelenkedés még a tudatlanok által is nevettetik. A mit én a redactorról mondot-

tam, világos axioma, nem kiván vitatást. Redactornak lenni valamely könyvkiadásnál, és bírálni, egyet teszen. Mihelyt a bírálás jusa megtagadtatik a redactortól, az többé nem redactor, hanem csak írnok, vagy betűszedő. Ha a Conversations-Lexikon redactora más jussal nem bír, mint egyedül azzal, hogy a kidolgozott czikkelyeket betűrendbe szedi, ne neveztessék redactornak, s akkor a publikum nem fog kijátszatni; tudni fogja jó előre, hogy a Conversations-Lexikonban minden, ha mindjárt az emberi ész legformátlanabb szörnye volna is, felvétetik, következőleg, hogy az egész nagy munka nem egyéb, mint ezerféle tárgyak chaosa, melyek között igen kevés jó s számtalan rossz dolgok vannak egybehalmozva. Mert a gondos s tanult írók száma szembetűnőleg kisebb mindég a gondatlanok, a gyenge fejűekénél, és így a jó munkáké is a rosszakénál.

Azt állítja a gróf, hogy oly személyek felől, mint Sup. Kis, Tittel Pál, Bitnicz Lajos, Guzmics Izidor, báró Mednyánszky, gróf Teleki József, gróf Mailáth János, gróf Széchenyi István, gróf Dessewffy József fel sem lehet tenni, hogy magokat a redactor kénye alá vessék, hogy munkáikat elvetni, vagy csonkítani hagyják. Ez ellenvetésből az látszik, hogy vagy nem érte engem a gróf, vagy — a mi tisztes korához épen nem illő — gyermekjátékot űz a szavakkal.

Mást teszen a munkákat elvetni, mást azokat csonkítani s a redactor kénye alatt lenni. E különbözést értse meg a gróf, s érteni fogja e szertelen mélységű dolgot. Hogy az írók a redactor kénye alatt vannak, hogy munkáikon csonkíthat, én sehol sem mondottam. Tekintse meg a gróf jobban a Döbrenteihez írt Választ, s tisztelje publikumát jobban, minthogy álkölteményekkel lépjen elébe. Ki velem ilyet mondat, gyermekbeszédeket teszen, s várakat önmaga épít magának, csakhogy bírhasson valamit ledönteni. Bízvást, ha kedve van a grófnak hozzá! Megengedem azon dicsőséget, hogy kártyavárait le bírta

döntögetni. — A munkákat egészen elvetni? Ehhez igen is jusa van minden redactornak, s e jus egyenesen a bírálás jusából foly. Ezt állítottam én, állítom most is, s fogom mindég. Miért? épen az imént érdeklettem. — Mi a gróf által előszámlált írókat illeti, ezeket én (egyet kivéve) oly fejű férfiaknak ismerem, kik értik, mi a redactor, s igazságosabbak, szerényebbek, mint hogy a redactor jusaitól kivételt tenni, magok miatt, akarnának. Koránt se higyje gróf Dessewffy, hogy ez a jus általok ne tiszteltetnék; ők ennek már akkor alávetették magokat, midőn a lexikonba-dolgozást felvállalták; azaz, köztök s a lexikoni redactio között szótlan szerződés (contractus tacitus) volt, vagy ha mindjárt írott volt volna is, a munkák elvetéséhez való jus oly feltétel, melyet mondani szükség sem vala, mert önkényt s a dolog természetéből foly. Ha pedig, mint felebb mondatott, a lexikoni redactortól csakugyan elvétetett e kérdésben forgó jus, természetesen következik, hogy elvétetett a redactió is, s ő nem egyéb oly automatonnál, mely a czikkelyeket betűrendbe szedi. Mind ez oly világos, hogy a gróf által nevezett íróknak csak egyike fogja tagadni, de az nem csuda, ő, a mint feleletéből látjuk, képes tagadni a legvilágosabb dolgokat is. Ily tagadó hagyján! Tagadása nem használ semmit, de nem is árt.

A mi Révai s Verseghyről, s általán fogva a grammatikáról mondatik, azokat, nem fogok hibázni, ha elmesétálásnak nevezem. Válaszom szavai ezt mondják: Nem vakmerőség azt állítanom, hogy a magyar nyelvben Révai systemája fog megállani, minekutána tapasztaljuk, hogy ma minden jobb fejű, minden gondos író, ezen systemát követi. Gróf Dessewffy erre azt feleli: «hogy ő ismer oly magyarokat, kik Révai fejében több philologiát, Verseghyében több philosophiát találtak; hogy a jövendőség nem fogja kérdezni, ki melyik grammatika szerint *írt*, hanem azt, ha eredetiséggel, ha lelkesen-e? hogy többnyire nem az vett erőt a véleményeken, quod maxime

rationale; s végtére hogy legyünk türedelmesek, s ne boszankodjunk más sárgaságán, mert az úr isten mundum commisit disputationibus hominum; hogy a grammatika sem szentírás, sem mathesis, és már Sokrates megvallá, hogy csak tudatlanságát tudja? hogy...» De hová andalodik a gróf elméje? Álljon meg, egy kevéssé legalább, hadd kérdjem, mit akar megczáfolni? mert az én állításom ellen mindezek közt egy szó sem mondatik. A helyett, hogy a gróf szentíráshoz, Sokrateshez, metaphysikához folyamodik, czáfolja meg csak ezt: hogy minden jobbfejű és gondos író Révait követi, s az ebből következtetett hihetőséget, hogy tudniillik, Révai systemája megáll: s ha ezeket megczáfolta, a kérdés el lesz döntve, a nélkül, hogy szentírásra, Sokratesre, metaphysikára szükségünk legyen. Miattam lehet Verseghy nagy philosophus; midőn grammatikáról szólok, nekem akkor philologus kell. Kérdezzen a jövendőség bármit, az bizonyos, hogy írónak grammatice kell a nyelvet tudnia, s oly grammatikai crassa ignorantiában szédelgenie, mint a gróf, írónak szégyen és megbocsáthatatlan vétek. Bármi vett legyen többnyire erőt a véleményeken, kétséget nem szenved, hogy csak annak kell erőt vennie, quod maxime rationale. (Azért, hogy az emberek többnyire vétkeznek, talán nem fogja a gróf következtetni, hogy vétkezni szép dolog.) A jövendőség, igen is, azt fogja kérdeni, ki írt lelkesen, ki eredetileg: de mellette azt is, ha a nyelvet értette-e? Ha a gróf, például, eredetileg és lelkesen tudna írni, ha el nem felednők is, megbocsátnók legalább nyelvhibáit, grammatikai inconsequentiáit. Épen azért, mert a grammatika nem mathesis, azaz nincs s nem lehet benne mathematikai bizonyosság, vetekednünk kell felette. Egyedül azért, mert Sokrates, tudatlanságát tudta, s az ég ura mundum disputationibus hominum commisit, nem szükség türedelmeseknek lennünk. A gróf messze, felette messze megyen: egyúttal mondhatta volna, hogy kár egymással vetekednünk, mivel végtére úgy is mind-

nyáján meghalunk. — Difficile est satyram non scribere!

Már a Döbrenteihez írt Válaszban mondatott, hogy ha a lexikographus társaság csalhatatlan okokkal fogja is bebizonyítani az ellenem felhordott hibák valóságát, abból egyéb nem következik, mint egyedül az, hogy én gondatlan, hogy én rossz író vagyok, s ennek mi köze a Conversations-Lexikonnal, azt az én logikám megfogni nem tudja. Azon hypothesist talán támaszthatja, hogy én mint rossz író a Conversations-Lexikon ellen sem írhattam jól, hogy talán argumentumokkal éltem, melyek nem valók. De ha a dolog így van, miért nem teszik a lexikon írói ezen hypothesist thesissé? Miért nem mutogatják meg, hogy argumentumaim hamisak? Miért nem döntögetnek le mindent, a mit én a lexikon ellen felállítottam? Miért igyekeznek mindég csak azt mutogatni, hogy én hibákat követek el írásaimban? Mely félszegség, mely szánakozásra méltó félszegség! Dühökben és boszújokban azt sem képesek látni, hogy oly helyheztetés közt állnak, melyben az is csak önszégyenökre válik, ha én rossz író vagyok s rossz író létemre olyakat bírtam ellenök építeni, melyeket ők, az erős bajnokok, ledönteni nem bírnak.

De illő, hogy egyszer legalább, az ellenem idézett hibák iránt szót tegyek, s tudtokra adjam, ha csak távolról is, ezen bárgyú lexikographus uraknak, hogy korántsem fegyverek azok, melyeket ők fegyvereknek lenni vélnek. A kritika csak k-val íratik jól, mert görög eredetű, a prædicál pedig csak æ-val és c-vel, mert római eredetű szó. A Constitutio c-vel és t-vel jól íratik, de a criminalis-t k-val írni ugyanazon írónak, ki ConstituTiót ír, a szó eredete ellen van, és ezenfelül még inconsequentia is ; és így kettős hiba. Az *éppen* szóba honnét jöhetne két p, gróf Dessewffy soha sem fogja felfedezni; csupán különböztetés miatt pedig a világos etymologiát sértegetni, s a magyar nyelvben sértegetni, hol az etymologia sérthetetlensége oly becses dolog, csak az tarthatja jónak, ki a

magyar nyelvet egyedül csak anyjától tanúlta, s felőle mélyebben soha nem gondolkodott. Miért nem írja a *nap*ot (sol) gróf Dessewffy két p-vel, a *nap*ot (dies) pedig egygyel, ha oly nagyon irtózik az érthetetlenségtől? Ki a maga tárgyát jól érti, annak írása ily apró kétértelműségek miatt érthetetlen még nem lesz. *Próbájit* jól íratik, s én ezt kérdésbe nem vettem. *Önként* a grófnak jobban hangzik, mint *önkényt*? Úgy van, jobban hangzik az nekem is: de azért még nem írok *önként*et, mert szeretem, sőt kötelességnek tartom az etymologiát (hol csak lehet) sértetlenűl hagyni. A *Mihál* is etymologice íratik y nélkül, azonban a gróf ezt szükségtelenűl hozta fel ellenem, mert én a *Mihályt* még eddig y nélkül nem írtam. Hogy a Mihál tótos legyen, kétlem. A mi a *méltóztassék* iránt mondatik, az mutatja, hogy a gróf kész volna a magyar nyelvnek kétségbe nem vehető törvényeit is öszvegázolni, csakhogy a maga és társai botlásait törvényszerűekké tegye. *Méltóztassék az olvasónak:* ezen beszédet a gróf sem írás, sem élő beszéd által sanctionálva nem találja. *Bajza ezt tenni sem átallotta;* tehát ez csakugyan jól íratott? S azért jól, mert jól hangzik? Ez a jól hangzás a grófnál, s általában nem-grammatikusainknál, oly universale argumentum, melylyel mindég előállnak, valahányszor hibát követtek el. Kinek jutna eszébe syntaktikai törvényeket jólhangzásnak feláldozni? Jobban szereti-e a gróf lexikographus társait, mint a magyar nyelvet, hogy ennek törvényeit rontani nem irtózik azért, csak hogy amazokat hibátlanoknak tehesse? Únom e præceptori, e tanuló-gyermekeknek való magyarázatokat. Tekintsen a gróf az általa magasztalt Verseghy nyelvmunkáiba, s ha ott e kérdésre törvényt talál, kezemet nyujtom a grófnak, s azt mondom, hogy igaza van.

A *se* és *sem* között a grófnak nincs különbség? Sőt igen nagy. Mivel a gróf nem tudja, mikor kelljen ezzel, mikor amazzal élnie, megtanítom tehát, hogy valahányszor a mondás tilalmat foglal magában, mindég *se*-vel,

valahányszor tagadást, mindég *sem*-mel kell élnie. Például: ha gróf Dessewffy sem grammatikát, sem æsthetikát nem tanúlt, se ne grammatikázzon, se ne æsthetikázzon. Ez nem szépen, de jól van mondva; törvényei szerint a magyar nyelvnek. Mondhatná-e a gróf így is: Sem nem grammatikázzon, sem nem æsthetikázzon? — *De ez nem megyen neki.* Óhajtanám tudni a gróftól, mi hiba van ezen mondásban? Ez a grófnak idegen-nyelvi neologismus? Ki fogja elhatározni, mi idegen, mi magyar? Hány idegen nyelvből kölcsönözött szólásformákkal gazdagúlt már a magyar nyelv, melyeket többé meg sem ismerni! S ki fogja-e gróf Dessewffy mindazokat tiltani, melyek, hogy több példát ne említsek, csak a Káldi fordított Bibliája által köztünk meghonosodtak? A jót csak azért, mert új és szokatlan, el fogjuk-e vetni? Legyünk józanok, s ne tegyük magunkat nevetség tárgyává. Én azt hiszem, hogy mióta a világ tudományos vetekedéseket ismer, oly sok paradoxumokat senki öszve nem beszélt, mint a nyelvbeli újítások ellenségei. Ők a jámborok óhajtják a czélt, s a czél eszközeit meg akarnák tagadni.

Azt kivánja a gróf, hogy én Döbrenteit a neologismus tárgyában specificumra szorítsam? Erre nincs szükség. Elég specifice kifejtette ő írásaiban azt, hogy a neologismus iránt maga sem tudja, mit akar, maga sem érti magát. Egyfelől a neologismus barátit vádolja, másfelől oly neologismusokkal él, melyekben a szerfelett merészek is megbotránkoznak; törvényeket állít fel, melyek ellen önmaga legvétkesebben vét; a mit ma javall, holnap kárhoztatja, és viszont. Szóval, practice és tettben mutatja meg, hogy principiumai nincsenek, csak sejtései, csak vágyódásai principiumok után, melyeknek magát birtokába tenni nem volt s nem leszen soha ereje. Ily fejű emberrel vetekedni valamely tárgy felett czéltalan időtöltés fogna lenni. S egyébiránt is, lehet-e őt specificumra szorítani? Őt, ki mindég bujkál és rejtezik, ki fellépni és megszólalni nem mer, ki akkor is, midőn pro aris et

focis kellene vínia, gyáván és félénken mások védköpönyege megé huzódik, hogy az ellene irányzott nyilak ne őt, hanem védelmezőit érjék.

Hogy a gróf a görögöket ajánlja követésűl, magában igen jó. A görögöktől sokat tanúlhatunk, s bár tanúlnánk! De hogy a gróf akkor ajánlja a görögöket, mikor a helyes magyarságról van szó, az felette különös. A gróf talán a görögöktől tanúlt magyarúl írni, azért ír oly fonákúl? Mi boldogtalan tudákosság! mi nyomorú pedantismus! Végtére magyar tánczot is a görögöktől fogunk tanúlni.

Ha a fiatal kor, melyet az érdemes gróf oly magahitten tesz ősz korának ellenébe, s melyből oly nagy kedve volna nekem szörnyű vétket csinálni, lehet-e, nem mondom argumentum valami ellen, hanem csak ok is szemrehányásra, határozza el, az érdemes gróf, önnön maga. Én azt hiszem, hogy ott, hol igazság ügye jő kérdésbe, hol okokat kell latolni, az agg kornak semmi elsősége sincs a fiatalság felett. Általában pedig a kor kérkedés tárgya soha sem lehet. Az ősz hajakat nem az esztendők száma, hanem az érdemek nagysága teszi tiszteletessé; s a gróf is ne esztendeinek, melyeket keresztülélni szerencsés vala, hanem egyedül polgári érdemeinek köszönje, hogy tőlem s a jóktól, az igaznak, nemesnek barátitól, tiszteltetik.

Minekutána a gróf mindent, a mi csak távol vagy közel rokonságban állott a lexikoni pörrel, vagy ha nem állott is, de eszébe juta, czél és rend nélkül összehordott volna, végtére barátságos tanácsokra fakad, s békítővé akarja magát tenni. Szándéka igen nemes; békítőnek lenni szép, dicséretes dolog. Azonban, békítő csak az lehetne, ítéletem szerint, ki békés indúlatjának maga is adta jeleit, ki mind a két vetekedő féllel illendően bánt. Az pedig, ki rágalmazó volt, ki sértő czímekkel illeté a felekezetek egyikét, magát világos ellenséggé tette, s megmutatá, hogy a békítés nem tiszta, hanem csak színlett szándéka volt, és így, ha békülés nem következett, tulajdonítsa az ily ál-békítő

önnön tettének. Különben is a lexikoni pörben egyedül az szerezhetne békülést, ha a Conversations-Lexikon kiadatnék, s jó volna, oly jó (a mint már mondatott), milyent literaturánk mostani helyhezhetése enged; minden egyéb békülés az igazság rovására történnék. Hogy Döbrenteit s védő társait jó íróknak tartsam, azt ismét nem békülés által lehet eszközleni, annak egyéb útja van, az tudniillik, ha ezen urak a magyar olvasókat jó munkákkal fogják megajándékozni. Annak meggondolása, hogy «szerettetni nem fogok békülés nélkül» előttem igen kicsiny ok a békülésre. Szerettetni szép dolog ugyan, de én mindenektől szerettetni nem akarok. Placere bonis quam plurimis.

Nem lesz szükségtelen végtére a Conversations-Lexikon iránt is egy-két szót szólni.

Gróf Dessewffy feleletében az mondatik, hogy Wigand Conversations-Lexikonát hirdetvén, szándékáról nemcsak az e czélra összeállott, hanem más tudósaink véleményit is kikérte. Engedjenek meg a lexikographus urak, én örömest adnék csinosabb, szelidebb epithetont ezen állításnak, de bizonyára itt elfogy minden szótudományom, s azt egyébnek világos hazugságnál nem nevezhetem. Én ismerem Wigandnak minden, a Conversations-Lexikon iránt kiadott jelentéseit, de az, hogy szándékáról az irók véleményét kikérte legyen, sehonnan sem bizonyodik be. Azonban képzeljük a gróffal megtörténtnek, a mi meg nem történt; akkor azon kérdés támad fel: Ha Wigand kikérte az irók véleményét szándékáról, s Fenyéry felszólalván véleményét elmondá, mi oka volt Wigandnak, vagy a Wigand neve alá bujt Döbrenteinek, Fenyéry ellen oly sértőleg kikelni? Nem volt-e szabad Fenyérynek a maga véleményét elmondania, s kivált akkor nem volt-e szabad, midőn arra az irók még fel is hivattak? Ime a gróf mint nyujt önmaga fegyvert ellenkezői kezébe. S a gróf bátorkodik még azt is mondani, hogy Fenyéry kezdte a bántást. Mi vala bántó Fenyéry kérdéseiben? Az ephe-

meri becsű munkácskák írói! Ez a legszélesebb generalitásban vala mondva, s kellett-e azt Döbrenteinek magára értenie? Ha az utczán, hol egy sereg ember tolong, valaki gyilkost kiált, azonnal magamra értsem-e, s a kiáltóval üstökre, pofra keljek? Ki ilyet teszen, ha különben gyanús nem volna is, ön tettével hozza magát gyanúba, s így hozta Döbrentei is. De azért, hogy őt Fenyéry redactori hibáin lepte meg, mi ada Döbrenteinek just arra, hogy Wigand és Cserneczky neveik alatt Fenyéry ellen sértő kifejezésekre fakadjon? Nem lehetett-e bántás nélkül is elmondania észrevételeit? Nem Döbrenteiben van-e tehát kezdete a faragatlanságnak? — Concede, quæso, lector, pudori meo, ut aliquam partem de horum impudentia reticere possim. Kérem ezen lexikographus urakat, ha igazságosak nem akarnak, vagy nem tudnak lenni, legyenek legalább szerények, s ne mondjanak olyakat, melyeket az egész olvasó publikum hamisaknak tud és vall.

Említtessék-e az is, mint viszonoztattak dr. Bugátnak szelíd, s a legnagyobb kiméléssel elmondott észrevételei az *Agyvelő* czikkely iránt? Óhajtanám, ha dr. Balogh a publikummal tudatná, ezen észrevételeknek melyik szava háborította fel annyira epéjét? Ha a publikummal tudatná, mondom, mert a mi engem illet, én igen is jól tudom, mi volt oka ezen éretlen fellobbanásnak. Régóta ismerem t. i. azon nemét az embereknek, kik az önszeretettől elvakítva, a hibázhatatlanság bizodalmában, önhitten és megelégedve, mint a chinai széles birodalom kevély ura, sétálnak gyarló embertársaik között.

Hogy a Conversations-Lexikon plánuma közöltetni nem fog, a mint gróf Dessewffy fenyegetőzik, az gyaníttatja, hogy plánumjok oly fonák lehet, melyet közleni szégyenlenek, ha pedig plánumjuk jó, s makacsságból nem közlik, az mutatja, mily tekintettel, mily tisztelettel vannak a Lexikon írói publikumok iránt. Ha ezen tiszteletet majd a publikum azzal fogja viszonzani, hogy a Lexikonra

nem prænumerál, ne panaszolja gróf Dessewffy és társai akkor, hogy a magyar nemzet az ő Conv.-Lexikonjokra még nem ért meg, hanem higyje csak azt, hogy látatlan portékát vásárolni nem szeret.

A mi magát a Conversations-Lexikont illeti, ebből a márczius utolján megjelent negyedik jelentés szerint már két kötetnek kellett volna kiadatnia, mert ott az igértetik, hogy április végén megyen nyomtatás alá, és annakutána minden évnegyedben egy kötet jelenik meg. Az előfizetők, nimium patienter, mindeddig várakoztak, hogy őket Wigand valahára legalább egy kötettel méltóztatik kegyelmesen megajándékozni, s íme még most néhány nap előtt hirdeti, hogy a nyomtatást elkezdte, s néhány ív kész. Öt hónap lefolyta után még csak néhány ív? Legyen Wigand annyi tisztelettel előfizetői iránt s vallja meg, nyolcz esztendő múlva kész lesz-e ezen Lexikon? Mert ha így megyen, valóban nem tudom, mit higyjek. Okát sem tudom képzelni ezen késedelemnek. 34 írónál és 1000 előfizetőnél (mint Döbrentei és most gróf Dessewffy vallották) lehet-e Magyarországon többet kivánni? A leglassúbb író is fordíthat hetenként egy ívet, és így 34 író, a Lexikon első hirdetése óta készíthetett 1360 ivet; következőleg a Lexikonhoz igért 500 ív kéziratban régóta kész lehet. Mi akadályozhatja tehát a Lexikon kijövetelét? Vallja meg Wigand nyiltan és őszintén, minden további tartalék nélkül, hogy készületlenűl fogott a dologhoz, hogy maga sem tudta, mit akart, hogy első hirdetésekor még egyéb írója nem volt Döbrenteinél, s csak akkor szerzette meg néhánynak nevét, midőn már a dolog iránt a publikum előtt szó történt. Vallja meg, hogy iróinak több mint fele, s ezek között talán a legjobb fejek, mint báró Mednyánszky, gróf Széchenyi, gróf Teleki, báró Wesselényi, prof. Bitnitz, Tittel Pál s még egykettő csak könyörületből, csak kegyelemből engedték meg, hogy nevök a Lexikon jelentéseibe nyomassék; vallja meg, hogy előfizetőivel csak játékot űz, s mind a könyv kijövete, mind az írók iránt csak

azért terjesztget bizonytalan híreket, hogy előfizetőit a béketűrés el ne hagyja. Ily szorult állapotban nem volna-e tanácsosabb felhagyni szándékával, az előfizetők pénzeiket visszaadni s megvallani nyiltszivűleg s egész egyenességgel, hogy mind írói hibáztak, mind maga visszajobbíthatatlanúl hibáztak. Ez veszedelmes visszalépés, de kevésbbé veszedelmes, mint a tovább haladás. Amannak csuszamodás és esés lehet következése, melyből újra felvergődhetni: emez csalhatatlanúl nyakszegést fog maga után vonni. Ne higyje Wigand, hogy valaki örvendjen szerencsétlenségén, az kegyetlen, az immorális ember, ki a szerencsétlent neveti, s nem érdemel egyebet, mint hogy embertársai megvessék. Szánakozni, szánakozni kell a szerencsétlenen, kivált azon, ki veszedelmét, egy nagy részben másoknak tulajdoníthatja.

Ezek szolgáljanak feleletűl a Döbrentei védőjének. Ezek is egyedül annak megmutatására, hogy előttem a mágnási szónak csak úgy van ereje és tekintete, ha igaz ügyet védelmez, egyébként nincs. Én gyűlölök minden elsikamlásokat, rejtezkedést, részrehajló védelmeket; tisztelni csak azt tudom, barátom csak az lehet, ki az igazság barátja. Nur wer das Licht nicht scheut, der ist mit mir verbrüdert. Hogy én gróf Dessewffy gyermekes ellenvetéseire felelek, mutatja, hogy őt tiszteletreméltó embernek tartom, ha nem tartanám, szótlan és megvetve hagytam volna őt magában küzködni. Döbrenteinek és a Lexikonnak más védői is vannak mint gróf Dessewffy, de azok ne hizelkedjenek magoknak azzal, hogy pygmæusi vergődéseik nekem gondot, nekem aggodalmat okoznak. Ők, a jámborok, csak névvágyból zsibonganak. Az ily sovárgó hírbetegeket, kik készek volnának nevöket utczákon koldúlni, készek mint Herostratus Diána temploma alá üszköket hányni, csak hogy a világ őket valamiért nevezhesse, ezeket a hiuság szánandó rabjait, úgy fogom büntetni, mint büntetné a psychologiával megbarátkozott criminális biró — sehol és soha nevöket nem említem.

Különben is oly osztálybeli emberek, kik semmi másra érdemet nem tettek, mint hogy az ember őket megvesse. Mibe kerűlne az ily földön csúszó férgeket eltapodnom? De kell-e ez? Ki ilyenekkel vetekedett, ha rajtok győzedelmet vőn is, csak magát mocskolta be.

Pest, oct. 25-d. 1830.

BAJ KAZINCZYVAL.

I.

LEVELEK «A SZENT HAJDAN GYÖNGYEI» IRÁNT.

A *Szent Hajdan Gyöngyei* birálata (Krit. Lap. I. füz. I. 13—24.) részint Kazinczy észrevételei, részint néhány olyanok idétlen akadozásai miatt, kik képesek volnának a legszentebb igazságokat elversenygeni egy kis nagyúri mosolygásért, a publikumban figyelmet, hogy ne mondjam, zajt támasztott. Minthogy pedig jobb valamire épen nem figyelni, mint figyelni s azt hamis vagy talán rossz szempontokból tekinteni, a mi ez ügyben sokakkal megtörtént, jónak láttam az itt következő levelezést közleni azok számára, kik előtt s Szent Hajdan Gyöngyei ügye figyelmet vont magára, a beszéd tárgya lőn. Benne némely ide tartozók vannak elmondva, s általában oly dolgok is érintve, melyekről nem mindig s mindenütt lehet, holott hasznos volna, legalább nem ártana szólani. Adva e levelek úgy vannak, a mint eredetileg irattak, kivéve olyaknak elhagyását, melyek inkább személyes viszonyokhoz tartozók, hogysem valaki előtt érdekök lehessen.

Nem vagyok sem barátja, sem kedvelője azon módnak, mely szerint négy fal közé szánt dolgok publikum elébe vitetnek; de hol a négy fal közül nyilvánosságra hozott dolgokkal méltatlan, vagy félszeg itéletek eloszlatását lehet reményleni, ott kész vagyok individuális tetszései-

met az ügynek feláldozni, kész a nem kedves dolgot is megtenni. Két ellenkező írónak csak közvélemény lehet méltó bírája. A közvéleményt akarom én azon helyzetbe tenni, hogy alaposban mondhassa ki javalló vagy kárhoztató itéletét mind felőlem s a *Gyöngyök* birálója, mind pedig a megboldogúlt Kazinczy felől; mert ha valaki, egy nem élő legméltóbb jussal fogja kivánhatni, hogy róla csak alapos és igaz itélet mondassék.

1. *Kazinczy Fenyéryhez.*

Itt küldöm az úrnak, édes barátom, a mi felől tegnapelőtt szólottam, s minthogy képzelem, hogy Vörösmarty barátunknak betegsége alatt a Tudományos Gyűjtemény redactiójával az úr fog bajlódni, nagyon kérem, méltóztassék helyt adni ezen irásomnak. Az a barátunk, ki a Kritikai Lapokban G. betű alá rejtette el magát, engem kedvetlen állásba hozott azzal, a kit én tisztelnék és szeretnék, ha oly kicsiny volna is a polgári világban, a milyen nagy. Illő, hogy az annak találjon, a kinek eddig ismért.

Hiszem, tudom, hogy ez a pseudonymus G. engem szeret; megbecsűlhetetlen jeleit adta irántam barátságának, s örömmel vetem mellé, hogy azt tőle és az uraktól érdemlettem is; de meg nem foghatom, hogy a ki engem szeret, mint bánhatik így velem. Én ha kedvem volna írni valamit a Fábián úr által adott keleti versekre, kerűlném a szólást, vagy másra hagynám, hogy az urat nem bántsam meg, ki felől tudom, hogy Fábiánnal szorosan öszve van fűzve. G. és a Kritikai Lapok kiadója, s az úr, ki a munkát bizonyosan még kézirásban látta, azt fogják mondani, hogy a hol az ügy kivánja, hogy szóljunk, ott nincs barát és ellenség, ott nem kivánhatni, hogy hallgassunk; s az uraknak igazok van. De kivánta-e azt az ügy, a mit az urak itt cselekedtek? Gyönyörű virága az a szívnek, midőn hallgatunk, a hol kár nélkül hallgathatunk, s azért

hallgatunk, mert szavunk kedvetlenséget, bajt, kárt tehetne azoknak, a kiket hozzánk szeretet kapcsola.

G. helyeket hord elő fordításomból, s azokat összehasonlítja az originállal, hogy a hibásságokat láttassa. Az nekem nem fájt; nyugalomban olvastam feddését; mint az nem, hogy Kölcsey megmutatta, hogy a Pindarus ódájában sok helyt egészen egyebet mondok, mint Pindarus. Én magamat csalhatatlannak nem tartom, s botlásom kimutatását nyugalomban, olykor még köszönettel is tudom venni, bár az nyomtatásban mondassék; adtam példáját, s nem egyszer. Az fájt, hogy az urak azt bántották, a kit én tisztelek, csudálok, szeretek.

S miért bántották őtet az urak? miért bántják? Mely képtelenségek azok, a mik ő felőle beszéltetnek! Maga a szó mutatja nem igaznak a hírt. S használ-e valamit ez a bántás? Azt hiszik, hogy őtet ez a verdesés — s nemcsak prózában, hanem versben is azon felül — közelebbre fogja vonni? S kinek van ahhoz köze, a mit ő én irántam csinált, vagy nem csinált? Engedjen meg nekem G., ha itt Virgilnek ez a sora: Parcius ista viris . . . jut eszembe.

Feleségemtől most veszem eljövetelem óta kezéhez érkezett leveleim csomóját, s abban a Bajzáét is, azon hírrel, hogy «Kis János egy recensiót külde» s ezt veti a szó mellé: «úgy van írva, a hogy ő tud». — — Az felől nem kérdés, ha tud-e; de olykor az is rosszúl teszen valamit, a ki jól is tud. — Mondja meg az úr nekem, édes barátom, mint vetemedhetik a társalkodásban oly szerény, szeretetre oly méltó barátunk ily tiszteletlen szóra? Nem jó dolog arra szoktatni magunkat, hogy a jókat is kicsinyeknek nézzük, mert az oda visz, hogy egyedül magunkat és társainkat nézzük valamiknek. S ki felel arról, hogy az a tiszteletet érdemlő kis kör, mely most maga akar lenni minden mindenben, örökre fog tartani? S mi lesz akkor, ha később a mostani barátok ellenségekké válnak?

S mit jelent az, hogy én a Kritikai Lapokat huszonnégy órával láttam később mint a velem egy fedél alatt

lakó Kölcsey? Nem azt-e, hogy az urak látták, hogy ezek a Kritikai Lapok nekem kedvetlenséget fognak tenni, de azzal nem gondoltak? Én ilyet nem tehetek azokkal, a kiket szeretek, s áldom sorsomat, hogy midőn kedvetlen itéleteimet akarám hallatni, még ha az embert nem szerettem is, irásomat még a lenyomtatás előtt láttatám azzal, a ki ellen felköltem. Ezt tevém Döbrenteivel az Élet s Litteratura két elsőbb köteteiben, azért, hogyha megtévedésemet kimutatta volna, elhagyjam a helyet. Velem senki sem tevé ugyanazt.

Annál szabadabban mondom el itt panaszimat az úrnak, tisztelt kedves barátom, mert bizom igazságszeretetéhez, hogy azt méltó panasznak fogja ismerni. Maradok változhatatlan hűséggel alázatos szolgája. Pest, mart. 8-d. 1831.

2. *Bajza Kazinczyhoz.*

Nem fogja a Tekintetes Úr .... (L. VI. kötet 380. lap.)

3. *Kazinczy Bajzához.*

Mely kedvetlen dolog, tisztelt kedves barátom, azokkal ütődni össze, a kiket szeretünk, s apologiára szorúlni a hol azt kikerülhetének vala! A szív s a társasági élet törvényei az olyakat tiltják. — De az ügy parancsolja. — Igen is, de különbségekkel, néha szorosabban, néha tágabban. Valljuk meg, a szívnek az ügy dolgaiban is van helye, s társasági élet van a literárius világban is. Barát barátnak tömjénezni meggyőződése ellen nem fog; de nagy szükség nélkül nem fogja soha feddeni is, annyival inkább mások előtt elmondani, hogy orra bukott. Az az acriter elatrem, Horátznál, nem rossz intés.

Az úr azt óhajtotta volna, hogy én fejtegessem a fordítások theoriáját, s tegyem nehézzé az úrnak a feleletet. Ne lelje az úr örömét a küzdésekben, a hol a dolog nem kivánja. Kell theoria, de ízlés is kell, mint grammatika

kell, de kell ízlés is; ez és az hideggé, fássá, pedánttá teszik a vele bíbelődőt. Maga a theoria is az érzés resultátuma. — Én viszont azt óhajtottam volna, hogy az úr ezekre feleljen: Vétek-e fekete nyomtatványokban adni olajfestést? Vétek-e, hogy Gessner epost, sőt még lyrai dalokat is (Daphn. III. ének) prózában adott? Vétek-e hogy Friedrich, a franczia nevelésű, francziáúl, Mailáth és Mednyánszky németűl, Kézy és Péczeli deákúl írtak? * Nem tiszteletlenség, nem igazságtalanság-e ezeket azért, hogy nem magyarúl, verdesni? S ezek a verdesések jól választott eszközök-e arra, hogy velek magyarúl irassunk, s hogy őket ügyünk barátjaikká tegyük? — Az ily recensio azt, a ki nem magyar nyelvben neveltetett, vagy a ki érzi, hogy magyarúl nem fog írni oly ékesen, mint a már elkészült nyelven, nem hiszem, hogy elrettentse; arra buzdítani pedig ifjainkat, hogy idegen nyelven ne írjanak, hanem magyarúl, ma már nem igen van szükség.

Nem volna ellenemre, ha apologiám a Kritikai Lapokba vétetnék fel, és nem a Tudományos Gyűjteménybe, de láttatni akarom az én megtámadottommal, hogy én nem késtem megtenni, a mivel tartozom; s a közönséggel, hogy van szívem.

Látom én, hogy én az urat úgy nem fogom az én gondolkozásomra vonhatni, mint az úr engem a magáéra nem, s így a levél egyéb czikkelyeire elhallgatok. Csak azt kell megjegyeznem, hogyha az úr érzené magát az én szólásom által megbántva, én az úr fájdalmát nem ingerleném hideg játékkal, mint az úr azon soraiban, a hol a Gyöngyök általam eltalált vagy el nem talált recensense felől szól. Az olyan ellenkezik a szép társaságok tónusával. — A kis kör nekem mind egészben, mind tagjaiban

* Sem báró Mednyánszky, sem prof. Péczeli nem tartozhatnak a gáncsoltak számába. Az egyik a hazai történetek megismertetése miatt írt idegen nyelven; a másik iskolák számára, hol a nyelv nem magyar, latinúl. *Bajza.*

tiszteletes marad, mint eddig volt az, s még tiszteletesebb, ha jók és gonoszok, s barát és nem barát közt lesz különbség. Pesten, martius 14-kén 1831.

(Bártfay tudatta velem, hogy Kölcsey történetből látta elébb a Kritikai Lapokat mint én, s így visszavonom panaszomat.)

4. *Bajza Kazinczyhoz.*

Vettem a Tek. Úr válaszát . . . . . (L. VI. kötet 385. l.).

II.

NYILATKOZÁS KAZINCZY VÁDLATAIRA.*

Nincs kedvetlenebb érzés, nincs egyszersmind nehezebb helyezet, mint midőn kénytelenségbe tétetünk azokkal ellenkezni, kik tiszteletet, hálát, szeretetet érdemlenek tőlünk. Az én állásom e helyt, midőn a *Pannonhalmi Útnak* ellenem intézett czikkelyére válaszolnom kell, kétszeresen van megnehezítve, mert nemcsak az ellen vagyok kénytelen felszólalni, kinek példája ifjúkorom buzdítója s vezére volt, kinek pályáját most, midőn férfikoromba lépek, hideg megfontolások után tiszteletreméltónak találtam, s kire késő napjaimban, úgy hiszem, a hazafiúi hála legszentebb érzeteivel fogok visszaemlékezni: hanem ezen felül akkor kell ellene felszólalnom, midőn őt a nemlét árnyékai fedik, midőn ajkait lezárta a sír, s szavaimra többé nem felelhet. Az igazságszeretet azt teszi törvényűl, hogy midőn oly dolgok vétetnek kérdésbe és vitatás alá, melyeknek valósága felől tisztán meg vagyunk győződve, tegyük félre a legtiszteltebb személy ügyét is, s mondjuk ki, mit lelkünk igaznak és szentnek

* L. Kazinczynak Útja Pannonhalmára, Esztergomba, Váczra. Pest, 1831. 44—50. ll.

hiszen, mondjuk ki oly kimélet és tartalék nélkül, mint azt a védelemre vett dolog kivánja, parancsolja. Ily szempontból kellene nekem e helyt kiindúlnom, s e szerint indúlnék ki, ha egy tekintet, melyet itt előadnom kötelesség, vissza nem tartóztatott volna.

Kazinczy kiadván Pannonhalmi Útját, elhagyá Pestet, visszatért széphalmi csendébe, hogyháznépe örömeiben osztozzék, s a magány kellemeit élje; de a magány nem ada neki nyugalmat, a szeretett háznép nem örömet, mert Pestnek zajából lélekzajt vive magával, melyet semmi külső öröm le nem csillapíthat és semmi csend. Keblét sötét gond s egy még kedveltei elől is rejtegetett aggodalom epeszték. E gond, ez aggodalom el nem hagyta őt, hanem üldözve kiséré több hónapokig, kiséré egész augusztus 22-éig, mely napon egy rövid betegség kiragadá örökre közülünk. Másfél évvel e nap után kezembe jutának a megboldogúlt kéziratai, s közöttök a Pannonhalmi Út is, egy későbbi dolgozásban, mint az, mely april 30-d. nyomtatva megjelent. Végig forgatám, s csodálkozva láttam, hogy a Kritikai Lapok ellen írt czikkely belőle ki van hagyva. Mit jelent e kihagyás? Mit azon aggodalom és borongás, melyet hiteles forrásból véve, imént említék, a különben mindig vidám s gyakran egész könnyelműségig derűlt férfi lelkében? Ezeket kérdém magamtól, s kérdéseim gyanút támasztva bővebb fontolgatásokra vezettek. Végig gondolám Kazinczy írói pályáját, végig azon részét kivált, mely polemiai nemű volt, összehasonlítgattam emlékezetben azon írásait, melyeket itt és máshol ellenkezői ellen közrebocsáta; össze a neologismusi antikritikákat, a Csokonai sírköve felett támadott pört, s egyebeket, s azt találtam, hogy Kazinczy soha, még mikor leg-igazságosb ügyeiben igen méltatlanúl volt is vádolva s lehetett ingerelve, oly dolgokra nem fakadt, mint a mikre most a Kritikai Lapok miatt ellenem. Polemiáját mindenkor nemes tartózkodás és méltóság, kímélő szelídség, s keserű visszatorlások helyett — melyekre oly könnyen

ragadtatik a lélek — játékos ironia s elmésség bélyegzék: egyedül a Pannonhalmi Út czikkelye teszen szembeszökő és csodálatos kivételt. Szabad legyen e részint factumon, részint okoskodáson épűlt nyomozásokhoz még azt is említeni, hogy midőn a wigandi Conversations-Lexikon ügye vitatás alá vétetett, s a vitatás két felekezetre osztá íróinkat véleményben, Kazinczy véleménye — mint egykor világ elébe jövendő levelei bizonyítani fogják — az anti-lexikonisták pártján állott, s elannyira, hogy ezeknek némely felszólalásit kicsapongó örömmel is magasztalná, s íme a Pannonhalmi Út czikkelye az előbb magasztaltakat most «undok pör» czímmel jegyzi meg, s dolgokat mond, melyek a Kazinczy által előbb mind mondott, mind írottakkal homlokegyenest ellenkeznek. Honnan ez incohærentiák? Mert ha elveink, nézeteink változhatnak is idő folytával, azt mégis, hogy egy sokat tapasztalt s megállapodott itéletű férfi gondolkozása kevés idő alatt egészen ellenkezőre változhassék, nehéz megfogni. Ezeket megfejteni s összeegyeztetni nem lehet, s az én hitem, hogy őszintén kimondjam, e tárgyban ez: A mit Kazinczy a Pannonhalmi Út czikkelyében monda, azt nem saját lelke sugalmából és meggyőződése szerint, hanem mások izgatásából mondotta, olyanok izgatásából, kik magokat barátinak nevezgeték, s kikről ő lelke tisztaságában hitte is, hogy baráti. Ezeknek egy részét a határtalan gőg s magába már nem férhető pöffedezés, másikat pedig az irígység — ez a tehetetlenek betegsége — lázítá fel a Kritikai Lapok ellen, minthogy ezekben oly meréseket láttak, milyenekkel eddig magok éltek, monopolium gyanánt s óhajtottak volna kizárólag tovább is élhetni. Mert gőg és irígység nem tűrhetik azt, ha valaki melléjök lépett, s velök, habár merésben is csupán, egy irányban akar versenyt futni, s még kevésbbé, ha szándékot árúl el azon vakmerőségre is, hogy elejökbe hágjon.

Ime tehát az irígy és gőgös áskálók sugdalásai ily szép gyümölcsöt termettek, hogy jó és balszerencse minden-

nemű változásain keresztül hazájának csüggedetlen buzgalommal fáradott, megszámíthatlan érdemű barátjoknak, a hetvenkét évet élt szent öregnek utolsó napjait keseríték el, s azt tevék, hogy kit a sors csapásai oly sokképen látogattak meg egy hosszú életen által, annak végnapjai is gyászszal borúljanak el, s halálperczenete fájdalmas legyen és keserü. Mert nincs kínosabb tiszta lelkű embernek, mint végperczén azt érzeni, hogy méltatlanságot teve azokkal, kik őt nem alacsony hizelkedők módjára, hanem férfiúi őszinteséggel s érzelemmel szerették; méltatlanságot, melyet többé még csak bocsánatkéréssel sem engesztelhet meg, mert attól távollét s körülmények miatt örökre elzárva az út.

Az lévén tehát hitem s erős meggyőződésem, hogy a Pannonhalmi Út czikkelye nem az elhúnytnak vétke, s az ő botlása egyedül abban áll, hogy magát kigyósziszegések által hagyta régi méltóságos ösvényéről elcsábíttatni — a mi megbocsátható, mert a barátság álszine sok erőseket is eltántorított már — s minthogy ő, a megdicsőült, bár ártatlanúl, végnapjaiban kiszenvedett a rossz tanácssugalta tettért, s most annyi czímmel érdemel kimélést; én e helyt az ügyet feláldozom az ő személyének, s elfeledvén sérelmeimet, minden további vitatásokkal, melyek nem lehetnének nem keserűk, végkép felhagyok, nehogy sírjokban is bolygattassanak a sokat szenvedett és fáradt ember hamvai. Neki azok készítettek ürömpoharat végnapjaira, kik magokat éltében barátinak nevezték: az legyen feleletem és boszúm mind érette mind magamért, hogy őket cselekedetökre emlékeztetvén, megmondom a jelen s utókornak, milyen volt az a barátság, melylyel ők az elhúnyt iránt viseltettek.

III.

KAZINCZY HALÁLA IRÁNT.

Az erdélyi Nemzeti Társalkodó 1833-d. évi folyamatának 14.-d. számában a Kritikai Lapok II. füzetére bizonyos Rohody László (kit nincs szerencsém ismerni) észrevételeket tőn, melyek között azon vád áll, hogy én Kazinczy halálának okát a *Pannonhalmi út* czikkelye miatt támadt aggodalomnak tulajdonítom. Bárki legyen ezen úr, bizonyossá tehetem, hogy midőn *Nyilatkozás*omat Kazinczy vádolatira így magyarázta magának, akkor engem a szónak legszorosb értelmében balúl értett. A Nyilatkozás sem többet, sem kevesebbet nem mond, mint csupán azt, hogy Kazinczy megbánván a mit barátin méltatlanúl s nem saját lelke sugalmából követett el, keserű aggodalmak közt tölté élte utolsó napjait. A hely, mely ide világot vet, szóról-szóra így áll: «E gond, ez aggodalom el nem hagyta őt, hanem üldözve kiséri több hónapig, kiséré egész augusztus 22-dikéig, mely napon egy rövid betegség kiragadá örökre közűlünk».

Úgy hiszem, hogy e szavak: *egy rövid betegség*, annak, ki jól olvas, világosan s kétségbe nem vehetőleg jelentik, hogy nem az említett aggodalom volt az, mi őt kiragadta közülünk. Az *aggodalom*, mely őt üldözve kisérte, *több hónapig* tartott, a *betegség*, mely kiragadta, *rövid* vala. Ha én úgy akartam volna szavaimat értetni, mint Rohody László magyarázta, akkor el kell vala a szókötetből maradniok e szavaknak: egy rövid betegség, s minthogy ott állnak, mondataim értelme kétségbe nem vehető. Senki sem tudja jobban nálam, hogy a boldogúlt férfiú cholera áldozatja volt; s mi czél volt volna azzal, ha a sokak által tudott dolgot én meghamisítom vala? Nyert volna-e ezzel az én ügyem Kazinczy elleniben valamit? Megvallom, ennek mélységébe nem képes elmém hatni. Ily felreérté-

sen, vagy elmagyarázaton, vagy akárminek nevezzük, alapúlván Rohody Lászlónak ezen megjegyzése, melyet oly igen kész vala ellenem tenni: hogy ezen állításom *szerénytelen* és *szertelenűl önhitt:* reménylem lesz benne annyi szeretet az igazság iránt, hogy vádolását ott, hol támasztá, vissza is fogja vonni, mind a mellett, hogy barátim körébe, mint mondá, nem tartozik. — Egyéb észrevételeire elhallgatok, mert szabad Rohody Lászlónak is, mint mindenkinek, a Kritikai Lapokról így vagy amúgy vélekednie; de miután elég jó volt egy-két tanácsot fülembe súgni, jó indulatjait (mert jóknak hiszem őket, bátorkodom én is azon alázatos tanácslattal visszahálálni, hogy ha a Kritikai Lapok felől irand ezután is, s azt óhajtja, hogy véleményei ne csak individuális vélemények legyenek, — a mit felőle fel kell tennem, mert beszédeinek hitelt szerezni kell óhajtania — ügyekezzék azokat több okokra építeni, úgy lesznek majd nemcsak puszta tetszés vagy nem tetszés, mint most, hanem alapokon álló itélet.

Kettőt óhajtanék tudni engedelmével. Először: Miért vonja le érdemeimet (ha vannak) a márt. 21-d. írt aurórai jelentés? Másodszor! Miért szerencsétlen a *Vándor?* E másodikat nem puszta kiváncsiság kérdeti velem, hanem tanúlni akarás, mert felteszem Rohody László felől, hogy a mit monda, nem mondotta okok nélkül; ez okok közlése az, miből én magam részére tanúlságot reménylek; okokra alapított tanításokat pedig nemcsak Rohody Lászlótól, hanem minden más hazámfiától a legőszintébb köszönettel veendek.

A SZEMÉLYSÉRTÉSRŐL.

«Utálom a személysértést! Annak kritikából örökre számüzve kellene maradnia; csak dologra legyen a bírálónak gondja, s mindazt, a mi személyt illethet, hagyja el!» Ezt kiáltozzák a mi olvasóink, s ezt kivált — és mely siránkozva! — a kritika vaspálczája által megzaklatott íróink, valahányszor polemikus nemű írásokat olvasnak. A vád, valljuk meg, nem egészen helytelen, de mind a mellett is gyengébb s ingadozóbb alapú, hogysem axiomai tétel gyanánt tekinteni s kiáltozni lehetne. Én hajlandó volnék magam is a kiáltók sorába állani, ha a sokszor panaszlott vád elvei tisztára hozatnának, ha a kiáltók seregéből valaki megmutatná valahára, hol van azon vonal, mely a személyt művétől, a könyvet írójától elválasztja, melyen belül lehessen a műről beszélni, a nélkül, hogy annak teremtője ne érintessék. Mert a műv a művész, a könyv az író lelkének tükre, létege (essentia), sőt maga a lélek, és pedig minél hatalmasabb valakiben a teremtő tehetség, annál nagyobban az. Hibákat elkövetni emberi dolog, a köz úgy a legnagyobb, mint a legkisebb elmékkel, sőt a legnagyobb geniust ragadják el legkönnyebben ön szellemlobbanásai vastag tévedésekre s hibákra. Rovassék meg már most az ily hiba valamely kritikus által szigorúan — mint illik mindenkor ott, hol nagy vala a tévedés — nem az író, s művész lelkét kell-e ezen megrovásnak szükségképen érdeklenie, s a lélek által nem a személy van-e közvetetlen érdekelve? Mert mi

egyéb az az én, hanemha a lélek? — Nem szándékom magamat személysértők védőjévé tenni, de szándékom figyelmeztetni itt azokat, kiknek ajkáról a személysértési panasz oly gyakran hallható, hogy vádjokat ügyekezzenek világos alapokra állítani. Munkát jól és méltólag birálva, a nélkül, hogy a személy is ne lett legyen egyszersmind, nehezen fog nekem valaki mutatni. Sérteni és nem sérteni igen viszonyos képzetek. A legjámborabb észrevétel gyakran az érdeklett fél által sértésnek vétetik, és viszont; a mi világosan mutatja, hogy a személysértés magyarázata még semmi általános elveken nem épűl, s csupán individuális érzés. Az én hitem e tárgyban, bárkinek mint tessék, ez: Hogy azon kritikus és író, ki elkerűlte a mi durva, póri, betyáros — mert a művelt s csinosabb nevelésű embert, milyennek egy valódi írót tartanunk kell, az ilyenek mindig fogják bántani — a mi testi hibáinkat, vagy házi körülményeinket illeti, a mi jó vagy bal szerencse következése, ki ezeket, mondom, beszéde tárgyáúl tenni elkerűlte, megtevé mit embertől kivánni lehet és kell. Ezeken kivül minden személysértési panasznak, neheztelésnek nem lehet egyéb, mint csak ingatag alapja.

Bennünket a természet különböző véralkattal, és sokneműleg készített ki; egyik tűrőbb, másik ingerlékenyebb lelkű; vannak olyanok, kik, mint Byron mondá, a legkisebb csipést is halálos sebnek veszik. Ezeknek óhajtanám, hogy a legkimélőbb itélőkre találjanak, bár tudom, óhajtásom nem sokszor fog valósúlhatni, mert lehetetlen, hogy a biráló az általa megitélendő írónak még természetére is figyelmezzen. A mi engem illet, szabad legyen magam felől itt, hol a személysértés nagy kérdése vétetett szóba, ezen individuális gyónást tennem: Ha nagy író volnék, azaz olyan, kinek írásai sok dicsérőt és sok gáncsolót — mert minden nagy embernek és írónak ez sorsa — csatolhatnának magokhoz, s e két külön osztályból szabad választást engedne isten, ez volna könyörgé-

sem hozzá: Mindenható! cselekedd, hogy ne legyen vak magasztalóm egy is, de legyenek sok világos itéletű, éles eszű kemény biráim, habár sértők, habár gúnyolók is! A sebeket, melyeket érzésim hiúságán gúnyaik ejtenének, tudom bizonyosan, meggyógyítaná azon tanulság, melyet velős irásaikból meríteni fognék, s az nekem többet használna, mint harsogó tapsai ama másik seregnek!

BAJ ALMÁSI BALOGH SÁMUELLEL.

I.

NEM MIRŐL, HANEM MIKÉNT.

Birálatoknál soha sem azt kell kérdeni, *ki* itél és *miről*, hanem *miként?* Valamint silány munkáról remek birálatot lehet írni: úgy viszont remek munkáról silányat. A legcsekélyebb s figyelmet alig érdemlő tárgy alkalmat nyújthat gyakorta megszámíthatlan becsű dolgok elmondására. Ezek, gondolnám, axiomák, melyeket középszerű házi ész is kitalálhat, érthet, oly világosak, oly egyszerűen. S íme mégis voltak írók közöttük, sőt nemcsak írók, hanem még bölcsek is azonfelül, mint például a két testvér: Balogh Pál és Sámuel, kik tudományok bőségében néhány birálatra kimondák a halálos itéletet azon okból, mert tárgyok hirdetés, jelentés stb. Ajánlom ezen buzgó uraknak, hogy a gáncsolt birálatok helytelenségét mutogassák meg előbb s azután mondják ki rájok a kárhoztatást, különben az az általok oly hatalmasan villogtatott fegyver magán a tárgyon ön csapása miatt szétporlik.

A Sas jelentésének birálatát, (hogy csak ez egyet említsem például) én nem akarom védeni, védje azt Jám...y, ha kedve van, de annyit szabad lesz mondanom, mint szerkeztetőnek, hogy az fogyatkozásai mellett is a Balogh Sámuel birálata után még mindig le nem döntve áll az előtt, ki összehasonlítva s el nem fogódott lélekkel

tud és akar olvasni, s ha az antikritikus csak ily ostromokra képes, úgy jobb lesz még darab ideig táborba nem szállania, hanem magát gyakorolgatni, mert ennyi fegyverforgatással erősebb sáncz és bástyák fölé győzedelmi zászlóját nem fogja felvihatni.

II.

BARÁTSÁGOS SZÓZAT ALMÁSI BALOGH SÁMUELHEZ.

Érdemes tiszteletes úr! Örvendek, hogy a Sas X. kötetében a Kritikai Lapok ellen felszólala, s még inkább örvendek azon, hogy én s a Kritikai Lapok az úrnak és hasonlóinak teljességgel nem tetszenek. Azt tartanám én igen nagy szerencsétlenségnek, ha oly izlésű s itéletű embernek, mint az úr írásaiban mutatkozik, tetszeném. Czélom épen az vala s az lesz mindig, hogy az ízetlenség ne csak ne találjon bennem javallhatót, sőt botránkozzék meg írásaimban. Hogy ezen czélokat elérni szerencsés valék, az úr s hasonlói ellenkezéseiből látom, s így eszközeim foganatosak lévén, mi természetesebb, mint hogy az urak gáncsolatai által is buzdítva, megmaradjak a magam elébe mért pályán, s róla tenyérnyit se távozzam. Óhajtom, hogy az úr kivált írjon minél többet ellenem, s buzdítson továbbá is a nehéz ösvényen; gáncsolgatásai, ne rettegjen az úr, nem maradnak figyelem nélkül; én rájok felelgetni fogok azzal, hogy a Kritikai Lapokat folytatom, meddig erőm s tehetségem engedi; és pedig egészen úgy, a mint kezdettem. Évek lefolyta után meglássuk majd, melyikünk törekedése lesz kivánt sikerrel megjutalmazva: a Kritikai Lapok dolgozó társaié s enyém-e, ki azt állítom és hiszem, hogy a legkeserűbb igazság többet ér, mint a hizelgés bármely mézes szava; ki az éles és szigorú kritikának hirdetője vagyok, s gyakorlom is azt: vagy az úrnak, ki, mint máshol, úgy a kritikai szónokszékben is

keresztényi szelídséget s tolerantiát hirdet a híveknek, holott azonban maga szelídséget nemcsak nem gyakorol, sőt, hol saját írói személykéje jő kérdés alá, egyike a legintoleránsabb íróknak, mint a Sasnak több lapjain oly vitézűl megmutogatta. Az úr mellett szól egy nagy sereg szentirási intés, egy még nagyobb sereg czáfolható okoskodás: mellettem a kétségbe nem vehető példák, s a nemzetek literaria historiája. Várjuk el, ha most ez egyszer az emberiség történetei, az úr miatt, meg fogják-e változtatni természetes menetelöket.

Czélja az úrnak, mindent a mi a Kritikai Lapokban áll, főkép pedig a mi azok kiadójától származott, kitelhető impertinentiával (az úr kedvencz szava!) kárhoztatni. Mondott legyen a Kritikai Lapok kiadója bármely talán hasznos, talán jó dolgot is, az az úrnak mindegy, elég hogy ő mondá, s így nem lehet nem kárhozatos. A mit ő javall, azt az úr kötelességévé tette magának rosszalni és viszont. Mint valamely kétségbeesett, úgy rohan homloktalanúl mindennek, azt vélvén, hogy a mire gyermekveszszőjét emelinti, mind az bogács, melynek lesujtására csak kézmozdulat kell. Ily gebeszkedésekhez azt kellene kivánni, hogy sok olvasó legyen, ki az úr sophistai szófátyolán keresztülnézni nem tud; csakhogy az úr gyermeki mulatságait azon észrevétellel kell megháborítanom, hogy a Kritikai Lapok a publikum által jól ismertetnek, s jobban, hogysem a rájok költött mesék s paradoxumok hitelt nyerhessenek. Ne vélje a tiszteletes úr, enthusiasmusai között, hogy csupán maga lát; ép szemekkel a Kritikai Lapok olvasói is meg vannak áldva, s mihelyt meg vannak, magok szemével fognak nézni, az úr pedig bízvást félre teheti kicsinyítő üvegét.

Írni az úr birálatára én ex professo nem fogok, ámbár tehetném azt, s alapos remények biztatnak, hogy a miket mondani fognék, nekem ismét több barátot szerzene a felvilágosodottak számából, mint ellenséget, valamint az Anti-Döbrentei s Dessewffyánák; de mi érdeke van an-

nak az olvasók előtt, barátokat szerzek-e én magamnak vagy ellenségeket? Írnunk pedig csak olyat kellene, minek érdeke és haszna lehet az olvasóknál, különben úgy nem olvassa és veszi senki írásainkat, mint a Sast az úr bírálatával együtt nem.

Ellenkezésekre különösen, s ex professo, én csak három esetben tartom czélirányosnak a feleletet. Vagy azért t. i., hogy félreértett állításaimat igazoljam, vagy hogy a hamis tanítást érdemlett semmiségébe visszadönteni ügyekezzem, vagy végtére azért, hogy némely ál prófétát, kinek követői vannak, legalább lehetnek, a hamisszínűség palástjából kiforgatván, ön alakjában állítsam fel imádói előtt. Ez eseteknek egyike sem mozdíthat engem jelenleg az úr s talán egy-két más ellenkezéseire bővebben válaszolni. Nem az első, mert bármint leplezgesse is az úr, s kivált testvére dr. Balogh Pál — ki gyakran a fáktól nem látja az erdőt — minden józan előtt tudva van, hogy az urak engem korántsem értenek félre, sőt igen is jól értenek, s a lármaharangot egyedül azért kongatják, mert fejök felett látják a felhőket tornyosúlni, s szeretnék saját kis kertecskéjöket a zivatartól megmenteni. De hiában! Az a kor már elmúlt, hála az égnek, nálunk is, midőn az írók egymásnak csak bókolgattak, midőn a barátság nevünket egy-két sonettért országos hírre emelhette. Most legyünk készen mindnyájan még a legkeserűbb ítéletek hallására is. Ha publikumunkat nem rettegünk silányságainkkal megkísérteni, kötelesség a szigorú itélet szavát magunk felől meghallanunk, mert ez csak amannak következése. Sua poena nocentem insequitur. Dicséretnek és gáncsnak kell lenni, múlhatatlanúl kell! — A második eset szinte nem vonhat válaszra, mert az úrnak, valamint társainak írásaiban egyéb tanítás nincs, mint ezen rég kiáltozott s rég elkoptatott: «hogy a kritika szelíd legyen», a mi már annyiszor volt beszélve, hogy többé senki sem hallgatja, s általánossága annyiszor practice megczáfolva más nemzeteknél, hogy felőle theoriázni csak az oly könyvpedáns

fog, ki nem társalkodván az élet embereivel, s nem ismervén őket, azt hiszi, hogy a miket ő hajdani poros codexeiből válogatás nélkül össze és vissza tanult, azokra még mindig szüksége van az emberiségnek. — Mi a harmadik esetet illeti, az iránt bizonyossá tehetem a tiszteletes urat és testvérét, bizonyossá a nagy szándékú, de kisded erejű Udvardyt, s általában azokat, kik eddig a Kritikai Lapok ellen fölemelték panaszaikat, hogy egyikök sem oly próféta, kinek követői volnának, s írásaikkal valamint eddig semmi csábítást nem követtek el a vélemények országában, úgy ezután sem fognak, s bátran lemondhatnak reformátori szándékaikról. Végtére szükség azt is mondanom, hogy a tiszteletes úrnak kivált felelnem igen hiú törekedés volna, mert sokkal elfogódottabb, sokkal inkább el van telve gyűlölséggel a Kritikai Lapok iránt, s a mi még nagyobb szerencsétlenség, eltelve önmagával, hogysem valamit a kérdéses ügyben többé látni képes lehetne.

Ennyit az úrnak észrevételeire általán fogva s egészben. A mit ezentúl a Kritikai Lapok folytában itt-ott magáról találhatni fog, azok csak töredékes jegyzések lesznek oly észrevételeire, melyek érdemlenek szót; nem az úr megtérítésére vagy czáfolására — mert ez, mint mondám, balgatag czél volna, — hanem egy-két gyengébb szemű olvasó számára, ki az úr hitvány szófelhői megett napfényt vélhetne lappongani.

Egyébiránt, mint felebb is mondám, óhajtom, hogy az úr írjon minél többet ellenem; testvére pedig minél többet általában, a mi orvosi körén kivül lesz, hogy több példák legyenek arra, mint kellene nem írni s nem gondolkodni; több példák az oly ízetlen írásokra, melyeknél ifjainknak Plátóval kiáltani lehessen: Áldozzatok a Grátiáknak! Pest, június 26. 1832.

NÉVTELENSÉG.

I.

A NÉVTELENSÉG S ÁLNÉVRŐL.

Almási Balogh Sámuel és Stancsics fennakadtak azon, hogy a Kritikai Lapokban az irói álnevűség és névtelenség pártoltatnak: szabad legyen azért e tárgy felett itt néhány szót tennem.

Valamint a szó és irás szabadságának, úgy a nyilvánosságnak is én buzgó barátja vagyok; adtam példáját annak, s úgy vélem nem egyszer, miként nem tartózkodom elmondani őszintén és nyiltan, a mit hiszek, s ez azt mutatja, hogy nem irtózom megitéltetni hazámfiaitól, nem rettegek neheztelésektől, sőt üldözésektől sem; a mikből önkényt foly azon következtetés, hogy midőn a Kritikai Lapok a névtelenséget pártolják, ez korán sem azért történik, hogy én szólhassak bátrabban, vagy hogy netalán támadandó ellenségeim nyilai elől magamat elrejtsem. Adassék szabadság az irásra, én (azt hiszem magam felől) a legkevésbbé félénkek közé fogok mindenkor tartozni, mert tudom, hogy a meggyőződés, bármint ellenkezzék a talán divatban lévő elvekkel, józan előtt soha vétek nem lehet, hanem legfelebb gyarlóság, s ki meggyőződése szerint szólt a kritikai tribunálról, annak okosaktól nincs mit rettegnie: bohóktól van csak, s ezek ellen úgy sincs sehol bátorság. Hogy a Kritikai Lapokban a névtelenség

pártoltatik, oka az, mert vannak emberek, éles, mély itéletűek, nagy tudományúak; de mind e mellett is tartózkodók, félénkek, néha pedig túlságig szerények, kiktől ön személyökben vagy nem hallhatni semminemű itéletet, mert hallgatnak inkább, hogysem valakivel összeütközzenek, vagy legalább való és őszinte itéletet nem. Hogy ily emberek vannak és pedig nem kevesen, azt, úgy hiszem, semmi rabulismus elversengeni nem fogja, ha még egyszer oly nagy szóáradást fog is támasztani, mint a milyet Balogh Sámuel támasztani tud. Valahányszor tehát a névtelenség és álnevűség ellen vagy mellett vitatás támasztatik, az egész szóharcznak ezen kérdésen kell, mint sarkon, megfordúlnia: Mi hasznosabb, mi jobb? a dolgok felől minden ember itéletét meghallgatni-e, habár névtelenűl és álnevűleg is, vagy pedig eltiltván, s becstelennek hirdetvén az álnevűséget, csak azok itéletét hallgatni, kikben bátorság van ítélni? és így a tudománynak csak szűk ajtócskát, a tudatlanságnak ellenben, mely mindig tolakodóbb és szemtelenebb, tágas kaput nyitni? A kérdésre feleljenek meg magoknak Balogh és Stancsics; ha tudniillik akarnak, ha pedig nem, akárki is hiába fogja nekik magyarázni. Szép az, midőn a tudománynyal nemes bátorság van egybekötve, s megbecsűlhetetlen sajátság emberben, de ritka; s a nagy elmét többször találhatni félénkséggel, kétkedéssel párosodva, mint bátorsággal. Az areopagusi tribunál, mely a félénk bírónak is bátorságot nyújt — még egyszer ismétlem, mit három év előtt mondottam — a lelkes görög népnek nem volt lelketlen találmánya. Mi Balogh Sámuelnek azon nyilatkozását illeti (Sas X. 115. l.), hogy ő nem akar a Kritikai Lapok areopagusi tribunáljának tagja lenni! ezen szándék egyike a legbölcsebbeknek, melyekre Balogh Sámuel eltökélhette magát: először azért, mert a Kritikai Lapok — hála a szent Adrasteának! — még eddig nem szorúltak Balogh Sámuel areopagusi bíróságára; másodszor, mert Balogh Sámuel sokkal bátrabb legalaptalanabb ité-

leteinek elmondásában is, hogysem szüksége volna álnevűség pajzsa alá vonúlni. Ennyit Balogh Sámuelnek.

Stancsics — Rousseau szavait commentálva — azt mondja, hogy becsületes ember nem rejtezik álnév alá. Ez állítás, megvallom, kissé nagyobb, hogysem Rousseau lángesze is be fogta volna bizonyíthatni, annál kevésbbé remélhetjük tehát annak bebizonyítását Stancsicstól. Nem akarom említeni, példa gyanánt, sok angol folyóírat névtelen s álnevű íróját, kik között oly nevecskét is említhetnék mint Broughamé; hallgatok a Goethék és Schillerek, Hardenbergek és Schlegelek s mások felől, kik mindnyájan írtak vagy biráltak névtelenűl s álnevűleg, s mind a mellett is becsületes emberek gyanánt tiszteltetnek a nagy német nemzettől; hanem csak azt kérdem: hazánk írói között Révai és Kazinczy, Kisfaludyak és Kölcsey, Kis János és Vörösmarty, Vitkovics Mihály és Horvát István, Schedel és Stettner, stb. mások, kik szinte írtak névtelenűl s álnevűleg, s a két haza előtt, mint becsületes s tiszta charakterű emberek és írók ismertetnek, Stancsics előtt mind nem lesznek-e becsületesek? S csak azért nem-e, hogy Stancsicsnak Rousseau szavait idéznie lehessen? s Rousseauét, ki minden nagysága és éles elméje mellett is, sok paradoxumukat állított, és túlságokban sokszor találta gyönyörűségeit? — Én igen becsülöm Stancsics tüzét és buzgóságát, de megengedjen, ha azt vagyok kénytelen észrevenni, hogy e tűz által gyakran engedi magát különzésre s itéleti hirtelenkedésre elkapatni. Nemcsak szóval, a mi már magában is sok volt volna, hanem még írva, azt mondani egy egész osztályáról az embereknek, hogy nem becsületesek, kissé hosszabb megfontolást érdemelhetett vala. A becsületi kérdés nagy dolog, s felőle könnyelműleg oda vetve, csak könnyelmű fog szólni; komoly férfi ellenben mindig tartózkodva és illendőség korláti közt.

II.

ESZMÉLTETÉS A KRITIKAI LAPOK ANTIKRITIKUSAIHOZ.

A Kritikai Lapok szerkeztetője szükségesnek tartja a maga antikritikusait figyelmeztetni azon illetlen módra, mely szerint sokan közülök a Kritikai Lapokban megjelent álnevű, vagy névtelen czikkelyeknek önmagok koholnak írókat, s felelnek olyanoknak, kikről csak homályos gyanujok lehet, hogy ez vagy amaz czikkelyt írhatták. A tett már magában is illetlen s túl van minden renden, s még az antikritikust sem vezeti semmi czélra, mert a gyanúba vett író, ha még oly erős declamátiok tartatnak is ellene, az ily antikritikusnak röviden s egypár szóval meg fog felelhetni, azt mondván: hogy a kérdésbe vett czikkely írója nem ő, s az antikritikus gyanúja alaptalan is, rágalmazó is. Még inkább rendén kivül van az, s nem lehet egyébnek nevezni durvaságnál, midőn valaki mást gyanúból korholván, még csak azt sem érzi tisztének, hogy gyanújá okait elmondja: hanem minden hosszabb megfontolás nélkül kikél talán olyan ellen, ki épen nem vádolható s nem is tud az egész fenforgó kérdésről. Szokássá kezd nevezetesen az válni, hogy a mi a Kritikai Lapokban névtelenül vagy álnév alatt jelent meg, annak írása egyenesen, minden tétova nélkül a Kritikai Lapok szerkesztetőjének tulajdoníttassék. A szerkesztető ezuttal elégnek tartja az ily írókat tettök mind igazságtalan, mind illetlen módjára emlékeztetni s egyszer mindenkorra kinyilatkoztatni: hogy a Kritikai Lapok névtelen vagy álnevű czikkelyeinél csak mint szerkeztető veszi magára a felelet terhét, azaz, csak arról kezeskedik, miért adá ki ez vagy amaz czikkelyt; de a czikkelyben vitatott elvek, kifejezések, helyes vagy helytelen tonus iránt soha nem; és így ki ennekutánna más czikkelyek miatt támadand ellene, mint a melyek saját nevével vannak megjegyezve,

azokról előre kinyilatkoztatja, nem fog mást hinni, mint hogy igazságtalan s más becsületének neveletlen gázolói s azon legalsó osztályához tartoznak az íróknak, kik rágalmazó, szitkos írásaikkal végig házalják hazánk városait élelmök fentartására s gyalázatára honunk klimájának, melyben efféle paraj és gyom is megnő s tenyészik. Ily emberek szidalma fény. Gáncsaikra válaszolni csak az fog, ki velök egy osztályból való, az pedig, kiben csak középszerű ész lakozik és becsületében büszke, hallgatva fogja őket kikerülni, nehogy magát velök bemocskolja.

BAJ HORVÁT ISTVÁNNAL.

I.

LEVELEK A KRITIKAI LAPOK III. FÜZETE IRÁNT.

Aug. 10. 1833.

Óhajtottad, édes barátom, mint leveled mondja, hogy a Kritikai Lapok III. füzetéből Biró Pál *Észrevételei* kimaradtak volna, nem tartalmok miatt — úgy mondasz — mert azok igazságáról meg vagy győződve, hanem egyfelől a magam, másfelől pedig Horvát István személye miatt. Magam miatt azért, mert Biró Pálnak e czikkelye Horvát Istvánnal hoz összeütközésbe, kinek eddigleni tollharczait nagyobb részint az ellenkező felek meghunyászkodása és szégyenülése követte, s kitől sok okaid vannak barátodat féltened. Horvát István miatt pedig azért, mert e jeles férfiútól az olvasó-közönség szemlátomást kezd idegenedni, s szavára napról-napra kevesebben hallgatnak, s ha ily körülmények között lassanként még írók is támadoznak ellene, végtére egészen egyedül fog maradni, s szava lesz: kiáltó szó a pusztában. Mert az ellen, ki iránt idegenek vagyunk, még a hamis beszéd is könnyen talál hitelt, mennyivel inkább az alapos és igaz. Nem jobb volna-e, úgy mondod, inkább megkérlelni az olvasók seregét Horvát István iránt, mint a támadt idegenséget még akadozásokkal is táplálni és nevelni?

Sem magam, sem Horvát István iránt nem vagyok veled, édes barátom, egy véleményben. Hogy Horvát István

tollharczait az ellenkező felek meghunyászkodása, vagy, mint mondani akarád, csatavesztése követte legyen, ez csak részint igaz, nem egészen: csatavesztés követte némelykor, de gyakran nem. A hit, mely Horvát István győzödelmei iránt benned él, alkalmasint azon korból maradt meg emlékezetedben, midőn mi igen ifjak még, az akkori évek szelleméhez képest, azon szerény képzeletben éltünk, hogy lehetnek s vannak emberek, vannak hazánknak írói nagyok és kérdésen kivül csalhatatlanok, kiknek szava oraculumi bölcseség, s elég csak felszólalniok, hogy beszédöket diadal kövesse. Gyermekhit, édes barátom, s gyermekképzelet! Az ifjúi szerénységnek szép bizonysága ugyan, de érettebb korban gyenge itélet jele volna. Oly hit, mely mind magunknak, mind pedig literatúránknak csecsemő korát mutatja. Most, hála az égnek, más időszakot élünk; erősbet és bátrabbat, ész időszakát inkább mint képzeletét. Literatúránk és publikumunk ifjúvá kezd nevekedni, férfiúi erőt érez magában, hidegebb megfontolás és itélet kezdenek országlani a tudományok világában, nem holmi álistenek, kiket saját zavaros képzelmeink szültek. A portentumok, a csodák száma megfogyott, kizáró privilegiuma senkinek sincs többé — mint volt csak tizenöt év előtt is — itéleti csalhatatlanságra; most mindenikünk szava kétségbe vétetik, vizsgáltatik, fontoltatik; itéleteink csak annyit nyomnak, menynyit a felhordott támogató okok. Nincsenek többé Herculesek, meg nem győzhető Ajaxok, csak Góliáthok vannak legfelebb, kik ellen támadhat Dávid, gyakran ott is, hol épen nem vártuk volna. A természet legfelségesebb ajándékát, az észt nem egy vagy egy-két embernek adá, hanem többeknek, számosaknak; azért ne higyjük, hogy legyen tudományok országában férfiú győzhetetlen, s olyan, kitől már előre rettegnünk kelljen. S aztán oly nagy szerencsétlenség-e, literátori harczban meggyőzetni, hogy ennek félelme már előre távol tartson minden összekocczanástól? Csak hiúság és hírvágy ne bántson bennünket, édes

barátom, azonnal más szemmel fogjuk tekinteni a dolgot. Megvallom, én kész vagyok a tollharczra, ha az szükséges, vagy csak hasznos is, bár előre gyanítsam megveretésemet. Mert a tollharczoknak, gondolnám, nem az czéljok, hogy bennök győzzünk, s hőskoszorúkat szerezzünk, hanem hogy az ideák országát bővítsük, s a tudományoknak használjunk. Hogy az összeütközések szikrákat pattantanak a kebel mélyéből, melyek talán örökre szunnyadva maradtak volna, azt nem igen fogja tagadhatni valaki. S különben is, édes barátom, ha illik engem féltened, csak úgy félthetsz, mint Kritikai Lapok szerkeztetőjét, ki ellen Horvát István csak azért kelhet ki, hogy Biró Pál Észrevételeit kiadám, más tekintetekben józanúl nem támadhat ellenem, a ki tudja, hogy a redactor csak a munka kiadásáért kezeskedik, nem pedig a munkában vitatott elvekért; mint redactor pedig, reménylem, meg fogok felelhetni magamért az általad rettenetesnek vélt Horvát Istvánnak is.

Mi Horvát említett győzödelmeit illeti, nyiltan megvallom, hogy ezen győzödelmek egy része merő előitélet a mi részünkről, mint már érintettem; más részét pedig annak köszönheti Horvát István, hogy ellenkezői nem voltak oly csatakedvelők, mint ő. Ismered édes barátom, a Schwartner ellen írt recensiót, és így tudni fogod, mely becses dolgokat monda ott Horvát István, s mely sok igazat, de azon sok igaz között igaz-e minden? Azok, kik el nem fogódottak, tudják, hogy némely állítások csak azért maradtak a véleményben igazak, mert reájoksem Schwartner, sem egyebektől czáfolat nem következett. Szerencséje volt Horvátnak az is, nem egyszer, hogy ellenkezőinek nem vala annyi vívói ügyességök mint neki, hogy gyakran nem oly fegyverekkel harczoltak, milyekkel Horvát ellen harczolni kell. Horvátnak, ki magát bámulandó olvasottsága és mindent elárasztó citatumai által bizonyos tudós nimbussal vette körűl, kedvező volt az, hogy citátumait citátumokkal, olvasottságát olvasottsággal ügyekeztek néme

lyek leverni. A gondolat nem vala czélra vezető, s a tudományra nézve több kárt tőn, mint hasznot, mert maga az, hogy a czáfolati próba nem sült el, bizonyos hitelességet szerzett a nem való állításnak is. Horvát Istvánt ily fegyverekkel csak az fogja meggyőzni, ki egész életét foliánsok közé tette, mint ő; ki emlékező-tehetséggel nagygyal bír, mint ő, s végtére, mit jól meg kell jegyezni, kinek kezénél könyvtárak állanak nyitva, mint neki; s mert ily ember kevés van, kevés lehet, természetesen történik vala, hogy a citátumokkal harczolás kivánt sikert nem ért, hogy czáfolat nélkül maradtak a legparadoxusabb állítások is, talán kárára a tudománynak, kivált historiának, melyet álmokkal s képzelet-szülte regékkel elárasztani nem nagy nyereség. Horvát Istvánnak nem citátumai fogyatkozottak, nem olvasottsága hiányos, vagy emlékezete hűtelen, hanem logikája fonák, argumentatiói gyengék, s ki vele hevristikai harczba fog elegyedni, annak ajánlom, erre figyeljen leginkább, mert megmutogattatván az, mi könnyen hiszen Horvát mindennek, a mit oklevélben vagy régi codexben talál, s mint nem hiszi ellenben azt is, hogy a nap fényes, hacsak diplomába írva nem olvassa, szóval megmutogattatván, hogy állításaiban több a lelemény mint valóság, több a képzelődés, s enthusiasmus, mint az itélet, hogy következtetései néha egész absurdumig vezethetnek: akkor, úgy hiszem, az általunk képzelt óriási nagyságnak is sok részei fognak semmivé omlani. Azonban ezekre figyelmezzenek, kik Horváttal rokon pályákon járnak: állításait vizsgálgatni nem az én mezőm. Ő köveket fejteget a bányákból, s rakásra gyűjti azokat; szándéka szép és nagy, s ha ezen kifejtett s rakásra gyűjtött anyagok alkalmasak lesznek arra, hogy belőlök majd egy teremtő kéz felépítheti a bámulandó historiai alkotmányt, akkor Horvát izzadásai, számos nappali gondjai, éjjeli virrasztásai a magok való fényében fognak feltündökleni, s akkor, ki lenne igazságtalan és tompa itéletű Horvát buvárkodásainak hasznát tagadni? Azon-

ban, ha e dicső szándék, ha ez óriási fáradozások minden gyümölcse csak az leszen, hogy Horvát ismeretlen üregek mélységéből, ismeretlen köveket halmozott rakásra, melyek azonban vagy keménységök vagy porhanyóságuk miatt nem alakíthatók, nem faraghatók, s az építő művész őket nem használhatja, akkor mindezen nagy törekedések csak bámulandók lesznek, de igen kicsiny hasznúak, s akkor jobb volt volna Horvátnak jeles tehetségeit másra használni. Én általában a historiának ifjuságom napjai óta, mint te, édes barátom, tudni fogod, barátja voltam, most pedig barátja vagyok minden egyéb tudományok felett; becsülöm a történetvizsgáló fáradozásait, mert történetvizsgálat nélkül nem támadhat történetiró; de csak ott becsűlöm úgy mint eszközt, de soha nem mint czélt. A mit nálunk sokan igen össze látszanak téveszteni. Én nem elégszem meg annak tudásával *mi* történt, hanem azt kivánom kifejtetni philosophiai szellemmel — mert a historia philosophia nélkül csak sovány emlékeztető krónika — *miért* történt ez vagy amaz *így* és nem *máskép*, s miért kellett *szükségképen* így történnie; s én megvallom, bár mint szánakozzék rajtam és együgyűségemen Horvát István, ha historiai dolgokat írni fogok — a mit tenni eltökélt szándékom — nem annyira arról leszen kedvem beszélni, milyen hímzetű vala sz. István király palástja, hanem inkább arról, milyen vala azon ember szelleme, kit e palást ékesíte; nem annyira arról, egyenesen állott-e a kereszt valaha a magyar koronán vagy görbén, hanem arról, mi hasznot és kárt hoztak a közjóra azon fejek, melyeken e korona fénylett; melyekből láthatod, hogy az én ízlésem és gondolkodásom a historiai dolgokban Horvátéitól különbözik, s hogy nálam nem mindjárt becses valami, mihelyt régi és ritka, s hogy én nem tartom oly fontosnak, mint Horvát István azt, ha Kain magyar név-e, vagy zsidó; nem tekintem a magyar historia fő problemája gyanánt annak megfejtését: őseink honnan eredtek, mert ez, ha világosságra hozza is valaha Horvát — a mit

kétlek — szép dolog lesz ugyan magában, de nem sok hasznú, s bármi sok értekezéseket ír is össze Horvát felőle figyelemgerjesztésűl, azok a polgári életre semmi tanulságosat nem foglalhatnak magokban: a historia pedig csak úgy felelhet meg czéljának valóan, ha, mint Cicero mondotta, magistra vitæ leszen, s erre kell törekednie, nem pedig arra, hogy emlékezetünket szükségtelen vagy talán épen haszontalan ismeretekkel töltse meg. Elmúlt azon kor, midőn a világ elégnek hitte azt, ha az ember ismeretekkel bír, széles sok ismerettel: ma már tudjuk, hogy ezen ismeretek magokban keveset érnek, hogy czéljoknak csak úgy felelnek meg, ha őket az életben haszonra lehet fordítani. Az okosság becsesebb a tudásnál, s csak azon élet emelkedhetik ki az emberi gyarlóságok közül, melyet az okosság vezet. Ha csupán azon ügyekszünk, hogy az embert tanulttá tegyük, haszontalan pedantokat, csömörletes tudákosokat fogunk nevelni saját kínunkra. Ezeket csak azért mondom, hogy érts meg, s ne gondolj ellenkezést önmagammal, midőn egyfelől azt vallom, hogy a historia barátja vagyok, másfelől pedig azt, hogy Horvát pályája nem az én pályám. Különben is a historia egyike a legkiterjedtebb s szétágazóbb tudományoknak, s benne minden ágat nem tehet mindenki studiumává, de nem is kell tennie.

Azon mondásodra, hogy Horvát Istvántól az olvasóközönség idegenedni kezd, s azért nem kell ellene írni, azt felelem, hogy itt argumentumod igen sokat bizonyít, s épen azért nem bizonyít semmit. Belőle nemcsak az következik, hogy Horvát ellen ne írjunk, hanem az is, hogy mások ellen ne, vagy végtére, hogy senki ellen ne írjunk, a mit magad is nehezen fogsz akarni. Ha Horvát Istvántól az olvasóközönség idegenedik, azt sajnálnunk kell mindnyájunknak, kik tudjuk, mi sok hasznos dolgokat volna képes tenni e jeles férfiú, ha mást nem tenne, mint a mit neki tennie kellene, ha azt tenné, a mit tőle a nemzet méltán várna; de a helyett, hogy ő tudománya

becsesebb kincseivel, melyeket a philologia és történetvizsgálás hasznos és életbeható részeiben gyűjtött magának, gazdagítaná értelmi körünket, levegői képek után kapkod, bizonytalan világok fölfedezésére indúl, s meddig azokkal tölti drága idejét, elfogynak a napok, melyek mindenkinek kimérettek, s oda vész egy becses élet, mely mind a mai, mind talán a jövendő kornak is hasznára virúlhatott volna. Ez az, a miért Horváttól a publikum idegenedik, s a minek sem én, sem te, sem a publikum, hanem csupán és egyedül önmaga Horvát, oka.

Dec. 10-d. 1833.

Láttad, édes barátom, a Tudományos Gyűjtemény augustusi kötetét? Tekints bele, és bámulj! Horvát István a Kritikai Lapok III. füzetére felel, és pedig nem Biró Pálnak, hanem — képzeld! — nekem, s mi még csodálatosabb, nem is Biró Pál *Észrevételei*re, hanem azon kicsiny bohózatra, melyet Nyirkáló Ödön a Kritikai Lapok 128—129. lapjain közle, s a mi legcsodálatosabb, Horvát felelete nem komoly és tudományos, mint eddigleni irásai, nem citátumokkal áradozó, hanem víg, bohózatos — s hitted volna-e? — elméskedő. Látod, barátom, mely csodák történnek a világban: a csigák tánczolnak, a halak énekelnek, Horvát István pedig elméskedik! Ki hitte volna azt, hogy a Kritikai Lapok varázserővel birjanak oly komoly tudóst, mint Horvát István, elménczczé tenni? S micsoda elmésségekkel van felelete megrakva? Azt kell látnod, édes barátom, s akkor fogsz még igazán csodálkozni! Ime, itt küldöm a Tudományos Gyűjteményt, olvasd. Tudom, jól fogod magadat Horváton mulatni. A Kritikai Lapok V. füzetében látandod, a mit reá válaszolni fogok, mert valamit csak kell rá mondanom, szó nélkül nem lehet hagyni Horvátnak legnevezetesebb elmeszüleményét.

Mindenek előtt, édes barátom, tudtodra adom, ki Hor-

vátnak nagy tisztelője és buzgó védője vagy, hogy itt a megtámadó fél nem én voltam, mert a Kritikai Lapok egész III. füzete Bajzától egy betűt sem mutathat Horvát István ellen, és így akárminemű baj, kedvetlenség, alkalmatlanság fog e hihetőleg támadandó pörből Horvátra nézve keletkezni, azt mind önmaga szerzette magának. Hagyott volna nekem békét, miattam akár világ végeig fürkészhette volna vízözön előtti magyarjait: én nem fogtam vala dolgaiba szólni, valamint eddig nem szóllottam; de neki nagy kedve van akadozni, csipkedni, és így, ha baj az, a mi itt éri, nem mondhatja, hogy méltatlanúl történik.

II.

EMLÉKEZTETŐ HORVÁT ISTVÁN SZÁMÁRA.

A Kritikai Lapok III. füzetében — mint az olvasó előtt tudva leszen — Biró Pál néhány észrevételeket tőn Horvát Istvánnak egy és más, a Tudományos Gyűjteményben elkövetett botlásaira. Ezen Észrevételek, bármi tisztelettel voltak is mondva, fellázíták a maga felől nagy képzeletekben élő embert, hogy a Tudományos Gyűjteményben magának a vélt sérelmekért elégtételt vegyen, s fellázíták annyira, hogy korlátlan haragjában sem rendet, sem illendőséget, sem okosságot nem vala képes követni, valamint nem gondola, úgy nem érzett, nem tudott egyebet azon czélnál, hogy rajtam bosszúját tölthesse. Tantaene animis coelestibus irae? Megjelent írása ellenem a Tudományos Gyűjtemény VIII. kötetében, mely őt tisztelőinél sajnálkozás, ellenségeinél mulatság tárgyává tette, nekem pedig bizonyítványúl szolgált arra, hogy ezek a Kritikai Lapok mégis igen szükségesek a magyar literatúrában, s hasznosabbak mint talán magam is előre képzelhettem. Csak most jelenik meg az V. füzet belőlök, s íme ha semmi egyéb hasznot nem tettek volna is, okúl szolgáltak, s al-

kalmat nyújtának arra, hogy a magyar olvasó néhány ünnepelt íróját nimbus nélkül a maga valódi alakjában szemlélhesse, a mit egy-pár ízben egészen negative is eszközlöttek már, azáltal t. i. hogy léteznek. Az a láng, melyet e kis füzetkék gerjesztettek, még sem lehet egészen hiú és erőtelen, mint lassanként a tapasztalás mutogatja, mert voltak, kik azt elfújni akarván, a nagy erőködésben ön lelköket fújták ki — mint az új Muzárion, hogy mást ne említsek, bizonyítja — mások pedig, kik erősebbek valának, nem olthatták azt el, hanem ön szárnyokat perzselték meg rajta. Ezen megperzseltek között Horvát István az, ki sajnálatra legméltóbb, mert azon gyámoltalan arcz, melyet e különben jeles tehetségű ember a Kritikai Lapokra írt feleletben mutat, annyival szívrehatóbb, mennyivel erősebbnek tartottuk, s tartjuk Horvát Istvánt minden egyebeknél, kik eddig a Kritikai Lapok ellen feltámadtak. Ez a különben nagy dolgokkal foglalatoskodó, szélesen és hosszan tudományos férfiú, nem szégyenli itt egy ízetlen elménczczé alacsonyítani magát. Ha én Horvát Istvánnak rosszat akarnék, arra kérném, hogy többször, sőt igen sokszor mutatná magát azon arczban, melyben jelenleg mutatkozott, semmi ellenséges kritika sem foghatná őt annyira tönkre tenni, mint az.

Horvát István a maga vastag elmésségeivel teljes jogot adott arra, hogy itt iránta kíméletlen legyek; teljes szabadságot, hogy mind magamnak, mind pedig a publikumnak mulatságot csináljak belőle, azonban én ezen joggal nem fogok élni, mert Horvát Istvánt — habár óriásnak nem is, mint ő maga magát — mégis valami jelesebbnek tartom, hogysem elméskedés, vagy nevetség tárgyává (a mi talán nem volna nehéz) tétessék. A helyett, hogy magamnak tréfát csináljak belőle, egy-pár komoly szót fogok hozzá intézni, emlékeztetőleg, a mi, úgy hiszem, hasznosabb leend, mint holmi elmepattogások, melyek sem fejéret, sem feketét nem mutatnak, vagy ha igen, csak valódilag elmés embereknél, a milyenek Horvát és én nem vagyunk;

de más részről midőn a versengő felek egyike oly igen elmerül a bohózatba, mint itt Horvát, szükséges, hogy a másik ügyekezzék józanon maradni, különben a publikum nem fog felőlök ítéletet mondhatni, nem tudván, ha komoly szót váltanak-e, vagy csak gyermekjátékot űznek egymással.

Mindenek előtt azt kérdem itt Horvát Istvántól, a critica historia emberétől, ki magának pályát tűzött ki, mely igazságot és valót fejtegessen, mi okon támada ő a Tudományos Gyűjteményben *énellenem?* Mivel bántottam én Horvát Istvánt? Melyik lapja, sora, szava az egész Kritikai Lapoknak, vagy általában Bajza minden írásainak, mely csak egy szótagocskát mutat is Horvát István ellen? Ha a Kritikai Lapok III. füzetében talált sérelmet, miért nem felelt Bíró Pálnak, ki botlásaira észrevételeket tőn, vagy ha Nyirkáló Ödön jutalomhirdetése volt a laesae majestatis Horvatianae crimen, miért nem vőn az ellen elégtételt? Vagy ha azt hitte, hogy Bíró Pál és Nyirkáló Ödön én vagyok, miért nem fejtette ki, mielőtt vakon ellenem támada, hite okait? Meg fogja ezt Horvát bizonyíthatni, és honnan? Mende-mondákból talán? mert a könyvben semmi jelét nem találhatta gyanúinak. S mi ember az, ki előtt hitvány mende-monda elegendő ok arra, hogy mást, ki neki nem vétett, ne csak vádoljon, a mi már maga is elegendő, sőt sok lett volna, hanem mint csalhatlanúl vétkest egy egész olvasó közönség előtt alacsony és mérges mocskokkal illessen? Nem tudta a sokat tanult Horvát István hosszú literátori pályáján csak azon kis rendet és illendőséget is megtanulni, hogy védenünk csak az ellen kell és illik magunkat, ki megtámada? Vagy a magát óriásnak képzelő tudós nem birt-e azon kis logikával sem, mely őt arra intette volna, hogy hite és gyanúja okait adta volna elő, melyeknél fogva igazságosnak, méltánynak találta Nyirkáló helyett ellenem zúdúlni? Nem azt lehet-e minden efféle kikelésekre a vádlott félnek kereken felelnie: Hazudság uram, a mit

mondasz, szemtelen és vakmerő hazudság, mert ezt és amazt nem én írtam! Ha Horvát még eddig nem tudta, tanúlja meg Lessingnek e szavaiból, mi czíme és neve van az oly írónak, ki kritikai vagy antikritikai vádainak nem a könyvből, hanem privát tudományából meríti alapjait: «Jeder Tadel, jeder Spott, den der Kunstrichter mit dem kritisirten Buche in der Hand gut machen kann, ist dem Kunstrichter erlaubt. Auch kann ihm niemand vorschreiben wie sanft oder wie hart, wie lieblich oder wie bitter er die Ausdrücke eines solchen Tadels oder Spottes wählen soll. Er muss wissen, welche Wirkung er damit hervorbringen will, und es ist nothwendig, dass er seine Worte nach dieser Wirkung abwägt. Aber sobald der Kunstrichter verräth, dass er von seinem Autor mehr weiss, als ihm die Schriften desselben sagen können; sobald er sich aus dieser nähern Kenntniss des geringsten nachtheiligen Zuges wider ihn bedient, sogleich wird sein Tadel persönliche Beleidigung. Er hört auf Kunstrichter zu sein, und wird — das verächtlichste, was ein vernünftiges Geschöpf werden kann — *Klätscher*, *Anschwärzer*, *Pasquillant.*» Ezeket vésse Horvát mélyen emlékezetébe, s tartsa szeme előtt ezután, valahányszor kedve ébredne valakit mende-mondák után mocskai tárgyává tenni.

Azonban tegyük félre mindezeket, s képzeljük a sokat képzelni tudó Horvát Istvánnal, hogy a vádakat, melyek által magát megsértettnek érzette, én írtam, akkor is úgy kell-e Horvátnak ezen vádakra felelnie, s úgy kell-e magát ellenök védenie, hogy a dologról semmit sem szólva, engem nehéznyavalyásnak * s kopott ironiáival nagy poetának, historikusnak, Prometheusnak s ég tudja minek

* Megvallom, az ilyenek engem nem bántanak, mert: honor in honorante .... S különben is, hogy őszinte szavaimért, durva, mocskos czímekkel tiszteljenek meg kedves magyar író collegáim, azt rég megszoktam, s nem akadok fenn rajta. Az lepne meg inkább, ha már egyszer okokkal harczoló antikriti-

nem nevez? s úgy-e, hogy a Tudós Társaságra — melyet nem tudom mi észszel kevert ide? — mérges nyilakat pattant? Tehát ha mindezen nagy elmésségek, melyeket itt ellenem elmonda, nemcsak elmés, hanem okos és való beszédek lesznek is, Horvát megtisztítandja magát? Mely gyönyörű okoskodóvá tették ezt a «pragmatikus férfiút» a Kritikai Lapok! Ezt Horvát a magyar Conv. Lexikon védőitől tanúlhatta, kik épen így harczoltak ellenem a magok ótalmára. Ízetlen tréfái helyett, melyeket itt oly belső megelégedéssel halmoza rakásra, hasznosabb volt volna Bíró Pálnak felelnie, ki dolgokkal vádolja őt, s komolyan s okokkal, nem pedig bohóskodva; ki olyakat mond, melyek ellen méltó volt volna magát védenie, de ezt jobbnak vélte abba hagyni a mindeneket összemorzsolással fenyegető athleta, mert itt nem lehetett volna molylikasztotta öreg codexekből harczolnia, hanem észt kellett vala ész ellenébe tenni. És aztán, minek Horvátnak elméskedni akarni? Az elmésség nem oly nehézmozgású kezekbe való mint az övé: harczoljon Horvát tudományos fegyverekkel, így, hol igazsága lesz, bizonyosan győzni fog, holott elméskedései által csak önmagát teszi nevetségessé.

Szemrehányásokat teszen Horvát István, hogy nekem nincsenek foliánsokban írt pragmatica historiáim, mégis a Tudós Társaságnak a historiai osztályban tagja vagyok, tudtára adván ezáltal mellesleg és hallgatva a világnak, hogy ő pedig, a historia Góliáthja, nem tagja a Tud. Társaságnak, s ezáltal magát összehasonlításba teszi velem — ki egy-pár historiai apróságot írtam — a historiai pályán, a mit nemcsak megtenni, hanem már akarni is nevetséges vala, s igen nagy gyengeséget árul el attól, ki egész

kusom is akadna, mert mindeddig csak az egyetlenegy Balogh Sámuelnek jut azon dicséret, hogy dolgokról beszélt; jól-e, rosszul-e, az más kérdés, elég, hogy dolgokról, s a mennyire tudott, okokkal.

életét a históriának szánta, s legalább 20 évvel korosabb mint én. Mi az elsőt illeti, igaz, hogy nincsenek historiai foliánsaim, de e szemrehányás, úgy hiszem, csak akkor nyomna valamit, ha én Horvát István korában volnék, midőn a historiai foliánsok készíthetése iránt már alkalmasint kétségbe lehet esni; most még talán korom nem áll ellent, hogy jövendőre nézve ne legyenek, nem mondom foliánsaim — mert ezek készítését csak a foliánsokba szerelmesedett Horvátnak hagynám — hanem historiai dolgozataim. Vagy Horvát talán tudtomra akarja adni, hogy nem nagy reménysége van az én historiai dolgozataimhoz? Már ez oly dolog, a mi Horvátnak teljes szabadságában áll; de megvallom, ha ő bal reményekkel van is felőlem, azért még kétségbe esni nem fogok. Vigasztal és buzdít az, hogy Horvát csalatkozhatik is reményeiben, s azonfelül az, hogy Horvát irántam való reményeinek nem volna nehéz kitalálni kútfejét. Arra, hogy valaki Magyar Tudós Társaság tagjává választassék, úgy hiszem, literatúránk jelen állapotjában nem szükségesek épen foliánsok. Tekintsen körűl Horvát István, s lássa, hányan vannak, kik a historiai pályán, magyar nyelven foliánsokat írtak, s kérdje önmagát is, ha írt-e foliánsokat? — Azonban, ha Horvát István magának azon mulatságot engedte, hogy rólam mint historikusról szóljon, engedje meg nekem is azon kis tréfát, hogy én is szólhassak egypár szót róla mint historikusról. Horvát mintegy harmincz évű író, s e hosszú írói pályája csaknem egészen és egyedül a históriának vala szánva. Nem akarom azt mondani, hogy ő e nagy pályán semmit sem tett, sőt azt mondom, tett jeles dolgokat, mert az ő tehetségeivel nem is lehetett vala jeleseket nem tenni; de ha mégis ezen huzamos historiai pályát összemérjük azzal, a mi hasznokat a históriának valósággal tőn, meg kell vallanunk, hogy azok mind Horvát István ismereteihez, mind azon nagy lármákhoz képest, melyeket annyi idő óta mindig támaszt, csekélységek. Horvát számos értekezései csaknem mind

töredékek s készületek, tele nagy igéretekkel s tudományos fenyegetődésekkel; mert, kivált legújabban, Horvát nem írhat két lapnyit a nélkül, hogy ne ígérne s ne fenyegetne bennünket, mi nagy dolgot fog majd ő egykor végbevinni. A mik értekezéseiben főkép kivánnának megmutatást, azok nincsenek megmutatva, hanem csak igérve van megmutatások. Mi egyéb a «Rajzolatok» czímű munka, ez a hypothesisek etymologico-historicus codexe (mint Nyirkáló igen jól nevezte) igéretek táránál? Mi van ott bebizonyítva? Nem csupán és egyedül azt foglalja-e e munka magában, Horvát mit hiszen? S kit fog az okokra nem épített puszta hit meggyőzni? Horvát azon igen nagy tévedésben látszik élni, hogy ha ő például egy értekezést ír a magyarok eredetéről, tömérdek citátumokkal megrakva, dőlt, kezdő és széthányt betűkkel kiczifrázva — melyekben szörnyű historiai mysteriumokat helyez — azt azonnal hinni fogja a világ, bár semmik egyebek puszta gyanításoknál? Ő a maga olvasóiban csak éhséget és szomjúságot gerjeszt a tudomány iránt, s annyi év óta szünetlenűl igéri, hogy egykor majd megvendégeli őket tudománya gazdagságából, de ez a nagy vendégség mindig csak késik, s az éhezőknek meg kell elégedniök holmi sovány, száraz falatokkal, melyeket sokszor alig lehet megemészteni, s melyek többnyire kevés táplálékot nyújtanak az életre. Negyven esztendeig bújdosott a pusztákon a zsidó nép, de végre negyven esztendő után mégis bejutott az igéret földébe, ahhoz képest a mily rövid a mai ember élete, úgy hiszem, elég vala nekünk annyi év, menynyi óta Horvát igéretekkel tart, itt volna már talán ideje, hogy mi is bejutnánk a historiai tudományok Kánaánjába, mert ha még sokáig kétség között hágy bennünket Horvát tévelyegni, félek, hogy ütni fog neki is-órája mint ama régibb Mózsesnek, s akkor megtörténhetik (mert egy újabb Józsuéra nincs kilátás), hogy mi szegény elhagyott nyáj, útmutató és vezér nélkül fogunk szerte széledni, soha meg nem látva Kánaánt. Nekünk vannak történet-

vizsgálóink, kik nem oly szertelenűl nagyok, mint Horvát István, mégis több hasznos dolgokat tesznek a historiára nézve mint ő. Ilyenek példáúl a mi tiszteletes antiquáriusunk Jankovich Miklós, ilyen Czech János, s a fáradhatatlan Podhradczky és Gyurikovics s többek. Ők csendesen munkálnak, mint a szorgalmas méh, a mit tesznek, zaj nélkül teszik, de életbe ható haszonnal. Én már megmondottam egyszer, hogy Horvát olyan, mint Ptolemeus gályája, melynek 100 evezője, 3000 katonája, 400 matróza, 4000 rabszolgája volt, de oly lassú, nehézkes, ügyetlen mozgású vala, hogy tengerre vinni s hasznát venni nem lehetett, csupán arra való volt, hogy mint rendkivűli csoda a nép által bámultassék. Akkor Horvát ezen képben nem ismert rá saját tudós képe vonásaira, pedig elevenebb s hasonlóbb színekkel valának festve, mint Nyirkáló bohózatos jutalomhirdetésében; értse meg tehát most, és támadjon ellenem miatta, itt lesz ok miért megtámadnia, nem úgy mint az imént. Nem akarom azt mondani, hogy Horvát haszontalan dolgokat teszen, mindeniknek meg van a maga becse, ha néha nem többre, csupán arra tanít is, mint nem kellene a historiában regélni, de becsöket mindig homályosítja az a harsány kürtszó, az a sok szemrehányás a nemzet és egyesek hidegsége ellen, mely bennök uralkodik, pedig megengedjen Horvát István, de én igen természetesnek találom, ha a nemzet elhidegszik oly író iránt, ki arany hegyeket igér, s nagy igéreteihez képest csak vakandtúrásokat mutat.

A Tudós Társaság miért választa engem érdemetlent tagjai sorába, annyi talán nálam nagyobbak s erősebbek közűl, azt bizonyosan nem tudom, de ha vélekedni szabad, azt hiszem, azért, mert nem akarja magát merő geniekkel megrakni, tudván, hogy a geniekkel felette sok baj van. Ezek nem tudnak korlátok közé simúlni, mindenike igen nagy tért kiván magának, elannyira, hogy együtt sok, kis helyen, meg sem férhet, talán e miatt a társaság kénytelen vala némely apróbb hézagokat a maga

kebelében apróbb elmékkel kifoltozgatni. De ezeknek találgatását — mik bizonyosságra úgy is nehezen vezetnének — hagyjuk abba. Előttem nagyobb figyelmet érdemel az, hogy Horvát István ezt a Tudós Társaságot úton útfélen oly gyönyörűséggel üldözgeti, miként már Bíró Pál is megjegyezte, sőt nemcsak a társaságot, hanem annak egyes tagjait is, oly szenvedelmesen piszkolgatja, holott ez a társaság Horvátnak semmit sem vétett. Lehet, hogy tévedek, de meg kell vallanom, ez előttem azt mutatja, hogy Horvát minden lemondása mellett is szeretne ezen társaság tagja lenni, s mivel az nem lehet többé a nélkül, hogy inconsequens legyen, ócsárolja azt, mint a róka az el nem érhetett szőlőfürtöt. Hagyjon fel Horvát István ezzel a Tudós Társasággal, ócsárolgatásai ennek nem árthatnak, hanem csak magának Horvátnak. Apró gúnyolódásaival végtére majd annyira gyanússá teendi magát, hogy a publikum ott sem fog hinni neki, hol talán mind hasznos, mind igaz észrevételekkel léphetne majd fel. Hogy Horvát nem tagja a Tudós Társaságnak, az csupán ön vétke, sem a társaságé, sem enyém, kit mint tagját gúnyol. Horvát talán azt hitte, hogy ő egyike a tudományos Olympot ostromló titánoknak, a Tudós Társaság pedig dióhéj, melybe neki csak óriási csontjait összezsugorgatva lehet befémie, s így lemonda a tagságról, a mit szabad volt hinnie, szabad tennie is, csakhogy azért a mi ön vétke, ne neheztelјen a Tudós Társaságra, ne mérgelődjék reám, mert mi nem vagyunk okai az ő titáni nagyságának.

Miket Horvát István két általam készűlt versezetről mond, azokkal bizonyára jobb volt volna elhallgatnia, mert ez leginkább bizonyítja, hogy Horvát elménczségei még ott sem munkálhatnak sikerrel, hol az igen könnyű volna. Mi könnyebb mint egy lyrai hevülettel írt költeményt, mely érzésből vette eredetét s érzéshez akar szólni, hideg észszel, tudós, komoly arczczal széttagolva nevetségessé tenni, ha azt lord Byron vagy Goethe írta volna

is? S Horvát még ezt az igen könnyű dolgot sem vala képes véghez vinni. S miért? Mert az elménczkedés nem neki való. Más ügyesb kézben az nem egyéb tövisnél, mely szúr és csíp: Horvát pedig azt akarná, hogy buzogány legyen, mely az embert agyon üsse, holott ily erőszakos czélra az kicsiny is, gyenge is.

Azon sujtogatások, melyeket Horvát az új-iskola emberei ellen intéz, sem nagy publikumot, sem nagy dicsőséget nem fognak neki időszakunkban, mely a haladás időszaka, szerezni. Ezeket 20—30 év előtt kellett vala mondania, akkor talán figyelt volna rájok valaki, ma már igen későn jő velek, s a milyetén üres hangok, úgy el is fognak az üres légben zengeni, viszhang nélkül. Minden ember, ki korunkban halad, az új-iskolához tartozik, csak a megállapodás, penész, és szellemi halál baráti tartanak mindannak vak imádásában dicsőséget, a mi ó. Isten az embert tökéletesedésre teremtette, tökéletesedés pedig csak haladás útain képzelhető, s e haladás elve az, mit az új-iskola rendíthetlenűl elvének vall, az új-iskola, melyhez nemcsak a nyelvi vagy literátori, hanem általában minden haladás baráti tartoznak. Ki ezen haladás elvét nevetségessé akarja tenni, s gúnyolja, világos jelét adja annak, hogy vagy erőtlensége, vagy restsége, vagy végre makacssága miatt hátúl marada a kullogók sorában, és kikopott az időből; hogy pedig az ily kullogó morog s irígy szemmel tekint a gyorsabb lábúakra, kik őt magok megett hagyogatják, azon nem igen kell csodálkoznunk. Egykor Horvát István maga is a haladók iskolájához tartozott, midőn a derék Révai systemájának védői között állott, habár ma óságot affectál is, mely affectálás oly nevetséges tőle, mint sok egyéb öreg tudósainktól, kik az új szók ellen dohognak, holott ha valaki fáradságot venne magának irásaikból a nyelvi újításokat kiszedni, önmagok előtt kellene pirúlniok. Horvát István az 1833-ki Tudományos Gyűjtemény VII. k. 98. lapján nagy ósági entheosában azt mondja, hogy «Ő inkább akar atyáinkkal

hibázni, mint az újabb tudatlan írókkal igazat tartani.» Micsoda gőgös és okatlan, fonák és minden józan ész elleni beszéd! Ezzel vagy azt akarja mondani, hogy csak a régiségben (atyáinknál) volt tudomány, s minden új: esztelenség, mi a penész beszédeknek legdohosabbika; vagy azt, hogy az új-iskola emberei oly hitványak és haszontalanok, kiktől még a *jót* sem kell elfogadni. Mondhatom, hogy Horvátnak e gondolkodása felette szabadelmű, részrehajlatlan, pártatlan, szóval historikushoz illő beszéd; s ez igen is nagy becsületére szolgál egy Horvát Istvánnak! E nyilatkozás után fogjuk tudni, mi igen tiszta forrásból erednek az új-iskola ellen intézett gúnyok. Ha Horvát Istvánnak oly nagy antipathiája vagyon a mostani kor embereivel, minek szerkeztet Tudományos Gyűjteményt, minek áll ki világ piaczára? Ám temesse el magát inkább öreg foliansaival, szú-ette codexei közé, zárja el ablakait, hogy újítást ne láthasson; mi, kik dicsőségnek hiszszük az új-iskolához tartozhatni, kik haladás baráti vagyunk, nem fogjuk őt háborgatni boldog óságai között, s irígyleni sem fogjuk, ha nyugalmas házasságban él a régiségnek legőszebb nagyanyjával. Az ízlések, mint tudjuk, különbözők: Horvátnak a penész, a rohadt szag kedves, ő egy füstös szürke *oklevelet* még akkor is, ha az semmi világot nem vet a historiára, rendkivüli kincs gyanánt néz s nem adná minden Luden és Raumerekért. Ám lássa! a madaraknak is van egy faja, mely elrejti magát rohadt odúiba, s azt hivén, hogy ott van a földi legnagyobb dicsőség, onnan huhog ki a nagyvilágra: de azért sem a nap el nem homályosodik, sem a fény többi madarai nem bújnak az ő odúiba, hanem csak ő marad mind örökre huhogó, magányosan és egyedül.

Horvát István kikél ellenem, s ég tudja még kik ellen, kiket «Oresteseimnek» s kedvelt gúnyhangján «új-iskola tagjainak» nevez, s azt állítja, hogy mi a Nyirkáló Ödön által felhozott *éretlen* epithetont az ő házi köréből s barátságos beszédei közűl hoztuk publikum elébe. Horvát Ist-

vánnak mégis rendkivüli tűzben kellett lennie, midőn ellenem intézett antikritikáját, vagy pasquillusát, vagy mi égi csodáját készítette, mert minden nagy emlékező-tehetsége mellett sem vala képes fellobbanásai között megemlékezni arra, mit a Tudományos Gyűjt. 1830. I. köt. 130. lapján írt. Tekintsen oda Horvát István, és szégyenelje magát, hogy oly dolgot vet szememre, a mi, ha vétek, önmaga vétke; tudja meg ez idézett helyből, hogy nekem, vagy Nyirkáló Ödönnek, vagy «Orestesemnek» nem vala szükségünk az éretlen szót privát beszédekből publikum elébe hozni, miután azt Horvát már jóval (szinte 2 évvel) előbb megtette. Horvát azt mondja ezen tévedt hite következésében, hogy én és Oresteseim «mende-mondák szerkeztetői, literatúrai újságok koholói» vagyunk; de én azt kérdem itt most már Horváttól, az-e újságkoholó, ki szavai igazolására a Tudományos Gyűjteményre hivatkozhatik, vagy az, ki egy írónak tettét a másra keni, ki azt költi, hogy Nyirkáló Ödön Bajza, s költeménye igazlására sehova sem hivatkozhatik, hanem csak a puszta levegőbe? Nem mende-mondákon alapodik, nem hírkoholás-e Horvátnak e találmánya, melylyel oly elbízottan — mintha övé volna egész a diófáig — fellépett, és így nem önmaga Horvát-e a «*házi kém, a literátori újságok hírharangja, minden házi belső titok pióczája, mende-mondák szerkeztetője, a hallott barátságos vagy bizodalmas beszélgetés trombitása?*» Turpe est doctori cum culpa redarguit ipsum. Mi ezen *éretlen* szót közelebbről illeti, megvallom, azzal keveset gondolok, ha engem Horvát éretlen írónak tart, annál kevesbet, minthogy minden józan eszű embernek a természettől adott privilegiuma van oly állítás és hit felől semmit sem tartani, melyet okok nem támogatnak; de ellenben ő se gondoljon vele, ha én őt, felebb már kifejtett szempontjaimból, Nyirkáló Ödönnel «elért s rohadásnak indúlt» tudósnak tartom. Hanc veniam ....

Mi a könyvjelentésről folyt pennacsatáról mondatik, az már igen kopott beszéd, s rég meg van rá felelve s új talál-

mány gyanánt csak olyan által árultathatik, kinek figyelmébe csupán akkor jut valami, midőn már megőszült és mohosodott. Új dolgot kellett vala Horvátnak már e «pennacsatáról» mondania, nem olyat, a mit gróf Dessewffy József, Almási Balogh Sámuel és Pál s egyebek előtte bővebben s talán jobban is elmondottak. Quandoque bonus dormitat Homerus! S különben Horvát ne vessen ily valamit szememre, mert ő a Magy. Tud. Társaság Zsebszótárát nem is jelentéséből, hanem *puszta czíméből* megbírálta és kimondá róla a kárhoztató szót. Hogy a pennacsatában a spanyol vitéz nem mert viadalra kelni velem, ezt a spanyol vitéznek vesse szemére Horvát, ne nekem; én csak úgy fognám érdemleni, ha gyávaságot mutattam volna, mint eme különben harsány beszédű bajnok.

A *Kaján* szóról írt értekezést kivánta Horvát általam megczáfoltatni? Ugyan mondja meg nekem Horvát, mi szükség azt czáfolni, a mit senki sem, vagy legfelebb egy-két talán vak, hiszen? Horvát hihetőleg azt véli, hogy ezek a Kaján-nemű értekezések egész sereg embereket csábítanak el? Boldogok, kik hisznek, s boldog Horvát is ezen hitében; de megvallom, kissé együgyűen boldog, hogy nem tudja látni, mint mosolyogja a világ annak nagyobb részét, mit ő szent, kétségbe-hozhatatlan fölfedezésnek tart. A Kaján-értekezésből semmi égbeható dolog nem sül ki, csupán az, hogy Kaján névvel nevezték hihetőleg Ádám egyik fiát; s ez oly rettenetes találmány-e, melyért annyi foliantokat volt szükség feldúlni? Nem tudjuk-e azt, tárogatósíp nélkül is, hogy vannak szavak sok nyelveken keresztül nyomozhatók, hangra és értelemre nézve ugyanazok. Ha ezen értekezésben azt mutatta volna meg, hogy Ádám magyarúl beszélt, az már nagyobb dolog fogott vala lenni, ha mindjárt oly roppant nagy nem is, mint Horvát exaltált képzeletei gondolják.

A Virág Benedekről elmondott itélet miatt támadt neheztelés, melynek már régen jelenté Horvát előrobaját

a Tud. Gyűjteményben, még most jött csak teljes világosságra, de most már megtoldva néhány elmés ötletekkel az általam írt *Epigramma theoriája* felől. Én nem nagy kedvet érzek magamban arra, hogy a nagyon nem æsthetikus Horvát Istvánnal itt æsthetikai csatát kezdjek az epigramma theoriája felett: azonban, ha Horvátnak van hajlandósága reá, vagy ha nincs is, de a Virág Benedek felől elmondott itélet *éretlensége* boszantja, ám keljen ki ellene, és tegye semmivé. Ezt neki a tanulni szerető publikum, s Virág baráti meg fogják köszönni, sőt meg én magam is, kit tévedéséből kiveend, és valamire tanítand, a mit nem, vagy hibásan tudtam. De azon esetre előre megkérem, okokkal méltóztassék engem theoriámmal együtt semmivé tenni, ne «ustorpattantással» mint most, mert az minden siker nélkül csattan el.

Egyike Horvát legkülönösebb beszédeinek az, midőn engem önmagam előtt nagynak tetsző embernek nevez? Vett-e észre Horvát valahol nagynak tetszést irásaimban? Ha igen, úgy kinyilatkoztatom itt, hogy semmi nagynak nem tartom magamat, s nem is tartottam soha, mert rá nem is volna okom, s ha valahol beszédeim vagy irásaimban jelét adtam annak, őszintén megmondom itt, hogy az akaratom ellen és esztelenűl történt, s nem tarthatok egyebet felőle, mint hogy kába beszéd volt, s érdemes a legkeserűbb gúnynyal kinevettetni. Egyébiránt e nagynak tetszés felől való szemrehányást mástól hallani tűrhető volna: Horvát Istvántól a legutálatosabb csömör. Lehet-e ember, ki nagyobb hangon szólhasson maga felől mint Horvát minden irásaiban, de kivált Rajzolataiban? A dicséretek legnagyobbika, melyet valaha ember embertársáról monda, íme ez:

Setétség vonta be törvényid, ó természet
S az úr mondd: légy Newton! s világosság tenyészett.

E dicséretet a nagy angolra, ha jól emlékezem, Pope mondá. Horvát István nem várhatta be, hogy ezt róla

más valaki mondja, hanem jó korán elmondá önmagáról: «Nekem parancsoltatott, úgymond, és világosság lett a magyar nemzet történetei felett.» (Rajzol. l. 5. §. 12.) S íme ez igen szerény ember, ki maga felől ezeket tele torokkal kiáltotta ki, azt veti szememre, hogy én nagynak tetszem magam előtt . . . .! Midőn ezt olvasám, obstupui steteruntque comae!

Méltóztatott Horvát azt is mellesleg oda vetve mondani, hogy én a felsőbb kritikát mostanig még nem méltóztattam gyakorolni: de azt nem méltóztatott megmagyarázni, melyik előtte az a felsőbb kritika? az-e, mely szelíd, vagy az, mely ha nem szelíd is, de tanító, tudományos? Ha méltóztatik Horvát azt megengedni, hogy van több tudomány is, nemcsak a *történetvizsgálat és diplomatika*, akkor azt bátorkodom állítani, minden dicsekedés nélkül, egész alázattal, hogy én is, gyakorlottam a tudományos kritikát. A mi pedig a szelíd kritikát illeti, én ugyan ennek nem általában s mindenhol vagyok barátja, de ha Horvát előtt ez a kritika ideálja, akkor én is óhajtanám, hogy már egyszer gyakorlaná magát benne, mert mostanig még nem igen szelíden méltóztatott magát a kritikában gyakorlani.

Végtére visszatér Horvát István elménczsége táborozásaiból — melyeket oly igen jól neveze *békaegérharcznak* — feleszmél, s mintegy magához térve azt mondja egész komolysággal — a hogyan egész békaegér-táborozásán nem szólott —: «hogy legkisebb gondja az, mit tartsak én felőle.» Ha ezt Horvát elménczkedve mondotta vala, mint egyebeit, talán el fogtam volna hinni, de miután annak elmondására egész komolyságát reáfordította, miután azt még fontos, philosophiai szellemű észrevételekkel is kisérte, azt kell gondolnom, hogy Horvátot még akkor is érdekli az, mit tartsak én felőle, (mindamellett, hogy nekem középszerűnek, véleményem is csak középszerű vagy épen kicsiny tekintetű lehet,) a mit kivált Horvátban — ki igen megszokta, hogy felőle

nagyot tartsanak — természetesnek találok. Azért hogy Horvát ne legyen jövendőre bizonytalanságban, mit tartsak felőle, mondok itt neki ez iránt nehány szót. Ne aggódjék Horvát, se ne vélje azt, mintha én felőle keveset tartanék. Én felőle sokat tartok, nevezetesen azt, hogy tömérdek, kivált bibliographiai ismeretei vannak, hogy sok tehetséggel bír hasznos és megbecsűlhetetlen dolgokat véghezvinni, szóval én őt nem mindennapi, hanem valami jeles férfiúnak tartom; azonban, ha ő minden sok ismeretei, minden nagy tehetsége mellett is szűn nélkül csak a Kaján-értekezéssel rokon tartalmú értekezéseket fog írni, ha mindig csak hypothesisek tengerén csolnakáz, mint egy idő óta elkezdette; ha törekedései fő czélja csak az leszen, hogy minden jelesebb népeket magyarokká tegyen, s itt is semmit sem végez be, hanem a szónak legszorosabb értelmében csak figyelem-gerjesztésűl üt lármákat; ha csak igérget és ijesztget bennünket: úgy, megvallom, végtére elhagyand mostani türödelmes, jámbor hitem, s akkor majd igen furcsa dolgokat fogok felőle hinni és tartani.

Ezeket akartam Horvát Istvánnak ezúttal mondani emlékeztetőleg, bántói szándék nélkül, oly őszintén és nyíltan, mint szólni minden írásaimban szeretek. Egyébiránt, hogy én is mondjak valamit *figyelem-gerjesztésűl,* szükségesnek tartom itt azt mondani, hogy bármi nagy haragban van is Horvát ellenem, miként békaegérharcza bizonyítja, ezen nagy harag engem útamból, melyen járok, kitériteni nem fog*, s még kevésbbé elrémíteni vagy épen némítani: legkevésbbé pedig attól tartóztani, hogy jövendőben is Nyirkáló Ödöntől holmi *kefélyt és dudályt* Horvát István ellen kiadjak; sőt, miután tapasztalám, hogy oly hitvány apróság sem hibázza el a maga czélját, mint a *Jutalomhirdetés,* hanem elevenbe hat, nem állok jót érte, hogy magamnak is kedve nem jöend majd néha

* A 123. lapon álló jegyzés ily valamit mond.

Horvátnak dolgokat mondani, ha azok neki nagy gyönyörűségére nem lesznek is. TekÉntetes * tudós Székesfejérvári Horvát István úr, több tekÉntetes nemes vármegyéknek előkelő táblabírájok, a magyar kir. universitásnál Pesten magyar literatúra s diplomatika rendkivüli tanítója, a Széchenyi orsz. könyvtár őrzője a nemzeti museum *mellett* (!!), széptudományok és bölcselkedés doctora, a Tudom. Gyűjtemény sok érdemű szerkeztetője írhat és beszélhet ellenem, a mit és mennyit tetszik, sőt le is fog engem talán beszélhetni — maga legjobban tudja hol? — de *leírni,* azaz írással kifárasztani, előre tudtára adom, soha nem fog.

* A hosszas titulaturákat Horváttól tanultam. Lásd az 1833. Tud. Gyűjt. mindenütt, de kivált VIII. l. 129. Különben én nem vagyok barátjok.

AURÓRA-PÖR.

1834.

MELYIK A VALÓDI AURÓRA TÖRVÉNY ÉS JÓZAN ÉSZ ELŐTT?

Feleletül Horvát Istvánnak.

Perditio tua ex te Israel.

Valahányszor én eddig a tisztelt olvasó-közönség előtt egy vagy más tárgyban felszólaltam, felszólalásom mindenkor annak reményében történt, hogy általa a tudományos ügy valamit — ha még oly csekélységet is — nyerni fog: most először jövök azon kedvetlen helyzetbe, hogy hasonló nyereség reménye nélkül kell szólanom; hogy tollcsatába kell bocsátkoznom, melyből a közre semmi haszon nem háramlik; mely végződjék bármi fényes diadalával egyik vagy másik ellenkező félnek, örökké csak személy ügye, csak személy diadala leend. Az enyém és tiedről kell szólnom, azt kell kifejtenem, ki az Auróra igazságos, ki igazságtalan birtokosa; holott e kérdés az olvasó közönséget nem érdekli, nem érdekelheti, mert rá nézve nem az nevezetes, kié legyen az Auróra tulajdoni jusa törvényesen, hanem az, milyen az Auróra; s legyen bár amaz első kérdés tökéletesen eldöntve, belőle a zsebkönyv sem külső, sem belső becsére semmi érdekes nem fog következni. Ezen szempontok tökéltenek engem arra, hogy az aurórai kérdésben egyszeri felszólalásom után mai napig hallgassak, s hallgatnék tovább is, ha Horvát István «Auróra-pere» meg

nem jelent volna. De most szólanom kell, bármi kényszerítve s bár igen kedvem ellen. Kérdést kell kifejtenem, melynek — ha az írói jusokról Corpus Jurisunkban törvények volnának — eldöntése nem a közönség, hanem törvényszék elébe tartozott volna; tollvitába kell keverednem, melyet én egyébiránt czéltalan idővesztésnek hittem; pénzszámolásokra, jusok és kötelességek magyarázatára kell publikum előtt bocsátkoznom, a miket tenni illetlennek véltem; s mindezeket azért, hogy magamat szennytől, rút gyanúktól tisztítsam meg, mert a két testvérhaza színe előtt jusbitorlással, erőszakos elfoglalással vádoltatom, s a mi még több, alacsony haszonleséssel, pénzimádással. E vádaknak mindenike oly erkölcsileg súlyos, hogy ha tőlük magamat meg nem tisztíthatnám, vagy megtisztítani elmulasztanám, nem volnék többé méltó a tisztelt olvasó közönségnek azon figyelmére, azon részvételére, melyet eddigi csekély munkálkodásimért irántam mutatni szíves volt; érdemleném, hogy megvettessem, mint olyan, ki becsület-érzetéből kivetkezve, magán alacsonyságok gyanúját szenvedi meg. Eddig ismereteim, itélő tehetségem vétettek kérdésbe; ez írók között mindig szabad: most charakterem vétetik, a mi az írói körön kivül áll. Én inkább akarok gyenge ítéletűnek, inkább tudatlannak tartatni, mint kétes erkölcsű embernek, azért mindenek előtt engedelmet kérek az olvasótól, hogy itt nagyobb részint személyes ügyben, csekély személyem ügyében vagyok bátor figyelmét fárasztani.

Károlyi István pesti könyvnyomtató, a boldogúlt Trattnerek örököse, a múlt évben következő jelentést ada ki a magyar hírlapok mellett, melyet azért közlök itt szóról szóra, mert az «Auróra-perhez» tartozó irományok közűl* Horvát István tanácsosnak vélte kihagyni:

* Az előactákat, közölve Horváth István által, l. a Tudom. Gyűjt. 1834. II. kötetében. *A kiadó.*

Jelentés az 1834-diki Auróra kiadásáról.

Az Auróra nevű Nemzeti Zsebkönyv, minekutána mi boldogult Kisfaludy Károlytól e' hazai Almanach *kiadását még éltében altalvettük* 's azt 1831., 1832., 1833. években saját költségünkön kiadtuk, a következő 1834-ben is tsinosan és minden kitelhető TEKéletességgel Könyvnyomtató Intézetünkben meg fog jelenni, 's hogy a' benne kijövendő darabok is a' közbizodalomnak (?) és várakozásnak (!) meg fognak felelni, kezes előttünk az és kezes lehet mindenki előtt is, hogy T. T. Szemerei Szemere Pál úr, országszerte tiszteletben *tartatott* Hazánkfia az Auróra szerkesztetését kérelmünkre magára vállOlta. Ezt egyfelől a' lehető tévedésnek elháríTTAtása, de másfelől a' végett is jókor jelentjük, hogy azon Tudós Hazafiak, kik e' legrégiebb és legkedveltebb Zsebkönyvet munkáikkal díszesíteni szándékoznak, azokat a' folyó évi Junius hónap végéig hozzánk utasítani méltóztassanak. Pesten, Martius 21-kén 1833.

Trattner és *Károlyi*, az Auróra kiadói.

Ezen jelentésre én (mart. 26. 1833.) azt feleltem, hogy az Aurórát, melyet 1831-ben boldogúlt Kisfaludy Károly barátomtól átvettem, 1832. és 1833-ban saját nevem alatt kiadtam, ennekutána is folytatni fogom, s szeretném látni, ki fog engem tulajdoni jusomban és szabadságomban megháborítani? *

* Ezen feleletre Horvát István azt mondja, (Tud. Gy. 1834. II. 129—130. és 143.), hogy *én* benne *Trattner-Károlyi intézetét kegyetlen vádokkal terhelem, mint igazságtalan lépést elkövetőt az én bizonyos és világos jusom ellen;* sőt, a mi még több, hogy *én* benne *Trattner-Károlyit jograblással vádolom a haza előtt.* Meg kell vallanom, jókora mennyiségű szemtelenség kell ahhoz, hogy valaki az én Auróra felőli jelentésemet így merje commentálni, és pedig akkor, midőn azt önmaga közli szóról-szóra, s mintegy kezökbe adja az olvasóknak, hogy latolják minden szavát. Jelentésemet meglelheti az olvasó a Tud. Gyűjt. most idézett kötetének 130. és 131. lapjain. Ki benne a Horvát által talált szavakat és értelmet mind feltalálni, mind *legitimálni* fogja, az oly eszű halandó lesz, hogy hozzá még a sokat felfedezni tudó Horvát István is iskolába járhat.

Jelentésemet követte Czuczor, Fáy András, Kovács Pál, Szenvey, Toldy Ferencz és Vörösmarty (az Auróra régi munkatársainak) nyilatkozások, kik azt mondák, hogy csak azon Aurórát ismerendik Kisfaludy által alapítottnak, és csak azt fogják dolgozásaikkal elősegélni, melyet én már a boldogúlt életében is szerkeztettem, s azóta háboríttatlanúl folytattam, és jövendőre is folytatni akarok.* Ez ellenkező nyilatkozások után mindkét részről az olvasó-közönség bizonytalanságban volt, kinek legyen az Auróra kiadásához jusa. Egy így, más amúgy vélekedett. Többen kérdeztenek szóval a dolog mibenléte felől; némelyek, kik élesben tudtak a kárpit megé látni, unszolának, hogy fejteném meg a publikumnak e váratlanúl jött talányt, hogy mondanám el okait, mi vette legyen Károlyi István typographust arra, hogy zsebkönyve czíméűl az olvasók botránkoztatására Auróra nevet választani

* Ezen nyilatkozáson Horvát István elménczsége élét köszörűlgeti s azt mondja felőle, «hogy ez azon híres irat, melyet a magyar nyelv történeteiben Bajza halhatatlan érdemeiről beszéltekor a késő maradék *hat tudós tekéntetének* fog egykor nevezni» stb. efféléket (Tud. Gy. 1834. II. 131—132). Horvátnak igen sok baja van a halhatatlanságokkal! Halhatatlanság osztogatásával felhagyhatna ott, hol az én nevemet említi, mert ily valamiről én soha nem ábrándoztam. Ha valakinek, Horvát Istvánnak irataiból tetszik ki ilyetén álmodozás valamennyi íróink között legjobban, mintha neki a halhatatlanságra már kizáró privilegiuma volna. Én nem akarom ezt az ő *kedves vagyonkáját* kérdésbe hozni, vagy épen elversengeni, csak azt mondom, hogy Horvát ne tartson sokat rá, mert az még nincs oly igen tűzkármentesítve mint vélné. Bármint gúnyolódik is Horvát, a *hat író* nyilatkozásának a Szemere-Auróra mégis érzette egy kis súlyát, s érzette a publikum is, s ha a Szemere-Auróra részére hasonló következésű nyilatkozás adatott volna, én, bizonyossá tehetem Horvátot, nem fogtam vala gúnyolódni. Utánnyomat aczélmetszetű, excerpált, újra nyomtatott, kotzebuei fordítással ékeskedő textusú zsebkönyv ügyvédének a gúnyolódás nem igen jól áll. Engedjen meg nekem Szemere e szavakért, nem mondanám őket, (mert hozzám nem is egészen illik mondani), ha zsebkönyvének ügyvéde nem kényszerítene rá.

nem átallott. Én csak annál maradtam tovább is, mit mart. 26. 1833. az olvasóknak mondottam, hogy meddig nem fog tőlem nyilvánosan kérdetni, miért nem adtam Károlyi typographusnak kiadás végett az 1834-ki Aurórát, addig, szelidebb eszközöknél maradva, egyebet nem felelek, mint azt, hogy «nekem úgy tetszett». Bizonyos valék t. i. benne, hogy az egész vita, mely fejtegetéseim által támadand, az Auróra kiadására, kelendőségére sem hasznos, sem káros befolyással nem leszen, egyébiránt pedig csak czéltalan idővesztés fog lenni.

Hogy nem rosszúl számoltam, mutatta a következés. Az általam szerkeztett Auróra 1000 példányából (ennyi volt nyomtatva) eddig elkélt 900 példány, mindamellett, hogy az aczélmetszetek és kötés elkerűlhetlenné tevék árának fölemelését; a Szemere-Aurórának pedig 700 példányából régi áron (6 for. vált.) elkelt — ha Károlyi typographus jelentése hitelt érdemelhet — 700 példány. E szerint, ha ártott-e az, hogy én a vitáktól magamat távol tartottam, a könyv kelendőségének, s melyik Aurórából kelt el több példány, elítélhetni nem nehéz. Ezt csak világosításúl Károlyi zajgásaira, mert egyébiránt, ha a Szemere-Auróra jól kelt, az engem épen nem bánt, sőt hazafiúlag örvendeztet.

Mi a jus kérdését illeti, erre nézve nemcsak káros nem vala, sőt igen jó volt a mart. 21. jelentés után hallgatnom, s csak védőleg viselnem a háborút. Az ellenség ugyan újságmelletti apró jelentéseiben szórogatta nyilait ellenem, de azok, valamint silány vitézke kezéből voltak irányozva, úgy nem is találták el tárgyokat, s én nyugalommal szemléltem őket jobbra és balra siker nélkül lehullongani. Az aurórai táborozás mart. 21-kétől egész egy évig ekként folyt; míg végre az ellenség látván, hogy hosszasan tartó apró csetepatéinak nincs semmi foganatok, támadólag lép vala fel, és minden fegyverfogható népét egész csatarobajjal ellenem hozza, hihetőleg oly elszánással, hogy vagy győzzön, vagy halva hulljon el a síkon.

Április 9-d. t. i. megjelent a Tud. Gyűjtemény februáriusi kötete — mert a legújabb redactio alatt már rendesebben folynak a kötetek, mint ezelőtt: a januáriusi martius végén, a februáriusi pedig pontban aprilis 9-dikén jelenik meg — hol Horvát Istvánnak kedve kerekedett az aurórai kérdést újra s már most egészen alapjaiból felfogni, s belőle egy pört támasztani, melyben ő az actor, ő az ügyvéd és ő a bíró is, mert elítéli az Auróra kiadási jusát Károlyi István typographusnak. Oly csodálatos neme a pörlekedésnek, melyet Horvát István talált fel; hazánk bírái, s ügyvédi előtt legalább mindeddig ismeretlen volt.

De soha még ember úgy meg nem járta a pörlekedéssel mint Horvát István, és talán senki úgy meg nem verte magát önön fegyvereivel mint ő. Ő észre sem vette, hogy egészen máshová üt, mint a hová nézett. Ő azt akará megmutatni, hogy én az Aurórának csak bitorlója vagyok, s hozzá semmi jusom, s egészen mást mutatott meg, azt, hogy neki magának nincs semmi jusa, s hogy a bitorló, kit ő mindenkép meg akarna tisztítani: Károlyi István typographus. S így a nagy zajjal támasztott pör Horvát Istvánnak semmi hasznot nem hajta, hacsak azt haszonnak nem nevezzük, hogy a sok összeszedett documentum közlése a Tud. Gyűjtemény szerkeztetőjét 29 nyomtatott lapnyi kézirat gondjaitól szabadította meg; Károlyi Istvánnak pedig nemcsak nem használt, hanem neki ártott legtöbbet, mert addig legalább gyaníthatták némelyek, hogy neki az Aurórához — mivel oly sokszor kürtölé — talán van valami szólása; most mindenki tudni fogja már, hogy ő azon ember, kit az aurórai kérdésnél rég keresünk, hogy megmondhassuk neki, mennyire nincs semmi jusa. Az olvasó mosolyogni fog, ha meggondolja, hogy Károlyi typographus az «Auróra-pert» saját költségén, saját folyóírásában s különösen is néhány ezer példányban lenyomtatja, annak reményével, hogy ebből neki valami bő aratása leend, s végtére is kisül, hogy ez egész lakodalom árát neki kell megfizetnie.

Az én egy évi nyugalmas hallgatásomnak tehát ilyetén kedvező következései lettek. Nem volt szükség, hogy én bizonyítsam be, mely igazságtalan, mely botránkoztató Károlyi István tette; Károlyi István önmaga szerzett ügyvédet, ki ezekre documentumokat közlött, melyek a kérdést minden kétségen kivül teszik. Ezért fogadja el Károlyi István typographus itt nyilvánosan, minden színléstől tiszta őszinte köszönetemet.

De lássuk a kérdést közelebbről, s világosítsuk fel, hogy azokból, miket a Szemere-Auróra ügyvéde szíves volt velünk közleni, egészen más dolgok következnek és világosodnak ki, mint a miket ő következtet és állít; mutassuk meg Horvát Istvánnak kézzel foghatólag ezen egy példából is, mi visszásan szokott ő következtetni, mi roszszúl használja a kezében lévő anyagokat, s mint nem látja gyakran a sok fától az erdőt.

Hogy az «Auróra-per» jókora számmal közlött documentumai valakit meg ne zavarjanak, s a fenforgó kérdés oly szövevényessé ne legyen, mint azt Horvát tenni ügyekezett, szükség arra figyeltetnem az olvasót, hogy csak a X. XI. és XII. számmal jegyzett irományok azok, melyek a jus kérdésének eldöntéséhez valók, a többi mind az Auróra története felvilágosításához tartozik. Sőt még e három közűl is a X. szám alatti «Egyezés» a mellett, hogy nem is authenticum, mert Kisfaludy Károly neve nem áll alatta, a későbbi dátumú XII. számmal jegyzett «Obligatio» által meg van semmisítve. Következőleg itt, hol én az Auróra történetét elhagyva, csupán a jus kérdését fogom fejtegetni, csak a XI. és XII-re kell figyelmet fordítani. Ki ezeket gondolkodva olvasá, s Horvát belőlök vont hibás következtetése által magát megzavartatni nem hagyta, látnia kellett, hogy ha e két bizonyítvány nem hamis — s hogy nem az, oly férfi neve aláírása után mint dr. Forgó György, kész vagyok hinni — akkor az Auróra kiadási jusa még maiglan is Kisfaludy Károlyt illeti.

Az Auróra nemeslelkű alapítói az Auróra pénzalapjának

kormányát Kulcsár István, Forgó György és Horvát István urakra bízták, s e három férfiút tették képviselőjökké. Ezen képviselőknek, úgy látszik hatalmok volt Kisfaludyval az Auróra iránt mindennemű egyezéseket tenni. Tettek is egyezéseket, mint a X. szám alatt közlött documentum több pontjai mutatják; csináltak oly nevezetes szerződést is, melynek erejével az Auróra kiadási jusát, a mi Kisfaludy elismerése szerint is eleinten övék volt, mint alapító képviselőié, Kisfaludy Károlynak eladták, oly kikötéssel, hogy ha Kisfaludy Károly azon 3000 váltó forintot, melyet febr. 6. 1824. az alapítóktól az Auróra kiadására felvett, visszafizetendi (meghatárzott időpontokban), s ezenfelül az Aurórát legalább is három évig még kiadandja, a fundusnak (az alapítóknak) az Aurórához való jusa egészen megszűnik. (Lásd a XII. szám alatti obligátiót.) Az Auróra jusának eladása tehát ezen két feltétel teljesítésétől függött: 1-ör hogy a 3000 forint visszafizettessék, 2-or hogy az Auróra legalább is három évig még Kisfaludy által kiadassék. A feltételek másodika teljesítve van, mert az Auróra nemcsak 1825, 1826 és 1827. hanem még tovább is, egész 1831-ig — mint a publicum tudja — Kisfaludy által kiadatott. Az első feltétel csak részben van teljesítve, azaz, a 3000 váltó forintból csak 1000 fizettetett vissza (1825. április elején), miként Forgó György a XII. számmal jelelt obligátió végén mart. 10. 1831. megjegyzette.

Kérdeni lehetne, mit kellett Kisfaludynak teljesítenie valósággal, hogy magát az Auróra kiadási jusának tökéletes, és az alapítókat egészen kizáró, birtokába tegye? Vagy más szavakkal: min vette meg Kisfaludy valósággal az Auróra tulajdoni jusát? Az obligátióban kitett 3000 forinton? Az nem lehet, mert hiszen ez kölcsön vett pénz volt, s ennek visszafizetése által mindenkor csak kölcsönt fizetett vissza, de nem vett volna semmit. Azon czélra tehát, hogy az Aurórát kizárólag tulajdonává tegye, a másik feltételt kellett teljesítenie, t. i. az Aurórát

legalább három évig kiadnia. Miután ezen feltétel kétségbe vehetetlenül teljesítve van, nem nehéz általlátni, hogy az Auróra kiadási jusa többé nem Horvát Istváné és Forgó Györgyé, kik azt eladták ezen kiadási kötelesség teljesítésén, hanem azé, ki azt megvette ezen kötelesség teljesítésén. Ha erre Horvát István azt felelé, hogy az Auróra kiadási jusa nem különválasztva, hanem együtt, e két feltétel teljesítésén volt eladva, azaz, Kisfaludy tartozott az Aurórát legalább három évig kiadni, s egyszersmind a 3000 forintot is visszafizetni, akkor is abból, hogy Kisfaludy az említett pénzt nem fizette csak egy harmadrészben vissza, nem az következik, hogy tehát az Auróra kiadási jusának az alapítók legyenek újra tulajdonosai, hanem az, hogy az Auróra alapítóinak jusok támadt Kisfaludy Károly hátrahagyott vagyonán (masszáján) 2000 váltó forintot követelni. A kiadási jus tehát most is Kisfaludy Károlyé, de 2000 forintnyi teherrel, valaminthogy Kisfaludy ősi jószágaira (nem az Aurórára) intabulálva is van.

Nem tartózkodom itt azon kérdést is tenni, ha Kisfaludy az obligatióban (mely nem tiszta pénzbeli obligatió, hanem contractus is egyszersmind) a kitett két pontnak egyikét sem teljesítette volna, sem egészben sem részben, azaz, hogy jól megértessem, sem három évig az Aurórát ki nem adta, sem a 3000 forintot le nem fizette volna, kié volna az Auróra kiadási jusa? Én bátor vagyok azt állítani törvényeink szelleméből, hogy akkor is Kisfaludy Károlyé, mert Kisfaludy kötelezésének mindenesetre állania kell. Azért mivel a két kötelező felek közül egyik a kötelezést nem teljesítette, megszűnik mind a két részről minden kötelezés, s a dolog visszaesik a régi állapotba, melyben a kötelezés előtt volt? Én a contractusok természetéből örökre azt mondom: nem, hacsak ez a visszaléphetés az írott szerződésben per expressum nem áll.*

* Hogy ez állításom nem levegői képzelet, hanem törvényeken alapodik, nem tartózkodom itt Horvát Istvánnak (ki, úgy

A XII. számú irományban pedig semmi ilyen nincsen, sőt világosan ez van mondva: «A mit ha mégis előre nem látható okok miatt nem teljesíthetnék (t. i. a 3000 forint lefizetését) ezen adósság-levelem nagyobb securitás végett ősi jószágaimra intabuláltathatik.» S az adósság-levél Kisfaludy ősi jószágaira «nemes Pest vármegyének 1831-d. esztendei mart. 10. tartatott polgári törvényszéke alkalmával az 1723. évi 107. törvényczikkely értelméhez képest publicáltatott és intabuláltatott.» Kérdem most Horvát Istvánt, nem ismerte-e el ő maga is, de facto, az által, hogy az intabulátióhoz folyamodott, azt, hogy a Kisfaludyval kötött egyezés még mindig áll a maga erejében? Oportet esse memorem.

De tekintsük a tárgyat még több oldalról is. Ha az alapítók, nem teljesítvén Kisfaludy a kötelezés minden pontjait, tulajdoni jusokat az Aurórához újra visszakívánhatnák s visszavennék, kérdeni lehetne, vajjon nem kíván-

látszik, a contractusok természetét épen nem érti) két curiális decisiót szóról-szóra kiírni:

Ad inval. transactionum dec. 17. «Pro motivo invalidandi contractus vel transactionis non-sufficit, quod ille, qui bona per talismodi contractum vel transactionem cessa, et translata recipit, summam pro iisdem stipulatam *pactato tempore deponere neglexerit;* ideo enim peculiaris processus ad implementum contractuum per leges ordinatus exstitit, ut similes morosi ad implendas contractuum conditiones authore judice compelli possint, si attamen contractui vel transactioni hæc conditio per expressum annexa sit, *ut summa pro stipulato termino non deposita conventio ipso facto evanescat,* tunc non adimpleta hac conditione, contractus, velut eidem conditioni positive alligatus, evanescit.» Utraque Tabula.

Ad implem. contractuum dec. 8. «Si in contractu bilaterali *una pars* obligationi contractualiter assumtæ *non satisfaciat, propterea pars altera a contractu resilire et eundem pro nullo declarare non potest;* ideo enim processus ad implementum contractuum per leges introductus est, ut morosi ad satisfaciendum authore judice compelli possint.» Utraque Tabula. — Lásd Planum Tabul. pag. 102. és pag. 152.

hatnák-e vissza Kisfaludy massája gondviselői is az intabulált obligátiót és a már kifizetett 1000 forintot; mert, mint a magyar közmondás tökéletesen törvényszerűleg tartja: «Egy rókáról két bőrt húzni nem lehet». Az alapítók adták Kisfaludynak Kisfaludy javára az Auróra tulajdoni jusát, Kisfaludy pedig kötelezte magát az alapítóknak a 3000 forint visszafizetésére, és ezenfelül az Aurórának még három évig leendő kiadására. Most, ha contractus contrahentibus legem non faceret, s mind a két rész visszaléphetne egyezésétől, a mily igazsággal az alapitók visszavennék az Auróra kiadási jusát, oly igazsággal fognák Kisfaludy massája gondviselői visszakivánni a kifizetett 1000 forintot és megtagadni a hátralévő 2000-ret. A sokszor említett obligátiót t. i. úgy is kell érteni, hogy Kisfaludy csak azon esetre kötelezte magát a 3000 forint visszafizetésére, ha az Auróra jusa övé maradand, azon mondás szerint, do ut des, és facio ut facias. Különben e contractus nem volna egyéb chimæránál. Onerosus bilateralisnak nevezni nem lehetne, mert minden terhek csak Kisfaludyt nyomnák, az alapítókat pedig semmi. Kisfaludy az Aurórát is köteles volna három évig kiadni, a kiadására adott pénzt is visszafizetni, és az Auróra kiadási jusát is elveszítené. Meg nem foghatom, mily kába volna az, ki magát ilyekre kötelezné, de meg kell azt is vallanom, nem nagy ítélőtehetséget árul el, ki ilyen követeléssel publikum előtt fellépni nem átall.

Azon ellenvetést tehetné itt Horvát, hogy a pénz csak kölcsön volt, s mint kölcsönt tartoznak Kisfaludy massája gondviselői visszafizetni; de ha Horvát megengedi azt, hogy a pénz kölcsön volt, akkor ipso facto elveszítette az Aurórához minden jusát, mert így a jus, ön elismerése szerint is, csak az Auróra három évig leendő kiadásán volt eladva, mely kötelezési föltétel, mint tudjuk, egész az elégig, sőt ezen túl is, pontiglan teljesítve van. — Tehetné továbbá azon nehézséget is, hogy az alapítókra nézve azon teher és kár származott ez egyezésből — melyet én

csak Kisfaludyra nézve állítok terhesnek — hogy ők a 3000 forinttól nem húztak kamatot; de én azt felelem, hogy ez igen természetes vala, mert ugyan micsoda alapítók volnának azok, kik az alapításra adott pénzből még kamatot, következőleg hasznot is kivánnának? akkor az adott pénz teljességgel nem volna alapító tőke, hanem csakugyan kölcsön adott pénz. És így ezen ellenvetés is csak Horvát jusát gyengíti.

Továbbá: ha az alapítók akármi czímnél fogva a just visszavehetnék, Kisfaludy vagyonának gondviselői azon föltételéért az obligatiónak, melyet Kisfaludy a jus megnyerése fejében betöltött, kárpótlást méltán kivánhatnának. Miből fogna ez állni igazságosabban, mint azon szerkeztetői díjból, melyet az alapítók 1821-ben 700 váltó frtban határoztak meg? Három évért tehát az alapítók tartoznának fizetni Kisfaludy massájának 2100 forintot. Levonván ebből 2000 forintot, melylyel Kisfaludy az Auróra fundusának adós maradt, Kisfaludy massája még követelhetne az alapítókon 100 forintot.*

Mit Horvát István a XII. számú obligátió előtt álló sorokban mond, hogy t. i. «ők (az alapítók képviselői) conditionate a Kisfaludy személyére nézve mondottak csak le az Auróra tulajdonáról» : ezt mondani könnyű, de documentálni kellett volna a XII. számú obligátió szavaival (azaz Kisfaludy szavaival), így nem egyéb mesénél, mert Kisfaludy ellen csak Kisfaludy saját szavai, saját kezével aláírt obligátiója lehet bizonyitvány, nem pedig Horvát beszéde, ki saját ügyében még csak tanúként sem állhat. Kész vagyok én azonban elhinni, hogy az idézett helyen csak a nem-ügyvéd Horvát István fejezte ki magát, nem

* Ha az alapítók az intabulált obligátiót, s ezen száz forintot általadják Kisfaludy massája gondviselőinek, én (ámbár nem juridice) elismerendem, hogy a kérdéses jus Horváté és Forgóé, s akkor az alapítók megnyugtatására kész leszek, bár nem tartozném vele, az általam kiadandó Aurórák czímén a *szellemi alapítás említését* jövendőre elhagyni.

eléggé vigyázva s nem eléggé törvényesen; egy ügyvéd Horvát István tudta volna azt, hogy a puszta állításokon épült, s nem documentáltatható allegátió nem nyom semmit, s a bíró által figyelembe sem vétetik.

Végtére is az áll tehát, hogy Kisfaludy kötelezvén magát a XII. számú obligátióban, neki és örököseinek ezen obligátió terhét vinniök kell: Horvátnak pedig és Forgónak jusok van, az intabulált obligátió erejénél fogva, ezen obligátióban kitett summát törvény előtt követelni, mert «Prout quis se ligavit, ita judicium et justitiam recipere debet (Math. Decr. VI. art. 17. et Ulad. Decr. I. art. 38.). Az Auróra tulajdoni jusa pedig 2000 forintnyi teherrel Kisfaludy Károly massájáé, s róla egyedül ennek gondviselői tehetnek rendelést.

Midőn pénzalapításról foly a beszéd, nem kell feledni azt is, hogy Kisfaludy az Auróra pénzalapításában is legnagyobb részt vett (mint Kulcsár, Forgó, és Horvát magok vallják a sz. György hava 15-d. 1822. kelt Egyezésben), s így neki ennél fogva is magának több jusa van az Aurórához, mint a többi alapítóknak öszvesen és együtt. Ezt Horvát mindenütt el látszik feledni, pedig nevezetesb, hogysem feledni lehetne, mert ebből következik azután, hogy Kisfaludynak az Auróra jusát az obligátió feltételei által nem egészen, hanem csak egy kis részben kellett magához váltania, s így akkor is, ha a XII. számú obligátió nem létezne, Kisfaludynak mint részvényesnek, az Aurórához nagyobb jusa van valamennyi alapítók jusánál öszvesen.* A dolog ily helyzetében tehát Horvát István reclamálhat, protestálhat, ellenmondhat — publikum előtt, vármegyén, káptalanoknál; ellenmondására csak

* Azokból, miket Horvát az Auróra-perben elismer és vall, arithmetice lehet kiszámolni, hogy Kisfaludynak, mint pénzrészvényesnek öt-hatodrésznyi jusa van az Aurórához, a többi alapítóknak pedig csak egy hatodrésznyi. Vajjon ily piczinke jussal lehet és kell-e oly igen hánykolódni, mint Horvát az Auróra-perben ? ?

azon phædrusi szavak illenek: Ignotos fallit, notis est derisui.

Következik azon kérdés: mi jusom van nekem, s ha én jusbitorló vagyok-e, zsebkönyvemnek Auróra czímet adván?

Miután az eddig mondottakból világos, hogy az Auróra jusa Kisfaludyé volt, önkényt támad azon kérdés, ha ő ezen jus iránt tehetett-e szabadon rendelést akár inter vivos, akár pro casu mortis? A felelet nem nehéz. A sokszor említett obligátió erejénél fogva birtokába jutván e tulajdonnak Kisfaludy, az neki saját szerzeménye volt, melyet annak adhatott, kinek akarta. Kinek akarta azt adni, kinek szánta, s kiben volt bizodalma, hogy elnehezült betegsége alatt is 1831-ben már a szerkeztetés gondjait vigye, a tisztelt olvasó közönség rég tudja. Kisfaludy az Aurórát nekem szánta, nekem akarta adni, s ha hitte volna halálát előre, úgy hiszem, nekem adta volna. Kijelentett akaratának bebizonyítására tanúknak hívhatnám Kisfaludy több barátit, kik ezt tudják, tanúnak hívhatnám dr. Forgó Györgyöt, ki előtt a boldogúlt ez akaratát nem egyszer jelentette volt ki. Forgó György szava, azonfelül, hogy álnokságot nem ismerő charaktere miatt teljes hitelű tanú, itt annál többet nyomna, minthogy egyébiránt az «Auróra-perben» Horvát István részén áll, következőleg ellenem. Azonban ezen szándékkal, ezen akarattal (ne aggódjék Horvát István) én nem akarok, nem fogok semmi nagy zajt, semmi prætensiókat támasztani. Nem fogok Kisfaludy barátira, nem Forgó Györgyre compulsorium mandátumot küldeni, hogy esküdjenek meg állításom valóságára. Mert végtére is mi sülne ki ezen egész inquisitióból? Az, hogy Kisfaludy az Aurórát nekem akarta adni, nekem szánta, de hogy valósággal nekem adta legyen, nem fog kisülni, pedig erre volna szükség; nem ugyan Horvát István ellenében (mert hiszen ő különben sem vehetne el tőlem semmi just, kinek ezen aurórai kérdésben a XII. számú obligátió után szava nincs többé), hanem Kisfaludy massája és örökösei ellenében.

Azon egyetlenegy felszólalás, melyet az Auróra felől a múlt évben mart. 26. közrebocsátottam, ezt mondá: «Én az Aurórát boldogúlt Kisfaludy barátomtól vettem át.» Ennyi akkor is igaz volt, ma is igaz, a mit bizonyít az 1831-ki Auróra végén álló jelentése Toldynak. Ha én szerkesztő voltam-e 1831-ben, vagy corrector (mint Horvát István imádott typographusa meséi után oly bizodalmasan állítja), a felől bizonyságot tehetnek Kisfaludy Károly baráti és orvosai, bizonyságot tehetne dr. Forgó is, kik mind igen jól fognak emlékezhetni, mily súlyos beteg vala már Kisfaludy Károly az Auróra készűltekor, kik megmondhatják, lehetett-e Kisfaludynak ereje többé szerkeztetni. Magát a szerződést közte és Károlyi István között az 1831-diki Auróra iránt én csináltam, saját kezemmel írtam, és coramizáltam, mert Kisfaludy már ekkor gyengűlt állapotban és ágyban fekvő beteg volt. E szerződés dátuma, mint itt alább látható, sept. 16-dika, holott az Auróra később nyomatott és csak deczember elején jelent meg, mint a publikum tudja. Miből álljon egy zsebkönyvnek, vagy bármi néven nevezhető munkának szerkeztetése, az egy Károly István megfogási körén felül áll, és Horvátnak kár volt ismét mende-mondákon építeni vádlást, miért már egyszer általam a Kritikai Lapok V. füzetében is megrovatott.

De ezeket csak mellesleg; mert a jus kérdésében keveset döntenek el, itt pedig arról kell szólni.

Mi azon Aurórát illeti, melyet én 1832. óta saját nevemmel kiadtam, ennek története következendő. Az 1831-ki Auróra utolsó lapján Toldy Ferencz jelenté az olvasó-közönségnek, hogy az Aurórát régi munkatársaival ennekutána én fogom folytatni. Későbben Károlyi István Tudományos Gyűjteményében (1831. III. 125.) én magam jelentettem, hogy azt folytatni fogom, s felszólítám hazánk íróit, ne terheltessenek munkáikkal segélni. 1832-ben kiadtam az Aurórát s kiadtam 1833-ban is. Mind a jelentéseket, mind az Aurórák kijövetelét Horvát István észrevette, tudta,

látta; mert maga mondja az Auróra-perben, hogy «az Auróra további kiadására illően figyelmezett», mégis minden illő figyelmezése mellett, sem Toldy jelentésének, sem az enyémnek egy szóval sem mondott ellene; sőt később is, midőn látta, hogy én az Aurórát kiadom, s annak kiadási jusába magamat de facto behelyeztem, nem jutott eszébe ezt mondani: Uram, a mit te itt elfoglalál, miénk alapítóké, s én ezennel ellene mondok minden aurórai jusbitangolásnak.* De akkor Horvát mélyen hallgatott, s csak midőn már az 1834-diki Auróra is kijött általam szerkeztetve, juta eszébe, hogy tettemnek ellenmondjon. Én a hallgatásból azt következtetvén, hogy ez elhagyott jószág (res derelicta), mely törvényeink szerint az első elfoglalóé szokott lenni, s azt hivén, hogy azáltal, ha egy zsebkönyvet kiadok, s azt Aurórának nevezem, különben is senkinek kárt nem teszek, az Aurórát, mint jelentésemben megigértem, ki is adám, s magamat tökéletesen birtokába helyeztem. Ha valaki azt mondaná is, hogy én itt azon just foglaltam el, mely előbb egy csekély részben Horváté, s az alapítóké, később pedig egészen Kisfaludyé volt, a felelet részemről akkor is az lehet, hogy én ez elfoglalást jó lélekkel s hittel tehettem, azok voltanak hibásak, kik jusaikra fel nem vigyázván, elfoglalásomnak, ha az részökre káros volt, oly hosszú ideiglen ellen nem mondottak. Ily módon tevén magamat az Auróra birtokába, ki engem jus- vagy tulajdon-bitorlónak nevezni mer: az igazságtalan rágalmazó, s rágalma még csak arra sem méltó, hogy valaki reá feleljen. A jó hitel jurisconsultu-

* A prætendens typographusnak is csak 1833-ban (két év múlva) jutott eszébe prætensiókat tenni, s azt állítani, hogy az általam elfoglalt jus övé, holott elfoglalásom jelentéseit mind az 1831. Auróra vég lapjain, mind pedig Tud. Gyűjteményében önmaga nyomtattatá ki, s saját tette által elismerte az én tulajdoni jusomat. Az 1832-ik és 1833. Aurórákra pedig megengedte ezt nyomatnom: *Bajza Aurórája*, a minél sajátabb kifejezése a tulajdonnak nyelvünkön nem lehet.

saink szerint az, «qua quis judicat se nihil agere contra jus alterius, nempe possidendo rem, exercendo actum, vel omittendo (Huszti, Agr. 1758. pag 256), s e definitió az Auróra elfoglalásánál rám betűig alkalmazható.

Horvát azon időben hallgatott, nem mondott ellene tettemnek, mert akkor még tisztán látta, érzette, hogy neki ellenmondani nincs jusa. Idő haladtával a dolgok másként fejlettek ki. Horvát a Tud. Gyűjtemény szerkeztetője lőn, következőleg Károlyi István typographus lekötelezettje. Előbb már neheztelést táplált magában irántam az ítélet miatt, melyet az Epigrammákról értekezvén, Virág Benedek elméssége felett bátor voltam az ő kegyes engedelme nélkül elmondani; ehhez járúlt még azon hallatlan vakmerőség is — a mi literatúránkban alig történt mindeddig — hogy a Kritikai Lapok III. füzetében Bíró Páltól és Nyírkáló Ödöntől nem rettegtem kiadni oly dolgokat, melyek Horvát István infallibilitását hozták kérdésbe. Mennyire ellenem lázíták ezek e tudós férfiút, tudják azok, kik a Tud. Gyűjtemény múlt évi VIII. kötetében ellenem támasztott «Békaegérharczát» olvasták. S íme, mert Horvát gyanítá, hogy a Békaegérharcz válasz nélkül nem maradand, azonnal elfeled minden történteket az Auróra eladására nézve, azt sem képes többé látni, mint fekszik e kérdés juridice, hanem egyszerre az Auróra tulajdonosává leszen, Károlyi Istvánt behelyezi az aurórai jus birtokába, s ellenem protestál a haza színe előtt, mint Auróra-bitorló ellen. Csak csendesebben egy kevéssé! — Először Horvát protestátiója nem nyom semmit, mert Horvátnak az Auróra iránt protestálni nincs jusa; másodszor, ha volna is jusa, protestátiója és ellenmondása nekem nem árthat semmit, sem pro interno, sem pro externo foro. Pro interno nem, mert ha én az Auróra elfoglalójának mondatom is, nem vagyok vádolható, vétkes, hanem jó hiedelmű elfoglaló, kinek tette erkölcsileg mindenkor tisztán áll; pro externo nem, mert itt nem csak Horvátnak, ki jussal nem bír, hanem még annak

ellenmondása és protestátiója sem árthatna, kinek tán még mai napon is jusa volna az Aurórához. A dolgot mindjárt megfejtem.

Ki maga felől azt hiszi, hogy Kisfaludy Aurórájához öröködés által jusa van, az az általam szerkeztetett Aurórának csak ezen czímszavaiban akadhatna fenn: «Alapítá Kisfaludy Károly, folytatja Bajza.» E kérdéses *alapítá* szót én tettem első az Auróra czímére, s így nekem lehet legjobban magyaráznom, mit akarok s mit akartam vele, mert azon elmebeli felsőségét sem Horvát Istvánnak, sem senkinek, el nem ismerhetem magam felett, hogy az én szavaim értelmét jobban tudhassa mint én.

Horvát azt állítja, hogy az Auróra alapítója ő volt és azon hazafiak, kiknek nevét az «Auróra-perben» közlötte; de Horvát, mint tudjuk, sokat szokott állítani, s jóval többet mint a mennyit megmutatni tud. Itt is, ha általában discretivum judiciuma erősebb volna, nem összezavarni, hanem tisztán fogta volna megkülönböztetni a dolgot. Alapítani Aurórát vagy akármi tartalmú könyvet, kétképen lehet: pénzzel és szellemileg. Hogy az Auróra kiadathassék, azt azok eszközlék, kik eléggé nagylelküek voltak rá pénzzel áldozni; hogy az lett, a mi volt, azt Kisfaludy elméjének lehet és kell köszönni. Tegyük fel, a mi nem úgy van, hogy Kisfaludy az Auróra pénzalapjához egy fillérrel sem adózott, hanem azt egészen azon érdemes hazafiak tették össze, kiket Horvát és Forgó neveznek, én bátor vagyok akkor is kérdést támasztani, ki az Aurórának valódi alapítója? Az-e, ki azt eszközlé, hogy az Auróra jó papiroson és tisztán legyen nyomtatva, aranyozott szélekkel, tokban csínosan kötve, és képekkel felékesítve, vagy az, kinek köszönni lehet, hogy ezen Auróra a magyar költői elméknek évenként termett legbecsesebb virágait foglalja magában, s képei ne csak képek, hanem művészi becsű és nemzeti tárgyú képek is legyenek egyszersmind? Vagy egy-pár szóval: az alapítá-e az Aurórát valódilag, ki hozzá *pénzét* adá, vagy az, ki *elméjét?* Ha Horvát,

és azon minden tiszteletet érdemlő lelkes hazafiak, még annyi pénzt tettek volna is össze, mennyit valósággal tettek, Kisfaludy nélkül nem fogtak volna oly Aurórát kiadni, mint a milyet Kisfaludy Károlylyal kiadtak, mindamellett is hogy Horvát István leveszi a Kisfaludy fejéről a mesteri elsőség koszorúját és (igen szerényen) a maga fejére teszi. Hogy tehát *szellemileg* egyedül Kisfaludy Károly vala az Auróra alapítója, annak hitét semmi óriási ész sem fogja kiversengeni belőlünk.

Midőn én 1832-ben az Auróra czímére az *alapítá* szót nyomattam, azt szellemi tekintetben vettem, s így értem ma is, s így értette, úgy hiszem, azon hat tisztelt író, ki a múlt évben az én Aurórám mellett felszólalni szíves volt. Kik adtak legyen pénzt az Auróra kijövetelére 1822., 1823-ban s tovább, az sem 1832-ben, sem később nem vala gondom, sőt nyíltan vallom, egész világosságban még három hét előtt sem tudtam, Horvát aurórai-pere tanított meg rá, de az megtanított egyebekre is, miket megtanúlnom, mint e válasz mutatja, igen hasznos volt. A mit Kisfaludy szellemileg alapíta, én azt szinte szellemileg folytatom, emlékezetére a boldogúlt alapitónak, és folytatni fogom tovább is nagyobb részint azon írók szellemi segedelmével, kik azt szellemi alapítója éltében is szellemileg segélték, és szeretném én látni azon Horvát Istvánt, ki engem tulajdoni jusaimban és szabadságomban megháboríthatna. A pénzalapításnak emlékezetét — bármi tiszteletben tartsam is egyébiránt, s bármi kész legyek érte azon érdemes hazafiaknak, Horvát Istvánnal együtt, hálát mondani — az Auróra czímén nem volt, s nem lehetett szándékom évenként meg-megújítva életben tartani, én itt a Kisfaludy nevének s szellemi alapítása emlékezetének akartam áldozni. Úgy vagyok meggyőződve, hogy én ezen alapítá szó által senkinek kárt és sérelmet nem teszek; valaminthogy azok, kiknek talán jusok volt volna, nem is mondottak tettemnek mai napiglan ellene. Ha ők publikum előtt felszólalván, meggyőznek arról, hogy e

szavak által károsítom őket, ámbár nincs jusok attól eltiltani, hogy én barátom emlékét fentartani akarjam, még is — mert tudva senkinek kárt tenni nem szándékom — kinyilatkoztatom ezennel, hogy az említett szavakat zsebkönyvem czíméről elhagyandom. Horvát István azonban megengedjen, ha alaptalan s puszta ellenmondásaira nem hallgatok. Mire engem egyszer okok tökéltenek el, attól ismét csak okok fognak elvonhatni, nem puszta ellenmondás, vagy kevély hatalomszó.

Mi az Auróra czímét illeti, ezt szabad mindenkinek használnia, a nélkül, hogy valaki tőle törvényesen eltilalmazhassa. Botránkozást okoz ugyan, hogy ily kis literatúrában három szépliteratúrai zsebkönyv közűl kettő egy czímet visel, de ennek nem én vagyok oka. Miután én e czímmel már előbb éltem, Károlyi István typographusra és Szemere Pálra esik minden feleleti teher ezen botránkoztatásért. S mi nevetség, mi gyermekes makacsság, az Aurórát többek által folytattatni Kisfaludy halála után két évvel később, akkor, midőn én azt Kisfaludy halála után azonnal s azóta is szakadatlanúl folytatom? józannak, úgy hiszem, nem szükség magyarázni.

Az alapításra nézve még egy fonákságát Horvátnak el nem hallgathatom. Horvát azt állítja, hogy Kisfaludy nem volt alapítója az Aurórának, mégis megengedi Károlytypographusnak, ki, miként kinyilatkoztatá, az 1834. Aurórát egyenesen az ő jóváhagyásából adta ki, következőleg tőle nyerte a just, a czímre tenni az alapítá Kisfaludy Károly szavakat. Egyfelől tehát tagadja és el akarja versengeni, hogy Kisfaludy alapító volt, másfelől pedig elismeri, és tettével bizonyítja ugyanazt. Vagy, hogy a dolgot világosban megmondjam, Horvát előtt Kisfaludy csak akkor alapító, midőn Szemere és Károlyi kívánják azt, de midőn Bajza állítja, akkor már nem alapító többé. Mit jelent e habozás, e következetlenség egyebet, mint azt, hogy Horvát kétségbeesett ügyet véd, hogy neki még csak előesméretei sincsenek arról, mint áll az aurórai jus kérdése

törvényes oldaláról. Nem elég valaminek historiáját tudni és elmondani, a dolgoknak (mint ez Auróra-kérdésnek is) philosophiai és törvényes részök is van, melyeket, előbb hogysem beléjök avatkozott, philosophiae doctornak értenie kellett volna.

Az eddig mondottak, úgy hiszem, megvilágosították eléggé, mint áll az én aurórai ügyem Horvát István és az alapítók ellenében, s megvilágosították annyira, hogy belőlök a köztem és Károlyi István typographus között támadt kérdésre is könnyen lehetne következményeket vonni; hosszan tehát e kérdésnél nem volna szükség időznöm; azonban, hogy az aurórai kérdésnek e részét is csekély tehetségem szerint kimerítsem, felfogom azt egészen a maga gyökerénél.

Minden elmeszülemény eredetileg azé, kinek szelleme által létrehozatott. Ez, gondolnám, axioma, mely a természet törvényében alapodik, és senki józan által kérdésbe nem fog vétetni. Ilyetén szüleményt tehát más idegen személy, azon kivül, ki azt létre hozta, eredeti jusnál fogva soha nem, hanem csak általvett, általszármazott juson (jure derivativo) bírhat, t. i. öröködés és végrendelet, vétel és ajándék stb. efélék által. Könyvet, képet, mint elmeszüleményt typographus, könyv s műáros, vagy általában bármi névvel nevezhető kiadó, áruló, Verleger csak mástól nyert juson bírhat, akár szükség kiadásához felsőségi engedelem, privilegium, akár nem. Könyvnek, folyóiratnak létrejutásához kétféle alkalom és ok munkálhat: vagy t. i. az író önmagától lelkesedve, elkészítvén azt kéziratban, eladja typographusnak, könyvárusnak stb. alku szerint, bizonyos meghatározott áron, kötelezésen; vagy pedig typographus, könyvárus felszólít egy írót, ily vagy amoly munka szerkesztésére, írására. Mind a két esetben a munka eredetileg azé, ki azt írta, szerkeztette; kiadó azt csak írótól, szerkeztetőtől nyert juson bírhatja. Privilegiumot mind hazánkban, mind máshol, könyvárus, vagy akárki csak czímre, s ezen meghatározott czím alatt köz-

lendő munkák kiadására nyerhet, nem pedig ez vagy amaz író, szerkeztető írt vagy szerkeztetett munkájára, mert valakinek a természettörvény által nyert eredeti tulajdonos jusát privilegium nem veheti el. Károlyi István, mint Trattner-örökös, tudományos értekezések kiadására, Tudományos Gyűjtemény név alatt just és szabadságot, és így tulajdont, felsőbb helyekről nyert és bír; a Horvát István által szerkeztetett munkára, vagy még inkább az általa irottakra tulajdoni just csak Horvát Istvántól nyerhetett, akár szóbeli alku, akár írott egyezés mellett. Typographus, kiadó, Verleger stb. az írótól nyert just vagy örökösen, vagy csak bizonyos meghatárzott időre tette tulajdonává, a mit hogy bebizonyíthasson törvény előtt, mindenesetre vagy írott instrumentum, vagy más törvényes próbák által kell megmutatnia, documentálnia. Ott, hol kétség vagyon, ha örökösen vagy időre: a præsumtio nem a typographus, hanem az író részére szól, mert nem lehet feltenni, hogy szabadságában állván valakinek az eladás két módjaiból választani, azt választotta legyen, mely részére károsabb, s e præsumtiót csak az teheti semmivé, ha a typographus bebizonyítja, hogy a választás némely körülmények (péld. szegénység) miatt nem függött az írótól. — Ez, ítéletem szerint, az elmeszüleményi jusok és tulajdonok törvényének philosophiája röviden, a maga fővonásaiban.

Alkalmazván ezen elveket a jelen kérdésre, következő resultátumok fejlenek ki mintegy önkényt, Károlyi typographus, mint nem írója, nem szerkeztetője az Aurórának, hanem csak kiadója, az Auróra kiadási jusát eredetileg nem bírhatja, hanem bírja mástól. Kizáró privilegiumról czímre és czím alatti kiadásra itt nem lehetvén szó, bírhatná azt átszármazva írótól, vagy t. i. Kisfaludy Károlytól, ki e just, a mennyiben nem volt egészen övé, magához váltotta, vagy tőlem, ki e just, a tulajdonosok mai napig hallgató megegyezésével első elfoglalám, vagy, ha el nem foglaltam volna is, mint író és szerkeztető erede-

tileg szerezhettem és szerzettem. Hogy jusát Kisfaludy-tól nyerte legyen, mint mart. 21. 1833. aurórai jelentésében hirdette, ezt, ha nem akar mese és puszta állítás maradni, documentálni kellene, vagy írott contractus vagy egyéb törvényes próbák által. Írott egyezés Kisfaludy és Károlyi typogr. között az Auróra iránt csak egy van, s azt is itt közlöm, az eredetiből szóról szóra lemásolva, azért is, minthogy Horvát István az «aurórai per» irományai közül ezt is tanácsosnak vélte kihagyni.

«Alól irottak az 1831-dik esztendei Aurórának kiadása iránt e következő alkura léptek: 1. Az Auróra *redactióját* Kisfaludy Károly úr oly móddal *vállalja magára*, hogy az ahhoz megkívántató 10—11 nyomtatott ívet betöltendő kéziratot az eddigi formátumban october közepéig Károlyi István úrnak nyomtatás végett kezéhez szolgáltatja. A szerkeztetésbe azonban Károlyi István úrnak nem leszen szólása. — 2. Az 1831-dik esztendei Verlag jusáért fog Károlyi István úr Kisfaludy úrnak 700 váltó forintot oly módon fizetni, hogy ezen summából 475 for. v. cz. melylyel Kisfaludy úr a typographiának tartozik,* lehuzassék, a hátralévő 225 for. pedig annyi értékű kötött exemplárban fog Károlyi István úr által kifizettetni. — 3. A rezek metszését és lenyomását Bécsben Kisfaludy úr utasítása után Károlyi István úr fogja készíttetni, s azoknak költségét is ő viszi. — 4. Mindenik író, kinek az Aurórában munkája lesz, Károlyi úr által egy-egy példány Aurórával fog megtiszteltetni. — 5. Kisfaludy úr igéri, hogy az Auróra eladásában segítségűl leszen, s mind azoknak neveit, kik eddig is árulták az Aurórát, közölni fogja, s ezeknek a kiadó Károlyi úr a szokott honorárium exemplárt meg fogja adni. — 6. Károlyi István úr tartozik egy finom kötetlen példány Aurórát annak számára, kinek az Auróra ajánlva lesz, adni. Költ Pesten, september 16-d. 1830.

Jelenlétemben *Kisfaludy Károly*, m. k.
Bajza József, m. k. *Károlyi István*, m. k.

Akárki fogja e szerződést (Horváton és Károlyin kivül) általolvasni, egyebet nem fog benne látni, mint azt, hogy

* Ha Kisfaludy az első évi (1822) Auróra nyomtatásáért a Trattner typographiának 731 forinttal volt adós, (mint Horvát, az Auróra-pör végén állítja) miért ismeri el Károlyi István,

Kisfaludy szerkeztetője és tulajdonosa, Károlyi István pedig megvevője és kiadója volt 1831-ben az Auróra ezen évre készült kéziratának. Örökös kiadási jusokról, Auróra tulajdonáról egész szerződésben egy hang sincs, és így Károlyi István az Auróra jusát Kisfaludytól nem bírhatja: bírnia kellene e szerint éntőlem. Lássuk ezt is közelebbről.*

(kinek mint Trattner-örökösnek a maga activum debitumait tudnia kellett) 1830-ban contractualiter, hogy Kisfaludy a typographiának csak 475 forinttal adós? Miért nem követel rajta 731 forintot? Ebből látszik, micsoda alapja lehet Horvát ezen adósság iránti állításának is.

* Mit Horvát az aurórai kérdésnek Károlyi Istvánt illető szakaszára mond, az megérdemli, hogy rajta magunkat egy kissé mulassuk. Szavaik ezek: «Látván (az alapító társaság) úgymond Horvát a «Per» végén, hogy a legtisztább szándékból alkatta intézet (t. i. az Auróráé) veszedelemben forog, s a tőkepénz nagyobb része beszedhetetlen, *édes örömest vette*, hogy Trattner-Károlyi könyvnyomtató intézete magára vállalta az Auróra további kiadatását, már csak azért is, mert ezen intézetnek Kisfaludy Károly az eredeti jegyzőkönyv biztosítása szerint 731 forintot az első Auróra nyomtatási költségekre (jól magyarúl költségeire) le nem fizetett.» Megvallom, igen csodálatos beszédek egy tudós férfiútól. Tehát, mert az Auróra tőkepénzének nagyobb része beszedhetetlen, s az intézet veszedelemben forog, *édes örömest vette* Horvát, hogy az Aurórát Trattner-Károlyi adja ki. Mi összefüggésben van a XII. számú obligatio és ennek intabuláltatása után Kisfaludy ősi jószágaira az alapítók tőkepénze az Auróra kiadásával? Tehát ha Károlyi typ. adja ki 1832-ben az Aurórát, akkor nem forog többé veszedelemben a tőkepénz, akkor már *beszedhető* lesz? Így ez azt jelenti, hogy Horváth István Károlyi által securizáltatta magát a tőkepénz ki nem fizetett része iránt, s *Károlyin fogja megvenni* a hátralévő 2000 forintot, mely azonban (el ne feledjük) *Kisfaludy ősi jószágaira* is intabulálva van. Ez hatalmas jele a discretivum judiciumnak! — Továbbá Horvát édes örömest vette az Aurórának Károlyi typ. által leendő *kiadatását* azért is, hogy Károlyit, mint Trattner-örököst, kármentesítse 731 forintnyi adósságért, melyet Kisfaludy ki nem fizetett. Ebből mi következik, ha a felebbi *securisatióval* összevetjük, egyéb, mint az, hogy Horvát

Hogy Károlyi István az Auróra tulajdonát tőlem kapta legyen, ezt ex præsumtione gondolni nem lehet, szükség tehát, hogy írott egyezéssel documentáltassék. Horvát István kinyomatá az én Károlyival kötött egyezésimet 1831. és 1832. évekről, s megmente attól, hogy általam

Károlyit kármentesíti 731 forintig, és ugyanakkor megkárosítja 2000 frtig, rajta akarván az alapítók beszedhetetlen 2000 forintját megvenni. Ily barátságos kármentesítést Károlyi Horvátnak alig fog megköszönni. — Végtére, ellent nem állván az, hogy az öreg Trattner Mátyás dec. 4. 1824. elismerte, hogy «diese Rechnung (a 731 forintot érti) für abgethan zu betrachten ist», ellent nem állván, hogy Károlyi typ. 1830-ban elismerte, hogy Kisfaludy a typographiának *csak* 475 forinttal adós, s e 475 forint adósság is az 1831. Auróra kézirata által lerovatott, mégis Horvát nagylelkűleg Károlyinak akarja az Auróra kiadási jusát a 731 forintnyi megsemmisített, s így csak *képzelt* adósság fejében adni. Mondhatom, példátlan, egész a nevetségig rendkivüli nagylelkűség! — Legvégtére pedig, a mi legvígabb, az Auróra kiadatását nem azért vette Horvát *édes örömest*, hogy Péter vagy Pál szerkezteti, hanem azért, hogy Károlyi adja ki, azaz: Horvátot nem annak reménye gerjesztette örömre, hogy e folytatandó Auróra talán jó leszen, hanem az, hogy belőle *Károlyi typographusnak leend haszna.* Furcsa öröm a nemzeti ügy rovására!

Ezen *édes örömest vevés* a mellett, hogy csak bitang beszéd, nem is documentálható 1831. évből, hanem csak mostanról van a multra ráfogva, a mit mutat az is, mert csak az 1834-diki Auróra jött ki (mint mondatik) Horvát *egyenes jóváhagyása* mellett Károlyinál; ha előbb is már így jött ki, miért mondja Horvát, hogy «az 1834. évi Auróra *pedig* egyenesen jóváhagyásunk mellett jött ki.» Ide nem *pedig* kellene, hogy az 1832-diki *édes örömest*tel összefüggésben álljon, hanem *szinte* vagy *is;* s ez mutatna valamit a multra nézve is. — De felhagyok a szavak latolásával, csak azt kérdem: micsoda Auróra-jus származhatott által Horvát Istvántól Károlyira akár 1831. akár 1834., miután Horvátnak magának sem volt sem 1831. sem 1834-ben jusa, miután ő minden lehetséges jusát jóval előbb már, 1824. febr. 26-d., eladta? Nemo dat, quod non habet. És így Horvátnak mind 1831-ben *édes örömest vevése*, mind 1834. *jóváhagyása*, hogy az Auróra Károlyi István typ. által adatott ki, ugyancsak jó formán nevetséges dolgok.

közöltessenek. Ezekben Horvát két helyen vél argumentumot találni arra, hogy én az Auróránál Károlyi Istvánnak csak szerkeztetője voltam; az 1830-diki szerződésben t. i., hol ezen szavak állnak: «Bajza József úr az Auróra szerkeztetését magára vállalván.» S ismét egy nyugtatványban szinte ezen évről: «Az 1832-diki Auróra szerkeztetéséért felvettem 336 forintot. Bajza.»

Be örvendetes volna Horvátnak és Károlyinak, ha az említett szerződésben semmi más felvilágosító szó nem állna a most kiírtakon kivül, akkor ezek legalább szalmaszál gyanánt szolgálhatnának a jogtalanság örvényébe sűlyedezőknek, szalmaszál gyanánt mondom, mert erősebb ótalomszerűl csakugyan nem szolgálhatnak. *Szerkeztetni* és *kiadni,* ezen szavak nálunk oly sokféle értelemben használtatnak, hogy belőlök bizonyosat következtetni akarni csak az fog, ki az argumentumoknak oly szűkében van, mint az Auróra-pörben Károlyi István ügyvéde. A tulajdonosok nem egyszer nevezik magokat kiadóknak, nem egyszer szerkeztetőknek. Például Kölcsey és Szemere a Muzárionnál (mint több jelentéseikből látható), holott a Muzárion kiadási tulajdona nem Hartlebené, hanem Szemereé. Kölcsey Munkáin ez áll: kiadta Szemere Pál, holott Hartleben adta ki, vette meg, és Szemere szerkezteté. Helmeczynek mind Jelenkorán, mind Társalkodóján ez áll: Szerkezteti Helmeczy, holott Helmeczy privilegiált tulajdonos, s ha a szerkeztetni szóból valamit következtetni lehetne, akkor Helmeczy sem volna a Jelenkor és Társalkodó tulajdonosa, hanem Landerer, kinél a nevezett hírlapok nyomatnak stb. Kisfaludy Károlyival kötött egyezésében is a redactor (szerkeztető) szó áll, szinte úgy mint énnálam, holott alább világosan mondatik, hogy csak az 1831. Verlag-just adja el Kisfaludy Károlyi typographusnak. Ezen egy szavacskából vett argumentum tehát silányabb, hogysem figyelmet is érdemlene s mutatja, mely szűkében van az a védszereknek, ki még ily kicsinységhez is kapkod. S nem látta-e Horvát István a szerző-

déseknek több pontjait is, melyek, ha a szerkeztető szóban volna is valami, annak minden erejét elveszik. Példáúl az 1831-diki szerződésben:

2-dik pont. Minden költséget, mely a könyv nyomtatására, bekötésére, rézmetszetekre kivántatik, Trattner és Károlyi urak tartoznak fizetni. Papiros, nyomtatás olyan legyen mint eddig.
3-dik pont. A képeket Clarot Sándor, Kärgling s Ender, vagy más igen jeles rajzolók által fogják (Tratt. és Kár.) rajzoltatni; a rézmetszéseket pedig, melyek négynél kevesebbek nem lehetnek, vagy Blaschke, vagy Hoffmann, vagy Stöber bécsi rézmetszőkkel metszetni.

Ha Károlyi volt volna tulajdonos, mi szükség lett volna nekem ezen két pontban mondottakat contractusba tennem? holott a tulajdonnál a költségek vitele természetesen és magában is értve a tulajdonost illeti. Papirost, nyomtatást, rézmetszetek számát, sőt még a rézmetszőket is specifice kiszabni, annak, ki csak szerkeztető, nincs jusa.

Az 1833-diki Auróra iránt kötött szerződésben pedig (lásd ennek 2. 3. stb pontjait) ezen kötelezések még szorosban vannak elhatározva, s itt már nincs is mondva: «a szerkeztetést magára vállalván» hanem: «Bajza József úrnak az Auróra kéziratáért . . .» Ezen documentum később készült mint ama másik, melyben Horvát a szerkeztető szót leli. Ha Károlyinak 1831. tulajdon jus lett volna eladva, méltán kivánhatta volna, hogy ezen just világos szavakkal kitegyem a contractusban, ezen 1832-dikiben pedig már csak homályosan sincs semmi mondva.

Ha a londoni parlamentum megvizsgálandja e contractusokat, eleintén talán a *szerkeztetés* szó miatt parányi sejtése leend Károlyi István tulajdonáról, de ha a kiírt pontokon is végig haladt, látni fogja csakhamar (mert jobb logikus is lesz ez a londoni parlamentum mindenesetre Horvátnál), hogy 1832. és 1833. Károlyi az Auróra megvevője, kiadója (árendása), Bajza pedig szerkeztetője és tulajdonosa volt.

Nemes-Apáthi Kiss Sámuel jól vette észre, hogy abból, ha valaki jószágot egy vagy egypár évig haszonbérben (árendában) bír, a jószágra nézve semmi tulajdoni just nem nyerhet. A præscriptio általi birtok-szerződésből t. i. a haszonbérlőket törvényeink kizárják, s haszonbérlő nem egy, de száz évi haszonbérlés által sem praescribálhat a jószág iránti tulajdonban. Ha az Aurórára nézve árenda is adhatna valakinek just, akkor is ezen jus nem Károlyi Istváné volna, hanem Lichtl Károlyé, ki az Aurórát 1830-ban (mint a nálam másolatban lévő szerződés bizonyítja) szinte haszonbérben, mint Károlyi, bírta volt. E megjegyzést azon esetre teszem, ha Károlyi az 1831., 1832. és 1833-diki Aurórák birtokából akarna valamit következtetni.

Minekutána Károlyi István, ki az Auróra kiadási jusát csak derivative bírhatná az eddig mondottak szerint Horváttól, ki avval 1824 óta nem bírt, nem nyerhette, következik, hogy őt, bármint ügyekezzünk is, semmiféle czím alatt meg nem szabadíthatjuk azon vádtól, hogy azt 1834-ben törvénytelenül foglalta el, és hogy Károlyi István typographus az Aurórának, bármint szépítsük a dolgot, csakugyan bitorlója.

Általtérek Horvát «Auróra-perének» azon szakaszára, hol azt magyarázgatja, miért vittem én el az Aurórát Károlyi typographustól Kiliánhoz. Mind a mai napig szelídebb eszköznél maradva, én e kérdésre csak azt feleltem, hogy ezt azért tevém vala, mert nekem úgy tetszett, most Horvát által kényszeríttetem a feleletre; itt van tehát ideje, hogy a nem szelíd eszközökhöz is hozzá nyúljak. Horvát szavai e tárgyban ezek:

«Az ifjú kort a vágyás ösztöne könnyen túl ragadja a mértéken: Az a Bajza, ki előbb szerencsésnek tartá magát *(Horvát még ezt is tudja!)*, hogy Kisfaludy Károlylyal egyenlő jutalmat huzott, most már fenynyebb számolásokat tett. A Kritikai Lapoknak I—IV. füzetből s összesen mintegy 21 nyomtatott ívből álló, s még nem is kész *(ez neveztes gravamen!)* kéziratukért

400 pengő forint jutalmat kivánt, mint saját kézírata bizonyítja, Trattner-Károlyi intézete által fizettetni. Ennyit Trattner-Károlyiék nem akarának fizetni, s ime az Aurórának egyszerre tulajdonosává lészen Bajza, és azt másnak eladja az 1833-dik év kezdetén, s midőn a Trattner-Károlyi intézete, Szemerei Szemere Pált kérvén meg a szerkeztetésre, szokás (?) szerént az 1834-dik évi Auróra megjelenését hirdeti, Bajza jusrablással *(valóban? ugyan hol?)* vádolja a Haza előtt Trattner-Károlyit. Itélhet már most részrehajlás nélkül mindegyik olvasó.»

Az egész «Auróra-pernek» ez legméltatlanabb és legbotránkoztatóbb része. Meg kell vallanom, egy Horvát Istvánról épen nem tettem volna fel, hogy képes legyen (habár ellensége ellen is) tiltott és nemtelen fegyverekhez nyúlni. Ezen szavakban én pénzszeretettel, alacsony haszonleséssel vádoltatom, oly gyarlósággal, melyet én, mint sok undok vétkek szülőanyját, leginkább utálok, leginkább bűnnek tartok. És micsoda alapokon épül Horvátnak e vádlása, melylyel engem hazámfiai előtt elfeketíteni akar? Károlyi István beszédén! Tehát ismét alaptalan beszédeken, ismét mende-mondákon, s ezt azon férfiú teszi, ki a Tud. Gyűjteményben (1833. VIII. köt.) a házi titkok pióczái és mende-mondák szerkeztetői ellen oly tűzzel declamált! A pragmatikus férfiút, a históriai igazságok búvárát, ki máskor codexekből szokott documentálni, most egyszerre «mendemondák szerkeztetőjévé» látjuk alacsonyodni. Ha ezen hiábavaló hírt még Károlyi István mondotta volna el (kivel a Kritikai Lapok iránti alku négyszemközt történt) inkább megengedhetnénk, de mikor Horvát olyannak beszédeit teszi magáévá, s bizonyítgatja, ki a fenforgó kérdésben még csak tanuként sem állhatna, az egy historikus férfiútól valóban csodálatos.

Hogy ezen alacsony vádra (mely bármint szépítsük. Horvátnak soha sem fog dicsőségére szolgálni) feleljek, szükség elmondanom a dolgot úgy, a mint történt. A Kritikai Lapok iránti alku négyszemközt ment végbe, tanu nélkül, s itt a puszta beszéd és állítás sem Károlyi István

részéről, sem az enyémről nem lehet teljes hitelű, azért én belőle csak olyakat mondok el, mit az olvasó előtt is tudott, vagy tudható dolgokkal bizonyíthatok. Én a Kritikai Lapok négy füzetéért (az I. füzet második kiadásáért és három újért, melyek együtt 21 tizenkettedrétnyi nyomatott ívet tettek volna) Károlyi typographustól 400 pengő forint honoráriumot kivántam. Hogy kivánságomat nem vágyás ösztöne ragadta túl a mértéken (mint a könyvkereskedési dolgokkal nem ismeretes Horvát véli), s hogy nem volt alaptalan ábrándozás, az olvasó el fogja hinni, ha tekintetbe veszi a Kritikai Lapok kelendőségét, ha meggondolja, hogy az I. füzet első kiadása három hónap alatt egészen elkelt. Továbbá, hogy az én kivánságom csak az előtt lehetett mértéken túli, ki mindent jó olcsón akarna magához szítani, hogy rajta mértéken túli nyeresége lehessen, kitetszik abból, hogy nekem a Kritikai Lapok mostani kiadója nemcsak a Károlyitól kivánt díjt, hanem még többet is fizetett ki a Kritikai Lapok I—IV. füzetéért; ki ezt nem hinné, jőjön hozzám, s én irott egyezésekkel fogom neki bebizonyítani. Horvát tehát bízvást otthon maradhatott volna az «ifjú kor vágyási ösztönével és a mértéken túl ragadtatással», s meggondolhatta volna saját szerkeztetői díját is.

Egyébiránt nekem szabadságomban állott valamit mértéken túl is kivánni, valamint Károlyinak az én mértéken túli kivánságomat megtagadni, alku lévén közöttünk. Én Károlyitól 400 pengő frtot kivántam, ő nekem 180-at (!) igért, s ezzel vége lett közöttünk az alkunak. E pénzbeli különbözés, becsületemre mondhatom, teljességgel nem volt ok arra, hogy én Károlyi typographussal legkevésbbé is összezördűljek. Károlyi typographus nem maga volt, kinek a Kritikai Lapok kéziratát eladhattam, s ha maga volt volna is, hála a gondviselésnek, oly inségben még nem voltam, hogy azt, saját költségemen is, ki ne adhattam volna, mert hiszen ki tudtam adni az I. füzetet is. Összeakadásomnak Károlyival a Kritikai Lapok alkuja volt

ugyan oka, de nem pénzbeli, hanem más tekintetben. Én a Kritikai Lapok iránt kötendő egyezési tervbe, melyet saját kezemmel írtam le, a többek között ezen pontot tettem:

«Az említett I—IV. füzet (mint a benn foglalt czikkelyekre nézve egymástól el nem választható gyűjtemény) örökre Trattner-Károlyiék tulajdona marad.»

Ezen pontnak értelme az volt, hogy Károlyi István a Kritikai Lapoknak csak mint gyűjteménynek tulajdonosa, s hogy egyes czikkelyeket belőle kiszakasztva máshol lenyomtatnia nem szabad, valamint szinte, ha azokat írójok saját munkái között újra kiadná, Károlyinak reclamálnia nincs jusa.

Károlyi István typ. az általam írt egyezési tervet újra saját kezével leírván, hozzám küldötte, belőle azonban a most említett pontot kihagyá, s helyébe ezeket iktatta:

«II. pont. A Krit. Lapok folytatását is, vagy az V. s többi füzeteket Bajza úr, ha folytattatnának, nem adhatja el másnak, hanem csak egyedül Trattner és Károlyi uraknak a fentebbi áron (!!) ívenként.»

«III. pont. Az említett I—IV. füzet örökre Trattner-Károlyi urak tulajdona marad.»

Észrevétel nélkül hagyván Károlyi Istvánnak azon «mértéken túli kivánságát», melyre a «vágyás ösztöne ragadta», hogy engem pro futuris contingentibus is le akart bilincselni, midőn vele személyesen összejöttem, csak azt kérdeztem volt, miért hagyá ki az egyezésből azon lényeges pontot, melyet én világosan kitettem volt? Ő azt felelte, hogy azért, mert a mit ő egyszer megveszen, az meg van véve mindenképen, részekben és egészben. Én tudván mint szoktak Németországban az írói munkák eladatni, tudván, hogy Braunschweigban Vieweg még maig is nyomtatja törvényesen Goethe *Hermann és Dorotheáját különösen*, holott Goethe *Minden Munkáit együtt véve s ösz-*

vesen Cottának vagyon jusa kiadni, és pedig a német szövetségtől nyert kizáró privilegiummal; tudván általában, hogy az írói eladott munkához, csak azon alakban van a megvevőnek jusa, mely alakban az neki eladatott, kinyilatkoztatám Károlyi typographusnak, hogy miután oly ember is találkozott, ki e világos igazságot kétségbe vonta, én ezentúl e pont világos kitétele nélkül, olynemű munkát kivált, mint a Kritikai Lapok, mely több írók dolgozataiból áll össze, sem Károlyinak, sem másnak soha eladni nem fogok, mert ilyetén eladás csak azon írók kárára történnék, kik szívesek voltak engem munkáikkal segélni. Károlyi viszont kinyilatkoztatá, hogy ő ily föltétellel semmi munkát sem fogadand el s veend meg sem tőlem, sem más írótól. E nyilatkozások után mindkét részről, ha különben nagy kedvem volt volna is, az Aurórát (mely szinte többek munkáiból álló gyűjtemény) Károlyi Istvánnak többé nem adhattam, az Auróra munkatársainak sérelmével s kárával. Hogy a dolog így történt, bizonyítani fogja az én saját kezemmel írt egyezési terv, mely Károlyi Istvánnál van, s viszont a Károlyi István kezével írt, mely nálam van. Én mende-mondákat sem magam szerkeztetni, sem olyanokon, melyeket mások szerkeztetnek, állításaimat építeni nem szoktam.

Ez vala egyik indító ok, hogy én Károlyitól az Aurórát elvigyem. Volt azonban még egy másik is, mely ennél nem kevésbbé fontos. Az t. i., mert évenként mind inkább tapasztalám, hogy Károlyi Istvánnal oly csínos zsebkönyvet kiadatni soha nem fogok, milylyel én hazámfiainak szolgálni óhajtottam volna. Két rendbeli egyezésemből Károlyival, melyeket Horvát az Auróra-perben kiada, látni fogja az olvasó, mint ügyekeztem én az Aurórát minél díszesebbé tenni. Kötelességgé tettem Károlyinak, mint tulajdonos, és pedig írott szerződés által, hogy új metszésű csínos betűkkel, szép papiroson, s tisztán nyomtassa a könyvet, a példányokat díszesen köttesse be, jeles rajzolókkal, jeles metszőkkel készíttesse a képeket. Mind

ezeknél élő szóval még többre is kértem volt őt, de nagyobb részint hiába; sem szóval tett kéréseim, sem az írott egyezés által kiszabott pontok úgy nem teljesíttettek mint kellett volna. 1832-ben Károlyi nem is velin, hanem közönséges papiroson nyomatta az Aurórát, hogy sok költségébe ne kerüljön, és nyomatta tisztátalanúl, mint majdnem mindent, a mit typographiájából kikerül; 1833. pedig, midőn unszolásaimnak, s contractusom még világosban kifejezett föltételeinek egészen ellent nem állhatott, mint óhajtotta volna, megerőteté magát, s az Aurórát azon papiroson nyomatta, melyen Kilián nem az Aurórát, hanem az Auróra jelentéseit szokta nyomatni. Ki vala kötve egyezés által, hogy Stöber Ferencztől, Bécsnek alkalmasint első metszőjétől, is legyenek rezek az Aurórában, és Stöber Ferencztől sem 1832. sem 1833. egyetlenegy réz sincs, mint az, ki e két évbeli Auróra képeit vizsgálandja, látni fogja. Ki vala kötve továbbá az is, hogy az Auróra példányai jól legyenek bekötve, s mert Károlyi ügyes könyvkötőknél, kik drágábban dolgoznak, nem akará köttetni, a kötés mindenkor csínatlan volt, s oly rossz, hogy a könyv levelei első felnyitáskor kiszakadoztanak. Hogy ezek nem mesék, fogják tudni igenis jól az 1832., 1833-ki Auróra tisztelt olvasói, kik ezen időben ez ellen panaszkodtak. Mondhatnék még egyéb sérelmeket is, melyeket Károlyi önmaga jól tud, azonban mert ezek bizonyítására, minthogy egészen privative történtek, tudott dolgokra olvasóközönség előtt nem hivatkozhatnám, elhallgatom, nehogy költött vádakkal láttassam terhelni Károlyi Istvánt, kit különben is elég nem költött terhel.

Látván két évi türödelmem után végtére, hogy Károlyi Istvánnal az Auróra díszesebbé tételére hiába kötök mind élő szóval, mind írva contractust, az, hacsak ad implementum pörbe nem idéztetem, teljesedésre nem jut, s hogy az Auróra külső csínjára nézve nem előbbre halad, hanem évenként hátra megyen; óhajtás támada bennem, hogy azt más kiadóhoz vigyem. Óhajtásom teljesedett is

1833 elején, midőn ifj. Kilián György könyvárostól történetesen meghallottam volt, hogy *Vilma* zsebkönyv, melyet ő Cserneczky József szerkeztetése mellett hirdetett, nem jöend ki. Épen ekkor történt az öszveakadás Károlyival a Kritikai Lapok alkuja miatt, s a dolog úgy állván, miként itt híven leírtam, én azonnal egyezésre léptem ifj. Kilián Györgygyel az 1834-iki Auróra iránt.

Ezek elmondásától én megkiméltem volna mind a tisztelt közönséget, mind pedig Károlyi Istvánt; de Horvát alacsonyságok gyanújába hozott, s így szükség vala magam igazlására a történteket tisztán, s a valónak fényében megmutatnom. Elmondások legalább tanulságul szolgáland azon magyar író collegáimnak, kik a munkák eladásában még nem eléggé tapasztaltak, s jól tudom, ki közülök ezután kiadóval, kivált Károlyi Istvánnal, alkura bocsátkozik, vigyázó és óvakodó leszen, s minden mézes szónak, igéretnek nem fog hitelt adni, s őrizkedni fog az embertől.

Az itt elmondottak igazságáról legerősben fogja az olvasó meggyőzhetni magát, ha az 1832. és 1833. Aurórákat összehasonlítandja az én 1834-diki Aurórámmal, vagy még inkább, ha a tavali két Aurórát egymás mellé teendi, s látni fogja, mit adott költség és külső csín tekintetében Károlyi István Kiliánhoz képest még akkor is, midőn már versenytársa akadt. Az én czélom az vala, hogy hazám fiainak egy-minden lehető csínnal felkészített zsebkönyvet adjak, s a jutalom, melyet ügyekezetemért aratok, az, hogy egy Horvát István haszonleséssel, pénzzsarolással rágalmaz, Szemere pedig a bitorló segedelmére áll. Azonban ez az én nyugalmamat nem háborítja; tanúltam és tudok méltatlanságokat is tűrni — jaj annak, ki ezt nem tud! — vigasztalásomat abban lelem, hogy törekedésem melyért korholtatom, a köznek vala szentelve, s abban, hogy a belső biró semmi vétekkel nem vádol. Adeundæ inimicitiæ, subeundæ pro republica tempestates.

Mi szép vala abban, hogy Károlyi typographus nekem

1832-ben 700 forint jövedelmet adott, mit Horvát szememre vet, nem értem; sem azt nem, hogy Károlyinak az 1832-diki Auróra kiadása miatt valamely fényes hazafiúi érdeme volna. Ne képzelje Horvát István, hogy az Auróra 1832-ben ki nem jött volna Károlyi István nélkül is. 1831-ben szinte találkoztak volna hazafiak, mint 1822-ben, kik az Aurórát pénzzel elősegélték vala, s ha nem találkoztak volna, vajjon Károlyi István csak maga volt-e a világon, ki a könyvnek pártját foghatta? Legyünk igazságosak, s ne adjunk többet senkinek, mint a mit érdemel, kivált magunkat alacsonyító előszeretetből ne. A nyereségnek csaknem bizonyos reményével könnyű hazafiúi áldozatokat tenni! A szememre vetett szerkeztetői díjt én nem vettem el Károlyitól ingyen, hanem érte fáradtam, s annak kifizetése által mi nagy dicsőséget szerzett magának Károlyi typ., azt gyenge szemeim nem látták. Bizonyossá tehetem Horvát Istvánt, sem 1832-ben, sem előbb oly nyomorú nem voltam, hogy ezen 700 forint által inségektől, vagy talán épen éhhel-halástól mentettem volna meg, s bizonyossá tehetem az iránt is általában, hogy midőn könyváros oly írótól veszen meg valamit, kinek munkáit — miért? azt kérdeni nem könyváros dolga — a publikum veszi és olvassa, soha sem tesz áldozatot, melyért az író neki mély főhajtásokkal tartoznék. Suum cuique! Horvátnak nem 700, hanem 3000 forintot fizet Károlyi a Tud. Gyűjt. szerkeztetéseért, holott ennyit ezelőtt egy szerkeztetőjének sem fizete. Ha Horvát a 700 forintot is már oly szép tettnek tartja, ennek végtére dicsőségesnek, s emlékre méltónak kell lennie. S vajjon Horvátot mi vette rá, hogy Károlyitól ennyit kivánjon? Nem akarom a dolgot tovább fejtegetni, nehogy kivilágosodjék, ki az valósággal, kit a «vágyás ösztöne túlragadt a mértéken». Kár oly szemrehányásokat tenni, melyek a mellett, hogy tiltottak, nagyobb súlylyal esnek vissza a vádlóra, mint a vádlottra. Akár fogadott, akár fogadatlan ügyvédek legyünk, soha sem kell felednünk

sem azt, mivel tartozunk másnak, sem azt, mivel magunknak.

Befejezésűl azon szerény beszédekre kellene még valamit mondanom, melyeket Horvát maga személye felől itt-ott az Auróra-perben elhintegete: azonban ezekre elhallgatok, szemeimet lesütöm és — pirulok.

Ezekkel, úgy hiszem, megfeleltem a kérdésekre, melyeket Horvát az Auróra-per végén támaszt, s világosságra hozám, hogy *a bitorló Károlyi István typographus, a jussal nem bíró jusosztogató és az igazságtalan ügyvéd Horvát István,* a tavali két Auróra közül pedig a *Pseudo-Auróra: Szemere Pálé.*

A pör lefolyt; olvasó-közönség, 's ti leginkább, hazám törvénytudói, itéljetek!

Pest, május 1-én 1834.

A HIRLAPI CSEVEGŐKNEK.

Némely nyugtalan íróink nem sajnálják a drága időt hírkoholásokra vesztegetni, s mulatságokat lelik abban, ha a jámbor olvasókat alaptalan csevegéssel tévedésbe hozhatják. Ily könnyelműséget, vagy pajkosságot, vagy minek nevezzem, csak a szerkeztetők, kikhez az ily mendemondák kiadatás végett beküldetnek, korlátozhatnának: de ők azt nem teszik, sőt legújabban látjuk, bárminemű névtelen vagy álnevű hazugságot azonnal közre bocsátanak. Mi czélt reménylenek elérhetni ál költemények közlésével, magok tudhatják legjobban; én részemről úgy hiszem, hogy ilyek által nem alapíthatni meg valamely folyóirat hitelét. Azonban lássák a szerkeztető urak, mit cselekesznek, én közlött mende-mondáik czáfolgatásába bocsátkozni nem fogok, de némelyekre, mik egyenesen személyemet illetik, kénytelen vagyok egy-pár megjegyzést tenni.

Az erdélyi «Nemzeti Társalkodó» 365—368. lapjain P. Károly (Pechata Károly-e vagy álnév, nem tudom), ki magát «enthusiasmussal tisztelőmnek» nevezi, oly dolgokat, s oly módon beszél össze felőlem, milyeket csak ellenségemtől várhattam volna. Nincs emberi kebel, mely ne örvendene azon, ha mások vele véleményben egyeznek, ha elvei, cselekedetei polgártársai előtt javallatot, tetszést nyernek, mert mi van akkor bajokkal küzdő életpályánkon kedves, ha embertársaink javalló tekintete nem az? A javallást és tetszést ki lehet nyilvánosan is fejezni, sőt a nyilvános pálya szükségképen hozza magával a nyil-

vános korholatot vagy javallást: de a javallásnak is megvannak a maga határai, s azokon túl a tetszés gúnynyá, a javalló szó rágalommá válik. Az igazságos és őszinte, a dolgok becsét értő, magasztalásaiban is mérséklendi magát, nem tévesztendi el szemei elől a korlátokat, nem fogja feledni soha, kinek mivel tartozik. P. Károly úr azon ál színt adá beszédének, mintha nekem barátom volna, velem elvekben egyeznék; de én kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy abból itélve, mit felőlem írt, nem tekinthetem őt barátnak, hanem oly valakinek, ki mézes szavakba burkolja a veszélyt, melyet czélba vett ellenfelének megejtésére készíte. Hála sorsomnak, még annyira nem kapott el a hiúság, hogy minden meggondolatlan magasztalónak tömjénfüstje elkábíthasson, adott isten két ép szemet megkülönböztetnem a fejéret feketétől, s lelki erőt arra, hogy magamat többre ne tartsam, mint valósággal vagyok. P. Károly úr jól kiszámolá tervét, mert csakugyan semmit sem tehetett volna nagyobbat megpirításomra, mint midőn engem s gyenge írói törekedéseimet, egy köz tiszteletben álló férfiúnak annyi jeles sajátságokkal gazdag személyéhez s fényes politikai pályájához hasonlított; oly férfiú személyéhez, kinek hazafiúi tiszta lángját, elmebeli erejét, leginkább pedig sziklai állhatatosságú lelkét csak bámulni vagyok képes, nem pedig követni. Ilyetén vak és túlságos magasztalást akár ellenségemtől, akár «enthusiasmussal tisztelőmtől» jőjön, ezennel visszautasítok, és jövendőre minden ilynemű dicsérettől kérem magamat megkíméltetni. Különben is enthusiasta magasztalókat soha sem óhajtottam magamnak; örökké csak azok javallását ügyekeztem megnyerni: kik észszel szoktak javallni, nem pedig vak felhevülésből és enthusiasmusból. Ezt figyelmeztetésűl «enthusiasmussal tisztelőmnek.»

Hallgatással mellőzvén el azon többnyire alap nélküli hírközléseket, melyek az erdélyi Társalkodóban s Kovacsóczy Literatúrai Lapjainak legújabb számaiban a Haj-

nal, Auróra, Emlény zsebkönyvek, Horvát István, Krit. Lapok, Tudós Társaság historiai osztálya stb. felől kiadattak, csupán a Tud. Társaság 1835. évre elitélendő nagyjutalmáról fogok néhány szót mondani.

P. Károly úr az 1835-iki nagyjutalmat vagy *Arad vármegye leírásá*nak, vagy az én *Verseim*nek kivánja adatni; egy másik névtelen (szinte az erdélyi Társalkodóban) dr. Kovács *Magyar Patikájá*nak, vagy ismét Verseimnek; a Lit. Lapok pedig ezt mondják: «Sokan Bajza Verseit méltatják a 200 darab aranyra, s nem jut eszökbe, hogy nem mind eredeti az, mi eredeti öltönyegben díszelg. Vannak munkák — osztályukban művésziek — melyek valamelyikét minden díjmegosztás nélkül megtisztelhetni a 200 darab aranynyal, csak a vizsgálás párt nélkül történjék.» (Lit. Lapok XXII. 172.)

Én úgy gondolom, hogy valamint az előbbi években, úgy 1835-re is nem a Literatúrai Lapok szerkeztetője, vagy ezen Lapok és az erdélyi Társalkodó álnevű írói, sem nem az említett sokaság, hanem a Tudós Társaság nagygyűlése fogja elitélni a 200 arany jutalmat; legokosabb volna tehát ezt bevárni, s csak midőn ez kimondá itéletét, akkor kellene hírlapokban a dolgot megvitatni. Ha pedig némely urakat oly igen bánt a viszketeg, ám szóljanak (én az előleges vitatásoknak sem vagyok ellensége, ez is a nyilvánossághoz tartozik), de ha valamit komolyan akarnak, czélirányosb leszen az 1835-ben kijött, kérdésbe vehető munkákat mind egyig összehasonlító birálat alá venni, s figyelemmel tartva a Tudós Társaság meghatározott elveit a jutalmazásokban (Lásd. M. T. Társasági Névkönyv 1836. 45. és 46. lap.) szólni a dolog felől. A Literatúrai Lapok felebb idézett helye, Verseimet említvén, igen a tárgy velejére szól: felette kár, hogy a mit monda, meg nem fejtette, be nem bizonyítá. Én eredetiek gyanánt adott verseimet eredetieknek hiszem, hacsak valakinek az erediség felől valami különös, eddig általam nem ismert fogalma nincs; miután azonban a Lit. Lapok

ellenkezőt állítanak, igen hasznos leszen, ha állításokat igazolják. Ezen Lit. Lapok mondák ki a szót, hogy sokan vannak, kik e Verseket a 200 darab aranyra méltatják; ezen sok méltató hihetőleg eredetieknek véli a verseket velem együtt; ha ki mást tud, kötelessége e sok tévelygő véleményűt hibájából kivenni, s valóbbra tanítani. Megvallom, nekem épen nem volna kedves dolog, ha bebizonyíttatnék, hogy plágium az, mit én eredetinek tartok, s eredeti gyanánt adok a közönség kezébe; azonban egyes ember hiúsága soha sem lehet oly fontosságú dolog, mely kímélést igazság és közügy rovására érdemeljen. Én tehát azt hiszem, hogy a Literatúrai Lapok felebb idézett állításaikkal elmulaszthatatlan kötelességűl tevék magoknak a követelt plágium bebizonyítását, s annál erősben, minthogy vallomások szerint, sokan vannak, kik ezen Verseket jutalomra méltatják.

Egyébiránt sem ezen Versekben, sem más irásaimban, nem olvasta eddig senki, hogy én e Versekért jutalmat várnék; az ideát legelébb a minden magyar írók legmohóbbika, Stancsics Mihály, hozta a maga Kritikai Értekezeteiben szóba; de másoknak lehetett volna több itéletök, mint hogy utczai s kávéházi üres csevegéseket közönség elébe vigyenek. Most már azonban szóba vétetvén, reményljük s elvárjuk, hogy a hírközlő urak, s közöttök leginkább a Literatúrai Lapok szerkeztetője, vagy (ha más) az idézett sorok írója, ki a Versekre nézve lényeges dolgot monda, s a Tudós Társaságot is jutalmai elitéléseben pártosságról látszik vádolni, mind pedig Verseim iránti állítását megelőzőleg fogja igazolni. Nem tartozik hozzám elitélni, mi fényt hoztak, vagy hoztak-e, nevemre a kérdésbe vett Versek; de ha hoztak csak legkisebb sugárocskát, s az nem saját, hanem kölcsönzött csillám, méltó, hogy az igazság szigorú arcza előtt, mint minden földi gyarlóság és álszín, elhalaványodjék.

ATHENÆUM MIATTI ZAJGÁSOK.

Semper ego auditor tantum? numquam ne reponam,
Vexatus toties. Iuv. I. 1.

I.

HIRLAPI VÁDASKODÁSOK.

Kettős folyóiratunk hirdetése 1836. decz. 3-dikán jelent meg. Bizodalommal fogadta azt a közönség, és nagyobb számmal vevé körül részvételével, mint bármely más e nemű folyóirást, mind ez ideig; s bizodalommal fogadta azt nagyobb száma a legismertebb s egyszersmind legmunkásabb íróknak: mint a dolgozásra ajánlkozottak folyvást növekedő névjegyzéke bizonyítja. De voltak írók, leginkább pedig hír- s egyéb lapok szerkesztői, kiknek e pályán fellépésünk nem tetszett; — miért? hagyjuk ezt akkorra, midőn valamelyikünk talán érdekesnek tartandja az új literatura privát történetét megírni, mely sokkal többet fejtend meg, mint a mi eddig a közönség kezei közé le vagyon téve. Elég, hogy voltak, kiknek ez útoni munkálkodásunk szálka volt szemökben; s eleinte egyenként, utóbb támadó frígyet kötve, minden lépten és nyomon, titkon és nyiltan, szabad és nem szabad eszközökkel, folyóiratunkat üldözés, magunkat minden viszonyaink között nemcsak gáncs, hanem becsmérlés és gúny, s a mi több, gyanúsítás és rágalom tárgyaivá tettenek.

Valamint a zavargások eddig nem vehettek ki nyugalmunkból, úgy nem fognak ezen túl sem, s valamint eddig,

néhány egyes tárgyat kivéve — melyre szükségesnek vagy épen kötelességünknek hittük, némely világosító szót is ejtenünk — hallgatással mellőztük el seregét a tudományos, vagy csak társas illedelmű férfiakhoz is méltatlan támadásoknak: úgy fogtuk volna ezentúl is, ha az ellenfél, mely a tudomány érdekében semmi komolyabb munkálatokkal elfoglalva nincs, háborgatásunkra bőven ráérve, örök egyoldalú petyegéseivel nem kényszerítene, a másfél éven túl követett békerendszerről lemondanunk: s ezen túl, a mennyiben hasznosnak fog látszani, az ellenünk intézett alaptalan támadások visszautasítására, igazságtalan vádak czáfolatára, hamis állítások magyarázatára, s napirenden lévő áltatások felvilágosítására lebocsátkoznunk. Nem szívesen teszszük ezt: a tárgy nélküli vitáknak a tudomány soha, a literatura ügye ritkán láthatta hasznát; de feleljenek érte azok, kik ily zajgásokból élődnek. Mi ily hosszú türelem után fölemeljük a keztyűt, mert a némaságunk által magát biztosítottnak vélt ellenhad az igazság bátorságával kezdi a tiszta törekvésen s nem gyanakodó közönség bizodalmán, garázda játékait űzni. Ideje tehát, hogy mi is szóljunk; s itt ne feledjék elleneink, hogy a védelem minden, a támadó által fogott fegyverrel szabadon élhet visszatorlásúl, s pedig azzal is, mely a támadóhoz mint támadóhoz nem illik, — csak nemtelen ne legyen.

Mielőtt a literaturai garázdaságokat és saját ügyünkbeni gázlásokat rendesen szemmel tartandó álló czikkelyünket a Figyelmezőben megnyitnók: szükség leszen a magunk s az ellenség álláspontja kimutatására az eddig történteket fővonalaikban legalább összeállítva, a figyelmes és elfogulatlan olvasó elébe terjeszteni.

Az első felszólaló Wargha István volt, kinek *Egy két szó annak idején* czimű czikkelyét a pesti Társalkodó (102. szám) még decz. 21-én terjeszté az olvasóság elébe. Észrevételei két fő pontban egyesűlnek. Literaturánknak rendszeres munkák kellenek *elébb*, úgymond, azután

folyóirások, s a megfordított rend csak káros lehet; s ismét: leginkább mi vagyunk, kiknek erkölcsi kötelessége ez úton, t. i. rendszeres munkák dolgozása által, a literatura érdekéhez járulni. S miután Szigethi ezekre felelni igyekezett (Társ. 1837. 9.), W. másodszor is szólt (Társ. 1837. 12.) s tovább menvén mint először, többi közt azt jegyzi meg rólunk, hogy «mint a köz bizodalom megbizottjai, tartozunk rendszeres és állandó értékű, nem pedig kalendáriomi becsű munkákkal pótolni a honi tudományosságnak szükségeit;» sőt egyikünket arra is emlékeztet, hogy mint akadémiai titoknoknak «mellékes tárgyakra saját ideje kevés lehet, a társaság ügyére szánandóról pedig nem rendelkezhetik; mely tekintetből a Tudománytárnak szerkesztetésétől is fölmentetett.» — Felelhetének vala, hogy W. beszédeiben, a journalistikát illetőleg, sok való van, de — a tárgy egyoldalú felfogásából sok nem való is; hogy ott — hol nem annyira a tudomány előmozdítása a czél, *mint annak és főleg a nyelvnek megízleltetése s terjesztése,* mely mindaddig, míg fő feladásunk a *nemzetiség* fejlesztése, maga is fő tekintetet érdemel, — hogy ott, mondánk, bármely út, ha a czélhoz vezet, jó: az általunk választott pedig *e perczben* a többieknél nem kevésbbé jó azon adatnál fogva, hogy, míg folyóiratunkat ezer ember olvassa, s folytonos és huzamos hatása által egy része az olvasóknak egyszersmind egy vagy más tudomány, s általán a literatura iránt maradandó részvétre gerjed: rendszeres munkánkat tárgyához képest 50 vagy 100, szerencsésb esetben legfelebb egypár száz olvassa (egyikünk 1834. egy közérdekű tárgy felett rendszeres munkával kinálá meg a közönséget és 48 előfizetője gyűlt); felelhetének, hogy *lett dolog,* miképen a rendszeres munkák tartós hatással vannak ugyan, de ezeknek is csak az időszaki sajtó csinál olvasókat, valamint a drámairónak a játékszín. Van tehát a dologban valami visszás, ha a tudomány közvetlen haladását értjük, de nincs, ha literatura- s tudomány-terjesztés eszközeit,

a közönség alapítást, s a nyelv kül- s belterjü előmenetelét. Mondhattuk volna, hogy ha ki ugyan képes állandó értéküt előállítani, akkor sem fog csupa kalendáriombecsü czikkelyeket adni, midőn folyóiratban, a percz érdekeit szem előtt tartva, dolgozik, s példákat hozhatánk fel, mikép nálunk, és másutt sok állandó értékű dolgozat, a percz indításából, egyenesen folyóiratok számára készült; s mondhatánk, hogy palotához nemcsak arany és márvány, hanem tégla, vas és fa is szükséges. Kérdezhetének: miért *bennünket* az akadémia rendes és fizetéses tagjai s tisztviselői közül írói kötelességünkre emlékeztetni, kik mióta az intézet áll, bármely úton s bármely szerencsével, de *folyvást* munkálkodánk, s talán annyit a mennyinél *többet* egy sem. Szóval, volt volna tárgy elég bármely bő vitatkozásra, ha ilyekkel akaránk lapjainkat betölteni, ha hiúság és viszketeg bántott volna személyes ügyben csatatérre szállani, annyival is inkább, mert jó ügyünk érzetében a győzödelmet okkal s nem feleseléssel vivó ellenségen kétségesnek nem gondolhattuk. Mi azonban hagytuk ezeket, óhajtván, hogy egyébről gondoskodhassunk mint magunkról, s czélunkra készültünk.

Wargha István előadását viszhangozta s commentálta, s szinte még lapjaink megindulása *előtt* a Tud. Gyüjt. (1836. XII. k.), a Haszn. Mul. (1837. 3. sz.) és a kassai Liter. Lapok (2. sz.); mind azt akarja: ne adjunk folyóiratot *mi*, hanem engedjük át másoknak.

Csodálkozhattunk volna: miért csak *most* ezen ellenkezések egy encyklopædiai folyóirat *eszméje* ellen? holott aligha nem közönségesen el van ismerve, hogy azoknak köszöné literaturánk eddig is nemcsak rendes olvasói legnagyobb számát, de legbecsesb műveinek nagyobb részét is, — miképen a kifogások épen magokat encyklopædiaiaknak valló lapok által terjesztettek? — miért az ellenkezések épen csak az Athenæum ellen, melynek kiállítására velünk számos köz hitelű férfiak fogtak kezet; miért az Athenæum ellen, ha *mi* adjuk, s miért e felszó-

litások, hogy azt mások adják, *mások*, kik e pályán talán még nem munkálkodtak, holott a mi kezeinkben, különböző időkben, már több s többféle s köztök vegyes tárgyú folyóirat s gyűjtemény is volt: Bajzáéban egy szépliteraturai (Aurora) s egy literaturai (Kr. Lapok); Schedelében egy encyklopædiai (Tudománytár) és orvosi (Orvosi Tár), Vörösmartyéban egy encyklopædiai (Tud. Gyűjt.) és szépliteraturai (Koszorú)? — Miért épen *nekünk* tűzni ki, mely úton hassunk, s *bennünket* morális kötelességekre emlékeztetni, kik tizenöt éven túl folyvást adtuk jeleit munkálkodásunknak? Végre miért és hogyan és mely joggal hivatalos kötelességekre emlékeztetni? De mindezen mi nem csodálkoztunk, mert igen is jól tudtuk, mindez miért? s megnyugodván a jók bizodalmában, hallgatva megindultunk kitűzött pályánkon.

Más harczmódhoz nyúla tehát most az ellenség. Aggódván, hogy lapunk támadó hitelét egyenes úton nem ronthatja le, elválaszta bennünket lapjainktól, s így és majd hármunkat együtt, majd külön véve piszkolása tárgyául. A támadás piaczai a Rajzolatok s az újonnan keletkezett s velök frigybe állt Hirnök. Valóban, nobile par fratrum! Az elsőkben a Lit. Lapok pár olvasója előtt *Literaturai világ* czímű czikkelyeivel ismeretessé lett Kunoss folytatta, hasonló czím alatt, az idősb írói karra *költött* vádait, mindenek előtt Bajzát vevén sértései tárgyául, szerencsét kivánván az akadémiának, hogy verseit nem jutalmazta,* hibául tulajdonítván *neki* s egyéb barátainak, hogy Bezerédyt versei silányságára nem figyelmeztették; — Kritikai Lapjaira azt fogván, hogy «a morált kigúnyolni iparkodtak»; — s így a *fiatal literatura* charakteréhez híven, becstelenítést, ráfogásra rágalmat halmozván. De ezek czáfolatot nem kívántak. — Csak mellesleg legyen érintve, miképen e czikkelyek sorának egyik fő czélja az ismert és hitelben álló magyar írók egész rendének lealacsonyítása,

* V. ö. Figy. 1837. II. 96. sz.

általellenében «*az ifjú irói nemzedéknek*», mi alatt Kunoss az ismeretes pasquillans társaság tagjait érti, mely maga ejté el álarczát, midőn «több igazságbarát» nevetségesen bitorlott neve alatt az akadémiának köz bizodalommal megtisztelt választmányát gyanúperbe akarta keverni.

Az új évvel új ellenségeskedések. Ismét ellenünk s lapjaink ellen intézett czikkelyekkel igyekezének a Rajzolatok figyelmet gerjeszteni, s előfizetőkre szert tenni. Mindenek előtt Munkácsy költ ki Bajza — mint színigazgató ellen, mindennemű ráfogásokkal, miknek bélyegzése végett csak néhányat emelünk ki. «Csodálatos — úgymond (Rajz. 7. sz.) — hogy ezen szép reményekkel biztató intézet [a pesti m. színház] épen oly férfiú igazgatására bizatott, mint B. úr, kinek egész literatori pályája mind ekkorig azt bizonyítá, hogy kezei közt mindig elveszett a gyermek». S halljuk a bizonyítást! «Igy járt — u. mond — az Aurora, így jártak a Nemesis súlyától méltán elnyomott Kritikai Lapok, s nagyon félő, vagy inkább igen nagy hihetőséggel gyanítható, hogy azon B., ki egy ideig a literatori dictátorságot bitorolta, a ki a Külföldi Játékszínt megindította, de *tönkre juttatá* . . . mesterségét a belföldi játékszínen végzendő.» Ez állítás annál kevésbbé szorult czáfolatra, mert az a publikum, mely Bajza munkálatait éveken által ápolta részvételével, magától is kitalálta, hogy az Aurora megszűntének oka nem egyéb, mint az Athenæum széplituraturai részének osztatlan erővel kiállíthatása; hogy a Kritikai Lapok a hason tárgyú Figyelmező mellett, legalább egy időre, fölöslegesekké lettek, s gyaníthatta, hogy Külföldi Játékszínét kiadója *csak azért* nem folytatta, mert nemsokára utána az akadémia egészen hasonló gyűjteményt indíta meg. De Bajza vállalatinak — noha az almanachból sohasem költ kevesebb 900-nál, a Lapokból 400-nál, de 1400 is — veszett nevét kelle költeni, hogy bizalmatlanság magvai hintessenek el. Ugyan ezért írják a Rajzolatok, hogy «a publikum idegenkedésének (?) nem a szinészek, hanem az igazgató

oka». Lehetett vala kérdeni: Miért ezelőtt magyar színház tárgyában soha igazgatóról és igazgatásról szó sem volt, csak most? Tudják-e ez urak, és pedig pontosan és hitelesen, nem mende-monda után, az igazgató munkakörét, befolyását, a körülmények szövevényét? tudták-e, mi, mennyiben függ tőle? stb. De a nemtelen fegyverekkel küzdő azon pár visszautasító szón kívül, melyek az Athenæum 9. számában álltanak, többet, s egyebet nem érdemlett. Következtek erre újabb feleselések (10. sz.) s majd Hazucha vádja (12. sz.), darabjaival állítólag történt visszaélésekről, ismét Munkácsy észrevételei a Bajza repertoriuma ellen (15. sz.), hol többi közt megkívánja az igazgatástól, (kitől? Bajzától-e vagy a választmánytól?) «legyen elővigyázatú, legyen szemes . . . egy fa nem erdő, egy fecske nem csinál tavaszt. Nem lett volna-e hát okosabb ezen dalnokné (Schodelné) helyett, kinek mostani körülményink közt mind éneke, mind játéka oly annyira elüt a többi tagokéitól, azon nevezetes áron, 15000 forinton,* melyen a színház részére nyeretett, tán más 3 vagy 4 tagot nyerni a színházhoz» stb. Nem tudjuk, most is így szólnának-e a Rajzolatok, csak azt látjuk, hogy Munkácsy mindent összekeresе, mivel Bajza igazgatása szakát gáncsolhassa, ha az fényére, ha az erkölcsi hasznára vala is az intézetnek. Rajta semmit sem javalni, rosszalni mindent, volt a maxima. Frankenburg, kit olvasóink elébbi számunkból fognak ismerni, egy elbeszélése birálatáért vett magának szabadságot** Schedelt nemcsak mint írót, hanem mint akadémiai titoknokot, nyilv. tanítót és mint embert gúny- és vádakkal illetni, mikről szót tenni nem *itt* van helyén.

Három új lap eredett az idén körültünk: esztendő elején *Századunk* és *Szion,* s Kunossnak áprilisban meg-

* Mellesleg legyen mondva, hogy nem 15, hanem körülbelül 17 ezer frt.

** Rajz. 1838. I. 8. sz.

indúlt *Természete*; mind a három oppositióban ellenünk: az első közjogi, a második vallásügyi, a harmadik személyes tekintetben.

A Századunk kedvencz tárgya volt a színházigazgató. Itt másodszor is feltálaltatott az adandó drámák jutalmazása módjának megtámadása Munkácsytól, itt feszegette azt egy névtelen is, némely gyakorlati oldalaira nézve a dolognak helyesen, de Munkácsyként, oly suppositummal, mintha azon választmány, mely a munkák vizsgálatával meg fog bizatni, szintúgy mint a jutalmat határozó (azaz az igazgató-) küldöttségről *szükségkép csak rosszat*, a fáradott író aláváló megcsalását, annak *maga az intézet világos érdeke ellen* anyagi károsítása s erkölcsi elcsüggesztése szándékát nemcsak lehetne, de egyenesen *kellene várni*. S itt zajgott Hazucha is (18., 32. sz.) darabjai lassú vizsgálata ellen, *factumokra* hivatkozván, mik akkor lesznek factumok, midőn a közönség ismerni fogja Hazuchát, hitelességét, és négy szem közt történtekre nézve neki magának tulajdonítand hitelességet egy más, talán többektől ismert, szinte egyesnek hitelessége felett. S a Századunkban állottak a leghevesebb antikritikák is.....

II.

CSATÓ SZEMLÉJE A HIRNÖKBEN.

Nem lehet nem javalni a Hirnök szerkesztőjének azon saját és igen új vállalatát, mely a mult februáriusban *Magyar hirlapok heti szemléje* czím alatt megindíttatott. Miután folyóiratink a literatura egyéb termékeiről birálatokat közlenek, igen természetes és korszerű, hogy a magyar hirlapok czikkelyei is biráltassanak, s így napról-napra szélesb terjedelmű literaturánkban ne maradjon semmi megitéltetés nélkül. A Hirnök ügyes szerkesztője csupán ott hibázta el a dolgot, hogy ezen fontos czikkely

nem is szerkesztését, hanem írását — Csató Pál kezeire bízta, kinél az valóságos kés gyermek kezében. Nem ismerünk a magyar literaturában feltűnt jobb fejek között — Csató is közéjök tartozik — embert, ki oly kevéssé való kritikai pályára mint épen ő. Kritikához férfi kell, szilárd, elvekben alapos, elvekhez hű. Csató egy lenge lélek férfi testben, változékony mint az áprilisi napok, mit ma javal, holnap kárhoztatja, holnapután ismét javalja, a szerint mint személyes érdekei kivánják. Kritikához tisztaságot szerető kezek kellenek, olyanok, melyek magokat alacsonyság, igazságtalanság, részrehajlás foltjaival beszennyezni irtózzanak. Kritikusnak szabad párthoz tartozni, hová minden okos embernek tartozni is kell: az elvek pártjához; személypárthoz nem. Csató pedig a szerint méri kegyeit és büntetéseit, a hogyan valakit szeretni vagy nem szeretni szempillantatnyi haszna kivánja. Ezekből magyarázhatnák, kik közelebbről ismerik, azon sok változást, melyen Csató életének napjaiban keresztülment.

Mióta ő, mint szemleíró, a magyar literaturában mindenes lett, igen sok dolga van, mit épen oly könnyűséggel mint fölületességgel végez; el nem mulasztván nézeteit egyoldalú, csipős és keserű, de a sokaságra jól számolt gúnyjaival föleereszteni. Ő egy lélekzettel s minden elakadás nélkül itél, ország, világ, színház, literatura dolgairól; s ha az általa igen megtisztelt nevek (neveink) fordúlnak elő, bizonyosak lehetünk benne, hogy a toll illő figyelemmel megnyomva, csapásai meglehetős agyarkodással egyenesen fejeinknek intézve vannak. Ez nekünk nagy tisztelet, neki szomorú kötelesség, melyet midőn oly buzgón teljesit, lelke sír, esze kétségbeesik; nem mintha ezen mesterséghez elég jó vére nem volna, hanem, mivel mindezt tennie kell. Azért akár ellenségeinek, ha volnának, akár barátainak, ha maradtak, nincs mit boszankodni vagy örülni divatba jött nevén. Neki minden sora nagy kínjába kerűl. Ő minden betűjében függetlenségre született lelkének egy részét temeti el, s szépen indúlt

elméje végre vadonba vész, melyet kietlenné teszen a káröröm, melyben álmai rémekké változnak. S ennek, uraim, nem egészen önmaga oka. Mostoha korunk kárhoztatá őt e bünhödés legöldöklőbbikére, s ha meg akar élni, meg kell kövűlnie, hogy ne tudja, mit gondol, ne higyje, mit tanít, ne hallja, mit mások mondanak, s mindenek felett érezni felejtsen. Kimélet tehát a bal körülmények által elsodrottnak, de igazság is, nehogy a mit ő kínjában tanít, hitelre kapjon, s kápráztató álszínei által a közvéleményt félrevezesse.

Neki, mint mondók, kötelessége mondani, miket mond, s hogy mindezekben kevesebb vadsággal, s nem a legújabb divatos durva kifejezések segítségével jár el, egyedül jobb ízlésének, mit tőle eddig meg nem tagadhatni, s világosb eszének tulajdonítható. Gorombaság, neveletlenség kevés, sőt semmi fáradságba sem kerűl, s súlya szerzőjére esik vissza, mit Csató igen jól tud, s azért kerűlni ügyekszik. Az ő fegyverei egészen más nemüek mint társaié; ő a simaság, részrehajlatlanság álarczáját veszi fel, s a simaság, részrehajlatlanság ismét dicséretes dolgok; de az álarcza nem az. Ezen álarczával szedi rá a kényelmes jámbort, a bokros foglalatosságai miatt elszórakozottat, s mindazokat, kik vagy nem birnak, vagy nem tartják méltónak kis dolgokban is a valónak, igaznak nyomára akadni. Cuiuslibet rei simulator ac dissimulator; s hogy ezen tulajdonságain azonnal rajta ne kapassék, éber elméje áll őrt. Őt úgy lehet tekinteni mint literaturai veszteséget, mint megromlott bort, mely még eczetkorában is erejét mutatja: csipős és mérges, s elég hatható megsavanyítani mindent, mihez vegyíttetik.

E szerint Csató helyzete felette bajos és nyomasztó; hivatala bokros gondokkal jár, s ki mindezt felfogta, nem csodálkozhatik, ha ő, a különben ügyes, hibákat követ el, s a másnak mért csapást gyakran ön fejére hárítja. Az itt mondottak a Figyelmező folytában jobban és jobban be fognak bizonyodni.

Ily ember kezében van most a magyar hirlapok kritikája* s ő ezen kritikákban a hirlapokat három részre osztja: pajtásokra, neutrálisokra és ellenségekre. Pajtások: a Rajzolatok, Természet, Szion. A két előbbiek azért, mert e két fészekben tenyésznek és élődnek csaknem mind azon ifjú irók, kiket hasonlókép, mint Csatót, a desperatio tett kritikusokká: Munkácsy, Kunoss, Hazucha, Stancsics és Frankenburg, mind meg annyi rendes tag Kunoss tudós társaságában, s kiket mi, adandó alkalommal, sorban meg fogunk ismertetni a közönséggel. A Szion azért pajtás, mert Csató a vallásosság köpönyegét is szereti, szükség úgy kívánván, magára ölteni. Neutralis lapok: Erdélyi Hirlap s Mulattató, Ismertető, Hiradó és Nemzeti Társalkodó, Regélő és Honmüvész. Világos ellenségek: Athenæum és Figyelmező, Jelenkor és Társalkodó, Vasárnapi Ujság. Azonban ő a pajtásságot és ellenkedést úgy űzi, hogy sokszor a pajtásokról is mond szelíd gáncsokat és az ellenségekről is mérsékelt dicséreteket, mi nem rossz fogás volna akkor, ha Csató egészen bohók- és vakoknak írna.

Lássuk a szemleíró kritikusi mozgalmait, február 1-től, midőn szemléjét kezdette, a mennyire azok ügyünket érdeklik, mert ezúttal jobbára csak ezekre akarjuk szorítani észrevételeinket.

Mielőtt, a felvett időrend szerint, a Hírlapi Szemle eddigi folyamatát állítanánk olvasóink elébe: nem lehet annak legújabb (65. d.) számát előre meg nem ismertetnünk, melyben Csató egy, e folyó czikkelyünk első szakasza (Figy. 30. sz.) ellen pendített oratiunculával akarná megmutatni, hogy a factum nem factum, s hogy axiomát is lehet czáfolni, s szeszélyének e legifjabb gyermeke

* Csató már néhányszor protestált azon állítás ellen, hogy ő *birál:* de ezen protestatiók nevetségesek. Egyetlenegy Szemle sem jelent még meg, melynek hangja biráló ne volna. Ez nem kiván bizonyítgatást, ez kézzel fogható.

különösen alkalmatos azon iró taktikáját bélyegezni, ki magát hivatottnak érzi az irók egész serege s a publikum egy része nevében præceptori pálczát forgatni felettünk, kik, úgy hozván magokkal az érdekek, kegyét többé nem birjuk.

Halljuk tehát az itéletet: «E czikkely — az *Athenaeum miatti zajgások* — ama kellemetes és gyönyörködtető bunkós modorban van írva, és . . . saját megkülönböztetésül, a gorombasághoz igen szépen csatolja a pletykát, és szintazon mértékben sértő, melyben unalmas». — Még be sem fejezett czikkelyünk sokkal frisebb emlékezetben van olvasóink előtt, hogysem a gyönyörködtető és egyszersmind unalmas, a goromba és sértő prædicatumokra, a bunkós modor és pletykára észrevételt kellene tennünk; s akármit mondanak némelyek, kiknek lelkiismerete kevésbbé tiszta, mi ez itéletet bátran fellebb viszszük — a közönség elébe. Csak az unalmasra teszszük azon megjegyzést, hogy vannak igenis tárgyak, melyekről mulattatólag nem lehet, vagy legalább nem kell szólani. Ha Csatónak az tetszik, ha az ő részén nevetők vannak, legyen bár! mi azt óhajtottuk mindenha, hogy azok pártoljanak, kik meggyőződést akarnak; s félő, hogy a Csató nevetői majd ki fogtak fogyni a nevetés ingeréből, midőn a gondolkodó olvasó mellettünk meg fogott győződni. Ha Csatónak az tetszik, ha a dráma folyamatja alatt nyer tapsokat, nekünk az, ha annak befejezése után fogtunk méltókká találtatni a helybenhagyásra, s tudtuk, hogy Csató eszének cabrioletje sebesen és könnyen elgördűl minden apró kavics felett, s hogy ezt — ha a kocsis ügyes — nézni mulatságos lehet: csakhogy az majd egy nagyobbacska göröngyön szintoly könnyen fel is fordúlhat, a mi ismét mulatságos: midőn másfelől, csupa adatokkal, tehát dolgokkal, megrakott társzekerünk menetelét nézni, lehet hogy unalmas, de kinek dolgok kellenek s nem kocsi, annak jobban fog tetszeni a társzekér, mint az üres cabriolet, melyben legfelebb is Csató ül. S vigasztalásunk,

hogy az amolyan könnyű kis cabrioletba ütközvén, egy könnyen fel nem dől: midőn az ilyen, ismét nagy könnyen és mulattatólag, a kerékgyártóra szorúl. A többire nincs mit mondanunk olvasóinknak.

* * *

Hanem engedje meg kegyed, drága Csató úr, hogy valamint kegyed őszinte volt a Hirnök 65-d. számában tartózkodás nélkül kiírni, mint szólott magában hozzánk, midőn az *Ath. miatti zajgások* első czikkelyét olvasta, mi is hasonló őszinteséggel viseltetvén kegyedhez, mint ki több évig ezen mi «dúlongó és pártos» szövetségünknek részvevő és *munkás* tagja volt: szinte palástolatlan nyiltsággal elmondhassuk kegyednek, mint szólánk mi magunkban kegyedhez, midőn az oratiunculát először olvastuk.

Midőn mi, kedves Csató úr — (bocsásson meg, ha a bizodalmas Te szólítást nem viszonozzuk, melylyel nemcsak szembe, vagy épen világ előtt, de még magunkban is nem mindenkit szólítunk), midőn mi e legújabb apostropháját először olvastuk, azt hittük, hogy kegyed szívesen kivenné erejökből a Zajgásokban általunk nem annyira kifejtett mint kifejtés végett az olvasó számára összeállított dolgokat; de félvén, nehogy unalmassá legyen, ha dolgokkal, adatok hasonlítása s magyarázásával foglalkodik, s mint a könnyűnek és mulatságosnak barátja, könnyebbnek és mulatságosbnak itélvén túl a valónak határán, koholmányok fellegein nyargalózni, hová nem mindenkinek szeme hat az ahhoz szükséges üvegek nélkül, — kegyed így gondolkodott: — «Patvar vigye e *dolgokat!* én ráfogom, hogy az nem bizonyít semmit, hogy a szerecsenek magokat fehérre akarják mosni, hogy az mind bunkó, gorombaság, pletyka stb. efféle [hiszen kegyed kéziratai közt egy, e tárgyban igen bő synonymicon van, mint legújabb munkáiból — a Hirlapi Szemléből kitetszik]; érintem aztán a lexiconi pört, a Kritikai Lapokat,

s néhány jelesb nevet, péld. Horvát Istvánt, b. Eötvös Józsefet, gr. Majláth Jánost stb., s ismétlem, mit már másszor mondtam, de meg nem mutattam, mert a megmutatás vajmi unalmas dolog, én pedig mulatságos író vagyok, ismétlem, hogy az *Athenaeum miatti zajgások* csak ama régi viták szakadatlan és szükséges folytatása, s felkiáltok: Itt van egy factum uraim, kérlek igen szépen, tagadjátok el ezt a factumot; s itt van axioma, kérlek igen szépen, czáfoljátok meg ez axiomát! — ez elmés és könnyű fogással az adatoktól nehéz társzekeret feldöntöm, s nagy könnyen kimondom: Íme ők buktak! s ők bukni fogtak!» —

Látja kegyed, ily gondolkodását hittük mi, midőn czikkelyét először olvastuk; de csakhamar a másodszori átolvasás után világos lőn előttünk, hogy kd sem ezt, sem egyebet nem gondolt, mikor ezt az utolsó Szemléjét írta, mert nem volt nyugalma, nem volt lelki ereje *gondolkodni.* Ez pedig azért nem volt, mert látja drága Csató úr, kd még nem sok vizet zavart a magyar literaturában, kd még újoncz a küzdések piaczán: de koránt sem, mintha kd még nem birált, nem gázolt, nem pasquillisált volna, csak hogy kd ezt a névtelenség pajzsa alatt egy titoktartó szerkesztő háta mögött tevé; úgy pedig, ha ki tudja, hogy az ellenség visszarugása [a kd szava] őt nem érheti, mert előtte áll, ki felfogja, vajmi könnyű «gázolni és pasquillisálni», kd pedig, mint már többször mondók, mód fölött szereti s szerette mindenha a könnyűt. Mert tehát kd ujoncz még, s minden polemiai tapasztalása az árviz után kezdődött, midőn a kd által is érdemesnek vallott Brassai Sámuel — de kit kd orthographiájaért «legázolt, lemocskolt, ledorongozott, lesatirisált és pasquillisált:» [engedelem e szertelen szóbőségért, de mi ezt mind a kd szótárából tanultuk] — midőn, mondók, Brassai Sámuel egy párszor ujjára koppantott: mi pedig sokáig nem tartván szükségesnek a kd petulantiájáról tudomást venni, jókedvünkben néhányszor mégis ejténk egy pár szavacs-

kát a maga helyén, mely kegyednek válrokonságánál fogva legott az elevenibe hatott, — kd elveszté minden nyugodalmát, emésztése csökkent, assimilatiója oly rendetlen, hogy a mézből is epét készít; mihez lázas mozgalmak is járúlnak, melyeknek egyik oka a nyilt harczbani járatlanság s a még nem edzett szív ingerlékenysége, másika a zavart öntudat hánykodó állapotja: azóta kdet az emlékezet is elhagyta, 1831, 32 stb. 1836-tal zavarja össze, feledvén, hogy ama mozgalmakban kd is veve részt, s a lelki nyugtalanságát előttünk, kik kdet oly jól ismerjük, mint a sekély vizet, elárulta «mosolygásával» is: kd! ki mint nemcsak az életből tudatik, hanem a Hirnökből is, eddig csak *kaczagni* tudott, kd annyira tönkre ment, hogy már csak *mosolyogni* bir? Hol a régi kedv és szeszély? Kegyed valóban annyira mester az olvasók indulatai felett, hogy utóbb még szánakodásra is fogja gerjeszteni.

Látja kd, e nyugtalanság oka többi közt annak is, hogy minden lépten nyomon logikai bakokat lő. Így péld. midőn nekünk «bunkós modort, kíméletlenséget, részrehajló birálatokat és pártos journalistikát» tulajdonít, hogyan gondolhatja, hogy menekvésünkre ismét azon szerhez, t. i. «literatori veszekedésekhez» folyamodjunk? Vajmi felsült kd itt gyüszűnyi kis logikájával; mert hiszen a bunkó, kíméletlenség, részrehajlás és párt nem involválja-e, ha formaliter nem is, szükségképen a veszekedéseket? s ha igen, s ha mi ezeket mindig űztük, mikép mondhatja, hogy *most* folyamodunk hozzájok? Ily bakoktól, lám, az úgynevezett iudicium discretivum ó meg, mely nélkül kd vaudeville s beszélyei s pár fordított nyelvtanító könyv mellett valahogy csak ellehetett; de polemiában szedje össze az ember fia minden észbeli erejét, ha még oly kicsiny is, mert hogy az ész és elme közt, mellesleg legyen mondva, különbség van, arról tán csak hallott valamit? de e különbség szerint kdnek kissé félelmes magába szállani, mert aligha nem érzi, hogy az *elme,* mely kdnek jutott, az *ész* jóval kisebb adagját már

rég felfalta, melynek gyeplője nélkül, elhiheti édes kegyed, az elme oda üget, hová *neki* tetszik, nem gazdájának. A legfőbb baj pedig az, hogy elméje kocsisa tárnokával együtt tűnt el, értjük az *emlékezetet,* mit az is bizonyít, mikép kd az írók részéről egyetemes felzúdulást lát ellenünk, feledvén, hogy Munkácsy, Kunoss, Hazucha, Stancsics, Frankenburg és kegyeden kivül bezzeg sok író van ám még széles Magyarországon, s hogy ezek vajmi nem zúdultak fel ellenünk, hanem nagy részt kezet fogtak velünk mindjárt eleitől fogva, hogy ezek száma napról-napra szaporodik, úgy hogy már a hetvenet is meghaladja; hogy ezek közt vannak a magyar literatura majd minden csillagai, s ezek közt volt édes kd maga is, (nem a csillagok közt ugyan, de mégis az írók közt, kik e nevet érdemlik), és csak azóta vált el az Athenæumtól, mióta új és jövedelmezőbb portefeuillet kapott, s mely kilépése kdnek nekünk csak azért elviselhető, mert mind a mellett is, lapunk az ön saját vallomása szerint is, «belbecsére nézve nincs hanyatlásban». S hogy az emlékezet is elhagyta kdet, kissé nagy baj, mert ez által történt, hogy valamennyi díszeit a magyar literaturának, gróf Teleki József és báró Jósika Miklós, Fáy és Kölcsey, Czuczor és Péczelytől kezdve a legifjabb lelkes és munkás írókig, kik bizodalmasak voltak az Athenæum írói közé lépni, kd mind kitagadta az írók sorából, midőn az oratiunculában azt mondja: «hirlapírói pályára lépésünkkor az íróknak egész serege nyilatkozott ellenünk»; e szerint tehát az, ki nem nyilatkozott ellenünk, nem is író. Azonban nyugodjék meg! kdnek itt emlékezet-hiánya valóságos szolgálatot tett, mert midőn azon férfiakat az írók ama sorából kitiltá, hol kd a maga geniális, húmoros, lelkes és elegáns társaival most áll, őket csak megtisztelte, őket maga iránt csak lekötelezte.

De kegyed historia-literaturai ismeretekkel is akarna hetvenkedni, s 1831—2—3—4—5—6-ról petyeg, össze szeretvén kötni a régivel az újat — ha t. i. tudná! Ó kegyed,

czukor-édes úr! nem vette-e azt észre soha, hogy mindig elég előre nézők voltunk kdnek csak addig hinni, meddig szemünk látta, s így vele csak azt közlöttük, mit akár a Rajzolatok pesti hírei közé lehete nyomatni? S mégis *kegyed* akarja az 1831—6-ki dolgokat tudni s érteni? mintha ehhez elég volna tudni azt, mi nyomtatva van! Ismét elfelejté, mit a minap szép együgyűen meg is vallott, hogy a Kr. Lapok mellett *amolyan lógósak* is voltak, kik nem valának mindenbe (mibe ?) avatva, s kd mégis hánykolódik, mintha a legközelebb mult évek íróvilági memoirjait akarná megírni! De lám, már az természet törvénye, hogy az üres hordó jobban kong, s a természet törvényeit meghazudtolni nem lehet, kegyednek, akar nem akar, kongania kell: csakhogy aztán az, kinek esze s emlékezete otthon van, tudja mire vélni a kongást. Az tudja azt is, hogy azon tizennyolcz író közül, kiket kd mint általunk, ki tudja hogyan, biráltakat hoz fel, négy — dolgozóink közé állott, tíz semmi részt az ellenünki zajgásokban nem vett, és csak *négy* — érti kd? 18 közül 4 — van a felzúdultak közt: a többi, új okból, új ellenség [nem szólunk itt mily, és elégséges okból-e?]. Hogy lenne tehát ez «szakadatlan, természetes és szükséges folytatása azon ingerültségnek és aggodalmaknak, melyeket... 1831 óta . . . (állítólag) szültünk»?

S lám, ismét egy kis petitio principii, melyen kdnél, ki a logikával, mint a mulatságos könnyűséggel nem mindig megférő unalmas jószággal, soha sem gondolt sokat, nem épen újság. Mert látja, drága Csató úr, elébb be kell bizonyítani az okot, mielőtt az okozatot abból mutatnók meg; előbb be kelle tehát bizonyítani, péld. *mi hárman* voltunk-e a Kr. Lapok alkotói és fentartói? mi hárman biráltuk-e ama tizennyolcz írót? és mennyiben voltak e birálatok «igazságtalanok, méltánytalanok, illetlenek, kíméletlenek» stb. — mert arra, hogy a közönség azt kd által úgy oda vetve, higyje, kdnek a H. Szemle megindulásaig még jóformán ismeretlen neve korán sem elég-

séges; — és hogy kivülünk *csak egy-két író* maradt bántatlan: avagy mindazok, kik 1836-ban az Athenæum mellé dolgozókúl álltak, csak egy-kettő? stb. Miket ha be nem bizonyít s reményljük, hogy utolsó itelet napjáig sem fogja: az ezekre épített állítások s Athenæumra alkalmazott következtetések is önkényt rogynak.

Azonban egyben mégis igaza van kegyednek, s mondhatni, épen a fődologra: az ellenünki zajgások okára nézve. Kd t. i. azt mondja, hogy «meghamisítva a literaria historiát, csalfa hallgatással mellőzzük el az *egyetlen igaz okot,* mely nem egyéb, mint — *az írók igen nagy részének félelme és boszúja.*» S íme! mit mi szerénységből s nem csalfaságból átallánk kimondani, azt kd kimondotta. S mi ezt köszönjük; de megköszönik-e a valónak ily meggondolatlan elárulását védenczei, t. i. az Athenæum ellen zajgók, az ugyan nagy kérdés. Mi legalább a félelmet férfiúhoz nem illő s a gyávaság öntudatára épült indulatnak tartjuk; a boszút nemtelennek, s nemtelennek főkép ott, hol nem személy, hanem köztárgy ügye forog fenn, — s midőn az ellenünk zajgók mindig a leggondosabban igyekezének ellenségeskedésök nevezett igaz okait elrejteni: mindig igyekezének a magyar olvasóval elhitetni, hogy ők részrehajlatlan, pártatlan, független indulattal, nem magok, hanem a literatura ügyeért harczolnak; elhitetni az olvasóval, hogy ez az Athenæum és Figyelmező valami káros, valami veszedelmes a literaturára nézve, melytől ezt minden áron és fegyverrel meg kell szabadítani, — jő íme a hivatlan prókátor, védeni a szerencsétleneket, s nagy könnyen kiböffenti, hogy ők nem ügyért teszik mind ezt, hanem személyes indulatból, mert hiszen — ők *félnek tőlünk! ők boszút állanak rajtunk!*

Azt is mondja kd, hogy béke lesz, mihelyt mi a bunkós modorral, kíméletlenséggel, részrehajló birálatokkal és pártos journalistikával felhagyunk. Kd nagyon sokszor emlegeti mindezeket, de egyszer csakugyan szeretnők, nem általánossága póznáival a légben hadarászva, hanem

síkra leszállva, részletekbe bocsátkozva látni kdet; nevezetesen szeretnénk, ha szépen megmutatná: 1) kik azok a lelkes írók, kiktől a Figyelmező pártból levonta az érdemet? 2) hol azon derék munkák, melyeknek becsét el nem ismertük, és pedig *szükségkép csak ellenséges indulatból* nem ismertük el? S melyek viszont 3) azon haszontalanságok, miket mi javaltunk, s javaltunk nem hibás meggyőződésből, melytől senki sem ment, hanem *szükségkép csak pártragaszkodás- és barátságból?* De mind ezeket, mint mondánk, nem pusztán oda vetve, hanem a dolog velejébe ereszkedő lelkiismeretes részletességgel szépen meg is mutatva. S látja kd, édes úr, itt a bökkenő, ez az a factum, melyet megállapítni, itt az állítás, melyet axiomává emelni lehet s kell; s mindazt humor és rancor nélkül, észszel s nem elmével, csapongást kerülő csendes lélekkel; s ha ez elsül, akkor fog a közönség kdnek hinni, akkor nem lesz a kd csevegése petitio principii, akkor nem bánjuk, mondja ki a pártot, a részrehajlást, borítson el akkor ráfogásai egész záporával: akkor, s nem elébb, fogott kd győzni! De minthogy — asserenti incumbit proba, míg Ön ezt nem teszi, tagadjuk factumát, nevetjük axiomáját!

A Kazinczy szavai felhozogatását pedig ugyan hagyja el; mit tud kd Kazinczyval volt viszonyunkról? mit tudja kd, miben volt e barátunkkali egész surlódásunk, ki nemsokára, s kevéssel halála előtt, visszahúzta hevességsugalta szavait, s amaz egész szakaszt, mely nekünk is, neki is elég fájdalmakat okozott, kitiltotta irásaiból. S mit hozogatja fel kd, hogy Szemere barátunk kikölt egykor — nem is mi ellenünk, mint valótlanúl mondja, hanem — Bajza ellen? S ha az bizonyít ellenünk, nem bizonyít-e az szintúgy mellettünk, hogy Szemere magát az Athenæum írói közé jegyeztette? de az effélét kd «csalfa hallgatással» szereti mellőzni! S midőn jónak látja oda szúrni, hogy Szemere támogattatott Kölcsey által, nem azért teszi-e kd, hogy a közönséget mystificálja, mintha Kölcsey

nem volna barátunk: Kölcsey, egyik legmunkásb írója lapjainknak? de mit Ön hasonlólag jónak tartott nem tudni! s Horvát Istvánt említvén, miért nem magyarázza a fenforgott kérdés érdemét? mert pusztán abból, hogy H. I. valaki ellen írt, még nem következik semmi, — s lám, míg Ön mindezeket tisztába nem hozza, igen is jogunk van hinnünk, hogy kettős folyóiratunk eddigi tartalma kétségen kivülivé tette, miképen mi «*kíméletlenek,* (t. i. az érdemes iránt), *pasquillansok, pártosok, részrehajlók nem voltunk, hanem eleitől fogva, igen is, igazságosak és pártatlanok, méltányosak és kímélők* (értsd mindig az érdemes iránt), *egy szóval hogy a többi író támadta meg az Athenaeum szerkesztőit, nem pedig ők az írókat*». S ezt szerénység megsértése nélkül, tiszta öntudat bátorságával mondjuk, ha nem oly rikácsoló lármával is, mint bizonyos édes urak szokása.

Tehát félelem, tehát boszú! s nem ál-tanok, nem veszedelmes irány! De hát kegyedet, drága Csató úr, kegyedet mi indította fel ellenünk? Némelyek, kik jelen voltak a m. tudós társaság termében, midőn kd az utolsó választások alkalmával a jobbról első ablakban oly hévvel s oly élénk tagjártatással mutogatá a segédjegyzőségre való igényeit, hogy bal könyökével az ablakot is kitörné — némelyek azt hiszik, hogy: *boszú!* De nem; kd sokkal okosabb, hogysem nekünk hármacskának tulajdonítaná, miképen harminczhárom szavazótól csak egy voksot kapott! Ez ugyan sok, vagy inkább igen kevés; de kd igen jól érezte, hogy ellensége sokkal közelebb álla kdhez mint mi, hogy az a kd kebelében lakik, — s azért kd e választások után is oly mézes volt irántunk, mint azelőtt! Mi tehát a kd dühének oka? *Hit, irány?* Nem; kd azt hiszi, mit mi, azt óhajtja, mit mi, azt szereti, mit mi; kdet nem meggyőződés a polgári társaságban, nem elv a literaturában, nem vélemény az akadémiában választja el tőlünk; s kd ezt szemben velünk, kikkel hét esztendeig egy helytt élt, arcza pirulása nélkül nem tagadhatja, ha csak azóta

arczai is úgy nem tanultak engedelmeskedni érdekeinek, mint tolla! Vagy talán személyes idegenkedés, bizonyos ellenszenv? Az sem, mert mézesebb társunk nem volt soha; vagy vessen fátyolt a multra, midőn beszédei, hangja és tettei ragaszkodást mutatának, de melyet mi csak azon mértékben viszonzánk, melyben társi viszony kivánta, kölcsönös szolgálatok követelték, s (hol bízni nem lehete) okosság engedte. S e viszony álla, midőn kd már a Hirnökhöz szegődött, sőt kd arra még folyvást reményeket is épite — tagadja kd ezt, ha bírja.

De jött a kisértés órája, s kd, szokott könnyelműségével megtagadta, mit hitt, reménylt, szeretett; s kd fölkelt s ezt kiáltja:

Magyarok! ezek dúlnak köztetek, gázolnak, pártoskodnak! látjátok e perfidiát, e farizeusi mosolygást! Amoda nézzetek: ott az üdv! s oda mutat, hol Munkácsy áll, de ki bajai közt elfeledé az 1835-ki sérelmeket, miket akkor nekünk panaszla; s oda hol Kunoss, kit kd magában kaczag. S kd mindezt bátran teheti, mert hiszen Orosz szárnyai alatt biztosítva van! De ha jól tudjuk a dolgot, szemlei alkujok épen Pálfordulása napján történt, mi Oroszra nézve nem a legjobb ómen; mert kdnek az nem kerűl semmibe, azon Szemlét, melyet ma a Hirnökbe az Athenæum és hitfelei ellen ír, mihelyt kd új árverést hirdet, és mi nagy vevő-vágygyal találnánk megjelenni, holnap az Athenæumba a Hirnök ellen írni. De hagyján! kdben nem mi csalatkoztunk, kik rég ismertük, hanem az fog, ki elég együgyű volt kdben hinni és bízni, ha csak a visszaút örökre el nincsen már vágva.

Tehát nem félelem, nem boszú, nem irány, nem idegenkedés, hanem — a portefeuille, akármit mondjon Daulnay Sándor!

Látja kd, mintegy ezeket gondoltuk mi úgy titkon s magunkban, midőn az oratiunculát olvastuk; s nem is azért közöljük kddel, hogy azt a közönség megtudja, ments isten! hanem csak baráti bizodalmas nyiltsága viszon-

zásául, s mert régi szabály tartja: úgy és ott felelj, a hogyan és hol kérdeztetel.

* * *

Első szó is, melyet a Szemle az Athenæumról mond, gáncs: «Az Athenæum e heti számaiban említésre méltó tudományos czikkelyt nem találtunk». Ez a szemleírónak gyakori és csaknem stereotyp itélete az Athenæumról. Ő eddig mintegy 28-szor szólt folyóiratunkról s azok csak 6-szor voltak szerencsések megnyerni némi kis részben az ő magas kegyeit. Igen sajnáljuk, hogy oly mindentudó biró tetszésének meg nem felelhetünk, de nem ütközünk meg benne. Neki a Rajzolatok és Kunoss Természete a pabulum animæ: ezekben ő mindig kedvére lakozik, s így gyomra egészen más eledelekhez van szokva, mint a miket az Athenæum- s Figyelmezőben lelhet. — De kapjuk fel egyenként a kiadók ellen lőtt nyilakat, s lássuk azokat közelebbről!

A 13. számi Hirnök szemléje Bajza «Utasítását a Rajzolatoknak» (Ath. 9. sz.) egy pár szóval akarja agyon sujtani. «Az, úgymond a curiosákhoz tartozik; az visszarugás, az elzúzni akaró, nyugodt olvasóra nézve (Csató ez a nyugodt olvasó) épen nem kielégítő». — Lehet-e ennél vajjon curiosusabb rugdalózás, elzúzni-akaróbb és mégis szegényebb, ki nem elégítőbb beszéd? — Állítsuk egymás ellenébe a két replikát. Munkácsy megtámadja Bajzát a színházi igazgató-választmány határozatáért a drámairók jutalmazása tárgyában; a jutalmat gúnyjaival, szokott humoros modorjában nevetségessé ügyekszik tenni; Bajzát oly embernek mondja: «kinek minden tettét oly pártoskodási üldözés bélyegzi, mely minden jobb érzésű ember előtt idegenítő és undorító»; — jósolja, hogy «Bajza jót nem tehet, hanem csak megbuktathatja a színházat, hogy igazgatása kontár igazgatás, olyan mintha készakarva szándékozott volna a legrosszabb lenni; hogy Bajza sem az intézet financziális érdekét,

sem a korkivánatot, sem a játékszín hivatását, sőt tulajdon magáét sem érti, hogy a publikumnak a színház iránti idegenkedése (?) egyenesen neki tulajdonítható; hogy ő csak azon fog ügyekezni, hogy a jutalomra beadandó színdarabokat megbuktathassa; és végtére befejezésűl, hogy ő (Munkácsy) oly jutalomra, minő kihirdettetett, nem fogja újonnan készült parodiáját adni».* — Ezen pimaszkodó (e szép szót a szemleírótól nyertük) s minden megmutogatás nélkül, csak úgy általánosságban rakásra hányt rágalmakra Bajza (előre bocsátván a dologra nézve néhány észrevételt) azt felelé, hogy ő a Rajzolatokkal nem bocsátkozik vitatkozásba, s miatta a Rajz. tombolhatnak, őrjönghetnek stb. — Erre előáll Csató — pugnus ad oculum — itéletet hoz, s az itéletnek természetesen Munkácsyra nézve kell kedvezőnek lenni, s Bajza veszti el a pört. Kérdjük most már a részrehajlatlan olvasót, nem valósággal kénytelen beszédei-e ezek, egy magát a kritikai pályára desperatióból elszánt írónak?

A 37. számi szemlében Csató ravaszúl ráfogja Bajzára, hogy ő az Ath. 32. számának krónikájában «igen neheztel a pesti magyar színház publikumára, mivel az e serdülő intézettől még mindig óriási dolgokat kiván, s például a ház árvíz utáni megnyitásakor nem gondolta meg az akadályokat (melyeket a krónika előszámlál), hanem csak megállott a színházban s egy sereg észrevételt és kifogást tett stb.; következőleg, hogy Bajza ezt a magyar színház publikumát belátlanság és idegenkedés miatt korholja». Nem megmondottuk-e, mennyire tisztátalan kezekben van a hirnöki Szemle? Íme a világos példa! Csató eléggé bátor dolgokat koholni az olvasók szeme láttára s azokat erőszakosan belehazudni Bajza tollába. Az említett czik-

* *Tündér Ilonát* mégis csak oda adta; mert jobb a pesti színháztól 15 garas jutalom, mint a kassaitól vagy kolozsváritól semmi.

kelyben Bajza nemcsak *igen* nem, de *semmit* sem neheztel a publikumra, ő csak védi magát egyes észrevételek ellen, beszéde nyugalmas és inkább sajnálkodás, hogy sem neheztelés hangján van írva; korholásnak pedig még csak árnyéka sincs benne. De Csatónak kellett valamit most koholni, mert alkalom nem igen mutatkozott Bajzát rágalmazhatni, ki színházi igazgatása alatt igen ritkán szólt publikum előtt, s kellett már csak azért is szólni, hogy sántikáló hasonlatosságát a színház és vendéglő közt, melyet ő rendkivül elmés találmánynak képzelt, elmondhassa, s az valahogy kárba ne veszszen, az egészből pedig ama mély philosophiai következtetést húzhassa ki: «hogy némely urak a csupa ész és csupa auctoritás miatt nem tudják magokat helyzetükhöz és közönségükhöz alkalmazni». A szemleíró, ki mindent nagyon tud, ki az «olvasóközönségre már eddig is több hatással volt, több józan ideát (boldog isten!) világ- s dologismeretet terjesztett el mint Vörösmarty minden eddigi drámái in complexu», (Hirn. 57. sz.) jósló és látnoki tehetségekkel is bir, ki Pozsonyból jobban tudja a pesti dolgokat, mint mi együgyű pestiek, azon tanítást adja itt Bajzának, hogy előre kellett volna beszélni, felvilágosítani s a publikum engedékeny kedvezését kikérni». Valóban? Bajza észrevételek ellen védi magát, melyek, hogy tétetni fognak, nem lehetett előre látni, mert azok az előzményeknek nem voltak szükségképeni következései, melyeket okoskodás utján jósolhatni, és Csató mégis előleges beszédet tanácsol. Bűnös szokta magát előre védeni s gyenge előre engedelmet kérni; az pedig egy csepp ember- és világismeretet sem bizonyít, ha valaki előre történendő bajokat hirdet és a színházi publikumot idegeníti akkor, midőn látja, hogy a bajok bekövetkezhetnek *történetesen,* de nem fognak bekövetkezni *szükségképen.* Ilyesekből csak azon sajnos következtetést kell húzni, hogy némely urak a szűn nélküli fecsegés között lassanként itélő tehetségöket is kifecsegik fejeikből. — Ugyan e számban Hazucháról,

mint drámairóról magasztalva emlékezik. Ez nem baj; gyenge gyomrúaknak híg levesek, herbatheák tetszenek, egészséges — csontos és velős táplálékban gyönyörködik; éretlen gyerkőcze éretlen szilvát is szeret, még a korosabb és műveltebb — értelmes szakács főzte eledelekhez ül. Hazuchában lehetnek tehetségek (ki tagadta), melyeket ő jövendőre bebizonyítand. Eddigi művei, legfelebb csak gondos stilistára mutatnak. A Rajzolatokban közlött beszélyei, «humoristikai semmiségei», kevéssel többek a semmiségnél; színi előadásokról írt «kritikai töredékei» levegővel felfútt hólyagok, melyeket könnyűségök miatt már is semmiségbe sodrott a feledékenység szele; Kunoss Természetébe iktatott «párbeszédei, magánybeszédei, két író, három író, és egy író közt» csak azért látszanak írva lenni, hogy Kunossnak szerezzenek jó álmot, midőn őt a részvétlenség nyugtalanítja, melyet a publikumban Természete iránt tapasztal. Különben ezen párbeszédek ártatlan portékák, nagy haragot, nagy kaczajt nem gerjesztenek, de nagy elragadtatást sem, legfelebb is arra valók, hogy legyen valami a Természetben, miről Csató azt mondhassa, hogy: valóságos gyöngyök. Ez, mint mondók, mind nem baj, de baj az, s megint czimborálkodás a Természet urainak szellemében, hogy Csató a régibb költőkre, régibb lyrikusokra azt koholja: «hogy azok alig találtak fel egy piczíny kis lyricum motivumocskát, azt azonnal 10—12 strophában vagy egy pár nagy gonddal kisimított sonettben, nagy ünnepélyesen feltálalták, felmelegítették, kikürtöltették, s érette a koszorút, mint egykor Napoleon a koronát, önmagoknak nagy megelégedve feltették s magokat barátaik és tányérnyalóik által megtömjéneztették». Kik lehettek ezen nagy bűnösök, nem tudjuk, de azt tudjuk, hogy a mi szépet és nagyot lyrai poesisunk felmutathat, azt nem Kunoss tudós társaságának, hanem, egy-két dalt kivéve, régibb lyrikusainknak köszönhetjük. Ez egyébiránt úgy van beszélve, mint Csató egyik pajtása Kunoss szokott, ki a legnagyobb általánosságban oratió-

kat tart a levegőnek írók, kritika, tudóstársaság ellen, a nélkül, hogy bizonyító adatig merne bocsátkozni, a miért őt Csató maga is, akkor midőn még a pajtásság nem volt oly igen szoros, ismételve megrótta.

Ezen számból tanuljuk azt is, hogy az az X et comp. álnevű csodafi — kire olvasóink a legközelebb lefolyt évekből talán még emlékeznek — Hazucha volt. Ezt eddig még sehonnan sem tudtuk. Ezen X et comp. (Hazucha) volt az, úgy mond Csató, «*ki Bajza kritikai autokratiáját legelső* (a második pedig Csató, nemde?) *rendítette meg s Kritikai Lapok népszerűtlenségét sietteté, s hogy Bajza, a színigazgató, ezért haragszik Hazuchára, a drámaköltőre*». Bajza itt azt kérdi a szemleírótól, micsoda kritikai autokratia volt az a Bajzáé? Ő erről semmit sem tud. Továbbá, hogy rendíttetett meg ezen idealis autokratia? s hogyan lettek a Kritikai Lapok népszerűtlenekké? Ezekre kissé nehéz lesz (ha csak általánosságban nem) valamit bizonyítólag felelni; mert a Kritikai Lapok mind a hét füzetének meg volt a maga népszerűsége, és Bajza most is azon ponton áll, hol elejétől Kritikai Lapjaival állott, sem több sem kevesebb. Mert az, hogy Munkácsy, Kunoss, Frankenburg, Stancsics, Hazucha és Csató Bajza és Kritikai Lapjai ellen koronként irogatnak, úgy nem jelent megrendítést és népszerűtlenséget, mint négy-öt borivó kocsmai tivornyája országos lázadást. Bajza és a Kritikai Lapok ellen az előtt is írtak és szakadatlanúl, — ez minden ilynemű lapok sorsa — de azért Bajza folyvást kiadta Kritikai Lapjait egész addig, míg azok a Figyelmező által sok részben czéltalanokká nem lettek, s ha szükség leszen rájok, ismét kiadja, a nélkül, hogy népszerűtlenségtől rettegjen. Csató csak hivatalos kötelessége szerint akarja magával elhitetni, de valósággal maga sem hiszi (van annyi belátása), hogy mind az népszerűtlen legyen, mit ő legeslegújabb viszonyai között annak bérmál. Ha kellene e dologról beszélni, azt lehetne inkább mondani, hogy Bajza alkalmasint az maradt, a ki

volt, de az ellene irogatók váltak nagyobb részint és csaknem mind népszerűtlenekké, mit Csató könnyen felszámlálhat ujjain is magának, vagy ha mostani zaklatott helyzetében nem volna nyugalma, felszóllíttatik ezennel, nevezzen csak egy írót is Bajza ellenesei közül, kinek nagyobb olvasó közönsége volna mint a Kritikai Lapok akármelyik füzetének. Ezt azonban Bajza koránsem fogja maga lelki erejének tulajdonítani, hanem annak, hogy ellenkezői többnyire meggyőződésök ellen, személyes viszonyok miatt fogtak fegyvert, ő pedig lelkiösméretesen óvakodott oly ügyek pártjára kelni, melyeknek alaposságán kételkedett. Mi az X. et comp. czikkelyek miatti neheztelést illeti, arra Bajza azt válaszolja: imádkozzék Hazucha sorsának, hogy soha ne legyen boszúállóbb ellensége, mint neki Bajza az X. et comp. czikkelyek miatt, akkor ellenségeivel meglehetős békében fog maradhatni. Nagy lelki szegénység jele íróban, ha örökké csak ellenségeskedésben keresi okát munkái nem tetszésének, és soha önmagában nem. Ezen X. et comp. dramaturgiai feleselései nem voltak egyebek, mint egy magával jó korán eltelt fiatal író oktalan bizonygásai (Rechthaberey), melyek haragot épen nem gerjeszthetnek, mosolygást legfelebb. Ezért nem is következett rájok felelet. — Azon jóslatnak, mely a Hirnök szinte ezen számában áll, hogy «a magyar színház Hazuchára, mint drámairóra, hamarább visszatérend mint véli», Bajza igen örvend. Csató, mint Hazuchának most meghitt barátja (ámbár azelőtt éles gúnyolója) jobban tudhatja, mint bárki más, mi jeles művek lehetnek Hazucha szekrényében elrejtve, melyeknek megjelenésekor «elsápad a megrettent világ». Mi, kik sem nem tudunk, sem nem szeretünk jóslani, bevárjuk Hazucha diadalmát és azután énekeljük a győzelmet.

A 39. számi Szemlében «szeretné Csató tudni, mikép lehet, ha t. i. akarna is Bajza Hazuchának ama plastice oda vetett igen! miért? jól van! saját szája vallomási terhe alól (a Halley üstököse dolgában) kibúnia. Ha azt

ismételné Bajza, hogy a színdarab előadására csak akkor tétetnek lépések a pesti színháznál, mikor a diszítő már festeni kezd stb., ez annyit tenne, mintha mondaná: nem akartunk lőni, mert a golyóbis még nem ment ki!»
A szemleíró itt igen megerőlteté magát, hogy valami meglepőt mondjon s valóban mondott is olyant, mi mutatja, hogy nem hiában kötött Munkácsyval, Hazuchával pajtásságot, mert a humorban maga is előmeneteleket kezd tenni. A látnok itt megint jósolt s megjövendölte előre, hogy Hazucha *igen*jére, *mert*jére, *jól van*jára nem lehet felelni azért, mert plastice vannak oda vetve. Azt is tudta Csató mindentudó agyacskája, hogy az *igen, mert* és *jól van* mind igaz pénz, azért: mert Hazucha zsebéből került. Az olvasó emlékezik, hogy Bajza azokra a plastice oda vetett semmikre felelt,* úgy mint az efféle semmik érdemlik. Itt tehát Csató lőni akart, de elhiheti nekünk, hogy elméssége golyóbisa nem ment ki.

A 45. számi Szemlében Csató a Figyelmező egyik bírálóját le akarja pökni és ugyan e számban Brassainak franczia urbanitást ajánl. Ilyenek azok a mézes urak, kiknek szemben minden harmadik, negyedik szavok: csókolom a kezét, hátulról pedig lepökik az embert. Ez az a Csatói urbanitás!

A 49. számú Hirnökben hatalmas dolgok vannak Bajza ellen. Az ő színigazgatására kimondatik az anathema: Ő benne sem írók, sem szinészek nem bíztak: «ha ő több hajlékonysággal és igazgatói tapintattal bir, a pesti magyar színház Kántornét el nem veszti». Azért örvend a szemleíró, hogy Bajza a színigazgatásról lemonda, és örvend még inkább, hogy «Szentkirályi Móricz lőn igazgató, ki mindazon tulajdonokkal bír, melyek e serdülő hazai művész-intézetet az erősödés és tökéletesedés pályájára vezetni és meg is tartani képesek, úgy annyira, hogy ha e részbeni fáradozását a kivánt siker nem koszo-

* Athen. 1838. II. 7. sz.

rúzná, akkor őszintén és egyenesen ki kellene mondanunk, hogy Pest egy hozzá illő magyar színházat még most föntartani nem képes s annak megalapításáról és biztosításáról magának a nemzetnek kell gondoskodni». Ezen szavak valóban súlyosak. — Bajza igazgatásában tehát nem bíztak az írók? De kik azon írók? Hazucha és Munkácsy, megint Hazucha és megint Munkácsy; mindig csak az a régi Hazucha, és az a régi eszem-iszom humorú* elkopott, elúnt Munkácsy. S ezek azután Csatónak a magyar írók képviselői. Ezen állítást megint principalis úr parancsolhatta, mert a szemleíró maga is bízott Bajza igazgatásában. Erre irott bizonyítvány van Bajza kezében. Ez tehát csak kénytelen beszéd; de az mondatik továbbá, hogy a szinészek egy része is bizatlankodott Bajza igazgatásában. Ez megint valamely tisztátalan forrásból merített tudomány. Ám jőjjön a szemleiró Pestre és kérdezze ki magokat a szinészeket: úgy hiszszük, az ellenkezőt fogja tapasztalni. S micsoda okos argumentum az az igazgatás ellen, hogy a szinészek egy része nem bizott az igazgatóban? Csató a színigazgatási dolgokban valóban csak tanuló gyermek, másképen hogyan lehetne eléggé bárgyú szinészek véleményéből megitéltetni az igazgatót. Az csak képzelhető, hogy a szinészek egy része, az, mely rendet nem szeret, melynek nem művészet, hanem kenyér és könnyű élet czélja, mely sokszor kiteszi magát az igazgató rendre-utasításának, ezen rész nem igen fog sok jót mondani igazgatójáról. De Bajza mindezek daczára is még merné magát a pesti szinészek szavazatára bocsátani s erősen hiszi, hogy a szavazat Csató állítása ellen fogna kiütni. Mi Kántornét illeti, itt megint Csató az, ki oly dologról beszél, melyről talán ő tud legkevesebbet. Szinészeket felfogadni és elbocsátani nem volt Bajzának mint igazgatónak hatalmában; e jogot a választmány

* Munkácsy elméskedéseinek örökké az eszem-iszom tárgyai. L. a *Garabonczás diákot* és *Tündér Ilonát*.

tartá fenn magának; nem függött tehát Bajzától Kántorné fel vagy fel nem fogadása. De ha tőle függött volna is, a mindentudó úr nem tudja, hogy Kántornéval ez év elején voltak alkudozások, s mivel mégis ő meg nem nyerethetett a pesti színházhoz, annak nem a választmány, nem Bajza, hanem egyedül Kántorné maga oka. Ki oly belátó mint a szemleíró, átláthatná azon csekélységet, hogy puszta okoskodással és képzelmekkel adatok ellen nem lehet harczolni. Következik végtére a legnagyobb észficzamodás ezen számi Szemlében, az, mi Szentkirályi Móriczról mondatik: «ha Szentkirályi Móricz igazgatása nem sikerűl, akkor Pest nem képes egy hozzá illő magyar színházat fentartani». Boldog isten! mit lehetett Csatóból csinálni a Hirnök szerkesztőjének? Ő nem lát, nem hall, nem gondol, nem érez, hanem csak ír, mindent azok ellen, kikkel magát a Hirnök oppositióba tenni jónak látta. Ugyan vallja meg a szemleíró ön lelke előtt, van-e Magyarországban ember, kiről ily dolgot lehetne mondani, mint a mi itt Szentkirályiról mondatik? Van-e ember, kinek igazgatásától függjön a pesti színház fenmaradása? Valóban igen szomorú volna egy nemzetre nézve, ha ily képtelenség igaz lehetne; de végtére, mivel bizonyíta Szentkirályi oly jártasságot, ügyességet, annyi studiumot a színigazgatásban, hogy róla ily nagy dolgot lehessen előre már jósolni? Lássa Csató úr, mit az úr Daulnay Sándor kupájával czáfolt, abban mégis lehet valami, s «25» úr erén találta kegyedet, mert kegyednek több esze van, mint hogy ily ferdeségeket más viszonyok között mondhatna. Íme miután most már Szentkirályi is letette az igazgatást, és ez a Csató által minden alap nélkül magasztalt igazgatás csakugyan nem sikerűlt, tehát Csató állításaiból mi következik? Az, hogy már be kell zárni a magyar színházat, mert Pest városa nem képes egy magyar színházat fentartani Szentkirályi nélkül! — Beszél a szemleíró arról is, mit kell az igazgatónak tenni, hogyan kell magát viselnie, oly önhittséggel, mintha ő találta

volna fel a színigazgatás mesterségét; de kinek tapasztalása van a dologban, erre azt fogja mondani: Mentsen isten minden ily nézetű emberek igazgatásától! Ily Csató-Munkácsy-féle sihederek buktatnák meg az intézetet két hét alatt, ha elég esztelen volna valaki azt pusztító kezekre bízni.

Az 59. számi Szemlében Csató kupáját 25 úrnak fejéhez vágja és azt feleli neki: «Hazudsz gazember!» Ez szép haladás a «franczia urbanitásban» és a dialektikában. Brassait egykor Csató «fellázadott parasztnak» nevezte; mi azt hiszszük: fellázadottabb és parasztabb már nem lehet valaki annál, ki ily kocsmai argumentummal czáfolja ellenfelét, mint itt a szemleíró. Igaz, hogy 25 úr zsoldos kritikusról szólt, de kit ez nem illet, hallgatand, Csató ellenben föllobbant mint puskapor, és boros kupához kapott. Ez nagyon vigyázatlanúl volt cselekedve: ez árulta el, hogy 25 úr nem rossz helyen tapogatózott. — Ezen számban azt is vettük észre, hogy Csató valami *rancor* felől álmadozik az Athenæumban az *új igazgató* ellen. Ilyen álmoknak, szemkáprázatoknak, Daulnay Sándor kupájában lehet oka.

A 61. számban egy furcsa dolgocska van, mely a szemleírót igen jól bélyegzi. «A Rajzolatok, úgymond, műbirálatot közlenek Gaal *Szerelem és Champagnei* czímű eredeti vígjátékáról, melyet a szemleíró a legtisztább (?) meggyőződéssel sokkal igazabbnak, hívebbnek és bélyegzőbbnek talál, mint akár Vörösmarty, akár Schedel uraké, melyek az Athenæum játékszíni krónikáiban közöltettek». Ebben az az igen meglepő van, hogy Csató a *Szerelem és Champagneit* sem nem olvasta, sem előadatni nem látta, mégis meg tudja itélni, melyik birálata igazabb, hívebb és bélyegzőbb. Ennek egyik oka az, mert Gaal nem tartozik a czimbora-társak közé, azért a művet gáncsoló birálatnak jobbnak kell lenni a nem gáncsolóknál; másik, mert általában az, mit a Rajzolatok írnak, a szemleírónak mind nagyon ínyére van, az Athenæumtól ellenben

többnyire megcsömörlik. Ilyen ember akar azután a részrehajlatlan és pártatlan író hitelére fölverekedni!

A 63. számban a szemleíró neki készűl «mélyebben szólni a dologhoz». Csató és mélység! Ezek meglepőleg új dolgok nekünk, kik őt fejtől talpig, erejében és gyengeségeiben, oly nagyon ismerjük. Lássuk ezen Csatói mélységeket, melyek a nagy ijedtség miatt elég zavarosak ugyan, de azért nem átláthatlanok. Bajzáról és a Kritikai Lapokról van megint kérdés, mert ezeknek a Kritikai Lapoknak akaratjok ellen igen nagy celebritást kellett nyerniök a sok jajveszéklő idétlen lármája által. Csató itt mindent elmond, nagy hirtelen, csak amúgy keresztűlvágtatva a tárgyon, mit a Kritikai Lapokról tud: de azon mélységgel-e mint igérte? Mentsen isten! Azon könnyűséggel és felületességgel, mely Szemléjét első fellépése óta szakadatlanúl bélyegzi, és annyi tudatlansággal a dolog érdemére nézve, mennyit Kunoss társasága minden tagjai között csak az egy Munkácsytól vártunk volna. Csató olyan, mint a rossz memorista szinész, ki gyarlósága elpalástolására akkor üt legnagyobb zajt, midőn legkevésbbé tudja leczkéjét. Ő a Kritikai Lapok első füzetének elsőséget és érdekességet tulajdonít a többiek felett, azért (mennyire zavart és homályos beszédét érteni lehet), mert részrehajlatlanabb volt mint a többi, és azért, mert megjelenésekor íróinak neve föllebbenthetetlen titok volt. Csató néhányszor kelt már ki az álnevűség ellen, s néhányszor állítá, hogy a nevek igen érdeklik az olvasókat; itt pedig, megmagyarázhatlan fonáksággal, a könyv érdekességét irójok titokban maradásának tulajdonítja. Hogy a Kritikai Lapok I. füz. részrehajlatlanabb volt legyen, mint a későbbiek, ez Csató alaptalan és zavaros eszméinek a legzavarosabbika. Mely parányi belátás kell ahhoz, hogy valaki átláthassa, a Kritikai Lapok I. füzetétől a VII-ig a fokonkénti különbözéseket épen azon tekintetben, melyekről Csató beszélni akarna. Nyilvánosakká lettek, úgy mond, a Kritikai Lapok írói, s azon négy író neve, kik a

Kritikai Lapokat alapíták. Ugyan szépen kéri a Kr. L. szerkesztője a titkokat tudó szemleíró urat, ne sajnálja a Kritikai Lapok íróit, és a négy alapítót megmondani, ő azt nagyon vágynék tudni. Ő úgy tudja, hogy alapító csak maga volt, de ha Csató ezt is jobban tudná, tanítsa őt meg.

«A Kritikai Lapok velősebb vagy feltünőbb termékekről mélyen hallgattak», mond a szemleíró. Ha egy kis hidegebb combinatióval írhatta volna e heti Szemléjét, meg fogott vala emlékezni a Kritikai Lapok vezérszavára, és onnan átlátni a K. L. czéljait, irányát. Mondotta-e azt az említett Vezérszó, hogy *minden feltünőbb és velősebb munkákról szólni fog?* Soha sem, ott a Lapok iránya igen érthetőleg van kitűzve s ezen kitűzött irányhoz a Krit. Lapok mindvégig hívek maradtak. Azon felül, hogy észfonákság, valódi gorombaság is még, követelni valakitől, hogy ne azt tegye, a mit igért, hanem mást.

«Hogyan ütközhetik meg Bajza, azt kérdi a szemleíró, ha némely író, vagy ha sok is, az oppositiónak vagy ellenőrködésnek akarja megvetni alapját?» Most kérjük Cs. urat, hallgassa meg egy kis nyugalommal, a mit erre Bajza mondani akar. Bajza soha és sehol meg nem ütközött az oppositión, az ellenőrködésen, sőt ő volt az, ki Kritikai Lapjaival oppositiókat és ellenőrködéseket akart támasztani (olvastassék meg figyelemmel a Kritikai Lapok vezérszava) és támasztott is; de édes drága Csató úr, az oppositio és ellenőrködés más valami, mint a mit kegyed társai űznek. Oppositióban elvek, nézetkülönbségek vannak, ellenőrködésben személyesség nélküli ügyelés, hogy elveink, nézeteink lábra, divatra kapjanak. Kunoss és társai oppositiójában semmi ilyen nincs. Mert engedjék meg ezen urak, hogy egyszer már megkérdjük: mi elve van Munkácsynak, Kunossnak, Frankenburgnak, Hazuchának stb? Ezen urak jó formán azt hiszik és vallják csaknem mindenben, miről köztünk kérdés lehet, a mit mi. Mi bajok tehát, mi bántja őket? Semmi más nem,

hanem az, hogy nincs publikumok, következőleg nincs hírök, nincs népszerű nevök, s nincs az az úgynevezett s általok nagyon kedvelt celebritás. Két út van ezt megszerezni: egyik építő, másik rontó. Kiben nincs tehetség építeni, az ront, s így eljut a celebritásra. Herostratus, ki nem tuda ephesusi templomot építeni, felgyújtá azt, így vannak ezen urak. Munkáik senkinek sem kellettek, sem publikumnak, sem tudós társaságnak, sem azon egyes íróknak, kiknek itélete egykor előttök valamit nyomott. S miért nem kellettek? mert talentum alig van egyben kettőben közöttük, s azok is elbizottságukban el fogják temetgetni adományukat. Ha ezen dolgok nem így állanak, s valósággal elvekben, nézetekben különböznek tőlünk, ezennel bizodalmasan felszólítjuk, ne sajnálják elveiket egyszer már előadni, hogy ezekre nézve keletkezzenek közöttünk szóváltások, ne örökké személyeseségek felett. Ez leszen majd eldöntő s az örök vitákat, melyekből oly csekély haszon van a literaturában, bevégző. Az egész oppositió, melyet most Csató emleget, nem áll egyébből, mint puszta rágalmi hírekből, személyeket, intézeteket, kisebbítő czivódásokból, melyeket a Rajzolatok, Természet, Hirnök koholnak, táplálnak, folytatnak, örökítnek.

Beszél valamit Csató sokszor, s itt megint, bizonyos bunkós modorról, mely az Athenæum szerkesztőinél, úgy mond, divatos. Mi egykor egy lajstromát fogjuk közölni azon franczia urbanitásoknak, melylyel Csató és pajtásai ellenkezőik iránt élnek. Most elég legyen azt kérdezni, hol nevezték az Athenæum és Kritikai Lapok valaha opponensöket *gazembernek,* mint Csató? *fellázadt parasztnak,* mint Csató? hol *pökték* le őket, mint Csató, és mikor vágták a kupát fejökhöz, mint Csató? Más szólhat urbanitásról, de ne a szemleíró, ki egy idő óta ronda beszédeket tart.

Dicsekszik a szemleíró, hogy Bajzától mit sem fél, és mit sem remél. Ments meg isten, hogy Bajza akarná és

óhajtaná, hogy tőle féljenek. De féljen Csató két hatalmas ellenségtől, melynek boszúja kegyetlenebb, rettentőbb minden ellenségénél: ez az öntudat és a közvélemény.

Van ezen számban a szemleírónak megint egy furcsasága is, azt mondja t. i. Kunoss Természetéről, hogy mivel az mindennap javúl*hat,* reményleni *kell* tőle erőt, határozottságot és következetességet. Különös logika! Hol tanulta azt Csató, hogy a lehetség maga után kellést vonjon. Csatóban bizonyosan meg vannak az írói javúlhatás elemei, de azért kell-e javulását reményleni? Igy csak kábák fognának okoskodni. Csató nem igen szokott ily szembeszökőleg fonákúl beszélni, mi oka mostani zavarodásának? Talán mégis fél — nem «Bajzától és társaitól», hanem az ellene fordulandó közvéleménytől. A bátor nem szokta mondani, hogy ő nem fél.

Dicsekszik Csató avval is, hogy oly fegyverek, mint *petyegés* és *zsold* rajta nem fognak. Haha! édes szemleíró úr! itt kaczajt kell ütni minden embernek a kegyed szabadkozásán. Ha a petyegésre, zsoldra hallgatott volna, akkor talán elhihetének, hogy e fegyverek nem fognak; de kegyed 25 úrnak fejéhez vágta a boros kupát, és megmondotta, hogy kegyed derekabb siheder szemleírónak, mint drámaírónak Vörösmarty. Isten áldja meg kegyedet Csató úr! Ismerjük, igen jól ismerjük, s tudjuk, micsoda fegyverek hatnak elevenére. Azért pánczélozza be magát jól az igért «láncsatöréskor», mert a mi láncsáink alkalmas helyen fognak tapogatózni. Tudjuk, hol vannak az úr gyengéi.

* * *

Hármunk közűl Schedelnek jutott azon szerencse, a szemleíró által legkevesbbé szerettetni; neki, ő általa oly fontosnak tartatni, hogy harmincz számban nem kevesebbszer, mint a húsz ízben találtatnék méltónak a megtámadtatásra: gonddal levén az iránt, nehogy a megtámadottnak valamely oldala ép maradjon; ma tehát a kritikust

gyanusítja, holnap tudományos készületeit kisebbíti, holnapután az akadémiát szólítja fel: legyen tekintettel titoknoka elvesztett népszerűségére, midőn restaurálni fog. Hogy pedig ezek mellett méltányos- és részrehajlatlannak lássék, helyenként kedvező tulajdonságokat is enged megtámadottjának, de mindig csak olyakat, mikre, tudja, hogy a publikum nem sokat ád. S mindez szépen játékszínileg úgy vala intézve, hogy a türödelmes közönség nézzen, halljon és higyjen; azonban a közönségnek több esze volt, mint hogy a játékszínt valóságnak vegye, s nézett, hallott, és — azt mondta: halljuk a másik félt is . . . .

Lássuk most, mi jutott ki a társak harmadikának, *Vörösmartynak*. Ebben, úgy hivé a szemleíró, a költőt kell leginkább rontani, és pedig mindenek felett a drámait, mint ki publikumára a legközvetlenebb s azért a legélénkebb hatással van. E czikkelyünk folyamatjából tudják olvasóink, mint sürgött a Hirnök taval *Árpád ébredése* iránt elfojtani a közönség részvételét; a szemleírónak a *Marót bán*ból közlött töredék szolgáltata első alkalmat az ostromra, s annál kedvesebbet, mert ez által a közönség véleményét meg lehete előzni, azt előre már elfogulttá tenni, s így a különben tán következhető sikert már keletkezte előtt megzavarni. *Marót bán* töredékében Cs. a franczia legújabb romanticismus iszonyaival német eszmélkedést és érzelgést lát párosítva, Shakespearei emberek helyett, mint várni lehete attól, ki «a Figyelmező tanúsága szerint ez utóbbi időben Shakespearerel foglalkozott». (Vajjon Cs. is csak innen tudja, hogy V. nemcsak ez utóbbi időben, hanem legalább is tizenöt év óta folyvást űzi Shakespeare studiumát?) «Azonban úgy látszik, végtére is meg fog valósúlni, mit publikumunk már régóta sejt vagy tud, hogy t. i. V. úr, ki költészetünk eddigi kifejlettségéhez képest tagadhatatlanúl nagy az eposban és lyrában, nem több mint középszerű a drámában». (31. sz.)

Egy hét mulva Cs. bánni látszik az elégséges calculus

nélkül kiböffentett vallást, s a 33-ban, az Erdélyi dala említésénél («Kis lyány dala») oda veté, hogy az Vörösmarty *Kis lány baja* czímű dalát szépségben felülmúlja; a mi magában nem ellenkezném a fentebbi általános állítással, de hajnál fogva levén ide húzva, kézzel tapogathatólag hitelcsökkentés szándékát árul el. Nem mintha ilyes hasonlítások, æsthetikai tekintetben igen termékenyek, hasznosak és érdekesek nem lehetnének, ha kimutatásokkal járnak; hanem mert Csató, ki még eddig egy szép mű érdemlegi bonczolatával sem bizonyíta ily tárgyak körűl kritikai hivatást, itt ilyetén kimutatásokba nem ereszkedik, könnyebbnek találván, úgy mint már feljebb láttuk («*Nekem* nem tetszik») hatalom-szóval kimondani: *ez* felülmúlja *ezt*, punctum. De még egy fogását láthatják itt olvasóink a szemleírónak: Divide et vinces. Vörösmarty és Erdélyi egy vélemény, egy hit emberei, ha mindkettőt gáncsolja, részrehajlásnak magyaráztathatnék; jobb tehát az egyiket dicsérni: kit? az a körülményektől függ. Itt az ostrom alá vettek egyike állt előtte, — tehát *ezt* kelle a másikkal leültetni; mi mellett még azon titkos számítás és remény is munkálkodott: hátha vetély ébred a két társ között, hátha a dicséret méze megejti a választottat, s ezzel egy lélek nyeretik. Ugyan így teve Cs. már máskor is; b. Eötvös József és Szalay László barátok: ez gáncsoltatott, nem meggyőződésből — erre Cs. mit sem ád — hanem mert neki 24 voksa volt, midőn Csatónak 1; s midőn az így elvesztett csatáért alkalom vala a győzőt lesujtani, rajta kelle lenni, hogy egy csapással két lélek ne sértessék, sőt ha lehet, az egyik sujtva, a másik nyerve legyen, s így kettős a diadal, mely édes álmok már azért is érdekesek, mert a semmi mélyre nem képes szemlésznek emberismeret hiányát mutatják teljes negativitásában. — Egy balladája is jelent meg Vörösmartynak az Athenæumban: *Az árvizi hajós;* az «igen gyönge, azt csak tárgya nemesíti». Már itt Goethével történik az összehasonlítás! (39. sz.) Mely szép alkalom itt is egy æsthe-

tikai párhuzam vonására, ha ilyesmihez tudnánk. Átkozott nagy baj az, ha az ember mindig házvételről beszél, s egy lélek sem tudja, van-e pénzünk vagy nincs? Lehet-e az ilyennek hitele?

Sok a baja Csatónak Vörösmartyval a miatt is, hogy ez ajánlja, miképen a játékczédulán megemlíttessék, hogy a jövedelem egy része a szerzőé; s midőn egy mezőről kiszoríttatik, ügyesen és fürgén másra viszi át a harczot. Eleinte az, mi, ha valamely szívrokon, péld. Munkácsy* tenné, kétség kivül nemes őszinteség, álszeméremtől távoli valódiság, előitélettel küzdés stb. lenne: ugyanaz, mert Vörösmarty teszi, szégyen, koldulás; utóbb azonban már nem szégyen, hanem illetlen és megalacsonyitó, s végre, midőn ezen sánczaiból is kiűzetik: megmutatja, mennyire félreértett hazafiság azt követelni, hogy valaki magyar szinházba járjon, a drámairó házról-házra kéregessen a hazáért, mert, ú. mond, a haza erre tán nem is szorúlt. De ki mondta ezt? A fürgencz ön álma képeivel kergetőzik! A dolog igen egyszerű: kell-e magyar színház? Bizonyosan, mert ha egyéb okokat elhallgatunk is, német is van, mely idegen nyelvet terjeszt, s ennek megfelelőbb ellenszere nincs, mint magyar színház, a nyelv és nemzetiség meggyökereztetésének egyik hathatós eszköze. S kell-e ezt pártolni még akkor is, ha nem egészen kielégítő? Bizonyosan, mert a nélkül még nem állhat meg, mert más nemzeteknél is csak ily pártfogás és hazafiúi buzgóság szorítá ki az idegent; avagy nem emlékszik-e a szemlész még Iffland s Kotzebue korára is? Arra hogy a

* Kijegyzék egyszer a Haszn. Mul. a Rajzolatok kéregetési modorját: «Adjatok, adjatok a szegény sirónak, hat pengő forintot Rajzolat-irónak», melyet azoknak kiadója, külön változatokkal, prózában és versben, évek óta nem pirúl az egész magyar irói sereg lealázására gyakorolni. S ez nem szégyen Cs. előtt, nem lealacsonyító, *sőt nem is illetlen!* De szégyelli az, kinek arczbőre nem kéreg, szégyelli a helyett, kit illet, s szégyelli, hogy ezzel talán ugyanazon rendhez is számláltatik.

legmulattatóbb helyeket keressük, a legállatibb nép, a legutolsó lator is elég: hogy a gyenge csemetét kezdetben magasabb részvét melegével tápláljuk, nemesb kebel kívántatik, melynek keserű a mulatság, hol nemzetisége veszélyeztetik, s örvendetes minden sugár, melyben annak haladása csillámlik fel. Ez az, mit követelünk; s ily emberek azok, kiket elfajult, bálványimádó honfiak ellenébe akarunk állítani, s azok nélkül — bizonyosak lehetünk benne — enyészet várna minden nemzeti életnyilatkozásra. Mert mikor leszen az, míg a kezdet, a messze haladt külfölddel kiállhassa a hasonlítást? Ennek s amannak fejedelmi birtokai vannak, de minden józan többre becsűl azoknál egy talpalatnyi földet, mely sajátja, mely fáradozásaiért neki gyümölcsöz. S ez szellemi dolgokban ne így legyen-e? Miért nem hagyák el az újabb Európa népei a szebb s már kimívelt görögért és rómaiért nyelveiket? Miért nem mentek által a század előtt is még darabos német nyelv írói a simább s míveltebb olasz és franczia igájába? Mert önérzetük tiltá megsemmisűlni azért, hogy idegenben találják fel azt, minek szikráit keblökben érezék. Ez azon önfentartás philosophiája, melyet, ha nem volna, támasztani s terjeszteni kell, s mely nélkül, akármint bölcselkedünk, a Hirnök is csak német-ujsággá válhatnék — mily haszonnal gazdájára, nem ide tartozik. De hogy a soha elégszer nem ismételhetőktől visszatérjünk: tegyen a színigazgatóság mindent, mi tehetségében áll, legkisebb hazafiúi elnézésre sem tartva számot; ellenben járúljon a m. közönség is minden kezdettel összekapcsolt bajok és hiányok meggondolása által mérsékelt követelésekkel a színigazgatóság ügyekezeteihez: s kétséget nem szenved, hogy szilárd igyekezet egyfelől, a buzgó részvét más részről, megközelítendik azon czélt, mely egyoldalú törekedéssel most alig kivihető. Mi az eredeti kérdést illeti, melytől Csató Bodónésága miatt kelle eltérnünk, az senki előtt sem oly nyomós, mint az előtt, ki általa egy fényes diadalt gondola nyerhetni. Mert az egész ujításról

csak azt mondhatni: Ha nem használ, nem árt. Az elsőt holta napjáig sem fogja a szemlész megmutathatni, ha csak minden színházjárót külön vallatásra nem fog; valamint azt sem, hogy az efféle egyszerű jelentés az írónak kisebbségére válik, hanemha azt tudná feldönthetetlen okokkal kivívni, hogy illendőbb a pénzt szép titokban zsebbe dugni, mint maga idejében kimondani: Uraim s asszonyaim! én egy színművet írtam; ha pénzetekkel egyszersmind a színköltőt is serkenteni, fentartani akarjátok, jertek most! Cs. azt írja ugyan (55. sz.), hogy Vörösmarty példája felsült, miért, nem tudjuk, de azt nehéz leszen megmutatni, vajjon nem azért voltak-e *Marót bán*nak másodszor több nézői a *Gyász vitézek*nél, mert a figyelmes műbarát a jelentésből tudta, hogy a jövedelemből a szerző is lát némi jutalmat?

Nem tetszenek Csatónak V. elmélkedései a felekezetről is, az neki elmefuttatás, kuszált, rendetlen beszéd . . . mi meglehet, csak vigyázóbban bánt volna Csató a dologgal. Hanem fogja magát, s neki, úgymond, e részben egy saját katechismusa van; s mi az? csekély változtatással s hiányosban ugyanaz, mit V. a felekezet meghatározásában mond, sőt még arra is megtanít, ha spanyolok volnánk, melyik pártot kellene vagy nem kellene követnünk . . . mert végül annyira elkeveredik, hogy teljességgel nem tud hova lenni. Azonban itt legalább nem tagadá meg eredeti hitét, s nem állott azon képmutatók, vagy balgák sorába, kik «harag és párt nélküli» lapjaikban, magokra s jelszavokra a legkeserűbb satirát írták: sőt katechismusa előadásával az e részbeni felvilágosodást még segítette is.

S íme ezekből állanak hármunk személyei ellen a panaszok, vádak, kifogások — s az alaptalan állítások, félremagyarázások, elcsavarások, mint itt szép rendben tisztelt olvasóink elébe terjesztettük. — Vessünk már most egy pillanatot azon módra, melyet a Szemle az Athenæum- s Figyelmezővel bánásban követ.

Az elsőt illetőleg, kétség kivül feltűnt minden figyelmes olvasónak az a hidegség, az a szeretetlenség, melylyel róla Cs. szól. Kérjük azokat, kik ráérnek, fussanak végig az Athenæumot tárgyazó szakaszok során, hogy lássák, vajjon nem teszi-e ezeknek nyolez tizedét a kiadókkal való személyes kapczáskodás, apróságokkal bibelődés, mely nem a folyóirat, s nem a czikkely ismertetésére szolgál, hanem inkább, megfordítva, alkalmúl, a kiadókat a közvéleményben lealázni. S e helyeket, föntebbiekben, úgy hiszszük, eléggé megvilágosítottuk. A mi fenmarad, a két tized, hű bemutatása-e a tartalomnak, vagy csak felszámlálása a nagyobb vagy érdekesb czikkelyeknek? Nem; de midőn a Cs. hidegségével nem gondolunk, e szántszándékos reticentiáért, mely szerint gyakran 7, 8 czikkely közül csak egy említtetik, mintha folyóiratunk csupa fehér lapokból állana, a publicus lelkiismeretesség e teljes hiányaért, e kézzelfogható részrehajlásért, a kiszámolt igazságtalanságért joggal vádolhatjuk őt minden méltányosan gondolkodó előtt. Ő erre előálland, s a részint csak czímnél fogva említett, részint kifogásokkal, részint néhány javaló szó s kiírt sorral bemutatott eredeti czikkelyekre fog hivatkozni; de mi — előre bocsátván, hogy az Athenæum tartalmának ez évben is nem kevesebb mint felét teszik az eredeti közlemények — szerénység sérelme nélkül merjük állítani, hogy az általunk közlött fordított és kivont czikkelyek öszvessége tartalmi érdek és kidolgozás alaposságára nézve bizonyosan felér a bár középszerűt meghaladó eredetiséggel; hogy tehát ezeknek fordítás ürügye alatti mellőzése nem egyéb, mint egy vastag fogás lapjaink becsét általa legalább felényire szállítani le. A mi véleményünk szerint, melyben bizonyosan osztozni fog minden józan, az választja el bármely, akár tudományos, akár szépliteraturai lap becsét, ha amaz minél több új eszmét s ismeretet terjeszt, ez minél nemesb szellem-gyümölcsökkel képzi és gyönyörködteti olvasóit; s az eredetiség, mely azon kivül tudományos tárgyak

körül folyóirati czikkelyekben többnyire összeállítás is előadási szokott lenni, mindig csak második szempont, mely a lap érdemét határozza. Hogy így azon többi közt igen kisded számú olvasókra nézve történhetik néha, miképen kénytelenek valamely czikkelyt, mint talán ismertet, olvasatlan hagyni, nem változtat a dolgon; mert hátha e helyett egy oly eredeti állana, melyet ugyanazon olvasó ismét tárgyánál fogva mellőzött volna el. Mindenesetre nemcsak elég, de sok, ha vegyes tárgyú lap vegyes olvasói közül kiki tán két-harmadot lel ínyére valót; s ekkor aztán egyre megy ki, tárgyánál vagy ismeretes voltánál fogva lőn-e egy vagy más czikk elmellőzve. Nem hozzuk fel példáúl a külföldi időszaki sajtót, nem említjük, hogy az angol évnegyedi s heti folyóiratok legnagyobb része kivonatokat, s pedig legnagyobb részt angol, tehát ott köz kézen forgó munkákból ad kivonatokat, hogy a franczia s olasz havi s heti munkák legalább felényire kivonatokat, s a német tartalmasb folyóiratok nagy része is fordításokat és kivonatokat ad; — de azon észrevételt csakugyan nem hallgathatjuk el, hogy a folyóiratok, kivált a napi s hetiek, nem annyira tárházai akarnak lenni új fölfedezéseknek, mint — külön rendeltetésökhöz képest terjesztői az újnak, a gyümölcsözhetőnek, az érdekesnek, tudni méltónak. S ha ez áll, s ha még azon kivül geographiai fekvésünk, tudományos eszközeink s készületeinkre, főkép pedig a magyarúl írók helyheztetésére tekintünk, valljuk meg: ezen eredetiség-hajhászásban valami kis meggondolatlanság, számolás nélküli mohóság s a gőg azon neme rejtezik, melyet szegénységi gőgnek lehetne nevezni. Ne higyje senki, hogy ezeket mentségűl hozzuk fel; erre akkor szorulnánk, ha az Athenæum kéziratok szűkének hírében állana; de minekutána ellenkező esetben vagyunk, s gyakran visszautasítunk eredeti közleményeket — (s lehet, hogy nem barátink száma egy részt az ez által sértett írókból áll) — elhihetik olvasóink, hogy csak meggyőződésünket akartuk ez által kifejezni, valamint azt is,

hogy gyengébb eredetiekben sem tagadjuk a felvételt, ha azt tárgy vagy korszerűség ajánlják . . . .

III.

JEGYZETEK CSATÓ ÖNÖNVÉDELMÉRE.

A hírlapok olvasói láthaták, micsoda rángatózásokon mentek át felszólalásunk óta azon jó urak, kik ellenünk minden igaz ok nélkül fellázadtak. Maga a tudós szemleíró, a «petyegő» czímre már tűzbe jött, s ez egy szó ellen egy egész kis értekezést irt. Azóta pedig, hogy a fegyver jobban elevenét érte, a legnevetségesb ábrázattal, egy felől magát mérsékelve, más felől neki tüzesedve, folyvást a híres urbanitás és durvaságok között habozik, elannyira, hogy ha valaki ezen szomorú állapotjában hirtelen megkérdené, mit itél magáról, aligha hajba nem kapna saját fejével is. S ezt lehetne ezután urbanitásnak nevezni.

De igazán, uraim, mi ismerjük ezen Csatót: ő már oda van; szóljunk róla, mint a ki nincs többé. Ő nem több már, mint egy galvanizált béka, még szökik, rúg, rángatózik; még teszi, a mit életében tett: de ez idegeinek legvégső játéka; tengert vagy egy csepp vizet adjatok neki: ő úszni nem fog többé. Ki nem ismerte a könnyű, csínos írót? az mind inkább elnehézkesedik. Ki nem az elmést? az hanyatlani kezd. Ki nem a józan gondolkozót? az oda van. E felett öntudatlanságában magát ellenmondásokkal veri, vallást tesz, melyet maga nem hisz, vallást, melyet senki nem ért. Még megvannak szokott formái beszédeinek, meg az üres vázolat, de nincs gondolatja, melylyel azt betöltse, nincs lelke, melylyel föléleszsze.

Nézzük az Áthenæum szerkesztőinek charakteristikáját (Hirn. 71. sz.) «Bajza — úgymond Csató — lassú, de nyomósan gondolkodó fő; éles, de nem feltaláló ész; szűk s már kiapadt phantasia. Stylusa velős, tiszta, férfias,

hatalmas.» Mindenek előtt, lehet-e valakinek stylusa «velős, férfias, hatalmas» — megfelelő tartalom nélkül, s különösen akkor, midőn a nyomósan gondolkozó fővel s éles észszel párosúl? s mi következnék mindezekből? nem az-e, hogy a lassú, de nyomósan gondolkozó fő, s éles ész, behat a történetek szellemébe s azoknak ha csak egy szakaszát is, velős, tiszta, férfias, hatalmas stílusával felékesítve példányúl fogja egykor előállíthatni? Nem hasonlót lehet-e várni tőle az aesthetikában, leginkább a kritikában? S mégis a Kritikai Lapokban a nyomósan gondolkozó, az éles eszű Bajzának munkái legsilányabbak, míg a többi alaposnak állíttatik! De honnan tűnik ki hát, hogy Bajza csakugyan nyomósan gondolkozó fő s éles ész? mi a bizonyítmány? «Három dal s egy vígjáték fordítása németből!» S most beszéljen valaki Csatóval, most higyjen valaki Csatónak, ha ember a talpán.

«Schedel ügyes, sima stylista, encyklopædiai ismeretei által folyóirat és hirlapirásra különösen alkalmas. Mint akademikus ügyes és munkás. A tudománynak s literaturának, mint encyklopædista használható.» Mi hát a panasz ellene? — «Megbukott versiró»! Kereste-e Schedel valaha ezt a dicsőséget? S nem gyárt-e minden író fiatal korában néhány verset? S nem nyomorú, nem élhetetlen had-e az, mely ellenségeit ily fiatalkori apróságokkal, Schedelt örökké csak a *Haramják* fordításával véli leverhetni, oly hitvány vádakkal, melyek azóta már százszor meg vannak czáfolva.

Vörösmarty charakteristikájáról alig van mit szólani; ő Cs. szerint semmi egyéb, mint versíró, ő csak középszerű költő, vagy épen nem is költő: mert

«Mediocribus esse poetis
Non di, non homines, non concessere columnæ.

De kinek higyjen az ember? Csatónak-e de dato 16 april, vagy Csatónak de dato 3 septembris? Az áprilisi Csató (Hirn. 81. sz.) még tagadhatlanúl nagy költőnek

vallja Vörösmartyt lyrában és eposban; a szeptemberi Csató már középszerűnek, azaz semminek. Úr isten! ne vígy kisértetbe! ez az ember 13 év előtt új vallási, öt év előtt új politikai, s most alig 6 hónap előtt új æsthetikai hitet veve fel, s azt követeli, hogy neki minden okadás nélkül is higyjenek; szilárd megállapodásról beszél, s mostani nézeteivel akar élni és halni: credat judæus.... vagy oly közelnek véli halálát? — De «Vörösmarty e felett még minden szorosan vett tudományban tudatlan, prózája rossz, darabos, póri.» Csató, a ki mindenes a tudományokban, csak ily lenézve szólhata másokról; de Csató, kinek legkisebb erejébe sem kerűl véleményeit megváltoztatni, meglehet, hogy ezen adatot is fölemészti s mással cseréli be. S ezen fölül Vörösmarty verseiben nem *szorosan vett tudományt* fognak keresni olvasói, mert tudtunkra nem didactikus költő; de bezzeg, ha majd Csató Szemléjében s munkáiban keresnek tudományt, vagy annak csak egy sugarát, keresnek elvet, mely egy szemfordulás alatt háromszor meg nem tagadtatnék, s mindebből semmit nem találnak: ez már gonosz szüret lesz a tudós Csatónak.

Legáltalánosabb s legszegényebb vád ellenünk, hogy pártosak vagyunk: Bajza mint czimbora, Schedel mint kritikus, s e felett pletykák és rágalmak nagymestere, Vörösmarty pártos és szájas; oly vádak, melyekkel egy tátott száju, hülye közönséget el lehetné bolondítani; de szóljunk tisztelettel a magyar közönségről. A magyar közönség látta, hogy a harag és párt nélküli urak s mindazon képmutató sereg, mely pártok ellen zajog, részrehajlással, nyilvános garázdasággal épen úgy, mint alattomos áskálódással a legszemtelenebbűl bitorkodott, s e szép mesterséget csaknem ez óráig űzi. A magyar közönség ismeri az ő embereit. Ez emberek teli torokkal hirdetik, hogy igazat, valót árulnak. S mit kapott a jámbor vevő az igaz és való fejében? Mit egyebet, mint ezen jó uraknak alacsony szenvedélyeit, kajánkodást, otromba-

ságokat? Mit egyebet, mint minden igaz érdemen elkövetett dúlást, gázolódást s a legéretlenebb fecsegéseket, melyek valaha nyomtatva voltak; egyfelől farkast és rókát birkabőrben, másfelől valóságos semmit czifra borítékban? S az ily kereskedők akarják, hogy hitelök legyen?! S a szemleíró? Úr isten! hisz ez az ember egykor nem tuda egyebet mondani V. felekezetekről írt czikkelyére, mint hogy az elmefuttatás s összefüggés nélküli beszéd, s hogy neki a pártról saját katechismusa van. Sőt e katechismusnak — mennyire zavaros fogalmai engedék — még alkalmazás által példáit is mutatá: s most e katechéta megtagadja ön katechismusát, ismét pártok, pártosok ellen beszél, ő ki nem is ellenpárt többé, hanem világos ellenség, barátja mindennek, mi a jobb ügy ellen fegyverűl szolgálhat.

«Vörösmarty ezen kivül egy felsőbb akarat eszköze.» Eszköze-e vagy nem, arról szóljon más; de mi a felsőbb akaratot illeti, az való. V. ismer egy felsőbb akaratot, melyet minden egyenlő társaságban élő embernek tisztelni kell, s e felsőbb akarat a többség. S ezen felsőbb akaratnak V. azért hódol, mert sem gőg, sem álszemérem nem teszi képessé, hogy magát vagy jobbnak vagy roszszabbnak gondolja egyes embereknél, becsületes s hozzá épen oly hű mint igazságos társainál. Elhiszszük, ha Bajza Csatóért — ki a Tudománytár redactiója melletti késedelem által mindenek bizodalmát elveszté — per fas et nefas czimborál, ha Schedel miatta cseleket sző, Vörösmarty érte szájaskodik: akkor se baj, akkor mi a legigazságosabb emberek, a legbuzgóbb, hévkeblű barátok vagyunk, akkor Csató — legalább az örvendetes pillanat első hevében — háladatos, örökös (!) barátunk, tisztelőnk. De épen itt a bökkenő! mi Csatót elhagytuk: mert maga elhagyta magát; mert sem igazságosan, sem siker reményével nem volt pártolható; mert egyetlen barátjával, ki 33 közül rászavazott, négyen maradtunk volna s mert — a mi fő dolog — alkalmasb ember volt előttünk,

ki meg is választaték. Sajnos, hogy ezen választás Csatót bujdosóvá tette. Ő már akkor be volt hálózva, egyfelől felföldi remények kecsegteték, másfelől magaviselete rontá le hitelét; mi vala természetesb, mint hogy megbukjék, s Orosz-kézre jusson? Most ő bennünket dictatorsággal vádol! s mit kiván tőlünk? «Minden íróra kivétel nélkül, igazságosan és részrehajlatlanúl kiterjeszkedő: de méltányos és kimélő, tisztességes hangon szóló kritikát.» Kritikát? De honnan az istenért? hiszen Vörösmarty mit sem tud, Bajza birálatai a Kritikai Lapokban a legsilányabbak, és Schedel csak ügyes protocollista s más semmi. S Csató kritikát vár tőlünk? Hát mégis érhetnének valamit kritikáink? Hiszen édes úr, ez önnek characteristikái szerint lehetetlen! — De még sem egészen: nekünk Csatóval kell vala szövetkeznünk, Csatóra hallgatnunk, s azonnal csoda történik; a világ hallatlan jó kritikákat fog olvasni, s a mellett kiméleteseket, az épen oly igazságos, mint tudós Csatónak tollából (ki pöki az írókat, fellázadt parasztoknak nevezi, felkiált: Hazudsz! stb.)

S most halljuk Csató vallomását. Ő ezelőtt 16 évvel a vallás dolgában tévelygő, hitetlen volt; de ezen tévelygése csak három évig tartott; mert azután megtért, még pedig irásban. A török erre azt mondaná: az isten nagy! De mi közünk nekünk Csató vallásához? mi azt hiszszük a vallásról, hogy azt a képmutató a piaczon árulja, a vakbuzgó szellemi s testi fegyverrel terjeszti, az igazhivő pedig kebele legbelsőbb rejtekében, mint kincset, őrizi, nem dicsekedve senki előtt, nem háborítva senkinek nyugalmát, s megelégedve, hogy általa önlelkének nyugalmat szerezhet. S ez utóbbi vallás, helyes vagy helytelen, csak hívének használ vagy árt; senki a világon miatta sem testben, sem lélekben meg nem károsodik. S nem is tartozik köz ügyelet alá, míg tettekbe nem megy át, míg a fennálló rendet nem zavarja. — S ki kelt ki Csató ellen, míg vallásáról hallgata? ki kérdezte őt, mit hitt ezelőtt

16 évvel? De Cs. róni kezde másokat vallástalanságért, dicsekszik ön vallásosságával, s legyen hibája képmutatás vagy vakbuzgalom, terhére van s botránkozására embertársainak, s ez — ha nem visszatorlást — megrovást legalább is érdemel.

S politikai vallása? ezen csak mosolyogni lehet. Ő ezelőtt öt évvel a *Hitel* és *Stadium* írójával tartott. Nem szólunk a Hitelről, az régiebb: de a Stadium alig mult öt éve, hogy megjelent (1833.) s Csató már öt egész év előtt (tehát rögtön) hitte és vallotta mindazon nagytekintetű, országos s a legnagyobb meggondolást érdemlő dolgokat, mik a nevezett könyvben foglaltatnak, s a könyv jóformán meg sem hűlt kezében, midőn ugyanazokat már nem hitte, nem vallotta. Ez tehát egy kis politikai láz volt, egy kis roham (paroxismus), mely Csatót tetőtől talpig megrázta, mely rajta általment, mint egy jóltevő betegség, minek multával még egészségesbek leszünk, mint azelőtt. De mi gyógyította ki Csatót ezen nyavalyából? Homoeopathia? Allopathia! Prisznicz? korán sem, uraim. «Dologismeret és tapasztalás.» A dologismeretet nem akarjuk kétségbe hozni, az hihetőleg igen jóféle, mert — mint eddig láttuk — Csatót minden változásaiban híven elkiséri. Ezen dologismeret oly különös dologismeret, melyből kényünk szerint mindent csinálhatunk. Jók-e Széchenyi tervei? Csató dologismerete azt mondja: igen. Nem jók-e Széchenyi tervei? A dologismeret azt feleli: nem. Ez a dologismeret mindenre megfelel. Ezen dologismerettel jövendőt lehet mondatni, mint a kabát gombjaival: menjek, ne menjek, s aztán menjünk-e vagy ne, azt az utolsó gomb határozza el. — De Csatót a tapasztalás térítette meg. Öt év alatti tapasztalás! S mi vala ez? hogy Csató egy bécsi magyar hirlap reményének fejében lemondott a Tudománytár szerkesztéséről, s hogy nagyobb részint ezen bizonytalan helyzeteért s késedelmes redactorságáért s mert egy érdemesbbel jött ütközésbe, m. akadémiai levéltárnokká meg nem választatott, hogy a kere-

sett hirlaptól is elesett, szóval: két szék között pad alatt maradván, a Hírnök horgára került. *S ez az a híres öt évi tapasztalás,* melyből következik, hogy az alkotmányt nem kell *beoltással* javitani, mint egy jófajú élőfát, hanem *foltozgatni, simítgatni* (tán vasalás által) mint egy rongyos ruhát, s hogy ezen szabómesterség a hazát virágzásban fogja fentartani. S miután Csató ezen nevezetes vallomását bevégezte, a juristáknak, jurátusoknak fordúl, hogy ezeknek hihetőleg tanításai nem fognak tetszeni. Ebben már igaza lehet. Ifjaink szivesen fognak egy beoltott vén fát tiszteletből s az oltovány gyümölcsözésének fejében ápolni, de a kifoltozott kabát nem ínyök szerint való. Ők új ruhát szeretnek. S az zsidókézre kerül, mielőtt folt érné. Ebben nekik már jó ízlésük van. S Csató és Orosz kénytelenek lesznek toldott-foldott alkotmányokat magokra ölteni s világ csodájára, ha nem csúfjára, benne pompáskodni. De Csató végre egyikünknek írására hivatkozik, mint lehet következetlenség nélkül elveket s nézeteket változtatni. Igaz! de az nincs mondva, hogy egészen megváltozzunk, hogy olyanok legyünk, mint a kifordított bunda, mely így meleg, amúgy hideg ellen szolgál. S az embereknél legalább is megkivánjuk, hogy elvek s nézeteik megváltoztatására nyomós okaik, vagy legalább idejök legyen. De a ki «Figaro itt, Figaro ott» majd ide, majd oda csap, mint valami Szél Pál, az bizony nem veheti rossz néven, ha egy kissé kételkednek benne. S hogyan bujik ki ezen édes úr végre is a bajból? «Nekünk, úgymond, vallási elvünk: tagadás, politikai hazánk: Utópia.» S ha most valaki e szép mondatot megfordítván, így szólna: Csatónak vallási elve *semmi,* politikai hazája: *ubi bene?* De hagyjunk fel ezen haszontalanságokkal: életünk, s tetteink a legcsalhatlanabb bizonyítvány lesz, mint hivénk s mint szolgáltuk a hazát, Utópiát, ha Csatónak úgy tetszik, s ő a magáét.

Arra, hogy «ő kínjában tanít» stb. nincs Csatónak felelete, hanem Orosz kel ki mellette egy kereszt alatt.

S itt megálljunk, uraim, itt önöknek egy embert mutatunk be, kiről lapjainkban még kevés szó vala, kinek neve a magyar nyelvben jobbára csak kis betűvel vala ismeretes, ki eddig inkább mint német literator ragyogott, ki, mert róla sokáig hallgattak, azt hivé, hogy az nem megvetésből van, s felfuvalkodék és szóla, mint egy elhagyott oraculum, melyben a kiköltözött istenek helyett baglyok szállának meg. S jóslatokat, itéleteket kezde huhogni világ rémségére. S vele huhogának az éjnek fiai, és setét kezde lenni a magyar hazában — a ki... de mit szóljunk többet? — kinek fejét csak imént egy fiatal erejű kar a Társalkodó lapjain laposra verte, úgy hogy nem rosszúl hasonlék egy régi krajczárhoz, melynek belsejében a pór aranyat keresett, de nem talált, és végre porba veté — íme ezen úr a híres Hirnök mindenható szerkesztője! S egy ilyen ember által hagyja magát Csató galvanizáltatni, s heringeket eszik s Kritikai Lapokat, (s borzasztó mondani!) haramjákat iszik rá! (Hirn. 71. sz.) S mindezen gyönyörű eledeleket Orosz nyújtja neki, a lelkiképen laposra vert Orosz, hogy annál inkább rugódozzék, hogy nekünk gáncsot vessen. Nem mulatságos látomány-e ez, ha oly sajnálatra méltó nem volna? De csak rajta uraim: tápláljátok heringgel, galvanizáljátok egymást s rugódozzatok: eddig kevesen ismertek, most ismerni fognak, s ez minden, a mit mi kivántunk.

A Hirnök 73. 74. és 75. számaiban folytatja a megszorúlt szemleiró a maga védelmeit: kapkod jobbra és balra, hogy maga körül a halálosan égető üszköket eloltbassa, de hijába! minden vergődései azt mutatják, hogy eddigi fürgesége oda van. A könnyű, a mulattató író egyszerre nehézkes, úntató, régi tulajdonaiból semmi sem maradt meg, mint a kifogyhatatlan petyegés s most csak a szóözönben találja menedékét. Szedjük ki egyenkint e szóáradatból azt, a mi dolog, a mire még szólnunk kell, kisérjük nyomról-nyomra ezen literaturai ugróczot, míg tánczmezejéről önmaga egészen ki nem szoritja magát.

A Szemle a Kritikai Lapokból Bajzának ezen állítását idézi: «Kinek milyen személyes charaktere van, az nem tartozik a literatúra körébe.» Ezen szavakat és azt, hogy ő (a szemleíró) legújabban a Figyelmezőben személyesen charakterizáltatott, következetlenségbe akarja hozni. De mint néhányszor mondánk, Csatónak a különböztetés nem erős oldala, most pedig kergetett és vízbe halóként mindenhez kapkodó állapotjában mi csoda, ha mindent még inkább összezavar? ő nem bírta megkülönböztetni azon esetet, midőn Bajza 1836-ban a fenn idézett szavakat Munkácsynak felelte, a maga mostani bajától. Munkácsy t. i. 1836-ban Bajzának birálatában a Rajzolatok kritikai töredékei felett, személyes charaktere feszegetését vélte találhatni; mire Bajza azt felelé, hogy Munkácsy ez iránt téved, mert neki (Bajzának) személyes charakter nem szokott irásai (értsd kritikai írásai) tárgya lenni. Hogy itt csak kritikai írásokat lehet és kell érteni, igen természetes és kétségbe nem vonható, mert hogy a személyes charakteristika minden írás köréből kirekesztve legyen, ily valamit csak bohó mondhatna. Csató mostani dolga ide semmikép sem alkalmazható, mert kritika és polemia közt igen nagy a különbség, mit bár soha ne zavarnánk össze. Midőn munkát birálunk — mint Bajza a kritikai töredékeket — ott csak munkáról, nem pedig személyes charakterről lehet szó: de polemiai írásban — milyen a jelen, köztünk és Csató között — a határok sokkal szélesebbek. S itt, ha a dolog természete nem is, maga a kihivás gyakran szabadságot és jogot ad személyről, charakterről szólni, mennyiben azokból következmény igen jól vonathatik az ellenfél írásaira; itt sokra van szükség és szabadság, mire a kritikában nincs. Jól tudjuk, hogy ezen magyarázatra Csató megint fog szószátyárkodni, de baj-e az? ki tilthatja meg a vándor fecskének, hogy ideigleni fészkében a házfedél alatt gazdája mulatságára ne csicseregjen? Mi nehezen fogtunk volna Csató személyes charakteristikájára lebocsátkozni, ha

Csató ezt előbb már nem kezdi velünk, helyen, időn kivül és arra semmi tettünk által fel nem jogosítva. Az elv áll, hogy a személyes charakter nem tartozik a kritikai literatúra körébe; s ha mi Csató elbeszéléseit fognók birálni, bizonyossá teszszük, személyes charakteréről ott szó nem leszen; de e polemiai szóváltások között, annyiszor és ott, hol és mennyiszer csak szükség. Így tehát az, kit Csató a három között legeszesebbnek tart (oh a czukor édes hízelgő!) következetes marad magával. De egyéb iránt is az még inkább megbocsátható következetlenség, melynek születésére évek kellettek; mit mond azonban a szemleíró olyan emberre, ki ma fehérnek állítja azt, mit tegnap feketének hirdetett?

Azt mondja Csató, hogy ő «a mi pártos szövetségünknek részvevő és munkás tagja nem volt; ő ezen rákenés ellen protestál, hogy ő annak elveit a literaturára nézve mindig veszedelmesnek tartotta; hogy az volt, a mi mindenkori panaszunk és fennakadásunk ő ellene, hogy nem akar pártunkhoz tartozni, nem imád minket, nem keresi meghittségünket, hanem független itéletű író és akademikus akart lenni mindig, mindenkor; hogy a Hirnök morális és nem pénzbeli méltánylása oly erős köteléket fűzött közötte, s a Hirnök tulajdonos-kiadója között, miszerint ő teljes biztos és bizonyos leve benne, hogy míg kezét bírja, s a Hirnök élni fog, neki e laphozi viszonyai változni nem fognak.»

Ezeket Csató rég beszélgeti és világ végéig fogná; azért hogy már egyszer világosságra hozzuk, miként állanak a dolgok, s ezen lelkismeretlen mende-mondáknak végét szakaszszuk, oly fegyverhez kell nyúlnunk, mely ellen többé ne legyen egyéb menedék a velőtlen szajkóságnál. Csatónak van mintegy kilencz-tíz saját kezével írt levele egyikünkhez, melyben ez az állhatatlanságban állandó úri ember elég világosan kibeszéli magát az akadémiai pártról, Kritikai Lapokról, Zsoldról, Hirnökről, Szemléről, Oroszról. Felszólítjuk ezennel Csatót, nyilatkozzék közön-

ség előtt, meri-e ezen társunkat, kihez említett leveleit írá, arra felhatalmazni, hogy leveleiből hív és hitelesített másolatban a közöttünk fönforgó kérdésekre tartozókat közölhesse? Nincs senki is, ki egyszer másszor ne írjon meghitt emberéhez, vagy barátjához oly dolgot, mit nem szeretne nyilvánossá tenni, s magányos levelek általában csak azokhoz vannak szánva, kikhez irattak s azokat irójok engedelme nélkül közzétenni nem fogja az, kinek charaktere és szíve van. Mi is tiszteljük a privát nyilatkozások szentségét, ugyanazért előbb felhatalmazásra szólítjuk fel Csatót. Ő azok után, mikre eddig vetemedett, érdemli ezen büntetést és a magyar literaturának is szüksége van arra, hogy lelkiösmeretlen írói nyilvánosan megszégyeníttessenek, s levegője, mely idő óta charakterveszélyes kezd lenni, megtisztíttassék.

Csató nevetségesnek találja azt, hogy őt Schedel 1834. akadémiai rendes tagúl ajánlotta a philosophiai osztályban; ő pirúlt volna a Schellingek és Cousinek helyén, úgymond, ülni. Meg kell vallanunk, mert igaz, hogy mi mind hárman és velünk többen is, akartuk Csatót megválasztani rendes taggá a philosophiai osztályban; de Schellinget és Cousint, mint ő gondolja, soha sem akartunk belőle csinálni, mert tudtuk, nem minden fából válhatik Mercurius, jól tudtuk, hogy ha Csatót Schelling és Cousin helyére ültetnők is, ő nem lenne Schelling és Cousin, hanem csak Csató, az az olyan ember, kinek az akadémia akkori körülményei között hasznát veheti, és kiből szépen indúlt elméjénél fogva, ha Aristoteles és Kant nem is, legalább egy philosophiai compilator válhatik, ki szinte tehet hasznot, mert ma sincs a hazában tudósokban oly nagy választás, négy év előtt pedig még kisebb volt. Most már természetesen ez az egész Csatói választás magunk előtt is nevetségesnek látszik, s tudja-e Csató miért? önmaga is ki fogja azt találni: azért, mert nyolcz hónap óta Hirnöki Szemlét ír. Ez a Hirnöki Szemle megfejt mindent. Minden héten, midőn Csató Szemléjét

megírta, úgy képzelje azt, mintha egypár ásónyival mindannyiszor mélyebbre ásta volna saját jó neve, híre, reputatiója sírját, s bizonyossá teszszük, hogy közel van a nap, melyben mindezeket feltámaszthatás reménye, s egyetlen szánakozó köny nélkül eltemetendi. Ezen Szemle taníta bennünket arra, hogy az elvnélküli lelkiösmeretlen köpönyegforgatók sorába tartozik, kiknek sem itéletökhöz, sem állhatatosságokhoz nincs mit bízni. Ezen Szemlében oly mezőkön mutogatta magát, hol őt nem ismertük, nem ismerhettük; itt láttuk, hogy ő sok dolgokból tud valamicskét, de semmit alaposan nem, és azt a valamicskét sem jól. Ezen Szemle bizonyítá be, és pedig kétségbe nem vonható világossággal, hogy ő még logikusnak is gyenge, következőleg, hogy őt tagúl választani valóságos gúny lett volna a philosophiára. Nem ismertük az embert, de örvendünk, hogy magát ily jól megismerteti, s örvendünk, hogy a vak sors tőle megszabadíta.

Az, a mint Csató a Kritikai Lapok alapítóit és iróit találgatja, igen mulatságos volt a Kritikai Lapok kiadójának, ki természetesen a dolgokat legjobban tudhatja. Csató szerint tehát a Kritikai Lapok alapítói négyen voltak: Bajza, Schedel, Stettner és Vörösmarty, és miért? halljuk azt, hogy magunkat Csatón mulathassuk. Azért, mert Kazinczy egyik Bajzához írt levelében (mely a Krit. Lapok II. füzetében van kiadva,) egy «kis körről beszél, mely mindenben minden akar lenni» s Bajza az erre adott válaszban azt mondja: hogy midőn Kazinczy a kis körről beszél, Stettnert, Schedelt és Bajzát érti. S íme ebből kell azután a Csatói, mindent kikurkászó logika szerint annak következni, hogy a Kritikai Lapokat Stettner, Schedel, Bajza és még Vörösmarty is (kiről itt szó sem volt) alapíták. De hát honnan bizonyodik be az, hogy Kazinczy a kis kör személyeit találgatván, jól tapogatózik? és hogy Kazinczy, ki magát akkor megbántott résznek is érzette, a Kritikai Lapok titkaiból valamit tudott? Midőn Csató Bajzának Kazinczyhoz írt válaszából következést

vont, miért nem tette magának ezen kérdést is: mi annak oka, hogy Bajza Stettnert, Schedelt és magát véli a Kazinczy által értetteknek? Ha itt, szokása szerint, ismét el nem szeleskedte volna a dolgot, fölületes itéletével is kitalálhatta volna, hogy Bajza csak azt világosítja, mit Kazinczy levelében talált és hogy a levélben mást nem találhatott, csak a mi benne volt; és hogy a Stettner, Schedel és maga neveit, kikre Kazinczy czélzott, nem cserélhette föl, például Kisfaludy K., Kölcsey és Vitkovics neveikkel, kikre nem czélzott. Hiszen épen az a kérdés: Kazinczy jól czélzott-e, midőn Stettnert, Schedelt és Bajzát érti; Csató pedig ezeket bizonyosak gyanánt veszi, s abból akar valamit megmutatni, a mi még maga is megmutatást vár. Ime tisztelt olvasó, elhiszed már, hogy ebből a Csatóból soha Schelling és Cousin nem válhatott volna, s elhiszed azt is, hogy nem Csató volt az, ki a puskaport feltalálta. — A másik okoskodás pedig, mely szerint per inductionem a Kritikai Lapok mind alapítóit, mind íróit ki akarná találni, csupán csak stylus-hasonlatosságon épűl! De mi van a világon ennél bizonytalanabb, kivált akkor, midőn az író rejtezni akar, midőn mindent elkövet, hogy meg ne ismerjék. Ki szépen és jól tud írni, tud nem szépen és nem jól is, mihelyt akar, s meddig az ember azon pontra vergődött, hogy szépen és jól tudjon írni, addig a stylus sok fokain kellett keresztülmennie, s ezen fokokat megismernie, s az ilyen mindig meg fogja tudni tagadni a maga stylusi sajátságait, valahányszor akarja; hogy pedig a Kritikai Lapokban ügyes stylisták vannak, ezt, ha Csató tagadni fogja, ismét oly dolgot tagadand, mit maga is állított. Midőn ezen szegény alapokon épűlt szegény inductióit elmondá, azt veti utána: hogy kinek ezek nem elegendők a Krit. Lapok alapítói és fő fentartói neveinek megtudására, «annak ész tekintetéből legyen az Úristen irgalmas és kegyelmes.» Mi pedig arra kérjük istent, hogy annak legyen ész tekintetében irgalmas és kegyelmes, kiknek ily semmiségek elegendők

valaminek csalhatatlan bebizonyítására. Egyébiránt ne higyjék az olvasók, hogy Csató ezen okoskodások útján gondolja a Kritikai Lapok titkait tudni, oh nem! Ő a Kritikai Lapok kiadóját sokszor faggatta szóval egynek-másnak fölfedezésére, de az igért szavat meg szokván tartani, nem födözött fel semmit, hanem oly válaszokat adott, melyek csak Csató discretivum iudiciumát elégítették ki. Csató azonban ezeknek örült, mint a fényes, de haszontalan kövecseket talált gyermek. S most ezeket okoskodása és találgatásai köpönyegébe burkolva, adja valók gyanánt a közönségnek. Gyermekek játékán, kivált a felnőtt gyermekekén, csak mosolyogni lehet. Egyébiránt Bajza csak egy kis curiositásból és mulatság okáért akarta tudni, micsoda titkait tudja Csató a Krit. Lapoknak, mert ez nem igen tartozik a mostani kérdésekre; de Csató kapva kapott Bajzának e curiositásán, mert erről megint végetlent lehetett petyegni; pedig vajmi jó, ha üres hordó kongatásával üthetünk zajt ott, hol kifogytunk mindenből, hol nem tudunk többé okosat mondani.

Mi azon elvet illeti, hogy «a kritikának általában véve kímélőnek kell lenni,» ez ellen talán nem szükség semmit mondani, ezt nevetni elég, mert ki nem tudja, hogy az általánosan kímélő bíró igazságtalan bíró? Bírói széken nincs helye a kíméletnek, csak a törvénynek, csak az igazsagnak. Miért nem kíméli tehát az általános kímélést hirdető Csató Brassait, Dr. Balogh Józsefet s másokat, kiket úton-útfélen dorongozni, pasquilizálni, kapanyelezni szokott? Lám a præclarus ovium custos..!!!

Hogy Bajza József Csatót valaha a magyar Kurirért beadott folyamodása visszahuzására szólította volna fel, azon igéret mellett, hogy így kieszközlendi neki a Tudománytár szerkesztőségét és a segédjegyzői hivatalt az akadémiánál, ez oly költemény ismét, melyet Csató soha sem fog bebizonyíthatni. — «A követ is meg tudná, úgymond Csató, a Szél-utczában mutatni (ha az árviz el nem vitte

volna)», hol Bajza őt a Kurir iránti folyamodás visszavételére felszólítá. Mi pestiek tudjuk, hogy a Szél-uteza kövezetéből egyetlenegy követ sem vitt el az árviz; ezen botránykő csak a Csató agyában volt, s mivel ott volt, nem pedig az utczán, ez az oka, hogy ő ily nevezetes dolgot mert koholni. Valóban köveknek kell lenni, még a Szél-utczai gránitnál is keményebbeknek, oly fejekben, melyek szemérmet és szégyent nem ismernek. Valamint igaz, hogy az árviz a Szél-utczából egy követ sem vitt el, úgy igaz az, hogy Bajza Csatónak oly nemtelen ajánlást soha sem tett. Volt valami azon dologból, mit Csató emleget: de épen az ellenkező. Neki, mint sokan tudják, több ízben mosolygott az életszerencse; de ő egyik szerencséjét a másik után, példátlan könnyelműséggel eljátszogatta és többször igen mostoha körülmények közé jutott. Ily körülmények között volt ő azon időben is, melyet a Hirnöki Szemlében említ s ekkor szólítá meg Bajzát, hogy «transigáljunk» (saját szava!) válaszszuk meg őt segédjegyzővé, Tudománytár szerkesztőjévé, rendes taggá, szóval akármivé, hol fizetése leend, ő pedig visszaveszi a Kurir iránti folyamodását. Bajza ezen megalacsonyító föltételt elutasítá, mennyire emlékezik ezen szavakkal: «Barátom, nekem csak egy voksom van, de ezen egyet sem adhatom kegyedre biztosan, miután kegyed igen hihetőleg Bécsbe fog Kurir szerkesztőjének menni, és idő közben az akadémiát elhagyandja, mely esetre mi ismét ott lennénk, hol most: segédjegyző nélkül. Nekünk állandó ember kell az akadémiába. Kegyed pedig ma itt, holnap ott. A Kurir ügyét bízzuk jó szerencsére, mert én alkuvásokra nem fogom voksomat lekötni soha. Különben is nyiltan szeretek beszélni, s megmondom, hogy a hol Kegyed Czuczorral fog concurrálni, ott örökké Czuczorra adom voksomat tiszta meggyőződésből, mit Kegyed maga is természetesnek fog találni. Az én voksom azonban csak egy lévén, nem lehet eldöntő erejű; ha a többség Kegyedet akarja, Kegyed lesz, ha nem, Czuczor. De vég-

tére, igen illendő, hogy az akadémiai beneficiumok többek közt osztassanak el; hogy Kegyed Tudománytár szerkesztője legyen, annak én sem leszek ellene.» A választás úgy ütött ki, hogy Czuczor segédjegyző, Csató Tudománytár szerkesztője lett, de mint a következés mutatta, e másodikra nézve szerencsétlenül, mert Csató nem volt Tudománytár szerkesztőjének való; ő ezen szépen indúlt folyóiratot csaknem elbukásig vitte hanyagságaival.

A 75. számú Szemlében Csató ismét a sötétben tapogatózik, s ismét — mint a Kritikai Lapoknál láttuk — nem talál semmit. Azt akarná valamiképen kimutatni, hogy «Vörösmarty és társai a szinház utóbb volt igazgatóságával * oppositióba tevék magokat, s a daljáték és balet (?) kirekesztésével egyedül a szavaló színművek gyarapításával és emelésével akarják az ingadozó pesti magyar színházat megerősíthetni és fentarthatni.» S miből találgatja ez a finom combinatiójú úr ezen dolgot? Abból, hogy Szentkirályi Móricz «opera elleni fogalmakról» beszélt, és abból, mert, úgymond, Vörösmarty egyik magyar játékszíni krónikai czikkelyében azt mondja: «Nekünk, hogy színházunk valódilag megkedveltessék, jeles eredeti vagy fordított színművekre van szükségünk.» De midőn V. (színmű előadását birálván) csak színműveket említ, kizárja-e szükségképen az operát? vagy midőn Szentkirályi opera elleni fogalmakról ír, Vörösmartyt és társait kell-e szükségképen értenie? Valóban ide igen nagy harlequinszökések kellenek, hogy az egymásból következés lánczszeme látható legyen.

De jő a legmulatságosabb példa arra, miként chamæleonkodik ezen szemleiró, midőn meggondolatlan állításaival megszorúl. Emlékeznek olvasóink, hogy egykor a 49. számú Szemlében ez a Csató ezt írta: «Tek. Szent-

* A választmánynyal, melynek tanácskozásaiban Bajza még lemondása után is résztvett?

királyi Móricz úr * mindazon tulajdonokkal bír, melyek e serdülő hazai művészintézetet (a színházat) az erősödés és tökéletesedés pályájára vezetni s azon meg is tartani képesek, úgy annyira, hogy ha e részbeni fáradozását a kivánt siker nem koszorúzná, akkor őszintén és egyenesen ki kellene mondanunk (azaz: Csatónak!) hogy Pest egy hozzá illő magyar színházat még most fentartani nem képes.» Mi ennek egyszerű, elcsavarhatatlan értelme? Az, hogy Szentkirályi oly tulajdonokkal bír, melyek egyedül képesek egy Pesthez illő magyar színházat fentartani; ha Szentkirályi ** fáradozásai nem sikerűlnek, ha igazgatása bukik, akkor buknia kell a színháznak is, vagy ha mégis fentartaná magát, az nem lesz Pesthez illő színház fenmaradhatásának erős alapja? semmiben másban, mint Szentkirályi Móriczban: Szentkirályi Móricz és egy Pesthez illő színház, vagy nem Szentkirályi Móricz és egy Pesthez nem illő színház. Van-e ember, egy kis józan észszel, ki Csató szavait másként érthesse? Így értvén, így magyarázván mi is azokat, azt kérdők a Figyelmező 596. szeletén Csatótól: Mivel bizonyíta Szentkirályi oly jártasságot, ügyességet, annyi stúdiumot a színigazgatásban, hogy róla ily nagy dolgot lehessen előre már jósolni? s kétségbe hoztuk, hogy volna egyes ember olyan, kinek személyétől lehetne a m. színház megállhatását felfüggeszteni. Mit teszen erre a szemleíró? egy értekezést tart tömérdek szóözönnel, melynek kivonata ez: hogy ő nem *személyes* tulajdonait, hanem azon tulajdonságát érti Szentkirályinak, mi szerint «ő az igazga-

* A Szemle Rosty urat is említi, de ő soha nem volt és soha nem akart igazgató lenni. Ő bizonyos dolgok elintézésére volt megkérve az opera ügyében, melyeket dicséretesen el is intézett.

** Bocsásson meg Szentkirályi úr, hogy e vitában nevének többször kell előfordúlnia. Csató keverte őt ide, nem mi. Az Athenæum szerkesztőségének semmi baja sincs Szentkirályi úrral, azért e jelen vitából ne vegyen magára semmit, mert ez egészen és csupán Csató ellen van intézve.

tásban a nemességet képviseli.» T. i. a pesti színházi részvényes választmány concursust hirdetett a színház kibérlésére, de bérlő nem akadt, ha akadt volna ily bérlő, kinek képét viselte volna az igazgatásban? nem másét, mint a nyerekedő osztályét, kereskedőkét, a *speculansokét*, Csató szerint. Nem akadván ily képviselő, a nevezett választmány olyan igazgatót keresett, ki a tudós osztálynak legyen képviselője, s ekkor megválaszták Bajzát. De tíz hónap múlva ki volt merítve a tudós osztály, mit tett tehát a választmány? Egy harmadik osztályra veti szemeit: a nemességre, s ekkor megválaszták Szentkirályi Móriczot!!! S itt az igazgatóság — Csató szerint — tetőpontját érte el, mert Szentkirályi Móriczban a nemesség volt képviselve! Ezen fordúl meg a dolog, ez sarka. Szentkirályi Móricz tehát azért volt oly mindenható igazgató, ki, mint Atlas az eget, vállain tartá a színházat, kinek bukásával buknia, megállásával megállnia kellett a Pesthez méltó színháznak, *mert nemesek képviselője volt*. Nem akadozunk benne, hanem elfogadjuk a *tulajdon* szónak e különös és egészen új magyarázatát; legyen meg a szemleíró akarata, ha azt reméli, hogy vele kibúhat a kelepczéből; mi részünkről azt hiszszük, hogy nevetségesebb absurditások még nem igen voltak papirosra írva, mint Csatónak ezen magyarázata.

Tegyük fel azon furcsa dolgot, mit Csató állít, hogy az osztályok képviselésében van a színházi igazgatás ereje, akkor sem áll meg a Szentkirályiról kimondott itélet, mert a nemesek osztálya, melyet Szentkirályi képviselt, csak a harmadik megpróbált osztály még. A speculans és tudós osztály ki vala merítve (?); a nemesi akkor volt képviselve, midőn Szentkirályi igazgató volt, de hány osztály van még Magyarországban, melynek képviselése nem volt megpróbálva? Mi még sok osztályt tudunk számlálni, kivált ha oly balgatagúl osztályozunk mint Csató: speculansra, tudósra és nemesre, mintha a nemes nem lehetne speculans is és tudós is, mintha a tudós nem

lehetne egyszersmind nemes is és speculans is, és a speculans nem tudós is és nemes is? De ott van még a mágnási osztály, az egyházi rendé, parasztoké, mesteremthereké, katonáké, zsidóké, stb.: ezeket még mind lehetne képviselni az igazgatásban csak úgy mint a tudósokat. Vagy Csató talán azt fogja mondani, hogy az igazgatásban a nemesi osztály képviselése eldöntő sikerű? Ha ezt velünk argumentumai erejével el birja hitetni, akkor igaz, állítása kevésbbé lesz nevetséges, mint most: de ennek megmutatására csakugyan magunk is kiváncsiak vagyunk, mert a többi osztályoknak is csak úgy lehet pénzük és értelmi erejök a színház fentartására, mint a nemesinek, csak úgy választhatnak ügyes képviselőigazgatót, mint a nemesek.

Menjünk még tovább. Azzal, hogy Bajza az igazgatásból lelépett, még korán sem volt kimerítve, mint állíttatik a tudós osztály. Ezen dicséretet, melyet itt Csató akaratja ellen mond, Bajza egész szerénységgel visszautasítja és azt vallja, hogy ő nem lehet egyetlenegy képviselője a tudós osztálynak, és az ő lelépése után a tudományokkal foglalkodók közül még többeket is meg kellett volna próbálni, mielőtt kimondathatnék, hogy a tudós osztály kimeríttetett. Ott voltak feleslegűl a magyar humoristák is — kiknek ugyan a tudományokban eddig nincs osztályok — őket is meg kellett volna próbálni, ha csak egy kis mulatságból is, s annál inkább, minthogy ők hiszik magokat egyedül alkalmasaknak a gordiusi csomók megoldására és a színházi igazgatóság után kérelmekkel is jártak, mint egykor (midőn még nem járt oly szűk idő reájok) az akadémiai tagság után. Végtére, Szentkirályi lemondásával is, hogyan lehet ismét a nemesi osztály annyira kimerűlve, hogy a Pesthez illő színháznak buknia kell: mi, kik nem vagyunk egyetemi geniek, nem láthatjuk át. Akárhogy forgatjuk tehát e tárgyat jobbra balra, előre hátra, akármint feszegetjük, magyarázzuk, a dolog vége csak az, hogy Szentkirályi bukásával a színháznak is

buknia kell. Vannak Csató ezen állításainak több oldalai is. Lássunk még egypárt belőlök; gyönyörűbb emlékbeszédet alig lehet írni a megbukott szemleíróra, mint milyen ez a Szentkirályi-ügy. Azt mondja Csató, hogy a színházi igazgató csak quasi igazgató, s elismeri, hogy a választmány volt valódi igazgató mindig és most is az. Az állítás tökéletesen való, de hogyan van hát, hogy a valódi igazgatók kik magok is nemesek, egy közülök mágnás, nem képviselhették a nemességet? hogyan van, hogy oly férfiak mint Földváry Gábor, gr. Ráday Gedeon, Patay József, Ilkey Sándor, Nyáry Pál, stb. mind nem voltak alkalmasak arra, hogy a nemesek osztályát képviseljék az igazgatásban, hanem csak az egy Szentkirályi? Feleljen erre nekünk a szemleíró. — És mi oka annak is, hogy egyedül Szentkirályi lehetett a nemesek képviselője az igazgatásban, nem pedig Bajza is? Szentkirályi viselt hivatalainál és személyes tulajdonainál fogva becsülésünket érdemli; de miben különbözhetett Bajzától a nemesség képviselhetésében a színházi igazgatásra nézve: Találgassuk: Szentkirályi nemes ember: de az Bajza is; Bajza nem volt ugyan vármegye hivatalában, de nem volt Szentkirályi sem igazgató korában. Szentkirályi táblabíró, de az Bajza is! Mi oka tehát, hogy ő még sem képviselhette a nemességet! Megmondjuk mindjárt, mi volt a szerencsétlenség Bajzára nézve: Az, uraim, s erre figyelmezzünk! mert Bajza minden nemessége mellett az írók sorába is tartozik, azaz, mint közönségesen mondani szokták, tudós is. Ez a tudósság, íróság, nagy akadály a színházi igazgatásban. Szentkirályi azért volt sorsintéző igazgatója a színháznak, mert a mellett, hogy nemes ember és táblabíró, nem volt még akkor író, nem volt tudós, s ez vala elsősége Bajza felett! E szerint, ha író, tudós jövendőre szerencsés színház-igazgató akar lenni, semmisítse meg nevét a literatúrában, felejtsen el mindent, mit valaha tudott, miért tudós nevet érdemelhetne, mert ez veszedelmes dolog színházi igazgatóra nézve, mert íme

előttünk az eleven példa: Bajzának azért kellett lemondania az igazgatásról, alatta azért nem mozdúlt elő tetemesen a színház, mert ő tudós volt.

Mondatik még e tárgyban: «A pestmegyei fentartó nemességet repræsentált *egy* director lemondott, s most ennek, kiben én (azaz: Csató) bíztam, lemondásával a directio *két-három* ember (gr. Ráday és Ilkey) közt ingadozik, s ez az állapot igérne biztosítást a jövőre?» Ime tehát mind inkább kisül a mi legelső magyarázatunk, hogy Csató szerint csak Szentkirályi képes a magyar színházat fentartani. Most egy mágnás és (megint mint előbb) egy táblabíró a director: de ez mind nem ér semmit; ők még sem képesek a színházat föntartani, sőt most még inkább kételkedik Csató a színház jövendőjén, mert az igazgató nem Szentkirályi többé. — Most felszólítjuk a hirnöki bureau minden bölcseit, hányják-vessék meg ezen tárgyat és gázoltassák ki belőle valahogyan a szemleírót, hogy eszének legalább egy kis hitele maradhasson meg.

Miután Csató ezen országos kaczajt érdemlő absurditásait szorultságában összevissza hadarta, ismétli előbbi állítását, csak hogy következetes legyen. Veszszen el minden igazság, forduljanak fel a józan okoskodás törvényei, csak a szemleíró maradjon következetes és minden jól van, mert a fő és utolsó czél az: hogy a Hirnök minden áron diadalmaskodjék. Ismétli: hogy a színház Szentkirályi leléptével nem nyújt jövőre semmi reményt. Az meglehet, mert de futuris contingentibus ..... meglehet, hogy a pesti színház bukni fog, de hogy bukásának Szentkirályi lemondása legyen oka, ez úgy nem igaz, mint nem az, hogy Csató meggyőződéseit írja.

Ugyanezen szám egy újabb perfidiát emleget, Csató bennünket s Figyelmezőnket úton-útfélen pártossággal vádolá. Felszólítottuk tehát őt három pont alatt (Figy. 35. sz.) a részletes bebizonyításra, kérdeztük, kik azon lelkes írók, és melyek azon derék munkák, kiktől és melyektől megtagadtuk az érdemet, s melyek azon haszon-

talanságok, miket helybenhagytunk? S mindezt világosan és szükségkép csak pártból, nem pedig tévedésből, mert ha tévedésből, az csak azt bizonyítja, mit bizonyítani nem szükséges, t. i. hogy mi tévedünk is. Akkor fog állani, mondók, factuma, ha ezeket bebizonyítja, addig tagadjuk azt, s nevetjük axiomáját. És Cs. erre mit teszen? Erre ő felkiált: «*Ezek* az urak sürgetnek engem, mutassam nekik bővebben, hogy ők.... pártos journalistikával éltek.» Igen is, sürgetjük; s ő talán felel? talán, mint kivántatott, megmutatásokba ereszkedik? nem, hanem azzal akar kibúni, hogy ő nem mondotta azt, minek mi itt bebizonyítására felszólítók, s hogy mi nem jól citálunk stb. De ne higyje Cs., hogy olvasói gyermekek, kiket egy tarka folttal ki lehet elégiteni. Cs. pártossággal vádolt. S innen következtek kérdéseink; s ha ő ezekre úgy felel mint felelt, t. i. ha most a párt helyett kiméletlenséget emleget, a másod és harmad kérdésre pedig azt kérdi: ki mondta legyen? tulajdonítsa magának, ha a perfidiát visszalökjük, s kimondjuk, hogy ő a pártosság bebizonyítására *magát elégtelennek nyilván vallotta.* De Cs. menekedni szeretne, s a helyett, hogy a kérdésre felelne, új vádra, új fenyegetőzésre fakad. «*Ha időm lesz és érdemesnek tartom,* előveszem egykor a Zajgások mindenik pontját egyenként, s összeállítva azokat az én Szemlémben mondottakkal, kimutatom bennök az elcsavarások, ráfogások és ellenmondások hihetlen özönét.» Mi pedig elvárjuk azt, s nem, ha ideje lesz, ha érdemesnek tartja, hanem mindenesetre; mert ha Cs. ráért s érdemesnek tartá februarius óta s így akkor, mikor mi még elvből mélyen hallgattunk, egész e Szemléig bennünket folyvást csipdezni, mardosni, s e legújabb vádat is ismételni stb.: most midőn megmutatásokra szólíttatik, tartozik helytállani, tartozik ráérni, tartozik az evictiót érdemesnek tartani. Elvárjuk tehát a felebbi három kérdésre a részletes feleletet, elvárjuk «a ráfogások hihetlen özönét.»

A 79. számi Szemle már szégyenleni kezdi magát. Ennek csakugyan ideje is volt volna annyi szégyenre méltó beszédek után, melyekkel a tudós szemleíró oly rég botránkoztatja a közönséget. De miért szégyenli magát? «Mi helyettünk, úgymond, kik oly sokat rejtő társzekereket igértünk, és midőn kirakodunk, csak kavicsot lát és sárt és silány homokot.» Nem magáért szégyenli tehát magát, hanem miérettünk. Valóban igen kár idegen ügyeket vállalni, midőn magunkért sem birunk helytállani. Ha Csató mától mindörökké szégyenleni fogja magát, még sem birja egészen kiszégyenleni mindazokat, mikkel pályáját elrútítá. Ő másokért akarja magát szégyenleni, s a szégyenlést is mindjárt nagyban kezdi el: *egyszerre háromért!*

A pajtásságot, melyet egykor Csató emlegete, midőn még napja tisztábban sütött, melyért tőlünk visszaigazítást kapott, most igyekszik igazolni. Lássuk, miként? Azt mondá, hogy Schedel kritikai és literatúratörténeti műveit legelső föllépése óta pajtásságszellem bélyegzi, s midőn erre emlékezetbe hoztuk, hogy Schedel legelső föllépésekor Festetics Pannoniájába írt, a megszorúlt Csató ismét értekezésre, magyarázatokra fakad, mint előbb a Szentkirályi ügynél s azt feleli, hogy ő nem érti Schedelnek 16—17 évi gyermekkori iratait, hanem érti *Haramjáit* és *Aestheticai Leveleit*. Ismét retirál tehát a szemleíró, s nem marad azon ponton, hol a vitát kezdte; nekünk mindegy azonban, elkisérjük öt lépésről lépésre, mert tudjuk bizonyosan, hogy semmiféle retirálás meg nem menti kezeink közül; elfogadjuk tehát ismét a magyarázatot s a Haramják s az Aestheticai Leveleknél maradunk. De a Haramjákat is Schedel igen fiatal t. i. 18 évű korában adá ki; s aztán ezen Haramják vajjon kritikai és literatúratörténeti mű-e, milyekről Csató beszélt? Lám mint van megzavarodva szemleíró úr, mint nem bír még csak 10—12 soron keresztül is combinálni. S a Haramják előbeszéde (ajánló levele) mutat literatori pajtásságot? De

mióta lett szégyen jóbarátoknak könyvet ajánlani? Mióta káros és vétkes a literatúrára nézve, ha ajánló levelekben egy vagy másik író baráti érzéseket fejez ki? S az Aestheticai Levelek? Mi baja Csatónak ezen Aestheticai Levelekkel? Az, hogy Schedelnek Vörösmarty munkáiban «minden, minden szép, még a charakterrajz is nagyszerű, és bevégzett, és eredeti, szóval, melyekben a magyar epica poesis már-már culminál.» Boldog isten, ez pajtásságszellem? Tehát ha valakinek valami tetszik, és nagyon tetszik, az mindjárt pajtás; e szerint minden tetszés pajtásság lesz, és minden nemtetszés ellenségeskedés, nemde? Azon olvasók, kiknek Vörösmarty munkái tetszenek, mind pajtások, kiknek nem tetszenek, mind ellenségek. S aztán mit mondott ez a pajtás Schedel egyebet Aestheticai Leveleiben, mint a mit az *aprilisi* (már ellenség) *Csató:* hogy t. i. Vörösmarty az eposban *nagy?* Pajtásság-e azt mondani, mit az ellenség is bevall és elösmer? A *legújabb* Csató Vörösmartyt költőnek sem tartja már többé, s ez neki tökéletesen szabad, de mi azért koránt sem hinnők és hittük volna őt soha ellenségnek, ha aprilisban mást nem mond vala. Schedel bőven okát adta állításainak az Aestheticai Levelekben, s megtette, mit tőle emberileg kivánhatunk, a többi, a legbensőbb hit s így istenség bírószéke elébe való. — Felhord még egyebeket is Csató a pajtássági szellem bizonyítgatására, azt nevezetesen, hogy minket ő minden literatúrai vállalatnál együtt lát. De itt a tudós szemleíró ismét mást beszél mint a mit először. Ő ezen általa feltalált pajtásságszellemet előbb úgy rótta meg, mint valami ártékony dolgot a literáturára nézve; de van-e abban kár, ha bizonyos emberek elvekben és nézetekben egyezők, literatúrai vállalatoknál összeállanak, szövetkeznek? Csató káprázó szemeinek vétkes pajtásszellem az, hogy minket az Aurórában, Kritikai Lapokban, Kisfaludy-társaságban, akadémiában, Athenæumban és Figyelmezőben együtt lát! De volt-e valami hasznok mindezen egyesületeknek a

literatúrára? Csató maga sem tagadja, hogy volt; hogyan lehet hát ezen szövetkezés vétkes? De hiszen itt Csató maga ellen épen úgy szól, mint miellenünk, mert (talán csak az egy Athenæumot kivéve) mindenütt szinte ügyekezett mindenképen velünk szövetkezni, mint levelei is mutatják, tehát ő maga is pajtás volt, habár most renegát is. Fontosabb az, mit ezen tárgyban folytatólag mond, hogy literatori pályánk kezdete óta mindig együtt vagyunk, «simogatva, dicsérgetve, magasztalgatva egymást, tolva mindig egymás szekerének rúdját, az egyik ellenségét a többi kettő is ellenségül fogadva és üldözve. Soha mi egymásról nem szólottunk egyébkint mint magasztalólag, soha egymást nem gáncsoltuk.» Ezen dolgok ismét össze-vissza vannak zavarva. A dologból annyi igaz, mi egymás munkáiról, kivévén azon időket, midőn még barátságunk kezdődött, s nem vala oly szoros, rendszerint hallgattunk, azért mert barátoknak egymás munkáiról hallgatni legtanácsosabb, vagy ha szólnak, kimerítőleg. Kimerítőleg szólni sokkal több készületet, munkát s időt kiván: nekünk pedig, kik mindnyájan többféle dolgokkal vagyunk régóta elfoglalva, épen időnk van legkevesebb. Továbbá, mi azt hiszszük, hogy a kritika akkor mozog legszabadabban, midőn dicsérni és gáncsolni minden tartalék nélkül s egyképen lehet. De mi hitele van a jó barátoktól jött dicséretnek? annyi mint az ellenségtől jött gáncsnak; kritikának a jelen korban kell hatni, ha ekkor nem hat, örökre kevés sikerű marad; s hogyan fog hatni a hitel nélküli kritika? Van-e czél ilyennek írásával? De végre, mi elvben egyezvén, természetesen több dicsérhetőt lelünk örökké egymás munkáiban, mint gáncsolni valót, s ily esetben nem okosabb-e hallgatni, mint szólni nagyobb részint siker nélkül? Hogy mi egymást sokat magasztalgattuk volna, és hogy soha sem szólottunk volna gáncsolólag egymásról, ez ismét a megbizonyíthatlanok sorába tartozik, és magok az Aestheticai Levelek által is czáfolva van, mert gáncsot ezekben is találhat Csató. —

Hogy mi toltuk és toljuk egymás szekerének rúdját, ez nagyon igaz: de nem természetes-e? Nem annak fogja-e minden valódi lelkű ember ügyét előmozdítani, kivel elvben, nézetekben, lélekben rokon, kit becsületes embernek hisz; és ki cselekedett világ elejétől máskép? Ki fogja barátját elhagyni és nembarátját vagy épen ellenségét pártolni? Ha egymás szekerének rúdját toltuk, abban csak az volna vétkes, ha azt mások rovására s elnyomásával tettük volna, de bezzeg ezt lesz ám nehéz megmutatni. Igéri Csató, hogy ezen pajtásságra még egyszer bővebben visszatér. Bízvást, drága Csató úr, de ha még négyszer oly bő lesz is akár szellemben, akár testben, egyebet és újabbat alig fog többé mondani, mint a mit most monda, s így az meglepni senkit sem fog többé.

Említők pár héttel ezelőtt, hogy Csató oly universális kritikus, ki minden tudománybeli czikkelyről meg tudja mondani: hasznos-e, helyes-e? Ő most erre felelt: hogy valamint a hirlapok olvasói meg tudják mondani, ha e vagy ama czikkely hasznos-e, helyes-e, vagy az ellenkező, a nélkül, hogy universális kritikusoknak kelljen lenniök: úgy ő is, az író megmondhatja ezt; és ez aztán Csatónak felelet, czáfolat! Hiszen, ha mi már azt is kétségbe hoztuk, hogy Csató az író alaposan megmondhatná a tudományok különböző nemeiben, e vagy ama czikkely helyes-e hasznos-e, még kevésbbé fogjuk elhinni, hogy az olvasó képes legyen ezt tenni. Ki hallotta valaha, hogy kétséges dolgot még kétségesebbel lehessen megmutatni? Ez csakugyan új divatú logika! Sem az olvasó nem lehet universális kritikus, sem az író. S aztán azért leszen-e Csató universális kritikus, mert mi kritikáit *fel nem döntögettük?* De írtunk-e mi a Figyelmezőben antiszemlét, azaz akartunk-e Csató czáfolgatásába átaljában bocsátkozni? És az *Athenaeum miatti zajgásokban* keresi Csató ferde itéleti czáfolatát; de ez főleg csak Athenæum miatti dolgokról szól, s hogy ezen dolgokban ő nemcsak megczáfolva, hanem verve és sarokba szorítva

van, magok ezen hasztalan ficzkándozások eléggé bizonyítják.

Szion-hozi viszonyairól szólván a szemleíró oly fonákúl, hogy azt még csak czáfolni sem kell — ezen nevezetes dolgot veti oda: hogy ő azért hagyott fel a Szionnak a Szemlébeni említésével, mert «igyekezetének sikerét a szerkesztőre nézve nem látta, ő pedig Szemléjével a szerkesztőkre mint kútforrásokra akar hatni.» Igen? A szerkesztőket akarja az universális kritikus tanítani? s hol látja, hogy tanításai sikeretlenek, ott felhágy az említéssel? De melyik hírlap szerkesztője fogadta el még eddig Csató tanításait, melyik változtatta meg az ő tanácsára, észrevételeire elveit, irányát vagy csak orthographiáját is? Egyik sem. E szerint Csató bebizonyította maga, hogy a Szemlére, a dolgot saját elvei szerint tekintve, nincs semmi szükség, s hogy azzal valamint a Szionra, úgy a többi lapokra nézve is bizvást felhagyhat.

Végtére, midőn Kunoss Természete fennakadásának okait amúgy Csatóilag megfejtegette, felébred benne ismét a jóslói viszketeg és megjövendöli, hogy az Athenæum mától esztendeig (azaz októb. 1. 1839) fog megbukni, s megigéri, hogy ő azt okokkal és számokkal fogja megmutatni. Hát ha az Athenæum két vagy tán tíz év múlva, vagy — Csató igen nagy fájdalmára — nem is bukik meg, nem lesz ez a Csatói jóslat valóságos czigányasszonyi jövendölés? Elhiszszük, hogy Csató most semmit oly nagyon nem óhajt, mint az Athenæum bukását, mert hiszen az egész Szemlének ez volt elejétől czélja; azonban soha se erőködjék oly nagyon a buktatgatásokkal! Az Athenæum még most oly lábon áll, a hogyan kevés magyar hirlap, s jóslatokra sem alkalom, sem ok, alap pedig legkevésbbé van. Mágnási segedelmekről is képzelődik a tudós szemleíró. Wie der Schelm ist, so denkt er!

A szemleíró (81. szám) szép szokása szerént, beleavatja magát ismét a Szentkirályi és Bajza közti vitába s elmondja, hogy a mit Bajza Szentkirályinak felel, az őt

teljességgel nem elégítheti ki. Oh azt igen elhiszszük; csak hogy Bajza alkalmasint nem Csatót akarta feleletével kielégíteni, hanem az olvasókat, kik tudnak is, akarnak is részrehajlatlanúl látni. Minden értelmes embernek nevetséges állítás az, hogy a kardalnokok saját ügyökbeni vallomása teljes hitelű és kétségkivül igaz lehessen, Csatónak pedig ez positivum argumentum, azaz bizonyító, Szentkirályit akarná mindenkép pártolni, és egy alapos szót sem bir mellette mondani, hanem pusztán azt, hogy Bajza felelete őt nem elégíti ki. De van e helyett újabb ráfogás és koholmány: azt mondja t. i. hogy Bajza Szentkirályi által nyilvánosság síkjára kihíva, nemtelenűl elbuvik, és csak a szegletből akarja Szentkirályi vitézségét bámulni. Ebből egy szó sem igaz; Szentkirályi említi, hogy a színházi dolgokat nyilvánosság síkján szeretné inkább látni, mint privát beszédekben, de Bajzát nem hívta ki, mert ha kihívta volna, ez ki is lépett volna. A Szentkirályi által szóba hozott dolgok nem is tartoztak Bajzára, s így nem volt ok őt kihíni.

Itt csak mellesleg említjük, hogy a 81. számú Szemlében Jósika Miklós *motto-egerésző*nek csúfoltatik, mit ismét az általános kimélést hirdető kritikusnak országos hírű urbanitásai közé jegyzünk fel.

Ismét csak mellesleg legyen felhozva, hogy a Szemle végén összeállítván bennünket Csató Kölcseyvel és gróf Széchenyivel, azt nyilvánítja, miképen mi nem vagyunk méltók Kölcseynek *sarúszíját* megoldani, és Széchenyi érdemeihez képest a mieink *mint csepp a tengerben elenyésznek*. Ha volt valaha farizeuskodás, Csatónak ezen beszéde az. Ki ne ismerné a Kölcsey és Széchenyi neveket, kiknek érdemeit ismeri a két magyar haza. A rólok mondott dicséret, őszinte szájból viszhangra fog találni országszerte, a Csatói dicséret nem egyéb mint képmutatás. Ne feledje Csató, hogy ezen most magasztalt férfiak egyikét 45. számú Szemléjében olyannak itéli, kit Angliában «mint hiú és rágalmazó kérkedőt mindenik párt pökne,»

s a 71. számban hogy meg van győződve, miképen annak elvei, közvetlenűl létbe hozva, néhány év alatt múlhatatlanúl felforgatnák az országot!! Valamint akkor, mindazok, kik e hallatlan durvaságokat és méltatlanságokat észrevették, utálattal fordúltak el a Szemleírótól: úgy most meg fogják vetni ezen júdási csókhoz hasonló dicséretet.

A 83. számú Szemlében Csató a zsoldos kritikusra tér vissza. Midőn mi 25-nek e szavakat említő czikkelyét közlöttük, azt ily értelemben gondoltuk vehetőnek: Minden, ki idegen folyóirathoz szegődik, fizetésért, zsoldért is, s ha hanyag társ, vagy épen áruló nem akar lenni, gyakran kénytelen olyakat is írni, miket, ha független, ha azon folyóiratnak ura, máskép fogott volna írni. E szerint, ha azon folyóiratnak szelleme, vagy (bár rosszúl értett) érdekében áll, bitang híreken kapkodni, s a közönségre mendemondákkal, alaptalan vádakkal is hatni, a szegődött társ tartozik gazdájának, ki őt fizeti és tartja, szekerét tolni, tartozik úgy beszélni, miként az kivánja, vagy megválni tőle. Ez igen természetes, ha Csató a kérdéses szavaknak rosszabb értelmet tulajdonít, nem tehetünk róla, valamint arról sem, hogy azt egészen magára ruházta.

Ez alkalommal akaratlanúl egy furcsa történet jut eszünkbe. A keresztényeknél hajdan szokás volt bibliai történeteket előadni. Egykor egy molnár épen a nagy kinszenvedő szerepét vivé, s minden boszantásokat s gúnyt a legbámulandóbb nyugalommal tűrt. A gúnyolók egyike többek közt valami ártatlan tréfát akarván űzni, őt *lisztlopó*nak nevezte. S ezen a malmok mestere annyira felboszankodék, hogy szerepéből kiesve, gúnyolójával irgalmatlanúl hajbakapott: ártatlansága érzetében-e, vagy mert sujtva érzé magát, nem tudatik; de annyi bizonyos, hogy hirtelen haragja által gyanút ébreszte nézőiben. Távol legyen tőlünk, hogy ezen történetet Csatóra alkalmazzuk, ezt mi csupán intés gyanánt kivántuk felhozni: mennyire nem tanácsos általán kimondott itéletet fel-

fogni, s azt magán harag, indulatoskodás által mintegy megörökíteni. Előttünk legalább megfoghatatlan marad, miként veheté Csató a kérdéses szavakat a lehető legrosszabb értelemben, épen akkor, midőn azokat egyenesen magára értette. — Egyébiránt minthogy Csató a zsoldos kritikust már magára vette, mennyire, s micsoda értelemben alkalmazható az reá, a következőkből fog kitetszeni.

Csatónak azon állítására, hogy mi 25-ben «gazembert védelmezünk,» csak azt viszonozzuk, hogy mi 25-öt nem védelmezzük, ő védelmünkre még eddig nem szorúlt. Ha 25 olyat mondott volna, miért pörbe idézhetnék, szükség esetében mint szerkesztők helyt állnánk érette a törvény előtt, a többi nem mi dolgunk. S mi a szép czímet illeti, melylyel Csató 25. iránt oly vitézűl bátor s adakozó, ki kell mondanunk, hogy itt nézeteink az övéitől igen különbözők.

Ki kötelességeinek, tartozásainak, mint társaság tagja, eleget tesz, ki honfitársát sem jónevében, sem javaiban, sem személyében, tudva és akarva, méltatlanúl nem sérti, meg nem károsítja, az előttünk becsületes ember még akkor is, ha őt gyermekek és kofák, indulatoskodók, egyes tévedők vagy épen őrültek gazembernek mondják. A becsület sokkal szellemibb, magasabb, hogy sem azt minden bitang szó elérhesse: az külsőleg törvények, közvélemény, belsőleg a csöndes öntudat védelme alatt áll, s egyes ember sértegetheti ugyan mocskolódásokkal, de lerontani, megsemmisíteni erején felül van, s ha törvényeket s közvéleményt tisztelünk, becsület dolgában csak ügyészkednünk szabad, de nem biráskodnunk, s a pört ítéletmondáson kezdenünk. Ezt teheti úton-útfélen az aljas, durva nép, de nem mívelt ember. S ha élet, javak, vagy más akármi jogokban el nem ismerjük, hogy valaki magának bírája lehessen, annál kevésbbé ismerhetjük, s fogadhatjuk azt el, midőn az élettel egy értékű becsületről van szó. Hijába tehát a 25. fölötti diadalmaskodása Csatónak. A minek Csató őt nevezte, azt bebizonyítania

szükséges, különben csak magának árt egy oly szó kimondásával, mely, ha méltatlanúl ejtetik, a közönség legszigorúbb megrovását vonja maga után.

Csató ellenmondásba is akarna hozni minmagunkat, kiírván a Figyelmezőnek néhány szavait. Csató, kit «a m. közönség mint nyelvtudóst és stilistát ismer, becsűl, mint elbeszélőt szeret»* a Zajgásokban (ezt maga teszi hozzá) a legbutább, leggonoszabb, legsemmibb ember. Ha egészen így szólottunk volna is, ebben még semmi ellenmondás nincs. Csató ezelőtt széplíteratúrai, s philologiai munkákat dolgozott s ezért megdicsértetett; most egy szív és észölő pályán indúlt magát elveszteni, s ezért sanyarú ítéletek mondatnak ki reá. Csató megdicsért műveit mi most sem gyalázzuk, s mivel a szemleíró sem philologiai sem széplíteratúrai műveket nem bocsátott közre, nincs is alkalmunk e részben ítéletünket kimondani; de hogy a szemleíró Csatóval meg nem elégszünk, az bizonyos, valamint az is, hogy ő ezen természet elleni foglalatosságok közt mind ész, mind egyéb tehetségei s szellemi értéke tekintetében tetemesen csökkent.

«Nekem — így szól Csató ugyanezen Szemlében — azon szerep jutott, hogy a hirlapokban előforduló fontosb tárgyak felett belátásom szerint a leghívebb s a közre nézve legüdvösebb igazságokat minden hímezés és leplezés nélkül mondjam el; nekik pedig e Zajgásokban az, hogy azért engemet legjobb erejök szerint kisebbítsenek, gyanúsítsanak, rágalmazzanak.» Három hallatlan dolog; 1. Csató egyetlen egy szereppel megelégszik! 2. Csató egy oly csekély szereppel elégszik meg, milyen az: legüdvösebb igazságokat mondani s érette rágalmat nyerni jutalomúl. 3. Csató mindezt maga mondja el magáról. Nehéz megmondani: szerénysége nagyobb-e vagy őszintesége. — Az

* Érdemes megjegyezni, hogy Schedel ezt akkor írta, midőn Csató már harmadik hónapban folyvást piszkolta. S ez aztán Schedel részrehajlása.

első pontra nézve azt hiszszük, hogy Csatónak nem egy, hanem igen sok szerepe van, s azokat ő mind mesterűl játszsza. Kár, hogy csak szerepek, s hogy Csató csak játszsza azokat. Játék után megmosdik s levetkezik, s előttünk áll a közönséges ismeretes Csató, minden tündéri változási közt a legmostohább alakban. A második pontra nézve sem vagyunk egy értelemben Csatóval. Azon szerep, melyet ő magának tulajdonít, igen egyszerű, sőt együgyű, neki egészen más szerepe van, a többek között az, hogy önmagát dicsérje. Ő már megdicsérte azon folyóiratot, melynek dolgozótársa, meg a Szemlét, melyet saját Csatói kezeivel ír, most meg már szinte üdvös igazságok terjesztését világ boldogítására véli ,szerepében lenni, s hogy ezt minden ember tudja, nagy őszintén maga hirdeti ki; de ez ismét csak szerep, s mivel őt senki a rövid életű Természeten s tengő Rajzolatokon kivül dicsérni nem akarta, vivátozásaival pedig maga sem volt egészen megelégedve, kénytelen lőn ezen szerepet is maga vinni s nemes nyiltsággal, minden tartózkodás nélkül dicsekedni. Ez már a szerep, melyet Csató con amore játszik, melyben kifordított lelkiismeretével úgy lép fel, mint egy fennszóval gondolkodó, kinek a közönség előtt semmi titka nincsen: épen oly hangosan mondja el jó s magas véleményét önmagáról, mint a rosszat elleneiről, s ezt mind egylélekzettel. Uraim, hölgyeim, tapsoljunk, éljenezzünk! a játék víg, és mulattató! De Csatónak talán nem is tetszik, hogy gondolatjait a szemlei nyelvből igaz magyarra lefordítottuk? Mindegy! a remek műveket minden nyelvekre le kell fordítani: mi fordításunk hűségéről nagy véleménynyel vagyunk; mi Csató szép eredetiét egész a szolgaságig híven fordítottuk, s átadjuk azt ezennel olvasóinknak éldelet és megbirálás végett.

Következik a 85. számbeli Szemle, melyben ezt írja Csató: «Miattam akár a világ végéig zajogjon a redactió. *Részemről,* miután e feleselések nem az én hibám miatt, az aprólékosságok és személyességek minden töredelmet

és nemes érzést kifárasztó sivatagjaiban enyésztek el, *a további tárgy- és czéltalan feleselgetést,* túlelégelve az eddigieket, Szemlémből ezennel végképen kirekesztem. S egyedül azt tartom fel magamnak, hogy ha talán ezentúl valami szóra és figyelemre méltó dolog mondatnék, aziránt annak módjában, idejében és helyén nyilatkozzam.»

Végre tehát megvallja Cs., hogy tárgy- és czéltalan feleselgetés vala, mit ő a harcz kitörése óta ellenünk írt, s azt, túlelégelve az eddigieket, Szemléjéből ezennel végképen kirekeszti. Berekesztjük tehát mi is e czikkelyeinket, melyeknek tárgya az ellenünk halmozott vádak czáfolása volt; czélja pedig — miután Csatónak az a hivatás tüzetett ki, hogy ne csak fenforgó munkálatainkat, hanem személyeinket is bal világban tűntesse fel — kimutatni: ki legyen ez a Csató! Aprólékosságokat is említ ő, és személyességeket; de azokat is, ezeket is ki kezdette? S midőn polemiában nem az a kérdés: aprólékos-e valami, hanem igaz-e? s midőn mi nemcsak aprólékosságokat mutattunk ki ellene: a személyességeket szívesen elismerjük, de jól megjegyeztetni kérjük, hogy midőn az itéletnek, a kritikának tisztán tárgyilagosnak kell lenni: az, ki azt személyessé teszi, felhatalmazza a bántott félt hasonló fegyverrel utasítani vissza a bántalmakat. S azért, midőn mi a személyességet a kritikában szégyenlenők: a polemiában, mint megtámadott, felhivatott fél, arra jogosítva érezzük magunkat; s ennél fogva jövendőben is, valahányszor okát és szükségét látandjuk vitatkozó felszólalásunknak, oly fegyverrel fogunk élni, milyet a fenforgó állapotok kivánandanak, azon egyet kivéve, mely viselőjét mint erkölcstelen, megbecsteleníti.*

* Jelennen a békéhez még csekély a remény. Bizonyítják ezt az Orosz-Század újabb számai s maga e 85. számbeli Szemle, melyben Zsoldos legújabb munkája birálása mint «igen jó és emberséges» ismét «fejér hollónak» mondatik a Figyelmezőben: mire elég olvasóinkat a 41. sz.-hoz adott rkiv. Toldalékban a 703. s köv. szeleteken mondottakra emlékeztetni.

BAJ RUMYVAL.

I.

ELLENMONDÁS.[1]

Az Athenæum 33. számában ABC alatt lappangó író e czímű közleményében: «Adatok a panslavismus hőseinek ismertetéséhez» e szó fordul elő: «magyaromának.» Ezen szóra az Athenæum szerkesztősége (vagy a szerkesztő Bajza úr) ezen jegyzést hozzá tette: Így nevezte egykor Rumy is a hazai nyelv barátit, védőit.»[2]

Ezen állítást jó lelkiismerettel kereken tagadom. Én a hazai vagy inkább nemzeti magyar nyelv (mert hazánkban, mint sok más országban, több nyelv divatkozik) barátit, védőit soha sem magyaromának neveztem, mert másként magamat is úgy neveztem volna, mivel én is ifjúkoromtól fogva a magyar nyelv barátja és védője voltam s még vagyok,[3] s tanulását mindég

[1] E czikk, két helyet kivéve, mely Rumy úr akaratjával hagyatott ki, betűről betűre úgy közöltetik, mint a szerkesztőséghez érkezett. *Bajza.*

[2] Igen is: ezt Bajza merészlette, s azért, mert a mit monda, igaz, mint mindjárt meg fogjuk látni. *Bajza.*

[3] Szép nyilatkozás, s óhajtandó, hogy jövendőre minél több tettben bizonyodjék be. A multra nézve, nem örömest ugyan, de az igazságért, kénytelen vagyok megmondani, nem sokszor nyujta Rumy úr alkalmat, magyar nyelv iránti barátságát és védelmét tapasztalnunk. — Egyébiránt, ha már fiatal korában oly jó indulattal viseltetett e nyelv iránt, hogy annak tanulását másoknak is ajánlaná, akkor sajnálatomat kell kijelentenem, hogy maga Rumy úr is e nyelv megtanulására annyi szorgalmat legalább nem fordíta, mint a németére. Németűl — menynyire én, ki rossz német vagyok, megitélhetem — Rumy úr hibátlanúl ír; magyarúl pedig nem, mint maga ez itt közlött «Ellenmondás» bizonyítja. *Bajza.*

számos tanítványaimnak ajánlottam, hanem csak ama tulzó magyar irókat, kik azokat, kik nem magyarúl, hanem németűl írnak vagy költenek, mint rossz hazafiakat kárhoztattak s azon magyarosított tótokat és németeket, kik az anyanyelvüket megvetik, s a német s tót hazánkfiait üldözik, mint boldogult Thaisz,* s még azokat, kik az el nem fogult magyarokat tótoknak szidalmazzák, mint engemet valaki a Kritikai Lapokban. De azokra nézve is már nem élek magyarománok, hanem ultramagyarok szóval, mivel nekem egy magyar író, ki nem tud görögül, szemre hányta, hogy én a magyarokat bolondoknak neveztem. Ezen jó úr nem tudta azt, hogy *μανια* nem bolondság, hanem Sucht, szerfeletti vágyás. Egyébiránt a francziáktól is a mania szó jó értelemben használtatik. Egy franczia beszéd azt mondja: «Il n'y a pas de grand homme, qui n'aie pas sa manie» én pedig azt mondom: «Sans manie, pas de grand homme.» Qui potest capere, capiat! **

Budán, ápril 8. 1841. *Dr. Rumy*, tanár.

II.

FELVILÁGOSÍTÁS AZ ELLENMONDÁSRA.

Két lényeges része van Rumy úr Ellenmondásának; szabad legyen mindkettőt e helyt felvilágosítanom.

Panaszolja, hogy a Kritikai Lapokban tótnak szidalmaztatott. Hetedik éve már, hogy Rumy úrnak e panasza úton útfélen, szóval és irásban, magyar és német hirla-

* Ha Thaisz élne, ezt Rumy úr nem mondaná, s azért nem, mert alig volna bebizonyítható. Holtakról pedig nem szép olyat mondani, mi be nem bizonyítható. De mortuis nil nisi verum. Thaisznak nem is volt oly hatásköre, hogy tótokat vagy németeket «üldözhetett» volna. Ha talán itt-ott egy-két buzgó szót monda a magyar nyelv mellett s egy-két éleset azok ellen, kik e nyelv ellenségei, az nem üldözés. *Bajza.*

** Cepi! és azt mondom rá, hogy ha azon hazafiúi buzgalom, mit G. a Kritikai Lapokban nyilvánita, mania, akkor én nem irígylem Rumy úrtól a mania nélküli nagyságot, és magam e hazafiság s nyelvszeretet maniájával örökre a kis emberek sorába óhajtok számláltatni. *Bajza.*

pokban szakadatlanúl foly. Az olvasóközönség a sok panaszt végtére igaznak és méltányosnak fogja gondolni. Ideje leszen tehát hét év után megmondani, hogy e panasznak nincs semmi alapja. A Kritikai Lapok IV. füzetének 160. lapján ezen epigramma áll:

Rumynak.

Mit tótúl gondolsz, elmondasz konyhadiákúl,
Rossz német nyelven végre lenyomtatod azt.
Tartson meg tova is szent szándékodban Apollon:
Tőled egy új Bábelt várhat az emberi nem.

Szidalom-e valakiről azt mondani, hogy ő franczia, vagy olasz, vagy magyar? Azt hiszem, nem. Szidalom-e tehát azt mondani, hogy tót? Feleljen meg magának Rumy úr. — De ez epigramma nem is azt mondja, hogy Rumy úr tót, hanem azt, hogy tótúl gondol, azaz tót nyelven, s így még kevésbbé lehet szidalom, legkevésbbé pedig akkor, midőn ugyanazon alkalommal a diákság és németség is említtetik; s midőn emezek a konyha és rossz epithetonok kiséretében, a tót szó pedig minden epitheton nélkül. Ily körülmények közt valóban nem lehet érteni, mint képzelheti magát Rumy úr tótnak szidalmazva? vagy ha igen, miért nem egyszersmind németnek, latinnak is, miért épen csak tótnak?

A verset nem én irám, s így szerénytelenség nélkül megvallhatom, hogy az jó epigramma. Éle van, mint Martiális akármelyik jobb epigrammájának. Hogy Rumy úrnak nem tetszett, nagyon elhiszem, s nagyon természetesnek vélem. Azonban, ha Rumy úr ez epigramma élét a *tót* szóban véli rejtezni, akkor annak értelmét nem fogta fel. Ennek éle a *Bábel* szóban van. Nem azt mondja ennek írója, hogy Rumy úr tót, vagy latin, vagy német, hanem azt, hogy Rumy úr Magyarországban minden nyelvet egyenlő szeretettel pártolván, e hazát egy mindennyelvű Bábellé akarja tenni. Igaz-e az epigramma-

költőnek ez állítása, vagy nem? rám nem tartozik eldönteni, s nem is akarok e felett vitatkozni, csupán azt óhajtom megértetni a közönséggel, hogy a tót névveli szidalmazásra nézve Rumy úr hét éves panasza minden alap nélküli.

Másodszor: Rumy úr azt mondja: ő nem a magyar nyelv védőit, barátit nevezte magyaromanoknak, hanem ama túlzókat, kik a nem magyarúl, hanem németűl írókat mint rossz hazafiakat kárhoztatták, kik a tótokat és németeket üldözik, és kik az el nem fogult magyarokat tótoknak szidalmazzák. Bocsánatot; ezek nem így vannak. Hogy Rumy úr a Spiegel 1831. évi 33-ik számában a «magyaromania» szóval élt, erre nem Thaisz állított «üldözése», nem a tót névveli úgynevezett «szidalmazás» — mi csak 1834-ben és így három évvel később történt, — hanem egy birálat a Kritikai Lapok I. füzetében az álnevű G-től, adott alkalmat. Igaz, hogy ezen G. kárhoztatja azt, ha magyarúl tudók németűl írnak, és véleményem szerint is az ilyeket, kevés kivétellel, méltán lehet rossz hazafiság nevével bélyegezni; de G. a *Szent Hajdan Gyöngyei* íróját csak egy szóval sem nevezte rossz hazafinak, s én legkevésbbé sem babozok felszólítani Rumy urat, mutassa ki e szóba hozott birálatban a helyet, hol a rossz hazafiság vádja áll. G. csak «fájlalja — ezek szavai — hogy az a férfiú, ki születés által Balaton-melléki, neveltetés által Ányos és Virág tanítványa, ajak által magyar szónok (Sz. Hajdan Gy. LVII. lap), viselt méltóságok által magyar főpap és főispán, sőt Kazinczyként «érzésiben is mindig mienk» : annyira idegen hangokhoz szokni, a honiaktól annyira elszokni tudott, hogy valóban ritka szellemével egy idegen nemzet nyelvét, költését és hőseit dicsőíteni jónak találhatá, jónak még hazatérte után, jónak egy hazánkfia (Döbrentei Gábor) nyilvános buzgó kérő felszólalása után is. A sors mindent látszott tenni, hogy benne nemzetünk egy fényes, egy ragyogó csillagát tisztelhesse egykor. A születés őt nekünk ajándékozta, a

nagy költőnek választottat, a történet Ányos kezébe adta, ki teljes életében buzgott, égett a nemzeti ügyért; Virág kezeibe, ki oly méltó jussal nyeré a nemzeti lélek tüzes ébresztője szép czímét, és mégis ... Benne nyelvünk, benne költésünk, sőt ezzel nemzetiségünk is egy első rendbeli bajnokot veszte, sőt nemcsak ezt: a kár több, mint csupa negativus kár. A külföldnek azt kelle látni, hogy egy magyar, kinek bölcsőjét Musa rengeté, szűkebbnek itélte nyelvét, mint hogy nagy szellemének benne hangokat találjon, silányabbnak, mint hogy teremtményei méltóságának megfeleljen.» Íme ezeket mondotta G., s e nem szidalmazó, nem üldöző, hanem a hazafiság és nyelvszeretet szent fájdalmától áthatott szavakra mit monda Rumy úr? Nézzétek meg a Spiegel idézett helyét, s ott német nyelven (ez is súlyosítja a vádat, hogy német közönség elébe vitte a nem oda tartozót) ilyeneket fogtok olvasni:

«In dem ersten Hefte der Kritikai Lapok erlaubte sich ein Anonymus, der sich hinter dem Buchstaben G. versteckt hat, einen wilden, hämischen Ausfall (a felebb idézett szavak Rumy úrnak wild, hämisch és Ausfall!!!) auf den liebens- und bewunderungswürdigen Sänger der Perlen der biblischen Vorzeit, weil er deutsch dichtete... Kann man wohl die Magyaromanie und den Haas gegen die Sprache der Deutschen weiter treiben? (vajjon G-nek melyik szavából fogja R. úr igazolni a német nyelv elleni gyűlölség vádját?) — Hätte der geniale Dichter — folytatja Rumy úr mérges gúnynyal — anstatt die *Perlen der biblischen Vorzeit* zu dichten, den párduczos, buzogányos Árpád oder Taksony, oder gar die hunnische Geisel Gottes Etel besungen, vielleicht in eben so schlechten magyarischen Hexametern besungen (valóban? tehát a magyar nyelv csak rossz hexameterekre alkalmas? Ez új felfedezés, és mondhatom igen ajánlja Rumy úr æsthetikai itéletét!) als seine deutschen Hexameter bewunderungswürdig sind (a német hexameterek tehát csodálatraméltók, a

magyarok rosszak!) dann würde ihm der pseudonyme G. gewiss Weihrauch bis zum Ersticken gespendet, und seine magyarischen Epopeen einer deutschen Übersetzung würdig erklärt haben. (Rumy úr nevezi G-t «túlzónak» s íme ő a tulzó, ki G.' idézett szavaiból még azt is kijósolja, hogy a rossz magyar hexameterekért az a költőt tömjénfüstbe fulasztotta volna). — Der liebenswürdige Dichtergreis (Kazinczy Ferencz), welchen die hämische Kritik nicht seinetwegen, sondern wegen des edlen, grossen Mannes und erhabenen Sängers, schmerzte, antwortete dem unberufenen Kritiker in einer geistreichen Antikritik, in der er seine Ehrfurcht für P..., und seine heilige Anhänglichkeit an ihn bewiesen hat. Vielleicht trägt sie dazu bei, die Magyaromanie und den Haas gegen die deutsche Schriftstellerei in Ungarn bei unseren jungen Brauseköpfen und überspannten Magyaren zu mildern. Geht es mit der Magyaromanie so fort, so dürften sich am Ende magyarische Schriftsteller aus Anstandgefühl (vajjon kinek beszédében van több «Anstand»; G-ében-e vagy Rumy úréban?) beinahe schämen, magyarisch zu schreiben. Allein wer alt genug ist, um mit dem Eifer für die magyarische Sprache und Literatur seit 1790 aus eigener Erfahrung vertraut zu sein, weiss, dass ein solcher Pseudozelus (falscher Eifer) gegen die deutsche Sprache und literatur in Ungarn ausbrausen muss und wird. Geschähe es nur recht bald!»

Ime ez idézetekből kitetszik, hogy Rumy úr nem azokat nevezte magyarománoknak, kik a tótokat és németeket üldözték, nem is azokat, kik az el nem fogúlt magyarokat tótoknak szidalmazták, nem is azokat, kik a németül írókat rossz hazafiaknak kárhoztatják, mert G. sem nem üldözött, sem nem szidalmazott, sem nem kárhoztatott rossz hazafisággal senkit, hanem fájlalta, hogy a Gyöngyök nem magyarúl írattak, s szerzőjök, magyar létére, oly kevés szeretetet bizonyíta anyai nyelve iránt, s azért fájlalta, mert e G. a magyar nyelvnek barátja, és annak

ügyét védeni szent kötelességnek tartja. S így be van bizonyítva, mit Bajza bátor volt mondani, hogy Rumy úr egykor magyarománoknak nevezte a magyar nyelv barátit, védőit.

A *mania* szó értelmének fejtegetésére pedig azt jegyzem meg, hogy akármint értse a görög, akármint a franczia e szót, Rumy úrnak tekintetbe kell vala vennie, hogy közöttünk a szónak csak bántó értelme van, s nem kelle azt használnia azok gúnyolására, kik a hazai nyelv mellett buzgólkodnak, mert a hazafiság buzgalma, még ott is, hol talán kissé túlmegyen a mértéken, oly szent ihletése a kebelnek, mely kimélést, nem pedig gúnyt érdemel, kivált olyantól, ki a túlbuzgóval együtt ugyanazon hazának fia. E szó értelmének mostani magyarázatát én nem vehetem másként, mint visszavételét — a mi Rumy úrnak nem válik szégyenére — a régi bántásnak. Hogy 1831-ben e szóval Rumy úr bántani akart, azt nem lehet soha elvitázni, azt kiáltozva bizonyítja a Spiegelből idézett czikknek egész hangja.

Ne gondolja azonban Rumy úr felőlem, e rövid szóváltás után, mintha én magamat G. ügyvédévé akarnám tenni; én a G. névvel jegyzett birálatot nem írtam — most mondom azt ki először — s így nincs is szükségem védeni; csak rövid jegyzésemet akarnám igazolni, és Rumy úr Ellenmondásának egy részét felvilágosítani. G. megfelelt Rumy úrnak 1833. Kritikai Lapok II. füzetének 94—111. lapjain, s rám ez egész dolog nem tartozik.

Egyébiránt kinyilatkoztatom itt egyszer s mindenkorra, hogy valamint egy részről azt, ki a németet vagy tótot, azért mert német és tót, üldözi, mást a tót névvel szidalmazni akar, nemcsak túlzónak, mint Rumy úr, hanem neveletlennek s embertelen fanatikusnak tartom; úgy ellenben más részről mindazt, ki születés, neveltetés, ajak által magyar, s mégis nem a parányi magyar literaturát gazdagítja elmekincseivel, hanem az óriási németet, rossz hazafinak tartom, s itt szilárdabb és keményebb

vagyok G-nél, ki csak fájlalja az ily tettet. Rumy úr ellenben az ily rossz hazafiakat is védi — s ebben különbözünk oly nagyon egymástól — és pedig oly okokkal védi, melyek nagyobb része, megvallom, mindig csak csodálkozást gerjesztett bennem. Ilyen az — hogy többet ne említsek — mi a spiegeli többször idézett czikkben áll, hogy míg a magyar nyelvet a magyar írók ki nem mívelik, míg a magyar munkák nem fognak egész világon olvastatni, mint a német, addig nem vétek nekünk magyaroknak, s addig engedtessék meg németűl írnunk. Nem annyit teszen-e ez: várjuk be, míg a magyar nyelv önmagát kimíveli, míg e nyelvet Európában, sőt azon kivül is, minden nemzet érteni fogja, s akkor követeljük csak, hogy magyarjaink magyarúl irjanak, azaz: minthogy ily dolog csak évezred alatt történhetik meg, várjunk be egy évezredet, míg e nyelv, senki által nem mívelve, talán kihalt, vagy a nem-használás által tökéletlenné lett, s akkor aztán üljünk cosmopolitai diadalmat sírján. Számláljon engem Rumy úr — ha tetszik — ultramagyarjai, vagy maniásai közé (a szó 1831-diki értelmében), avval nem törődöm, de én Rumy úrnak e véleményében az öröklétig soha osztozni nem fogok, hanem azt kiáltom: ki magyarúl tud, s mégis idegen nyelven ír, csupán azért, hogy többektől olvastassék, az hűtelen fia e hazának.

A német nyelvet, a tót nyelvet — értsétek meg, urak, már valahára — semmi józan és mívelt magyar nem üldözi, nem akarja kiirtani, csak azt óhajtja, azon iparkodik egész lélekkel, hogy a magyar nyelv tanúltassék, terjedjen, hogy minden, ki a magyar korona alatt él, ne csak értsen, hanem tudjon magyarúl. S ki ezen iparkodást gátolja, ki ellene beszél, ír, cselekszik, ezt gúnyolja, magyaromaniának nevezi, az ne tulajdonítsa vétkűl, ha nem tartatik jó hazafinak, ha minden még oly őszintének vallott gyónásaihoz is kételkedés fér. Az a buzgalom, melyet G. bizonyíta, nem fog kialudni, bármint reméllte is Rumy

úr 1831-ben, az a buzgalom országossá lett, azt 1841-ben törvény és fejedelmi akarat pártolja. Dieser Zelus kann und wird nicht ausbrausen! s ellene, ha ezelőtt tíz évvel, mert is Rumy úr, ma ne tartson szavalatokat többé, mert azokkal e zelusnak ártani semmit nem fog, magának azonban képzelhetetlenül sokat.

LAPSZEMLE.

A kritika egy idő óta igen el van hanyagolva irodalmunkban. Fiatalabb iróinkban, úgy látszik, nincs elég készültség rá, korosabbjainkat pedig isten tudja mi lelte, hogy birálatokat írni épen nem akarnak. A legutóbb lefolyt két évben azon kivül, mit az Athenæum koronként adott, csak igen kevés vagy alig jelent meg valami kritikai, és — csodálatos! — ezek között ismét legkevesebb figyelem volt a szépirodalomi munkákra, holott ennekelőtte a magyar kritika jobbára ezekkel foglalkodott. Pedig a szépirodalom, főkép nálunk, nagy figyelmet érdemel, mert nőinkre, igen elmagyartalanodott nőinkre, irodalmilag hatni csak ennél fogva lehet, s meglássátok, ha a sors könyvébe fenmaradás van e nemzet számára jegyezve, nemzetiségünk megalapítására nézve alig fog valami szív és vérbe hatóbb jótékonyságú szerepet játszani mint ez. Azért, tudós uraim, a kik vagytok, akár politikusok, akár szorosb értelembeni tudományokkal foglalkodók, tisztelet és kellő figyelem a szépirodalomnak!

Nálunk pár év óta a journalistika mindent háttérbe tolt, kivált a politikai journalistika. Jól van-e ez vagy nincs, most nem fejtegetem, de hogy így van, tény. Minden figyelmek a journalistikára vannak függesztve. Mindennapi beszédeinknek a magyar lapok fő tárgyai, sőt a politikai lapok e részben is egy lépéssel előbb járnak, ők nemcsak szóbeli rostálgatások tárgyai, hanem saját körükben némi egymás fölött ellenőrködő kritikát is alakítának.

Ez ellenőrködés ugyan még most több szenvedélylyel és pártszellemmel üzetik, hogysem valódi kritika nevét érdemlené, azonban szül mégis némi oly hasznokat, miket kritikától szoktunk várni. Több oldalról mutatja a tárgyakat, élesíti az elmét, világosít és igazít, s néha, minden szenvedélyessége mellett, igazságokat fejt ki. Így vagyunk kritikai tekintetben politikai lapjainkra nézve. Tudományos lapunk szélesebb körű csak kettő van, s ennek is csak egyike, a Tudománytár, egészen tudományos, az Athenæum csak félig az. A Tudománytár iránt, lehet mondani, semmi részvét nincs, épen azért, mert szorosan és egészen tudományos. Az Athenæum, midőn ezelőtt hat évvel megindíttatott, szépirodalmisága által akarta a tudományosságot becsempészni a magyar olvasók figyelmébe, de az nemcsak nem sikerült, sőt ártott neki. Az, a mi tudományos volt benne, képes vala még szépirodalmi része iránt is elidegeníteni a kebleket. Ez adat, mint historiai literariai nevezetességű tünemény, méltó a följegyzésre.

Nagyobb figyelem ébredt legújabb időnkben a szépirodalmi lapok iránt, s ha e kedvező időpontot használandani tudják, kikre tartozik, igen sok jót eszközölhetnek. Az ő hivatásuk igen szép, igen fontos. Ők gerjeszthetnek részvétet, mint mondám, a nőkben nyelv és nemzetiség iránt, és ha gerjeszteni birtak, a következő nemzedékeket egészen magyarokká varázsolhatják. Mert anyának, feleségnek és mátkának, kiben vérré vált a nemzetiség, kit magyar sympathiák hevítnek, lehetetlen, hogy gyermeke, férje, jegyese és idegen, egykedvű vagy hideg maradhasson ahhoz, a mi magyar. E fontos hivatású lapokra nézve szinte szükség volna egy kis kritikai ellenőrségre, és nem volna hasztalan fáradság, a szépirodalmi kritika teljes hiányában, legalább szépirodalmi két lapunkat: a Regélőt és Honderűt, figyelemmel kisérni. E két lap, most már versenyzési ösztönből is, alkalmasint minden magyar költői jobb tehetségeket iparkodandik maga körül öszpon-

tosítani, s így őket figyelemmel tartva alkalom nyílhatik, keveset kivéve, csaknem egész szépirodalmunk felett koronként itéleteket mondani. E tekintetek tökéltek el engem a szerkesztő megegyezésével e lapokban, melyeknek egyik rendeltetése úgy is kritika, *szépirodalmi lapszemlét* inditani meg.

De mielőtt szemleírói tisztemhez fognék, menykőhárítókat akarok felállítani, hogy az illető szerkesztőségek és az irritabile genus villámai ellen magamat, annyira mennyire legalább, biztosítsam. Ezért kikötöm egyenesen: szavaim és itéletmondásaim csak úgy vétessenek, mint egyes ember mondásai, véleményei, ki gyarló és hibázhat, de ki mondhat jót is, ki korán sem tartja itéletmondásait csalhatatlanoknak, de a ki mégis előre biztosíthatja az illető feleket, hogy mindenkor rettegni fog olyasmit mondani, mit okokkal támogatni nem birna és kezeskedik arról, hogy hebehurgyán és meggondolatlanúl valamit állítani lelkiösmeretes dolognak nem nézendi, és a kiben erős a föltétel, részrehajlatlanul itélni, mennyiben t. i. embernek lehetséges, mert míg szív- és elvrokonság, rokon- és ellenszenv végkép ki nem szakadnak az emberi kebelből, addig, minden ügyekezeteink daczára, mi gyarló halandók nem fogjuk magunkat megóhatni, hogy itt-ott egy kis szenvedély ne keveredjék szavainkba.

És most őszinte magyar barátsággal nyujtva kezemet a *Regélő* és *Honderű* szerkesztőjének, üdvözlöm mindkettőt ez új évben díszes pályáján, azon óhajtásomat fejezve ki: ég adja, oly barátságosan nyujtsák ők is kezeiket majd nekem, midőn szemleírói tollamat leteendem, mint én most nyújtom nekik, midőn azt kezembe vettem.

I.

Regélő 1—4. szám. Sajnálom, hogy első beköszöntésem alkalmával Regélő kisasszonynak oly kevés szép-

ségeket mondhatok, azonban jól tevé a sors, hogy ezt így hozta. Legalább látni fogja ő kisasszonysága, hogy nem valami divatarszlánnal van dolga, ki csak bókokat szokott hölgyeknek mondani, hanem egy olyannal, ki már az arszlánkodás léhaságain túl van, s tükröt akar felállítani, mely nem hazudik, hanem szépet és rútat híven akar ábrázolni. Regélő kisasszony elég szép és költséges kelmékbe öltözött, de öltözetén több ízlést mutathatott volna. Ő kevés figyelmet fordíta magára, hogy az 1843-i újév ünnepén csínnal, érdekesen és vonzólag jelenhessék meg. Hihetőleg mint már egy éves ismerős nem tartá szükségesnek magát piperézni. De ez hiba. Sok kényes uracs igen megitélendi ő kisasszonyságát, s ha még a hölgyi rózsaszín nyelvecskék is megmozdúlnak, lesz mit hallania! Valamivel jobban decorálta ugyan magát, mint a mult félévben; a czímlapi fülek — melyek, köztünk legyen mondva, nagyon ízetlenek valának — most elmaradtak; de azért fejéke most is igen tarka-barka, sokféle és nem a legválogatottabb betűkből van összerakva, s nagyon is bizonyítja, hogy ki e jó kisasszonyt felöltöztette, nem kedvelője az egyszerű szépnek. Tárczája czímbetűi pedig olyanok, mint a lapított körte, mely felül s alulróli nyomás által minden gömbölyegségét elveszíti. Divatképei csinosak, s kiállják a versenyt bármelyik honi magyar vagy német divatlapéival.

A szöveg egy bevezető költeménynyel nyittatik meg, mely hihetőleg a szerkesztő tollából folyt. Garayt mi jobb lyrai költőink közé számítjuk: de e verséről meg kell mondanunk, hogy nem a sikerűltek sorába tartozik. Horatius megmondá ugyan, hogy költőknek sok szabad, de hozzá tette:

Non ut placidis coeant immitia, neque
Serpentes avibus, geminentur tigribus agni,

így világos a tanítás, hogy képtelenségeket beszélni még költőnek sem szabad. E versezetben a Regélő olvasóihoz

szól s ezt mondja: «A virághoz, melyet századoktól honfikéz nevelt, a költészet istenének szent könyvébe én is (a Regélő t. i.) adtam egy levelt». Micsoda level lehetett ez? papiros- vagy viráglevel? Papirosnak gondolhatnók, mert könyvbe, a költészet istenének szent könyvébe, adatott, de gondolhatjuk viráglevelnek is, mert virághoz adatott. «E level — mond tovább a költemény — szárnyra kelt a szellővel, hogy addig éljen, míg a honnak él. A szellő szállott, a level hulla, de nem tudák, merre, hova, azonban mégis révbe szállt a szellő, és jó földbe hullatta a levelet, hol részvét virági termenek: ápoló karjába a nemzetnek. A költők elhozák szivök lángjait, és dalaikkal a tavaszt; körülvették a levelt dal s regével és fölé a hölgyi szív hajolt. És íme hő részvét harmatával a level virággá sarjadott:

Kis level bár a honnak könyvében,
Mégis ér tán mégis egy lapot:
Mert ím az új levél,
Mint a régi, még a honnak él.»

Valóban csoda egy level, mely virághoz is hozzáadathatik, a költészetnek és még a honnak könyvébe is beillik, és virággá is sarjadhat. Ha papiros-level volt, a földbe hullva szét kelle áznia, ha viráglevel volt, mit csinál a költészet és hon könyvében? És akár papiros, akár viráglevel volt, hogyan sarjadhatott virággá. Magból képzelhetünk virágot sarjadni, de virág- vagy levelből nem, annál kevésbbé papiroslevelből. S oly level, melyet szellő hurczol, soha, de soha nem lesz többé virág, erről jót állhatunk.

E mesterkélt és természetlen képen alapulván e versezet, mi következetesebb, mint hogy az maga is hihetetlen, és képtelen és merő fogalomzavar legyen. E költeményt szerzője valamely rossz órájában invita Minerva írhatta.

A beszélyek rovatában a *Jósnő* (eredeti, Márktól) nem rosszúl volna kigondolva s epigrammailag meglehetősen

is végezve, de kissé ügyetlenűl előadva. A párbeszédek fonalán, s az Emma, Aurélia, Cornél, Jenő és Aurél nevek közt úgy eltéved az olvasó, hogy csak bajjal birja felfogni a történetet. Ilyesminek elhárítására igen ajánlatos, hogy a beszélyíró ügyekezzék minél világosabban szólni, és a beszélő személyeket vagy jelekkel vagy nevöknél fogva kitüntetni, hogy tudhassuk azonnal, ki szól, a szükségkép megértendőket kiemelni, s ne elégedjék meg annak reményével, hogy a mit gondol, ki fog találtatni. A szótakarékosság becses dolog, de csak addig, míg érthetlenséget nem okoz, s akármi okból származzék — az egy mélységet kivéve — a nehéz felfoghatás az mindig hiba, belletristikai műnél pedig kétszeres, mert megölője a műéleménynek; itt gyönyörködni akarunk, nem fejtörésekbe mélyedni. — A 2. és 3. számbeli beszély: *Nincs szállásom* (eredeti, Dósa Dánieltől) nem rossz hirlapi czikk, de ennél nem is több. Egyszer némi érdekkel olvashatni el, de ki elolvasta, örökre el is feledi. Egy irnok szálláskeresése némi szeszélyes szerelmi kalandocskákkal vegyítve, gazdag tárgy lehetne ugyan valami eszmedús bozdickensi elmének, de fiatal kezdő írónak igen szegény anyag, hogy belőle valami érdekes alakíttathassék. Szerzőtől egyébiránt nem lehet megtagadni a találékonyságot kicsiny dolgokban, és nem is ügyetlen előadó. Ohajtható, hogy ha vígnemű beszélyekben gyakorlandja magát továbbra is, ügyekezzék mélyebben jellemző lenni, különben e nemű iratai kivül fognak állni az irodalmon, azaz: egynapélő becsűek maradnak. Minthogy a Regélőben sok a sajtóhiba, nem vagyunk tisztában, hibák-e vagy tájszólások szerző némely kitételei, például: *fudáza, podgyászlók, rejteges szavak, kidelvén.* Ha új- vagy tájszók, az ilyeket meg kellene magyarázni, hogy gazdagíttassék velök szókönyvünk és az írói nyelv. Ily dagályos kitételek pedig: «veríték, melyet szivem láváza fel», minden irgalom nélkül irtandók iratainkból, mert nincs nevetségesebb a képtelen beszédeknél. — *Clemmy* (eredeti, Pálffy Alberttől) czímű czikk tehetségre

vagy inkább phantasiára mutat ugyan, de nem beszélyírói, hanem lyrai tehetségre, ámbár meg kell vallani, hogy ez alanyi ömlengések sok szódagályba vannak burkolva. A történet ez: A beszély hőse Clemmybe szerelmes, de ettől nem látszik szerettetni: ő egy mást szeret, Bersicset, illyr mozgalmak hősét. E viszonyból párviadal kerekedik egy bányában. A viadal perczében megjelenik Clemmy, kiált a vívóknak, de pisztoly durran, a durranásra egy szirtdarab szakad le, s nem a vívók egyike hal meg, hanem Clemmyt üti agyon a szirt. A vívók összebékülnek, Bersics honfivá lesz és a beszély hőse... *kertészszé,* ki virágokat termeszt Clemmy sírján. A beszély épen oly gyenge, a mily rövid. Szerző, mint mondók, nincs tehetség nélkül, de tehetségével egyedül nem fog jó beszélyeket írni, s arról, miben áll a beszély lényege, még fogalma sincs. Sem bonyolódás, sem kifejlés várakozást vagy meglepést gerjesztő, sem jellemzés vagy lélektani festés, sem valami érdekes előadás vagy szemlélet nincs e czikkben, az nem egyéb mint stilistikai gyakorlat a költészeti prózában. Nem hiba ugyan, hogy az alkalmasint fiatal szerző — mert csak írásából gyanítom ezt, személyesen nincs szerencsém ismerni — magát ilyesekben gyakorolja, de a szerkesztőtől igen nagy tapintat-, hogy ne mondjam itélethiány, fiatal emberek stilistikai gyakorlatát lapjába fölvenni.

Költemény e számokban négy van: Papp Endre, Vachott Sándor, Kuthy és Tárkányitól. Figyelmet csupán Vachott Sándoré érdemel: az *Örömvirág.* Kedélyes gyönyörű versecske, mind tartalmára, mind külalakjára nézve becses. Vajha így ügyekeznének dolgozni ifjú lyrikusaink. Érdekes tartalom mellett ennyi csínnal, ennyi egyszerűséggel!

Lukianos czímű czikkben, mely írva nem rosszúl volna, de gondolatüres, igértetik, hogy a Regélő Lukianostól fog czikkeket közölni. A névtelen szerzőnek szüksége volna több præcisióhoz s általában rövid beszédűséghez szoktatnia magát.

A *Tárcza* szokása szerént, levelezéseket, irodalmi és színészeti tudósításokat hoz s számnélküli apró czikkecskéket számnélküli czímek alatt. A Regélő szerkesztője kifogyhatlan gazdagsággal bir a czímezésben. Hemzseg a regélői Tárcza a sok *divathirnök, pesti posta, gyorskocsi, színtárcza, hölgyterem, omnibus, kézi tükör, csemegetár, műterem, sarampó* s isten tudja miféle különösségű czímektől. Meg kell azonban vallani, hogy a Garay Regélőjének elejétől mostanig a Tárcza változatosságában volt legnagyobb ereje; ez tevé azt leginkább érdekessé. Korunk az ily apró csecsebecséket s úgynevezett hirlapi csevegéseket szereti leginkább: igen jól teszi tehát a szerkesztő úr s ebben ő nem ügyetlen, hogy Tárczáját ilyesekkel tarkítja el. Napi becsű dolgok ezek ugyan, és általuk az irodalomnak nincs gyarapodása, de szükségesek e hasztalanságokon kapkodó időben egy lap fentartására, és Garay igen eszélyesen cselekszik, hogy nem víz ellenében, hanem mentében úszik.

Levelezések czím alatt Frankenburgtól közöltetik egy czikk (45—52. lap) *Újévi elmélkedések*, melyek nem újak ugyan, azonban mondva, írva jól vannak, s nincsenek érdek nélkül. Ki mondjon mindig újat? Nincs-e elég sok jó régi, mit ismétleni lehet. Sokszor hasznos, sokszor gyönyörködtető.

A *Szinészet* czímű rovat figyelemre méltó bevezetéssel nyittatik meg. A Regélő színi kritikusai megvallják, hogy színi birálataikkal színészek és írók közt több ellenséget szerzének magoknak, de ők semmiért sem adnák azon jutalmat, miszerint az olvasóközönség igen nagy része tetszését és méltánylatát megnyerték. A tetszés és méltánylat bebizonyítására számtalan privátértesítésekre történik hivatkozás. Csodálkoznunk kell ezen vallomáson. A Regélő jobbára csak színműveket birált, ritkábban szinészek játékát, s mi ez utóbbit illeti, erre nézve sokkal több dicséretet monda, mint gáncsot. Magok Vachot Imre Daguerrotypjei több dicséreteket foglalnak magokban,

mint gáncsokat, és mégis különös! ezek a szinészek közt több ellenséget szerzének a kritikus uraknak. Vajjon ki itt a hibás? Szinészeink nem egyszer adák türelemnek is példáját, midőn a kritika őket erősebben róta. — Meg is dicsérik önmagokat a kritikus urak minden tartózkodás nélkül, mondván, hogy «az értelmiség fejlesztésére és ízlés javítására talán nem épen kis és tünékeny hatást gyakoroltak». Alább az Athenæum szerkesztője *rossz és ellenséges indulatúnak* neveztetik azért, mert, úgy mondanak, a Regélő színi birálatait hatástalanoknak állítá, s ezen állítását a kritikus urak *gonoszság ördöge berzenkedő erőködésének* mondják. Nekünk két dolog tűnt fel ezen nyilatkozatban. Egyik, hogy a kritikus urak oly türödelmesek idegen itéletek iránt, hogy a ki nem mond nekik szépet, a leggyengédebb kifejezéssel gonoszság ördögének nevezik; második, hogy ezen «bunkós modor» egy pesti divat- és női lapban használtatik, és harmadszor, hogy a türödelemnek e bizonyítványát azok adják, kik épen most e czikk végén a színészeket itéletek iránti türödelemre és kihallgatásra intik. Alább a színházi új igazgatónak igértetik, miképen a kritikus urak őt tanácsokkal fogják tartani; a színészeknek pedig apai intések adatnak, hogy ez újévben jól viseljék magokat, jól tanuljanak, s hogy egészen megadják módját a dolognak, felszólíttatik a közönség, látogassa a színházat, mert az mindenesetre javúlni fog. Nekünk ezekre nincs mit mondanunk, mint azon óhajtást: nagyot nőjenek az ily kritikusok, kik de futuris contingentibus is determinata veritast tudnak mondani. Különben a nemzeti színházróli tudósítások, drámák feletti birálatok ez évben igen gyérűlni kezdenek, de haladást veszünk bennök észre annyiban, hogy most kevés szóval mondják azon keveset, mit eddig sokkal mondának.

A 2. számi *Csemegetár*ban a szerkesztő úr egy franczia drámaírót egy emberevő eszkimóval szeretne felfalatni. Erre a franczia drámák baráti azt mondhatják majd, ha

eszkimók falják fel a franczia drámaírókat, akkor a francziaevő kritikusoknak felkoppan állok, akkor nem lesz többé mit szétszaggatni. De félre a tréfával! mi azt gondoljuk, ilyen ingerkedő nyilakat jól kell irányozni, hogy az ingerkedőkre vissza ne hulljanak.

II.

Honderü 1—3. szám. Ez új divatlap igen díszes alakban jelent meg. Papirosa, betüi s a tiszta nyomtatás igen ajánlják, s ez utóbbi nagy dicséretére válik a kir. egyetem könyvnyomó intézetének. Alig volt még szebb magyar lap kiadva. Szép és díszes az egész a pazarlásig, s e részben csak két észrevételünk vagy inkább kérdésünk lehet. Első: miután a kiadó oly költségesen állítá ki e lapot, miért nem kért meg valakit, e részben jártast, hogy ízléssel és csínnal rendezze el a czikkek kezdetét és végét, és valami rendszert és szabályt hozzon a lapba betűszedői tekintetben. A czímbetűk hol nagyok, hol kicsinyek, hol czifrák, hol egyszerűek, s e részben semmi rend nincs tartva, s egészen a betűszedő önkényétől függenek, sőt mintegy keresve van a tarkaság és rendetlenség. Második: hogy vajjon ily felette költséges lapot ki bir-e fizetni az olvasóközönség, és lehet-e remény fönmaradásához? Pedig fenmaradhatás az, mire új lap alapításakor fő figyelemmel kell lenni. Ily lap költségeinek fedezésére roppant pénzöszveg és nagy számú olvasóközönség kívántatik.

E lap 2 és ½ íves füzetekben jelenik meg minden szcmbaton, minden füzetben egy komolyabb tartalmú czikk áll legelül, melyet a szerkesztő egy helyt *irányczikk*-nek nevez a *vezérczikk* hasonlatosságára. Tárgyai ezen czikkeknek fontosak, de írva az eddigiek igen felületesen vannak; beszélnek csak a tárgy körül, de alig világítnak fel valamit, és többnyire tudott dolgokat ismétlenek.

Az 1. számot *Vezérhang* nyitja meg. Ránk e beszéd,

melylyel itt a magyar nyelvet a szerkesztő úr a hölgyeknek ajánlja, igen kellemetlen benyomást tőn, és azonfelül kissé szerényebbnek is óhajtanók magafelőli nyilatkozásait. «Mit értelmiség, szellem és áldozatkészség csak adni bir, az adva lesz», úgymond. Értelmiség és szellem sokat, rendkivüli becsű dolgokat adhatnak, ha valamely író nagy mértékben bir velök, de hogy mindazt, mit bármi nagy mennyiségű értelmiség és szellem adhat, a szerkesztő úr is adni képes legyen, azt még annak is bajos volna mondani, ki a szerkesztő úr tehetségei iránt igen nagy véleménynyel van, annál kevésbbé lehet a szerkesztőnek ilyesmit önmagáról mondani. Egyébiránt e Vezérhangban minket az a hunyászkodó és rimányos beszéd bánt, melylyel a szerkesztő kezen fogva a hideg miatt remegő magyar nyelvet, neki magas hölgyek aranyozott ajtain bebocsáttatást «isten szent nevére» koldul. E koldulásban van valami megalacsonyító és leverő, s az ember akarata ellen is felkiált: ennyire jutál, boldogtalan magyar nyelv, hogy magas hölgyeid küszöbénél a részvétlenség hidegétől felfagyottan kell irgalmas bebocsáttatásért esedezned. Hála az égnek, ennyire még sem vagyunk. Ha magas hölgyeink teljesen elidegenedve maradandnak is nyelvünk iránt, e nyelv nem fog megfagyni részvétlenség hidegében, az csak lassúbbá teheti előmenetelét, de nem gátolhatja. Ha a magyar nyelv létele magasabb hölgyeink részvététől függene, rég elenyészett volna a földtekéről, de annak fentartója, ápolója, terjesztője és mívelője mindeddig a kisebb aristokratia volt, és ebben ma is a legforróbb részvét van iránta, ezen osztálynak hölgyei is kedvelik azt, s ma inkább mint egy pár tized előtt. A magyar nyelv törvényes, országos állást nyert, s bizony nincs szükség többé koldulnia senki fia előtt, s a ki iránta ezentúl nem lesz részvéttel, azt a nemzet jobb részének jó véleménye fogja elhagyni, s az lassanként számüzötté teendi önmagát e honban. Ajánljuk e nyelvet magas hölgyeinknek, ügyekezzünk azt velök megkedveltetni, főleg saját javokért, de ne

kolduljunk számára irgalmat, mert erre nem szorult, mert ez megalacsonyító és sértő. Világért sem ohajtanám, hogy ily czikkek idegen nyelvre fordíttassanak, pirulnunk kellene érettük, ha ilyet többet is mutathatna irodalmunk, s csak az vigasztal, hogy ez a Honderű szerkesztőjének individuális véleménye, melyben igen kevesen vagy tán senki sem fog osztozni.

Az *Írói emancipatio* czímű czikkben, véleményünk szerint, fogalomzavar van. Örvendetes, hogy magnásaink írni kezdenek többen, mint valaha, de én ebben még nem látok írói emancipatiót. Régebben is voltak magyar író magnások, kik közől elég legyen az Orczy, Ráday, Teleki neveket említeni, de azért az írói osztály még sem vala kellőleg becsűlve és tisztelve, valamint még ma sincs. Mostani magnásaink nem azért írnak, mintha az írói rangra oly igen sokat tartanának, hanem azért, mert egyéb érdekek izgatják őket, s mert a sajtót hatalmas eszköznek látják bizonyos czélokra, és ez úton hiszik eszméiket forgásba hozhatni, melyeket egynél önzés, másnál közjó iránti buzgalom sugall. Az írói emancipatio, ha szabad e szóval élni — mert íróink eddig sem voltak mancipiumok — vagy nem történt még meg nálunk, vagy ha igen, ezt inkább az akadémia eszközlé, mely egy kis rangot adott az írói osztálynak, mint az, hogy magnások írnak magyarúl.

III.

Regélő 5—12. szám. A *Bálczipők* czimű beszély eleje érdekes és némi várakozást gerjeszt, de vége ki nem elégít. Abból, hogy Waterton őrnagy ruhái, órája és gyűrűje a tengerparton találtattak, nem következik, hogy őt Henley meg nem ölte, pedig ez beszélyíró előtt elegendő ok volt, hogy a gyanúba vett Henleyt a törvényszékkel a vád alól fölmentesse. Középszerűségeket kár fordítani, midőn ilyeknek eredetiben is nagy bőségével birunk. — *Férfi és nő-*

büszkeség Bérczy Károlytól jó középszerű beszély. Meséje, bonyolódása, jellemei nem újak ugyan, de az előadás elég élénk s reményeket gerjeszthet, hogy szerző tanulmányok által magát ügyes beszélyíróvá képezhetendi. — *Van szállásom!* Dósa Dánieltől, folytatása a *Nincs szállásom* czimű beszélynek, semmivel sem jobb elődénél, s mit arról mondánk, erre is illik. Egy helyt e kifejezés áll: «Miért nem lehet hasonló sok lánykebelhez, mely mást mutat s mást rejt mellén.» Nem jobb volna *mellén* helyett *magában?* Mert rejteni úgy is inkább *mellbe* lehetne mint *mellen*, és ezen felül a kebelnek tán nincs is melle? — Beöthy Zsigmondból jó elbeszélő válhatnék, ha volna mit elbeszélnie. *Kegyencz* czimű beszélye azt bizonyítja, hogy ő rendben és elég világosan tudja ugyan előadni, a mit feltalált, de a feltalálásban szegény. E beszély széles, nem stilistikai ügyetlenség, hanem tárgyszegénység miatt. Elég hosszú az, s mégis kevés van benne akár jellemzés és lélektani ábrázolat, akár események tekintetében. Az egészben alig történik egyéb elhatárzó, mint egy párviadal és egy erdei megtámadás. Baj az is, hogy a beszélyíró mindenkép Etelváryt ügyekszik érdekessé tenni, s mégis ezt mindenütt csak szenvedőleg látjuk állani, s cselekvőség és tetterő Riettiben van, ki azonban szinte nincs lélektani következetességgel ábrázolva. A párviadalban bátornak, elszántnak látjuk őt, az erdei megtámadásnál pedig elfut és mélységbe öli magát. Nem következetesebb lett volna őt végső elszánásig vinni, és a megtámadottak által meggyilkoltatni? Velünk olvasókkal nem lehet tréfálni, mi csak amúgy könnyeden nem engedjük magunkat ámíttatni, s nem hiszszük, hogy a gyáva bátor és elszánt vagy viszont lehessen, csak amúgy pusztán költő urak szeszélye szerint. Az is nagy ügyetlenség Riettitől, hogy a kávéházban emlegeti, mennyire nem bátorságos Etelvárynak erdőn keresztül éjjel utazni. Gyilkos tervű ember nem fog előre csevegni szándékairól, hanem magának tartja szándékait, titkait. Figyelmeztetjük Beöthy Zsigmondot arra is, hogy

ovakodjék hibás példányok követésétől a stilistikában, nyelve néha igen mesterkélt és képei valótlanok.

Vers az előttem fekvő számoknak csaknem mindenikében van. A *Hölgyekhez* czímzett a középszerűek közé sorozandó. Ki oly szépeket énekle már, mint Garay, az kissé szigorúbb birája lehetne önmagának. E vers sem szűkölködik egy-pár szép strophában, de az egészet mégis inkább csak fiatal verselgetőink valamelyikétől származottnak hinnők, ha a Garay név alatta nem állana. — Erdélyi *Indulója* igen költői gondolat: «Járd össze az egész világot, hazát sehol sem fogsz találni honodon kivül, mert ezt a sors csak egyszer ad,» azaz, mint Vörösmarty szózata mondja: «a nagy világon e kivül nincsen számodra hely.» Belőle egy Rule Britannia-féle ének válhatott volna, de kivitele kisszerű és szegény lett. Mennyi lelkesitő gondolatra, képre szolgáltathata ez eszme tárgyat; de Erdélyi egy idő óta költői lelkesedés nélkül, hideg eszmélkedésből írja verseit, és kedélyt, érzelmeket hideg reflexióban fagyaszt meg. Ő nem tud egy idő óta szívhez szólni, mint ezelőtt, pedig meg kell vallani, hogy ez elhidegülés igen korai, mert az észköltészet mezején később is lehetett volna borostyánokat szedni, itt pedig még voltak babérok, számára virulók. Külső formában Erdélyi tisztább sokaknál, de némelykor ő is hagy foltokat, például e versben: «mi ott a francz,» és «helyén a sziv'» az *ott* és *helyén* szavak igen fityegnek. — A 7. számban Lisznyai Kálmántól van egy igen kuszált vers: *Jégrózsa* czímmel. Lisznyai úrnak «csillogó reményei egy hószinű leánykebelen jéggyöngyökké fagytak.» Ezért ő megharagszik, s neki fordulván valakinek, átkot mond rá, hogy «Isten ily jéggyöngyökből adjon gyűrűt menyegzőjére, mely hideg fénynyel ragyogjon egész jövőjén.» Ez átok tart egész a negyedik versszakig, hol ismét valakinek «szive templomáról» beszél. Az ötödik versszakban panaszkodik ismét valaki ellen, hogy «elvetette» Lisznyai úr «szép szerelmét» (mi az a szép szerelem? van csunya is?) melyre az ő «kebelére puszta tél jött. Pró-

bálta mint jégvirágra könyeit hullatni, de a kegyetlen (ki?) szivén nem tudott láng fakadni.» A költemény két végső versszaka aztán reflexióval végződik, melyből azonban semmi életbölcseséggel nem gyarapodunk: mert hogy azon «leány kebele gyönyörű, ki szivét a szerelemnek nyiltan által adja,» és viszont, hogy azon «kebelre, melyben a szerelem meg nem érik, jégbokréta illik,» ez bizony nem nagy bölcseség, s azért nem, mert ez észrevétel sem józan észen nem alapúl, sem érzelmi helyezetből nem foly. Figyelmeztetjük a fiatal versirót, hogy szavak puszta összerakásában, bármi czifrák, bármi keresettek legyenek is azok, még nincs poesis, s hogy gondolat, érzés, kedély nélkül, melyeknek ihletésből kell fakadniok, hijába erőtetjük a dolgot, figyelmet nem igen fogunk magunk iránt gerjeszteni. Lisznyai Kálmán elég verset adott már, de köztök kevés tűrhetőt; ideje volna, hogy ha a szerkesztőségek oly engedékenyek iránta, önmaga kezdjen iratainak szigorúbb birája lenni. E versben mint fellebb látók, még arról is megfeledkezett, hogy subjectum, prædicatum és copula szükséges kellékei a beszédnek, ha azt akarjuk, hogy megértsenek. A 2-d. versszakban nem tudni kit átkoz meg, a 4-dikben kinek szive templomáról beszél, a 6-dikban ki vetette el szerelmét, a 9-dikben végre nem tudjuk, ki tagad el és mit? A *lángról* pedig azt gondolnók, hogy nem fakad, hanem lobban, kel vagy kitör. Szerettük volna azt is kitalálni, miért e vers czime *Jégrózsa?* .... Beöthy Zsigmond versének *(Kis leány fogadása,* mely nagyon emlékeztet Czuczor egy versére) bélyegzőbb vonásokban kellene a naivságot jellemzenie, hogy érdekeljen. — Király Károly és Zichy Antal verseik részint üres forma tartalom nélkül, részint ezerszer elhegedűlt gondolatok hétköznapi alakban. Több figyelmet érdemel Vidor Emil verse: *Karácsony estvéjén.* Látszik, hogy ez oly forrásból fakadt fel, melyben gondolat, eszme bőven van. Vidor azonban inkább az ész mint a szív költője. Ő gazdag gondolatokban, és ügyekszik tömötté tenni beszédét, sokat mondani kevéssel;

innen van, hogy néha homályos, és hogy verseiben szaggatott beszéd van, s azok nem egy öntésűek. Különben tőle ritkán olvashatni üres verset.

Még a 3-d. számban van elkezdve egy tudományos czikk: *A dráma alapelvei* Henszlmann Imrétől, mely a 4., 5. számon keresztül foly és a 6-ban végződik. E czikket azért nem hiszszük a Regélőbe tartozónak, mert æsthetikai okoskodásokat foglal magában, oly modorban előadva, mi csak szaktudóst érdekelhet, s Garaynak alig van igaza, midőn azt állítja, hogy ilyesmit lapja programmjában igért. Azonban ezt ő lássa. Mi e czikket illeti, ebben vannak jó és tanulságos helyek, miket nem ártand drámaíróinknak megolvasni, mert okúlhatnak belőle, de vigyázva kell olvasni, mert ez értekezésben sok ál-tan és valótlanság foglaltatik. Jók és tanulságosak benne azok, mik nem újak, mik több æsthetikusok által sokszor világosban mondattak; nem jók ellenben és valótlanok, a mik újak és egyenesen az értekező fejéből kerültek. Henszlmann æsthetikai iratai általában azt mutatják, hogy ő e tárgyakról sokat olvasott, de kevesebbet gondolkodott, s a mit tanult, még nincs elrendezve fejében; tisztában lenni önmagával s világos fogalmakig eljutottnak ő még nem látszik, minek oka lehet az is, hogy nem önállólag gondolkodó fej, de az is, hogy igen új és eredeti akar lenni, s minthogy ez eredetiséghez mindennapi erőnél több kivántatik, lőn nem az, a mit akart, hanem a mit birt, egy æsthetikai különcz és paradoxvadász, kinek beszédeit lehet ugyan figyelemmel tartani, de állításai elfogadásától ovakodni kell, nehogy csábokba téveszszen. Bizonyítja, a mit mondok az «eleven, czélszerű és jellemzetes»-rőli tanítás, miket megmagyarázni maga sem bír, mint a Regélő 64. száma mutatja, hol magát Pulszky ellenében igazolni erőködik, s mégis a szépnek fogalma helyébe akar substituálni, s velök a művészit értelmezni (definiálni); bizonyítja továbbá a szépnek és eszményinek általa tervben vett kiküszöbölése, melyek szerénte nemlények, csak azért, mivel ezeket értelmezni

még senki sem tudta. Mintha szavakkal mindent le lehetne írni, mintha nem tudnánk sokkal többet, mint a mit nyelv kifejezhet, s mintha volna nyelv, mely a léleknek minden kincsét szem elébe tárhatná, s volna lángész, ki mindent el tudna mondani, mit gondol és végtére, mintha avval nyerne a tudomány, ha egy értelmezhetlen eszme vagy fogalom helyébe egy más még értelmezhetlenebbet használunk. Értelmezze valaki például a *tökély*, az *erény*, a *jámborság* fogalmait szavakban úgy, hogy az értelmezés logikai teljességű legyen. Soha nem fogja, de azért mégis tudjuk, mi az erény, tökély stb. és ha valahol belső érzékeinknek megjelennek, azonnal ráismerünk. Maga Henszlmann az «eleventet» nem tudván értelmezni, az *ösztönre* hivatkozik, melynek erejével, úgymond, az elevenre «a természetben ráismerünk.» Vajjon ez az ösztön, mely így ráismer az elevenre, miért ne ismerhetne rá a szépre is? és ha ráismer, miért ne tudná magát kimagyarázni szavakban? Azért, mert több van az emberi lélekben mint a mit szó kifejezni bír, s nagy ügyetlenség, mihelyt valamit megmondani nem tudunk, ráfognunk, hogy az a valami nincs, az nem fogalom, nem lény. Ha az æsthetikai kritika ingatag, mint Henszlmann úr hiszi, sokkal inkább abban kereshetni okát, hogy absolut szépség vagy nincs, vagy emberi véges elme ilyesmit megfogni nem bír, mint abban, mert a szépet értelmezni az æsthetikusok nem tudják.

Némi igazolására fentebbi itéletemnek e czikk iránt, kimutatok egy pár botlást, különben is az egészre feleletet és részletes bonczolást az Athenæum szerkesztőjétől várunk, kinek tanai vannak Henszlmann által ez értekezésben ostromolva.*

* Én világosan kimondám, hogy nincs szándékom vitatkozni, s hogy ez akaratomat ne változtassam, arra Henszlmann úrnak ez értekezése is újabb okokat szolgáltat. Az ő æsthetikai nézetei lényegesen különböznek az enyéimtől, s így nekünk nem eredmények, hanem elvek felett kellene előbb megegyeznünk, hogy a vitatkozásnak czélja és sikere legyen; azonban ilyesmihez is nem

Bőven és több ízben szól itt Henszlmann arról, hogy a drámai cselekvénynek magokból a személyekből kell kifejlenie, s nem külbefolyások által föltételeztetnie, de ő a külbefolyás és magából kifejlés fogalmait zavarja össze, mert külbefolyáshoz csak az eseményeset, véletlent számítja, holott a személyek egymásrai hatása is külbefolyás, és a külbefolyás és magából kifejlés is egymást föltételezik. Valódi belső kifejlése a cselekvénynek, hogy példában és gyakorlatilag szóljak, az volna, ha valamely személy minden külső ok nélkül, magában felharagudván, gyilkolna vagy verne valakit, de nem volna-e ez aztán képtelen dolog előttünk s hihetnők-e? Henszlmann úr talán a cselekvény kifejtése és motivatio tekintetében az egész physikai világot be akarná a költő előtt zárni, hogy abból semmit ne használjon; de vajjon nem túlzás-e ez? Shakespearenél úgy mint a francziáknál, Goethenél úgy mint a görögöknél, a külbefolyásoknak mező engedtetik. Szeretnők látni, mint

igen lehet remény, miután azt látom, miként Henszlmann úr nem azért akar vitatkozni, hogy valami kifejtessék, hanem azért, hogy producálhassa magát, mit abból bizonyítok be, mert nem marad a kezdett tárgynál, elcsapong másokra, és ott is, a helyett, hogy híven a mondottakhoz kötné beszédét, kohol és költ olyakat, mik mondva nem voltak és következtet, mik nem következhetnek. Én azt mondottam, hogy drámában főbb, elsőbb a cselekvény mint a jellem, ő pedig olyanokat beszél, mintha én drámában jellemet nem is akarnék. Én csak azt mondottam, «lehet szomorújáték jellem nélkül, de cselekvény nélkül nem,» s hogy lehet, ő maga is elismeri, midőn azt mondja, van egy drámai iskola, «hol külsőleg munkáló eset határozza el a cselekvényt,» tehát nem jellem. S így ha van ily iskola, vannak ily drámairók, lehet dráma, és mégis hosszas vitatkozásokba merül arról, mily becses a jellemzés, mintha én ezt tagadtam volna, mintha mondtam volna egyebet annál, miként a cselekvényt elsőbb és főbb dolognak tartom a jellemnél; és így tovább, nagy zajt üt, mintha a drámairásra egy pusztító özönvíz következnék, s neki kellene fölépíteni a bárkát, melyen megszabadítsa. Ilyen magukat producálni akaró urakkal, kik vitatkoznak, csupán hogy vitatkozzanak, nekem semmi dolgom. *Bajza.*

birna Henszlmann egy öt fölvonásos színművet írni, kizárva minden külbefolyást. Ezen külbefolyás és belső kifejlés zavaros fogalmain aztán Henszlmann drámai iskolákat épít, melyekben nincs szoros logikai megkülönböztetés, és oly zavart mint maga e tan.

Alaptalan állításnak tartom azt is, hogy Shakespeare és Goethe nem *eszményít,* Schiller ellenben eszményít. Ebből csak annyi igaz, hogy a két első szerencsésebb volt a valónak és eszményinek egybeolvasztásában, mint emez utóbbi. Mennyi eszményi alak van Goethe műveiben és mennyi Shakespearenél. Vajjon nem eszményi-e Margit Faustban, nem az-e Tasso maga és az őt körülálló két női alak, nem az-e Klárika Egmontban? nem az-e Hamlet, Portia, Othello és Jago; ellenben nincsenek-e Schillernél is igen való képek? például Müller zenész, Imperiali grófné és Gianettino Doria, Tell Wilhelm? Vagy tán Henszlmann valami földfeletti, ætheri lényeket ért eszményi alakok alatt? Igy igaza lehet, de ekkor aztán sem Goethe és Shakespeare feldicsérésére, sem Schiller kisebbítésére nem monda semmit, mert nem az *eszményiről,* hanem másról beszél.

Azt is tanítja a czikk, hogy Aristoteles és az őt megelőző hellenek a *charakter* szót *jellem* értelmében nem ismerték, hogy Hunfalvy rosszúl forditotta Aristotelest, mert jellem helyébe *erkölcsöt* vagy *kifejezést* kell vala tennie. Ezen beszéd igen üres, mert csak merő szóvita. Aristoteles költészetrőli munkájában több helyen leirja a jellemet, mi nem hagy kételkedni, hogy sem erkölcsről, sem kifejezésről, hanem arról beszél, mit mi charakternek, jellemnek nevezünk, s világos, hogy neki volt fogalma a jellemről, s hogy a mit *ő ethos*nak nevez, sem több sem kevesebb mint jellem, tehát ha nem volt volna is meg a szó, meg volt a dolog. Nem tekinthetem egyébnek tudós ostentatiónál, hogy Henszlmann nyelvtörténet, szó-biographia és lexikon után magyarázgatja azt, mit magából Aristotelesből fölvilágosíthatni. Aristotelessel egyébiránt furcsán bonyolítá be magát.

Tagadja Henszlmann Aristoteles mondása valóságát, hogy t. i. szomorújáték lehessen jellem nélkül, de el kell ismernie, hogy Aeschylos, Sophokles és Euripides írtak szomorújátékokat, tehát kellett bennök jellemeknek is lenniök, s ha volt bennök jellem, hogyan történhetett, hogy Aristoteles költészetrőli munkájában hallgatott a jellemekről, holott a dráma minden kellékeiről oly részletesen értekezett? Ne fogjunk Aristotelesre olyat, mi nem igaz; ő tudott annyit a jellemekről mint akárki az újabb időben. Ezekből talán elég világos, hogy Hunfalvy a jellem szót jól használta, s hogy Aristoteles csakugyan lehetőnek hitte a szomorújátékot jellem nélkül, és hogy Henszlmann e részbeni beszédei nem nyomnak semmit.

Hogy a franczia drámaírók az eseményeset, véletlent «csak meglepés és hatás» miatt használják, ezen állításból én azt következtetem, hogy Henszlmann úr csak felületesen ismeri a franczia drámákat. Ha jobban ügyekeznék velök megismerkedni, észre kellene vennie, miképen ezeknél is (értem a jobbakat) a véletlen és eseményes nem föltételez lényeges dolgokat, hanem csak tovább bonyolít vagy old azon, mi már bonyolódni vagy kifejleni kezdett belső szükségből.

Téved Henszlmann abban is, hogy Lessing, Herder, Schlegel, Goethe megczáfolák Aristotelest elméletileg. Shakespeare pedig gyakorlatilag. Az előszámláltaknak négy elsője nagy tisztelője volt Aristotelesnek, s nem hogy ellenkeztek volna vele, sőt inkább ügyekezének tanaikat az övéihez alkalmazni, az övéivel megegyeztetni. Halljuk például mit mond Lessing: «Mann kann studieren und sich tief in den Irrthum hinein studieren. Was mich also versichert, das mir dergleichen nicht begegnet sey, das ich das Wesen der dramatischen Dichtkunst nicht verkenne, ist dieses, das ich es vollkommen so erkenne, wie es Aristoteles aus den unzähligen Meisterstücken der griechischen Bühne abstrahiret hat. Ich habe von dem Enstehen, von der Grundlage der Dichtkunst dieses Philosophen, meine

eigenen Gedanken, die ich hier ohne Weitläufigkeit nicht äussern könnte. Indes steh ich nicht an, zu bekennen (und sollte ich in diesen erleuchteten Zeiten auch darüber ausgelacht werden!) das ich sie für ein eben so unfehlbares Werk halte als die Elemente des Euklides nur immer sind. Ihre Grundsätze sind eben so wahr und gewiss, nur freylich nicht so fasslich und daher mehr der Chicane ausgesetzt, als alles, was diese enthalten. Besonders getraue ich mir von der Tragœdie, als über die uns die Zeit so ziemlich alles daraus gönnen wollen, unwiedersprechlich zu beweisen, das sie sich von der Richtschnur des Aristoteles keinen Schritt entfernen kann ohne sich eben so weit von ihrer Vollkommenheit zu entfernen.» És ez a Lessing Shakespearet is ismerte oly jól mint akárki más, de azért nem hitte felőle, hogy Aristotelest megczáfolta legyen, mint Henszlmann állítja.*

Egy szembeötlő dolgot e czikkben még meg kell említenem. Henszlmann a franczia és magyar nép közt művészi tekintetben rokonságot fedezett fel; azt mondja, hogy mind a két nemzet «a külső benyomásoknak és piperéknek hódol, a szónoklatot mindenek felett becsüli és a ragyogó felszínen gyönyörködik, mindkettő tehát a külső színi hatást mohón kapja és az izgató szereket kedveli, s e szerint a drámában az eseményesben, a kalandorosban, mely a nézőt meglepi és elkábítja, keresi menedék-helyét.» Én ugyan másként vélekedem, de ha e dolgok így vannak, akkor Henszlmann kimondotta franczia drámák elleni törekedéseire a halálos itéletet, a kárhoztató szót. Így tehát nemzetünknek természetében és vérében van az, hogy a franczia drámákat szeresse, és ekkor hiába akarunk rádisputálni egyebet,

* Ebből elég világosan láthatni, hogy Lessing nem czáfolta meg Aristotelest, hogy ilyesmit csak megkisérteni sem akart soha, de ha azt reméli szemleiró úr, hogy ez idézetre Henszlmann úr meghunyászkodik, nagyon csalatkozott. Ezen úr, mint a rossz szinész, akkor üt legnagyobb zajt, mikor legkevesbbé tudja leczkéjét. *A szerk.*

sőt legokosabb azon úton fejteni drámánkat, melyen a francziák járnak, mert ez út nemzeti hajlamainkkal, sajátságainkkal rokon és igen nagy hiba volna akár angolosítani, akár németesíteni drámairásunkat, mert az önmagához leghívebben, legrokonabban csak amúgy fejleszthetik. Drámai irodalmunk legújabb termékeiből ismerek két művet, melyek kiválólag franczia iskola termékei, és bizonyos tekintetben francziánál francziábbak: egyik Vahot Imrétől *Zách,* másik Teleki Lászlótól *Kegyencz,* mely utóbbit Henszlmann és (nem nevet az olvasó?), magához igen következetesen feldicsért. Ezen két úr tehát jó úton van a magyar dráma kifejtésére nézve; de mit mondjunk aztán Henszlmann ellentörekedéseire? Nem egyebet, mint hogy nincs még magával is tisztában.

E czikk egyébiránt polemiai — kár hogy nincs benne elég férfias nyugalom — s mint ilyenre meg kell jegyeznem, hogy ha én megtámadnék valakit s ezen valaki nekem válaszolna, viszonfeleletemben minden lényegesre kibocsátkoznám, nem pedig csak arra, mi a köztünki kérdésben mellékes; azt pedig világért sem mondanám, mint Henszlmann a lényegesekre, hogy nem tartom figyelemre méltóknak. Mert hogy az, miről magunk kezdtünk vitát, az ellenfél vitatkozásai után figyelmünkre nem méltó, már nem jelenthet egyebet, mint ama rókai ismeretes nolo acerbam sumere. Nem igen tudnánk felelni, tehát ráfogjuk, hogy nem tartjuk méltónak. Vagy nem kell kezdeni vitát, vagy ha kezdtünk, és talán ok nélkül is, álljuk ki a sarat.

De elég, tán sok is e czikkről, mely felett nekem is nem vitázni szándékom, hanem csak jellemezni azt, s elmondani, mint vélekedem némi kérdéses dolgok felől. Hosszabban azért szóltam felőle, mert szépirodalmi szemlémnek főfeladata æsthetikai balnézeteket megigazítani, mennyire csekély erőmből telik.

A *Juratus* nem ügyetlenül van írva a genre-képek modorában, jóllehet inkább gondolatokban mint jellemzésben erős. A Zajtay-féle czikkeknek messze utána marad ugyan,

mert ezek apró történetecskékkel, melyek embereket jellemzenek, érdekes s jellemzésökben van valami tanulságosan csipős, vagy mint egy nagy hazafi mondani szokta: paprika. Azonban az ily czikkeknek is van becse: játsziságukkal mulattatók.

Székes-Fehérvár a mint van, jelszavában többet igér mint a mit ad. Fehérvárott még több is van, mint a mi itt adatott. Főkép népéről, lakosairól kevés, pedig hiában, embert csak emberek érdekelnek leginkább.

Egy est az angol királynénál, oly czikk, melynek szerzője par force elménczkedni akar, de elménczségei igen mindennapiak.

IV.

Honderű 4—5. szám. A *Nemzeti színház* czimű irányczikknek semmi iránya nincs. Értekező beszél jót, rosszat, igazat, hamisat, szokása szerint a tárgy körül, de beszédének vezéreszméje nincs, a gondolatok nem füződnek egy bizonyos fonalra. A czikk elején azt vélnők, rövid vázolatát fogja adni a magyar szinészet történetének; azonban csak boldogult Wesselényi Miklósról, mint szinészek pártolójáról, emlékezvén meg, és Petrichevich Horváth Dánielnek kissé bővebben parentálván, mindjárt átszökik azon eszmére, hogy bűnös *fájdalmatlanság* * van bennünk a szinészet iránt, s itt is, a nélkül hogy valami vérbeható szót mondana azon magas köröknek, melyekhez szólni czélul tüzé ki magának, beszélget szaggatva és töredékesen a pesti színház dolgairól igazak közt némi nem igazakat, például, hogy egyik oka a színházunk iránti részvétlenségnek «a botrányos nyerseséggel visszarezzentő karzatok.» Ezt mi igen igazságtalan beszédnek tartjuk. A magyar színházi karzat egyike a legtisztességesebb színházi karzatoknak. Mi ritkán van itt fütyülés, mi ritkán valami rend-

* Igen ügyetlenűl talált szó az indolentiára. *Verőczey.*

zavaró botrány! Ugyan foghatna-e a szerző állítása igazolására tényeket idézni? Bár zajosabb volna naponként karzatunk, ez annak lenne jele, hogy telve van. Hallottuk-e hírét mindeddig, hogy csak egyetlenegy ember is elidegenedett volna a színháztól a karzat nyerseségei miatt? Én nem hiszem, hogy volna valaki. Inkább lehetne panasz a földszinti helyre, hol egyesek betyárkodásai szomszédjaikat gyakran háborgatják. — Szerző megragadja itt ismét az alkalmat a magasabb rangúaknak bókokat mondani, mit mi általában javallunk, ha czélt ér vele, csak aztán a bókok igazság rovására ne tétessenek, mint itt is. Értekezését szerző ily meglepőleg furcsán végzi: «Vagy van magyar közönség vagy nincs; ha nincs, be kell zárni a színházat, ha van, akkor a hongenius daloljon bús nótát, dalolja el Vörösmarty *Jár számkivetetten*-jét . . . . «Ki tudná megmondani ki e czikket elolvasta, mit tanult belőle, mit ezelőtt is már ne tudott volna a nemzeti színház ügyeiről?

Női jótékonyság a nőegyesületet ismerteti röviden, elég jól, kár, hogy a stylus imitt-amott ügyetlen. A czikk egy jó apostrophfal végződik a lelkes gróf Károlyi Györgynéhez, ki egyike magyarabb érzésű magas hölgyeinknek, s ezért tiszteletét és szeretetét valamint érdemli, úgy meg is nyerendi minden becsületes hazafinak, «a kit e föld hord s egével bétakar.»

Császár Ferencz beszélyében: *Egy óra életemből* egy városi jegyző aggodalmai iratnak le, ki rettegésben van, hogy fiatalkori meggondolatlan beszédeiért elfogatik. Mármár közeledik egy katonacsapat lakához; az ajtón koczognak, a jegyző és fiatal neje elréműl, belép a káplár, kezébe nyujtja a bűnösnek az elfogatási parancsot, melyet az reszkető kezekkel veszen át, beletekint, de íme az nem elfogató, hanem . . . . beszállásozó irat. Az aggodalmak egyszerre lecsillapodnak s minden jól megyen ismét. A beszélyke jól van írva, könnyű gördületű, síma nyelven, tűrhetőleg előadva, de a tárgy, mint rövid vázlata is mutatja, igen szegény. Ki végig olvasá, azon gondolat ébred

fel benne, mi kár, hogy e csinos alaknak nincs tartalmasabb belseje. Két nem szerencsés kitételt jegyzünk itt fel, egyik: «forró csókot *ajkazik.*» Az ajkazni szóra aligha van szükség; másik: «szólék felderűlt ajakkal,» hogyan derűlhet fel az ajak?

Kazinczy Gábor *Isten ostora* népmonda akarna lenni s az is tárgyra nézve, de szerző nem látszik azt érteni, hogy mindennek megvan saját előadási módja és nyelve. Értekezést nem írhatunk poetai nyelven, s maga a poetai nyelv is többféle a tárgy természetéhez képest. Mondát a legnépszerűbb, keresetlenebb és világosabb stílusban kell előadni, különben az elveszti typusát és rendeltetésének nem felel meg. Ily kitételek: «melynek világhíre, mintha ez orcusi utakon divat-únt nectárja nyomain döczögne — a ragyogásnak árnyalló fénynyomait s a viszontagságok barázdáit bősz divatkór mázolgatja el — a mozgalomnak ifjú erőt aczélozának — incselkednek a német gyarmat faluházai, — önelég magányban, mint a titkos üdv — a tó hullámiban fürdő malom az ingoványnak medrén locsog — aranyfürtös könyvirág, minek kelyhét a fájdalom férge őrli le» — s azok az orcus, nectár, Prometheusok stb. teljességgel nem népies kitételek, s így mondában használva kétszeresen is szerencsétlenek.

Jelenés egy fiatal házaspár mézesheteiből kedves kis novellai tréfa, a derék Kovács Páltól. Egyszerű, keresetlen, világos előadás, melyet szinte jól esik az embernek olvasni, az új divatú czikornyás beszédek után. Mert Kovács Pál tárgyaival, ötleteivel tud hatni, jellemzésével érdekes és nincs szüksége gondolatszegénységeit szópiperékkel takargatni. Kovács Pál egyike jobb beszélyíróinknak, s bármit monda és mondjon a kajánság, részrehajlatlanúl itélve meg fogja az irodalomtörténet egykori írója vallani, hogy ő igen dicséretesen töltötte be helyét, s volt idő, midőn vele mint beszélyíróval felette kevesen mérkőzhettek. Ma több beszélyíróval dicsekedhetik irodalmunk és mégis mi keveset lehet nevezni, ki Kovács Pálnak elébe hágott s mi

keveset, ki mögötte ne állana. Egészséges jó magyar levegő az, és magyar sajátságok, mikben és mik között az ő alakjai mozognak és élnek, iratait józan gondolkodás és életphilosophia lengi keresztül. Örvendhet magának a Honderű őt is írói közé számíthatni, s fájlalhatjuk, hogy ily tehetség csak félig élhete irodalmunknak, s csak félig fejlődhetett ki.

A *Keresztapa* Gaáltól a legsikerültebbek közé tartozik, mik a genre-modorban magyar nyelven irattak. Gaál nemcsak tárgyban, hanem ötletekben is találékony s ez utóbbiak által a legegyszerűbb tárgyat is érdekessé tudja tenni. Mi egyszerű tárgya van például ez életképecskének: Egy keresztapa addig dicséri és védelmezi keresztfiát, míg azt föl nem akasztják ; s midőn már függni látja őt, még akkor is ezt mondja: kár szegényért, bizony derék ember vált volna belőle. De e tárgyat igen jellemzetes párbeszéd ábrázolja előnkbe Péter koma és János koma között. Kik nem üres saloni bábokat, hanem valódi embereket keresnek beszélyekben, azok fogják érteni, mi becse van a póri kör ezen élethű physiognomiájának. E czikkhez a szerkesztő egy akasztófát metszete, min a divat-menageria megütközött. A vignetteke jellemző és sikerült, mint maga a szöveg, s mi nem akadozunk csekélységekben, becsesebbnek tartván a művészeti jellemzést az üres saloni finnyáskodásnál. Illik-e egyébiránt az akasztófa a *Pesti salon* czím alá, ezen európai fontosságú kérdést döntsék el a divat arszlánai, tigrisei, leopárdjai, szelindekei stb.

Versek e két füzetben Krizbay, Vörösmarty, Szelestey és Beöthy Zsigmondtól. Verseink száma szaporodik, hála istennek, de költőinké nem nagyon. Költői szikra minden kebelben van kisebb-nagyobb mértékben, verset is tűrhetőt, napjainkban okos embernek nem nehéz már írni, de költőnek lenni kissé nagyobb dolog, mint sokan hinni látszanak. Vörösmarty versén kivül csak Szelesteyé érdemel figyelmet. Krizbayé puszta verselés. Beöthyé elhasznált gondolat, elhasznált kép.

V.

Regélő 13—19. szám. — Egy idő óta azon dicséretes szokás jött be lapjainkba, hogy a beszély czíme alatt megmondatik, eredeti-e az vagy fordítás. Ezt kivált annak jó tudni, ki a hirlapi czikkek felett gáncsoló vagy javaló szót akar mondani, mert igen természetes, hogy az eredeti, ha csak középszerű is, több javaló szót érdemel, mint a fordítás. Ez okból ohajtánk, hogy a *Carteaux* czímű beszélynél, mely pusztán csak novellának neveztetik, megmondatott volna, fordítás-e az vagy eredetije Pálffy Albertnek. Mi azt gyanítjuk, hogy fordítás s azért, mert a beszély sokkal jobb, mint a minőt *Clemmy* irójától még most vártunk. Evvel nem azt akartuk mondani, mintha e beszélyt valami érdekesnek tartanók, hanem csak annyit, hogy ez jó középszerű beszélyke, mely előadás tekintetében nem válnék szégyenére valamelyik jobb beszélyirónknak sem. Tárgya nőragadás, czélja gúny azok ellen, kik beszélyekben minden áron hatást vadásznak. A gúnynak éle, fulánkja van, s a nőragadás elég elmésen kigondolva.

A szerelmes betolakodik kedvese lakába, ott vitát kezd annak férjével; a vitára czimborák jelennek meg rendőri alakban s befogatás ürügye alatt magokkal viszik a szerelmest és a nőt is, a férjet pedig ott hagyják. Ez eleintén örül, hogy ott felejtetett, később ötlik csak eszébe, hogy az egész dolog gazság, s neje elraboltatott. Az előadás szeszélyes, mulattató tréfák vegyülnek bele; a beszélyíró élesen kiemelt mondatokban tudta a részleteket és körülményességeket átszökelleni, s ez az, mi nekünk leginkább feltűnt, s mit fiatal írótól épen nem vártunk. Ez egy oly tulajdon, mivel magyar beszélyíróink általában nem igen, a körülményesen fejtegetni szerető németek közt kevesen, a francziák ellenben nagy mértékben birnak. A kávéházi párbeszédek, melylyel a beszély kezdődik, kissé ügyetlenek s némi tapasztalás- és ismerethiányt árulnak el szerző

részéről. Vannak a beszélynek valószinűtlen és hihetetlen részei is, de szerző elég ügyes volt a történetet mással beszéltetni, ki gúnyolódni akar, s e szándékban és az elbeszélő módjában eléggé kibékítőleg vannak a dolgok motiválva. — Az *Eljátszott üdv* szegény compositiójú, ügyetlen kivitelű beszély Szabó Mártontól. Benne dolgokat látunk történni, a nélkül, hogy akár a szerző birná, akár mi magunk tudnánk kielégítőleg megfejteni. Katalin szeretni látszik Antal ügyvédet, mégis Férgeyhez akar menni. Férgey boldogított mátka, mégis rablókkal fogatja el Antalt és elzáratja igen regényes módon, mintha valamely lovagkorban játszanék a beszély, hol minden bokorban rablócsoportok, minden hegyen zsarnok várurak és kalandor leventék fészkelnek. Antal kiszabadúl, s nem hogy ügyvéd létére törvény segélyével lépne fel a gaz Férgey ellen, hanem regényesen a menyegző napján jelenik meg álarczban, megijeszteni a násznépet, s egy gazzal párviadalra kelni. A párviadal végbe megyen, s a beszély avval fejeztetik be, hogy a bűn győzedelmeskedik az erényen. Ha a Regélő szerkesztője annyira szűkében van a dolgozatoknak, hogy kénytelen ilyen iratokat is közleni, akkor tanácsosabb volna jó fordításokat adnia.

A 13. és 19. számban érdekes utazási töredék van: *Schweitzi emlékek* Tóth Lőrincztől. E töredék bizonyítja, hogy Tóth Lőrincz külföldi útjában több oldalú és sokra figyelmes utazó volt. Ő bennünket a látott tárgyaknak nemcsak költői és pittoresque vonásaival gyönyörködtet, hanem tanít is hasznos és követésre méltó tudósításokkal. Különösen javalható azon módja, hogy külföldön tett észrevételeit összeköttetésbe hozza honi viszonyainkkal, mintegy ránk alkalmazva azokat. E mód tevé igen becsessé Szemere Bertalan utazási munkáját is. Tóth Lőrincz ügyes előadó is; szerencsés a tárgyak leirásában, s nyelve tiszta, egyszerű, hasonlatai és képei nem üres festések, hanem megrázók, világosítók, gyakran jellemzők. Kár, hogy a regélői incorrectségtől még ő is, ki egyike különben nyelv-

tanilag correctebb íróinknak, nem szabadíthatta meg czikkjét. Tóth Lőrincz nem szokott így írni: *mejj* (mell), *dallos* (dalos), *lakok közepette* (lakok közepett, vagy lakoknak közepette), *tanúság* (tanulság).

Hajdan és most Kondor Ödöntől elmés ábrázolatok a színházi életből. Fordításnak mondatik, de nehezen az, mert második részében szóról-szóra egy magyar színházi híres énekesnő tettei vannak leírva és gőgje, balgatagságai nevetségesekké téve. A czikk mulattató, s a színházi dolgokkal foglalkodóknak tanulságos is lehet.

Farsangi rózsák Nógrádból Jolin Emiltől. A szóáradatban néhány jó gondolat és intés is uszkál. A czikknek egyébiránt nincs kocsisa, azaz nincs benne vezéreszme. Kár, hogy nem szoktatják magokat íróink rendben gondolkodni, és minden még oly parányi hirlapi tudósításban is egységre nem törekednek. Logikus fej legcsapongóbb játsziságaiban is tart bizonyos fonalat.

Frankenburg *Budapesti levelei* folyvást mulattatók, sok helyt elmések, ámbár néha kissé szélesek s érdektelen tárgyaknál apró körülményeken és részleteken maradozók. De azon módot, melylyel a IX., különben igen mulattató és fulánkos, levél a Honderű szerkesztőjének replikáz, nem lehet javalnunk. Testi hibáiért valakit gúnytárgyúl tenni, aljas, hogy ne mondjuk, nemtelen. Azonban meg kell vallanunk azt is, hogy Frankenburgnak e tette, ha nem javalható is, kissé menthető a felhivás által, mert a «Saunigl»-vali czélzás elég érthető vala. Intra et extra muros peccatum.

Költemények: Vachott Sándor, Halászy József, Hazucha, Garay, Erdélyi, Jósika Gejza, Bérczy és Zichy Antaltól vannak. Belső becsre nézve legjobbak Garay és Erdélyié, középszerűek Vachott Sándoré és Hazucháé, tűrhető Halászyé, üresek Bérczy és Zichy Antalé; ez utóbbi puszta száraz verselés, sem észhez, sem szívhez nem szól; Bérczy *Búhangjai* pedig ihletés nélkül írt egyéni panaszok, melyek az írón kivül alig fognak valakit érdekelni.

Jósika Gejza *Uj éve* és *Csillagásza* dicséretes gyakorlatai egy ifjú tanulónak, de még nem közönség elébe valók. Hazucha *Csüggedője* tűrhető volna, csak az kár, hogy e rövid versbe monotoniát hoz a sok halál. Atya, jó barát, haza, minden meghal, végül még a remény és szerelem is, és — csodálatos! — miután a remény és szerelem is «végkép veszve van», mégis a versiró ex superabundanti «a jó leánytól» szerelmet kér. Ez a két kisegítő szócska *ah* és *oh*, melyekkel egyszer már Kisfaludy Károly elég élesen kigúnyolta a magyar versírókat, nagy szerepet játszanak e versben. Mindössze hat ah és oh sohajtozik e sorokban. A poeta nagyon bús lehetett, mikor versét írta. Kisebb versekben igen tanácsos — refrain esetét kivéve — kerűlni, hogy ugyanazon szó többször használtassék, mert az mindig vagy gondolat-, vagy beszéd-szegénységet gyaníttat. Garay *Családi képei* kedves enyelgésű versek, ámbár a második kissé prózailag van tartva. Folytatásukat örömmel várjuk. Meg kell azonban jegyeznünk Garay versénél különösen, hogy *fölött* és *előtt* rímek gyanánt semmikép sem vétethetnek. Kinek finomabb fülei vannak, érzi a dissonantiát a rövid és hosszú *ő* között. Meg kell továbbá jegyeznünk általában újabb lyrai költésünkre, hogy az magának külső formában sokkal több szabadságokat enged, mint a mennyiért gondolat, kép s általában beltartalommal kárpótlékot birna nyújtani. A verselés egy idő óta igen szabad kezd lenni, minek már eddig sem látjuk jó következését, később pedig, ha így megyen, kártékony hatású leend. Kazinczy példája, ki első kezdi lyrikusainkat mértékes rímekhez szoktatni, Dayka, Csokonai, Szemere, Kölcsey és Kisfaludy Károlyban gyönyörűen gyümölcsözött. A mértékben-irás emelte ki lyrai költésünket egy magasabb tartományba, ez szoktatá el íróinkat a bugyogó, széles, lapos, pongyola beszédtől. Mai lyrikusaink mértékben írnak ugyan többnyire, de mértékök néha a nevetségig szabad. És ezen szabadságot mindennapi képek-, gondolatokért is megengedik magoknak, a mi

ismét visszasülyesztendi majd lyránkat régi fás szélességébe. Ajánljuk költőink figyelmébe azon mérték és rím tekintetében tiszta verselést, mely egy évtized előtt oly sokat igérő előmeneteleket kezdett tenni. Miért irunk versben? Bizonyosan harmonia miatt, a mi egyik főkelléke a lyrai, a zeneszerű költészetnek. Költői gondolat kötetlen beszédben is költői marad, de harmoniával hatni ránk csak vers által foghat, s a szép zengésű vers egyik eleme a lantos költésnek. Nem kell tehát harmoniátlan rímekkel élni, harmoniátlan verseket írni; trochaicus és jambicus lábakat, melyeknek egyike lerontja a másik harmoniáját, összekeverni. Szabálytalanság általában csak nagy genieknek sikerül és ezeknek sem mindig; kik nem nagy geniek, hanem legfeljebb csak talentumok, ovakodjanak a szabálytalanságtól. — Erdélyinek jól gondolt és ügyesen előadott szép balladájában: *A két kalóz,* szinte meg kell rónunk a verselési szabadságokat. A vers szép jambusait szinte trochaeusi lábak rutítják, például:

Egymásnak feleselget.
Megbánással elegy.
Majd csendes lesz a tenger.

Igen sürűn él azon szabadsággal is, hogy az utolsó lábon spondeust hagy jambus helyett, és még sürűbben avval, hogy hosszú szavakat, melyek első tagjai pyrrhichiusok, ő jambus helyett használ. Ezen szabadsággal mások is élnek. Kazinczy, Kölcsey, Kisfaludy Károly, kik a verselési mesterségben kényesek, vagy legalább sokkal kényesebbek voltak mai verselőinknél, de nem oly felette gyakran, hogy általok a vers harmoniája elrontassék. Ezen kifejezés: «Mindennap a halállal nézvén farkas szemet» — ily komoly versben igen tréfás, hogy ne mondjam közönséges. Erdélyi igen szereti a népies kifejezéseket használni, s ez nem rosszalható, csak az rosszalható, ha helyén kivül használja, mert minden nem mindenütt jó.

A *szinészeti* rovat örök variatiója ezen már meglehető-

sen megúnt, de mégis meggyőződésekbe átmenni nem tudó themának: «silányak a franczia színművek». S a Regélő birálóinak mindegy, Péter írta-e vagy Pál, vígjáték-e vagy szomorú, vannak-e jó részei vagy nincsenek, nekik mind silány, és egyképen kivétel nélkül, azért mert franczia színművek. Nekik csak egy húrjok van, s azon mindig csak egy nóta peng, melyet, ha mennyei volna is, sokára meg kellene únni. Egy évvel ezelőtt a Regélő szinbirálóitól még dicséreteket is olvasánk franczia művekről, különösen azon birálótól, ki magát V. I. betűkkel szokta aláírni; de egy év alatt ezen biráló urak sokat tanultak, s most professióvá vált a Regélőben a franczia színművek üldözése, s nolens-volens űzni kell e mesterséget. A mi az 570. lapon *Az árva fiú*-ról mondatik, abból e professiói kénytelenség nagyon is vastagon kiri. E mű csak annyira franczia mű, mint bármelyike a Regélő színbirálói által rosszaltaknak, jellemzése semmivel sem jobb, mint amazoké, tele van csak oly véletlenségekkel, nem motivált dolgokkal, minők a biráló urak által számtalanszor rosszaltattak, azonban ez mégis tetszik V. I. úrnak. «Ez kivétel, úgymond, és bizony csak azért, mert tárgya angol regényből kölcsönöztetett». Boldog isten! Mintha dráma jósága a tárgytól függhetne, s mintha a legsilányabb tárgyból nem lehetne legtökéletesebb drámát készíteni és viszont: annak a ki ért hozzá. Nem tárgy uraim, hanem szerkezet, cselekvény, jellem stb., szóval a forma, melybe a tárgy öntetett, alkot jó drámát. Ügyetlen veheti tárgyát angol vagy akár chinai regényből, azért drámája még nem lesz jó. — Olvasunk itt egy más valótlan állítást is, hogy regényből nem nehéz jeles drámát alkotni. Sőt az ellenkező igaz: regényből igen nehéz drámát alkotni. A regényiró maga személyében beszél, a drámairó másokat beszéltet: amaz leirja a szenvedélyeket, ennek a néző szemei láttára kell azokat felkeltenie, és minden szökellés nélkül oly áltató folytonosságban, mely annak figyelmét akaratja ellen lekösse. Ide tehát nem elég a regényiró által feltalált jellemet, bonyo-

lódást és cselekvényeket felhasználni, mindezekből még nem lesz dráma, ha mindjárt életből merítvék és valószinűek is; azt, a mi a tárgyban drámai lesz, újonnan kell feltalálni, az semmi regényből nem meríthető. Regényben subjectiv, drámában objectiv mezőn áll a költő, s a kettő közt nem csekély a különbség.

A *Levelezések* közt az 567—9. szeleteken egy igen jó szeszélylyel írt czikk van.

Különösség gyanánt jegyezzük fel, hogy ezen két verset:

Szebb jövendőt a hazának,
Bús idői már valának,

mely egykor Munkácsy Rajzolatainak jeligéje vala, egy idő óta divattá vált a Regélőben idézgetni. Nekünk az tűnt fel e tárgyra nézve, hogy az idézés oly sürűn történik és soha sem híven, hanem meghamisítva, még Szakáll Lajos is így változtatja meg:

Szebb időket a hazának,
Bús napjai már valának.

Kézi tükör és *Csemegék* czím alatt elménczkedések szoktak lenni prózában és néha igen rossz versekben, melyekben többnyire azok ellen önti ki haragját a Regélő szerkesztője, kiket nem szeret; hogy az Athenaeum szerkesztőjéről el nem felejtkezik, ezt, ha nem említeném is, mindenki képzelni fogná.

VI.

Honderű 6—8. szám. — E lap — salonja némely frivolitásait kivéve, melyekkel mi teljességgel nem tudunk megbarátkozni, de a melyeket nem rosszalunk, mert e mostani időkben a lap fenmaradásának leghihetőbb eszközei — főbb czikkjeit tekintve, igen javúl és számonként új és új érdekes magyar irói neveket hoz,

Kedvesen lepett meg bennünket a Tóth Lőrincz név utazási töredékeivel ily czím alatt! *Ó-német városi képek.* Szerző e képekben ügyes kézzel varázsolja Augsburg és Mainz városok arczait, érdekes regécskékkel fűszerezve és elevenítve a könnyen unodalmassá válható hosszabb leírásokat.

A 6. szám *Sírvirágok* czím alatt egy kis baráti emlékbeszédet nyújt gróf Dessewffy Aurél felett, halála évnapján. Dicsérettel kell említenünk azon baráti melegséget, melylyel a Honderű szerkesztője a megboldogultról beszél, és azon buzgó ügyekezetet, melylyel a korán elhúnyt ifjú férfi emlékezetét minden lehető dicsőséggel körülderíteni iparkodik. Nem osztozhatunk ugyan némi túlmagasztaló itéleteiben, melyek az elhúnytról mondatnak, de meg kell bocsátanunk e szívtelen, e hidegen számoló, önző időkorban a szívnek szózatát, a baráti érzelemből fakadó ömledezést, habár az túlságos is. Mert lehetetlen túlzásnak nem venni azon állítást például, hogy Dessewffy Aurél Magyarország «leggenialisabb feje volt». Ki győzi előszámlálni, hány genialis feje volt már Magyarországnak, hány van jelenleg? vagy ha valaki ezt tehetné is, képes-e a genialitásokat úgy összemérni, hogy a legfelsőbb fokozatot józanúl és igazságosan ki merhesse mondani? Egyetlen egyet sem akarunk az elhúnyt megérdemlett dicssugaraiból elhomályosítani; mi elismerjük lángeszét, el éles itéletét, de azt, hogy egyik jeles a másik rovására magasztaltassék, nem tartjuk sem eszélyes, sem igazságos dolognak. Honunk történetei századok itélete által dicsőített lángelméket mutathatnak fel, s vajjon mindezeknél Dessewffy Aurél genialisabb volt-e? Vajjon genialitás tekintetében Hunyady Mátyást, Martinuzzit, vagy históriánk egyik legcolossalisabb emberét, Bethlen Gábort, sem lehetne a magasztalttal összemérni? Ezt maga sem fogja P. Horvát L. úr hinni. Azon mondatot pedig, hogy egy ország sírt a halott felett, mint valótlant kell megrónunk. Oly járatlanok vagyunk-e csak az iménti esemé-

nyekben, hogy feledhetjük, miképen D. A. politikai párt embere volt, s hogy mindazok, kik egy más politikai hitvalláshoz tartoztak, görbe szemmel néztek rá? Bár úgy volna, hogy a halál le birna csendesíteni az időkben minden ellenszenvet, de fájdalom, ez még soha nem volt tapasztalható, és a néptömegre nézve soha nem lesz, míg emberek élnek. Vannak e *Sírvirágok*ban némi hibák a gondolkodástan szabályai ellen is. Például, hogy csak egy szembeötlőt említsek, a czikk első sorai így kezdődnek: «Ma éve egy koporsót kisérénk, melyben Magyarhon leggenialisabb feje nyugodott. A szobában valánk, hol keskeny ágyon szunnyadozék, szomorú tárgya Barabásunk lelkes ecsetének». A koporsó kisérése nem jelenthet egyebet, mint magát a temetési szertartást, s minthogy utána következik annak említése, miképen a megholt Barabás által festeték, azt gondolhatnók, a boldogult előbb eltemettetett, azután festetett le, a mi már magában elég különös, de még különösebb akkor, ha tudjuk, hogy a megholt nem is Pesten, hanem innen igen távol temettetett el.

Honszerelem a 8. számban, lelkesítő szózat hazafiúi érzésekre magyar hölgyeinkhez, Császártól. A czikk ugyan declamatio, mit nálunk némelyek rossz hírbe kezdenek hozni, azonban buzdítani nem igen lehet declamatio nélkül. A czikk nem mond ugyan új dolgokat, de melegséggel van írva és jól, és czélját nehezen tévesztendi el. Ilyféle czikkeket hasznos lesz néha-néha e magasabb köröknek szánt lapban közre bocsátani, hol meglehet sok, mi köztünk már nem új, még nem hallott dolog leend. Császár nyelve correct, csak egy pár epithetonnal, mik néha tautologiát szülnek, ohajtanánk benne kevesebbet.

A *Nápolyból* írt levél magában véve nem érdektelen, de oly tárgygazdag útról sokkal érdekesebb tudósítást lehet vala írni. Azonban, ha ezen észrevételt lehet és kell tenni, s az valakit sujt, nem azt sujthatja, ki a levelet nem közönség elébe számítva írá, hanem annak kiadóját.

Karacs Teréz beszélye: *A különczök* meglehetősen van

szerkesztve és elég mulattató. Azok nemébe tartozik, melyek nem psychologia, nem jellemzés, hanem bonyolódás által érdekelnek. Szerkezete ellen azonban mégis van kifogásunk. Szinesy festész grófsága nagyon hirtelen, mintegy deus ex machina, csap be a kifejlési jelenetekbe. Nem tudjuk, honnan ismerte Ildát, mikor és hogyan tökélte el magát azon alakoskodásra, melyet játszik. Meg kell azonban rónunk mint igen ízetlen dolgot a szájbűz emlegetését e beszélyben. Vannak tárgyak, melyek már magokban annyira undorítók, hogy a legkényesebben, leggyengédebben említve is, émelygést okoznak, s ilyen bizonyosan a szájbűz, mit æsthetikai dolgozatba belehozni igen szerencsétlen gondolat. Ilyesmit a Honderűben olvasni nekünk botrányosabb volt, mint ama vignette látása, melyért minap oly nagy vala némelyekben a neheztelés.

A versezetek közt Vörösmarty *Meséjén* kivül a *Rózsabimbóról* egy sem emelkedik középszerűségen felül. A 277. lapon közlött vers pedig épen rossz. Nagy hazafiúi érzelmeket akar kifejezni, de túlságot mondva, semmit sem mond. — Mi általában e szemlénkben versek iránt kissé szigorúbbak akarunk lenni. Meglehet, így több figyelemre és ovakodásra ébresztjük versiróinkat, s az annyira hiányzó tanulási ösztönt felgerjesztjük; más részről pedig az olvasók is szokni fognak azon gondolathoz, hogy a vers, bármi csengő, tartalom és velő nélkül, sem istennek, sem embernek nem nyújt élvet. Stulta est prudentia, cum tot ubique vatibus occurras, perituræ parcere chartæ.

Thalia czím alatt a Honderű magyar színházi tudósításokat szokott közleni. Bennök néha jó észrevételek vannak. De ohajtanók, hogy művészeti lényeges dolgokról ügyekezzék a tudosító beszélni, kivált most, a Honderű pályája elején, hogy itéletei alapossága iránt véleményt és hitelt szerezzen magának, mi nélkül nem lehetend súlya szavainak sem szinészek, sem közönség előtt.

A 205. lapon a Kisfaludy-társaság közgyűléséről írt tudósításban igen feltűnt, hogy a fölolvasott tárgyak között

minden megemlíttetik, csak Schedel értekezése nem. Ha a tudósító silánynak tartá ez értekezést, meg kell vala nyiltan mondania. Ki a szóval bátran! Ez jobb mint a hallgatás, mely ha szándékos, csak gyávaság gyanújába ejti a szándékosan hallgatót. A 207. lapon arról értesíttetünk, hogy a Hatvani-utczában levő gyárban golyók készíttetnek, melyek aztán német és magyar hirlapokban a Honderű ellen bombáznak. Ilyesekre készen kell magát tartania a Honderű szerkesztőjének, és szerencsés, hogy ha a golyók csak javító labdacsok akarnak lenni, de fájdalom, az ily golyókat gyakran kenyéririgység önteti, és elzúzni akarás bombáztatja. Aligha itt is valami efféle nem lappang. — A mint a Salon többször említett vignetteje védelmeztetik, a 208. lapon, az bizvást elmaradhatott volna. Evvel alapos okot ada a szerkesztő neheztelésre és keserű megrovásokra. A magyar az ilyet kopasz mentségnek nevezi. Nem menti ki a szerkesztő urat, hanem mélyebben elvádolja. — Nagy megütközéssel olvastuk a 244. és 245. lapokon azt, a mi színház-igazgatónak a drámák birálása iránti *megkötött kezeiről* és az akadémiai *pártosságról* mondatik. Mi ezt alaptalan, tévesztő és kártékony beszédnek tartjuk. Bartay Endre úrnak, mennyire mi tudjuk, nem kötvék kezei a színművek birálatára nézve; ő birálhat maga és biráltathat, kivel neki tetszik. Az akadémiai pártosság ellen emeltettek ugyan szavak hirlapokban, de ezen szavak nagyobb részint megczáfolvák; volt eset olyan is, mikor a szótemelők igen megszégyenedve némultak el, s ezt újra feltalálni igen gyanús. Ha azonban van valami ilyféle pártosság az akadémiában, vagy ha csakugyan hiszik némelyek, hogy van, nincs-e eszköz kijátszani a pártosokat az iró nevének eltitkolásával? Ha ki fél e pártosságtól, adja be kéziratát idegen kézzel leírva s tartsa titokban nevét. Ismeretlen szerző iránt sem rokon-, sem ellenszenv nem támadhat a birálókban. Ki e részben nem bir magán segíteni, annak együgyűségén csak szánakozni lehet. Senki ellen és senki mellett nem, hanem csak

úgy szólok, mint távol szemlélője a dolgoknak; s így el akarom mondani azt is, hogy midőn oly írók szólalnak fel a m. akadémia ellen, kik annak nem tagjai, ajánlatos úgy szólniok, hogy az ügy érdeke kitessék szavaikból és semmi más ne, különben nem érnek czélt. Az akadémia elleni keserű gáncsok eddig többnyire olyanoktól jöttek, kik a tud. társaságnak nem tagjai, és súlyok azért nem volt, mert magánérdekek kiáltottak ki szavaikból. Ettől jövendőre jó leszen óvakodni, ha az akadémia elleni felszólalásokkal használni akarunk.

Nyelvhibákkal a Honderű szinte bővelkedik. Ha nőket, ha magasabb köröket nyelvünkhöz szoktatni czélunk, ügyekezzünk őket hibátlan magyar beszédhez szoktatni.

Midőn az írói pályán a legfelsőbb rangokra fog megnyílni az út, mint Angol- és Francziaországokban, akkor lesz az írók iránt kellő tisztelet, méltánylás és elismerés, addig nem lehet ilyesmiről szó.

A *Magyar irodalom* czimű czikk (a 3. számban) igen kuszált értekezéske, benne jó roszszal, igaz hamissal vegyes. Igaz, fonák nevelési rendszerünk fő oka, hogy az irodalom iránt nincs részvét, hogy könyveink nem kelnek; igaz, a politika legújabb időben mindent összefojt, mi nem az ő rengeteg ölébe tartozik; de hogy a casinók és olvasó-társaságok ritkítanák az olvasók számát, ez már csak egy részben igaz, azaz ritkítják jelenleg, de jövendőre inkább szaporítják. Ezen társaságok fognak nekünk olvasókat nevelni jövendőre, ezekben fogják sokan megkedvelni az olvasást, kikkel azt fonák és elhanyaglott nevelésünk meg nem kedveltette. Ezen egyesületek által lesz az olvasás a magyar irodalom és írók ismerete divattá, és ezen divat eszközlendi, hogy irodalmi dolgainkat nem tudni szégyennek fog nézetni, s így tovább, míg odáig nem jutunk, hogy minden, egy kis műveltséget igénylő, szükséges és elkerülhetlen kelléknek tekintendi egy kézi-könyvtárral birni, s mikor már itt leszünk, akkor ezerek és ezerekre menend az olvasók száma, és nem lesz ok többé a panaszra. Azon

ösztöntől, mely «felülről jő le és kifelé», mint mondatik, én nem várok oly igen sokat; ha mágnásaink magyarúl fognak olvasni, ez gyorsítani fogja ugyan az olvasás divattá válását, de az olvasók száma ezáltal alig szaporodik egy pár százzal. Anglia minden lordja együtt, és Francziaország marquisjai együtt, ha egyetlenegy sem marad közőlök, ki könyvet ne venne, még puszta vétellel nem volnának képesek az irodalmi roppant költségeket fedezni. Ezt a nagy tömeg teheti csak, akkor, ha benne az olvasás szeretete és szüksége fölébredt .... Szükség e czikkben egy pár hibát is megigazítanunk. A szerkesztő úr 1811-ki Tudományos Gyűjteményről beszél, holott ekkor még híre sem volt a Tud. Gyűjteménynek, s az csak 1817-ben indúlt meg. Továbbá azt mondja, hogy a *Fótidal* és *Szózat* éneklőjének «nem volt annyi lelke, hogy munkái kiadására tett költségeit födözve láthassa.» Ez kissé ügyetlenűl van elmondva. A Szózat éneklőjének volt és van lelke ilyesmit láthatni, de az olvasó-közönségnek nincs lelke azt eszközleni, hogy ő ilyesmit láthasson. Ügyetlen beszéd továbbra, hogy «a nemzet életéből *fonódik* ki a hydra;» hogyan fonódhatik a hydra? Szereti a szerkesztő úr használni a korcs *franczhon*, *angolhon* szavakat, melyek felett egypárszor már vitatkozás is volt, s ezeket a Pesti Hirlapban Kossuth is akarta igazolni, de nem birta; és szereti a képtelensége miatt fertelmes *külhont*, mely hajszállal sem jobb az *arany vasmacskánál*, és a *fából csinált vaskarikánál*. Azonban ilyesekről máskor bővebben.

Mária Terézia czimű czikk igen középszerű jellemkép. Ha történet- vagy életíró új nézeteket nem tud felállítani, legalább előadás bája által tegye újjá s érdekessé iratát. Itt tudott dolgok vannak mindennapi alakban.

Puck levele Arielhez érdekes czikk. Jól van gondolva és szeszélyes modorban jól írva. Bárki legyen e czikk írója, csak szerencsét kivánhatunk a Honderűnek hozzá. Előadása élénk és elejétől végig figyelem-lekötő.

A *két elitélt* czimű beszély új bizonysága Kuthy Lajos

találékony eszének és beszélyírói hivatásának. Némi lesekedések, titkos kulcsok, szobábai belopakodások nem fognak ugyan tetszeni az új franczia regényes iskola ellenségeinek, kik igen bölcs kritikusok, minden nemlényeges csekélységnek is motivatióját követelni, ha franczia íróról van szó; de ki fog hallgatni ilyen kritikusokra, kik magok sem értik, mit akarnak. A beszélynek fényoldala bizonyos bűnvádlási eljárás leábrázolása, mely a szerzőnek igen sikerült. Méltó megolvasni azoknak, kik nem tudják vagy tagadják a divatos criminalis procedura tökélytelenségét. Kevésbbé sikerült a beszélynek azon része, hol az elitélt, de ártatlan férfiú a halálos büntetések ellen okoskodik. E thesist erősebben is lehet támogatni, valamint az itt előadottakat is nem minden siker nélkül ostromolni. A beszély, azt hiszem, nyerni fogna, ha ez belőle kihagyatnék, mert nagyon is érzik rajta a didaxis, és bizonyos præceptori szag, mi költői műnek nem használ. A szerző igen dicséretes, igen szent czélja: reform t. i. criminalis codexünkben, eléggé kitünik e nélkül is a felebb magasztaltam vallatási jelenésekből, melyek nagy ügyességgel vannak adva, s czáfolhatlanúl meggyőznek mindenkit, hogy a mostani bünvádi eljárás igazságtalanságok örvénye. A beszély alkotása ellen sem igen lehet kifogás, és a motivatió, bár az nem volt épen könnyű, meglehetősen kielégítő, legalább nem emlékezünk semmi lényegesre, mit a kissé gondolkodó magának megfejteni nem tudna. De lehetetlen elhallgatnunk és nem gáncsolnunk Kuthy előadását és nyelvét, mely már nála valóságos modorrá fajult. Ily nehéz olvasatú, keresett és mesterkélt nyelv nem sok van a magyar irodalomban, s talán csak Döbrentei Gáborét lehetne hozzá tenni, de az aztán — meg kell vallanunk — felülmúlja igen sok fokozattal Kuthyt, és valódi lelki torturát okoz az olvasónak. Ki ezt nem hiszi, olvassa el próbáúl a Berzsenyi verseihez írt magyarázatokat, jegyzeteket, mikben különben sok jó van elmondva. Többeket ismerek, kik ez előadás miatt épen nem akarják Kuthy iratait olvasni,

ámbár elismerik tehetségeit. S valóban e messziről, mintegy hajnál fogva oda rángatott hasonlatok, képek, e nagy különködés kifejezésekben és sajáttalan szólásokban élvezhetlenné teszi Kuthy különben érdekes beszélyeit. És ez nem másnak, mint a tömöttség és szabatosság utáni szertelen vadászatnak eredménye. Micsoda beszédek ezek, például: «Es e férfias feszűltség, vegyűlve szenvedt szem egykedvű tévébe, mondhatlan vonzóvá tevé tekintetét, mely szívható hangjának minden részvéthez utat nyita» (lap 3.) — «Tehát nem tekinthetém úgy, mint hideg tervezőt, kinek szivében lassú készülettel jegednek a bűneszmék. Elesett lényül biráltam őt, ki ostor helyett megváltást igényel s kinek lelkére balkörülmények koczkáztak» (lap 45.). — «Megnyugszik-e a védiraton, melynek összeőrlött szerkezete sem biróilag nem rostáltatik, sem nyilvános vélemény elé nem jöend, sem a vádlottal idomzás végett közölve nincs? a védiraton, mely többször napszámos közönynyel iratik, meddő asztal és agy foltjai között s egy meleg gondolat nélkül az életre, melyet kezel, besárgúl az irathalmok közé, mint egy bolti lap, melyre hajdankelt ostornyél és tűzkő ára jegyzeték?» — És ily gót czifrákkal tömve a beszély, melyek mind az olvasást nehezítik, darabossá és döczögővé tevén a stílust, mind pedig a megérthetést. S kivált ott, hol szerző nem maga beszél, hanem személyeit beszélteti. Stílusa egész a nevetségig jellemszerűtlen leszen, mert oly nyelven, mint az ő személyei, csakugyan nem beszélt még soha senki Árpád nyelvén. Ha szerző figyelne és tudná, mennyi e részben a panasz ellene, elírtóznék ezen írásmódtól. Miért nem ír legalább úgy, mint mikor első beszélyei az Athenæumban megjelentek? . . . E különködési viszketeg szükségtelen szavakat is koholtat szerzővel, például: *szenynyelem* (szenny), *isme* (ismeret), *imázni* (imádkozni), *zivar* (zivatar). stb.

A *szőke hajfürt* Anda Rózától, tűrhető beszélyke, kár hogy meg nem mondatott, eredeti-e vagy fordítás.

Költemény négy van e három füzetben: Vörösmarty,

Császár, Ney és Döbrenteitől. Az elsőről nem illik e lapokban dicsérő szót mondani. A más három versről csak Császáré érdemel figyelmet: *Néma barát* sonett. Döbrentei *Huszárdala* üres és harmoniátlan. Népi költemény akarna lenni, de nincs benne népjellem. A versek válogatásában kényesebb lehetne szerkesztő úr.

A zsebkönyvekről írt jelentés csupa bók, mintha a szerkesztő minden, még oly parányi irócska kegyét meg akarná nyerni. Ha gáncsolt, vagy rosszalt, azonnal megijedt saját szavaitól, és szépségeket tesz mellé. Valódi kritikai kaczérkodás. Vahot Imre megrovatása beszélyének mágnások elleni irányáért, túlság; legalább szerkesztő e megrovást az idézett helyekkel megnyugtatólag motiválni nem tudta. A zsebkönyvek ezen quasi kritikája egy furcsa észrevétellel végződik. Szerkesztő azt hiszi, hogy istent kis *i*-vel írni tiszteletlenség a mindenség hatalmas ura iránt. Ha nyelvtani dolgokról csak ennyit gondolkodott szerkesztő úr, mint a mennyit ez észrevételke tanusít, akkor tanácsos leszen minden efélékről hallgatnia jövendőben. Ha a nagy betűben tiszteletet vél szerkesztő úr, akkor Sobri és Dovecz haramiák neveit kis betűvel kellend írnia, pedig ez már mégis csak furcsa orthographia volna.

A 3. szám szinészeti tudósításokat kezd adni elég részletesen. Ezekről máskor.

Az *arszlánok* históriája nem érdektelen olvasmány, de ha végére jutott az ember, azon óhajtás ébred fel lelkében, hogy ha nálunk is ezen haszontalan arszlánkodások divatra kapnának, s az embereknek egy ily frivol neme támadna közöttünk, s annak a Honderű leendene talán ártatlan oka, mivel ő kezde nálunk arszlánkodni, akkor jobb volt volna e lapnak soha nem születnie. Egyebet tanuljunk el a külföld mívelt népeitől, nem ily nyomorúságokat.

A *Divatcsörgetyű* czimű rovatról és a *Pesti salon hetiszemléjéről* ritkán fogunk emlékezni. Ezek nagyrészint csacskaságtára, melyek ugyan több előfizetőt fognak szerzeni a Honderűnek, mint bármi jeles vers vagy beszély, de

kivül állnak az irodalom körén. Most csak ennyit a szerkesztő úrhoz: vajjon tárgyai lehetnek-e a sajtónak a személyes leírások, elkezdve a ruhán egészen «Hajnik Károly barátunk nagy szakálláig?» A megyei és helytartótanácsi *currentatióknak* értem hasznát, de ezeket, bármint törjem fejemet, nem tudom érteni. Vajjon ezen leírások monotoniája, ezen egész az émelygésig édes beszédek a hölgyeknek nem lesznek-e majd úntatók és nem teendik-e a Honderűt üres és izetlen csevegővé, mint oly divatarszlánt, ki örök szép mondátaival csömörletes, mert ne higyjük a hölgyek többségét oly igen gyarlónak, hogy ez az örök bók tessék neki, s oly együgyűnek, hogy minden hizelgést jó pénz gyanánt vegyen.

A Honderűt, díszes divatképeken kivül, jellemzetes fametszetek, melyek a szöveg sorai közé nyomvák, ékesitik. A czímlapon egy torzkép van. Egy divatarszlán, inkább uszkár, mint arszlánfejjel, a magyar journalistika kődarabjai közt botorkázva orrán egyensúlyozza egy írótollon a Honderűt. Annak nem értjük csak jelentését, miért orrhegyen az egyensúlyozás? Talán a divaturacs nagy ügyességét akarja bebizonyítani, hogy ő orrahegyén is képes fentartani egy magyar lapot, mindamellett, hogy a többi lapok mindannyi akadékúl állnak lábai előtt? . . .

VII.

Honderű 9—11. — A 9. számban *Szerkesztői hittvallás* czím alatt némi expectoratiókat olvasunk bizonyos «kemény megtámadások» iránt, miket némely pályatársai intéztek a Honderű szerkesztője ellen. A szerkesztő úr pályatársaivali bajait elintézni akarni nem ránk tartozik, s így kerűlni fogunk minden beavatkozást annak taglalatába, miként áll a szóba hozott megtámadás s kinek van vagy lehet igaza, csupán a czikk értéke iránt teszünk néhány jegyzést. Ugy látszik nekünk, hogy a szerkesztő nem látja

tisztán, a miről szól, s két lényegesen különböző dolgokat kever össze: polemiát t. i. és kritikát. Megtámadásért, kivált ha az ok nélküli volt, lehet neheztelni, azt lehet visszatorlani a nélkül, hogy az ember gyarlósággal vagy idegen itélet iránti türelmetlenséggel vádoltathassék. Neheztelni ellenben birálatért, neheztelni azért, hogy valaki munkánkról nem itélt kedvezőleg, nagy gyarlóság és türelmetlenség jele. Valamint nekünk lehet, szabad, vagy tán kell is mást megitélnünk, úgy lehet, szabad és kell másnak is minket, s egymást itéletět tűrnünk illik, kell és kötelesség, s ki ellenkező bizonyít, csak gyarlóságait árulja el, és azt, hogy maga személykéjébe mondhatatlanul szerelmes, s az ilyen akármi pályát tűzött legyen ki magának, szánakozásra méltó; mert a ki maga felől véleményeket nem tud meghallgatni, az önkényt bezárta maga előtt a haladás útját. Mi a jelen szerkesztői hitvallást nem tartjuk elég férfiasnak, mert neheztelni látszik a nem kedvező itéletért s a megtámadót nem megtorolja, nem utasítja vissza az irói pályán egyedül eszélyes, egyedül szabad fegyverekkel, hanem panaszol ellene és a megvetés palástjába burkolja magát. Megvetni könnyű mesterség ugyan, és silányság ellenében sikeres is; de «ha erő mutatkozik ellenünk, azt megvetni nem tanácsos, mert a megvetés homálya magunkra fog borúlni. Nem tartjuk eléggé meggondoltnak azon nyilatkozatot sem, hogy a Honderű elleneseinek felelni nem fog, csak akkor, «ha oly tények hozatnának fel ellene, melyek a hazudság bélyegét hordják magokon.» Sokan tették már fel magokban erősen ezen felelés hősiségét és sokan fogadtak hasonlólag, de a fogadást meg nem tarthatták, mert senki nem tudhatja előre mint fordúl a jövendő koczkája. Hát ha gyanusíttatik a Honderű szerkesztője nem hazudság bélyegét viselő ténynyel, hanem következtetések és okoskodás útján lehozott állítással, eredménynyel, a mi nem tény, ekkor sem fog felelni? Például: ha valaki eléggé rosszakaró volna azt mondani, hogy a Honderűi arszlán-

kodás ellenséges indulat nemzetiségünk ellen, hogy a szerkesztő úr franczia léhaságokhoz akar bennünket szoktatni, és kivetkeztetni nemzeti sajátságainkból s hogy magyarságunknak ellensége. Ha ily súlyos váddal, a mi nem tény, hanem állítás, terheltetnék szerkesztő úr, vajjon akkor sem felelne? Alig hihetjük el. Sőt mi azt gondoljuk, mindenek között legkevésbbé kell oly tényekre felelni, mik a hazudság bélyegét hordják magokon, mert az ilyenek önmagokban is összerogynak, azaz rajtok levén a hazudság bélyege, senki előtt hitelt nem nyerhetnek. — Vannak e czikkben még több részint vigyázatlan, részint alaptalan állítások. Például csak egy-kettőt. A 209. lapon az mondatik, hogy nincs előkelőbb család, mely a Honderű előfizetői sorát ne diszitené. Ez igen sértő beszéd. Ismer szerkesztő úr minden előkelőbb magyar családot? s tudja, hogy a Honderűnek mindenik előfizetője? Ez lehetetlen. Vagy tán azt nem tartja szerkesztő úr előkelőbb családnak, ki a Honderűre nem fizetett elő? s így a Honderű lesz ezentúl az előkelőség mértéke? Ha igen, akkor mondhatnók: itt a saloniság egyszerre a legnagyobb gorombasággá fajult volna. Mi azonban nem akarunk ilyesmit a szerkesztőről feltenni, hanem az egész nyilatkozást vigyázatlan és megfontolatlannak kell gondolnunk. — Ugyan e lapon mondatik, hogy szerkesztő úr «főleg nőknek ír, s ezért irásmodorában keresni fogja az egyszerű stílt, habár felületesnek nevezik is ezt a magyar irodalom nagy szemöldű s mély philosophiájú hősei. Különös zavara a fogalmaknak! A fölületesség nem az egyszerű stílusban fekszik s általában nem a stílusban. Lehet legegyszerűbb stílusban igen mélyen és igen kimerítőleg szólni valamely tárgyhoz, és viszont igen mesterkélt, czikornyás stíluson igen felületesen. Ha szerkesztő úr a legegyszerűbb stílusban, a legnagyobb szabatossággal, de egyszersmind világossággal igen körülményesen, s tanulságosan és czéljához képest kimerítőleg fog írni, senki józan észszel nem fogja mond-

hatni, hogy fölületesen ír. Mi úgy hiszszük, a gúnyolt nagy szemöldű hősek alkalmasint nem egyszerű stíljéért, — mert szerkesztő úr stílje elég czikornyás, mit ki lehet mutogatni — hanem azért nevezték czikkjeit fölületeseknek, mert egyoldalúlag, töredékesen s így nem elég tanulságosan és nem kimerítőleg értesité olvasóit a felvett tárgyak felől. Legalább mi, kik azonban sem mély philosophusok, sem magyar irodalmi hősek közé nem számítjuk magunkat. S kérdés, nincs-e kisebb szemöldökünk mint szerkesztő úrnak, ezért mondtuk egy pár irányczikkét fölületesnek. Írjon szerkesztő úr a lehető legegyszerűbben, s ne mondjon bár újat, csak a régit kimerítőleg ismételve, és legyen irányczikkjeinek kitűzött czélja a körülményes értesítés és soha nem fogjuk czikkét fölületesnek mondhatni. — A *Honderű* czím apologiája is azon dolgok közé sorozható, melyek a szerkesztő úrnak, mint erdélyi rokonink mondanák, ugyancsak erősen nem sikerűltek. «Honderű, úgymond, sem többet sem kevesebbet nem akar tenni, mint Budapest.» Igen ? de hogyan, miért ?

Azért, mert gróf Széchényinek így tetszett nevezni Budapestet ? De nem önkényes elnevezés-e ez ? S lehet-e Budapestre érteni; ha csak meg nem mondatik ? S megmondotta-e szerkesztő úr valahol lapjában ? Soha, sehol ! Lehet-e tehát másra érteni mint a haza felderülésére s ha lehet, nem büszke czím-e ez ? Itt tehát maga a szerkesztő úr hibás, ha meg nem értetett és e prætensivus czímért megrovatott. Most miután megmagyarázta, hogy Budapestet akar a Honderű alatt érteni, kimentette ugyan magát a gőg vádja alól, de azt mégis nem bizonyítá be, hogy e czím szerencsés választás volna. De igen furcsa okoskodás az is, hogy mivel Buda németűl a kályha (Ofen) nevével neveztetik, tehát ne nevezzük régi nevén, hanem nevezzük a két várost Honderűnek. És ez aztán segíteni fog rajta, hogy a német többé Ofent ne mondjon ? Azt hiszem, oly kevéssé lesz ez ok az Ofen kiirtására, mint volt eddig a Buda név. Mi panasza van valakinek

a Buda név ellen? És mégis a német nem mondott Budát, hanem mondott Ofent. És aztán végtére mi közünk nekünk ahhoz, miként nevezi a német, csak mi magyarúl nevezzük jól; a Honderűvel az Ofenen akar a szerkesztő úr segíteni s ebben fekszik a képtelenség. Alaptalan beszéd végül az, hogy «Psyche legyen, ki Vénust megbirálja», azaz: a biráló tökéletesebb legyen annál, a kit megbirál. Tisztelet, becsület mind az idézett Voltairenek, mind az idéző szerkesztő úrnak, de itt többet mondanak, mint a mi igaz. E szerint fontosabb volna ki birál, mint az, hogyan birál; fontosabb ki szól, mint az, mit szól, pedig ez egyike a leghamisabb tanoknak, melyek valaha papirosra irattak. Minden birálatnak csak annyiban van értéke, mennyiben igazolható; hanem ilyen, silány beszéddé vált, bármi nagy auctoritástól eredjen. Általában e voltaire-i idézet, a mellett, hogy egy-pár alaptalan mondatot foglal magában, igen rosszúl is áll a szerkesztő úr szájában és kivált ama «porba tiporni akaráson» nehéz nem mosolygani.

A 10. számban Császár folytatja *Honszerelem* czímű czikkjét, melyben azon óhajtását mondja ki többek közt, hogy bár nőink előtt lenne a férfiúi eszmény az, kiben leghőbb szerelmet tapasztalnak a haza iránt, és bár az ilyen férfiú uralkodnék keblök minden érzeményén s ezt ajándékoznák meg babérúl szerelmökkel. A gondolat szent, bár felfognák, kiknek szól.

A 11. szám irányczikkje jelentés egy a szerkesztő úr által elrendezendő hangversenyről. Talán csak nincs szűkében a Honderű az irányczikkeknek?

A 10. és 11. számban Kunoss ismerteti Garay verseit néhány általános biráló szót is mondva e versek felől.

A három kérdés czímű beszély Márktól a jobbak közé tartozik, miket divatlapjaink ez évben adtak. Szerző reflexiói egy mélyebb tekintetet tanúsítnak az életbe, mint a mit beszélyiróinkban többnyire tapasztalunk. Sok egyes mondatai elárulják, hogy világnézetei éles észrevétel és

valódi eszmélkedés eredményei. Nyelve szabatos, gondos és egyszerű. Meg kell azonban vallanunk, hogy a derék angol sir John jellemén némi csorbát ejt az akasztási jelenet. Armand gróf megérdemlette e büntetést, de a becsületes sir John nem érdemlette, hogy a költő vele ily keményen bánjék. Ez akasztást véghez vihette volna Thim a nélkül, hogy John részese legyen. Például, ha a gróf felingerlené a szolgát s ez boszújában úgy bánnék vele, a hogyan John által parancsolva nem volt. Mindenesetre John jellemét tisztán kell vala tartani a gyilkosságtól. Szerettünk volna egypár szónyi tudósítást Cæsar és Olivia felől is hallani, éltek-e vagy haltak. Érdekesbbé vannak téve, hogy sem oly könnyeden mellőztetniök lehessen.

Gaal *Olivia* czímű beszélyén némi elhamarkodás jelei látszanak. Fő baja e beszélynek azonban az, hogy a szerző benne magát ismétli. Olivia igen hasonlít *Eugeniá*hoz, melyet nem régiben az Athenæumban olvastunk. A tárgy ott is mint itt, megcsalt szerelem; ott is egy gaz mátka, itt is az; ott is egy valódi szerető, kinek érzelmei nem viszonoztatnak, itt is az; ott is egy leány, ki magát szégyen miatt öli meg, itt is épen az, azon dicséretes különbséggel, hogy itt az öngyilkosság lélektanilag erősebben van motiválva, mert az öngyilkos leány hevesen szerette azt, ki ő t megcsalá. Különben a beszély nem érdektelen.

Az *Úti kaland* Alt Móricztól igen becses czikk. Benne magyar élet van festve igen jellemzetesen. Szerző humorral és eredetiséggel ír. Czikkje tömött, reflexio és elmésség egymást váltják benne s mindvégig mulattató. Ha az Alt Móricz név alatt az lappang, kit többen gyanítanak, csak örvendésünket jelenthetjük, mert az ismert szerző itt új oldalról mutatkozik. Ohajtanánk neki hibátlanabb nyelvet. Ilyeneket: «Hát úgy nézek én ki, mint egy zsivány?» «Fogja meg (be) a száját.» stb. jó leend a jövendőre kerűlni. Mi lesz irodalmunkból, ha a nyelv iránt még jobb íróink is oly kevés figyelmet és szeretetet tanusítnak?

Költemény nyolcz van e füzetekben; a kilenczedik Vörösmartytól. A nyolcz középszerűség betegségében sínlik, s alig fog közülök csak egy is életben maradni. Ha az nincs meg a versben, mit Horácz ezen két szóban «ponere totum» fejez ki: akkor egy-két jó gondolat meg nem mentheti a haláltól.

A Honderű nyelve folyvást incorrect s némi megrótt hibái mellett makacsúl megmarad. Egyszer majd veendünk magunknak fáradságot némi szarvas-hibákat kijelölni s igen szépen megkérni a szerkesztő urat, legyen szíves nekünk nyelvtanilag megmutatni, hogy a miket hibák gyanánt megrovandunk, nem hibák. Igen kiváncsiak vagyunk szerkesztő úr új nyelvtani rendszerét meghallani.

A 320. lapon egy szeszély-lapdacs van, melybe kissé megütköztünk. Arról értesít bennünket a Honderű, hogy a pesti Úri-utcza kövezete azért volt a minap beszalmázva, mert a «*Világ* haldoklik». Az ötlet nem rossz s nem ügyetlenűl van elmondva, sokan nevetni fogtak rajta. De mint lehet ezt megegyeztetni azon nyilatkozással, mely ugyanezen füzetben a 232. lapon határozottan mondatott ki: «Mi soha, de soha sem támadjuk meg pályatársaink egyikét sem.» Alig lehet egy-egy keserűbb megtámadás, mint ha valakinek hitelét akarjuk lerontani; s lehet-e lap hitelének jobban ártani, mint ha azt mondjuk róla, hogy haldoklik.

VIII.

Regélő 20—24. szám. A 20. szám *Lapviszonyok* czím alatt igen badar beszédet foglal magában a szerkesztőtől, mely nyilatkozás akarna lenni a Honderű szerkesztői hitvallására, miről fellebb emlékezénk. E czikk annyi ész és- szívgyarlóságokkal van tele, hogy alig győznénk előszámlálni. Vajjon nem volna-e sokkal tanácsosabb dolgokról, melyek említésénél nem lehet vagy nem

birjuk szánakozásra méltó gyengeségeinket elpalástolni, egészen hallgatni? Ki nem tudja, hogy a Regélőben többször volt csipkedve, vagdalva a Honderű, igen vastag személyességig, és mégis Garay e Lapviszonyaiban azt erőlködik elhitetni, hogy a mi a Honderű ellen iratott, az csupa tiszta ügyszeretetből fakadó kritika volt a Honderű modora és iránya ellen. Ki nem tudja, hányszor replicázgatott a Regélő a Világ megrovásaira, (hiszen az epigrammázgatások még maig tartanak!) s mégis Garay mondja, hogy ő a világ gáncsolkodásait tűrte és hallgatással mellőzte. Mennyi adattal volna bebizonyítható, miként a Regélő egyike a legtürelmetlenebb magyar lapoknak, mely aggatózik, vagy kell vagy nem, és a legbékésebb indulattal elmondott itéletért, ha az nem volt magasztaló, azonnal kész epéskedni; és íme Garay, csodálatos naivsággal, türelmet hirdet, és véleménytürelemre inti a Honderűt. Ki nem tudja, hányszor tette és nem tartotta meg a Regélő azon igéretet, hogy polemiázni nem fog; és íme Garay most újra fogadja és még tanácsolja a Honderűnek is, hogy ne polemiázzon. De legfurcsább azon gyónás, mely következő szavakban dicsekszik: «Mi — úgymond Garay — nem vagyunk oly gyengék, hogy a helyes útbaigazitásért, vagy egy jó vitzért (!!!) melylyel gyengéink érdem szerint nevetségessé tétetnek, azonnal junói engesztelhetlen haragra merevűlnénk. Mi csak a rossz vitzekre haragszunk, mint a rossz verselőkre. A jó vitzen, ha magunkat sujt is, mindig jóizűet szoktunk magunk is kaczagni s azután nem elkonokúlni, hanem megtérni.» Adná isten, hogy így volna, de annyi esetek kiáltják az ellenkezőket, hogy mindenki méltán bámulhat e nyilatkozás vakmerőségén. Azon nagy méregre, mi az Athenæum és annak szerkesztője ellen e Lapviszonyokból mindenütt kitűnik, nem szükség szólnunk, azok eléggé bélyegzik önmagokat s bennök Garay inkább szánakozás mint kritika tárgya lehet.

Figyelmeztetés Shakespeare III. Richardjára Henszl-

mann Imrétől, dicséretet érdemlő czikk azon jó szándékért, hogy Shakespearet ügyekszik megismertetni a magyar olvasókkal. Ohajtható lett volna, hogy III. Richard adatása és e czikk megjelenése egymáshoz közelebb estek volna. Kár, hogy Henszlmann irása nem élénkebb és figyelemlekötőbb, úgy a mi jót mond, több hatással volna. A legszárazabb æsthetikai vizsgálatokat is lehet igen érdekesekké tenni előadás által. Minapi figyelmeztetésünk nem használt a Regélő szerkesztőjének, mert ő zordon konoklattal csakugyan hagyott ismét nyelvhibákat ez értekezésben, s íme már is, egy számmal később, czáfolva van, mit Lapviszonyaiban mond, hogy ő nem elkonokúl, hanem megtér.

Tóth Lőrincz *Schweitzi emlékezései*ben érdekes és borzasztóan megható Rossberg-hegy leomlása és Goldau falu 1806-ban történt eltemettetésének leirása.

A *Dalünnep megnyitó beszéde* b. Eötvös Józseftől igen kedves, igen megható nyilatkozása egy kedélyes kebelnek. Felette jól esik az olvasónak politikai és divatlapjaink sok száraz, hosszadalmas gyakran üres értekezései közt ily gondolat és érzésteli czikket olvasni. Kár, hogy ily czikk közlésénél, mit ünnepnek nézhet a Regélő, nem fordíttatik több gond a kijavításra. Egy helyt annyira összezavartattak a betűk, hogy nem lehet kitalálni, mit akar a szónok mondani.

Az *olvasó-kör* jellemzetes ábrázolatokban és jó szeszélylyel írt czikk a magyar falusi életből merítve, de csonka, és semmi érdekes nem jő ki az egészből.

Az *Özvegy* beszély Trucka Páltól — vagy a Regélő irásmódja szerint: Paáltól — oly tárgy, melyből lehetett volna valamit csinálni, de nem ily hirtelen ketté vágva: méreg, őrülés és gyilok által. Erre igen illik azon mondás, hogy tiszta volt az ég és mégis beütött a mennykő.

Versek e számokban Vidor Emil, Lisznyai Kálmán és Riskó Ignácztól vannak. Riskó verseiben nagy könnyűség van és forma tisztasága, a mi mostani verselőinknél

ritkább; de egy idő óta tartalmatlanabb verseket látunk tőle, mint ezelőtt. *Balassa Bálint özvegye*, a 24. számban czímű versben van egy-két jó vers, egy-két jó gondolat, de az egész nem szerencsés compositió, és nincs is bevégezve. A poeta nagy fába vágta fejszéjét s nem bírta azt többé kihúzni. A derék Vidor Emiltől ismét egy velős költemény: *Tihany fokán*. A másik: *Dal és szerelem* szinte tőle, szaggatottsága miatt nem eléggé világos.

A *Dalünnepről tudósítás* Garaytól a 24. szám Tárczájában igen csodálatos czikkecske a maga nemében és nagy rokonságban áll a Lapviszonyokkal, melyeket fölebb ügyekvénk jellemzeni. A helyett, hogy mint ezen ünnep indítványozója s elrendezője, kinek saját művéről szólni úgy sem illenék, elmondaná historice, férfiasan a történteket, Garay ismét keble apró gyengeségeit tárja előnkbe és jóslatokat mond, hogy lesznek majd olyanok, kik a Dalünnepről is csak amúgy személyes inclinátiójuk szerint szólandanak, s nem azt nézendik, kinek adatott az ünnep, hanem ki és kik hozák létre. Quasi vero! mintha Kisfaludy Sándort tisztelni csak némelyek birnának privilegiummal, s mintha bizonyos embereknek minden második gondolatja az volna: kutatni, mit csinál Garay és csinálmányait gáncsolni. Nincs senki józan eszű, ki e dalünnepet ne tartsa szerencsés gondolatnak, nincs senki, ki ezt Garaynak érdeműl ne rója fel s a ki ne örvendjen derék Kisfaludy Sándorunk megtiszteltetésén. Minek tehát mindjárt, mielőtt még valaki csak nyilatkozott volna is, a dolgot a kajánkodás utálatos mezejére vinni és erőnek erejével gyűlölködéseket előidézni akarni? Nem lehet e nélkül Garaynak a dalünnepről referálni? Szükséges része ez a tudósításnak? . . . De még különösebb az, hogy Garay e tudósításában *elégtételt* is emleget. Elmondván, mi nagy részvét volt ez ünnep iránt, mi számos vala a hallgatóság, azt veti utána, hogy «Kisfaludy Sándor iránt sokkal nagyobb pietás él a keblekben mint reméltük» s kérdi aztán: «kell-e ennél szebb és nagyobb

diadal Kisfaludy Sándornak, elégtétel s megnyugvás azon kis körnek, mely ez ünnepet létrehozá?» Csodálatos, hogy Garay, az indítványozó, nem remélt oly pietást, mint a milyen mutatkozott; hiszen ha valakinek, neki kell vala tudnia, hogy Kisfaludy Sándor csaknem félszázados hirű nevéhez hasonló alig van a magyar irodalomban; hogy e név föltünése óta ragyog a nélkül, hogy e ragyogásnak sugárait csak egy irigy felhő is elborítani szándékozott volna? És aztán «szebb és nagyobb elégtétel?» Vajjon ki ellen és miért? Bántotta valaki ez ünnep miatt Garayt vagy derék társait, kik azt felolvasásaikkal diszesíték? Senki! mit akar tehát Garay ezen elégtétel szóval? Nem mondottuk-e, hogy ő valósággal azon igen szerény képzeletben él, mintha volnának emberek, kik szünetlen az ő személyén és munkálkodásain törnék fejöket ... Igen bélyegző e czikkben ezen beszéd is! ... «hölgyek és férfiak, ifjak és öregek egy kis népvándorlást képezve, vagy hogy szerényebb hasonlítással éljünk, egy rögtönzött hegyi-patakként tolúltak ki» ... Tehát az egy kis népvándorlás szerénytelen kitétel a rögtönzött hegyi-patak pedig szerény! Risum teneatis. És mi az a rögtönzött (improvisált) hegyi-patak? Ki Garaynak valódi barátja, lehetetlen, hogy ily gyarlóságokkal teljes czikkekre mint ez és a Lapviszonyok, azt ne kiáltsa neki: becsűld magadat jobban, mint hogy meztelenségekben mutatkozzál a közönség szemeinek.

A 731. hasábon a szinészeti rovatban V. J. jegyű színbiráló azt adja tudtunkra, hogy Bartha szinész siket. Figyelmeztetjük általában íróinkat, hogy testi hibákról szólván, válogassák a legszelídebb kitételeket. Valakit csak úgy egyenesen siketnek nevezni bántó; mindenki azt gondolhatja e szót hallva, hogy csúfolódni akarunk, s a testi hibákkali gúnyolódás sérti a finomabb érzést. Azért válogatja nevelt ember ily esetekben a kitételeket, hogy azonnal éreztesse, miként nem csúfolódni akar, hanem csak komoly véleményt mondani valakinek testi hi-

bája felett. Mi itt nem bántani akarást, mit fel sem kivánunk tenni, hanem a kifejezés gyengédtelenségét rójuk meg.

A *Csemegetár* «Pályalombokat» hoz — mint mondja, à la Kritikai Lapok — Nagy Ignácz, Szenvey és a mi csekélységünk ellen. Vajha ezen pályalombok à la Kritikai Lapok volnának, akkor nem megbántott gyengeség bizonyítványai, hanem írói gyarlóságok férfias ostorozása fognának lenni. A három epigramma írója O. P. Q. betűkkel jegyzi magát, de a ki a Lapviszonyokat, Dalünnepről i tudósítást olvasá, minden fejtörés nélkül ki fogja találni, hogy ezen betűk alatt egy erősen gyenge ember, az emberi nagy gyarlóságoknak fia van elbújva. Az erőnek erejével Nagy Ignáczra fogni akart Zajtay hónapok óta egy szót nem szól a Regélőről vagy ennek egyéb viszonyairól, de a junói kérlelhetlenség csak nem tud Garayban elcsendesedni s a hol lehet, kiönti mérgét. Szenvey, tudtunkra, nem bántá soha Garayt, de ő a Világ szerkesztője, hol itéletek mondattak a Regélőről, ergo luat. Verőczey, azaz a mi csekélységünk, *Hernyó* nevet kap ez epigrammák egyikében, azért mert bátrak valánk az éretlen itéletű poeta egyik versének képtelenségeit kimutatni. És íme itt van a Garay által hirdetett, ajánlott türelemnek ismét egy kézzel fogható bizonyítványa. Verőczeynek Garay egyik verse nem tetszik, ez felségsértés: ezért lakolnia kell s tudtára adatik, hogy Verőczey hernyó, Garay pedig poeta par excellence, mert neki a lant adatott!!! És hogy neki a lant adatott, hogy ő poeta, ezt szokta ő mindenkinek tudtára adni, ki egyik vagy másik verse ellen szót emelni merészel. Ilyesmit felelt nem régiben annak is, ki valamely geographiai tudatlanságot vetett szemére. Igen is, Garay úrnak a lant adatott; nekünk pórfiaknak pedig jog megmondani, ha Garay úr lantja józan ész elleni dolgokat zeng, s mikor ilyesmit kimutatunk, ha véleményünket hibásnak, képtelenségeit igazolhatóknak hiszi Garay úr, komoly argumentumokkal kellene föllépnie, megtanítania bennünket az ellenkezőről, mert a

lanttali puszta dicsekvés és holmi gúnynevek, milyeneket a mendicans diákok elménczkedése furcsábbnál furcsábbakat tud kitalálni és e részben sokkal leleményesebb a lantos úrnál, csak itéleti nyomor bizonyítványai.

IX.

Honderű 12. és 13. szám. *Nők és az élet* czímű czikk költői ihletéssel írt buzdítás nőinkhez, melynek kivált vége igen korszerű, és igen okos beszéd. Itt egy anya végtanácsokat ad leányának, mikből érdemes lesz a következő helyet kiemelnünk. «Van egy szent kör, mely minden hölgynek felnyílik, egy pályatér, hol mindenik érdemért küzdhet, s ez a családélet. A gyermeket neked adja isten s számot tőled vesz. És a számadás nagy leend, mert kit nevelned kell, ember és polgár. Polgár, mondom, s azzá tenni őt kettős feladat, hol még a hon is készülőben van. Szólj neki élő szót, mert téged megért. Mondd, hogy érezni kell, mert a multak nem érzének, hogy tenni kell, mert a mult nem teve. És ezt a haza nyelvén mondd, mert ha más nyelven szólsz, majd csak az idegent értendi meg, pedig az idegen nem szól neki a mi hazánkról. Nálunk a férfigond jelennen vitákban oszlik fel; eszme- és elvforradalom foglalja el a komolyabb elmét; nőké a feladat tenyésztni a nyelvet, hogy a nemzedék megtanúlja azt, mit a kor készít. Azért magyar legyen a gyermek imádsága, magyar a nőhang, melyre szíve megnyíl, magyar a könyv, melyből itélni tanúl és az életösztön, melyet czélul vesz, s ez a nő szakmánya, melyben él és megdicsőűlhet. És habár halvány a szín, gyönge az erő, mit a nemzeti irodalom még adhat: tűrd el a hiányt, méltányold az ipart, mert a költői szárny mély erővel bír, s ha pártoltatik, megközelítendi a magas léget, hol a műveltség temploma áll.» E czikk-

ben sok jó eszme van elhintve, ámbár meg kell vallani, hogy némi exaltatióval van írva s a hölgyeknek annyi bók mondatik, hogy a hiedékeny könnyen azon gondolatra jöhet, hogy a szerző azt tette feladatául megmutatni, mintha a világtörténetek fénypontjait mind a hölgyek teremtették volna. A nyelv egyszerűbb és kevésbbé keresett, mint szerzőé szokott lenni. Meg kell jegyeznünk még, hogy *létez* nem jól van mondva *létezik* helyett; létez annyit tenne, ha szokásban volna, hogy létet ad, léttel ruház fel s ez cselekvő ige; létezik ellenben existit, léte van és ekkor középige: az igék természetét összekeverni nagy hiba. *Függély* pedig, miután van már *függöny*, felesleges.

A *Dalünnep* némi declamatióval ugyan, de különben jól írt czikk Tóth Lőrincztől. Szól Kisfaludy Sándor megtiszteltetése ünnepéről. Kiemeli a költészet, különösen a nemzeti költészet becsét és fontosságát s örvend a szerző, hogy nőinkben a részvét fölébredt, s hogy még vannak nyerve a költészetnek, a hazai irodalomnak, mit abból vél következtethetni, mert e dalünnepen igen nagy számú hölgysereg volt jelen, valamint a Kisfaludy-társaság nyilvános gyűlésein is évenként sokan szoktak összeseregleni. Vajha ne csalódnék állításában; vajha ezen megjelenésnek valódi részvét volna ösztöne és rúgója, nem pedig, mint mi hiszszük, egy kis kandiság. Én a részvét elhihetésére erősebb bizonyítványokat óhajtanék már. Azt tapasztaltuk több ízben hazánkban is, hogy színészek, kivált énekesek drága ajándékokkal tiszteltettek meg, de íróknak ily tisztelet igen kevés jutott. Ohajtható volna, hogy oly méltatást, minő Horváth Istváné, ki évenkénti 2000 pengő forinttal jutalmaztatott a nemzet által, többet is mutathatnánk; óhajtanám, hogy magyar hölgyeink kedvencz költőiket némelykor egy kis emlékkel tisztelnék, vagy kiadott munkáikat szégyennek tartanák meg nem venni, nem birni. Ez volna aztán valódi részvét és buzdítás az elméknek; de azon egyetemi hidegségben,

melyet a magyar író tapasztal, csoda, hogy meg nem fagy a leglángolóbb írói ihletés.

Volt a regényírásnak egy időszaka, midőn beszély- s regényekben haramiák játszották a főszerepet. Ezen haramia-történeteknek többnyire Olasz- és Spanyolországok, vagy a cseh és német erdők voltak játékhelyeik. Egy időben nagyon divatban voltak ily zsiványos históriácskák; később megúnta az olvasó sereg, mert kevésben volt valódi költői lélek és kikoptak az időből. Egy ily modorban írt beszély van a Honderű 11. és 12. számában *Spanyol rablók* czím alatt. Egy, lovagok kiséretében jött hintót rablók támadnak meg. A lovagok összelövetnek a rablók által. A hintóból don Rodrigo, egy ifjú férj kényszeríttetik kilépni és gyengéd neje, Melania, emeltetik ki ájultan a haramiavezér által. A haramiavezér szökevény katonatiszt, kit, mint még hajdani bajtársa, don Rodrigo árult el bizonyos összeesküvésért, s ez most boszút áll rajta. A nejével csak imént egybekelt fiatal férj Rodrigo megkötöztetve rabúl vitetik titkos erdei rejtekbe, neje pedig nyeregben hurczoltatik a haramia-tanyára. A haramiavezér kezét kéri az ifjú hölgynek, az vonakodik, de a választás vagy kezét oda adni, vagy halál. Azonban Rodrigót sikerűl kiszabadítani egyik szolgájának, ki csak elájult, de nem halt meg a hintó megtámadtatásakor s Rodrigo, épen midőn a haramiavezér halállal akarja büntetni a vonakodó hölgyet, fegyveres kísérettel jelenik meg, kiszabadítja nejét s elfogja a haramiafőnököt. Ez kivégeztetik. Melania pedig és don Rodrigo, az ifjú házaspár, boldogan élnek a «jelen mennyén feledve az iszonyú multat.» Et sic finis historiæ. — Ki nem sokat olvasott ama régibb gyilkos haramia-történetekből, annak e beszély tetszhetik, mert nem rosszúl van írva; de ki bővebben ismerős velök, mint rég elkopott tárgyat únni fogja. Ily haramiatörténeteknek lehetne azonban némi becse, ha magyar életből volnának merítve, mint a Gaal-féle haramiakalandok; de ez a spanyol rege, melynek

földét s embereit sem szerző, sem olvasói nem ismerik élethíven, csekély hatású lehet.

Egy nő élete, francziából fordítva Anda Rózától, csak didaxisa miatt bír némi becscsel. Azon tanulság van benne, hogy hölgyek a valódi férfiak előtt nem tehetség-fitoktatás és világ általi csodáltatás, hanem egyszerűségök és háziságoknál fogva kedvesek, szeretetreméltók. És ez az életben többnyire igazolva van: kevés csodált nő szerettetik. Ebből könnyű elvonni a nők rendeltetését. Az nem női természet, mely nem óhajt, nem eseng, mélyen, valódilag szerettetni, szerettetni pedig házi egyszerűségében, mint anya és feleség fog valódilag, igazán.

Paget Jánosné olaszországi és schweitzi utazásának ismertetése nem eléggé jellemző. Az ismertető nem a munkáról mint inkább a munka *körül*, miként egy idő óta divatos nálunk lenni, beszél. A mondottakat itt-ott igazolni is kellett volna, hogy az olvasó ne csak az ismertető szemüvegén, hanem saját szeme erejével is láthasson.

A versek közt nincs egy is figyelemre méltó. Versek, minő napjainkban száz és száz készűl, de a mikkel kár az olvasók türelmét ostromlani.

A *Huszárdal*ból lehetett volna valami; de így népdalnak nem elég jellemzetes, más fajú dalnak igen pongyola. Amolyan *nak-nek vers*, mint Kisfaludy Károly vígbeszélyei valamelyikében nevezi.

A nyilvános köszönet Alt Móriczhoz kimaradhatott volna a Honderü lapjairól legkisebb vesztesége nélkül a magyar humoristikának. Irója nagyon izzadhatott, míg egy-pár ötletkéjét meg birta szülni.

A *Nagyböjti jelenet* írója lehetetlen, hogy kancsal ne legyen lelkiképen. Egészen máshová üt, mint a hová néz. Azt akarja megmutatni, hogy «herczeg és hamvszedő egyre megy ki», s ennek megmutatására hármas beszédet közöl egy kapus, egy hamvszedő és egy mesterember között, mely azt bizonyítja, hogy a méltóságosak között is vannak arszlánok, kik árjegyzékekre szeretnek dolgoztatni,

de ha fizetésre jő a sor: «reggel — heiszt es — alusznak, délben — heiszt es — alusznak, délután — heiszt es — kocsiznak, estve — heiszt es — ebédelnek, éjtszaka — heiszt es — nincsenek honn. Az ördög dolgozzék nagy úrnak contóra». Mi azt gondolnók, ha már oly igen szívderítő látványnak, vagy festészi tekintetben becsesnek tartatik egy pohos kapus, egy szalonka orrú hamvszedő és egy vasgyuró mesterember arczfestése, akkor érdekesebb történetecskéket lehetne hozzájok mellékelni.

Kismarton czímű czikknek Szelestey Lászlótól mind choro-, mind topographiai, mind pedig históriai tekintetben kevés becse van. Kár volt legalább Váli lexikonát ki nem írni; ott érdekes történeti adatok is vannak.

A 451. lapon igen érdekes Forrayné magyarúl írt és magyar érzéssel teli lelkes levele a Honderű szerkesztőjéhez. Tanulság legyen ez jövendőre, hogy buzgó derék magyar hölgyeinket, minthogy — kivált a felső körökben — úgy sincsenek oly igen sokan, tanuljuk megismerni és ne pirítsuk meg őket német levelekkel. A válaszban a szerkesztő úr azt mondja, hogy «nem pirult soha szívesebben mint ez alkalommal». Hogyan, tehát többször is pirult már *szívesen?* Csodálatos!!!

A színházi tudósításokban némi különösségek ötlöttek fel. A szerkesztő úr csupa udvariasságból lapjában minden nevet csak *úr* és *asszony* kiséretében ír le, de a nagy udvariasság közt aztán némelykor megfeledkezik az egyenlőségről és a distributiva iustitiáról. Így a 416. lapon minden szinész úr és asszony, csak Egressy Gábor, Szentpétery, Hubenayné és Füredy nem azok. Ha már egyiket czímezzük, czímezzük a másikat is, mert az aztán épen nem lesz udvariság, ha azt mondjuk, hogy Fáncsy úr és Egressy Gábor. Ezen czímezgetések iránt az véleményünk, és ohajtanók, elfogadtatnék írói nyelvben. Uraznunk és asszonyoznunk csak akkor kellene valakit, midőn személyesen hozzá szólunk; ha pedig csak említjük nevét, mint távollevőjét, akkor elhagyhatnók az úri és asszonyi titu-

laturákat. Valamint így beszélnünk egymással: én azt mondom önnek Horváth Lázár stb. illetlen: úgy viszont van egy kis nevetséges az ily beszédben: Goethe úr nagy lyrai költő, Socrates úr nagy philosoph, Kazinczy Ferencz úr gyönyörű epigrammákat, Szemere úr szép sonetteket írt. Érzenünk kell, hogy a czímezés e második esetben felesleges s azt semmi, még az illedelem sem kivánja meg. — A 419. lapon az mondatik, hogy Deus Eliza «külseje tetsző és drámai»; vajjon mi lehet ez a *drámai* külső? talán van operai, vígjátéki stb. külső is? Mi fogalma lehet annak a drámairól, ki ilyesmit mond?

Még egy pár nyelvhibát nem hagyhatunk szó nélkül. Nem tudjuk, mit akar a Honderű szerkesztője ily beszédekkel: «Szerelem a végetlen eszme, mi minden tetteinket áturalja» 436. lap. «Mennyire uralja át e gyűléseket az értelmi felsőség» 448. lap. Hasonlítsuk most össze e kitételt Kisfaludy Sándornak e versével: «Adja isten, hogy a magyart a fél világ uralja». Mit tesz uralni Kisfaludy Sándornál? nem egyebet mint úrnak ismerni, úrként tisztelni; mit fog tehát e honderűi beszéd tenni? nem mást, mint: a szerelem minden tetteinket úrnak tekinti, és az értelmi felsőség a gyűléseket úrként tiszteli. Így magyarázható csak az *uralni* szó, az *áturalni* pedig épen semmit sem tesz. És így a Honderű egészen ellenkezőt mond, mint a mit akar; ő a szerelem uralkodását az emberi tetteken és az értelmi felsőségét a gyűléseken akarja jelenteni, s ellenkezőt mond. Más *uralni* valakit, más pedig *uralkodni* valakin. S ugyan kérjük szépen a szerkesztő urat, magyarázza meg nekünk, mi haszon lesz nyelvünkre nézve azon újításból, ha az *ural* és *uralkodik* különböző fajú és természetű igéket összekeverjük? — A 449. lapon ez áll: «zöldet lát mérgében a művészek nyirettyűje». Nyirettyű hegedűvonót tesz, tehát a hegedűvonó is lát a szerkesztő úrnak, és ő maga még sem látja, hogy ez képtelen beszéd.

Még egy-pár korcs szót is kell bemutatnunk, másoknak

ijesztőűl. Vajjon minek ily szavak és mit tesznek: *zenélv, zenély?* és a *folyár*ral écharpe-ot akar szerkesztő úr mondani? Ez valóban szép Bábel lesz, ha így reformáljuk nyelvünket? Nem tudja-e szerkesztő úr, hogy a *folyár* tájszó, csaknem egész túl a dunai rész ismeri, *geil* értelemben? Bizony-bizony itt az idő, hogy íróink a nyelvtanulásra nagyobb gondot fordítsanak, mert ha nyelvünket így míveljük intensive, akkor nem tudom, mi lesz annak terjedéséből is.

X.

Regélő 25—28. szám. — *Kisfaludy Sándor életrajza* Garaytól igen sekély dolgozat, nem hijába, hogy felolvasás alkalmával is ennek unalmassága ellen volt legtöbb panasz. Három-négy s többszöri nyilatkozatokban mondogatja el szerző, mit akar és mit nem akar e biographiával s végtére azt látjuk, hogy a mit kellett volna, azt nem tette, a mit pedig akart, azt nem birta. Elmondja mindjárt kezdetén egy szentiványéneki hosszúságú (26 sornyi) periodusban, mely egy évtized előtti akármely megyei széles stilusú jegyzőnek becsületére vált volna, hogy ő «nem azért írja Kisfaludy Sándor életét, mintha csak egyet is gyanítana hallgatói közt, ki Kisfaludy Sándort ne ismerné, hanem, mert ez az ünnepély kiegészítéséhez tartozik, mert a szívnek jól esik egy ily férfiú pályáját emlékezetünkben felfrissíteni. Rajza, úgy mond, nem kritika szigorú mérlegével meglatolt, tudományosan kidolgozott biographia lesz, hanem meleg kebelből szakasztott visszaemlékezés. Hosszas volna elősorolni, folytatja, mily veszélyeken ment Kisfaludy Sándor keresztül, vagy azon helyeket előszámlálni, melyeken megfordúlt, melyek rá és poesisére befolyással voltak. Ő keble akkori állapotját leírta dalaiban, melyeknél szebb és jobb életirást senki sem készíte magának». Szabad legyen ezekre némieket

megjegyeznünk. Kár volt föltenni, hogy Kisfaludy Sándort a dalünnep minden hallgatója ismeri, miután íróink nem ismerésének annyi bizonyítványait látjuk mindennap; de föl is téve, hogy ismeri, hogyan ismerheti őt? alkalmasint csak munkái olvasása által, azaz mint költőt, és így nem ismeri életét, mívelődését és kifejlését, mert Kisfaludy Sándornak egy közkézen forgó életleírása nincs. Igen helyén volt volna tehát valakinek ezen szellem kifejlését habár röviden is, de jellemző vonásokban előterjeszteni, mit, ha szerzőnek nem volt hozzá ereje, kár volt felvállalnia. Szerző nem akart kritikai biographiát írni, nem akarta előszámlálni még azokat sem, mik Kisfaludy S. poesisére befolyással voltak! Valóban nagyon sajnáljuk, hogy épen a lényeges dolgokat nem akarta. Azon mentség pedig, hogy Kisfaludy munkáiban önmaga elkészíté biographiáját, el nem fogadható; munkáiban a buvárkodó eszű biograph fog ugyan adatokat lelni e szellem történetéhez, de a jó biographia más mint egy-két adatnak egyberakása valaki életéből. A lélek kifejlési processusát, a leendő embert kell az életírásnak ábrázolnia, épen úgy mint az emlékbeszédnek a lettet, a voltat. De mit akart hát szerző, ha a fentebb mondottakat nem akarta? Ő Kisfaludy Sándor emlékezetét akarta felfrissíteni, meleg kebelből szakasztott visszaemlékezést adni. A szándék jó volt, ilyesmit is megköszönt volna a hallgatóság szerzőnek, de ehhez, meg kell vallanunk, nem volt ereje. Egy kis jól szavalható eloge kellett volna e czélra, minőket a francziák szoktak és tudnak mondani, minők nálunk is mondatnak némelykor; de szerző e helyett biographiai értekezést írt, mely nem jellemző, nem ábrázolja hősét kifejlési phasisain keresztül, egy-két tudott adatot jól-rosszúl feltálalva, kritika nélkül, mint maga mondja, összeaggatva, egy-pár középszerű és nem is alapos észrevétellel kisérve, állíttatott össze e czikk úgy, a hogyan sem tanulságos, sem gyönyörködtető vagy szívemelő nem lehet. Dicséretes volt a szándék, de nem volt megfontolva,

quid ferre recusent, quid valeant humeri. Ez volt a dalünnep leggyengébb czikkje.

A 26. számban *Nők és az élet* szóról szóra a Honderűből van lenyomva, a mire annál kevésbbé volt szükség, mert az átvétel nagyobb körű lapból történt kisebb körűbe. *A három levelű beszélyke* azon értéknélküli középszerűségekhez tartozik, miket a szerkesztők csak szorultság esetében, pótlékúl vagy jó czikkek szűke miatt szoktak adni.

A pór esküje czímű beszély Márktól erőt és tehetséget bizonyít, de még művészietlen kezet. A beszély igen sötét és irtóztató, s az olvasót elbusítja és leveri. Kár volt ez iszonyúságokat valami szelídebb és lélekemelő képpel nem enyhíteni. Végén Petheő megöletése a pór által sok cerimoniával vitetik végbe, mi nincs lélektanilag motiválva.

Versek Vachott Sándor, Kubinszky Ödön, Vajda és Erdélyitől vannak. Meglehetős Erdélyié, Kubinszkyé jó lehetett volna, ha prózai helyei nem volnának. Jók Vachotté és Vajdáé. Vachott Sándor verse a reflexió poesisából van merítve s örömmel látjuk őt új oldalról kitűnni. A miket mond, velős, és mutatja, hogy ő nemcsak érzelemfestő, hanem gondolkodó fej is. Jambusai tiszták, beszéde numerosus és egyszerű és egyszerűségében is költői. *A nemzeti zászló* Vajdától, igen korszerű és lelkes költemény, mely a politika mezején csapong, és országos eszmékkel foglalkodik, buzdít és lelkesít 's méltó, hogy ismerjék magyarjaink. Vajda verselésén egyébiránt látszik, hogy ő keveset ír versben; neki a mérték, a lábak nyűgök, melyekben nem könnyen mozog, s ez oka, hogy szabadságokat vesz is magának, melyek nem javalhatók. A végstrophában «a Kisfaludy» igen kirí. Tulajdon nevekhez nem szoktunk névelőt (articulust) ragasztani. Nem mondjuk a Vajda verse, hanem Vajda verse, Kazinczy prózája.

Frankenburg *Budapesti leveleiben* mulattató a fertálymesterreli kaland: de sokaknak nem lesz mulattató ama

gúnyos czélzás gróf Széchenyire. Gróf Széchenyit megczáfolni kell, de nem gúnyolni. Miket ő ír és tesz, azok lehetnek tévedések, de semmi esetre nem bohóságok, mik gúny tárgyaivá válhassanak. Hogy ilyesmit lapjában megengedjen, azt Garaytól Széchenyi nem érdemlette. Széchenyi, ha valaki csalhatlanúl meg van is győződve tévedéseiről, tiszteletre méltó és kíméletre is mind azok által, kiket ő maga ellen fel nem hivott. Ha bizonyos szerkesztőnek élesebb szemei volnának, ilyet átlátna.

Az *Életképek ismertetője* — Ember Pál -- igen futtában ismerteti ugyan az Életképeket, de egy alapos beszédet tart beszélyiróinkhoz nemzetiségünk érdekében, mely lelkéből van kiírva minden gondolkodni tudó magyarnak. Ajánljuk azt figyelmes megolvasásúl íróinknak. Férfiasabb és egyszersmind alaposabb beszéd nem volt a Regélőben sem az újban, sem az egykori Honművész testvérében. Gyanítani szabad, sőt a gyanút kimondani sem tilt semmi, ha avval kedvetlenség nincs összekötve, s így mi azon gyanúnkat írjuk ide, hogy e lelkes szavak írója Erdélyi.

A *szinészeti* rovatban Vahot Imrének kell némi fonákságait megrónunk. Vahot Imre csak nem tudja magát elszoktatni aggatózásaitól s holmi gyermeki nóták ismétlésétől. Nem ártand talán őt emlékeztetnünk excessusaira. A 790. hasábon a Honderű ellen bocsátja ki körmeit, hogy az Hubenayné öltözete iránt Smike szerepében más véleményben mert lenni mint ő, s szokott nyerseségével azt mondja a Honderű-szerkesztőjének, hogy minden «*ép testű* és lelkű ember» át fogja látni, mit ő átlát, a kérdésbe tett öltözet iránt. Bocsásson meg nekünk e csalhatatlan úr, de itt mi is a nem ép testű és lelkű emberek közé tartozunk, mert nem hiszszük Vahot Imre észrevételének helyességét. Nők felöltözhetnek frakkba is színpadon s felöltöztek már százszor és százszor, a nélkül, hogy ez akár dísztelen, akár botrányos volt volna, s Hubenayné is ez öltözetében bizvást megnézheti magát tükörben, az csak abban fogja őt megerősíteni, hogy színbiráló úr beszéde csupán kötődő,

de nem alapos. Egyébiránt legyen bárminként a dolog, legbotrányosabb itt az, hogy Vahot Imre erővel rá akarja disputálni másra a maga véleményét s aljasan kigúnyolja a Honderűt, hogy másképen mer itélni, mint ő csalhatatlansága: Vahot Imre. Ugyan e czikkben régi vesszőparipáján, a franczia drámán lovagolva, nem átalja azon nevetséges állítást leírni, hogy mind a fővárosi, mind a vidéki közönség úgy vélekedik a franczia drámák iránt mint ő, és Bajza csak maga van, ki e drámákat védi. Mennyire nem igaz ez állítás, mindenki tudja, ki a fővárosi színházban megfordúl s tapasztalja, hogy egy idő óta még az operáknak sem volt oly közönsége, mint a franczia drámáknak, pedig ezen kedvelt franczia drámák közt vannak aztán meglehetősen silányok is. — A 885. hasábon Vahot Imre olyasmit tukmál ránk, mit maga koholt. Mi nem mondók, hogy Henszlmann értekezése III. Richardról *nekünk* érdektelen olvasmány; annyit mondtunk csak, hogy Henszlmann írása nem eléggé élénk, és figyelemlekötő, s e miatt nincs elég hatása, értsd: hatása a nagyközönségre, melylyel Shakespearet megismertetni akarja, s mi is ohajtanók, hogy megismertesse. Mi becsűljük Henszlmann iratait, neki egyetlenegy értekezésében több tanulságos eszme van, mint Vahot Imrének valamennyi szinészeti czikkjében öszvesen a Regélőben, és ez itéletünk kimondásától nem tartóztat bennünket az, hogy sokban vele egyet nem értünk. Magunkra nézve mi nem tartjuk Henszlmann czikkjeit érdekteleneknek, noha megvalljuk, hogy nem imádjuk minden szavát, mint bizonyos úr, ki ismerethiányai közepett őt oraculumnak tartja, s minden nézeteiben, mint mondják, tanítványa, s mint én látom, æolhárfája, mely úgy adja a hangokat, a mint Henszlmann szele fú. Elmondók multízben véleményünket Henszlmannról s azt változtatni még nincsen eddig okunk. — A 886. hasábon ezen nevezetes és bélyegző nyilatkozás áll: «Eddig az Athenæum és Regélő némileg oly formán bánt Egressyvel és Lendvayval, mint az anekdotában áll;

ha te vered az én zsidómat, én is verem a te zsidódat». Itt tehát kitárta keblét Vahot Imre s bele hagy pillantanunk a titokba, s láttatja ezen nemes ösztönöket és rugókat, melyek némely színibirálók tetteit vezérlik. El van ismerve Garaynak, a szerkesztőnek szeme láttára, füle hallatára, hogy a Regélő színbirálói Lendvayt csak azért nem dicsérték, vagy tán verdesték is, mivel az Athenæum Egressyt nem dicsérte. Gyönyörü birák ezen kritikus urak, valódi példányai a részrehajlatlanságnak, méltók arra, hogy szavokra senki se figyeljen. Kik a kritikát ily nemtelenűl, hogy ne mondjam, aljasan kezelik, nem a szinész játékát, hanem személyes viszonyaikat tekintve, azokat minden szerkesztőnek ki kellene tiltani lapjából. És mondhatni, különös szerkesztő is a maga nemében, ki ilyen kritikai conspiratióra eszközűl engedi lapját használtatni.[1]

Még egy nevezetes nyilatkozatát a Regélő szerkesztőjének kell itt kiemelnünk. A 854. hasábon jelentvén, hogy boldogult Csató Pálnak tisztelői és barátai sírkövet emelének, ez alkalommal így: «Igen igaz, mit a Hirnök mond: hogy . . . ő volt (Csató) hazánkban a már oly fontossá vált időszaki sajtónak tespedésbőli egyik leghatályosabb fölélesztője. A szemleirók[2] — folytatja Garay — azóta gombamódra ütötték fel fejeiket, de szellemét egy sem öröklötte Csatónak. Avagy állítsátok össze e nehézkes, pedans szűkkeblű betűzéseket ama könnyű s mégis oly súlyos lángpallossal, melylyel e geniális gyomirtó jött, látott és győzött az éj rémein, s önkénytelenűl fel fogtok velünk

[1] Köszönetet érdemel szemleíró úr, hogy figyelmét és megrovásait oly apróságokra is kiterjeszti, minők Vahot Imre feszelgései. Vesződni azonban alig érdemes Vahot Imrével. Az ő ficzánkodásai nem egyebek mint haragos gyerkőcz éretlenkedése. Hagyni kell őt: vagy kiforrja idétlenségeit, vagy elvész bennök. Ki a mulatságosan végződött Nikidemi história után sem birt okúlni, arra kár vesztegetni jó szót. *A szerk.*

[2] Hinc illae lacrymae!!! *A szerk.*

sohajtani: bár ne volna még béke hamvainak». Tehát *gyomok* és *éj rémei* voltak azok, kiket Csató lángpallosa sujtott? S vajjon kik ezen Garay által ily szép czímekkel megtisztelt urak? Vörösmarty, Schedel és Bajza azok főképen; de vannak aztán még többen is, névszerint: Brassai Sámuel, Herepei, Fáy András, Kovács Pál, Szontagh, Nagy Ignácz, Gegő stb. Ezek azok, kikkel Csatónak baja volt. Hajtsák meg magokat ezen urak szépen Garay előtt, ki felőlök oly jó véleményben van, hogy ők gyomok és éjnek rémei.[1]

A *Csemegetár*ban azon eszmén vajúdik a Regélő — és már másodszor, ha jól emlékezünk — vajjon ki írja e Lapszemlét és deliberatum stb., hogy nem más mint Bajza.[2] Nem megjóslánk-e a névkutatók szaglálódásait, kik mindig azt prédikálják, hogy *ne ki, de mi*, és mégis magok örökké a *ki*vel vesződnek. Csak hadd törjék fejöket, mi pedig haladunk kitűzött pályánkon háborítatlanúl.[3]

[1] Én szíves örömest meghajtom magamat Garaynak e czímeire, mert valóban, hol csak Garay virág és világosság fia, az előszámlált férfiak pedig gyomok és éji rém fiai, ott nincs kedvem sem virúlni, sem világosság fia lenni. Egyébiránt Garay által, kit én néhány jeles verseiért régóta és mai napon is becsűlök, de kinek elvszilárdsága és itéleti alapossága felől soha sem voltam nagy véleménynyel s mióta egy lapnak ügyetlen vezére lőn, naponként kevesebbel vagyok, Garay által gyomnak és éj rémének neveztetni nem a legnagyobb szerencsétlenség, mi az emberrel történhetik. *Bajza.*

[2] Csak rajta, ha tetszik: hiszen régi divat némely uraknál, akár van rá bizonyos adatuk akár nincs, azt hirdetgetni, hogy az athenæumi álnevek alatt én irok. Írjam a Lapszemlét én vagy más, az aligha lényeges kérdés; ha már törni akarják fejöket valamin ezen névkutató urak, jobb volna, fontosabb dolgokon törnék, mint azon, mit irok és mit nem irok én. *Bajza.*

[3] Nyomában vagyunk egy szaglálódó kopónak is, ki egyébiránt — tisztelet becsület, de igazság is — nem a Regélőnek, hanem másnak kenyerét eszi és koronként saját parıpáin — vulgo lábak — felüget a budai várba, hogy ott a szedőnél kézirataink közt turkálhasson. Ha jókedvünkben talál, egyszer majd körmére kocczantunk tilosbani vadászgatásáért. *A szerk.*

XI.

A Lapszemle ügyében. Tisztelt szerkesztő úr! Előre nem láthatott véletlen körülményeim pár hónapig akadályozni fognak, hogy az általam fél évig szakadatlanúl folytatott Lapszemlével nyomról-nyomra kisérjem a két magyar divatlapot. Eddig is már szembeötlőleg elkéstem, ezentúl pedig igen hátul kellene megettök járnom, azért tanácsosabbnak tartom vele ezúttal végkép felhagyni. Bevégezve e szerint az Athenæum mult számában félévi szemlémet, ezennel bucsút veszek biráló tisztemtől, kérve önt, hogy e befejező sorokat legyen szives közzé tenni lapjában.

Visszatekintve félévi szemlém hatására, azt tapasztalám, hogy igénytelen szavaim nem hangzottak el egészen a pusztában. Fiatal irók figyelemmel olvasák észrevételeimet s gondolkodásra ébredtek általa. E gondolkodás kétségkivül megtermendi gyümölcsét. Ki jó korán észreveszi, hogy a dolgokat több oldalról lehet és kell tekinteni, ki egy tárgyróli többféle vélemények lehetségét kezdi sejteni, az megmentendi magát a félszegségtől: nagyobb meggondolással, több számvetéssel fog nyilvánosság elébe lépni. S ki tagadhatná, hogy ebben nyereség van? Egyoldalúság és félszegségben legkönnyebben ver gyökeret az önhittség, mi az előmenetelnek nagy akadálya, mert az nem halad s nincs oka rá, ki magát igen elől képzeli. E részről tehát megnyugtató volna rám nézve szemleírásom eredménye; de nem ily megnyugtató más részről. Lapszemlémmel álnevemnek, sőt még inkább önnek szerkesztő úr, ellenségeket szerzettem, ámbár megvallom, igen ügyekeztem azt kikerűlni. Hijába, ki kell itt mondanom: hogy iróink legnagyobb része a bók nélküli kritikára nincsen megérve; nem birják megszokni az itéletet, habár nyilvános is az, egyes ember véleményének venni. Nem elég erősek számot vetni magokkal, vajjon nem lehet-e ő

bennök is hiány? hajlandók örökké csak birálójukban keresni a tévedést, nem soha magokban, sőt mit mondok? nem csupán tévedést, a mi még hagyján, hanem azonnal kajánkodást, mihelyt az itélet nem vala kedvező. Meg vagyok győződve, többen az általam megbirált vers vagy beszély szerzői közül azon hitben vannak, hogy míveikről azért nem szóltam kedvezőleg, mert koszorúikat irígylem. Kritikai pályára lépni kis irodalmunkban annyit tesz, mint magadat szemközt állítani egy sereg bizonyosan támadandó ellenséggel; minek igazságát, ha valaki irodalmunkban, ön tapasztalhatá leginkább, mert önnek kritikai munkálkodása annyi személyes ellenséget szerze, mennyi nehezen van valakinek az irodalomban.* Tudom, hogy ennek okát sokan a kritika szigorúságában keresik, de könnyen bebizonyítható, hogy leginkább az ő erőtlenségökben fenekül. S nemcsak az számolhat nálunk ellenségekre, ki kritikát ír, hanem mindaz, ki kritikai dolgokkal foglalkodik, azaz itél mások míve felett. Legyen valaki lapszerkesztő, vagy valamely birálóválasztmány tagja, ha egy betűnyi birálatot nem ír is, már mint ilyen magát gyűlölségnek tette ki. Élő példa van közöttünk, hogy egy versírót, kinek költeményeit az Aurora szerkesztője el nem fogadá, még a koporsó sem tudta megengesztelni, s gonosz együgyűséggel kérdé azokat, kik Kisfaludy Károlynak emléket terveztek, vajjon Kisfaludynak a hadnagyocskának akarnak-e emléket állítani, midőn még Hunyady Jánosnak sincs? Azért csak nyugodjék meg ön Aurora, Kritikai Lapok stb. egykori és jelenleg Athenaeum szerkesztője, hogy annyi ellenségei vannak s hogy ezeknek számát a Lapszemlével még én is növeltem. Ez nálunk máskép nem lehet, ily jutalom és nem más várja a kri-

* Szerencse, hogy midőn kritikai dolgokkal kezdénk foglalkodni, számot vetettünk magunkkal s a körülményekkel s a számolásból ki nem feledők az ellenségeket, s így azok árthatnak ugyan eleget, de legalább nem tehetnek boldogtalanokká s lelkünk csendétől nem foszthatnak meg. *A szerk.*

tikust hazánkban. És ily körülmények közt csodálhatni-e, hogy a magyar kritika semmiképen meg nem erősödhetik? Hogy lapunk nincs, mely az irodalom mozgásait kritikai figyelemmel tartsa? Kevés emberben van elszántság és kitartás magát gyűlölködések tárgyává, melyek a kritikával elválhatlanúl járnak, folytonosan kitenni. Azért, ki önmagát igen szereti, ki békében óhajt élni, ki szerencsétlennek hiszi magát, ha ellenségei vannak, ne takargasson föl írói gyarlóságokat, hanem hizelegjen vagy hallgasson. És ily hizelgő és hallgató írója elég volt és elég van a magyar irodalomnak. Ők, csakhogy magoknak jól legyen dolguk, kivonják magokat minden kritikai foglalkodásból s távolról nézik egy-két elszántabbnak küzködését, ki azon hitben élve, hogy kritika az irodalom előhaladásának eszközlője, nem tartózkodik szembeszállani és megvíni a kritika elleni százfejű hydrával.

Egy porszemet akartam én is tenni a magyar kritika fölépítéséhez, midőn szépirodalmi Lapszemlémet megkezdtem, hogy hamarabb fel kell hagynom e vállalattal, mint akartam, igen fájlalom, de körülményeim közt nem tehetek mást. Szándékom egyébiránt, daczára a bajoknak, melyekkel egybekötve van, a magyar kritika megalapításában ezentúl is csekély erőmmel munkálni, habár az eddiginél más alakban is s e munkálkodásnak tért, reménylem, ön, ki oly rég fáradoz e háladatlan, de igen szükséges és hasznos pályán, becses lapjaiban ezentúl is fog nekem engedni. Adjon az ég önnek kitartást és nem csüggedő türödelmet, ellenségeinek pedig, kiknek számát néhánynyal én is szaporítám, jövendőre több erőt, mint a mennyit eddig bizonyítának, nem kedvező itéletek kihallgatásában. Ha folytonosan verjük, meghajlik a legkeményebb vas is: talán a kritika elleni gyűlölség is megszünik egykor, ha ki nem fáradunk. Fiatalabb íróink már is türödelmesbek elődeiknél, és én az újabb nemzedéktől e részben is sokat várok.

Verőczey.

BAJ BÉRCZYVEL.

I.

BÉRCZY KÁROLY «SÍRÁSÓ»-JA PLAGIUM!

A Regélő 46. számában Bérczy Károly nagyon haragszik ránk. Mi ezt igen igen sajnáljuk és óhajtanánk segiteni baján, de semmikép nem tudunk, mert *Sírásó* czimű beszélyét mégis csak plagiumnak kell ismernünk.

Nemcsak az plagium, ha valami szóról-szóra leíratik (minek helyesebb neve szolgai másolat), nemcsak az plagium, ha alapgondolat, kivitel, motivum, beszédek hasonlítanak: plagium még sok más módon is követtethetik el. Plagium beszélyírónál az is, ha a beszély alapeszmében különbözik, de kivitelben hasonlít, vagy viszont: ha motivumokban különbözik, de alapeszmében hasonlít, ha tárgyban, motivumokban egész alapeszmében különbözik, de személyeinek más beszély személyeiéhez hasonló helyezeteket és ezen helyezetekből folyó ugyan, de szinte máshoz hasonlító nyilatkozatokat rak szájába a beszélyiró; plagium az is, ha az alapeszme más, az egész vázlat más ugyan, de annak környezete, vagy teste, felékesítése hasonló prototyponához; mit mondjunk még a jellemekről, az egyéniség kifejezéseiről, mit az egész művészi formáról, az általános hasonlítás, de részletekbeni különbözés stb. felől? melyek mindenike arra mutat, hogy plagiumot elkövetni sokféleképen lehet, s hogy mi több fajú plagiumokat ismerünk. Miféle fajú plagium Bérczy Károly *Sírásója*, az olvasó kitalálhatja, ha kijelelendjük e

beszélyke eredeti kútfejét, és így csak ennyit mondunk röviden:

A *Síráső* nagyon emlékeztet általában Washington Irwing beszélyeire, különösen pedig a *Falu kevélysége* czíműre, mely, ha jól emlékezünk, magyarra is van már fordítva, s valamelyik lapban kiadva.*

Ki nem hisz szavunknak, olvassa át e két beszélyt, melyek némi tekintetben különböznek ugyan egymástól — mert hiszen egészen hasonlítani eredetiökhöz a plagiumok felette ritkán szoktak, — de más tekintetben ismét nagyon hasonlítanak, jobban, mint a mit pusztán reminiscentiának lehetne nevezni. Több mondani valónk nincs ezúttal a plagiumra nézve.

Egyebekre, miket Bérczy Károly e tárgyhoz zagyválni jónak látott, csak néhány szót.

Meglehet, hogy van egy «verőczetáji magyar költő, kinek igen sok lyrai dolgozata Schiller, Goethe, Matthisson dalára (vajjon micsoda dal az, melyet ezen három költő en compagnie írt?) élénken emlékeztet» : de ez, valamint egy egészen heterogen tárgy, mely új vitatkozás alá tartoznék, és Bérczy Károly plagiumával semmi egybefüggésben nincsen, úgy nem is segiti ki őt a hinárból s nem is tudjuk, hogyan hozathatott most szóba.

Azon gyermekies fenyegetőzésre, miszerint bennünket «bajzánkodó ** recens-szörnynek és saját nevünkön» akar

* Igenis, az Athenæum 1842. I. 74. és 75. számában; és egyike az Ath. fordított beszélyei legjelesbikének. *A szerk.*

** Bérczy helyében levén, mi e szót nem használtuk volna, mikor plagiumról van beszéd, mert evvel csak új bizonyságát adá, hogy van benne egy kis hajlandóság, mások gondolatait sajátja gyanánt árulni. E szó Vahot Imrének elméssége, s annak eredetiségétől őt megfosztani és használni a nélkül, hogy neve illendően idéztessék, szinte egy neme a plagiumnak. A másik gondolat, mely szerint a *p* betű *b*-veli fölcserélését a szedőre fogja, Bérczy úr sajátja és igen-igen elmés; mert valóban igen hihető, hogy e jegyzést csak akkor nyomatta ugyanazon lap alá

Bérczy Károly nevezni, azt jegyezzük meg, hogy a recensens-szörny név még csak meg sem fog bennünket lepni, mert ilyesmit, sőt még erősb neveket is nagyon lehet várni és remélni azon nagy haragtól, mit e felhivás tanusít; de mi különben is tapasztalásból tudjuk, miként gyarlóbb íróink vitatkozási ereje abban áll, hogy az ellenfélt czifrábbnál czifrább nevekkel tisztelik meg s ez által palástolják okoskodásaik szegénységét. Ám nevezzen bennünket saját nevünkön is, ha nevünket tudja s ha őt az boldoggá teendi, vagy általa *Síráső* czímű beszélye eredetiségét bebizonyíthatja, mi nem ijedtünk még meg soha saját nevünktől, és reméljük Bérczy Károly sem fog vele megijeszteni; hanem talán egy kis mosolygásra birni, hogy ily szalmaszálakkal hadonáz a levegőben, melyekkel semmit, de még csak egy árva éljen-kurjantást sem lehetne kivíni.

A mi végre Bérczy Károly «literatori becsülete compromissióját» illeti, ilyesmivel kár magának hizelegnie. Bérczy Károlyt, mennyire eddig az olvasóközönség — mely egyedül osztogathat költői koszorúkat — ismeri, úgy ismerheti, mint igyekező, szorgalmas fiatal írót, kinek egy-két dolgozat talán középszerűen sikerült s jobbakat igér, de literatori becsület! Boldog isten! Literatori becsülettel nem minden becsületes ember bir. Sok becsületes ember és egyszersmind literator van, ki nem birt magának literatori becsületet kivíni, mert ezt nem csupán becsületességgel, hanem csak feltünő munkákkal lehet. Bérczy Károlynak tehát egész illedelemmel annyit mondunk, hogy literatori becsülete compromissiójáról még csak szó sem lehet most még... Egyébiránt a plagiumot ne vegye oly igen szivére. Kevés író volt a világon, még a kitünőbbek közt is, kinek fiatalkori dolgozatai ne lettek

Bérczy úr, midőn maga a textus már ki volt nyomva. Ez már eredeti gondolat, azért uraim, le a kalapokkal! mert az eredeti gondolat mindig megérdemli a süvegeltetést. *Verőczey.*

volna utánzások; ez emberi természetünkben van, így kisértgetjük erőnket, így tanulunk. Ki tudja, mi jeles novellista válhatik Bérczy úrból, mind a mellett, hogy most még csak kisértgeti erejét? Mi, mint már mondók is a Lapszemlében, reméljük ezt. Tehát nyugodjék meg, és a helyett, hogy képzelt literatori becsülete compromissiója miatt magát haraggal epesztené, írjon beszélyeket és imádkozzék az isteni Musához költői sugalmakért, és minél szentebb ihletésért. *Verőczey.*

II.

ZSCHOKKE ÉS BAJZA MINT PLAGIARIUSOK.

Bérczy Károly, egyike fiatal magyar lángelméinknek, kit Verőczey Lapszemléje — a helyett, hogy azon köteles hódolattal szólt volna felőle, milyent az ily született geniek igényelnek — mint plagiariust rótt meg, hogy feje fölül Verőczey mennyköveit elháríthassa, azon igen eredeti gondolatra jött, hogy irtóháborút kezdjen a Regélőben mások eredetisége ellen, azt remélve, hogy ha másokat plagiatorokká tehet, akkor ő eredeti iróvá válik. Mennyire jó ezen eszköz czéljára, azt ő lássa, nekem, valamint Bérczy egyéb literatori mozgásaira, úgy erre is kevés gondom van s volt mindeddig; minthogy azonban őneki kezd én rám gondja lenni, s fölfedezendő plagiatorai sorában engem volt szíves második helyen megemlíteni, (az elsőség bizonyos *verőczetáji magyar költőé*): kénytelen vagyok egy pár szóval megmagyarázni neki, hogy e megtiszteltetés engem nem illetvén, legyen szíves kutató becses figyelmét más, nálam érdemesebbek felé fordítani.

«Plagium Bajza *Hableánya,* melynek szövege tökéletesen egy Zschokke ily czimű beszélyével: *IV-dik Henrik első szerelme*». Így nyilatkozik Bérczy a Regélő 51. számának 162. hasábján.

Nagy baj az, hogy Bérczy fölfedezéseit mindig oly későn hozza napvilágra, midőn mások annak már gyümölcsét is élvezik. Mínap — mint Verőczey megrótta érte — a *bajzánkodás* eredetiségét akarta eltulajdonítani Vahot Imrétől, most pedig, azon találmánynyal, hogy a *Hableány* Zschokkétól vétetett, ismét mint saját eredeti találmányával lép fel, holott ez nem egyéb mint plagium a Munkácsy-Rajzolatokból. Boldogúlt Munkácsy János lelte egykor örömét ezen eredeti találmányban, s én akkor arra semmit sem szóltam, két okból: először, mert csupán azért, hogy magamnak használjak, nem szeretem mások örömét megzavarni; másodszor, mert azt hiszem, hogy nem minden ember szavának, és nem minden vádnak van súlya. Igy nem szóltam egykor azon vádra sem (ámbár szép dolgokat mondhattam volna), hogy verseimnek néhánya plagium, mert a vád oly lapból hangzott, melynek nem volt hitele, legalább nem annyi, hogy verseimnek azon kis hitelét, mit saját erejökkel szerzettek magoknak, le birta volna rontani, s nekem okom volt volna panaszkodni ezen versek iránti részvét hiányáról. Hogy Bérczynek ezúttal néhány szót szólok, az csak egy kis szeszély tőlem, mi néha — megvallom gyengeségemet — meglep, midőn írókat látok, kik előre-hátra csapkodnak kétségbeesetten, hogy magok körül a kritika égető üszkeit eloltsák, s nem veszik észre, mikép oly oldalról perzseltetnek meg, melyre nem is figyeltek. De a dologra.

Mulatságos volt nekem látni, hogy Bérczy fontos dolgot vél mondani s nem veszi észre, miképen azt sem tudja, mit beszél; elorzá a fölfedezést a Rajzolatokból, a nélkül hogy iránta magának tudomást szerzett volna. Ha jól volna értesülve, ha a *Hableányt* és Zschokke beszélyét elolvasta volna, akkor nem azt mondaná, hogy a beszély *szövege* (textusa) *tökéletesen egy*, hanem azt, hogy *szövegeik tökéletesen nem egyek*, hanem *tárgyok egy*. És tudja-e Bérczy, tárgyok miért egy? Azért, mert mind Zschokke, mind Bajza plagiatorok. Nemde örül most Bérczy a bűnös

ezen önkényes vallomásának? örül, hogy ő volt makkja ezen nagy fának, ő eszközlé azon nagy fölfedezést, miszerint Zschokke és Bajza írói orzók. Úgy van, tisztelt Bérczy úr, mindketten oroztak: Zschokke is, Bajza is; oroztak pedig . . . . a *históriából.* Ezen nagy szóra pihenjünk meg kissé s mondjuk el, hogy Garnett a maga utazásaiban beszél egy historiai anekdotát IV. Henrik franczia király Florette nevű kertész-leánynyali kalandjáról, mit részint egy Nerac városi régi krónikából, részint népmondából vett. Ezen historiai anekdotát használták fel mind Zschokke, mind Bajza. Bajza magyarosítva a franczia történetet, Zschokke pedig költői ékesítésekkel.*

Ha Bérczy vagy historikus volna, vagy csak Zschokke beszélyét is azon figyelemmel olvassa vala, mint illik: akkor nem teszi magát tudatlanságával nevetségessé, azt mondva, hogy én a *Hableányt* Zschokketől vettem. Azonban mivel hihetőleg azon fiatal magyar írók közé tartozik, kiknek nincs szükségük olvasni, tanulni, és mivel ő még csak *szellemileg megbukott soi disant*** historikus sem, meg lehet bocsátani geniális orra-bukását.

Így állván a dolgok, hogy t. i. Zschokke maga is máshonnan vette beszélye tárgyát, s nekem nem volt szükségem tőle venni, most már csak az a kérdés, szabad-e beszélyírónak a historiát használni, és ha azt használta, plagiumot követett-e el? Az irói világ eddig azt hitte, hogy szabad, és ezért mertek a legnagyobb költői elmék

* Zschokke ezen beszélyét magyarra fordítva kiadta Bajza az Athenæum 1839. II. 29. s köv. számaiban. Gondolhatja Bérczy, hogy Bajza inkább titkolta volna, hogysem maga nyilványossá tegye, ha félt volna, hogy Zschokke plagiatorának mondathatik. De ily eredeti gondolata még csak álmában sem volt, sem lehetett. *Bajza.*

** Ezt magyarul így lehet vala mondani: *úgynevezett.* Azonban francziául kellett mondani, hogy tudassék, miként Bérczy Károly francziául is tud. Így talán hamarább elhiszik, hogy a *Sírásó* nem plagium. *Bajza.*

beszélyt, regényt, drámát stb. történeti alapon építeni. Mind a mellett azonban, hogy az írói világ így vélekedik, kiváncsiak vagyunk tudni, oly originális fej, mint Bérczy uré, ki mások plagiummali vádolásával erőködik eredeti író hitelére vergődni, mi itéletet mondand e tárgyban: vajjon Zschokke és Bajza bűnét a magáéhoz hasonlónak fogja-e találni, magáéhoz, azon hallatlan, azon rendkivüli esetéhez, miszerint amerikai író magyar irót rablott meg. Mert meglássátok, hogy a dolog in fine finali ide üt ki. Bérczy maga megmutatta közlött két vázolatában, hogy a két beszély, az ő vázlata szerint is, hasonlít egymáshoz, most tehát csak azon kérdés lesz megvitatandó, vajjon ki az orzó? s hogy oly eredeti úr, mint Bérczy, nem lehet orzó, hanem Washington Irwingnek kell lenni, azon én most sem kételkedem már, hát akkor mit leszek majd kénytelen hinni, ha Bérczy eredeti demonstratiói, melyeknek már eddig is tanúságát adta, elkövetkeznek. Csak várjátok el, oh igen türödelmes olvasók! meg fogjátok érni, hogy Bérczy és Verőczey pöre így fog végződni. Kritika által felizgatott magyar író nagy dolgokra képes, kivált akkor, ha ezen magyar író még fiatal is, kinek — úgy látszik a világ mostani folyásából — kizáró kiváltsága van a hibázhatlanságra. *Bajza.*

III.

MÉG EGYSZER A «SÍRÁSÓ» ÉS EGYÉB PLAGIUM.

A *Regélő* (50. sz.) 1621. hasábján Bérczy Károlyt látjuk erősen izzadva azon nagy munkában, hogy megmutassa, miképen a való nem-való, hanem ábránd, s hogy *Sírásó* czímű beszélye nem hasonlít Washington Irwing *Falu büszkesége* czímű beszélyéhez. Mi valóban szivünkből sajnáljuk ezen fiatal urat, sajnáljuk annyira, hogy ha lehetne, visszahuznók azon szavunkat, hol őt első ízben

plagiummal vádoltuk. Azonban az egyszer leírt és bár «kevés» példányában az Athenæumnak — mint Bérczy mondja — közrebocsátott szót visszahúzni nem lehet, s ezen fölül mi meg sem álmodtuk, hogy ő, ki oly nagyon rajta kapatott a csínyen, magát még védelmezni is merje, és merje oly botorúl, oly fiatalokhoz illő minden szerénység félretételével, mintha ő volna az, kit Innocentiusnak hívnak. Azt gondoltuk, hogy pár szavunk figyelmeztetni fogja, miképen magát idegen tollakkal piperézni nem tanácsos, mert a tollakra ráismernek, s tanulságot vevén magának belőle, zsebébe dugja észrevételünket és mélyen hallgatand. Ő azonban eléggé meggondolatlan ez orzási kérdés felett még vitát támasztani, és magát hányni-vetni, mintha ő volna a méltatlanúl sértett, s nekünk nem volna egyéb hátra, mint bocsánatot esdekleni tőle, hogy eléggé szemesek valánk kifürkészni és eléggé igazságosak megadni Bérczynek, a mi Bérczyé, de Irwingnek is, a mi övé. Ily hányakodó ifjú nem érdemel, bár különben a fiatal kor mindig igényelhetne, kíméletet. Ő akarja, hogy legyen literatorkodása botrány, legyen tehát, mi nem segíthetünk rajta.

Vázlatát adta Bérczy Károly mind a maga, mind pedig Irwing általunk szóba hozott beszélyének; de természetesen azon csellel, melylyel ily esetben mindaz, ki nem vétlen, élne. Maga beszélyét t. i. apró részletekig vázolja, Irwingét ellenben csak általános vonásokban, hogy így a kettő közt nagyobb legyen a különbözés. Nekünk tehát most már kettős kötelességünk híven elősorolni, mikben hasonlít e két beszély egymáshoz.

I. Bérczynél a beszély formája ugyanaz, mi Irwingnél: mindkettőnél elejétől végig *monolog*.

II. Irwingnél *utas* az elbeszélő, ugyanaz Bérczynél is.

III. Irwing utasa *falusi vendégfogadóban száll meg*, szinte ott Bérczyé is.

IV. Az utas *délután sétálni megy a falu környéke megtekintésére*, ezt teszi Bérczy utasa is.

V. Bérczynél *kellemdús est* van, Irwingnél *szép alkony.*

VI. Az utas *sétálása közben a falu egyszerű temploma felé andalodik* Irwingnél, épen így Bérczynél is.

VII. Andalgása közben a *temetőbe téved,* oda téved Bérczynél is.

VIII. Mind a két beszélyíró utasa *gondolatokba merül a sírok láttára.*

IX. Irwingnél épen ekkor temetnek egy fiatal leányt, Bérczynél nem temetnek, de e helyett az ő utasa három sirt lát, melyeket egy sírásó öntöz: amannál a *temetés,* emennél a *három sír* az alkalom és eszköz a főesemény t. i. a szerelmében megcsalódott falusi lányka elsorvadása és halála eseményének megtudására.

X. Mind a két utasnak *mások beszélik el* a főeseményt, azt t. i. mi e beszélyt beszélylyé teszi. Irwing utasa a fogadóban hallja meg, Bérczyé a sírásótól.

XI. Mind a két beszélyben elmondatik, hogy a történet egyszerű leend és nem új, s hogy hozzá hasonló sok van; tehát ugyanazon *írói szerénység.*

XII. Mind a két beszélyben *a történet hősnéje szerelmes leány, ki szerencsétlen szerelme miatt elsorvad és meghal.*

XIII. Mindkét leány *jelleme* ugyanaz, s lélekben úgy hasonlítnak, mint két verébfi egymáshoz.

XIV. Mindkét beszélyben *a férfimátkák hűtlenek, a leányok hűségesek.*

XV. Mind a két férfimátka rangkülönbség miatt lesz hűtelen, Bérczynél az apa a főakadály, Irwingnél a férfimátka jellemébe némi alacsonyság is vegyűl, mert el akarja szöktetni szüléitől a leányt.

XVI. Mind a két férfimátka *eltávozik kedvese falujából,* egyik ezredéhez, mivel katona, másik külföldre utaz.

XVII. Mind a két férfimátka *visszatér* később. Irwingnél a leány halálos perczeiben, Bérczynél a leány halála után, csakhogy ez utóbbinak előbb még egy kis regényes találkozása van a közel város apácza-klastromában.

XVIII. Mindkét férfimátka *bánja* a történteket; Irwingéről nem tudósíttatunk a leány halála után, Bérczyé ellenben meghal kétségbeesésében.

Vannak aztán különbözések a két beszély közt, mert Bérczy még tovább fonja Irwingnek nemcsak úgynevezett, hanem valóban egyszerű tárgyát. Ő, hogy prototypusától különbözzék, még holmi elhasznált körülményeket férczel hozzá, s még némi apáczafölszenteléssel, madonna képpel, lakodalmi menettel s a kedves sírjánáli kétségbeeséssel erőködik hasztalan kivíni azon hatást, melyet Irwing oly egyszerű eszközökkel gyakorol olvasójára. Ezek által akarja Bérczy elkábítani olvasóit, s elhitetni, hogy ő is eredeti, mint Irwing, de az értő és kissé eszmélő olvasó azonnal megismeri a testvér két beszélyt, kik egy apától származtak, habár egyike eloroztatott is a szülői hajlékból. Az elősorolt tizennyolcz pontból két dolog kiviláglik:

1. hogy a *főtörténet egy* t. i. mind a két beszélyben egyszerű falusi lánykák ugyanazon szerelmi viszonya, megcsalatása, és e miatti halála, szóval hasonló kalandja adatik elő;

2. hogy a *mellék-körülmények* nagyobb része is vonásról-vonásra hasonlít annyira, hogy igen feledékenynek vagy butaelműnek kell azon olvasónak lenni, ki e két beszély közötti nagy hasonlatot azonnal föl nem fedezi, ezen hasonlatot, melynél nagyobb már csak a szórólszóra leírás lehet.*

* Meg kell vallanunk, hogy mi a plagiumi kérdéseket nem szeretjük nagy szigorral venni s megnyugszunk benne, ha régi tárgyaknak az író új alakot, új színt tud adni, mind a mellett, hogy a tárgy azonságára talán rá lehet ismerni, s ugyanazért némi idegenkedéssel voltunk a lapszemle-írónak azon helye iránt, hol Bérczyt plagiummal vádolta, gondolván, hogy ez talán ismét valami túlságos követelése az eredetiségnek; azonban az itt mondottak megnyugtatnak bennünket s megnyugtathatnak mindenkit, hogy Bérczyvel méltatlanság nem történt, s hogy a szemleíró vádjának csakugyan erős alapjai vannak. *A szerk.*

És most itt leszen helye azt is tudatnunk az olvasóval, hogy e gyönyörűséges plagiariusi mesterségben a mi Bérczynk nem is újoncz már, hanem ugyancsak gyakorlott katona. Neki már a tavali Regélő 11—13. számaiban van egy eredeti beszélye *Vérség és csel* czím alatt, mely egészen Bulwer *Éj és korány* czímű regényéből oroztatott, miről a magyar olvasó annál könnyebben meggyőzheti magát, mert Bulwer e regénye, Vajdától fordítva, épen most jelenik meg a *Külföldi Regénytár*ban. Nehogy azonban mi is, Bérczy Károlyként, mások érdemével magunk láttassunk fontoskodni, meg kell mondanunk, hogy ez újabban napvilágra jött Bérczy-plagiumot nem mi födöztük fel, hanem az Athenæum szerkesztősége tétetett rá többek által figyelmessé, s ez szólíta fel bennünket, járnánk végére, mennyiben igaz a vád, s mi átolvasván mind Bérczy beszélyét, mind Bulwer *Éj és korány*át, jó lelkiösmerettel mondhatjuk, hogy ez még szembeötlőbb orzás a *Sírásó*nál is, s hogy csunyább plagium ennél nem sok van az irodalmi világban.

A dolog ily helyzetében nem volna egyéb hátra, mint hogy ama sanyarú sententia, mit Bérczy maga mondott ki magára, exequáltassék s megújíttassék ama sötétebb korszakban divatos büntetés, minek martyrok voltak tanúi: azonban emberibb századunkban ilyesmire nincs szükség. Mi nem kövekkel, hanem egy pár jó tanácscsal akarjuk csak Bérczy Károlyt megsimogatni, mind a mellett, hogy annyira elszilajodott a Lapszemle miatt, hogy simogatást sem akar többé tűrni. Tanácsoljuk neki — vegye hasznát, a mint jónak látja, — hogy mikor maga oly mélyen ül a bajban, ne törődjék mások bajaival (mint jelenleg Bajza *Hableánya** és Zaklatóczy czikkjével) s

* Igen, de efféle urak vitatkozási módja az, hogy mellékes dolgokra szökdelnek, kitérve a főkérdés elől. Bérczy Károly, hogy a figyelmet elvonja saját beszélyei ügyéről, minden áron a *Hableány* iránt támasztott feleselését igyekszik Verőczey úrral

meg fogja látni, hogy ennek jó sikere lesz, több ereje és ideje maradván, nagyobb figyelemmel ügyvédkedhetik maga mellett, mint most; továbbá, ha rossz fát tett a tűzre, hagyja azt magára, ne piszkálja s ne csináljon bűzösebb füstöt, hanem hajtsa meg fejét a sors csapásainak, mert el kell ismernie, hogy sors az, mi a mások érdemeivel kérkedőt sujtja; jövendőre pedig annál inkább

vitája főtárgyává tenni. A Regélő 6. számában ismét ez eszméjén kérődzik, s beszél rég elkopott, elcsépelt dolgokat, minden szavával tanúsítva, hogy bizony méltán vétetett eredetisége kereset alá, mert fejében csakugyan alig bir egy új eszme teremni. Mi mondhatlan lelki szegénységet mutat már csak az is, hogy Bérczy mindenkép erőködik engem bántani, és még csak azt sem képes saját erejéből, hanem mások után csevegett balga gondolatokkal. Egy ízben azt mondja, hogy én *megbukott historikus* vagyok, máskor pedig azt, hogy *az olvasó nem ismer tőlem historiai munkát tudományos tekintetben!!!* Már hogyan lehessen az «megbukott historikus», ki Bérczy szerint historikus még nem is volt, ilyesmit csak oly eredeti urak érthetnek, kiknek agyokban semmi sem fogamszik, s a másoktól összecsipegetett gondolatok is minden rend nélkül rajzanak. Nem nevetséges-e az, például hogy egyet említsek, hogy Bérczy azt gondolja, mit ő nem ismer, azt az olvasó sem, azaz senki sem ismeri. A kis gyermek épen ily képzelődésben van: behúnyván szemeit, mivel senkit sem lát, azt gondolja, hogy őt sem látják. — A Regélő 6. számábani legújabb felszólalása szerint azt gondolja ezen igen eredeti úr, hogy historiai tárgyat, népmondát nem szabad a költészetnek climatizálni. Miután ez nagy írók példájával van megczáfolva, nem szükség nekem ellene szót emelnem, de különben is, alig érdemes oly elvből támasztott vádat czáfolni, mit senki józan észszel nem hihet, s mit maga Bérczy Károly is a vádló, orzott gúnybeszédek kiséretében csupán állítani, de megmutatni egy igével sem tudott. Azért nem háborgatom őt tovább a maga eredeti nézetének birtokában a *Hableány* czímű — különben általam nem nagybecsűnek tartott — beszélyke iránt. Legyen hitében boldog, mennyire csak lehet. — Egy kifejezésére nézve kellene csak visszatorlásúl élnem, ha e kifejezés oly sértő lehetne, mint lenni akar. Azt veti t. i. szemeimre Bérczy Károly, hogy nekem *szenvedélyem és professióm a polemia.* Azonban Bérczynek ezt is megbocsáthatni, minthogy

iszonyodjék maga fiatal és kezdő írói semmiségét más nagy elmék ragyogó palástjaiba takargatni, mert kit egyszer orzáson értek, az iránt minden ébren van, és őrködik a gyanú, s tudhatja még a meséből, hogy ha oroszlánbőrbe más állat van rejtezve, azt azonnal megismerik. S most Isten önnel, mon ami Bérczy, voyez à votre montre quelle heure il est? vagy hogy minden bérczyeskedés nélkül magyarán szóljunk, nézze meg ön: hány óra van az ön óráján, s emlékezzék meg ez időre, melyben a csak szigorú, csak igazságos, de nem méltatlan és épen nem bántó kritikát maga ellen könnyelműleg felhíván, hogy tükröt tartson szemei elébe. Egyébiránt reméljük, hogy ön férfiú lesz adott szavát megtartani, s miután *végső szót* írt hozzánk, nem teszi szemlénket többé azon kénytelenségbe, hogy ön parányi írói bajaival bíbelődjék.

Verőczey.

ő itt sem érti, mit beszél. A polemia magában véve sem szégyen, sem vétek, szinte úgy nem, mint a vers- vagy beszély-irás; csak lehet vétkes vagy gyalázatos, ha t. i. gyalázatosan üzetik, de így üzetve bármi neme az irásnak is az. Hasznos s általában igaz ügyekben szenvedélyes polemikusnak és akár ex professo polemikusnak lenni, nemcsak nem kárhoztatható, hanem oly dicséretes, mint bármi más professio a jó ügy védelmére, és mind irodalmi, mind publicistikai pályán dicső neveket, fáklyavivő elméket mutatnak minden korok, kik szenvedélyes polemikusok lévén, ezer és ezer új eszmével gazdagíták az ész birodalmát. Én tehát nem látom át, mi kisebbítő vagy mi vétkes lehetne abban, ha valósággal szenvedélyem és professióm volna is a polemia. Általában pedig, Bérczy Károly levén, inkább ohajtanám, ha az mondathatnék felőlem, hogy polemia, mintsem az, hogy eszmeorzás írói szenvedélyem és professióm.

Bajza.

VÉGSZÓ AZ ATHENÆUMHOZ.

Valamint keletkezése az Athenæumnak, ezelőtt több évvel, úgy megszünése most, nem maradt figyelem nélkül. A magyar lapok nagy része, mondhatnók többsége, sajnálkozva vette annak hirét. Még a Honderű is irodalmi visszaesésnek nyilatkoztatja; a Nemzeti Újság pedig példás őszinteséggel gyónik s «*kénytelen* (!) megvallani, hogy az Athenæum irodalmunkban sok jót és hasznosat terjesztett». Maga a Hirnök, mely egykor annyi erőt vesztegetett e lapok megdöntésére, most is némi gúnynyal jelentvén azok megszünését, fulánkjait némi sajnálkozásba takargatja. Van lap, mely — ámbár állandó rovattal bir minden kisszerű kósza hírecske fölszedésére — mint figyelmet nem érdemlő dolgot hallgatással mellőzi, hihetőleg azon okból, nehogy szavain észrevétessék a káröröm, melyet elfojtania ezúttal oly nehéz volna. Néha a hallgatásban nagy ékesszólás rejtezik.

Mi ezelőtt hét évvel békességesen kezdők meg az Athenæumot, úgy folytattuk másfél évig és úgy fogtuk volna tovább is, ha mások nekünk hasonlólag békét hagynak: most is csendben fejeznők be, ha bizonyos polemiától iszonyodó urak nem mesterkednének némi, az Athenæum által képviselt ügyeket gyanúsakká tenni s azok hitelét lerontani; de így kénytelenek vagyunk egy kis szóváltás között bezárni lapszerkesztői pályánkat.

Két, szinte sajnálkozó, lap szerkesztője ugyanis, kik sehogy sem birták megállani, hogy az Athenæum fölött még életében ne parentáljanak, krokodilusi könnyeik közt el akarnák hitetni olvasóikkal, hogy az Athenæum rész-

vétlenség áldozata, s hogy e részvétlenséget mi szerkesztők idéztük elő részrehajló szenvedélyeinkkel. Meg fogjuk majd nevezni a maga helyén ezen nyilatkozások kútfejét, addig tekintsük e szívgyónásokat közelebbről.

Vádoltatik az Athenæum szerkesztősége, hogy a «polemia iránt kiirhatatlan szenvedélylyel viseltetett, mások örökös kisebbítésével és lap vagy írótársai szűnteleni megtámadásával hitt, remélt olvasókra szert tenni, hogy az Athenæum összeállítása és szerkesztéséből azon tanulságot vonhatni ki, mikép nem kelljen lapot szerkeszteni, mely közkedvelésre számítani törekszik». A másik parentáló úrnak az a baja, hogy az «Athenæum biráló modorja nem felvilágosítás, hanem szertezúzásra törekedett, hogy az Athenæum, mihelyt valaki nem szolgált zászlója alatt, vagy ez alól jónak látta magát felszabadítani, ernyedetlenűl ostorozá, ellenben, kik sub umbra alarum folyamodának (?), azok literatori vétkeik iránt is tapasztalák csökönyösségét (?)» stb. «Megúnja az olvasó, úgymond egyik, az örökös bunkó-forgatást, főleg a pártos bunkóforgatást.»* «Az emberi természetben megvan ugyan, — így bölcselkedik a másik, — azon dicséretünkre nem való viszketeg, mások bajai és harczaiban mulatságot találni, de csak akkor, ha az az illőség bizonyos korlátin túl nem terjed és főleg ha pénzbe nem kerül. Ha az Athenæum szerkesztői magokat a polemia szenvedélyétől annyira elragadtatni nem engedik, okvetlen a nagy közönség kegyébe kell vala jutniok.»

Tehát a polemiai szenvedély, birálati modor s részrehajlás azon nagy okok, melyek az Athenæumot, véleményök szerint, megbuktaták. A polemiai vádat illetőleg meg kell mondanunk, hogy valóban az Athenæumban gyakoribb

* Itt az nevezetes, hogy pártról és bunkóforgatásról ezen úr beszél, kinek lapja egyike a legpártosabbaknak és számrólszámra tele van a legdurvább mocskokkal a derék Kossuth személye ellen, s ugyanazért Kossuth, igen helyesen, rég óta még csak egy szóra sem tartja őt és lapját méltónak.

volt a polemia, mint egyéb lapjainkban; de ki ezt csupán a szerkesztők szenvedélyének tulajdonítja, annak itélő tehetsége nem igen mélyen bir hatni. Az Athenæum, mint tudva van, mellék lapjával, a Figyelmezővel, kritikai irányú lap volt s mint ilyennek tisztében álla, s programmmja szerint maga elébe szabott kötelessége volt, egyes írók, valamint szinte hirlapok mozgalmairól, ezen mozgalmak helyes vagy helytelensége felől férfias szózattal, azaz oly egyenességgel, mely becsületes kritikának tiszte, koronként véleményt, biráló nyilatkozatokat közölni. Hogy nyilatkozatai sokszor nem voltak hizelgők az érdeklett felekre nézve, ez igen természetesen következett a beszéd egyenességéből, de következett nem kevesbbé természetesen abból is, hogy irodalmunkban, mint minden fejlődő nép irodalmában, sokkal nagyobb a gyarló és készületlen írók száma, az alaposan készültekénél, miből önkényt foly aztán, hogy a részrehajlatlan kritikának többször kell gáncsolólag, mint javalólag, föllépnie. Gáncsoló kritika, mint tudva van, igen könnyen von maga után antikritikát, antikritika pedig polemiát, még oly irodalomban is, mely a kifejlődésnek már magasabb pontján áll, mert minden ember szereti saját gyermekét, minden író — szerző és kritikus egyképen — saját eszméit s azért hamar kész azokat igazolni, ha kétségbe hozatnak, védeni, ha megtámadtatnak. Minél készületlenebbek pedig az írók, annál jobbnak tartják elmeszüleményüket, s annál érzékenyebben veszik a kritika szigorúságát. A termékeny elme is inkább tűr rosszalást, mint a szűk körű, a parlagabb; amaz mindúntalan tényleg czáfolva léphet fel újabb és talán jobb művek készítésével birálója ellenében, a míg ez, sok izzadásba került egyetlen egy, talán silány munkája gáncsoltatván, mindenétől képzeli magát a kritika által megfosztottnak s kétségbeesésében minden fegyvert jónak vél birálója ellen. Innen van, hogy kezdő írók közt, és fejletlen irodalomban mindig nagyobb a kritika iránti türelmetlenség, gyakoribb az

antikritika és polemia, mire elég bizonyító példa maga a magyar irodalom, melyben, mióta Kölcsey s utána mások szigorúbb és férfiasabb kritikai hangot emelének, egymást érte a számnélküli tollharcz.

Az Athenæum s Figyelmező szerkesztőségének kezdetben erős föltétele volt kerülni a tollcsatákat, de e föltételnél nem sok ideig, csak másfél évig maradhatott meg. Másfél év múlva meg kellett nyitnia a tollharcznak a sorompókat, mert — és ezen pontra vonható végtére minden e lapok programmjoknál fogva kritikai irányúak voltak is, — a mit szinte nem kell feledni — fejlődni kezdő irodalomban futották pályájokat, oly irodalomban, hol kevés év előtt is még megjelent irataink nyolcz tized része czéltévesztett volt, s így a kritikának, ha csakugyan nyilatkozni akart, csak kettő között maradt a választás, vagy dicsérni silányságokat is, vagy egyenesen kárhoztatni, a mi másra méltó nem volt. Mi ez utóbbit követtük. Ily körülmények közt mi vala természetesebb, mint az, a mi történt, mi vala természetesebb, mint hogy e lapokat mindjárt kezdetben egész serege az íróknak megtámadja, hogy tollviták keletkezzenek szűn- és végnélkül és ellenségek a magyar irók közt, kik minden alkalmat használtanak ellenünk, szerkesztők ellen, föllépni. Ez ellenséges indulat tartott mindvégiglen, s ki fog csodálkozni rajta, — mi legalább nem — ha az Athenæum felett még akkor is fognak ellenséges szózatok emelkedni, midőn az már nem leszen. Egy egész kis dandár van a magyar irodalomban, mely, ha szerét tehetné, minden pillanatban kész volna az Athenæum ellen tárborba szállani. Ez azonban nekünk sem váratlan, sem szomorító, sőt az előzményeknek természetes következése. De van benn egy ránk nézve örvendetes tünemény is; az, hogy lelkesebb íróink közül alig van egy-kettő, ki ezen dandárhoz tartozzék. Iróink készültebb, alaposabb része elejétől végig kedvelője, pártolója, munkatársa maradt a Athenæumnak és nekünk személyesen is barátunk, a mi világos jel, hogy az athenæumi

kritika többnyire csak ott idézett elő ellenséges feljajdulást, hol beteg testet érintett, az egészségesek türelmesen kiállották kritikai műtételeit.

És íme, ilyesekben van oka, hogy az Athenæumban több volt a polemia. Nem a szerkesztők szenvedélyéből eredt az, hanem a vas szükségből. Ha e vas szükség nem idéztetik elő a körülmények által, ha kritikánk, mint mondatik, közkedveltetésre számolva, nem tart őszinte és egyenes itéleteket, hanem hizeleg minél többet, vagy ha íróink nem oly gyarlók és türödelmetlenek szigorúbb megítéltetés iránt: akkor mi szerkesztők két évet húzhattunk volna ki polemia nélkül, mint kihúztunk másfelet. Csak rövidlátás magyarázhatja tehát azt szenvedélyből, mit a körülmények egymásból folyó lánczolata tőn szükségessé. Egyébiránt, ha a polemiai szenvedélynek annyi szerepe lett volna is ez ügyben, mint vádlónk hiszi, mi bizony nem tartanók szükségesnek egy szóval is védeni magunkat, mert polemiázni czélszerűleg, azaz igazságok fejtegetése miatt, nemcsak nem vétkes, hanem a legdicséretesebb emberi szenvedély s e szenvedélynek a lélek művelődése sokkal többet köszön, mint azon szenvedélynek, mely érezve saját nyomorát és gyávaságát, minden áron csendet ügyekszik eszközölni maga körül s hogy maga személykéjét bajoktól menten tartsa, mindenkinek hizeleg, jót-rosszat magasztal s még a világosan kártékony ellen sem mer egy bátor szót emelni.

Kritikával nálunk még most a polemia egy lépést tart s az kikerülhetlen. Ám kisértse meg valaki s fogja látni, hogy igazunk van. Mi legalább, kik elég huzamos ideig foglalkodánk a magyar kritikai ügygyel, sok évi tapasztalásból mondhatjuk ezt, s óhajtanók ugyan, hogy egy jól szerkesztett kritikai lappal valaki megczáfolna bennünket, de azt nem igen reméljük. Maga azon úr, ki a polemiától, mint ragálytól irtózik s mindenkép ügyekezett azt kikerülni, világos példa és bizonyítvány állításunkra. Ő egy éves szerkesztősége alatt csaknem minden laptársával,

sőt még a német lapokkal is súrlódásba jött már, s miért? mert egy és más alkalommal véleményeket mond munkák s dolgok felől, tehát — ámbár gyakran kevés alappal is — itél, bírál s íme ez apró vélemény-nyilvánításokkal magára zúdítá az antikritikát, polemiát, s úgy hiszszük, minél inkább fog esküdözni, hogy nem akar polemiázni, annál inkább meggyűl baja, mert annál jobban felbátorodnak, kiket szava egyszer s mászszor nem kedvezőleg fog érinteni.

Abból azonban, hogy az Athenæum kritikái által ellenségeket támaszta az írók seregében, hibásan foly a következtetés, hogy egyszersmind az olvasókat is elidegenítette magától, s hogy most ezek részvétlensége miatt kellend megszűnnie. Mi épen ellenkezőt tudunk bebizonyítani. 1837-ben, midőn az Athenæum megindúlt, meglehetős részvét mutatkozott iránta az olvasó-közönségben: előfizetői száma az ezeret haladta. E szám félévenként csökkent, mert a három negyedrészben komoly tartalmú lapokban nem találtak elég mulatságot — léhaságokat kedvelő olvasóink. E csökkenés mindaddig tartott, míg az Athenæum a polemiának megnyitá hasábjait. A Hirnökkeli szakadatlan és hosszas polemia nemcsak nem idegeníté, hanem százakkal nevelte az Athenæum előfizetői számát. A mint e szakadatlan tollharczokat üdvösebb dolgokkal fölcserélve megszűntettük, kevesbűlt az előfizetők száma is; de mivel ezentúl ki nem zártuk, mert ki nem zárhattuk lapunkból a polemiát, soha sem kevesbűlt anynyira, mint volt a polemia nélküli időszakban. A rövidebb, de amaz elsőnél talán hasznosabb polemiai czikkek folyvást részvétét eszközlék az olvasóknak lapunk iránt, mely részvét csak akkor kezde csökkenni, midőn a politikai érdekek oly hatalmasan fölébredtek. 1841-dik éven innen két ok munkált az Athenæum olvasói számának csökkentésére: egyik, hogy a polemiát lapunkban gyérítők, másik, hogy az olvasók komolyabb tárgyakat kedvelő egész seregét csaknem a Pesti Hirlap csábítá magá-

hoz. De meg vagyunk győződve, hogy ha az Athenæum folyvást oly nagyban űzi a tollvitákat, mint előbb, még a Pesti Hirlap iránt fölébredt érdek sem árt annyit lapunknak, mint a mennyit ártott. De mi kevesbítők a tollvitákat, mert a békét, hol az nem kártékony, magunk is igen kedveljük, s úgy hittük, positivusabb hasznokat eszközlendünk értekezés és kritikákkal, mint polemiákkal az irodalomban. Ha előfizetők csődítése volt vala czélunk, vagy szenvedélyünk a polemia, akkor a Hirnökkelihez hasonló tollvitákkal töltének vala el hasábjainkat. Számokkal bebizonyítható tény az, hogy az Athenæumi polemia iránt mindig volt részvét, következőleg, hogy levegőben épült állítás, miszerint az Athenæumot a polemia döntötte meg.*

Általában felette szomorú tünemény is volna, ha igazságok fejtegetése — legyenek azok nagy vagy kisszerűek — miatti elmesurlódások nem birnának érdekkel emberek előtt, kik olvasni és gondolkodni mind szoktak, mind tudnak. Ez psychologia elleni jelenet volna. Tollvitáknak, melyek többek puszta szószátyárkodásnál, mindig volt és mindig lesz érdeke, míg az emberi lélek tökély után törekedni, kétségből bizonyosságra, homályból világra vergődni szeret s óhajt, szóval meddig szivünk a tiszta igazságokért hevűlni meg nem szűnik. Kiveszszük azonban e szabály alól a merő szóvitákat vagy pusztán személyek

* Az Athenæumnak előfizetők tekintetében csak a politika ártott, egyéb semmi nem. Divatlapok soha nem ártottak. Midőn Mátray Regélője megszűnt s félévig egy divatlap sem volt, az Athenæumnak semmit nem szaporodtak előfizetői. Így Garay Regélője s a Honderű megjelenése nem voltak igen észrevehetők az Athenæum előfizetői számára nézve: de nagy mértékben a Pesti Hirlap, s általában a politikai ébredés, mely ébredésnek egyébiránt, mind a mellett senki sem örvendett őszintébben, mint mi. Ez ébredés megtermendi gyümölcseit idővel még az oly tartalmú lapokra nézve is mint az Athenæum. Egyes károk nem jöhetnek tekintetbe ott, hol az egész nyer.

miatti surlódást, mely unalmas és érdektelen lehet, kivált ha lelketlenűl is folytattatik.

Az Athenæum «biráló modora» ellen is tétetik kifogás: «az nem felvilágosításra, hanem szertezúzásra törekedett», úgy mondatik. Véleményünk szerint lapunk biráló hangja, hogy ha úgy tetszik, *modora,* férfias egyenességű volt, hogy a szigorú egyenességből, mely készebb nem szólni, mint meggyőződése ellen, szertezúzás is következhetett, nem akarjuk tagadni. De nem kell soha feledni, hogy a kritikának csak egy végczélja van ugyan: az irodalom java, de e czélra több eszközei és nevezetesen két fő: egyik közvetlenűl hasznot hajtó, áldáshozó, az t. i., mely a szerzővel kezet fogva, a munkában letett alapokon igazítva, magyarázva tovább épít; másik közvetlenűl romboló, mely a szerzővel teljesen ellenkezőleg, annak alapjait rosszaknak, építményeit kártékonynak tartva, írt és pusztít s *egyesnek* közvetlen kárával, az *egésznek* közvetve használ, nem engedve a meggyőződése szerint kártevőt terjedni, harapózni; ily kritika hasonló a viharhoz, mely mentében zúz és tör és temet, de maga után tiszta egészséges levegőt hagy. Hol felvilágosítani lehetett s építeni való volt, felvilágosított és épített az athenæumi kritika, hol csak rombolás által remélhetett hasznot, rombolni igyekezett és törekvése szertezúzás — ha e szó tetszik — volt; a minthogy alkalmasint sikerűlt is szertezúznia egypár irodalmi szörnyeteget. E modor hibás csak akkor leszen, ha előbb meg fog mutattatni, mit most nem hiszünk, hogy nincsenek soha esetek, mikor építeni csak rombolás által vagy után lehet.

A kritikai részrehajlásnak azon kézzel fogható vastagságát, mely szemünkre vettetett, kereken tagadnunk kell. Tökéletes részrehajlatlanságot nem igénylünk, mert emberek vagyunk, szeretni és gyűlölni születvék; de hogy barátainkat csak magasztaltuk, nem barátinkat csak ostoroztuk volna, ez megmutathatatlan állítás és igen bölcsen tevé maga részére vádlónk, hogy a bizonyító példákat

nem idézte. Mi az ellenkezőre egy-pár példával csak a legújabb időből is szolgálunk. *Gaal* barátunk és lapunknak folyvást munkatársa, több ízben megrovatott az Athenæumban, legújabban pedig szigorúbban Semsey által (Ath. 1843. II. 257. lap) és a M. j. krónikában (Ath. 1843. II. 323. lap). *Horváth Mihály*, barátunk és lapunk munkatársa, megrovatott. *Warga János*, barátunk és lapunk munkatársának «Természettár»-a kimélet nélküli szigorral biráltatott. (Ath. 1843. II. 6. s köv. lap) *Brassai, Tóth Lőrincz, Vajda* barátink, munkatársaink megrovattak. Ellenben *Henszlmann Imre*, lapunk ócsárlója, Verőczey által (Ath. 1843. I. 291. l.) dicsértetett, *Vahot Imre*, ellenségünk és lapunk gyalázója, védetett és dicsértetett Verőczey által (Ath. 1843. I. 574. és II. 172. lap). *Garay János* több ízben dicsértetett, pedig nincs az irodalomnak embere, ki iránt annyi oka volna az Athenæum szerkesztőjének neheztelni, mint ő. Ezek beszélő tények, melyek nem hagyják magokat általános szónoklatokkal czáfoltatni. Hogy azon úrnak, ki e vádat elmondá, az Athenæumból sok általa úgynevezett *ostor* jutott valaha, ezt épen nincs szándékunk tagadni, de erről tehet-e az Athenæum ? Ama sok írói bukás, melyeken ez úr czifrábbnál czifrább módon keresztülesett, nem azt bizonyítja-e, hogy nem volt benne dicsérni való, s hogy bukásainak senki más nem, hanem saját feje oka, mely szédelgései közt soha nem birt az irodalomban súlyegyenre vergődni.*

Azon észrevételre, mi szerint «lapunk szerkesztéséből azon tanulságot vonhatni ki, mikép nem kelljen lapot szerkeszteni, mely közkedvelésre számítani törekszik», meg kell jegyeznünk, hogy ez lapunk czéljának a legfonákabb felfogása mindazok közt, a melyek felőle hét év

* Mulatságos egyébiránt ezen urat okoskodva látni s tanácsokat osztogatni, mit kell vala az Athenæumnak tennie, hogy magát föntartsa, ezen urat, ki annyiszor bukott meg s maradt adós hitelezőjének, az olvasóközönségnek, a hányszor irodalmi vállalatba kezdett.

alatt nyilvánittattak. Kritikai irányú lappal közkedvelésre számítani valóban csodálatos gondolat. Közkedvelést mi teljességgel nem vártunk, balgaságnak tartottuk volna csak remélni is, s e czélra nem is dolgozánk, hanem törekedtünk arra, hogy használjunk, józan eszméket, igaz nézeteket terjeszszünk, ha talán ezek kedveltetni igen sokak által nem fogunk is. — Jól vagy rosszúl volt-e egyébiránt lapunk szerkesztve, nem mi dolgunk megitélni. Sejtjük azonban, hogy mégis jobban lehetett, mint hogy csak azt lehessen belőle tanúlni: «mikép nem kell lapot szerkeszteni», mert több hirlapunk dicsérve nyilatkozik felőle és mert e lapok hét évig éltek s élnek tovább is, ha akarjuk, míg sok, részint vagy egészen hason tartalmú lapok támadtak s rövid élet után megszűntek mellettök. De végtére maga ezen vádlónk úgy nyilatkozik, hogy az Athenæum «minden kétségen kivül a maga nemében legjobb lapunk volt és megszünése irodalmi visszaesés». Hogyan lehessen egy balúl szerkesztett lap irodalmi viszszaesés, ezen arszlángondolat alig fog valakinek emberi fejébe férhetni.

A felhozott vádak e szerint még csak igazak sem levén nem lehettek és nem voltak okai az Athenæum megszünésének. Az Athenæumnak nem is *kell* megszűnnie, hanem megszűnik, mert meg akarjuk szűntetni, mert elégnek tartjuk hét évig folytatni egy lapot, mely nekünk annyi áldozatba, nem pénzbeli, hanem idő-, munka- és egészségi áldozatba kerűl. Nincs erő és kitartás, mely sokára bele ne fáradjon irodalmunkban komoly tartalmú lap szerkesztésébe, mely nem pártoltatván nagyon a közönség által, nem nyújt anyagi eszközöket, mikkel a szerkesztőség munkája könnyítésére segédkezeket szerezhessen. Ily lapnál a szerkesztőnek magának kell munkához nyúlnia s végeznie sokszor oly dolgokat, mik a lap kiadásának nem tartoznak szellemi részéhez, holott más lapoknál a szerkesztő néha évekig is alig teszen valamit, s mégis lapja foly szakadatlanúl. Szerkesztési

terheinket nehezíté az is, hogy programmunk nagy terjedelmű levén, igen sok és különböző nemű kéziratokkal valánk megtisztelve s ezek olvasása és az írókkali érintkezések által egészen el valánk halmozva, annyira, hogy figyelmünket szünet nélkül mások munkálatai foglalták el; nehezíté továbbá az, hogy nyelv- és sajtóhibák tekintetében kényesebbek valánk sok szerkesztőtársainknál. S így ne csodálja senki, hogy az Athenæum három szerkesztője közül kettő négy, egyik pedig hét év után, belefáradván a szerkesztői foglalkozásokba, pihenést óhajtva, megszűnteti a lapokat s munkálkodását más neműekkel akarja fölcserélni.

És íme fölfedeztük az Athenæum megszünésének titkát, s nem szükség többé azt oly körülményekben kutatni, hol föl nem lelhető. Tudjuk, hogy ama két úrnak, kik polemiában, kritikai modorban s ebből következett részvétlenségben stb. keresik az okot, felette jól esnék és enyhítő ír volna sebeikre azt elhitetni, hogy az Athenæumnak a nevezett okok miatt *kell* megszűnnie, mert ezen uraknak az Athenæum kritikái és polemiái gyakran megborsolták levesét; azonban ha szomorító is rájok nézve a dolog, meg kell mondani, mert igaz, hogy az Athenæum, ha akarjuk, tovább is élhetend a nélkül, hogy kiadóinak anyagi kárt tegyen, mert, ámbár e lapok pénzbeli hasznot nem hoztak is, de mindig, még legmostohább idejökben is, kifizették a rájok szükséges költségeket.

Ezeket szükségesnek véltük elmondani, nem lapunk mentségére, mert megszünendő lap, melynek jövendőre hitelre nincs szüksége, nem szorúlt mentségre, hanem azért, nehogy a részvétlenség miatti megszünés emlegetése ijesztőleg hasson azokra, kik az Athenæum után tudományos vagy kritikai lapnak — melyre oly nagy szükség volna irodalmunkban — kezdésére akarnák magokat elszánni. Mi hét évi tapasztalás után bizonyossá tehetünk mindenkit, hogy ha czélja nem annyagi haszon s időt s munkát nem sajnál s ügyekezendik és sikerül neki

maga körül írói tehetségeket összegyűjteni, bátran kiadhat tudományos és kritikai lapot, megbukni vele nem fog.

Egyébiránt visszatekintve hét évi pályánkra, megkérdve lelkiösmeretünket, szabad legyen itt nyilvánítanunk, hogy erőnk lehetett gyönge, készültségünk, belátásunk kevesebb, mint a mennyit vállalatunk igénylett, de szándékaink tisztasága és szorgalmunk csüggedetlensége iránt legkisebb szemrehányást sem tehetünk magunknak. A lapunk szerkesztésében követett elveket, irányt illetőleg, ha tán még egyszer valaha föltámasztanók az Athenæumot, némi változtatásokat fognánk tenni; de a mi a birálati modort, állítólagos részrehajlást s polemiát illeti, azokra nézve meggyőződésünk teljéből mondjuk el halhatatlan Berzsenyink szavait: ha azt újra elkezdenők, ismét a multat követnők.

Ezek után nincs egyéb hátra, mint még egy pár végszót jóbarátink s ellenségeinkhez, jóbarátink közt nevezetesen lapunk olvasóihoz és írótársainkhoz, kikkel az Athenæum hét évig összeköttetésben tartott. Ezennel szíves bucsút mondva hozzájok, kérjük tisztelt olvasóinkat, fogadják legforróbb köszönetünk, hogy vállalatunkat gyámolíták, írótársainkat, hogy megbecsűlhetlen szívességgel segédkezeket nyujtának nehéz pályánkon; ők adának létet e lapoknak, s ha mi kis hasznot talán tettek irodalmunkban, az az ő érdemök. Tartsanak meg bennünket ezentúl is megbecsűlhetetlen barátságukban s maradjanak jó emlékezettel az Athenæum egykori szerkesztői iránt. Ellenségeink, jól tudjuk, számosan vannak, a mit igen sajnálunk, de róla nem tehetünk. Lelkiösmeretünk nem vádol, hogy valaha valaki iránt rossz szándékot hagytunk volna szivünkben meggyökerezni, hogy akarva tettünk volna valakit ellenségünkké, hogy tudva bántunk volna valakivel méltatlanúl; sőt inkább mi tapasztalánk e súlyos hét év alatt sok méltatlanságot olyaktól is, kiktől egy kis hálát is várhattunk volna, és így a tehetségünkig teljesített kötelesség érzetében valódi lelki csenddel teszszük le szerkesztői tollunkat.

JEGYZETEK.

Széptani és kritikai írások.

Az epigramma theoriája. (1827—8.) Először Tud. Gyűjt. 1828. VII. és XII. k. Másodszor a szerző jegyzetével Összegyűjt. Munk. (1851.) II. k. Harmadszor Toldynál (1861.). Negyedszer itt.

A *Tudományos Gyűjteményt* 1828. januárjától kezdve Vörösmarty szerkesztette. Az ő vállalatának támogatására kezdett Bajza az akkoriban még nagyon divatos műfaj, az epigramma, elméletének megirásába. Az I—II. fejezettel (a hol az epigrammák eredetét, s azok nemeit egyenkint fejtegeti) hamarosan elkészűlt, de a III—V. fejezeteken (a hol az epigrammákat közönségesen, más nemzeteknél és nálunk vizsgálja) akkori nehéz körülményei miatt lassabban dolgozhatott. 1828. nyarán ugyanis hazamenvén, az úton rosszúl lett, egy hétig feküdt s azontúl is folyton gyengélkedett; azonfelül öt hét múlva censurát kellett adnia, holott négy év óta — a pozsonyi diæta alatt és után — kezében sem volt a könyv. «Az epigrammának — írja Toldyhoz 1828. júl. 31-én (L. VI. k. 87. lev.) — azon részét, hol a más nemzetekről fogok szólni, ma délig készítettem el, s ennél tovább még nem mentem, pedig két igért rész van hátra: *Az epigr. közönségesen* s *A magyar epigrammatistákról.* Rettegek, hogy elkésem velek. Nagy gyávaság, hogy annyi idő alatt nem tudtam elkészíteni.» De csak nehezen halad a munka. Mint köv. levelében (1828. szept. 26. U. o. 88. lev.) írja, az egész nyarat betegeskedve tölti, s mivel látja, hogy a censurára, a közeledő terminusig, már úgy sem készűlhet el, kötelességérzete legalább értekezésének befejezésére ösztönzi. «A törvénynek — úgymond — alig mehettem harmadrészén keresztül, de az epigrammát elvégeztem, tömérdek alkalmatlanságok között, s hálát mondok istenimnek, hogy legalább ezt elvégzenem engedték, mert általa bár többé nem egészen, de mégis nagyobb részben elmellőzhettem mind a Vörösmarty mind a magam compromissióját, mely egy csonka értekezés miatt a publicum előtt reánk következni bizonyosan fogott volna. A munkát most tisztázom; két nap alatt kész vagyok vele.» Végre 1828. okt. 5-én csakugyan elküldhette Vörösmartynak. (L. ehhez írt lev. VI. köt.)

Az itt említett körülményeken kívül még egy ok lehetett, a mi a munkát késleltette. Az első fejezetekhez teljesen kész anyagot talált Lessingnek *«Zerstreute Anmerkungen über das Epigramm und einige der vornehmsten Epigrammatisten»* (1771.) cz. értekezésében; sőt valószinű, hogy a dolgozat írására is ez indította. A magyar irodalom e nemű termékeit azonban neki először kellett átvizsgálnia, s itt már nehezebben haladhatott. Egyébiránt Bajza — leveleiből kitünőleg — kora ifjuságától kezdve mindig a theoriákat fürkészte s itélő képességét ezekkel élesítve, barátai szűkebb körében már régen bizonyos tekintélyt vívott ki. Most is, Toldyhoz írt föntebbi levelében (87. sz.) egészen új elméletét adja a művészi népdalnak. — Az epigramma elméletét classikus példák nyomán kifejtvén, midőn a magyar írók munkáira alkalmazta a kritikus mértéket, el nem kerülhetett néhány élesebb megjegyzést, a mi aztán polemiába keverte Szentmiklósyval (l. ezt alább a *Vitairatok* cz. fejezetben), sőt mások haragját és gyűlöletét is magára vonta.

Vezérszó. Először a *Kritikai Lapok* I. füz. (1831.) III—X. lapján. *Bajza* aláírással. Másodszor Toldynál (1861.); harmadszor itt.

Kisfaludy Károlyt és körét már régen foglalkoztatta a gondolat, hogy egyfelől æsthetikai elveik terjesztése, másfelől az egyre nagyobb számban, készületlenűl fellépő írók munkáinak ellenőrzésére, szóval, egész irodalmunk kellő irányítása végett egy kritikai folyóiratot indítsanak. A vállalat hasznos és szükséges voltát mindenki elismerte, megindítani azonban senki sem merte: egyrészt érezvén, hogy nincs elég elméleti készültségök, másrészt féltvén írói nevöket, mire nézve Kölcsey esete (Berzsenyi és Csokonai megbírálása miatt) csak elijesztő például szolgált. Eleinte Bajzának sem volt hozzá sem kedve, sem bátorsága; leveleiben mindig szívesen és őszintén megmondotta véleményét, de önérzetes bátorságát bizonyos mélázó szerénység mérsékelte. Mivel azonban elméleti készültsége s Toldyhoz írt leveleiben (l. VI. köt.) éles itélőtehetsége egyre jobban megkapta a kör figyelmét, már 1826-ban őt nézték ki a megindítandó kritikai folyóirat szerkesztőjeűl. S hogy jól választottak, bizonyítják 1826. márcz. 16-iki leveléhez csatolt észrevételei *A Criticai levelekről* (VI. k. 167—169. l.), a hol nemcsak okát és szükséges voltát, hanem egész tervét és elrendezését adja egy ily folyóiratnak. Mikor azonban arra tér, hogy az ő neve álljon a czímlapon, mint szerkesztőé, még sok tekintet visszariasztja attól. «A kinek neve — úgymond — a munka czímlapján állani fog, bizonyos,

hogy mind az olvasók, mind az írók részéről kedvetlenségeknek lesz kitéve. . . . Ezen kívül egyéb tulajdonok is kívántatnak ezen személyhez: tudomány, olvasottság, nyelvekben való jártasság stb. Ezen szempontokból tekintve a dolgot, önkényt fölvilágosodik az, hogy *kiadónak nekem lenni lehetetlen.* Nekem, ki javakkal nem birok és szükségképen az emberek kedvezéseikre kell szorulnom, ki fog kezességet magára vállalni, hogy ha én a nemzet gyűlölségébe esem, nem fogom szerencsémet annyira eltemetni, hogy oly sorsra jussak, mint a szegény Kölcsey mostan?» Még 1827-ben is, midőn Toldy egyszer azt írja neki, hogy Szemere Pál vele akarja recenseáltatni fordított dalait, ezt írja: «Mi jutott eszébe? *Én nem akarok recenseálni. Ilyenekhez nekem nincs kedvem.* Én úgy vagyok a kritikával mint a ruhának egy bizonyos neművel, melyet Zrínyi-dolmánynak neveznek, s a melyet most itt (t. i. Pozsonyban) igen felkaptak. Másokat benne öltözve szeretek látni, de magamon nem szeretem, nem tudnám viselni.» (Toldyhoz VI. k. 73. lev.) — Mikor azonban az országgyűlésről haza megy, 1827—28-ban nyelvgyakorlásúl s utóbb az *Epigr. theoriájára* készűlve, annyira elmélyed az elméleti tanúlmányokba, hogy még nagyobb készültséget szerez e téren. Bár közben — nehéz szívvel ugyan — de mégis arra határozza el magát, hogy prókátori pályára lép, első nagyobb kritikai tanulmánya s az ezt követő polemia, kiragadja addigi határozatlanságából: az irodalmi pályára lép s olyan irányban kezd működni, hova igazi tehetsége és hivatása vonja; megindítja a *Külföldi Játékszínt* s mivel — Kisfaludy K. szavaiként — «*a publicum előtt a kolompot már felkötötte*» (VI. k. 285. lp.), ő lesz megindítója az első kritikai folyóiratnak, s utóbb Kisfaludytól átveszi az Aurora szerkesztését is.

Mielőtt Toldy külföldre indúl, már megbeszélik a tervet s 1829 aug. 24-én azt írja neki, hogy a novemberi vásárra már megjelenik a *Kritikai Levelek* első kötete, melyben ő Fáy *Báthoryját* fogja birálni, *Kisfaludy átdolgozza* a Toldy által *már ismert vezérszót*, Vörösmarty Ballát fogja recenseálni, Stettner egy kritikai értekezést ír a magyar nyelvtanokról. Ő *tüzelte fel* őket s reá okot Pap Ignácznak az a piszkolódó ellenbírálata adott, melyet ez Toldy ellen írt (s melyet kivonatosan közöl is Toldyval.) Ő lesz a kiadó, Kassán fogják nyomni, mert ott «igen szabad lelkű censor» van, a költséget Forgó és Rudics, a Kisfaludy régi Mæcenásai fogják adni. Híradását így végzi: «Agyon fogjuk verni mind ezeket a h . . . .-tokat; de az első kötetbe a *nagyhirűeket* kell bántanunk, hogy a dolog lármát okozzon.» (L. VI. k. 288. lp.) Következő levelében (1829. szept. 6.) a folyóirat czímét *Kritikai Lapokra* vál-

toztatja, s erősen buzgólkodik a kiadás ügyében: «Nekem erős feltételem van, hogy addig nem hagyok békét a társaknak, meddig ezt meg nem alapítjuk.» (L. VI. 291. lp.) Nagyon hiányzani fog neki Toldy, de levélbeli tanácsainak is jó hasznát veszi. A folyóirat megjelenése azonban — a társak késedelmes dolgozása miatt — egyre késik. Pedig az újabb irodalmi termékek csak egyre sürgetőbbé teszik a megjelenést. Az 1830-iki *Uraniá*ról szólva írja Toldynak (1830. jan. 12.) «Ha a *Kritikai Levelek*ből lesz valami, recenseálni fogom ezeket az emberi elme gyalázatos productumait. Literaturánk nem előre megyen, hanem visszafelé, s most felette hasznos volna szüntelen persiflirozni, hogy az egész nemzet figyelmessé tétetnék az ügyre. Ez a beteg nyugalom nem ér semmit, csak örök álmot fog maga után hozni.» (L. VI. k. 312. lp.) Ehhez már csak a convers.-lexikoni pörnek kellett jönni, hogy teljesen megérlelje a tervet és siettesse a *Kritikai Lapok*at, melynek első füzete (1831.) toldalékul magában foglalja már a Dessewffy ellen írt (s 1830. okt. 25-én kelt) nagyhírű feleletet is.

Ezek a folyóirat megindításának előzményei.

A munka teljes czíme: *Kritikai Lapok. Kiadja Bajza.* Pest stb. Az I. füzet (első kiadásban) Trattner-Károlyinál jelent meg 161+50 lappal, a következők (ú. m. I. k. 2-ik és III—V. f.) Kilián Györgynél, a két utolsó saját kiadásában, még pedig: az I. füzet (2-ik kiadás) 1833., 215 lappal; a II. füzet 1833. márcz. 16-án, 128 lap; a III. füzet 1833. augusztus 28-án, 144 lap; a IV. füzet 1834. febr. 24-én 166 lap; az V. füzet 1834. máj. 12-én 207 lap; a VI. füzet 1836. jan. 6-án, 174 lap; a VII. (és utolsó) füzet 1836. jún. 30-án. 162 lap.

Bökversek s Eszmék stb. Először a Krit. Lap. I. f. 79—89. lp. *Bajza* aláírással. Másódszor Toldynál 1861.; harmadszor itt. — Szentmiklóssy másodszor is készült felelni Bajzának, de ez abban maradt; e helyett — úgy látszik P. Thewrewk *Tíz csapásá*nak hatása alatt felbátorodva — oldaltámadást intéz ellene. «A munka — úgymond Bajza (Toldyhoz 1829. júl. 15.) — *nyilvánosan* Cselkövi (Kölcsey) ellen van dirigálva, de meglátszik benne, hogy szeretne engem bántani, *ha merne.* Egyébiránt oly bolond dolgozás, hogy te még olyat nem láttál. Ezt ő megint részeg fejjel írta.» (L. VI. k. 109. lev.) Egyebekre nézve l. hátrább *Az epigr. theor. ügyében* s a *Baj Almási Balogh Sámuellel* cz. czikkekhez írt jegyzeteket.

Sas. Először a Krit. Lap. I. f. 118—127. lp. *Jám . . y* aláírással. Másodszor Toldynál 1861.; harmadszor itt.
Thaisz Andrásra vonatk. l. VI. k. jegyz.

Balogh János életrajza. Krit. Lap. I. f. 137—138. l. *Bajza* aláírással. Másodszor Toldynál 1861.; harmadszor itt.
P. Thewrewkre vonatk. l. alább az Epigr. theor.-hoz írt jegyz. és VI. k. jegyz.

Figyelmeztetések. 1. *A Hitel Taglalatja.* Krit. L. I. f. 139—141. lp. *Komjáti* névvel. — 2. *Muzárion.* III—IV. — U. o. 141—143. l. *H . . . my* aláírással. — 3. *Toldalék a Hitelhez.* U. o. 143—144. l. . . . Z . . . jelzéssel. — 4. *Bucsúdal.* (Aglája. II. k. 160. lp.) — U. o. 144—147. lp. *Bajza* aláírással. Másodszor mind a négy czikk Toldynál 1861.; harmadszor itt.
Az 1. számhoz: Széchenyi *Hitel*ét, a társadalmi megújhodás harsonáját, az az írói kör fogadta legmelegebben, mely az irodalomban is a reformok, az újítások híve volt, s a Széchenyi könyvét ép oly készséggel védelmezte mint a nyelvújítás elveit! «Nekem még egy másik pöröm is lesz nemsokára» — írja Toldynak 1830. márcz. 1-én (VI. 317. lp.) — «Gróf Széchenyinek *Hitel*e kijött, igen interessáns munka, de sokat fog megharagítani, mert tele van sarcasmusokkal. Én ismertetést írtam róla a Gyűjtemény számára és dicsérem, mert igen méltó is, hogy dicsértessék; a ki tehát a *Hitel*re haragunni fog, az ellenem is mind felzúdul.» A Tudom. Gyűjt. 1830. évfolyama azonban sem Bajzától, sem mástól nem hoz ismertetést a *Hitel*ről. Lehet, hogy Bajza — ez időben a Conv.-Lexikon nagyra nőtt pörével lévén elfoglalva, nem fejezhette be a már késznek jelzett ismertetést, s utóbb már csak a rá vonatkozó feleletek kapcsán mondhatott róla egy-pár dicséretet. — Gr. Dessewffyre vonatk. l. alább Bajza feleletét a Conv.-Lex. pörben.
A 2. számhoz: Szalay László kezdő törekvéseiről így ír Bajza Toldyhoz (1829. aug. 11.): «A kis Szalay valami verses és kritikás gyűjteményt fog kiadni. A dolgozó társak mind juristák, az ő collegái. Bár csak újoncz literatoraink ily korán könyveket ne adogatnának; a kiből valami leszen közűlök, később úgyis megbánja.» (VI. k. 95. lev.) Ezt utóbb megmondja neki szóval is. (U. o. 98. lev.) — A Muzárionra írt czikkéről pedig így ír Kazinczynak: «Szalay László tíz esztendővel ifjabb nálam s én a Muzárionra írt *Észrevételei*ben találtam olyanokat is, miket még nem tudtam, s szívesen és pirulás nélkül vallom akárki előtt is, hogy ezt és amazt tőle tanultam. S vétek-e az, hogy

én a tíz esztendővel ifjabb Szalaytól tanulok, s a nálam húsz esztendővel öregebb (korosabb inkább) Döbrenteiről keveset vagy épen semmit sem tartok.» (1830. júl. 6. VI. k. 375. lp.)

A 4. számhoz: A *Bucsú-dalt* Fogarasy János írta; ugyanaz, kinek kisérleteiről egy évvel azelőtt Toldyhoz írt levelében (VI. k. 98. sz. lev.) nem a leghizelgőbben nyilatkozott. «Minapában egy levél jött hozzád bizonyos Fogarasy János nevű fiatal embertől Erdélyből. Egy nyomorú balladát s egy rossz dalt küld, s kér, hogy légy vezére, tanácsadója, s mond meg itéletedet a két darab felől. Mit csináljak vele? A fiúból ha lesz is valami más, de poéta soha sem. Unom ezeket a fiatal embereket, ámbár örülnöm kellene, hogy legelső theoriai szavaim is, melyeket publicum előtt elmondék, oly nagy benyomást tettenek reájok. Már valami hatan jöttek hozzám munkákkal, hogy mondjam itéletemet s adjak nekik tanácsot. Ezt az ember egyszer-kétszer örömest teszi, de többször tenni megúnja.» Mindamellett, a mint egy kis sikert lát, szívesen méltányolja, mint a föntebbi dalnál.

A regényköltészetről. Először *A román költésről* czímmel Krit. Lapok III. füz. (1833.) 1—64. lp. — A *román* helyett mindenütt *regény* s a *költés* helyett *költészet* s egyéb kisebb stiláris módosítással: másodszor az új czímmel Összegyűjt. Munk. 1851. II. k.; harmadszor Toldynál 1861.; negyedszer itt.

Mednyánszky regéi magyarúl. Először a munka czímével, Krit. Lapok III. f. (1833.) 75—85. lp. *Jámborfi* aláirással; másodszor Toldynál (1861.); harmadszor itt.

A mívelt-érzékeny társalkodás. Először a könyv teljes czímével a Krit. Lapok III. f. (1833.) 107—120. lp. *Komjáthi* aláirással; másodszor Toldynál (1861.); harmadszor itt.

Muzárion. Először a Krit. Lapok IV. (1834.) 3—56. lp Bajza nevével. Másodszor Toldynál (1861.); harmadszor itt.

Bajza és Szemere Pál viszonyát illetőleg l. VI. k. Toldyhoz írt lev. és alább e kötethez írt jegyzeteinket.

Borzasztó rakhelye. Először — a könyv teljes czímével — a Krit. Lapok V. füz. (1834.) 43—45. lp.; másodszor Toldynál (1861.); harmadszor itt.

Gondolatközlés s annak eszköze. Bevezetés az Athenæumhoz. Először ilyen czímmel Athenæum 1837. I. 1. sz. Má-

sodszor Összegyűjt. Munkái 1851. II. k. *A folyóiratok fény- és árnyékoldalai.* 1836. czímmel; harmadszor ugyanígy Toldynál; negyedszer az eredeti czímmel itt.

Szemere Pál olvasván e bevezető czikket, azonnal ír Kölcseynek (1837 jan. 9.), s az ott kifejtett gondolatoknak különösen argumentálásán és stílusán egykép megütközik: «A lélekmívelődésnek — úgymond — következők eszközei: I. gondolatközlés, II. gondolatcsere. A II. osztálybeli eszköznek ismét következők eszközei: 1. szólás, 2. képirás, 3. bötűirás, 4. bötűnyomtatás, 5. folyóirat. . . . Barátom! Mi, ázsiai magyarok, nem tudunk, minden erőlködésünk mellett sem tudunk, didactice írni. A pipere és dagály — oh ezek nekünk minden! Bizony, bizony mondom neked, nekünk még sokára leend keveréktelen s tiszta tudományos literatúránk; nekünk szépliteratúrás literatúránk nem leend sok időig. Az Athenæum fennyen hirdeti, hogy a »tudományoknak a művészetekkel karöltve kell járniok. Igen, igen! De amazoknak lábalniok, ezeknek pedig szárnyalniok kell. Fájdalom, mi együvé keverjük a két különbözőt. Azonban, ne szólj szám, s nem fáj fejem; s én rabmartaléki hódolással szemlélgetem, mik történgetnek, s *csak magamban suttogok* (ekkor t. i. már békülőben volt az Athenæum szerkesztőivel!), mondván: rák módra haladunk!» (Munkái III. k. 276. l.)

A fordításokról. Először Athenæum 1837. I. 34. sz. Másodszor Toldynál (1861.); harmadszor itt.

Nyelvünk míveltetéséről. (1843.) Először Athenæum 1843. I. 301—307. lp. Másodszor *Nyelvünk miveléséről* czímmel összegyűjt. Munk. 1851. II. k. Harmadszor ugyanígy Toldynál; negyedszer itt.

Nemzetiség és nyelv. Akadémiai beszéd. (1846.) Megjelent először az *Ellenőr* czímű zsebkönyvben (1847.) 415—445. lp. Másodszor Toldynál (1861.); harmadszor itt.

A czikk mind eszméi gazdagságánál mind gondos kidolgozásánál fogva egyike Bajza legjobb dolgozatainak; egészben oly szabad szellem nyilatkozása, melyet a censura törlés nélkül aligha engedett volna kinyomatni. Ezért abban az ellenzéki szellemű gyűjteményben adta ki, melynek szerkesztését épen reá bízták. Ennek teljes czíme:

Ellenőr. Politicai zsebkönyv a Pesti Ellenzéki Kör megbízásából szerkeszté *Bajza.* Németországban, 1847.» — A szerkesztő előszava, mely akkori irodalmi és társadalmi viszo-

nyainkra sok tekintetben jellemző, egész terjedelmében így hangzik:

«E zsebkönyv eszméje a Pesti Körben keletkezett, s miután a Pesti és Nemzeti Körök *Ellenzéki* czím alatt egyesűltek, az Ellenzéki Kör is magáévá fogadta annak ügyét, mindazon határozatokkal együtt, melyek iránta már előbb a Pesti Körben hozattak. E határozatok egyikének következtében a szerkesztéssel én bizatám meg, teljes hatalommal, azon egyedüli kikötés mellett, hogy az ellenzéki szellemben legyen szerkesztve. E teljes felhatalmazásból önként következik, hogy ha ki e zsebkönyvben olyasmit találna — mit azonban nem reménylek — mit a magyar ellenzék nézeteivel megegyeztetni nem tudna, azt ne az Ellenzéki Körnek, hanem egyedül nekem rója fel, ki, meglehet gyarló valék egy vagy más itt elmondott állításnak e tekintetbeni kellő megítélésében. Akarat nem hiányzott bennem megbizatásom pontos teljesítése iránt, de hiányozhatott a tehetség, mi csak azt fogja tanúsítani, hogy megbizóim nem voltak szerencsések a választásban, midőn annyi ügyesebbek közől bizalmukkal engem tiszteltek meg, ki érezve erőm csekélységét, nem örömest foglaltam el a helyet, melyet sok más nagyobb ügyességgel fogott vala betölteni mint én.

A nyomatást külföldön kelle eszközlenem, mi mentségűl szolgáland, hogy ha e könyvben sajtóhibák lesznek. Itt, a szabad magyar hazában, jelen politikai viszonyainkról felette nehéz vagy épen nem is lehet őszinte és igaz szót írni. Csak mondatik a censoroknak adott utasításban, hogy higgadt politikai vitatkozások, ha mindjárt a kormány nézeteivel ellenkeznek is, nyomathatnak, de valósággal nem gyakoroltatik. Ha a kormányban legjobb akarat volna is a maga törvénytelenűl ránk erőszakolt præventiva censuráját szabadabb korlátok közt gyakorolni, tesznek róla a végrehajtók, a censor urak, hogy akarata semmivé legyen. A magyar censorok zsarnoksága oly kiállhatatlanúl nyomasztó, hogy lázadást fogna gerjeszteni, ha az írósereg valami nagy néptömegből állana. Alig van egy-két egyén a kormány censorai közt, ki belátással birna felfogni a körülményeket, megítélni a kezébe jutott munkát, s ki saját hivatalát és utasítását is érti, s ezen egy-kettő is, csak állását koczkáztatja, ha máskép viseli magát, mint tiszttársainak többsége, melynek felügyelésére nem egy nemzet irodalmát, de egy elemi iskolát is alig lehetne bízni.

De más különben is politikai tartalmú irataink sorsáról eldöntőleg az újonnan felállított «collegium censorum» sem határozhat, azok a helytartó-tanácshoz, innen pedig, mivel e részben

a névleg dirigens dicasteriumnak sincs hatalma, Bécsbe, a minden ügyeket elnyelő, s e miatt nemsokára semmit kellőleg végezni nem biró, cancellariához küldetik, s mondják, van eset, hogy az alkotmányos magyar nemzet írójának elmeművét a bécsi absolut kormány politiája censurálta és vetette el. S mi balgák magyar függetlenségről álmodozunk! De hiszen vannak közöttünk olyanok, kik azt fogják mondani, hogy ez természetesen történik, mert a közbirodalmi viszonyok így kívánják! Mit nekik Magyarország függetlensége, csak a közbirodalmi viszonyok — istenért! — meg ne sértessenek. E közbirodalmi viszonyokat századok óta őrzi ugyan az osztrák hatalom árgusszeme, de ez nem elég, a magyarok között is kellett támadni embereknek, kik nem tudnak aludni féltökben, hogy a magyar függetlenség valamikép ártani talál ezen drága közbirodalmi viszonyoknak.

Ily szomorú körülmények tették szükségessé e könyv külföldöni nyomatását. Tiltott — azaz alkotmány és törvény elleni — dolgokat, úgy hiszem, senki sem fog benne fölfedezhetni, hanem igen, őszinte, bátor és férfiasan nyílt beszédet, nyiltabbat mint a milyenhez censoraink nyűgei közt sokan szokva vannak, mi bizonyítványúl szolgálhatand a kormánynak, hogy nálunk a szabadabb sajtótól nincs mit rettegnie, s hogy mi, Bécsben oly fekete színekkel festett ellenzéki emberek, nem vagyunk oly rettenetesek, mint némely politikai apostatáink hirdetgetni szeretik. Mi baráti vagyunk az őszinte bátor, szabad szónak, minő alkotmányos emberekhez illik, de semmi lázító és forradalmi eszmék nem lobognak agyainkban. Semmi igazságos dolog felforgatására nem törekszünk, hanem csak a magyar függetlenséget és alkotmányosságot akarjuk fentartani és megőrzeni, s a XIX. század emberibb szellemével összhangzásba hozni. S ez valamint egy részről kötelességünk, úgy másrészről jogunk is van hozzá, oly jogunk, melyet nem kegyelet adott, hanem vagy természettől öröklénk mint emberek, vagy igazságos úton szerzettünk magunknak, s így elvétetni sem könnyen engedjük hatalom erőszakja által, mely azt nem adta. — Pest, júniusban **1847.**

A szerkesztő.»

Vitairatok.

Az epigramma theoriája ügyében. Szükséges felelet egy hivatlannak szükségtelen észrevételeire. — Bajza értekezésére «*Czáf és igazítás*» czím alatt Szentmiklóssy A. Szerényi álnév alatt néhány megjegyzést közölt a Tud. Gyűjt. 1829. II. kötetében. Egész terjedelmében ím e czikkecske:

Czáf és igazítás.

(Kazinczyhoz írt levél töredéke.)

«Legközelebb Bajza értekezését olvastam az Epigramma Theoriájáról. Az sok jót foglal magában, de foglal sok nem jót is. Ő ellenzi, hogy franczia ízlésű epigrammákat adjunk, s miért? Nem nyerne-e nyelvünk ez által is többszínűséget, nem szoknék-e azon könnyűséghez, mely nélkül leginkább szűkölködik. Ő a gnómákat általán fogva ki akarja zárni a poesis köréből. Hogy kisebb becsűek az epigrammáknál, tagadhatatlan; de nem lehet-e azokat is költői színbe öltöztetni, nem lehet-e azokra is költői szellemet fuvallani? Megvallom, Schiller lelkes gnómáit nagyobb gyönyörrel olvasom Martiál s Lessing némely epigrammáinál. Schillernek általam fordított, s az Aspásiában megjelent darabjait száraz reflexióknak nevezni, hirtelenkedő itélet volt, annyival is inkább, mivel ezek között *A nyomozók* s *Legszebb tünemény* gyönyörű epigrammák. De legnevetségesebb, midőn az *Óhajtás* czímű darabot, a mi nem epigramma, mint epigrammát nagy recensensi fontossággal s sanyarúsággal rostálgatja. Mit itélnénk, ha valaki Ovid alagyáit, vagy Horácz lyrikonjait, mint epigrammákat recenseálná? Ez mutatja, hogy Bajza még nem éredett egészen meg, s felette távol van példányától, Kölcseytől, egyszersmind azon reflexióra is vezet, hogy kicsinységünk soha sem tűnik úgy elő, mint midőn nagyot játszani akarunk. *Szerényi.*»

Erre írta Bajza a feleletet, mely először a Tud. Gyűjt. 1829. III. kötetében, s mindkettő a Minerva 1829. I. k. jelent meg; másodszor Toldynál 1861.; harmadszor itt. Mint az *Epigramma theoriájá*ban, úgy itt is nagyon emlékeztet Lessing polemikus czikkére: «*Nöthige Antwort auf eine sehr unnöthige Frage des H. G.*» *stb.* Tartalma természetesen egész más.

Bajza, a mint elkészült az *Epigr. theoriája* cz. értekezésével, mintha csak érezte volna, hogy észrevételeit nem fogják szó nélkül hagyni, 1828. decz. 8-án (VI. k. 90. lev.) így ír Toldynak: «Igen örvendek, hogy Vörösmarty értekezésemet jónak tartja. Az lehetett volna jobb is, s jobbnak kellett volna lennie, ha más környületek között dolgoztam volna. (V. ö. az értekezéshez írt jegyz.) . . . Örvendek szerencsémnek, hogy magára a dologra nézve legalább annyi szorgalmat fordíthattam, *hogy ellenkezőmtől nincs mit félnem, mert nem mondok olyat, a miért megfelelni nem tudnék.*» (U. o. egyszersmind okát adja, miért szólt Tz. Cz.-ről, s nem Majzik, Fáy, Szenvey s Kulcsárról is.)

Egyikben sem csalódott, abban sem, hogy lesznek ellenmondók, abban sem, hogy derekasan meg fog nekik felelni. Szentmiklóssy A. *Czáf és Igazítás* czímű észrevételeire olyan készültséggel és olyan erélyesen felel, hogy nemcsak állításait védi meg, hanem éles tollával egyszerre félelmes vitatkozónak tűnik fel. A Tud. Gyűjt. 1829. III. k. azonban a censori törlések miatt megcsonkítva közölte a feleletet; Bajza tehát — Toldy sürgetésére és utánjárása folytán — újra kiadja a Minervában mind a Szentmiklóssy czáfolatát mind a maga feleletét eredeti teljességében. (L. erre vonatkozólag Bajza utasításait Toldyhoz VI. k. 91. sz. lev. és jegyz.) — Szentmiklóssy másodszor is felelt, melyet Vörösmarty kéziratban megküldött Bajzának. Ez, látva a válasz gyengeségét, szinte örül, hogy alkalma lesz polemizálni s Szentmiklóssyt végkép legyűrni. «Ez az ember kedvet ada nekem a versengésre, a mi különben nem volt természetem, s most addig fogom őt ingerelni, míg újabb és újabb okokat önmaga nem nyujt reá, hogy egészen tönkre tegyem. Mert hogy azt tennem nem nagy erőbe fog kerülni, mutatja az ő második felelete.» (Toldyhoz VI. k. 92. sz. lev.) — Szentmiklóssy 2-ik felelete nem jelent meg s így Bajza újabb válasza is elmaradt; de Bajza életében ez a kis polemia rendkívül fontos, szinte fordulópontot képez. Most látja ugyanis hogy ő, ki eddig szerényen bizalmatlan volt készültségében, sokkal többet tud bizonyos dolgokban mint mások, akár a legjelesebbek is. (L. u. a. lev.) Ez ébreszti igazi tehetsége tudatára, s ez fokozza bátorságát is a harczban, melyre kevés idő múlva bő alkalma lesz.

Szentmiklóssyn kívül az *Epigr. theoriája* Thewrewk József epigrammáit is keményen bírálta, ez is felelt Bajzának, a maga módja szerint: *Tíz csapás* (Pest, 1830.) czím alatt kiadta azt a tíz epigrammáját, melyeket a birálat következtében a szigorú Bajza ellen írt, s ezzel még jobban igazat adott Bajza megjegyzéseinek. A *Tíz csapás* hangjára elég jellemző a IX. számú: *Primóczi Szentmiklóssy Aloyzhoz* czímzett epigramma, melyet ennek vigasztalására írt:

Pöffedezett Ludasi, s fitogatva parányi tudását,
  Sok nagy Irót, dühödött állati módra mara.
Tégedet is harapott. S képzelte, hogy érdemes ő is;
  Mintha szerezne marás és tökagy érdemeket;
Hallgata más, s neveté bősztetteit a pulya rosznak.
  Nem tűröd Te Derék! s adsz neki gyenge csapást.
Tűrd; vagy szabd máskor nehezebbre, ha sújtod, ütőkéd'.
  Kell az hírnyavalyás büszke bolondra dorong.

Mivel a füzetke sehol sem említi Bajza nevét (bár mindenki értette a czélzásokat): Bajza nem felelt neki. «Ő epigrammázhat bízvást — írja Toldynak (VI. k. 109. sz. lev.) — én neki felelni nem fogok soha. A publicum Thewrewket soha sem szenvedhette s most is csak nevetik epigrammáit;» s alább: «Th. szörnyen haragszik, hogy én neki nem akarok felelni.» E haragjában aztán újabb epigramma-füzetet ad ki Bajza és barátai ellen: *Anticyrai tobák* (Esztergom, 1830.) czímmel, de még erőtlenebbűl. — Úgy látszik, ezek bátorították fel Szentmiklóssyt is a *Bökversek és eszmék* (epigr. és gnómák) kiadására. L. erről Bajza birálatát itt a 80. lp. — Thewrewknek újabb epigrammáira sem felelt Bajza; de a Krit. Lapok I. füzetében megbirálta Th-nek egy ugyanakkor megjelent életrajzi munkáját (L. itt 93—94. lp.) olyan lesujtó megjegyzésekkel, hogy Th-nek még több oka volt a haragra.

Szentmiklóssy A. és P. Thewrewk J. életrajzi adatait s Bajzának hozzájuk való viszonyát l. a VI. k. Toldyhoz írt lev. s a jegyzetekben.

Conversations-lexikoni pör. (1830.) E nevezetes tollharcz, mely méltán sorakozik a Baróti-Rájnis, Révai-Verseghy, Kazinczy és ellenfelei heves tollcsatáihoz, nemcsak Bajza írói munkásságának későbbi irányára volt döntő befolyású, hanem ez alapította meg Bajzának s vele barátainak irányadó tekintélyét, hatását pedig egész irodalmunk megérezte. Hogy a pört először egészében áttekinthetőleg ismertessük, álljanak itt Toldynak *Bajza felett mondott emlékbeszédé*ből (1861.) az ide vonatkozó helyek:

«Wigand Ottó pesti könyvárus 1830. év első napján a magyar *Közhasznú Esmeretek Tárá*nak adá előrajzát. Az irodalom valódi barátai egy, kielégítő terv, elégséges szellemi erők s valódi tudományos készültségű vezetés nélküli, kereskedői üzérletnek tekinték azt, melyben nemcsak a közönség reményei fognának csalatkozni, hanem, mi fontosabb, általa egy hasonló, de a czélnak megfelelő munka keletkezésének útja vagy egy nemzedékre bevágatni. Megerősíté a hazafiakat ez aggodalomban a Fenyéry *Kérdései*re adott felelet, melyből oly férfiú mephistophelesi lábai voltak kivehetők, kinek párt-állásától az egész munkának, a mennyiben az magyar irodalmi czikkeket is hozandott, bemételyezésétől lehete félni; s bár ama férfi, ki nem vala más mint Döbrentei Gábor, néhány általa megnyert jó nevek, de előreláthatólag csak nevek, tekintélye mögé menekűlt, bekövetkezett Bajza felszólalása (L. I. sz. alatt). Előre látta ő a lépés súlyát

magára nézve, de ettől vissza nem ijedt . . . Egy második támadás már egyenesen Döbrentei ellen vala intézve, s míg Fenyéry ezt az *Egy Szó* czímű pamphletjében komoly arczczal ízekre szedte, Bajza őt a közönség hahotájának adta át (L. II. sz. alatt). Nem merem állítani, de tagadni sem, volt-e vagy nem, a Döbrentei megalázásának valamely, a vita tárgyán kivűl eső, oka; annyi bizonyos, hogy Döbrentei hitte, miszerint megtámadtatásai közvetve a megalakítandó akadémia körüli befolyása ellen valának intézve; de bizonyos az is, hogy e befolyástól a Kazinczy és Kisfaludy barátainak, s ezekkel az irodalomnak, tartaniok lehetett, s hogy, ha a kíméletlenségben igazságtalanság volt, mint lenni szokott mindig, ama befolyás e harcz által üdvösen csökkent. De volt a pörnek sikere magára a veszélyeztetett munkára nézve is, a mennyiben az nagyobb gonddal és körűltekintéssel készűlt; sőt volt még egy eléggé számba nem vehető közvetett haszna is: a nemzet közfigyelmének nagyobb mérvben mint valaha egy irodalmi ügyre fordulása, mi kevesebb zajjal nem sikerűlt volna soha. S bár ezzel a harcznak — melynek egyéb epizódjait, mert nem tárgyunkra tartoznak, elhallgatom, — vége szakadt volna! De a megréműlt áldozat nem nyughatott, s nem merve a Bajza gyémánt fegyvereit saját fegyverével visszatorolni, egy férfiú tekintélyét hívá segédűl, kire, minél inkább gyűlnek, halála óta, magas talentomai s polgári érdemeinek emlékei kezeink között, annál mélyebben kell fájlalnunk, hogy a védencz kéréseinek engedve, gúnyos interventiójával az ifjúi szertelen tűz ostromát tisztes fejére vonta. Bajza védelmét (L. III. sz. alatt) oly eszme intézte, mely a kor hajlamaival találkozék: a születési tekintély teljes negátiója; innen annak óriási hatása és jelentéke: mert nem tulajdonítok az irtóztató válasznak a valónál nagyobb súlyt, ha állítom, hogy az oly harczot kezdett meg, mely a polgári téren sajnos folytatásra ada példát és ösztönt. T. i. a felső rendek hat éven át makacskodó ellenzéke által gyúanyaggal saturált légkör csak a szikrát várta. . . .»

I. Figyelmeztetés pesti könyváros Wigand Ottó tudományi s mesterségi közönséges tárára. Először a Felsőmagy. Minerva 1830. I. és Tud. Gyűjt. 1830. III. mellett külön; másodszor Toldynál (1861.), harmadszor itt.

Ez már a hetedik közlemény volt a lexikoni pörben. Ennek részleteiről Bajza az akkor külföldön tartózkodó Toldynak (L. VI. k. 103—110. sz. lev.) kimerítő értesítéseket ír, melyeknek egyes részletei mint nyilvánosság elé nem szánt, bizalmas köz-

lések bevilágítanak a pört mozgató kerekek közé. Első közlése az a hír volt, hogy Wigand encykl. folyóiratot vagy lexikont ad ki s 50 frtot fizet íveért. Tréfásan írja, hogy már összebeszéltek, hogy «írva fogják tönkretenni.» «Én — úgymond Bajza — részint eredeti, részint compilált munkákat írnék neki egy esztendő alatt ad pretium usque 600 florenorum.» (VI. k. 311. lp.) Akkor, midőn az írókat legtöbbnyire csak néhány tiszteletpéldánynyal honorálták, az 50 frt hihetetlen nagy összeg volt, melyért a legjobb írók is szívesen dolgoztak volna. Kisfaludy és barátai számítottak is a meghívásra, mely annál kevésbbé késhetett, mivel az 1830. jan. 1.-vel keltezett kiadói jelentés a munka írói közül senkit nem említett, de az első kötet sajtó alá adását már aprilisra igérte. Néhány nap múlva Wigand csakugyan fölkereste s meghívta Kisfaludy Károlyt, de ez csak oly feltétel alatt akart a dolgozótársak közé lépni, ha Vörösmarty, Schedel és Bajza is ott lesznek. Wigand — így folytatja Bajza — «megigérte, hogy minket (Vörösmartyt és engem) meghív, de *Schedel úr ellen* — úgymond, *Döbrentei neki sokat beszélt*, s azért azt ő nem is bátorkodik meghívni.» A másik kettőnek fölírta lakását, azzal a szándékkal, hogy azonnal meglátogatja őket; de aztán feléjök sem ment. (L. VI. k. 316. lp.) Tehát a Döbrentei keze munkál a vállalatnál, a kit a nyelvújítás ellen forduló elvei, Kazinczy iránt tanusított sértő hálátlansága, pöffeszkedő, durva modora s egyéb jellembeli gyöngesége miatt a kör már régen gyűlölt s mostanában annyival inkább, mert az alakulóban levő akadémiának minden áron ő akart a titkára lenni, a kör pedig ő ellenében Toldyt szerette volna oda juttatni. (Döbrentei bűnlajstromát l. Kazinczynak Guzmicshoz írt lev. Gulyás E. által kiadott Levelezésök 227—229. lp.) Döbrentei mindezt jól tudta, s azért a hol csak tehette, áskálódott a kör tagjai ellen, Széchenyinek pedig «keservesen panaszkodott, hogy ezek őt üldözik»; az ő befolyása alatt Wigand «mindenfelé hirdette, hogy ők clubot formálnak, hogy együvé tartanak és az ő lexikonát el akarják nyomni.» (Bajza Toldynak VI. 316. lp.) Mindkettőnek teljesen igaza volt; mert a mint megtudták Kisfaludyék, hogy Döbrentei áll Wigand háta mögött mint a lexikoni vállalat szerkesztője, s látták a mutatvány-czikkek gyengeségeit, azonnal fölvették a harczot ellene.

A vita azzal kezdődött, hogy Stettner (Fenyéry) egy-pár kérdést intézett a kiadóhoz a Lexikon alakjára s különösen arra vonatkozólag, kik fogják ezt írni vagy legalább ki lesz a szerkesztője; mert a Wigandnál eddig megjelent munkák minden tekintetben nagyon középszerűek. Ezt a csipős megjegyzést Döbrentei azonnal magára értette (a minthogy ellene is volt intézve), mert neki

négy munkája jelent meg Wigandnál, két fordítás: *Vétek súlya* és *A fösvény* és két gyermekirodalmi könyvecske: *A kis Gyula könyve*, *Pali és Minka olvasni tanul.* Wigand és Cserneczky feleltek a kérdésekre, de a magyarul nem is értő Wigand nevében maga Döbrentei szólt, magát *magyar Campé*nak nevezvén s *felmagasztalván* munkái stílusát; Cserneczky mint szerkesztő Fenyéry stílusában keresgélt hibákat. E közben már megjelent némi mutatvány is a készülő Lexikonból: az *agyvelő* Balogh Páltól, a *Constitutio* Thaisz Andrástól és *Hunyadi M.* Cserneczkytől. Ezekben már bő anyag volt a vita megindítására. Míg Bugát az agyvelőről egyre szélesebb mederben folytatott s többszöri viszonválaszszal élénkített (orvosi és nyelvészeti) vitát kezd Balogh Pállal, Fenyéry pedig Döbrentei munkáit vizsgálja a nyelv, stílus és logika szempontjaiból: addig Bajza is külön czikkben figyelmezteti a közönséget a készülő munka hibáira. Minden sorából kiérezhető azonban, hogy az éles, sőt sértő jellemzéssel (*fonák planum*, *felületes tudomány*, *kontár* és *himpellér kezek*, *lengeteg itélet* stb.) a valódi szerkesztőt akarja kiugratni, hogy aztán minden erejét vele éreztesse. Amazokat (Bugátot és Fenyéryt) is ő tüzeli, (Bugátot segíti is) s előre érzi, hogy «nemsokára egy tüzes harcz fog támadni, melynek nem hamar lesz vége, ha a másik felekezetben lélek van és nem gyáva.» Tudja azt is, hogy e czikkével «sok ellenséget fog magának csinálni, de ő azzal soha sem gondol; ő megnyugtatást csak abban keres és talál, ha lelkiismerete mondhatja, hogy igaz ügyet védelmezett. Csak arra kiváncsi, mit fognak most felelni a Wigandianusok, mert provocálta őket.» (Bajza lev. Toldyhoz 1830. márcz. 21. VI. k. 318. lp.)

A czikk hatásának ismertetésére csak két helyet idézünk Kazinczy és Guzmics levelezéséből. Kazinczy (1830. apr. 6.) természetesen *megbotránkozva* olvassa, mikép magasztaltatja magát Döbrentei Wigand által, — «ellenben Bajza feleletét *(Figyelmeztetés)* csudálom, irígylem. Mely tűz, mely nyugalom! mely szép harag, és mely szerénység! mely nemesség és erő! Ennekem ez szint oly kedves, mint az ő legszebb dalai, melyek felől azt jövendölöm, hogy a maradék is énekelni fogja». Guzmics viszont (1830. máj. 5.) védelmébe veszi Döbrenteit s Bajzát itéli el, «irtóztatóan galádnak» mondván *Figyelmeztetését*. «Megrettentem, mikor Bajza haragját látám általad dicsérve említtetni. Nem örömest ereszkedem ennek a piszkos jelenetnek vizsgálásába. Én Bajzát nem különben mint te becsűltem; örültem gyönyörű fejlődésének, szép tudományának, szorgalmának, tollának. Olvasván gyilkoló *Figyelmeztetését*, visszaborzadtam a bőszülttől, alig tudám megfogni, mint származhatott olyan

valami a művelt ifjútól. Sajnáltam őt, ki másokat mocskolván, magát oly rettenetesen tudá feledni. Vizsgáld a dolgot úgy, a mint fekszik, feledve, kik között történt, s lehetetlen, hogy Bajza haragját nemesnek találd.»

Ez a két nyilatkozat eléggé jellemzi az akkori íróvilág hangulatát. Első sorban a szereplők iránt érzett rokon- és ellenszenv irányítja véleményüket; egyébkint pedig Döbrentei pártján az orthologusok, Bajzáén a neologusok s szorosabban a Kisfaludy Károly köre állottak.

Bajza elemében érzi magát s szinte örvendezve írja Toldynak, hogy kitört a háború. «Most minden író (Pesten legalább) valamely felekezetnek párthíve, s oly élet, oly mozgás, részvétel még alig volt a magyar literaturában, mint most van, s interessant lesz tudni, mindez hová megyen ki végre. Én azt merem állítani, hogy ha a Wigand-Döbrenteianusok gyávák nem lesznek, s oly bátran mernek a síkra kiszállni, mint mi, úgy ennek a conv. lexikoni pörnek végkép elhatározó befolyása lesz a magyar literaturára.» (1830. apr. 9. VI. 321. lap.) — Hogy *Figyelmeztetését* mennél jobban elterjeszsze, nemcsak a Minervában és a Tud. Gyűjt. mellett közölte, hanem különnyomatban is «mindenfelé elszóratta». «Micsoda lármát csinált ezen kis íráska — folytatja föntebbi levelében — itt a két városban, nem képzelheted, azt csak látnod és hallanod kellett volna. Mindenfelé, a kávéházakban és tracteurökben beszéltek és disputáltak felőle, s már két hete, hogy publicum elébe jött s még mindig tárgya a beszédnek» stb. Toldynak őszintén megmondja, hogy a *Figyelmeztetés* «egészen Döbrentei ellen van dirigálva, ámbár sehol sem nevezi meg őt, ő t. i. redactora a lexikonnak, de bujkál és nem mer megjelenni», s azután apróra leírja az ellenfél viselkedését, Széchenyi békéltető szerepét stb. (L. VI. k. 321—324. l.)

II. Válasz Döbrentei Gábornak a Conversations-Lexikon ügyében. Először — 1830. apr. 16. kelettel — különnyomatban (Székesfehérvár), másodszor Toldynál (1861.), harmadszor itt.

Bajza jól számított: a *Figyelmeztetés*sel csakugyan megszólaltatta Döbrenteit, ki 1830. apr. 6-án kelt feleletében (*«Ki a szerkesztetője a Conv. Lexiconnak?»*) tiltakozik a «bujkálás» vádja ellen; azt mondja, hogy ők nyelv dolgában középúton fognak haladni az orthologia és neologia közt, a Bajzáék németes-francziás feszengő kifejezéseit pedig kerülni fogják; hogy ellenfelei pártoskodnak, egymást dicsérik, Bajza pedig *beteg hiuságból* — *csipked* és *daraboskodik* inkább, mint bírál stb. — Csernoczky

is felel, mert ő a szerkesztő, de csak számbavevője s nem bírája a czikkeknek; védekezvén Bajza vádjai ellen, ennek munkáiból idéz egy-pár hibás kifejezést; kritikájuk okául pedig az irígységet mondja, mivel Bajza és Fenyéry maguk készültek hasonló munkát (lexikont) kiadni. Egyébiránt mint Döbrentei, ő is azt igéri, hogy nem fogja olvasni az ellenfél további kritikáit. — A 3-ik felelet Thaisz Andrástól való, ki *Husvéti piros tojások* czím alatt Csokonainak *Kifakadás* cz. költeményét travestálja. Bajzát és társait *«szamár, irígy kuvasz, bolond, korpavár, czenk»* stb. nevekkel illetvén.

Ezekre szolgált válaszúl Bajza czikke. «Örömmel fogadtam — írja Toldynak (1830. máj. 18. VI. 328. l.) — e megtiszteltetést s áldom végzetemet s e dicső férfiakat, hogy magokat ily gyönyörűen prostituálták. A mit én nekik erre feleltem, abban nincsenek ők ily szép czímekkel megtisztelve, de azt hiszem, hogy ezerszer jobban szerették volna, ha *szamárnak*, *bolondnak* stb. neveztem volna őket, mert a miket mondok, sokkal jobban fog nekik fájni, mint az olyanok.»

Döbrenteinek a szövegben többször említett *Vétek súlya* és *A fösvény* cz. fordításai mint *Külföldi színjátékai* I. és II. kötete 1821. és 1822-ben jelentek meg. — Fenyéry Gyula *Egy szó Döbrenteiről* cz. (1830. márcz. 24.) füzetében temérdek idézettel mutogatja, hogy mennyi ezekben és D. egyéb munkáiban a nyelvtani és helyesirási hiba, idegenszerű és fonák szószerkesztés, s hogy D. nem érti meg sem a német, sem a franczia szöveget. Fenyérynek erre a füzetére hivatkozik Bajza a 253. lapon. Cserneczkynek vádját mint «hazug rágalmat» visszautasítja (268. l.), Thaisz mocskolódásait pedig feleletre sem méltatja.

Kazinczy olvasván Döbrentei és társai írásait, most még jobban megbotránkozik. «Barátom — írja Guzmicsnak 1830. apr. 18. (Lev. 218. l.) — a Rajnis és Bacsányi, s a Révai és Verseghy undok czivakodásaik olta .... még ily fertelmesség köztünk nem történt. Kezemben az, a mit Döbr., Csern. és Thaisz legközelebb adának ki, s a *Husvéti piros tojások* tűnvén a levél felbontásakor legelébb szemembe, azt olvasám meg, s elmúlt kedvem a két elsőbbit megolvasni. Mily marhadühű ember ez a Thaisz?» Hiába védi Guzmics Döbrenteit, hogy Fenyéry első kérdésében olyan kajánság lappangott, mely méltán sértette Döbrenteit; nem tudja ennek megbocsátani az öntömjénezést, s hogy «magát egy rettenetesen silány munka miatt *magyar Campé*nak nevezé»; s hogy barátját tájékoztassa, teljesen leleplezi előtte Döbrenteit. (U. o. 226—229. l.) Bajzáékról pedig ekkép nyilatkozik: «Én ismerem Fenyéryt s nálánál érettebb, szerényebb lelkű embert

alig ismerek, s ő a természettől szerény, nem tetteti annak magát. Bajza tüzes, de hochherzig; én ő belőle igen sokat várok. Nem örülök én a tüzetlen ifjú embernek». Egyébkint pedig örül, hogy nincs a pörben része, melynek különben — úgymond — szintén «van jó következése, mert a Conv. lex. több gonddal fog megjelenni, s ezzel a küzdők, s a kik látták küzdésöket, ezután őrizkedni fognak a vastagságoktól és a — pöffeszkedésektől». (U. o.) — Bajza azonban Kazinczy titkos örömében nem igen gyönyörködik. «Kazinczy és Fáy — így ír Toldynak (1830. máj. 18. VI. 328.) — mint valami gyáva vén asszonyok, titkon örülnek, hogy Döbrenteit zúzzuk; Szemerét pedig elszomorította az én *Figyelmeztetés*em, mert azon dicsőséget ő szerette volna magának, hogy Döbrenteit tönkre tegye.» Jobban örül annak, hogy «az olvasók és írók közt is igen kevés neutralis van, s ez jó jel; többnyire elhatározottan a lexikon mellett vagy ellen vannak. Az mondatik mindenfelé — nem tudjuk, ha nem hizelkedésből-e —, hogy a potioritas részünkön van». Midőn Toldy fél a pör következményeitől, (levelét l. a VI. köt. Bajza 108. sz. leveléhez írt jegyzetben) újra leírja neki az egész pör folyamát s megnyugtatja őt, hogy a publikum az ő részükön van, s vidékről kapott levelek hozzák a hírt, hogy ők «egész félelmes auctoritást szereztek maguknak ezen pör által». *Válasz*áról pedig ezt írja neki: «Én már válaszoltam nekik (valami három hét előtt jött ki), s úgy látszik, hogy az őket végkép elnémította, mert mindekkorig (1830. jún. 19.) egy hangot sem hallani a felől, hogy válaszolni szándékoznának. Széchenyi azt mondta, hogy az *valami szörnyű*, a mit én Döbr.-nek feleltem, de tökéletesen *igaz* és czáfolhatatlan». (VI. k. 333. l.) — Kazinczy — körülbelül egy év múlva — megirván Kis Jánosnak a pör keletkezését, csaknem szó szerint ismétli a föntebb mondottakat, s aztán így folytatja: Bajza *Figyelmeztetés*ére «az ellenkező fél úgy felelt, hogy Bajza kénytelen volt Lutheri nemes tűzzel és nemes gorombasággal mind Döbr. dölyfének, mind a záptojások marhadühű osztogatójának úgy felelni, hogy elnémúljanak. Az a *Drága Döbr. Uram* s a Döbr. által folyamatba hozni akart, de *kend*hez közel járó *kegyed* az ellenkező felet elnémítá». (Kczy Lev. Kishez, 1842. II. 302. lap.)

III. **Észrevételek a Conversations-lexikoni pörhöz gr. Dessewffy József ellen.** Először Pest, 1830. okt. 25. kelettel külön, Székesfehérvárott, mert a budai censorok szintén Döbrenteianusok. (Utasításait erre l. VI. k. 110. lev.); másodszor a Krit. L. I. füz. mellékletéül; harmadszor Toldynál (1861.); negyedszer itt.

Döbrentei és társai csakugyan nem tudtak felelni Bajza *Válaszára*; felkérték tehát gr. Dessewffy Józsefet a felelésre («Döbr. most gr. Dessewffyt kérte meg, hogy neki keljen védelmére, s a tiszteletre méltó gróf teljesíté kérését.» Kczy Kishez id. h.); azt hitték, hogy az ő tekintélye végkép javukra fogja dönteni az ügyet. De nagyon csalódtak.

Gr. Dessewffy J. *Az országszerte ösmeretes fiatal tudós Zajbaj Úrhoz* czímű, mindössze nyolcz lapra terjedő feleletében így szólítja meg Bajzát: «Hazánk nagy pislogó mécse, Drága kedves Zajbaj Úr!» — s azontúl Döbrenteit s mellesleg a Lexikont védve s Bajza elbizakodottságát, tudományát, kritikáját s főkép neologizáló nyelvét gúnyolva, mint maga mondja: «csak épen annyiszor és nem többször csíp, szúr, döf, tép, a mennyiszer példánya» (t. i. Bajza).

Kazinczy nagyon megütközik Dessewffy feleletén. «Olvasád *Zajbajt?* — írja Guzmicsnak 1830. júl. 23-án (Lev. 232. l.) — s mit mondasz rá? Kellett-e egy országszerte tisztelt férfinak e perbe beléavatkozni? Illett-e egy ily férfinak oly alacsony ironiákra, sarcasmusokra s arra a nem lelkes anagrammai elnevezésre sülyedni? S mi lesz abból, ha az a lelkes tüzes ifjú magát elragadtatni engedi? S mit mondjon az ember, mikor mindég szelidséget, simaságot hall prédikálni, de azután azt látja, hogy a tanítás és a tett ellenkeznek egymással. Megmaradok érzésim mellett, s azt mondom, hogy inkább szeretem a tüzes embert, mint a nem igazat.» — Annyira bántja a dolog, hogy — bár ekkor némi félreértés miatt haragban van Dessewffyvel — Bártfayné útján «megkéri Fenyéryt és Bajzát, hogy emlékezzenek a nagy férfiú polgári érdemeiről, emlékezzenek, hogy a bántás ennek tiszteletre méltó hitvesét, s gyönyörű gyermekeit meg fogná szomorítani». (U. o. és Kishez is id. h.)

Bajzát is bántja, midőn hallja, hogy Dessewffy egy «nem igen finom felelet»-ben fog a lexikonisták védelmére kelni. «Hogy ezen pörbe gr. D. avatta magát — írja Kazinczynak (1830. július 6. VI. k. 9. sz.) — az nekem nem kedves dolog. Ő bár gyönge író is, de tiszteletreméltó ember, s a haza gondjaiban őszült meg- és sok czímmel érdemli, hogy neve a publikum előtt szeny nélkü, maradjon». De ha gorombán fog felelni, s belevegyűl «a Döbrenteiek charaktertelen és Thaiszok neveletlen seregébe»: aligha felejti el azt, mit neki válaszolni fog. Majd megmutatja neki, hogy az íróvilágban nem a hivatal vagy születés ad elsőséget, hanem csak az ész stb.

A minek e levelében már körrajzát adta, azt bőven kifejti Dessewffyhez írt válaszában. Miután elválasztja benne a polgári

pályán fénylő érdemes férfiút az írótól, csak ez utóbbival foglalkozik s nevetségessé teszi munkáit. Majd ízekre szedi a gróf szavait s durva támadásait annál önérzetesebben utasítja vissza, mert ő a grófot sohasem érintette írásaiban; a lexikont pedig és íróit a meggyőződésnek olyan hevével, az argumentumok olyan bőségével, s általában oly félelmes dialektikával forgatja ki állításaikból, melyhez hasonló erejű polemia eladdig kevés volt irodalmunkban.

Mikor Kazinczy elolvassa e feleletet a *Kritikai Lapok*ban, szánja Dessewffyt, Döbrenteire pedig még jobban haragszik, hogy «azt a tiszteletes ombert az ő védelmére kényszerítette». Dessewffy pedig, mikor elolvasta, «káromkodott kínjában». Mások, azt javalva olvasák a casinóban, s ezt kiálták: «Merito cæditur!» (Kazinczy Guzmicshoz Pestről, 1831. márcz. 11. Lev. 250—1. l.)— Ugyanakkor Kisnek azt írja: «Szeretem azokat a lelkes tüzes ifjabb társainkat, de tüzöket nem szeretem. A Kritikai Lapok csupa marakodások. Nincs-e annyi könyvünk, annyi írónk közt a kit melegséggel lehetett volna említeni? Büntetni a rosszat illő; de a ki a büntetésben leli csak örömét, nem bírónak született, hanem hóhérnak». (Levelezésök, 1842. II. 363. l.)

A lexikoni pör ezek után egy pár jelentéktelen utólagos felszólalással véget ért. 1831 elején megjelent a Lexikon I. kötete, melynek előszavában a kiadó a pört ekkép érinti: «Jelentésem résznyire szenvedelmes vetekedést gerjeszte grammatikai és neologismusi nézeteikben egymástól eltérő tudósink között; hevesen folyék a vetekedés s csaknem kétségbe ejte szándékom kivitele iránt». A bevezetésűl szolgáló Előbeszédből megtudjuk, hogy a Lexikon tulajdonkép Brockhaus 7-ik kiadásának fordítása, némi rövidítéssel és pótlással, s kiegészítve a magyar vonatkozású czikkekkel. A dolgozótársak teljes névsorát is adja, ezek: *Angyalffy A.* és *M.*, *Aszalay J.*, *Ballai V.*, *Balogh P.* és *S.*, *Bittnicz L.*, *Csató P.*, *Cserneczky J.*, *Dessewffy J.*, *gr. Döbrentei G.*, *Fábri P.*, *Ferenczi I.*, *Guzmics I.*, *Győry S.*, *Jakab I.*, *Kiss J.*, *Kiss K.*, *Lassú I.*, *Majláth J. gr.*, *Mednyánszky A. br.*, *Mispál G.*, *Nyiri I.*, *Pólya J.*, *Sárkány M.*, *Schedius L.*, *Szalai I.*, *Teleky J. gr.*, *Thaisz A.*, *Thewrewk J.*, *Tittel P.*, *Vásárhelyi P.*, *Wesselényi P. br.*, *Zsivora Gy.* Az 1830 jún. 23-án közölt névsorban: *Balás Zs.*, *Beszédes J.*, *Fabriczy M.*, *Széchenyi I. gr.*, *Szilágyi F.*, *Tunyogi J.* neve is előfordúl; itt azonban ezek hiányzanak. A munka XII-ik kötete 1834-ben jelent meg, s ezzel be volt fejezve. Mindamellett, hogy a munka tagadhatatlanúl közszükséget pótolt és meglehetősen elterjedt, a kiadónak veszteségével járt a vállalat, s azért utóbb az eredeti 24 forintnyi árt tetemesen leszállítva, majd

10 garasos füzetekben árulták, végre 1839-ben új aláirási felhivással igyekeztek túladni a sok megmaradt példányon.

Hogy egészében áttekinthessük a vitát, adjuk a pör-iratok teljes sorát:

1. Wigand Ottó: *Figyelemreméltó előfizetési jelentés.* 1830 január 1. kelettel — külön (2 lap).

2. Fenyéry Gy. *Kérdés,* —r —y aláirással és 1830 jan. 31. kelettel, Tud. Gyüjt. 1830. I. k. (1/2 lap).

3. Wigand Ottó: *Figyelmeztetés a Tudományok és Mesterségek Közönséges Tárára,* 1830 febr. 6. kelettel és két lapnyi mutatványnyal *(Agyvelő* A. Balogh Páltól, *Constitutio* Thaisz Andrástól, *Hunyadi Mátyás* Cserneczky Józseftől) külön.

4. Wigand O. (Döbrentei kezével) és Cserneczky József *Feleletei* 1830 febr. 25. kelettel, külön. (A «Kérdés» ismétlésével együtt 4 lap.)

5. Bugát Pál: *Igazítás* (Balogh mutatv. ellen). Tud. Gyűjt. 1830. II. k. és külön. (4 lap.)

6. Bajza József: *Figyelmeztetés pesti könyváros Wigand Ottó Tudományi s Mesterségi Közönséges Tárára.* F. M. O. Minerva, 1830. I. negyede mellett és külön. (Írva 1830 márcz. elején.)

7. Balogh Pál: *Visszaigazítás* (Bugát czikke ellen). Tud. Gyűjt. 1830. III. k. és külön. (13 lap.)

8. Fenyéry Gyula: *Egy szó Döbrenteiről,* 1830 márcz. 24. kelettel. Kassán, külön. (16 l.)

9. Wigand Ottó: *Negyedik jelentés a Tud. és Mest. Köz. Táráról.* 1830 márcz. utolján. (2 lap.)

10. Döbrentei G.: *Ki szerkeztetője a Conversations-Lexicon magyar kiadásának?* 1830 apr. 6. kelettel. — Cserneczky J.: *Bajzának.* — Thaisz András: *Húsvéti piros tojások Bajzának s társainak méltatlan megtámadásaira.* 1830 apr. 10. kelettel. (Együtt 4 lap.)

11. Bajza József: *Válasz Döbrentei Gábornak a Convers. Lexicon ügyében.* 1830 apr. 16. Külön, Sz.-Fehérvár.

12. Bugát Pál: *Felelet Balogh P. visszaigazítására.* Tud. Gyűjt. 1830, IV. k. és külön. (16 l.)

13. Wigand O. Ötödik jelentése (a dolgozótársak felsorolásával). 1830 jún. 23. kelettel. (3 l.)

14. Gr. D. J. (Dessewffy József): *Az országszerte ösméretes fiatal tudós Zajbaj úrhoz, egy csupán józan eszű, ősz hajú, békét szerető, tudatlan.* 1830 jún. 26. kelettel. (Külön 8 lap.)

15. Bajza J.: *Észrevételek a Conv. lexiconi pörhöz gróf Dessewffy József ellen.* 1830 okt. 25. kelettel. Székesfehérvár, külön és a Krit. Lapok I. füz. toldalékául.

16. Balogh P.: *A visszaigazításra való feleletnek visszaigazítása.* 1831 (1830 jún. 20. kelettel) külön, 49. l.

17. B. E. J. (Eötvös J.): *A kritikus apotheosisa.* (Drámai költemény, 1831.)

18. Közhasznú Esmeretek tára, I. k. 1831. *A kiadónak előszava* és *Előbeszéd.* (1831 febr. 20.)

19. Balogh P.: *Némely észrevételek dr. Schedel jelentésére a Közhasznú Esmeretek Táráról.* Sas. IV. k. (1831. jún. 30.)

Bajza és társai mindenesetre elérték czéljukat; az mellékes volt, hogy alaposan megtépdesték a dölyfös Döbrentei koszorúját s csökkentették befolyását; fontosabb volt, hogy e támadások után — úgy, miként Bajza már 1830 apr. 9-iki levelében (VI, 323. lap) kivánta — «több szorgalommal s nagyobb gonddal» kezdték dolgozni a lexikont, «mert tudták, hogy minden betűjökre árgusi szemek vigyáznak»; — s ezt a szigorú őrködést a *Kritikai Lapok* megindításával kiterjesztvén az egész irodalomra, az írókat nagyobb gondosságra sarkalták. Még a Döbrentei-védő Guzmics sem térhet ki hatásuk elől: «Az új kritikusok, kikben én munkás lelket, sok igazságot látok, keményebben veszik a dolgot, sem hogy továbbá is csak kényünkre enyeleghessünk a literatúra pályáján. Meg kelle lenni ennek; a viszont bizalom egy kissé gondatlanokká tőn bennünket; a keménység gondosságra kiált» — írja Szemere Pálnak 1831 apr. 12-én.

A pör ezzel be volt fejezve, de az ellenségeskedés nem ért véget, mert a kör óhajai ellenére mégis Döbrentei lett a megalakult Akadémia titkára; de a kör nem nyugszik (s ebben Bajza volt a legmunkásabb), míg Döbrenteit meg nem buktatja s így le nem szorítja az irányadó irodalmi szereplésről. (Lásd Bajza lev. Stettnerhez VI. köt. 3. és 4. sz. lev.) — Dessewffyvel is volt még egy vitája, midőn az Akadémia 1833-iki nagyjutalmának odaitéléséről volt szó, s ezt a gróf Kisfaludy Sándornak óhajtotta kiadatni, a kör pedig Vörösmartynak, s végre is megosztották a jutalmat. (A kör nevében Toldy felelt *Békefy* álnév alatt, az Aurora VI. köt. 152—74. lapjain fényes párhuzammal bizonyítva be, hogy Vörösmarty sokkal nagyobb jelentőségű költő.) — Bajza később gróf Dessewffy József halálakor nyujtott pálmát a többször megtámadottnak. A Verőczey név alatt írt Lapszemle XVII. fejezetében ugyanis (Athen. 1843. I. 488. lap) megrója a Honderűt, hogy 19. számában az irányczikk helyén csak «rövid halotti tudósítás áll» róla. Gróf Dessewffy József felől — úgymond — «ha már akart valamit a szerkesztő úr, kissé bővebben szólhatott volna. A tárgy nem

vala meddő és a sokaktól méltán tisztelt gr. Dessewffy József is körülményesebb emlékezést érdemlett volna. Ő szelid ember, rendszerető polgár, jó atya, és kora ifjúságától élte fogytáig buzgó hazafi volt, oly tulajdonok, melyek napjaink hideg, kalmáriasan számoló nemzedéke közt, ritkán találtatnak egy emberben egyesülve, s az ily jellemet, hol csak alkalom van, méltó kiemelni. Helyén volt volna e férfiút, életéből gyűjtött adatokkal megismertetni; sajnáljuk, hogy e helyett csak egyszerű haláljelentést kap az olvasó». — E sorok annyira meghatották az elhúnyt özvegyét, szül. Sztáray Eleonóra grófnét, hogy 1843 júl. 3. kelettel levelet intéz Verőczeyhez, hálát és köszönetet mondva a kegyeletes sorokért s szépen méltatva az elhúnytnak jellemét. (Athen. 1843. II. 126—8. l.)

Baj Kazinczyval. Kazinczy 1830-ban lefordította Pyrker László egri érsek németűl írt *Szent Hajdan Gyöngyei* («Perlen der biblischen Vorzeit») cz. költeményét prózában. A Kritikai Lapok I. füz. 21—31. lp. G. aláírással *Toldy* hevesen megtámadta Kazinczyt, egyrészt azért, hogy verset prózában fordít, másrészt azzal vádolván, hogy «Kazinczy a *Gyöngyök* s a *Majláth regéi* fordításaiért soha a tudományos tribunal előtt magát nem igazolhatja! Mind a kettő koldulás, mely hozzá méltatlan s nekünk nem kell! Mit kínozzuk szeretetünkkel, kik nem tartották méltónak azt kivívni, azt megérdemleni?» (mint t. i. a németűl író Majláth és Pyrker). Kazinczyt a czikk (mint általában a *Krit. Lapok*nak egész modora) nagyon bántotta, nem annyira magáért, mint az általa nagyon tisztelt főpapért. Mindamellett higgadtan, méltósággal felelt (Tud. Gyűjt. 1831. II. 125—6. lp.). Erre s a vele összefüggő ügyekre vonatkoznak Bajzának Kazinczy halála után megjelent czikkei. (A terv készültét l. Bajza lev. Stettnerhez VI. köt. 3. sz.)

I. **Levelek a Szent Hajdan Gyöngyei iránt.** Először a Kritikai Lapok II. füzetében (1833.) 43—61. lp. Másodszor csupán a levelek (a bevezetés nélkül) *Kazinczy Fer. lev.* Kisfaludy K. s ennek körével (1860.); harmadszor Toldynál (1861.); negyedszer itt. A Krit. Lapokban e levelek után következik Kazinczy felelete (lenyomatva a Tud. Gyűjt.-ből) s utána G. (Toldy) felelete Kazinczynak. Ugyanez a füzet közli Rumynak a *Spiegel*ben Kazinczy és Pyrker védelmére németűl írt czikkét («*Patriotische Rüge*» — erre vonatkoznak Bajza bevezető soraiban az «idétlen akadozások»), melyre (94—111. lp.) G. szintén alaposan megfelel; Vörösmarty még azzal tetézi ezt, hogy a Krit. Lapok IV. füz.

160. lapján egy villámló epigrammát írt Rumyra. Ennek ügye hét év múlva újra szóba került (l. alább *Baj Rumyval* cz. alatt) s Rumy teljes vereségével végződött.

Kazinczy e levélváltás után meglehetősen elhidegült nemcsak a *Gyöngyök* bírálója, hanem Bajza iránt is. kíméletlen szigorúsága miatt. Ime egy-két idézet másokhoz írt leveleiből:

«A Krit. Lapokban az én *Gyöngyeim* is meg vannak csipkedve. Az elrejtező recens. G. betűt vete ítélete alá, s el kell mondanom, hogy az *nem Guzmics, (hanem Schedel,* mint ugyanakkor Kisnek nyiltan megírja.) Ha két ívet töltött volna is el a fordított helyek és az originál összehasonlításával, nem szólanék, mert hol éri utól a nagy írót a nem nagy fordító? de midőn azon akad fel, hogy prózában, bár poetaiban adom a hexametert, már akkor szólanom kell. Jó tudni, mit tanítanak a theoreticusok, de az ő leczkéik mellett elmélkedni is kellene. S az a vad harag a hasonlíthatatlan férfiú ellen! *Észrevételei*met beadtam a Tud. Gyűjt. febr. darabjába. Olvasni fogod azt.» (Guzmicshoz 1831. márcz. 11-én.)

«Ezek a fiatal emberek elhitték magokat erejekben s tanultságokban, s clubba állottak, s össze akarának tiporni mindent, a mi az ő értelmekre nem tér. Oly vitéz embereken szedvén diadali zsákmányt, mint Döbrentei és Thaisz, azt hivék, hogy mindent összegázolhatnak. S Titáni vakmerőségek annyira ment, hogy a *Szent Hajdan gyöngyei*nek, a *Tunisiás*nak, a *Rudolphiás*nak halhatatlan íróját is, felejtvén, hogy az Patriarcha, hogy az Érsek, hogy az Fő-Ispány, hogy az csillagot hord mellén, a szerént támadák meg, mintha az egy nyavalyás zarándokocska volna. S miért? mert nem magyarúl írt. Felejték, hogy az nékem, a kit ezek szeretnek és a ki érdemlettem, hogy szeressenek, fájni fog. Becsületes ember *már e tekéntetből* sem szólott volna; de mi ezeknek a Rhadamantoknak a barátság, és hogy értenék ők, a mit én Pannonhalmi Utamnak 12. lapján, felül, mondottam.* Fel kelle kelnem ellenek, s úgy hiszem, úgy fognak szerényebbekké lenni ezentúl, mint Döbrentei leve az, a miolta Bajza megverte, én pedig három levelemben meggyilkoltam.» (Kis Jánoshoz, 1831 máj. 4. Levelezésök, II. k. 371. l.)

Nyilatkozás Kazinczy vádlataira. Először a Krit. Lapok II. füz. (1833.) 112—118. lp. Bajza néválaírásával; másodszor Toldy kiadásában, harmadszor itt.

* Hogy Széchenyi és Dessewffy közt biró lenni nem akar, mert csudálja, szereti mindkettőt, bár világos tévedésben látná is őket. *B. F.*

A czikk megírására Kazinczynak 1831-ben kiadott *Pannonhalmi Útja* adott okot és alkalmat. Kazinczy ugyanis Pestről 1831. apr. 7-én gőzhajón indulva, utazott Győrön át Pannonhalmára Guzmics s több régi tisztelője látogatására. Vissza apr. 13-án indulva Tatán át Esztergomon és Váczon át érkezik Pestre; innét kimegy Péczelre Szemere Pálhoz s nála írja meg úti elményeit: «*Szemere szertelen örömére s követvén az ő baráti vezetéseit, elmetszvén, a mit ő oda nem tartozónak itél, s változtatván, a mit nem jónak talál.*» (Guzmicshoz, Péczelről 1831. ápr. 21-én.) A *Pannonhalmi út*nak ide vonatkozó helye (44—50. lp.), mely akkor méltán sok beszédre és találgatásra adott alkalmat, a személyi vonatkozásokban ekkép hangzik:

«Az én régi barátom Prof. Rumy úr elkísére vacsoránkhoz... Örömeinket elkeseríté egy tárgy, melyről a jók szeretnének hallgatni, ha felejteni lehetne: az az undok pör,[1] mely literaturánk körében egy idő óta foly, és a melyet midőn azt hívénk, hogy végre el fog aludni, a *Kritikai Lapok* újra lángba hoztak. Rumy javalá, hogy a Tud. Gyűjt. febr. darabjában egy nagy férfi mellett (írtam)[2], ki a Krit. Lapokban szemtelen vadsággal támadtatott meg, mert másatlan szépségű munkáit nem a készülgető, hanem a kész nyelven írta, s felolvasá előttem, a mit azok mellett, a kik nem magyarúl írtak, ő teve fel.[3] Örvendek, hogy ő is felszólala; s nem pirúlok megvallani, hogy a párduczos Árpád tömjénzőitől végre borzadok, s szégyellek tekintetni társoknak. Én nem tudom, az a becsületes ember mit véthete oly nagyot az istenek ellen, hogy ezer esztendeig csendesen fekhetvén sírjában, most onnan minden által felrángattatik, a ki elhitette magával, hogy hexametert pőrölyözni, s valami olyanformát mint az éposz, összefirkálni ő is tud.

És mely igazságtalanságokat követének el ezek mind ellenségeiken, mind barátjaikon! Csendesen nézem én, midőn a megbántott botot kap és magának nyugtot csinál. . . . s nemcsak csendesen nézem, de javalom is, midőn azt verik, a ki a csipkedőt nem visszacsipkedi, — a mi mindég szabad, ha nemtelenűl nem esik, és mindég elég; — hanem a legnevetségesebb naivsággal, melyet valaha látánk, önmagát óriásnak, ellenkezőjét törpe gnómnak akarja tekintetni, s kevély bosszúban osztogatja gondolatlan leczkéit. . . De mi egy feje, szíve, polgári tekintete, polgári érdemei által tiszteletünket s szeretetünket kívánható

[1] A Convers. Lexikon ügyében. B. F.

[2] Pyrker védelmére a *Szent Hajdan Gyöngyei* ügyében. B. F.

[3] Ez a *Patriotische Rüge* l. feljebb. B. F.

férfi ellen, kit a pörbe (a mint egy helye nyilván mutatja) vagy világosan vagy ravaszúl tett, de bizonyosan tett kérés csavara be, és annak felejtése, hogy a ki mocskosok közé elegyíti magát, nem maradhat tisztán, a mi az ellen nem védelemképen, hanem túl azon, s nem nemes bátorsággal, hanem képtelen vakmerőséggel s hideg bosszúval követtetett el, — azt, úgy hiszem, minden jó útálattal fogja nézni.

Igen is, író és író közt az írói pályán nincs különbség, s itt a nem-nemes születésű, szegény, de szegénységét méltósággal viselni tudó Virág több mint Zrínyi, ha ez nem egyéb, mint horvátországi bán, s Horácz a maga ajándékúl kapott Sabinumában több mint a Sabinumot ajándékozó királyi gazdagságú Meczén. De az író, bár teljes igazzal nagyobbnak nézheti magát mint a szent körön kívül nagy, tisztelni fogja a bevett rendet, s az elsőséget, a hol illik, ennek megadja. — Őszülő fej érdemet senkinek nem ád, sőt világos jele a test gyengülésének, mely többére a lélekét is magával hozza. És mégis Rómában, úgy beszéli Juvenál, az ifjabb le nem mere ülni a négy esztendővel idősb előtt. Itt egy nemes lelkű, igen nagy érdemű ember, férje az ország cancellárja unokájának, egy angyal-lelkű leány és három nagy kimíveltetésű fiú atyja, nem kímélve sujtatik vissza egy ifjusága napjait élő által, hanem hideg dühhel tiportatik.*

Körünkben fonák pártoskodások űzik dúlongásaikat. Berzsenyit, Kisfaludy Károlyt, Kölcseyt, Vörösmartyt én irigység nélkül hallhatom magasztaltatni; . . . Berzsenyit és Vörösmartyt korunk és körünk nagy díszeinek vallom, s Kölcseynkben szeretem, s kevélykedve tisztelem az írót, az embert, azt a hív és bátor barátot, a kit tolt lelke kimondani, hogy ő az Akadémiában Az nélkül, a kinek szertelen érdemeit leginkább ő alkalmas megmérni, ülni pirúlna; s az író, az ember, a barát mellett a legszerencsésebb szólót is mindazok közt, a kik körünkben magokat hallaták. Sem az a hiúság nem bánt, hogy nevem e négy között nem áll; a magasztalótól én kikaptam a magamét máshol. — De ez a kevélyen elharsogtatott itélet, ha igazságos-e ez? Minden jó-e e négynek munkáiban? s miként felejtheté ez a kritikus, Kisfaludy Károlyt tömjénezvén, Kisfaludy Sándort, ki a maga neméban kérdésen kívül nagyobb, mint Károly volt a magáéban, és a ki ezzel a kifogyhatatlan gazdagsággal, az érzésnek ezzel a csudálást érdemlő hevével, egyetlen egy közöttünk, és talán századokig egyetlen fog maradni. Miként felejtheté Kist, Fáyt, Szentmiklóssyt, Dessewffyt, és lelke rokonát, a paszmosi

* Dessewffy Bajza által. B. F.

lantost? miként Szemerét, a bájos, mély tudományú, és a mi neki egyik ritka dísze, szerény lelkű embert, kritikust és poetát? Miként felejtheté a saját bájú Guzmicsot, s a philosophusi lelkű s tudományokban gazdag Fenyéryt? Miként azt, hogy Toldy a mi legjobb prosaikusaink sorában fényesen ragyog? és ki énekle édesebb dalt mint Bajza, kinek prózai dolgozásai is láttatják a szép reményű ifjú férfit. S Cserneczky az-e, a ki felől kegyes mosolylyal kelljen szólani? Én a derék ifjúból, mindjárt első fellépésekor, igen sokat igértem ügyünknek. — Nem hon és mesterség szeretete az, a mi embereinket e dúlásokra ragadozza, hanem szilaj tűz, neveletlenség, éretlen gőg. Ha a várakat döntik, azzal nem gondolok; még örvendek neki; de azt tenni méltósággal illik, nem vadsággal. Hol a Kritikai Lapokban legkisebb nyoma a szív meleg érzéseinek? Pedig a kritika ki nem zárja a szívet, a mint azt a nemes érzésű Kis Pope után s Horácz az ismert epistolában, tanítják. Én részemről inkább szeretnék annak tekintetni, a ki barátim botlásit meg nem sejtettem, sőt még annak is, a ki azokra leplet tudtam vonni, mint egy gladiatornak, a ki ellenségeimet s barátimat összevagdalám, hogy kardomat villogtathassam; hát még annak, a ki tiltott s alacsony fegyverrel is éltem, csakhogy csudáljanak!» (Kazinczy *Útja Pannonhalmára, Esztergomba, Váczra.* Pesten. Megjelent 1831. apr. 30. Ajánlva: Báró Eötvös Józsefnek iskolaéveinek utolsójában.)

Kazinczynak ezek a sorai nagy örvendezést keltettek a lexikonisták táborában, de annál nagyobb megütközést az Aurora-kör tagjaiban; mert ha egyenkint s névszerint dicséri is őket. nyilván ellenök, főkép Bajza ellen szól a szokatlanúl éles támadás. Az első fogadtatásról maga Kazinczy ekkép ír Guzmicsnak: «A mit a literatúrai gázolások felől lap 44. mondék, itt nagy javalással vétetik. Szemere, a maga tiszteletes egyenessége szerint, felolvasá Thaisznak, előre tudatván vele, hogy a piros tojásokért ő is kikapta a magáét; s Thaisz felkiálta: «Ez van méltósággal!» — Barátom, illő volt magamat ellene vetni ezen gázolásoknak, és íróinknak megmutatni, hogy a hol kell, *keményen, sőt élesen is*, lehet szólani, *gorombaság* nélkül.» (Pest 1831. máj. 11-én. Lev. 257. lp.)

Kisnek pedig ekkép: «A nyomtató ápril 30. éjjel végzé el munkáját, s én vasárnap reggel Szemerével együtt mindjárt mentem Schedelhez és Bajzához. Az utolsóbbat Schedelnél találtuk. Általadánk a két exemplárt nekik, s én kértem őket, hogy az említett szakaszt olvasnák fel fennszóval. Bajza olvasta, s nyugalomban, mintha Algir felől olvasott volna egy czikket az

ujságlevelekből s elvégezvén ezt mondá, ismét hihetetlen nyugalomban: «Én felelni fogok». — Valóságos duellant! Irtózom az ily gonosz nyugalomtól, noha tudom, hogy ez a nyugalom düh, és nem nyugalom. — Schedel tűzbe jött, kifakadt, vádolt, hogy l. 45., hol haragom dévajságba csap által s Árpádot *becsületes embernek* neveztem, Vörösmartyt bántom. De mind Szemere, mind én megmondánk, hogy magyarázgatni nem szabad s Vörösmartyra annál inkább nem, mert ők tudják, hogy én a *Zalán futásán* tanítottam fiamnak, miben áll a poétai beszéd szépsége». — S alább — Bajza szavaira vonatkozva — ismét: «Nemcsak nem rettegem, hogy felelni fognak, de óhajtom is, hogy feleljenek. A 72 esztendős öreg és a 27 esztendős ifjú bennem együtt van, s én tudok ölni méltósággal. Czimboráskodás, undok, förtelmes czimboráskodás az ő dolgok, s annak elakasztására én ugyan kész leszek mindent tenni». (Kazinczy Kis Jánoshoz 1831 máj 4. Lev. II. k. 372—4. l.)

De nemcsak ők, hanem Guzmics s bizonyára még mások sem értették, hogy kikre czéloz Kazinczy? «Kik azok az *Árpád* tömjénzői? hanem ha ismét (Horvát) *Endrére* esik czélzásod, ki elhitette légyen magával, hogy hexametert pőrölyözni (a szó mintha szájából volna véve) stb. Új oka volt a rettegésre.[1] És ki az, a ki Berzsenyit, Kisfaludy Károlyt, Kölcseyt, Vörösmartyt tudta magasztalni, s feledni Kisfaludy Sándort és Fáyt és a philosophusi lelkű Fenyéryt és Toldyt és Bajzát együtt? Majd ide, majd oda taszítod olvasódat, s nem tudja, hogy hol áll. S nemde a derék, sok igéretű ifjú[2] ellen szórod tüstént nyilaidat? Ó barátom! ez az animosus infans mely furiosus vir már is! Utálom e scénát, e nem szépet, ez undokot.» (Guzmics Kazinczyhoz 1831. máj. 10. U. o. 259. lp.)

Kazinczy kétszer is magyarázgatja e kétértelmű helyet. «A megverdesettek belém akarának kapni — úgymond — hogy én az Árpád hivatlan magasztalói alatt Vörösmartyra s Czuczorra, s most már Horvát Endrére tettem a czélzást. De elnémítanom őket könnyű volt; tudják, hogy mind a hármok érdemét ismerem és vallom és hirdetem. Nem ellensége az a religiónak, a ki a *fanatikust* veri, s midőn én, az Árpád éneklőit említvén, *mindent* verek, a ki Árpádot a maga sírjából felrángatja: látni, hogy ezek számába nem számlálom a hármat. Klopstock csendes vérrel

[1] A *Pannonhalmi út* más helyén t. i. nagyon érzékenyen sértette Kazinczy Horvát Endrét, a hízásnak indúlt pázmándi plébánost, azzal a megjegyzésével, hogy «lelke elevensége egészen elhagyta; ritkán lobban dévajságra vagy csak erővel.» B. F.

[2] Bajza értendő. B. F.

nézte, midőn a *Hermann* nyavalyás magasztalóit verték a németek.» (U. o. 258. lp.)

S pár hét múlva ismét: «Most vádolnak, hogy én Vörösmartyt bántottam, a párduczos Árpád magasztalói ellen fakadván ki, mert — így szólanak ők — a mi Endrénk egyszer sem mond «párduczos Árpádot». Ott keresnek helyt a lövöldözésre, a honnan engem nem fog a fegyver; mert én senkire nem czéloztam, s általjában szólok azokról, a kik nem érzenek magokban erőt, és mégis firkálgatják hexametereiket. S hogy Vörösmartyra nem czéloztam, mutatja, a mi ott áll, a hol én őtet együtt említem Berzsenyivel.» (U. o. 264. lp.)

Ez a két nyilatkozat azonban nem tette világosabbá a homályos helyet, mert akkoriban Árpádról és a vezérek-korabeli hősökről csak az említett három költő írt számbavehető költeményeket. Valószinű tehát, hogy Kazinczy ismét Csokonaira gondolt, kinek költészetét nem tudta kedvelni, s tervbe vett *Árpádiászá*ról is kicsinylőleg nyilatkozott.

Abból a haragból, a mint fentebbi leveleiben a Kritikai Lapok íróiról szól, viszont nagyon is nyiltan látszik, hogy az ellenök szórt támadás épen nem háborgatta lelke nyugalmát, mint Bajza tévesen hitte.

«A Kritikai Lapok írói ellen — így ír Guzmicsnak 1831. máj. 12-én (Lev. 261. lp.) — kipattantam, mert igazságtalanúl megtámadott barátim mellett megszólalni, s ennek a szemtelen vadságnak, ennek a kevély gázolásnak magamat ellene vetni s hogy énnekem az ő gazságaikban (Pyrker, és a *nem vétketlen*, de itt vétkén felül megvert Dessewffy ellen) részem nincs, s hogy én azt nemcsak nem javalom, hanem büntetésre méltónak is nézem, ezt a világgal tudatni, tisztemnek ismertem. De én a kritikai kardlapozókat azért becsülöm, és midőn ezen gazságtól elfordulhatok, szeretem is. Hagyják abba, s felejtve lesz minden. Ha drastikus szerrel nem álltam volna neki, a Krit. Lapok 2-ik füzete nem lett volna szelidebb. Nem hiszem, hogy nekem ne essenek, de csinálják, a mi nekik tetszeni fog. Nekem elég, hogy minden jó köszöni, hogy a gazságot elakasztani igyekeztem.» És ismét: «Vádoljon, a kinek mint tetszik; én meg vagyok arról győződve, hogy a mit ezeknek a gázolóknak mondottam, minden javalni fogja, a ki közéjök nem tartozik; és hogy annyi dúlások után szükség vala arra, hogy valaki teljes maga-elszánásával nekik essék. Ne is kételkedjél felőle, hogy ezek össze fognak tiporni engemet. De tegyék, a mit akarnak; csakhogy leczkét kaptak, és ezután csendeskébben fogják viselni magokat.» (U. o. 264. lp. 1831. máj. 27-ről.)

Bártfaynak, Bajza és társai jó barátjának is ezt írja: «Fájt neked, a mit én tettem, s óhajtád, hogy tűrtem légyen elnémúlva, a mit mások tettek. . . . A Krit. Lapok sok bajt csináltak sokaknak, s ok nélkül és igazság nélkül; nem csudálhatni, hogy Bajza és társa oly sok oldalokról kapnak kedvetlenségeket. Borzadva néztem én mindég, mely könnyedkén gondolkozik ő, s mely örömmel csipkedi azokat, a kiket én szeretek, tisztelek, irígylek. Az nem sok szerénységre mutat. De bízzuk a dolgot az időre; az elhozza a nem jó tettek büntetését és a jók jutalmát.» Kazinczy lev. Kisf. K. körével, 301. lp. 1831. jún. 12. Péczelről.

Mindez épen nem mutat arra, hogy megbánta volna a mit Bajzáékról írt s hogy ez aggodalom «üldözve kisérte» volna több hónapokig, egész haláláig, mint Bajza véli. Kazinczy a *Pannonhalmi út* kiadása után még *másfél hónapig* maradt Pesten és Péczelen, s csak június 30-án tért haza félév óta nem látott családjához Széphalomra; s ha itt «keblét sötét gond s egy, még kedveltei elől is rejtegetett aggodalom epeszték», az a szomszédságában, majd a lakóhelyén is dúló ázsiai cholera, meg a pórnép gyilkos lázadása volt; ezekkel van tele az utolsó két hónapban írt minden levele. «Én azt sem tudom, mint féljek, zavar minden gondolatom . . . . Ha elkap a halál, gyermekeim földönfutó koldusok lesznek» stb. (Guzmicshoz u. o. 276. lp.) Ha ez aggodalma közben irodalmi gond bántotta, az Horvát Endre miatt volt, ki a rajta elkövetett sértő megjegyzés ellen megtorlásra készült. Hiába akarják őt Guzmics és Szeder lebeszélni szándékáról. (L. Lev. 270. lp.)

Kazinczy csodálkozik Horvát haragján, mert őt nemcsak «tiszteli és becsüli, hanem szereti is»; aztán «becsületes ember haraghatik, de bosszút soha nem áll». S ismét: «Csinálja Endre, a mit akar, azzal nem gondolok. Szégyenleném én azt, ha Endrét bántani akartam volna, s tudtam volna, hogy bántom . . . De mondd meg, édes barátom, mint esik, hogy némely ember nem érzi, mely gyönyörűség jól lenni az egész világgal. S az mutat-e bennünket nagyoknak, ha mással veszekedünk, ha másokat verünk, vagy az, ha mások érdemét örömmel ismerjük meg, ha azt hirdetjük?» — Lehet, hogy ez a gondolkodás vitte rá, hogy a *Pannonhalmi út* 2-ik kiadásából kihagyja a személyi támadásokat, melyeknek dissonantiája úgyis rontja a szépen írt könyvecske hangulatát.

Ha azonban itt Bajza következtetéseit messzebb menőnek tartjuk a valónál, abban mindenesetre igaza van, hogy mind Kazinczyt, mind az itt segítő és ingerlő Szemerét a túlszárnyalás tette a szokottnál élesebbé; ez a tapasztalás az irodalmi téren Kazinczyt

és Szemerét ép úgy elkeserítette, mint utóbb a politikai téren a másik nagy reformátort, Széchenyit, Kossuth és párthíveinek türelmetlen haladása.

III. **Kazinczy halála iránt.** Először a Krit. Lapok IV. füz. (1834.) 154—157. lp. *Bajza* néváláirásával; másodszor itt. Egy vidéki hirlapban valaki félremagyarázza a *Nyilatkozás*ban Kazinczy halála körülményeiről mondott szavait s erre szolgál a czikk feleletül, melylyel a teljes nyilvánossággal tárgyalt ügyet egyelőre befejezte. Kazinczy megbántását azonban — bár nem ő, hanem Toldy írta a G. jegyű czikket — ennek következményei miatt ellenfelei annyira nem feledték el neki, hogy még az Athenæum szerkesztése közben is védekeznie kellett. (L. az *Athenaeum miatti zajgások* cz. czikket.)

A személysértésről. Először a Krit. Lapok II. f. 73—76 lp. Bajza néváláirásával; másodszor Toldynál, (1861.) harmadszor itt.

Baj Almási Balogh Sámuellel. I. **Nem miről, hanem miként.** Krit. Lapok II. füz. 79—80. II. **Barátságos szózat.** stb. U. o. 81—87. lp. Ez utóbbi Toldynál is. Itt amaz másodszor, emez harmadszor jelenik meg.

Almási Balogh Sámuel (1796—1867.) — dr. Balogh Pálnak testvéröcscse — ev. ref. lelkész, az akkori folyóiratokba sokat írt nyelvtani, bölcseleti, æsthetikai s egyéb tárgyakról; a szépről és fenségesről írt dolgozatával 1842-ben jutalmat is nyert az akadémiánál, melynek utóbb (1858.) levelező tagja lett. A Conversations-lexikoni pör óta bátyjával együtt ellensége volt az Aurora-körnek, s viszont Bajza a Kritikai Lapokban mért mindkettejökre érzékeny csapásokat. Igy a Krit. Lap. III. füzete végén (124—126. lp.) a *Literaturai Értesítő* gúnyos híradásai közt az 1. sz. alatt Balogh Pált, a 4. sz. alatt Balogh Sámuelt csipkedi *Nyirkáló Ödön* álnév alatt. Ez utóbbit — Bajza polemikus tollának ez oldalról való megismertetése végett is — egész terjedelmében ide iktatjuk:

«Almási Balogh Sámuel — rokona ama nagyhirű dr. Balogh Pálnak, ki a philologiában a circuli quadraturát feltalálta, azaz megtanította dr. Bugátot, mint lehessen a magyar nyelvet újítás nélkül tökéletesíteni — egyike a most élő legnagyobb philosophusoknak, a *Sas*ban nemsokára egy értekezést fog közleni ezen czím alatt: «*Futó gondolatok az elmebeli különféleségről*» (Sas IV. 55. l.), melyben értekezni fog az örökkévalóságról és istenről, utána a világról és első emberről, s ha lehet, majd a

vízözönről is, és bebizonyítja csalhatatlanúl a Herder és Esaiás propheta fölséges szavaiból, hogy (a mit még eddig nem tudtunk) a természetben nincs két egymáshoz hasonló ember s minekutána nagy talpra esett, széles karimájú okokkal, melyeket ne birjon minden gézengúz kritikus feltaszigálni, mindezeket megmutogatta volna, syllogistice bebizonyítja, hogy Fenyéry, Bugát és Bajza urak és dr. Kovács könyvjelentéseket recenseálták s recensiójokban himpellérséget, kontárságot és papirosmázolást emlegettek; dr. Kovács pedig (horrendum dictu!) még istentelenséget és boszorkányságot is. Megmutogatja továbbá Bajzának abbeli hallatlan írói vétkét, hogy a szólásmódban Révait nem egész hűséggel követi. (Lásd a Sas X. kötetét.)

Ugyanezen Balogh Sámuel épen most recenseálja azon fordításokat Shakspeareből, melyeknek elkészítéséhez Döbrentei még hozzá sem fogott. Ő t. i. fölfedezvén azon mesterséget, mint lehessen oly fordításokat megitélni, melyeknek az ember originálját nem ismeri (Sas VII. 145. lp.), azon becses találmányra is eljutott, mint lehessen oly dolgozásokat is megbirálni, melyekhez az írók még hozzá sem fogtak. A kritikának t. i. nem az czélja, hogy a munkákat az olvasónak charakterisálja s felőlök részrehajlatlan itéleteket mondjon, mint a mostani bojtorjánkodó fiatal magyar kritikusok kiáltozzák, hanem az, hogy az írókat minden kitelhető módon serkentse és buzdítsa az írásra, s az által eszközölje, hogy íróink sok papirost beirkálván, a literaturát minél nagyobbá, tetemesbbé tegyék. Mert a tudományos gazdagság nem a jó, hanem a sok munkákban áll. E nemes czélokat ő úgy hiszi elérhetőnek, ha kiszemelvén a legrosszabb írókat s legszegényebb munkákat, azokat jó vastag és harsogó dicséretekkel elhalmozza s reájok oly tulajdonságokat ruház, melyeket még szerzőik sem hihetnek el. Ezen szép foglalatosság szándékai kivitelére egy más eszközt is önkényt nyujt, azt t. i. hogy így alkalma leend a mostani harapózni kezdő kritikák ellen dolgozni, a mit úgy hiszen kivihetőnek, ha ellenök úton-útfélen meggondolás és itélet nélkül minél többet papol. Mert a nagy publicum úgy sem annak ad igazságot, ki jól, hanem annak, ki igen sokat, folyvást és mindenütt stans pede in uno recitálja iskolás-gyermeki tudományát. Ily czélból recenseálta Macbeth fordítását a Sas VII. kötetében s ámbár recensiójában csak ezen öt szónyi gondolatot mondá: hogy a fordítás valóban szép, jó, becses, de mivel ezen öt szónyi gondolatot nyolcz lapon mondta el, a publicum most már hiszi, hogy e fordítás remek műv, habár előbb olvashatlannak tartotta volna is.»

Balogh Sámuel ellen szól a Krit. Lapok V. füz. (1834.) *Lit,*

Értesitőjében 2. szám alatt (144—5. lp.) saját nevével közölt *Felhivás* is:

«Az általam többször említett, s még sokszor emlegetendő Almási Balogh Sámuel azt állítá a Sas X. 125. l., hogy a *Bők-versek s Eszmék* czímű könyv ellenem van írva. Megvallom, ez állítása igen meglepő volt, s oly különös és új dologra tanított, melyet én, ámbár a Bökverseket nem kevés figyelemmel olvastam, sehonnan kitalálni és megérteni nem valék képes. Ha tehát ezen éles belátású úr jobban tudja, mi van ellenem írva és mi nincs, mint én magam, felhivom itt egész bizodalommal: adja elő azon adatait, melyekből ez állítás megbizonyodik, s mutassa meg, mely méltatlan és incompetens bíró valék én, a Bökverseknél bírálói tisztet bitorolván. Adatait azonban, kérném, a könyvből szedné, ne hírekből, melyeken vádat építeni valaki ellen komoly férfiúhoz nem illő. Azon esetre pedig, ha e felhivás itt válasz nélkül maradna, tanácslom a philosophus férfiúnak, hogy jövendőben mind ellenem, mind mások ellen támasztandó vádait ne csak mondja és írja, hanem meg is fontolja. A Bökversek czíméből az tetszik ki, hogy a könyvecske a nemzeti szellem megtámadója ellen van intézve, én pedig sem nem írtam a nemzeti szellemről, sem azt meg nem támadtam. *Bajza.*»

Névtelenség. I. **A névtelenség s álnévről.** Először Krit. Lapok IV. (1834.) 121—125. lp. *Bajza* névaláírásával. Másodszor Toldynál (1861.), harmadszor itt. — II. **Eszméltetés a Kritikai Lapok antikritikusaihoz.** Először Krit. Lap. V. füz. 85—87. lp. szintén *Bajza* nevével; másodszor itt. Bajza elég sokszor kiírja a maga nevét, de a Krit. Lapokban is s később az Athenæum- s Figyelmezőben többször álnév alatt ír. A Krit. Lapokba *Jámborfi, Komjáti, Nyirkáló Odön, Regényi* stb. nevek alatt ír. Egyéb álneveiről l az V. k. a *Játékszini Krónikához* írt jegyzeteket.

Baj Horvát Istvánnal. I. **Levelek** a Kritikai Lapok III. füzete iránt. Először Krit. Lap. V. füz. (1834.) 103—115. lp. II. **Emlékeztető Horvát István számára.** U. o. 116—143. lp. mindkettő *Bajza* aláírással. Másodszor mindkettő Toldynál, (1861.) harmadszor itt.

A Tud. Gyűjt. 1833. I. és II. k.-ben Horvát István az *év* és *tekéletes* szókról értekezett; ezekre a Krit. Lap. III. füz. (86—98. lp.) Biró Pál (valószinűleg maga *Bajza*) észrevételeket közölt; a kötet végén (128—9. lp.) pedig a *Jutalomhirdetések* tréfás-csipős rovatában Nyirkáló Ödön ezt írja: «Minthogy minapában egy

éretlen kritikus azt merte mondani, hogy Virág Benedekben nem volt elmésség s ez által e koszorús poétát, kinek minden betűje *tekéletes*, a maga költői fenségéből akarta leránczigálni, néhány *elért* s rohadásnak indult tudós öszveállván, jelenti, hogy a ki Virág Benedek költői elmésségét meg fogja tudni mutatni, az a *Hypothesisek Etymologico-Historicus Codexéből,* hol a paradicsomi első emberek magyar létének bebizonyítása *igértetik*, egy példányt fog ajándékúl nyerni.» — Ezekért Horvát I. a Tud. Gyűjt. 1833. aug. kötetében egyenesen *Bajzának* felel. Ezek után következett Bajzának itt álló czikke, még sujtóbb tartalommal. Horvát István a század elején Révai rendszere mellett való kardoskodása idején vonta magára a figyelmet, s mint a Kazinczy triasának kedvelt tagja, nyelvtudományi készültségével, utóbb történeti búvárlataival megérdemlett tekintélyt vívott ki; de ez a tekintély őstörténelmi *fölfedezései* miatt már meglehetősen megingott, főkép midőn különczködése is mind feltünőbbé vált, nyelvészeti vizsgálatai is egyre kalandosabb eredményekre vezették. Ingadozó tekintélyét aztán Bajza a nyilvánosság előtt oly kíméletlenséggel támadta meg, hogy vele való polemiája, mely az Aurora miatt csakhamar még nagyobbá lett, méltán sorakozik a Döbrentei és Dessewffy szétmarczangolásaihoz.

Aurora-pör. (1834.) *Melyik 'a valódi Aurora, törvény és józan ész előtt ? Feleletül Horvát Istvánnak.* Először a Krit. Lapok V. füz. (1834.) *Toldalék*ául 153—207. lp.; másodszor Toldynál, (1861.) harmadszor itt.

A pör eredete Kisfaludy Károly halálával kezdődik. Mielőtt az 1831-iki Aurora megjelenhetett volna, a mester örökre lehúnyta szemét. Az almanach szerkesztésében Bajza volt segítségére, ő is fejezte be a kötetet, s Kisfaludy és barátai megegyezésével ő szándékozott kiadni a következő évieket is, a mit Toldy az Aurora (1831.) 365—6. lpjain a következőkép jelentett be:

«*Az olvasóhoz.*»

«A jelen kötettel tizedik évfolyamatját veszi az olvasó közönség az Aurorának, de ezt már csak félig alkotója és alapítója kezéből. Ő nincs többé. Hideg föld takarja azon férfiút, kinek keble csak az imént még égi gerjedelemben lángola. A jelen koszorúba utolsó áldozati vannak fűzve, azon utolsó virágok, melyeket a forrón szeretett hazának reszketeg és gyengülő kézzel sírja szélén nevele.

Barátjai meg nem nevezhető fájdalommal jelentik itt általam

a dicsőültnek kora elhúnytát s benne a magyar literatúra nagy veszteségét. Hogy ezen általa alapított almanach, mint tíz év óta költésünk leghatalmasb előmozdítója, kidőltével meg ne szünjék: ők, kik véle írói öszveköttetésben élvén, e pályán munkával segélték, s a szeretet és baráti hűség minden szolgálatival sírjáig elkisérték, összeálltanak s azt határozák el, hogy folytatására egybevetett vállakkal fognak munkálni, s az elfelejthetetlen társok emlékezetét évenként fűzendő virágfonadékkal megmegújítani. *Szerkeztetőnek* a dicsőült egyik legkedveltebb s legdrágább barátját *Bajza József* urat *választák* magok közül, mint kinek a boldogúlt e provinciát *régen szánta*, s ki a jelen kötet gondjait is az elgyengűltnek kezeiből általvette.

Ennyit addig is szépliteratúránk kedvelői megnyugtatására, s az Aurora távol lakó munkatársai értesítésére, míg annak új szerkeztetője maga fogja az utóbbiakat további szíves részvételre kérni s felszólítani. Pest, november 25. 1830. *Toldy Ferencz.*

Igy jutott Bajza az Aurora birtokába s szerkesztette és kiadta azt zavartalanúl az 1832. és 1833. évekre, a Trattner-Károlyi nyomdával 1831. apr. 15-én és 1832. júl. 19-én, mindannyiszor egy-egy évfolyam nyomtatására külön kötött szerződés alapján. (Mindkét szerződés teljes szöveggel közölve a Tud. Gyűjt. 1834. II. 139—142. lp.)

E szerződésekben Bajza mint szerkesztő — ha névleg nem nevezi is magát *tulajdonosnak* — tényleg és formaszerűen *eladja* a kiadónak az Aurora *egy-egy évi* folyamát, egyenkint 700 váltó forintért és bizonyos számú példányért — magának és az íróknak.

Elkészűlvén a második kötet is, Bajza a *Kritikai Lapok* folytatása iránt is vele kivánt egyezkedni, nevezetesen az I. füzet 2-ik kiadása és a II—IV. füzetek kiadásáért magának 400 pengő forint tiszteletdíjat kivánt. Mivel «ennyit Trattner-Károlyiék nem akarának fizetni» : (Tud. Gyűjt. id. h. 143. lp. Horváth István) Bajza ifj. Kilián György könyvárussal szerződött, s így jelent meg ott a Krit. Lapokból még 1833. elején az I. füzet 2-ik kiadásban, s aztán 1833—1834. folyamán a II—V. füzetek. *Ugyancsak Kiliánnal szerződött aztán az Aurora 1834-iki kötete iránt is.* Alighogy ezt a Krit. Lapok II-ik füzetének megjelenésekor látják Trattner-Károlyiék, sietnek *Szemere Pált* megnyerni az *Aurora* szerkesztőjeül (annál szívesebben mert a Krit. Lap. II. füzete a Kazinczy-pörben őt is erősen érdekli) s az itt álló (347. lp.) *Jelentést* kiadni, melyben úgy rendelkeznek az Aurorával mint saját tulajdonukkal. Bajza azonnal nyilatkozik a *Társalkodó* Értesítőjének 1833. 21. számában (märcz. 27.) :

«*Az 1834-diki Aurora felől.*»

«F. évi márcz. 21-én egy Aurora kiadása jelentetik Szemere Pál redactiója alatt. Nehogy valaki ezen jelentés által tévedésbe hozatván, úgy vélekedjék, mintha én az Aurora szerkesztetési és kiadási jussáról lemondottam s annak szerkesztetését Szemere Pálra bíztam volna, jelentem a tisztelt közönségnek, különösen pedig az Aurora eddigi olvasóinak, hogy én ez almanachot senkinek semmiféle czímmel által nem engedtem, s hogy azt a ránk következő 1834-iki évre is nevem alatt folytatni fogom, azon különbséggel, hogy ennek kiadását nem Trattner-Károlyi typographusnak (mint az 1832-ik és 1833-ik éveket), hanem ifj. Kilián György könyvárosnak adtam el; s bizonyossá tehetem a tisztelt közönséget, hogy mind külsejéről, mind érdekes belső tartalmáról gondoskodni fogok.

Én az Aurorát boldogult Kisfaludy Károly barátomtól vettem át, s az 1831-ik évit (mint ezen év utolsó lapjaiból az egész publicum tudja) betegsége ideje alatt, és így már éltében is szerkesztettem, noha akkor még az ő neve alatt; később az 1832-ik évit (dicső emlékezetű alapítója elhúnyta után) saját nevem alatt szerkesztettem s eladtam írott contractus mellett (apr. 15. 1831.) Trattner-Károlyi typographusnak; az 1833-ik évit szinte különös contractus mellett (júl 19. 1832.) újra eladtam Trattner-Károlyinak, s mindkétszer *egy évre*. Az 1834-dik évit pedig, melyet szerkesztetendő leszek, megint azon módon, mint az előbbenieket általadtam egy évre, csakhogy nem többé Trattner-Károlyinak, hanem ifj. Kilián György könyvárosnak. Ha kérdés tétetnék: miért ezt Kilián Györgynek, s nem ismét Trattner-Károlyinak? arra majd a kérdéskor meg fogok világos és kétségbe nem vehető okokkal felelni; most elégnek tartom még szelídebb eszközökhöz nyúlva ezt felelni: hogy az 1834-iki Aurorát Kilián Györgynek adtam által, *mert nekem úgy tetszett;* megtörténhetik, hogy a jövendőket ismét más és másnak adandom évenként, ha nékem ismét úgy fog tetszeni, s szeretném látni, ki fog engemet tulajdoni jussaimban és szabadságomban megháborítani. Pest, márcz. 26. 1833. *Bajza.*»

Ezt követte a *Társalkodó* 1833. 28. számában (apr. 6.):

«*Nyilatkozás az Aurora eránt.*»

«Alább írtak, az Aurorának eddig is nagyobb részben munkatársai, tudtára adjuk a tisztelt közönségnek, hogy mi egyedül azt ismerjük valódi s *Kisfaludy Károlytól alapított Aurorának,*

melyet a boldogúlttól Bajza még annak életében általvett, s köztudomás szerint mind akkor, mind azután két évig háboríttatlanúl folytatott, s ezentúl is folytatni fog. Kinyilatkoztatjuk egyszersmind, hogy munkáinkkal ezután is egyedül *Bajza Auroráját* fogjuk segíteni.

Czuczor, m. k. — *Szenvey*, m. k.
Fáy András, m. k. — *Toldy Ferencz*, m. k.
Kovács Pál, m. k. — *Vörösmarty*, m. k.»

Ezzel egyelőre be volt fejezve az ügy, legalább annyiban, hogy jó ideig nem szóltak róla a nyilvánosság előtt, mígnem Bajza megtudván, hogy a *Pseudo-Aurora* Kisfaludy régi czímével fog megjelenni, figyelmezteti Kilián által a közönséget, hogy a ki a réginek folytatását kivánja megszerezni, *Bajza Aurorája* néven kérje.

A per tulajdonkép 1834-ben fejlett ki. Megindítója *Nemesapáthi Kiss Sámuelnek «Két Aurora»* czímű czikke volt (Erd. Nemz. Társalkodó. 1834. 4. sz.) melyben Bajza jogait védi s Károlyi tettét «nemcsak igazságtalannak, hanem károsnak» is bélyegzi. Erre feleletűl *Horvát István* az ekkor általa szerkesztett Tud. Gyűjteményben (1834. II. k. 129—158. lp.) még egyszer lenyomatja a föntebb idézett s az ügyben eddig megjelent közleményeket, s hozzájok adván még az Aurora alapításának (1821.) történetét, s a kiadás ügyében kötött szerződéseket: belőlök azt következteti, hogy az almanach jogos tulajdonosa egyedül Trattner-Károlyi, Bajza pedig (kire régebbi támadásai miatt elég oka volt haragudni) jogbitorló stb.

Horvátnak ez a közleménye adott alkalmat Bajzának, hogy az Aurorához való tulajdonjogát kifejtse. Bár a bevezetésben e harczot szerényen csak személyi ügynek nevezi, nagyon fontos irodalmi közérdek fűződött hozzá: ez lévén az írói tulajdonjog ügyében az első polemia, mely nem a törvény — mert ilyen még sokáig nem védte nálunk az írói tulajdont, — hanem a közvélemény előtt Bajza diadalával végződött, annyiban t. i., hogy Szemere a 2-ik kötettel (1835.) abbahagyta a Pseudo-Aurora szerkesztését, Bajza pedig 1837-ig folytatta, a midőn helyette megindította az *Athenaeumot* s a Krit. Lapok helyett a *Figyelmezőt*. — Milyen tájékozatlanság volt ez időtájt az írói tulajdonjog felől, arra legyen elég Kölcsey szavait idéznünk, ki Szemere első híradására így felel (1833 apr. 1.): «Az Aurora nem privilegiumos folyóirás; és így azt hiszem, *Aurora* nevű almanachot akárkinek is szabad kiadni: mint gyermekét a cs. k. felség nevére is akárki keresztelheti. Ha egy Aurora helyett kettő jőne ki, az veszedel-

mes nem lenne; de ha névbirtok felett ismét valami csúf pör támadna .... azt fájlalnám». (Munkái X. k. 402. lap.) — Hogy Szemere a II. kötet megjelenése után felhagyott a szerkesztéssel, abba bizonynyal belejátszott az is, hogy 1835-től kezdve Bártfaynál, majd az akadémiai gyűléseken többször összejövén a triumviratussal, velök mindjobban megbarátkozott. 1838 január 1-én már örvendezve írja Kölcseynek: «Bajzaschedelvörösmartyékkal nem úrszolga és szolgaúr, hanem te-ismerős, te-frigyes vagyok. Életem egyik legszebb keresménye!» (Szem. Munkái, III. k. 282. l.)

A hírlapi csevegőknek. Először Társalkodó 1836. 51. sz., másodszor Toldynál, (1861.) harmadszor itt. — E czikkecske személyi érdekűnek látszik, de fontos hátterénél fogva több annál. Az akadémia 1835-iki 200 db. aranyat tevő nagy-jutalmának odaítéléséről volt szó, s ez az ügy ismét szembeállította Döbrenteit és az Aurora-kört. Stancsics *Kritikai Értekezetek* cz. munkájában (1835.) azt mondja, hogy a nagy-jutalommal «nem méltatlanúl jutalmaztatnék meg» Wigand Ottó a Conversations-Lexikonért, de az akadémiába is bevitt «gyalázatos ellenségeskedés» miatt alig hiszi keresztülvihetőnek. C—l a Krit. Lapok VI. füz. (1836.) Stancsics munkáját bírálván, csak mellékesen érinti, hogy «az *eredeti* munkára kitett jutalmat» *fordítás* nem kaphatja, Bajza pedig a hozzáfűzött jegyzetben ezt mondja: «A bíráló itt tévedésben van. Az akadémia jutalmaz fordításokat is eredeti munkák nem-létében. Végzése van azonban, mely szerint többektől készített munka nem kaphat jutalmat, s a magyar Convers.-lexikon ennél fogva nem jutalmaztathatnék, ha bár eredeti volna is.» Ebből — a személyi ellentétek nélkül is — bizonyosnak látszott, hogy a Convers.-lexikon a jutalmat, ha szóba jönne is, nem kapja meg. Ellenben mind sűrűbben kezdték emlegetni a hírlapok Bajzának ép akkortájt megjelent *Verseit*. (Vörösmarty hivatalos ajánlatát l. az I. kötetben.) Döbrentei maga nem számíthatván a Lexikonért a jutalomra, ennek elnyerését Bajzára nézve is lehetetlenné akarta tenni s Kovacsóczyval a Lit. Lapok 22. számában czikket iratott, melyben visszafordítja Bajza ellen a föntebbi érvet, azt mondván, hogy «sokan Bajza *Verseit* méltatják a 200 darab aranyra, s nem jut eszökbe, hogy *nem* mind *eredeti* az, mi eredeti öltönyegben díszelg» stb. Ekkor írja Bajza e czikket, feleletűl a *hírlapi csevegőknek*, s felszólítván Kovacsóczyt vádjai bebizonyítására. Ez a Lit. Lapok 33. és 35. számaiban igyekezett bebizonyítani a plagiatorságot; erre most Helmeczy (Palingenius) felelt Társalkodója 78. számában *(Bajza s a Literaturai Lapok)*, lenyomatván Himfy II. 36. dalát, és —

a mit plágiumáúl bélyegzett Kovacsóczy — Bajza *Megelégedés* czímű költeményét (l. itt I. köt. 27. l.); s megjegyezte, hogy Bajza *Ligethez* és *Nellihez* cz. költeményei (I. köt. 11. és 21. l.) 1822. és 1827-ben készültek, míg a követelt eredetiek későbbiek, t. i. Kölcsey *Berke* 1824-ben, és Kisfaludy Károly *Késő búja* 1829-ben. — «Ezt megelőzőleg az akadémiai bizottmány a nagyjutalmat Bajza *Versei* és Nagy Károly *Arithmetikája* közt javasolta megosztatni, de a nagygyülés négy szavazat többségével a Kritikai Lapok szerzőjét költői koszorújától elejtvén, a nagyjutalmat az utóbbinak decretálta. Ez volt Döbrentei boszúja, és — utolsó diadalma» — írja Toldy e czikkhez csatolt jegyzetében. (1861.)

Athenæum miatti zajgások. I. Hirlapi vádaskodások. Először Figyelmező 1838. 30. és 31—32. sz. (júl. 31-től kezdve), a főczím alatt, mint az egész közlemény bevezetése I—II. fej. — II. **Csató Szemléje a Hirnökben.** Először u. o. 34. 35. 36. (rendkiv. toldalék), 38. (két rkiv. told.) 39. 40. 41. (rkiv. told.) sz. *A szerkesztők* aláírással. — III. **Jegyzetek Csató önönvédelmére.** U. o. 42. sz. (rkiv. told.) és 44. sz. (oktober 30.), szintén *A szerkesztők* aláírással. Másodszor együtt s némi rövidítéssel itt. Nagyobb rövidítés két helyen van: az I. közlemény végén, hol a szerző apróra részletezi a *Századunk* antikritikáit, melyek mások munkáira vonatkoznak és a II. közleményben a 420. lapon, a hol Schedel (Toldy) és Vörösmarty részletes védelme következik, melyekbe beledolgoztak (vagy legalább adatokat szolgáltattak) Bajza szerkesztőtársai is, kivált Toldy, az I. és II. közlemény összeállitásában. Egyrészt bizonyára ezért, főleg pedig mivel a *közös lap* védelme forgott szőnyegen, s ebben teljesen egyetértettek, Bajza a czikksorozat alá *A szerkesztők* jelzést írta. Midőn azonban Csató azzal folytatja a polemiát, hogy Bajzának két, hozzá írt levelét közli, Bajza is kiadja Csatónak ő hozzá írt leveleit, olyan bevezetéssel és commentárral, melyekben porig sujtotta ellenfelét. (L. ezeket a VI. kötethez írt jegyzetekben.) Itt már *saját nevét* írja a közlemény alá.

E polemia eredete visszanyúlik a *Kritikai Lapok* korára. A kiket Bajza az *Epigr. theoriájá*ban, a *Convers.-lexikoni pör*ben, az *Aurora* ügyében, a *Dramaturgiai leczkék*ben (l. V. köt.) vagy a Kritikai Lapok sokféle polemiájában valaha megtámadott, azokat a közös gyűlölet mind egy táborba foglalta. Az öregebbek vagy félrevonultak (mint Horvát István és Döbrentei) vagy őszintén megbékéltek (mint Szemere Pál); a fiatalabb írók azon-

ban forma szerinti pártot alkottak Bajza és társai ellen, annál inkább, mivel ezek szellemi fölényükkel s azzal, hogy Döbrenteit megbuktatva, Toldyt ültethették az akadémia titkári székébe, másrészt az *Athenaeum* és *Figyelmező* megindításával, mint irodalmi areopag, valósággal uralkodtak az irodalomban. Frankenburg Adolf, egyike a fiatalok pártjának, a maguk kisszerű cselszövényeit őszinte kicsinyléssel írja le *Emlékirataiban* (1869.); de akkor mindkét részről nagy hévvel folyt a harcz, melynek — a különben széptehetségű Csató kivégzésével — ezúttal is meg volt az irodalmi halottja.

A pör teljesebb megértése végett hadd álljon itt néhány adat mindkét fél jellemzésére.

Frankenburg így ír a harczról:

«Fiatal írótársaim: *Kunoss, Garay, Hazucha, Tóth Lőrincz* s többen (utóbb hozzánk csatlakoztak: *Stancsics, Kovacsóczy* és *Vahot Imre* is), kik a kritikai areopág által egyik vagy másik érdekükben már azelőtt sértve érezték magokat, eljöttnek hivék az alkalmat boszújok kitöltésére s frontot képeztek velem a «tudós liga» ellen. Tessék aztán tekintélye súlyát latba vetni annak, ki oly fiatal óriásokkal, mint a minőknek mi magunkat képzeltük, síkra száll.»

«Természetes, hogy a megtámadások s visszatorlások nem oly modorban történtek, mely a béke helyreállítására oly hamar reményt nyújtott volna. Egész dühvel és elszántsággal rontottunk neki a «tudós társaság»-nak, melynek legnagyobb hibája az volt, hogy tagjai nem voltunk, de tagjai voltak azok, kikkel élet-halálra háborút viseltünk, s a kik miatt aztán az egész testületnek megtámadásunk tárgyául kellett szolgálni. «Pártfészek»-nek neveztük azt, melyben néhány kakuk és bagoly meddő henyeség közt tollászkodik, idétlen lármájával a tapasztalatlant maga után édesgeti, a testületet elámítja s vele irányát eltéveszteti.»

«Buzgón secundált nekünk e nem annyira mulatságos, mint botrányos tollcsatáinkban *Csató Pál,* a hírhedt Orosz által szerkesztett *Hirnök* és *Századunk* főmunkatársa. Mindnyájunknál idősebb, eszes és geniális ember volt, több maliczíával birt, mint kedélylyel, s ügyesen szította bennünk az oppositionális szellemet, mely addig kívánta folytatni a csatát a «hatalombitorlók» ellen, míg az irodalmi egyenlőség jogát elismerni, s követelt fensőségükből alászállani kényteleníttetnek. Elleneink azonban, az «akadémia» védsánczai mögé vonulva, gubacsnedvbe mártott nyilainkat, miket csak nekik kellett volna felfogni, mind amarra törekedtek hárítani, s ezen ügyes manœuvre által hitelünket az akadémia akkori népszerűségénél fogva a nagy közön-

ség előtt megcsökkentették s szándékunk tisztaságát kétségessé tevék.»

«Literaturánk csatamezővé lőn, melynek dühe nem vérét ontá ugyan a meghasonlott rokonfeleknek, hanem szellemi erejét fogyasztá...»

«Legkészségesebb szövetségesünk *Munkácsi János*, a *Rajzolatok* szerkesztője volt, ki lapját, mely mintegy hat-hétszáz előfizetőt számlált, a mi akkor divatlapnál nem megvetendő mennyiség volt, s a melynek az akadémián kívül álló majdnem valamennyi jobb írói (Erdélyi János, Gaal, Garay, Katona, Kazinczy Gábor, Kunoss, Nagy Ignácz, Ney, Pájer, Sárosy, Sujánszky, Szabó Dávid, Szigligeti, Tóth Lőrincz stb.) dolgozótársai voltak, teljesen rendelkezésünk alá engedte. Később ugyane czélra, Stáncsics főmunkatársasága mellett, *Természet* czímű folyóiratát nyitotta meg számunkra, melyről Bajza az Athenæumban azt állítá: hogy «e csodálatos lapban fognak ezután megjelenni a mindennapi gyalázatok azon czikkelyei, melyeket egy jövendő igazságos irodalmi historia mint szenvedelmi undokságokat szégyennel fog lapjaiba följegyezni»; s mire mi azt feleltük, hogy «Bajza itt jövendőmondó szerepet visel, melyet nálunk közönségesen czigányasszonyok gyakorolnak — az igazság rovására.»

«Jövő (1837.) évben társaink közől Gaal József és Vajda Péter az akadémia lev. tagjaivá választatván, Tóth Lőrinczczel együtt, ki már egy évvel előbb neveztetett ki annak, lassankint visszavonultak körünkből, melyben eddig a mérsékelt elemet képviselték. Garay, ki a Rajzolatok újdonságírója volt, egy ideig még velünk tartott, később ő is hátrálót fujt s elhagyta a csatát, hol — ha csalánok nem is — de babérok sem termettek számára.» (Id. h. II. k. 5—15. lap.)

Ezeket az apró támadásokat Bajza — mint a közlött czikksorozatban is említi — sokáig szótlanúl tűrte, legfeljebb egy-egy apró helyreigazítást közölt, de azon túl állandó vitában állt velük. Ilyenek:

1837. 1. *Jelentés egy Pasquillans társaságról.* Bajza aláírással. Figyelmező, 1837. I. 9. sz. (Frankenburg A.-nak a Koszorúban 1836. 173—6. lp. megj. czikkére.)

« 2. *Vád és igazolás.* Bajza. (Szemere Muzáriona ügyében.) U. o. 23. sz.

1838. 3. *Visszaigazítások:* I. *Utóhang a Természethez.* II. *Az atheismus és eretnekség vádjára.* III. *Csató érdemei.* IV. *Angol lakisták.* V. *A szélutczai propositio.* Figyelmező 1838. I. 853 s köv. lp.

1841. 4. *Literatúrai pártemberek.* Szerk. Athen. 1841. I. 59. lp.
« 5. *Orosz haladása az urbanitásban.* Szerk. U. o. 109. lp.
1842. 6. *Igazolás a Regélő vádlásai ellen.* Bajza. U. o. 1842. II. 211. lp.
« 7. *Felvilágosító szózat a Lauka-Vachot pör iránt.* Bajza. U. o. 475—83. lp.
« 8. *Ad vocem Regélő.* Bajza. U. o. 527. lp.
« 9. *Ki rejtezik a Ne-ki-de-mi álnév alatt?* Bajza. U. o. 557. lp.
« 10. *Ne-ki-de-mi mégis csak Vachot Imre.* Bajza. U. o. 613. lp.

Ezekhez járul a temérdek színügyi polemia, melyeket külön csoportosítva közlünk az V. köt. *Visszaigazítások* cz. czikkéhez írt jegyzetekben. Mindezeket mellőzve, itt csupán azt a nagy polemiát adjuk, melyet némi elócsatározás után Csatóval vívott, s mely igen fontos anyagot nyujt akkori irodalmi közállapotaink megismeréséhez, s ezenfelül polemikus irodalmunknak egyik legnevezetesebb czikksorozata.

Eleinte — egészen más okokból — Szemere (lásd föntebb a *Gondolatközlés*hez írt jegyz.) és Kölcsey is aggodalmakat tápláltak az *Athenaeum* és *Figyelmező* iránt, bár közreműködésüket megigérték. Az utóbbi mindjárt az első hónapban (1837 jan. 20.) így ír Szemerének: «A journalistikának tudományos életben és a művészségre (tehát a költészetre nézve is) hideg barátja vagyok. Tudományokban ez út örök felületességre, költészetben örök készületlenségre, hamarkodásra vezet. Egyedül politikai pályán lehetne a journálokat nyomósan használni. Ez utolsót nem tehetjük; és így az út csak a rosszra van előttünk nyitva. Azonban mit tegyünk? Hatni kell, a hogyan lehet, az idő mindennek mestere». (Munkái, X. 457. lap.) Pár hó múlva (1837 márcz. 20.) Szemere már így ír: «Annyi tagadhatatlan, hogy az Athenæum minden tudományos folyóirataink között legtűrhetőbb. És én mégis használatosabbnak látnám inkább a széplitteratúrában ereszkedni mélyebbre és mélyebbre, mint a literatúrában kapkodni egybe és másba és mindenbe. De mi jobban szeretjük a fumust, mint a fulgort». (Munkái, III. k.) — Bajza felelete ezekre az aggodalmakra is czáfolatúl szolgál. Az egész vitára nézve l. még Bajza visszapillantását a *Végszó az Athenaeumhoz* cz. czikkben.

Baj Rumyval. Először mindkét czikk az Athenæum 1841. 48—49. sz. (767. és 779. lp.), másodszor Toldynál (1861.), harmadszor itt. — *Rumy Károly György* (szül. 1780. megh. 1847.) Iglón és Késmárkon tanult, majd Debreczenbe ment, itt tanult

meg magyarul, megfordult Göttingában s hazatérve az előbb említett két helyen tanárkodott, aztán ág. ev. predikátor lett. Három év múlva már ismét tanári pályán működik Sopronban, majd a keszthelyi Georgiconban, 1816-ban a karlóczai érsek meghivására az itteni görög-nem-egyesült lyceum igazgatását vállalja el, de már 1821-ben ismét a pozsonyi ág. ev. lyceumnál találjuk. 1824-ben katholizált s ettől kezdve Rudnay primás pártfogásával kapott nevelői, majd Esztergomban tanári és könyvtár-segédi állást, hol haláláig működött. Temérdek sokat összeírt mindenféle tudománykörből, főkép német folyóiratokban. Magyar munkák ismertetésével kétségkívül jó szolgálatokat is tett, de elvtelen ingadozásai, állhatatlan természete, sokszor felületesen írt czikkei s nemzetietlen szelleme miatt az Aurora-kör rég óta keveset tartott róla. Midőn pedig egy német lapban megjegyzéseket tett a körnek Kazinczyval folyt pörére (*«Szent Hajdan Gyöngyei»*), a kör tagjai részéről többször csipős megjegyzésekben részesült. Bajza egyszer a Krit. Lapok (V. köt.) *Literatúrai Értesítő* cz. rovatában egy gúnyos hirdetést közöl, hogy Rumy mindenféle tudomány-körből vett czikkely irására vállalkozik, kivált német ujságleveleknek; «magyarúl — így végzi — mert még ez a nyelv nincs elkészűlve (L. Krit. Lap. II. 92. lp.) nem sokat fog írni, hanem várakozik, meddig az maga magát elkészítendi». — A *Rumynak* («Mit tótul gondolsz» stb.) szóló kitünő epigrammát, mely miatt Rumy annyit panaszkodott, tudvalevőleg Vörösmarty írta s az is a Kritikai Lapokban jelent meg.

Lapszemle. Először az Athenæum 1843. I. 95. lp. s folyt. Másodszor, a kevesebb érdekű helyek elhagyásával, itt. — A czikksorozat czélját maga elmondja a bevezetésben. Mióta a *Figyelmező* beleolvadt az Athenæumba (1841.), egyetlen közlönye sem volt a magyar irodalomnak, mely ennek termékeit rendszeres bírálatokkal ellenőrizte volna. Bajza (*Verőczey* álnév alatt) legalább a szépirodalmi lapok (*Regélő* és *Honderű*) felett kivánt szemlét tartani, hogy az irodalmi ízlést fejleszsze és ébrentartsa. Hangja itt kevésbbé éles mint régebbi kritikáiban; ezzel is azt akarja elérni, hogy rá ne ismerjenek, a minthogy incognitóját sikerűl a találgatások ellenére (l. 535. lp. jegyz.) is megőriznie s szigorú, de tisztúlt izlésről tanúskodó æsthetikai elveivel, valamint változatosságával az érdeklődést mindvégig föntartania. Egy-két kisebb polemiát azonban itt sem kerűlhetett el. A *Szemle* félbenhagyásának okait maga elmondja a XI. fejezetben. L. 536—8. lp.

Ad 485. lp. A *Henszlmann*al folyt dramaturgiai vitát l. az V. kötetben 157. lp.

Baj Bérczyvel. I. Bérczy Károly Sírásója plagium. Először *Verőczey* aláirással Athen. 1843. I. 535. lp. Másodszor itt. — Bajza a Lapszemle XVI. fejezetében a Regélő 35—40. sz.-ról szóltában (Athen. 1843. I. 487. lp.) ezt írja: «Bérczy Károly beszélyéről *(A sírásó)* annyit mint bizonyosat mondhatunk, hogy plagium, azonban honnan vétetett, gyanítjuk csak, egyszerre bizonyosan megmondani nem tudnánk: de ha szükség volna, kis keresgélés után ki fognánk találni. A szerelmében megcsalatott leányka, a templom, a sírkert, az útas, kinek a történet elbeszéltetik, a szép alkony leírása, mindezek oly élénken vannak emlékezetünkben, mintha tegnap olvastuk volna.» Ez a Bérczy haragjának oka, miről Bajza a czikk elején szól. — Bérczy erre igyekezett kimutatni hogy az ő *Sírásó*ja nem hasonlít Washington Irwing *Falu büszkeségé*hez. Bajza ekkor a Lapszemle XXII. fejezetében (Athen. 1843. II. 88—90. lp.) pontról-pontra kimutatja az egyezéseket, (a föntebb érintett pontokat 18-ra szaporítva) s vádjait megtoldja azzal, hogy Bérczynek az 1842-iki Regélőben közlött *Vérség és csel* cz. novellája is plagium, mely «egészen Bulwer *Éj és Korány* cz. regényéből oroztatott.» II. **Zschokke és Bajza mint plagiáriusok.** Először Athenæum 1843. I. 581—2. lp.; másodszor itt. Bajza elbeszélését: *Rege a hableányról* l. a II. kötetben, s a jegyzetek közt a vonatkozásokat. — III. **Még egyszer a «Sírásó» és egyéb plagium.** Először az Athenæum 1843. I. köt. a Lapszemle rovatában *Verőczey* álnév alatt és saját nevével a jegyzetekben; másodszor itt. Ezzel a két név alatt folyt vita — Bérczy vereségével — véget ért. — *Bérczy Károly* (szül. 1821. megh. 1867.) jogot végzett, aztán egy ideig gr. Széchenyi István titkára lett, utóbb ennek ministeriumában nyert alkalmazást. Irói pályáját novellairással kezdette, fordított francziából, angolból. *Novellái* összegyűjtve két kötetet tesznek (Pest, 1852.); később leginkább vadászati és sportczikkeket irt.

Végszó. Befejezésül az Athenæumhoz. Először az Athenæum 1843. II. 462—468. (legutolsó) lapjain. Másodszor itt.

TARTALOM.

Széptani és kritikai írások.

Vitaíratok.

